DÜNYANIN
EN ÇOK OKUNAN
ENERJİ KİTABI,
PULİTZER ÖDÜLLÜ
PETROL'ÜN YAZARINDAN

ENERJİNİN GELECEĞİ

DANIEL YERGIN

• PETROL • DOĞALGAZ
• ELEKTRİK

optimist

ISBN 978-605-322-180-7
© 2011, Doniel Yergin
Orijinal adı ve yayıncısı: *The Quest*, Penguin Press

Optimist Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika no. : 11970
Telefon : 0216 481 29 17-18
Faks : 0216 521 10 64
e-posta: optimist@optimistkitap.com
www.optimistkitap.com—www.iskitaplari.com
facebook.com/optimistkitap
twitter.com/optimistkitap
www.youtube.com/OptimistKitap
www.optimistkitapblog.com

Optimist yayın no. : 383/1
Konu : İş ve Yönetim
Yayına hazırlayan : Utku Umut Bulsun

Basım : Kasım 2014, İstanbul
Düzenleme : Selim Talay
Kapak tasarım : Nazlım Dumlu
Düzelti : Esen Güray
Baskı ve cilt : Tor Ofset San. Tic. Ltd. Şti.
Sertifika no. : 13137
Hadımköy Yolu Akçaburgaz Mah.
4. Bölge 9. Cadde 116. Sokak. No: 2
Esenyurt-İSTANBUL
Tel: 0212 886 34 74

İÇİNDEKİLER

Giriş 7
Önsöz 17

BİRİNCİ KISIM
Yeni Petrol Dünyası

1. Rusya'nın Geri Dönüşü 31
2. Hazar Derbisi 55
3. Hazar'ın Ötesi 78
4. "Süper Büyükler" 98
5. Petrol Ülkesi 123
6. Toptan Aksama 143
7. Irak Savaşı 160
8. Talep Şoku 180
9. Çin'in Yükselişi 212
10. Çin Hız Şeridinde 233

İKİNCİ KISIM
Enerji Arzını Güvence Altına Almak

11. Dünya Petrolsüz mü Kalacak? 253
12. Ankonvansiyonel Kaynaklar 269
13. Enerji Güvenliği 292
14. Basra Körfezinde Yerinden Oynayan Taşlar 313
15. Su Üzerinde Gaz 341
16. Doğal Gaz Devrimi 357

ÜÇÜNCÜ KISIM

Elektrik Çağı

17. Alternatif Akımlar 377
18. Nükleer Döngü 395
19. Pazarlığı Bozmak 414
20. Yakıt Tercihi 432

Notlar 455

GİRİŞ

İkisi de yerkürenin iki yarısında, birbirine tam karşı noktada, aynı anda meydana geldi. İkisi de dünyayı sarstı.

11 Mart 2011'de öğleden sonra Japonya yerel saatiyle 02:46'da, deniz yatağının 27 kilometre altında iki devasa tektonik katman arasındaki basınç yukarı doğru son derece şiddetli bir itme kuvveti yaratarak, o güne dek kaydedilmiş en güçlü depremlerden birini üretti. Deprem Tokyo'nun kuzey bölgesindeki binalarda ve altyapıda yol açtığı geniş çaplı hasarın yanı sıra, Fukuşima Daiiçi nükleer kompleksi de içinde olmak üzere, bölgeye enerji akışını da tamamen felce uğrattı. Elli beş dakika sonra kıyıya vuran depremin tetiklediği dev bir tsunami binlerce insanı alıp götürdü. Dev tsunami hemen okyanusun kıyısında yer alan Fukuşima Daiiçi kompleksinin deniz boyundaki duvarlarını aşarak yedek dizel jeneratör de dahil olmak üzere, enerji istasyonunun her tarafını kapladı ve sıcak nükleer reaktörleri kontrol altında tutmaya yarayan soğuk su üretimini durdurdu. Bu olayı izleyen günlerde meydana gelen patlamalar tesislerde hasara yol açtı, radyasyon kaçağı ve nükleer çubuklarda ciddi bir erime baş gösterdi.

Sonuçta, çeyrek yüzyıl önce Sovyet Ukrayna'sında Çernobil nükleer tesislerindeki patlamadan bu yana karşılaşılan en feci nükleer kaza yaşandı. Bölgedeki diğer elektrik üretim tesislerine de zarar veren

Fukuşima kazası, art arda elektrik kesintilerine neden olan bir enerji sıkıntısı yarattı ve modern toplumun, enerji temininde yaşanabilecek ani bir sıkıntı karşısında ne kadar kırılgan olduğunu gösterdi. Olayın etkileri tek bir ülkeyle de sınırlı kalmadı. Japonya'daki sanayi üretimi kaybı küresel tedarik zincirinde aksamaya yol açarak, Kuzey Amerika ile Avrupa'da araba ve elektronik üretimini durdurdu ve küresel ekonomiye sekte vurdu. Fukuşima'daki kaza, çoğu kişinin büyüyen dünya ekonomisinin enerji gereksinimi için elzem bulduğu "küresel nükleer rönesans" üzerine dev bir soru işareti bıraktı.

Dünyanın diğer yüzünde, çok farklı türden bir kriz baş göstermekteydi. Bunu birkaç ay önce tektonik katmanlar değil, ama Sidi Bouzid adlı bir Tunus şehrinde genç bir meyve satıcısı başlatmıştı. Şehir polisinin aman vermeyen tacizinden ve yerel yetkililerinin aldırmazlığından gına getiren adam sonunda protesto amacıyla belediye binasının önünde kendini yaktı. Adamın öyküsü ve ardından patlak veren gösteriler cep telefonları, internet ve uydu aracılığıyla tüm Tunus'a, Kuzey Afrika'nın diğer kesimlerine ve Ortadoğu'ya yayıldı. Protestoların büyümesi üzerine Tunus rejimi dağıldı. Ardından Kahire'nin Tahrir Meydanına akın eden protestocular aynı kaderi Mısır hükümetine de dayattılar. Otoriter yönetimlere karşı gösteriler bölgenin tamamına yayıldı. Libya'da protestolar NATO'yu da içine sürükleyen bir iç savaşa dönüştü.

Yalnız Libya'nın petrol ihracatının azalmasından ötürü değil, aynı zamanda Ortadoğu'nun onlarca yıldır üzerinde durduğu jeostratejik dengenin bozulmasının da etkisiyle, küresel petrol fiyatlarında ani bir fırlama meydana geldi. Kaygılar, dünya pazarlarında satılan petrolün yüzde 40'ını sağlayan Basra Körfezini ve onun tüm dünya üzerindeki müşterilerini huzursuz edecek boyutlara ulaştı.

Aralarında okyanuslar bulunan bu iki farklı ama eşzamanlı olaylar dizisi küresel pazarlarda şoklara yol açtı. Enerji konusundaki belirsizlik ve güvensizliğin yeniden alevlenmesi ve krizin derinleşebileceği yolundaki öngörüler temel bir gerçeğin, enerjinin dünya için ne kadar önemli olduğunun bir kez daha altını çizmiş oldu.

Elinizdeki kitap bu öneme açıklık kazandırmaya çalışıyor. Kitap, böylesine tam bir bağımlılık içinde olduğumuz enerji, enerjinin sağladığı konum ile ödüller ve onun sunduğu güvenlik arayışının öyküsü.

Modern enerji dünyasının nasıl geliştiğine, iklim ve karbon konusundaki endişelerin onu nasıl değiştirdiğine ve yarın enerji dünyasının ne kadar farklı olacağına dair bir çalışma.

Kitapta anlatılanları üç temel soru şekillendiriyor: Büyüyen dünyanın gereksinimlerini karşılamaya yeterli enerji bulunabilecek mi, maliyeti ne olacak ve hangi teknolojiler yardımıyla? Dünyanın bağımlı olacağı enerji sisteminin güvenliği nasıl korunabilir? İklim değişikliği gibi çevresel kaygıların enerjinin geleceği üzerindeki etkileri neler olacak ve enerji alanındaki gelişmeler çevreyi nasıl etkileyecek?

Birinci soruyu alacak olursak, enerjisiz kalma korkusu insanoğlunun başını uzun bir süredir ağrıtıyor. On dokuzuncu yüzyılın en büyük bilim insanlarından William Thomson—daha çok Lord Kelvin adıyla tanınır—1881'de Edinburgh'da Britanya Bilimsel İlerleme Kurumunun başkanlık konuşmasında Britanya'nın enerji dayanağının nazik durumda olduğu yolunda uyarıda bulunarak, felaketin yaklaştığını belirtti. Onun korkusu petrolden değil, "Buhar Çağını" başlatan, Britanya'nın sanayideki önceliğine kaynak oluşturan ve "Rule, Britannia!" ("Hükümet, Britanya" şiir ve ulusal marş-çn.) sözünü dünya erki açısından gerçeğe dönüştürmüş olan kömürdendi. Kelvin "dünyanın yeraltı kömür hazneleri kesin bir biçimde ve hiç de yavaş olmayan bir tempoda tükenmekte olduğu" "ve yetmez hale geleceği" gün yakınlaştığı için, Britanya'nın görkemli günlerinin sayılı olabileceği konusunda üzülerek uyarıda bulunuyordu. Tek umudumuz, diyordu, "rüzgâr değirmenleri ve rüzgâr motorlarının belli biçimler altında yeniden üstünlüğü ele geçirmesi."

Ancak Kelvin'in uyarısından yıllar sonra tüm hidrokarbon—kömür, petrol ve doğal gaz—kaynaklarının dayanağı muazzam ölçülerde genişlemeye devam etti.

Kelvin'in bu konuşmasından üç çeyrek yüzyıl sonra bu kez başka bir müthiş şahsiyet, "nükleer donanmanın babası", diğer kişilerle birlikte nükleer enerji sektörünün babası ve başkan Jimmy Carter'ın "tüm zamanların en büyük mühendisi" diye tanımladığı Amiral Hyman Rickover "Fosil Yakıt Çağı"nın sonuna işaret etti.

Rickover 1957'de "Bugün dünya enerjisinin yüzde 93'ünü kömür, petrol ve doğal gaz sağlıyor" dedi. Bu, "dünya enerjisinin yüzde 5'ini fosil yakıtların sağladığı, yüzde 94'ünü ise insanlarla hayvanların temin

ettiği" bir yüzyıl öncesine, yani 1850'ye göre "inanılmaz bir değişim"di. Bu ölçüde enerji kullanımı on dokuzuncu yüzyılın ortalarından çok daha yüksek bir yaşam standardını olanaklı kılmıştı. Fakat Rickover'in asıl üzerinde durduğu nokta fosil yakıtların 2000'den sonraki yıllardan birinde, büyük olasılıkla 2050'ye gelmeden önce tükeneceğiydi.

Amiral "ekonomik bakımdan iyileştirilebilir fosil yakıtlar bittiği zaman, yüksek yaşam standardımızı yenilenebilir enerji kaynaklarıyla sürdürmeyi öğrenmiş olacağımızdan emin olabilir miyiz?" sorusunu ortaya attı. Bundan kuşkuluydu. Yenilenebilir enerji kaynaklarının—rüzgâr, güneş ışığı, biyomas—toplam enerji içindeki payının yüzde 15'i geçebileceği kanısında değildi. Enerji tesislerinde kömürün yerini, henüz deneme aşamasında olsa da, nükleer enerji pekâlâ doldurabilirdi. Ama diyordu Rickover, atom enerjisiyle çalışan arabaların henüz eli kulağında değil. "Günün birinde arabaların tamamen ortadan kalkabileceği olasılığına hazır olmakta yarar var." Bütün bunları stratejik bir bağlamda birleştirdi: "Yüksek enerji tüketimi her zaman siyasi erkin önkoşulu olmuştur"; yaklaşan tehlikenin bunu değiştireceğinden korkuyordu.

Yeryüzünün bahşettiği kaynakların hiç de Rickover'in sandığı kadar iç karartıcı bir noktada bulunmadığı ortaya çıktı. Bugün petrol üretimi 1957 yılına göre beş katına çıkmıştır. Dahası, yenilenebilir kaynaklar Rickover'in düşlediğinden çok daha güvenilir bir zemine oturmuş bulunuyor. Gerçi yine de Rickover'in Fosil Yakıt Çağı dediği dönemi yaşıyoruz. Bugün dünyadaki enerjinin yüzde 80'inden fazlası petrol, kömür ve doğal gazdan geliyor. Günümüzde enerji arzının miktarı bugüne kadar hayal edilenden daha bol olabilir, ama enerjinin gelecekte de bulunabilirliğini garantiye almanın, salt bir aritmetik ölçeklendirme hesabıyla, bugün Kelvin'in hatta Rickover'in zamanında olduğundan çok daha zor olduğu ortadadır. Kaynaklarımız yalnız 65 trilyon dolarlık bir küresel ekonomiyi değil, aynı zamanda yirmi yıl sonra 130 trilyon dolara ulaşması beklenen bir küresel ekonomiyi de beslemeye yeterli olacak mı? Basit bir dille ifade edersek, petrol kaynakları bir milyara yakın araba bulunan bir dünyadan iki milyarı aşkın arabanın bulunduğu bir dünyaya geçmek için yeterli gelecek mi?

Bu sorunun ortaya konması bile yeni bir şeyi yansıtıyor: "enerji talebinin küreselleşmesi". Milyarlarca insan küresel ekonominin parçası

oluyor ve böylelikle de gerek gelirleri gerekse kullandıkları enerji çoğalıyor. Şu anda gelişmiş ülkelerdeki yıllık petrol kullanımı kişi başı ortalama 14 varil. Gelişmekte olan dünyada ise sadece kişi başı 3 varil. Milyarlarca insanın tükettiği kişi başı petrol miktarı 3 varilden 6 varile çıktığında, dünya bununla nasıl baş edecek?

Kitabın ikinci ana teması olan güvenlik sorunu, risk ve kırılganlıktan kaynaklanıyor: kesinti ve kriz tehlikesi. İkinci Dünya Savaşından bu yana enerji teminini çoğunlukla beklenmedik bir anda kesintiye uğratan pek çok kriz yaşanmıştır.

Bir sonraki kriz ne yandan gelecek? "Kötü yeni dünya" denen siber kırılganlıktan kaynaklanabilir. Tüm "kritik altyapılar" arasında en kritik noktada olanı enerji üreten ve ileten kompleks sistemlerdir, bu da onların dijital denetim mekanizmalarını siber saldırıların öncelikli hedefi haline getiriyor. Elektrik enerjisi sistemini kapatmanın etkisi yalnız elektrik kesintisiyle sınırlı kalmaz; toplumu hareketsiz bırakabilir. Enerji temini güvenliği söz konusu olduğunda, gözler yine hemen geleneksel petrol rezervlerinin yüzde 60'ının bulunduğu Basra Körfezi bölgesine dönüyor. İran'ın nükleer programı bölgedeki enerji dengesini altüst edebilir. Terör şebekeleri mevcut hükümetleri alaşağı etmek ve petrol fiyatlarını yukarı çekmek, bu yolla Batıyı "iflasa sürüklemek" için bölgenin bu muazzam enerji altyapısını hedef almışlardır. Bölge ayrıca eğitim ve istihdam olanağından yoksun, beklentileri karşılanamayan çok geniş bir gençlik kitlesinin hoşnutsuzluğundan kaynaklanan çalkantılar içindedir.

Daha başka pek çok risk ve tehlike söz konusudur. Bunları önceden görmek, kendini hazırlamak ve—olan olduktan sonra, Japon hükümetinin Fukuşima Daiiçi felaketiyle ilgili raporunda geçen acımasız ifadedeki gibi, "istikrarlı hazırlıkların yetersiz kaldığını" söylemek durumunda kalmamak için—tepki esnekliğini garantiye almak şarttır.

Üçüncü tema olan çevre alanında geleneksel kirlilik endişeleriyle ilgili çok büyük adımlar atılmıştır. Fakat geçtiğimiz on yıllarda insanlar daha çok egzoz borularından çıkan kirleticilere odaklanırken, CO_2 ve küresel ısınmayı değil, duman kirliliğini düşünüyorlardı. Çevre bilinci 1970'teki ilk Dünya Gününden bu yana bir hayli genişledi. İçinde bulunduğumuz yüzyılda iklim değişikliği baskın bir siyasi sorun ve enerji-

ettiği" bir yüzyıl öncesine, yani 1850'ye göre "inanılmaz bir değişim"di. Bu ölçüde enerji kullanımı on dokuzuncu yüzyılın ortalarından çok daha yüksek bir yaşam standardını olanaklı kılmıştı. Fakat Rickover'in asıl üzerinde durduğu nokta fosil yakıtların 2000'den sonraki yıllardan birinde, büyük olasılıkla 2050'ye gelmeden önce tükeneceğiydi.

Amiral "ekonomik bakımdan iyileştirilebilir fosil yakıtlar bittiği zaman, yüksek yaşam standardımızı yenilenebilir enerji kaynaklarıyla sürdürmeyi öğrenmiş olacağımızdan emin olabilir miyiz?" sorusunu ortaya attı. Bundan kuşkuluydu. Yenilenebilir enerji kaynaklarının—rüzgâr, güneş ışığı, biyomas—toplam enerji içindeki payının yüzde 15'i geçebileceği kanısında değildi. Enerji tesislerinde kömürün yerini, henüz deneme aşamasında olsa da, nükleer enerji pekâlâ doldurabilirdi. Ama diyordu Rickover, atom enerjisiyle çalışan arabaların henüz eli kulağında değil. "Günün birinde arabaların tamamen ortadan kalkabileceği olasılığına hazır olmakta yarar var." Bütün bunları stratejik bir bağlamda birleştirdi: "Yüksek enerji tüketimi her zaman siyasi erkin önkoşulu olmuştur"; yaklaşan tehlikenin bunu değiştireceğinden korkuyordu.

Yeryüzünün bahşettiği kaynakların hiç de Rickover'in sandığı kadar iç karartıcı bir noktada bulunmadığı ortaya çıktı. Bugün petrol üretimi 1957 yılına göre beş katına çıkmıştır. Dahası, yenilenebilir kaynaklar Rickover'in düşlediğinden çok daha güvenilir bir zemine oturmuş bulunuyor. Gerçi yine de Rickover'in Fosil Yakıt Çağı dediği dönemi yaşıyoruz. Bugün dünyadaki enerjinin yüzde 80'inden fazlası petrol, kömür ve doğal gazdan geliyor. Günümüzde enerji arzının miktarı bugüne kadar hayal edilenden daha bol olabilir, ama enerjinin gelecekte de bulunabilirliğini garantiye almanın, salt bir aritmetik ölçeklendirme hesabıyla, bugün Kelvin'in hatta Rickover'in zamanında olduğundan çok daha zor olduğu ortadadır. Kaynaklarımız yalnız 65 trilyon dolarlık bir küresel ekonomiyi değil, aynı zamanda yirmi yıl sonra 130 trilyon dolara ulaşması beklenen bir küresel ekonomiyi de beslemeye yeterli olacak mı? Basit bir dille ifade edersek, petrol kaynakları bir milyara yakın araba bulunan bir dünyadan iki milyarı aşkın arabanın bulunduğu bir dünyaya geçmek için yeterli gelecek mi?

Bu sorunun ortaya konması bile yeni bir şeyi yansıtıyor: "enerji talebinin küreselleşmesi". Milyarlarca insan küresel ekonominin parçası

oluyor ve böylelikle de gerek gelirleri gerekse kullandıkları enerji çoğalıyor. Şu anda gelişmiş ülkelerdeki yıllık petrol kullanımı kişi başı ortalama 14 varil. Gelişmekte olan dünyada ise sadece kişi başı 3 varil. Milyarlarca insanın tükettiği kişi başı petrol miktarı 3 varilden 6 varile çıktığında, dünya bununla nasıl baş edecek?

Kitabın ikinci ana teması olan güvenlik sorunu, risk ve kırılganlıktan kaynaklanıyor: kesinti ve kriz tehlikesi. İkinci Dünya Savaşından bu yana enerji teminini çoğunlukla beklenmedik bir anda kesintiye uğratan pek çok kriz yaşanmıştır.

Bir sonraki kriz ne yandan gelecek? "Kötü yeni dünya" denen siber kırılganlıktan kaynaklanabilir. Tüm "kritik altyapılar" arasında en kritik noktada olanı enerji üreten ve ileten kompleks sistemlerdir, bu da onların dijital denetim mekanizmalarını siber saldırıların öncelikli hedefi haline getiriyor. Elektrik enerjisi sistemini kapatmanın etkisi yalnız elektrik kesintisiyle sınırlı kalmaz; toplumu hareketsiz bırakabilir. Enerji temini güvenliği söz konusu olduğunda, gözler yine hemen geleneksel petrol rezervlerinin yüzde 60'ının bulunduğu Basra Körfezi bölgesine dönüyor. İran'ın nükleer programı bölgedeki enerji dengesini altüst edebilir. Terör şebekeleri mevcut hükümetleri alaşağı etmek ve petrol fiyatlarını yukarı çekmek, bu yolla Batıyı "iflasa sürüklemek" için bölgenin bu muazzam enerji altyapısını hedef almışlardır. Bölge ayrıca eğitim ve istihdam olanağından yoksun, beklentileri karşılanamayan çok geniş bir gençlik kitlesinin hoşnutsuzluğundan kaynaklanan çalkantılar içindedir.

Daha başka pek çok risk ve tehlike söz konusudur. Bunları önceden görmek, kendini hazırlamak ve—olan olduktan sonra, Japon hükümetinin Fukuşima Daiiçi felaketiyle ilgili raporunda geçen acımasız ifadedeki gibi, "istikrarlı hazırlıkların yetersiz kaldığını" söylemek durumunda kalmamak için—tepki esnekliğini garantiye almak şarttır.

Üçüncü tema olan çevre alanında geleneksel kirlilik endişeleriyle ilgili çok büyük adımlar atılmıştır. Fakat geçtiğimiz on yıllarda insanlar daha çok egzoz borularından çıkan kirleticilere odaklanırken, CO_2 ve küresel ısınmayı değil, duman kirliliğini düşünüyorlardı. Çevre bilinci 1970'teki ilk Dünya Gününden bu yana bir hayli genişledi. İçinde bulunduğumuz yüzyılda iklim değişikliği baskın bir siyasi sorun ve enerji-

nin geleceği konusunun merkezi oldu. Bu değişim sayesinde, sera gazları, hidrokarbonların egemenliğini geriletmek ve yenilenebilir enerji kaynaklarını genişletmek için etkili bir gerekçeye dönüştü.

Yine de öngörülerin çoğu, bundan yirmi yıl sonra çok daha artacak olan enerji ihtiyacının büyük bir kısmının—yüzde 75 ila 80'inin—daha etkin biçimde olmakla birlikte, yine de bugün olduğu gibi, petrol, gaz ve kömürden sağlanmaya devam edeceğini gösteriyor. Yoksa dünya Lord Kelvin'in gerekli gördüğü, Amiral Rickover'in ise olabileceğinden kuşku duyduğu yönde mi değişecek—yeni bir enerji çağı, çok daha büyük ölçüde yenilenebilir ve alternatif enerjilere (rüzgâr, güneş ve biyoyakıtlar başta olmak üzere, hatta bugün tespit edemediğimiz kaynaklardan sağlanacak enerjilere) dayanan kökten farklı bir enerji karması? Ne tür bir enerji karması kriz ve cepheleşmeye fırsat vermeden dünyanın enerji ihtiyacını karşılayabilir?

Bunların yanıtları ne olursa olsun, inovasyon kritik önemini koruyacaktır. Belki kimseyi şaşırtmayacak, ama enerji yelpazesinde inovasyonun ağırlığı her zamankinden daha da güçlüdür. Bu, modern risk sermayesi yatırımcılığının kurucusu Georges Doriot'nun "uygulamalı bilimin" enerjiye başarıyla uyarlanması olarak adlandırdığı sürecin meyvelerini toplama olasılığını artırıyor.

Devasa enerji temini sisteminin boyutları ve karmaşıklığından ötürü bunun gerçekleşme süresi uzayabilir, ama enerji geçiş çağı olacaksa, o zaman 6 trilyon dolarlık küresel enerji pazarının durumu tartışmaya açık demektir. Yani pazarın yerleşikleri—bugün enerjinin büyük bölümünü sağlayan petrol, gaz ve kömür şirketleri—ile pazara yeni girenler—rüzgâr, güneş ve biyoyakıt firmaları—arasında, bu paradan giderek daha çok pay almak için kıran kırana bir kapışma yaşanacaktır. Bu çaptaki bir geçiş eğer gerçekleşirse, emisyon (salım) açısından, ekonominin genişlemesi açısından, jeopolitik açıdan ve ulusların konumları bakımından çok büyük bir anlam taşıyacaktır.

Kitabın ilk kısmında Körfez Savaşından sonraki on yıllarda şekillenen daha karmaşık yeni petrol dünyası anlatılıyor. Temeldeki petrol dinamiği—erişim mücadelesi, kontrolü ele geçirme savaşı, jeopolitik yapı

değişen dünyamız üzerinde belirleyici bir etmen olmaya devam edecek. Yirmi yıl önce küresel enerji denklemini bile zor tanıyan Çin bugün bu yeni dünyanın merkezinde bulunuyor. Bunun nedeni yalnızca onun "dünyanın atölyesini" işletmesi değil, aynı zamanda "Çin'in baştan başa inşa halinde"—her yıl köylerden şehirlere akın eden 20 milyon insanı barındırmak amacıyla yürütülen yoğun ulusal yapılandırma projesi—oluşudur.

İkinci Kısım enerji güvenliği ve tedarikin geleceği üzerine. Dünya "petrolsüz mü kalacak?" Kalmayacaksa, nereden bulacak? Yeni tedarik kaynakları küresel ekonomi üzerindeki etkisi hızla büyüyen doğal gazı da içeriyor. Sıvılaştırılmış doğal gazın hızlı yaygınlaşması yeni bir küresel enerji pazarı oluşturuyor. Son yüzyılın başındaki en büyük enerji inovasyonu olan şeyl gazı ABD'deki yaklaşmakta olduğu düşünülen enerji sıkıntısını gündemden kaldırarak, muhtemelen yüz yıllık bir rahatlama sağladı; aynı şey dünyanın başka yerleri için de mümkün olabilir. Böylelikle nükleer enerjiden rüzgâr gücüne kadar her şeyin rekabet konumu kökten değişmektedir.

Üçüncü Kısım elektrik çağını ele alıyor. Thomas Edison'dan bu yana Aşağı Manhattan'da ilk enerji istasyonunu çalıştırdığı günden bu yana elektrik dünyanın her yerine yayıldı. Gelişmiş dünyada elektrik sanki her zaman var olmuş gibidir ve insanlara dünya onsuz var olamazmış gibi gelir. Gelişmekte olan ülkelerde ise elektrik sıkıntısı insanların gündelik yaşamı ve ekonomik büyüme üzerinde ağır bir yük oluşturmaktadır.

Bugün otuz yıl önce var olmayan pek çok yeni cihaz ve alet —kişisel bilgisayardan DVD'ye, akıllı telefondan tablete kadar—gittikçe daha fazla elektrik gereksinimi duyuyor: buna "gadgiwatt" denebilir. Elektriğin gelecekteki gereksinimlerini karşılamak, ışıkları açık, enerjiyi de akış halinde tutmak için gereken yakıt tercihimizle ilgili meydan okuyan, kimi zaman da iç paralayıcı kararlarla yüzleşmemizi zorunlu kılıyor.

Dördüncü Kısımda, bir avuç bilim insanının ilgi alanındaki bir konu olan iklim değişikliğinin nasıl olup da geleceğin belli başlı meseleleri arasına girdiğine ilişkin az bilinen bir öykü anlatılıyor. İklim üzerindeki incelemeler 1770'lerde Alp dağlarında salt merak dürtüsüyle başladı. On dokuzuncu yüzyılda az sayıda bilim adamı iklim üzerine sistematik

biçimde kafa yormaya başladı, ama henüz ortada küresel ısınma diye bir kaygı yoktu. Asıl korkulan, buz çağının geri gelebileceğiydi. Ancak 1950'lerin sonu ile 1960'larda bir iki araştırmacı atmosferdeki karbon düzeyinin yükseldiğini hesaplayıp bunun ısı artışı üzerindeki etkisini ölçtü. Vardıkları sonuca göre, söz konusu olan küresel soğuma değil küresel ısınma tehlikesiydi. Yine de iklim değişikliği sorununun siyasi liderler, CEO'lar ve yatırımcıların kararları üzerinde büyük etki yapmaya başlaması ve hatta ABD Yüksek Mahkemesinin hükümleri arasında yerini alması ancak yirmi birinci yüzyılda mümkün olmuştur.

Beşinci Kısım yeni enerjiler—"yenilenebilirlerin yeniden doğuşu"—ve teknolojinin evrimi üzerinde duruyor. Yenilenebilir sanayiler tarihi bir inovasyon, girişimci cesareti, siyasi mücadeleler, karşıtlıklar, düş kırıklıkları ve çaresizlikler, şansı yaver gidip düzelmeler tarihidir. Kendi başlarına dev küresel sanayilere dönüştüler, ama büyük ölçekli ticari niteliğe ulaşıp ulaşamayacaklarını göreceğimiz bir sınanma noktasına varmak üzereler.

Çoğu kişinin bir enerji kaynağı olarak düşünmediği kilit nitelikte bir enerji kaynağı daha var. Buna bazen korunum (muhafaza etme) deniyor, bazen etkinlik (verimlilik). Bu kaynağı kavramsallaştırması da, harekete geçirmesi de zor, ama yakın gelecekte enerji dengesine çok büyük bir katkı sunabilir.

Bütün temalar gelip ulaşımda, somut olarak da arabada buluşuyor. Kitlesel araba pazarı yarışında içten yanmalı motorun ezici zaferine bundan yaklaşık yüz yıl kadar önce karar verilmiş olduğu tamamen aşikâr gözüküyor. Buna karşılık elektrikli arabanın—bu kez gücünü sadece pilden değil hükümet politikalarından da alarak—ortaya çıkması bu yarışa yeni baştan start verdi. Peki, tamamen elektrikle çalışan motor bu kez galip gelebilecek mi acaba? Eğer elektrikli araba bir rekabet gücü sergileyebilirse ya da en azından bazı açılardan rakip olabilirse, bu sonuç enerji dünyasını yeni baştan şekillendirecektir. Ancak tek rakip o değil. Yarış aynı zamanda biyoyakıt geliştirme—petrol için kuyu açmak yerine, "yetiştirme"—alanında da sürüyor. Tüm bunlar önümüze çok büyük bir soru çıkarıyor: Elektrikli arabalar veya biyoyakıtlar, petrolü ulaşım alanındaki krallık tahtından indirmeyi başarabilecek mi?

Önümüzdeki yıllarda var olan konsensusu altüst edecek, perspektifleri farklılaştıracak, hem politikaların hem de yatırımların yönünü değiştirecek ve uluslararası politikaları etkileyecek yeni "sürprizlerle" karşılaşacağımızdan emin olabiliriz. Bu sürprizler—siyasi çalkalanmalardan savaş ve terör olaylarına ya da ani ekonomik değişikliklere kadar—şu ya da bu türden şoklar şeklinde yaşanabilir. Kazalardan ya da doğanın gazabından kaynaklanan sonuçlarla karşılaşabiliriz. Önümüze yepyeni fırsatlar açan öngörülemeyen teknolojik atılımların sonuçları şeklinde de ortaya çıkabilir.

Ama kesinlikle emin olabileceğimiz bir şey var: Önümüzdeki yıllarda dünyanın enerji iştahı muazzam ölçüde artacak. Mutlak rakamlar insanı dehşete düşürecek düzeyde. Gelecek yıllarda nasıl bir enerji karması söz konusu olursa olsun, geleceğimiz enerji ve onunla ilgili sorunların eline bakıyor.

ÖNSÖZ

Irak birlikleri ve tankları günlerdir Kuveyt sınırına yığınak yapıyordu. Ama Iraklı diktatör Saddam Hüseyin çeşitli Ortadoğu liderlerine endişelenecek bir şey olmadığı, barışçı niyetlerle hareket ettiği ve sorunların çözüleceği yönünde güvence vermeye devam ediyordu. Ürdün Kralına "Bir şey olacağı yok" dedi. Mısır Başkanına Kuveyt'i işgal etmek gibi bir niyeti bulunmadığını bildirdi. Acilen çağırttığı ABD Büyükelçisine öfke içinde, Kuveyt'in Birleşik Arap Emirlikleriyle birlikte Irak'a karşı bir "ekonomik savaş" yürüttüklerini haykırdı. Hüseyin'in dediğine göre çok fazla petrol üretiyor, böylelikle de petrolün fiyatını düşürüyorlardı—ardından şunları ekledi: Bunun Irak açısından yol açtığı sonuçlara katlanamayız, bu yüzden Irak bir "karşılık" vermek zorunda. ABD büyükelçisi Irak askerlerindeki hareketlenmeyi işaret ederek "basit bir soru—niyetiniz nedir?" diye sordu. Hüseyin kendisinin diplomatik çözüm arayışı içinde olduğunu belirtti. Büyükelçi bunun üzerine "ABD ihtilafların barışçı yöntemler dışındaki bir çözümünü asla mazur göremez" şeklinde yanıt verdi. Toplantının sonunda Saddam büyükelçiye rahatlıkla tatile çıkabilirsiniz, ortada endişe edilecek bir durum yok dedi.[1]

Gelgelelim bir hafta sonra, 2 Ağustos 1990 sabahının ilk saatlerinde Kuveyt'i ele geçirmek üzere sınırı geçen Irak askerleri büyük bir zalimlikle ilerlemeye başladı. Böylece Soğuk Savaş sonrasının ilk krizi patlak vermiş oldu. Aynı zamanda dünya petrol kaynakları açısından da yeni bir çağa adım atıldı.

Irak işgal için pek çok gerekçe öne sürdü. Bunların haklılık payı ne olursa olsun, niyet açıktı: Saddam Hüseyin Kuveyt'i topraklarına katmak ve haritadan silmek istiyordu. Kuveyt'i kendisine bağlayan Irak bir petrol devi olarak Suudi Arabistan'la boy ölçüşebilirdi ve bu durum dünyanın diğer bölgeleri açısından da önemli sonuçlar doğurabilirdi.

"AĞIR OL BAKALIM!"

2 Ağustos sabahı Başkan George H.W. Bush, Ulusal Güvenlik Konseyini Washington'daki Beyaz Sarayın Kabine odasında topladı. Ağır bir hava vardı. Dünyanın pek çok bölgesinde yeşermiş olan barış ve istikrar umutları bir anda beklenmedik bir biçimde tehlike altına girmişti. Daha sekiz ay önce çöken Berlin Duvarı, Soğuk Savaşın sonuna işaret ediyordu. Önde gelen uluslar hâlâ var güçleriyle barışçı yoldan kırk beş yıllık cepheleşmenin izlerini silme uğraşı içindeydi.

Irak Kuveyt'i ilhak edince, dünya petrol rezervinin üçte ikisini elinde bulunduran Basra Körfezi üzerinde hükümranlık iddia edebilecek konuma gelecekti. O sırada Saddam asker sayısı bakımından dünyadaki dördüncü büyük orduya sahip bulunuyordu. Şimdi bir de petrol süper gücü olacaktı. Saddam bu birleşik petrol rezervinden gelecek geliri, aralarında kimyasal ve nükleer silahların da olacağı alt edilmez bir silah gücü oluşturmak için kullanacaktı. Irak bu yeni güçle, nüfuz ve iktidarını Basra Körfezinin çok ötesine yayma hesapları yapabilecekti. Kısacası, bu işgal ve ilhak girişimi Irak'a dünya siyasetinin hesaplarını sil baştan yapma olanağı verecekti. Bunun gerçekleşmesine izin vermek, geçmişi ta Başkan Harry Truman'a kadar giden, Basra Körfezinin güvenliğini korumaya yönelik kırk yıllık ABD politikasına ters düşerdi.

2 Ağustos Kabine odasındaki tartışmalar, muhtemelen ilk şokun etkisiyle, düzensiz ve dağınıktı. Tartışmalar, sanki kendini yeni bir gerçekliğe alıştırmaya çalışırcasına, ekonomik yaptırım çeşitleri etrafında dönüp duruyordu. Ya da bu belki en azından, "olanları zamanımızın en büyük krizi olarak görenlerle, her günkü sıradan bir kriz gibi yaklaşanlar arasındaki derin uçurum" karşısında "dehşete kapılan" Başkan Bush da dahil olmak üzere, odadaki bazı kişiler için söz konusuydu.

Olayı bir oldubitti olarak gören bir danışman, "Kuveytsiz bir dünyaya alışmamız gerekecek" dedi.

Bunun üzerine Bush elini havaya kaldırdı ve "Ağır ol bakalım!" dedi.[2]

ÇÖL FIRTINASI

Bundan sonra olağanüstü bir koalisyon oluşturma çabası başladı—Birleşmiş Milletler gözetiminde, ya asker ya da para desteği vermek üzere, 36 ülkenin onayı sağlandı. Koalisyona en büyük petrol sahası Kuveyt sınırından sadece 400 kilometre uzaklıkta bulunan ve hükümdarı Kral Fahd'ın Bush'a Saddam'ın "kendini beğenmiş çılgının teki" olduğunu ve "dünyanın başına dert açmak bakımından Hitler'in yolundan gittiğini" söyleyen Suudi Arabistan da katıldı. Böyle bir şeyin—yani bir krizde Sovyetler Birliği'nin ABD ile "omuz omuza" vereceğinin—bundan birkaç yıl önce kesinlikle tahayyül edilemeyeceğini söyleyen başkan Mihail Gorbaçov'un önderliğindeki Sovyetler Birliği de koalisyona katıldı.[3]

Sonraki altı ay boyunca Suudi Arabistan'ın kuzeyine düzenli ve yöntemli bir biçimde bir koalisyon gücü konuşlandırma eylemi, bir milyonluk bir askeri güce yaklaşıncaya kadar devam etti. 17 Ocak gününün şafak ağarmadan önceki ilk saatlerinde Irak askeri hedeflerinin havadan bombalanmasıyla, Çöl Fırtınası Harekâtının birinci aşaması başladı. 23 Ocakta Iraklılar ABD Donanmasının denizden yapacağını bekledikleri saldırıyı püskürtmek amacıyla, Kuveyt'in Deniz Adası Petrol Terminalinin valflerini açarak altı milyon varil petrolü Basra Körfezine saldılar; bu tarihteki en büyük çaplı denize saçılan petrol kirliliğiydi. Bir ay sonra 23 Şubat günü koalisyon kuvvetleri Kuveyt Şehrini kurtardılar. Ertesi gün Suudi Arabistan'ın kuzeyinden Irak'a giren koalisyon birlikleri Irak ordusunu geri püskürttüler. Ülkeyi denizden istila etme girişimi aslında bir savaş hilesiydi. Gerçek savaş toplamda yüz saati geçmedi ve Irak askerlerinin tamamen geri çekilmesiyle sona erdi.

Ama eğer Hüseyin Kuveyt'i elde edemiyorsa, yok etmeliydi. Hüseyin'in askerleri Kuveyt'ten ayrılırken önlerine çıkan her şeyi yaktı. Sekiz yüze yakın petrol kuyusu ateşe verildi. Üç bin dereceye kadar çıkan sıcaklık ateş, karanlık, boğucu duman ve devasa bir çevre hasarından

oluşan cehennemi bir bileşim yarattı. Altı milyon varil—Kuveyt'in olağan günlük üretiminden çok fazlası, muhtemelen Japonya'nın günlük petrol ithalinden bile hayli fazlası—petrol alevler içindeydi. Bu afetin boyutları öyle büyüktü ki, en deneyimli petrol yangını söndürme ekipleri bile daha önce hiç böyle bir şey görmemişlerdi; bir an önce sayısız yeni teknik geliştirmek gerekiyordu. Son yangın ancak 1991 Kasımında söndürülebildi.

Savaştan sonra Saddam iyice köşeye sıkışmıştı; zayıflamış ve aşağılanmış durumdaki Irak diktatörünün ülke içindeki muhalifleri tarafından alaşağı edilmesi an meselesi gibi görünüyordu.

YENİ BİR KÜRESELLEŞME ÇAĞI

Birinci Körfez Savaşının sonucu, daha barışçı geçmesi beklenen—bir süre yeni bir dünya düzeni diye adlandırılan—bir dönemin kilometre taşı oldu. Sovyetler Birliği artık Batının düşmanı değildi. Zaten 1991 sonunda Sovyetler Birliği hepten dağıldı. Herkes ABD'nin yalnızca "vazgeçilmez ulus" değil, "aynı zamanda dünyanın tek süper gücü" de olacağı yeni bir "tek kutuplu dünyadan" söz ediyordu.

Ardından yeni bir küreselleşme dönemi başladı: Ekonomiler arasındaki entegrasyon ve uluslar arasındaki bağlantılar arttı. 1970'lerde başlayan ve 1980'lerde hızlanan "özelleştirme" ve "düzenlemelerden arındırma" dünyanın her köşesinde bir düstur halini aldı. Hükümetler "komuta zirvelerini", yani ekonomilerinin stratejik sektörlerini kontrollerinde tutmayı giderek daha çok bıraktılar. Uluslar onun yerine pazara, özel girişimciliğe ve küresel sermaye akışına daha çok bel bağlar oldular.

1991'de Hindistan, ekonomisini zincirlerinden kurtaracak ve sonunda onu hızlı büyüyen bir ülkeye dönüştürerek küresel ekonominin gitgide daha önemli bir üyesi konumuna getirecek olan reformların birinci aşamasını başlattı.

Başka birçok sektörde olduğu gibi, ülkelerin enerji sektörlerinde geleneksel hükümet bakanlıklarının dönüştürülmüş bulunduğu devlet mülkiyetindeki şirketler ya kısmen ya da tümüyle özelleştirildi. Şimdi bu şirkete dönüştürülmüş bakanlıklar emeklilik fonları ve diğer his-

sedarların düşüncelerine, sivil hükümet görevlilerinin planları kadar önem veriyorlar.

Her tür uluslararası bariyer kalktı. Demir Perdenin kalkması Avrupa'nın Batı ve Doğu olarak bölünmesine son verdi. Avrupa Topluluğu daha sıkı bütünleşmiş bir Avrupa Birliği'ne dönüştü ve euroyu geçerli para kuru olarak benimsedi. Bir dizi büyük ölçekli girişim—başta Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması—serbest ticaretin önünü açtı. Genelinde küresel ticaret küresel ekonomiden daha hızlı bir tempoda gelişti. Gelişme halindeki ülkeler yeni oluşan pazarlar doğrultusunda değişim geçirdiler ve en hızlı büyüyen ülkeler oldular. Gelirlerinin artmasıyla birlikte petrol talepleri de arttı.

Teknoloji küreselleşmeyi de körükledi; özel olarak enformasyon teknolojisindeki hızlı gelişme, internetin yaygınlaşması ve uluslararası iletişim maliyetinin ciddi biçimde azalması. Bu firmaların işleyiş biçimini değiştiriyor, insanları on yıl önce hayal bile edilemeyecek şekilde birbirine bağlıyordu. 1960'larda üretilen "küresel köy" spekülatif kavramı hızla gerçeğe dönüşüyordu. Petrol ve gaz endüstrisi de bu devrimlerden etkilendi. Jeopolitik değişiklikler ve pazarlara duyulan güven artışı yeni alanları yatırıma ve işletmeye açtı. Sanayinin daha çetin koşullardaki kaynakları bulma ve işleme kapasitesi yükseldi. Artık ucuz petrol ve doğal gaz çağı daha uzun bir geleceğe kadar gidebilecek gibi görünmekteydi. Bu, enerji temini açısından iyi bir haber olsa da, yüksek fiyatlı alternatifleri açısından hiç de öyle değildi.

YENİLENEBİLİR ENERJİ MODASININ SÖNMEYE YÜZ TUTMASI

1970'lerdeki enerji krizleri yükselen çevre bilinciyle birleşerek, önce "alternatif enerji", sonra da daha kalıcı bir ifadeyle "yenilenebilir enerji" diye adlandırılan bir dizi yeni enerji seçeneğinin önünü açmıştı. Geniş bir yelpazeye yayılıyordu bu enerjiler—rüzgâr, güneş, biyomas, jeotermal, vb. Ortak noktaları ne fosil yakıta ne de nükleer güce dayanmalarıydı.

Bu alternatifler 1970'lerin o hengâmesi içinde, büyük bir coşkuyla—ünlü deyişle bir "umut ışığı" olarak—hayatımıza girmişti. Ancak

1980'lerde geleneksel enerji maliyetlerinin gerilemesi, kendi ekonomik zorlukları, teknolojik gelişmemişlik ve konuşlandırma bakımından yaşanan düş kırıklıkları gibi gerçekler bu umudun üzerine gölge düşürdü. 1990'ların başında fiyatların mütevazı düzeyde seyretmesi ve enerji istikrarının düzene girmiş gibi görünmesi yenilenebilir enerji açınımlarının önünü biraz daha tıkadı.

Yine de çevre bilinci giderek süreğen bir kimlik kazanıyordu. Önceleri çevre sorunlarının çoğu daha çok yerel ya da bölgesel düzeydeydi. Artık yeni tür bir çevre sorununa, küresel ölçekteki bir çevre meselesine yönelik ilgi büyüyordu: iklim değişikliği ve küresel ısınma. İlk başlarda bu sorunla görece küçük bir kesim ilgileniyordu. Zamanla durum değişti ve enerji sektörü üzerinde derin etkileri ortaya çıktı —konvansiyonel, yenilenebilir ve alternatif enerjiler.

1970'lerde yürütülen enerji politikalarıyla pazar dinamikleri bileşiminin etkisi farklı şekillerde hissedildi. Ciddi kuşkuların ağır basması yüzünden, enerjinin etkinliğinin—enerjinin muhafaza edilmesi—enerji karmasına pek çoklarının tahmin ettiğinden daha güçlü bir katkı sağladığı görüldü.

İSTİKRARLI BİR ORTADOĞU

Enerji temin güvenliğini sık sık tehlikeye düşüren Ortadoğu'daki politik ortam artık bir tehdit unsuru olmaktan çıkmıştı. Basra Körfezi krizi sonrasında Ortadoğu daha istikrarlı hale gelmiş, petrol krizleri ve çalkantılar artık geçmişte kalmış gibi görünüyordu. Artık ortada bölge siyasetine devamlı burnunu sokan bir Sovyetler Birliği de kalmadığı gibi, Körfez krizinin sonuçları ile ABD'nin dünya sorunlarındaki ağırlığı sanki istikrarın kesin bir garantisi gibi görünüyordu.

Filistin Kurtuluş Örgütü Körfez krizinde Saddam'ı desteklemekle kendisini bir çıkmaza soktuğunu ve bu süreçte kendisine parasal destek sağlayan pek çok Arap ülkesinden uzaklaştığını fark etti. FKÖ'nün doğrultusunu çabucak düzeltmesinin ardından, İsrail-Filistin barış sürecinde hızlı bir ilerleme kaydedildi. 1993 Eylülünde Washington'da Filistin Ulusal Meclisi başkanı Yaser Arafat'la İsrail başbakanı İzak Ra-

bin uzun çatışma sürecini iki devletli bir çözüm rotasına bağlayan Oslo Anlaşmasını imzaladılar. Ardından Beyaz Sarayın silueti önünde başkan Clinton'un karşısında, daha üç yıl önce kimsenin hayal edemeyeceği bir şey yaptılar: el sıkıştılar. Ertesi yıl bu ikiliye, İsrail dışişleri bakanı Şimon Peres'le birlikte Nobel Barış Ödülü verildi. Bütün bu gelişmeler dünyanın gittiği düşünülen yönün kesin ve güçlü bir göstergesi olarak yorumlanıyordu. Saddam savaşın fitilini ateşlemeseydi, bütün bunlar gerçekleşemeyebilirdi.

Saddam Hüseyin'e gelince, onun artık gidebileceği bir yer kalmamıştı.

KUŞATMA

1991'de koalisyon güçleri Bağdat'ın 120 kilometre uzağında durmuşlardı. Birleşmiş Milletler gözetimindeki koalisyon Saddam'ı Kuveyt'ten çıkarmak için kurulmuştu; Saddam'ı devirmek ve rejimi değiştirmek gibi bir yetkisi yoktu. Son bir darbe vurmak için gerekli olabilecek kanlı şehir çarpışmaları olasılığını göze alma isteği de yoktu kimsede. Zaten o güne kadar Irak ordusunun nasıl imha edildiğini gösteren televizyon görüntüleri ve—"CNN etkisi" diye anılan—bu görüntülerin insanlarda yarattığı tepki yapılanlara son vermek için yeterli bir nedendi. Bütün bunların ötesinde çoğu kişi, Irak ordusunda gururu zedelenen unsurların bekleneni—bir darbe—yapacağı ve Saddam'ın günlerinin artık sayılı olduğu konusunda hemfikirdi. Ama diktatörün acımasızlığı ve demir pençesi öyle güçlüydü ki, beklentilerin aksine savaştan sonra da iktidarını gayet sağlam bir şekilde devam ettirmeyi başardı.

Gerçi Saddam'ın konumu hayli zayıflamıştı. Irak, denetim programı, askeri güç ve yaptırımlardan oluşan bir programla bir tür "klasik kuşatma" altına alınarak eli kolu bağlanmış haldeydi; bu, Soğuk Savaş sırasında Sovyet yayılmacılığına set çekmek için yürütülen politikayı andırıyordu. Ek olarak son birkaç yıl boyunca Saddam karşıtlarının çoğalan devirme girişimlerine destek verilmiş, ancak hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kuşatma politikası Bill Clinton yönetimi sırasında daha da belirginlik kazandı. Üstelik Irak'ın yanına İran'ın da eklenmesiyle birlikte, bundan böyle "ikili kuşatma" diye anılmaya başlandı.

Prensip olarak, kitle imha silahları kapsamına sokulabilecek—WMD (KİS) diye bilinen—silahların varlığını araştıran BM silah denetçileri Irak'ta serbestçe dolaşabiliyordu. Pratikte ise denetçilere her an bin bir güçlük çıkartılıyordu. Şaşırtıcı bir işbirliğinin gözlendiği sadece tek bir örnek yaşanmıştı: 1995'te Irak konvansiyonel olmayan silah programının başkanı Saddam'ın damadı Ürdün'e kaçtı. Rejim onun anlatabileceklerinin korkusuyla paniğe kapıldı. Bağdat herhangi bir itirafın önüne geçmek amacıyla birden (büyük bir tavuk kümesinde saklanan) çeşitli biyolojik silahların üretim ayrıntılarını içeren bir milyon belgeyi açıkladı. Ama Saddam damadını Irak'a geri dönmeye ikna ettikten sonra (öldürmek üzere), engellemeler yine öne çıktı.[4]

Ama Saddam'ın dünya petrolünün kontrolünü eline geçirmeyi deneme olanağına sahip olduğu günler artık geride kalmıştı. Petrol üzerindeki etkisi esas olarak fiyat marjlarıyla oynama gücünden ibaretti. Körfez Savaşı sonrasındaki ilk birkaç yıl ihracat yapmasına izin verildiği dönemde, petrol üretimi ani bir düşüş gösterdi. Birleşmiş Milletler 1995 yılında Irak'a belirli bir miktarda petrol satma olanağı veren Petrole Karşılık Gıda Programını uygulamaya soktu. Bu satıştan elde edilen gelirin yarısıyla ilaç ve yiyecek alınıyordu. Saddam iktidara gelmeden önce Irak Avrupa'ya yiyecek ihraç ediyor, Amerika'ya bile mal gönderdiği oluyordu. Fakat Saddam'ın işbaşına geçmesinden sonra tarım zarar görmüş ve petrol ihraç gelirleri ülkenin yokluğunu çekmeye başladığı gıda ürünleri ithaline harcanır olmuştu. Diğer yarısı ise tazminat ödemeleri ve BM denetimlerine gidiyordu. Giderek Irak'ın petrol üretimi arttı ve günde iki milyon varilin üzerine kadar çıktı; bu arada ciddi bir miktarda petrol Ürdün, Suriye ve İran'a kaçırılıyordu. Saddam rejimi ayrıca Irak petrolünü satma hakkı bahşedilen esrarengiz Rus komisyoncularından Teksaslı bir petrol devine ve Irak'ın dost bildiği ülkelerin yetkililerine kadar çok sayıda gizli isimden alınan milyarlarca dolarlık avantayla da besleniyordu.[5]

Ancak program her an risk altındaydı. Saddam acaba bu kez BM programıyla işbirliğini sürdürecek miydi? Yoksa işbirliğini keserek, Irak'ın ihracatını azaltma ya da tamamen durdurma yoluna mı gidecek ve böylelikle bir anda fiyatları yukarı mı çekecekti? Bu belirsizlik fiyatlarda ciddi bir oynaklığa neden oluyordu.

1990'ların sonunda ABD'nin kuşatma politikasının aşınmakta olduğu açıkça görüldü. Ortadoğu ile Avrupa'da yaptırımların Saddam ve onu iktidarda tutan Cumhuriyet Muhafızları kliğinden çok Irak halkına zarar verdiği duygusu ağır basıyordu. 1998'de Saddam BM silah denetçilerini kovup bir daha kabul etmeyeceğini bildirdi. 1998 tarihli bir ABD Ulusal İstihbarat Tahmininde Saddam'ın kitle imha silahları üretme özleminin başıboş kaldığı belirtiliyordu.[6]

Yine de Saddam kuşatılmış durumdaydı ve İran Körfezi üzerinde hâkimiyeti ele geçirme gayretini bir daha tekrarlaması mümkün görünmüyordu. 1997 yılında Irak'ın kapı komşusu İran'da reformcu ve görece ılımlı bir isim olarak tanınan Muhammed Hatemi başkan seçildi; bu sayede Washington ile Tahran arasındaki ilişkilere yıllardır damgasını vuran karşılıklı düşmanlık havasını azaltma olasılığı doğmuş gibi görünüyordu. Bütün bu değişiklikler sonucu Ortadoğu petrolü artık daha güvenli bir görünüm veriyordu—bu da dünyaya petrol arzı daha güvenli yürüyecek demekti. Bu istikrar havası petrolün varil fiyatının 20 dolar civarında seyredeceği kanısına zemin oluşturuyordu. Amerikalı araba sahipleri için benzin fiyatlarının, gayet doğal kabul ettikleri gibi, görece düşük kalacağı bekleniyordu.

YENİ UFUKLAR VE "SESSİZ DEVRİM"

Aynı zamanda teknoloji de petrol temininin güvenliğini değişik bir yoldan artırıyordu: sondaj delgi uçlarının çapının genişlemesi ve ıslah edilebilir rezervlerin çoğalması. Petrol endüstrisi iletişim, bilgisayar ve enformasyon teknolojisindeki ilerlemelerden yararlanarak, karada ya da açık denizde kaynak bulma ve geliştirme açısından bir inovasyon sürecine girmişti.

Petrol endüstrisinin tarihi boyunca sık sık petrol endüstrisinde teknolojinin varabileceği en son yere kadar, bu sektörün görebileceği "yolun son noktasına" kadar gitmiş olduğu söylenmiştir. Ama hemen ardından gerçekleştirilen yeni inovasyonlar kapasiteyi köklü bir biçimde genişletmiştir. Bu kalıp defalarca tekrarlanmıştır.

Mikroişlemcilik alanındaki hızlı ilerlemeler çok daha büyük ölçüde veri analizi olanağı vererek, jeofizikçilerin yeraltındaki yapılanmaları

çok daha verimli yorumlamalarına imkân sağlamış, böylelikle petrol aramalarında başarı düzeyini yükseltmiştir. Bilgisayarların güçlenmesi sayesinde, yeraltındaki yapıların—katmanlar, faylar, örtü kayaçlar—sismik haritaları artık iki değil üç boyutlu olarak çıkarılabilmektedir. Bu üç boyutlu sismik haritalar her ne kadar her türlü kusurdan arındırılmış değilse de, petrol araştırması yapanlara yeraltı derinliklerinin jeolojik yapısını daha iyi tanıma olanağı verdi.

İkinci ilerleme yatay delme alanındaki gelişmeydi. Doğrudan aşağıya doğru açılan klasik dikey kuyu yerine ilk bin metre kadar bir alan belli bir açıyla ya da enlemesine yatay olarak açılarak, bir iki metrede bir en gelişkin araçlarla incelemeler ve ayrıntılı kontroller yapılabiliyor. Böylece rezerv bölgesi çok daha verimli bir erişim sağlanarak, üretim artışı elde edilebiliyor.

Üçüncü atılım ise, inşaat ve mühendislikte standartlaşan yazılım ve bilgisayarlı görselleştirmenin gelişmesiydi. Petrol endüstrisine uyarlanan CAD/CAM (bilgisayar destekli tasarım, bilgisayar destekli imalat) teknolojisi bir milyar dolarlık açık deniz üretim platformunu, kuyu açma girişimi için ilk çelik parçasını bile kullanmadan önce, bilgisayar ekranında en ince ayrıntısına kadar tasarlama ve dayanıklılık ve etkinliğini çok çeşitli yönlerden sınama olanağı sağladı.

1990'larda enformasyon ve iletişim teknolojisinin yaygınlaşması ve iletişim maliyetlerinin olağanüstü ölçüde düşmesiyle, dünyanın farklı yerlerindeki jeoloji bilimcileri sanal ekipler halinde çalışma olanağına kavuştular. Dünyanın bir noktasında bir alanda elde edilen deneyim ve bilgiler, dünyanın başka yerlerinde aynı alanlarda benzer problemleri çözmeye çalışanlarla anında paylaşılabilir oldu. Sonuçta bir şirket CEO'sunun bir miktar abartarak ifade ettiği gibi, bilim insanları ve mühendislerin bundan böyle "öğrenme eğrisine sadece bir kez tırmanmaları gerekecekti".

Bu ve bunun gibi diğer teknolojik gelişmeler şirketleri—yeni gelecek açınımları belirlemek, o güne kadar geliştirilememiş olan alanlara girmek, çok daha karmaşık işlere soyunmak, daha fazla petrol çıkarmak ya da yeni üretim alanları açmak gibi—çok yakın zamanda erişilir olan işleri kotarabilecek konuma getirdi.

Bunlar hep birlikte ekonomik büyümeyi destekleyen büyük miktarda yeni arz olanağıyla birlikte dünya petrolünün ufuklarını genişletti ve dünyanın her yanında hareketliliği yaygınlaştırdı. On yıl önce erişilemeyen ya da üretilemeyen milyarlarca varil petrole artık ulaşılabiliyordu. Bunların tümü "tam zamanında" gerçekleşen bir teknolojik ilerlemenin göstergesiydi. Dünya hızlı bir ekonomik büyüme rotasına girmiş gibi görünüyordu—bunun için de daha çok petrol gerekiyordu.

Dünya jeopolitik açıdan da hızlı bir değişim temposuna girmişti. Uluslararası şirketlerin yatırımlarına kapalı ya da sınırlı ölçülerde açık duran ülkeler artık açılmaya başlamışlardı; şirketleri yanlarında parayla birlikte beceri ve teknoloji de getirmeye davet ediyorlardı. Hiç değişmezmiş gibi görünen küresel cepheleşme yapısı bir anda çöküp gitmişti.

Özellikle Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olan devletlerde—Rusya ve Hazar denizi çevresindeki yeni bağımsız ülkeler—bölgeyi küresel pazarlarla bütünleştirecek değişiklikler yol alıyordu. Sanki yirminci yüzyılın sonu dönüp tekrar yüzyılın başına eklemleniyor gibiydi. Bunun etkisi dünya petrol arzının temellerinin genişlemesini getirecekti. 1993'te *Foreign Affairs*'te yayınlanan bir yazıda belirtildiği üzere, "Petrol, Bolşevik Devrimiyle kurulan ilk barikatlardan bu yana ilk kez tam anlamıyla küresel bir iş oldu".[7]

Bu gözlem Bolşevik Devriminin anavatanı olan ve bugün petrol üretim kapasitesiyle Suudi Arabistan'la boy ölçüşebilecek durumdaki Rusya için özel bir anlam ifade ediyordu.

BİRİNCİ KISIM

...

Yeni Petrol Dünyası

1

RUSYA'NIN GERİ DÖNÜŞÜ

25 Aralık 1991 gecesi Sovyet devlet başkanı Mihail Gorbaçov ulusal televizyondaki konuşmasında herkesi hayrete düşüren bir açıklama yaptı—bir-iki yıl önce kimsenin hayal bile edemeyeceği bir açıklamaydı bu: "Şu andan itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Başkanı sıfatıyla tüm faaliyetlerime son veriyorum." Ardından, Sovyetler Birliği'nin varlığı kısa bir süre içinde sona erecektir, diye ekledi.

"Her şeyimiz bol—toprak, petrol ve gaz ve diğer kaynaklar—ayrıca yeteneğimiz ve zekâmız da bolca var" diye sürdürdü sözlerini. "Ancak sanayileşmiş ülkelerde yaşayanlardan çok daha kötü yaşıyoruz ve gittikçe onların daha çok gerisinde kalıyoruz." Uygulamak istediği reformlar vardı ama artık zamanı kalmamıştı. Daha birkaç ay önce sıkı komünistler bir darbe girişiminde bulunmuşlar ama başaramamışlardı. Fakat bu darbe girişimi nihai dağılmanın fitilini ateşlemişti: "Eski sistem, yeni sistemin işleyişe geçmesine fırsat bırakmadan çözülüverdi" dedi.

"Elbette ki" diye devam etti Gorbaçov, "kaçınılabilecek hatalar olmuştur, yaptığımız pek çok şeyi daha iyi yapabilirdik." Ama umudunu yitirmiş değildi. "Bir gün ortak çabalarınız meyvelerini verecek ve uluslarımız refah içinde, demokratik bir toplumda yaşayacaklar." Son sözleri çok yalındı: "Herkese en iyi dileklerimle."[1]

Bu sözlerin ardından buhar olup yokluğa, gecenin bilinmezliğine karışıp kayboldu.

Konuşmasının tamamı sadece on iki dakikaydı. Hepsi bu. Komünizm, yetmiş yıl sonra doğduğu topraklarda böyle sona eriyordu.

Bundan altı gün sonra 31 Aralık 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin varlığı resmen sona erdi. Sovyetler Birliği'nin son başkanı Mihail Gorbaçov "futbol topunu"—Sovyet nükleer silahlarını devreye sokmak için gereken şifrelerin bulunduğu çantayı—Rusya Federasyonunun ilk devlet başkanı Boris Yeltsin'e verdi. Bu büyük devir teslimin şerefine çanlar çalınmadı, borular öttürülmedi. Sadece hayretten donakalmış—ve inanmaz—bakışlar vardı. Küresel bir süper güç olan Sovyetler Birliği yoktu artık. Giderken geriye dev Rusya Federasyonundan minik Estonya'ya kadar değişik boyutlarda on beş devlet bırakmıştı. Rusya eşitler arasında açık ara birinci konumdaydı: Eski Sovyetler Birliği'nin mirasçısı oydu; yalnız nükleer şifreler değil, SSCB'nin bakanlıkları ve borçları da onun üzerine kalmıştı. Bir zamanların dünyaya kapalı Sovyetler Birliği'nin yerini artık dünyaya şu ya da bu ölçüde açık bir ülke almıştı. Bu diğer sonuçlarının yanında, dünya petrol haritasının da yeniden çizilmesi demekti.

25 Aralık günü Gorbaçov'un televizyondaki veda konuşmasını izleyen on milyonlarca kişi arasında Valery Graifer de vardı. Graifer'in gözünde Sovyetler Birliği'nin çöküşü "bir felaket, tam bir felaket"ten başka bir şey değildi. Beş yıldır Sovyet petrol ve gaz endüstrisinin merkezinde görev yapıyordu. Sovyet sisteminin en son tarihsel başarısı kabul edilen dev Batı Sibirya operasyonunun başında bulunuyordu. Buraya üretimin sekteye uğradığı 1980'lerin ortasında önce üretimi rayına sokmak, ardından da yükseltmek üzere gönderilmişti. Onun yönetiminde Batı Sibirya tesislerinin günlük petrol üretimi 8 milyon varile ulaşmıştı—bu rakam neredeyse Suudi Arabistan'ın toplam üretimine rakip olabilecek bir düzeydeydi. İşletme inanılmaz boyutlara sahipti: Kanatları altında 450.000 dolayında insan çalışıyordu. Ama yine de Batı Sibirya daha büyük başka bir Sovyet endüstrisinin bir parçasıydı. Daha sonra dediği gibi, "Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinin tümüne yayılan büyük bir petrol ailesinin üyesiydi. O zamanlar biri çıkıp da bana bu ailenin dağılmak üzere olduğunu söyleseydi, güler geçerdim." Fakat çöküşün şokunu atlattıktan sonra, bir yıla kalmadan artık bağımsız Rusya'nın yeni petrol endüstrisine hizmet eden bir teknoloji şirketinin başına geçti. "Çok zor günler yaşadık, ama gördüm ki, hayat devam ediyor."[2]

"EKMEKTE DURUM KÖTÜ"

Sovyetler Birliği'nden geriye kalan en uzun ömürlü ironilerden biri şudur: Komünist sistem zorlama sanayileşmeyle eşanlamlı bir nitelik kazanmış olduğu halde, ömrünün son döneminde ekonomisi devasa doğal kaynaklarına—özel olarak petrol ve gaz—adamakıllı bağımlı hale gelmiş durumdaydı.

Joseph Stalin'in Sovyetler Birliği'ne dayattığı ekonomik sistemin bel kemiği merkezi planlama, beş yıllık planlar ve kendi kendine yetme anlayışıydı: Stalin'in deyişiyle "tek ülkede sosyalizm". SSCB dünya ekonomisine kapılarını önemli ölçüde kapatmıştı. Sovyetler Birliği'nin dünya pazarında kayda değer bir petrol ihracatçısı olarak yeniden boy göstermesi 1960'larda, doğal gaz ihracatçısı olarak pazarda yer alması ise 1970'lerde gerçekleşmiştir. Bir Rus petrol liderinin sonradan ifade ettiği gibi, "Diğer doğal kaynaklarla birlikte, ham petrol, bu oldukça yalıtlanmış durumdaki ülkenin çaresizce ihtiyaç duyduğu nakit parayı kazanabilmesi" için "Sovyetler Birliği'nin dünyayla temas kurabileceği hemen hemen tek var olan bağlantısıydı."[3]

1960'ların sonunda Sovyet ekonomisi bozulma ve ekonomik büyümeyi sürdürmekte zorlanma belirtileri göstermeye başladı. Fakat önemli bir petrol ihracatçısı olmasından ötürü, 1973 Ekim Savaşı ve Arap petrol ambargosu sırasında güçlü bir rüzgârı arkasında buldu: Petrol fiyatları dört katına çıktı. 1980'lerin başında İran Devriminin etkisiyle petrol fiyatlarının ikiye katlanması, Sovyet ekonomisine yine rahat bir nefes aldırdı. Süper güç askeri statüsünü finanse eden ve diğer acil gereksinimlerini karşılama olanağı veren petrol gelirlerindeki artış, mecalsiz Sovyet ekonomisinin bir on yıl daha ayakta kalmasını sağladı.

Gereksinimler listesinin başında salt kendine özgü tarım krizinden kaynaklanabilecek bir şiddetli yiyecek sıkıntısından, hatta açlık ve sosyal istikrarsızlıktan kaçınmak amacıyla, gıda ithalatı gereksinimi yer alıyordu. Zaman zaman yiyecek sıkıntısı tehdidi öyle yoğunlaşıyordu ki, Sovyet başbakanı Aleksi Kosigin petrol ve gaz üretim şefini yanına ça-

ğırtıp, "Ekmekte durum kötü. Bana planlanandan üç milyon ton daha fazla petrol yarat" diyordu.

Rus başbakanı adına hareket eden iktisatçı Yegor Gaidar 1992'de, petrol fiyatındaki bu artışların etkisini şöyle özetledi: "Petrol ihracından gelen para, gelişmekte olan gıda arzı krizini durdurdu, ekipman ve tüketim maddeleri ithalatını artırdı, silahlanma yarışına ve ABD'yle nükleer denkliğe ulaşılmasına finansal dayanak sağladı ve Afganistan'daki savaş gibi riskli dış politika eylemleri gerçekleştirme olanağı verdi."[4]

Petrol fiyatının artması Sovyetler Birliği'ne ekonomisini reforme etme ya da dış politikasını değiştirme olanağı da veriyordu. Kendi zafiyetlerinin tutsağı olan Sovyet liderliği petrol fiyatlarının bir gün düşebileceğine kendisini hazırlamak bir yana, böyle bir olasılığı hiç ciddi biçimde düşünmedi.

"YARDIM ET SEVGİLİ JOHN!"

Mihail Gorbaçov 1985 yılında ikisinin de altüst olmasına fırsat vermeden hem ekonomiyi hem de siyasi sistemi modernize etmeye kararlı bir şekilde iktidara geldi. "Nasıl bir ülkede yaşadığımızı biliyoruz" diyordu. "En militarize, en merkezi, en katı disiplinli ülkeyiz; her yer nükleer ve diğer silahlarla dolu."

İşbaşına geçtiği sırada karşılaştığı, onu çılgına çeviren bir konu—kadın çorabı meselesi—yanlışın nerede olduğunu simgeliyordu. "Kadın çorabı meselesini çözmek amacıyla... Merkez Komite sekreterliğinin başkanlığında bir komisyon oluşturmayı planlıyoruz" dedi. "Düşünebiliyor musunuz, biz uzaya giden, Sputnikler fırlatan, böyleşine bir savunma sistemi yaratan bir ülkeyiz, ama bir kadın çorabı meselesini halledemiyoruz. Diş macunu yok, sabun tozu yok, temel gereksinim maddeleri yok. Böyle bir hükümette görev yapmak ne kadar akıl almaz ve aşağılayıcı bir şey."

Ama Gorbaçov'un zamanlaması son derece talihsizdi. Göreve gelişinin ertesi yılı 1986'da dünya petrol pazarında oluşan arz fazlası ve talep azalması petrol fiyatlarında ciddi bir düşüşe yol açtı. Bu durum ülkenin gıda ithalatını desteklemek için gerek duyduğu döviz gelirlerinde köklü bir azalmayı getirdi.

Gerçi artık Batı Sibirya'yı merkez alan Sovyet petrol endüstrisi üretim miktarını yükseltme çabalarını ara vermeden sürdürüyordu, ama bu batmakta olan ekonomiyi kurtarmaya yetecek gibi görünmüyordu. Gorbaçov bir yandan da toplum üzerindeki komünist baskının pençesini gevşetmekteydi.[5]

Yegor Gaidar'ın belirttiğine göre, her ne kadar petrol fiyatlarındaki ciddi düşüş "son darbe" olduysa da, aslında sistemin kendisi çökmüştü. "Sovyetler Birliği'nin iflası," diyordu, "ülkeye yirminci yüzyılın sonunda dünyadaki gelişmelerin gereklerine kendini uyarlama olanağı tanımayan Sovyet ekonomik ve siyasi sisteminin temel özellikleri tarafından belirlenmişti." "Petrol fiyatlarının yüksekliği son imparatorluğu yaşatmaya yetecek kadar sağlam bir zemin olamazdı."

1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında hükümet ve parti belgelerindeki "kriz" sözcüğü yerini önce "şiddetli kriz", sonra da "felaket" sözcüklerine bıraktı. Yiyecek sıkıntısı vahim boyutlara varmıştı. Öyle bir an geldi ki, St. Petersburg şehri neredeyse çocuklara günlük süt veremez oldu.

1991 Kasımında Gorbaçov bir yardımcısından sanayileşmiş ülkeler topluluğu G7'nin başkanlığını yürütmekte olan İngiliz başbakanı John Major'a dört kelimelik bir mesaj iletmesini ister: "Yardım Et, Sevgili John!"[6]

Bu olaydan bir ay sonra Gorbaçov televizyona çıkıp Sovyetler Birliği'nin dağıldığını ilan eder.

YENİ BİR RUSYA: "KONTROL KİMSEDE DEĞİL"

1 Ocak 1992'ye girildiğinde Rusya artık on bir zaman kuşağına yayılan, devasa, bağımsız bir devletti. Ülkedeki hemen hemen tüm ekonomik hareketlerin bürokratik kararlara bağlı olduğu Sovyetler Birliği'nin merkezi planlamaya dayalı sosyalist ekonomisi, geride bir ekonomik kaos ve belirsizlik ortamı bırakarak dağılmıştı. Herhangi bir ticaret hukuku yasası, sözleşme zemini, yerleşik bir ticaret kanalı ya da kuralı yoktu. Yalnız mantar gibi bitiveren, sokakta ya da evlerinden çalışan yeni tüccarlar ve ticaret erbabı için değil, aynı zamanda mal ve ürünlerini para gibi hesaplayıp değiş tokuş eden fabrikalar için de günün en geçerli yöntemi takas olmuştu. Devletin ve *narod*'un—Sovyet halkı—ticari

varlıklarının büyük bölümü sahipsiz kaldığından kimse para vermeden, bulduğu her şeyi çılgınca kapışıyordu. Sıradan insanlar için korku dolu, son derece sıkıntılı bir dönemdi bu: Emekli maaşları ve sigorta paraları ya hiç ödenmiyor, ödenen rakamlarsa hızla değer yitiriyordu; tek dayanakları, düşük kalsa da emin oldukları ekonomik güvenceleri gözlerinin önünde eriyip gidiyordu.

Rusya devlet başkanı Boris Yeltsin'in yönetiminde iktidara gelen genç reformcular için de durum korkutucuydu. Yeltsin'in ilk maliye bakanı olan Gaidar, "Nükleer bir süper güç anarşi içindeydi" diyor. "Ne paramız vardı, ne de altınımız; bir sonraki hasada yetecek kadar tahılımız kalmamıştı, üstelik herhangi bir çözüm üretme şansımız da tükenmişti. Bir jette giderken, birden bakıyorsunuz ki kokpit boş, uçağın kontrolü kimsede değil." Reformcular hükümet bilgisayarlarını bile çalıştıramadılar, çünkü şifreler çöküş sırasında kaybolup gitmişti.

O günlerde acil gereksinmeler söz konusuydu. Birincisi ekonomiyi istikrara kavuşturmak, mal ve hizmet akışını yeniden düzene koymak, insanları doyurup ısıtmak ve ticaret ve pazar ekonomisinin temellerini oturtmaktı. Bir diğeri fabrikaların, işletmelerin ve kaynakların—devlet mülkiyetindeki üretim araçları—ne yapılacağıydı; bunların mülkiyet biçimini bir şekilde değiştirmek, daha üretken ve pazar ekonomisine daha uygun olan özel mülkiyete geçirmek gerekiyordu. Hemen hemen her şeyin sahibi devlet olduğundan, Sovyetler Birliği'nin tüm varlıkları kapanın elinde kalacak demekti.

Öyle de oldu. Başkan Yeltsin'in ifadesiyle, devletin iktisadi varlıkları "vahşice, kendiliğinden ve çoğu zaman da kriminal yollardan" özelleştirildi. Kendisi ve reformcu ekibi kontrolü ele almaya, emir-komuta ekonomisinden geri kalan ne varsa parçalamaya ve yerine özel mülkiyete dayalı yeni bir ekonomik sistem koymaya kararlıydı. Özelleştirme hedefleri sadece ekonomik değildi; aynı zamanda varlıklar üzerindeki devlet denetimine olabildiğince çabuk son vererek, komünist geçmişe dönüş olasılığının önünü tamamen tıkamak niyetindeydiler. Bu ekonomik altüst oluşun siyasi kargaşa koşullarında gerçekleşmesi işleri daha da zorlaştırıyordu: Yeltsin yönetimi ile Devlet Duması, yani parlamento arasında Duma'nın şiddet kullanılarak "kuşatılmasını" da içeren bir kamplaşma; birinci Çeçenistan savaşı ve kampanyanın son gününe ka-

dar ayaklanan komünistlerin zaferiyle sonuçlanacakmış gibi görünen 1996 başkanlık seçimleri.

Sovyet sistemi pek çok değerli miras bıraktı—devasa bir sanayi işletmeleri ağı (1960'lardan itibaren teknolojik açıdan karaya vurmuş olsalar da); dev bir askeri makine; ticari ekonomiden kopuk olsalar da, olağanüstü yetenekli bir bilim, matematik ve teknik kadrosu. Kapasitesi çok yüksek olan petrol endüstrisi yaşlanmakta olan bir altyapının altında ezilmekteydi. Yeraltında Gorbaçov'un veda konuşmasında işaret ettiği gibi petrol ve diğer hammaddelerden oluşan muazzam bir zenginlik yatıyordu.[7]

PETROL ENDÜSTRİSİNİN YENİDEN İNŞASI

Bu doğal kaynaklar—özellikle de petrol ve doğal gaz—eski Sovyet devleti için ne kadar kritik bir önem taşıyor idiyse, yeni Rus devleti için de o kadar kritik önemdeydi. 1990'ların ortasında Rus hükümetinin para gelirlerinin üçte ikisini petrol ihraç gelirleri oluşturuyordu. Bu gelirlerin akıbeti "1990'lar boyunca ve 2000'lerin başında Rus siyaseti ve ekonomi politikasına egemen olmuştur". Gerçi petrol sektörü de ekonominin geri kalan kesimiyle aynı şekilde anarşiye boğulmuş durumdaydı. Ücret alamayan işçiler greve gidip petrol yataklarını kapatıyorlardı. Ülke çapında üretim ve arz aksamaktaydı. Petrole el konarak ya da çalınarak Batıda döviz karşılığı satılıyordu. Petrolün asıl sahibinin kim olduğu belli değildi. Batı Sibirya'nın çeşitli bölgelerinde ve daha başka yerlerde birbirleriyle yarışa giren ayrı ayrı üretim örgütleri bağımsızlıklarını ilan ederek, kendi başlarına iş yapma yolları arıyordu. Endüstri bir anda "eskiden Sovyet sanayi bakanlığına bağlı olan yaklaşık 2000 eşgüdümsüz kuruluş, işletme ve örgüt" tarafından yürütülür hale gelmişti. Böyle bir kargaşaya gömülen ve yatırım yokluğu çeken Rusya'nın petrol üretimi önce gerilemeye başladı, ardından çöktü. Beş yılı biraz aşkın bir süre içinde Rusya'nın üretimi yüzde 50 oranında azaldı—günde beş milyon varil gibi inanılmaz bir kayıptı bu.

Burada da sorunun yanıtı yine özelleştirmeydi. Peki ama nasıl olacaktı bu? Petrol endüstrisi merkezi plana dayalı bir sistemin gereksi-

nimlerine göre yapılandırılmıştı. Her biri sanayinin kendine ait dilimini kontrol eden ayrı bakanlıklar halinde—petrol, rafineri ve petrokimya ve dış ticaret—yatay örgütlenmişti. Kaynaklar endüstrisi eski devlet için ne kadar önemliyse, yenisi için de o kadar önemliydi ve diğer özelleştirmelerden farklı şekilde yaklaşılmalıydı.

Ne yapılması gerektiği konusunda enine boyuna düşünmüş, net fikirlere sahip olan kişilerden biri de Vagit Alekperov'du. Bakü'de doğan Alekperov Sovyet petrolünün yeni merkezi Batı Sibirya'ya transfer edildiği yirmi dokuz yaşına kadar Azerbaycan açık deniz petrol sanayinde çalışmıştı. Orada, Batı Sibirya'nın maksimum performansına ulaştığı dönemde Valery Graifer'in dikkatini çekti. Alekperov'un yeteneklerini fark eden Graifer onu Batı Sibirya'nın en önemli sınır bölgelerinden birinin başına getirdi. 1990'da Moskova'ya sıçrayan Alekperov petrol bakan vekili oldu.

Alekperov yaptığı batı gezilerinde pek çok petrol şirketini ziyaret etti. Burada petrol işinin son derece farklı yürütüldüğünü gördü. "Vahiy inmiş gibi oldu," diye anlatıyor: "Orada esnek ve yeterli bir örgüt tipi, bütün konuları—arama, üretim ve mühendislik—aynı anda ele alan ve her birimin kendi kafasına göre değil ortak bir hedefe dönük çalıştığı bir şirket gördüm." Moskova'ya döndüğünde, dünyanın diğer bölgelerindeki tipik örgütün—arama, üretim, rafineri ve pazarlamanın aynı çatı altında yürütüldüğü dikey örgütlenmiş şirketler—modern petrol sanayinin örgütlenme biçimi olması gerektiğine inanıyordu artık. Sovyetler Birliği'nin çöküşü öncesinde dikey bütünleşmiş devlet mülkiyetindeki bir petrol şirketi yaratma çabaları sonuçsuz kalmıştı. Karşıtları onu "petrol sektörünü baltalamakla" suçlamışlardı. Bağımsız Rusya devletinin kurulmasından sonra aynı yöndeki çabalarını sürdürdü. Çünkü mevcut yapıyla devam etmenin sonunda kaosa yol açacağına inanıyordu.[8]

1992 Kasımında Başkan Yeltsin yayımladığı petrol endüstrisinin özelleştirilmesine ilişkin 1403 sayılı Kararnamede bu yaklaşımı benimsedi. Yeni yasa üç dikey bütünleşmiş petrol şirketine onay veriyordu: Lukoil, Yukos ve Surgut. Üç şirket de petrol çıkarma işlemleriyle rafine etme ve pazarlama sistemlerini birlikte yürütecekti. Bunlar dünyanın en büyük şirketleri arasına katılmaya aday durumdaydılar. Üç yıllık geçiş dönemi boyunca devlet asıl mülkiyet sahibi konumunu korurken,

bu süre içinde yeni şirketler yarı bağımsız faaliyet gösteren ayrı ayrı üretim ve rafineri grupları üzerinde denetimi sağlayacak; başkaldıran alt birimleri bastıracak; petrol satışının, ihracatın ve bu işlemlerden gelen dövizin kontrolünü eline alacaktı. Petrol endüstrisinde başka şirketlere kontrol sağlayıcı hisse satışı da, geçici bir süre için devlet şirketi konumunu sürdüren bu kuruluşlar için üç yıllığına ertelenmişti.

Böyle bir yeniden yapılanmayı başarmak, her koşulda çok zor olurdu. Devletin çok zayıf olduğu ve düzenin henüz oturmadığı 1990'ların başı ila ortalarında ise son derece zordu. Haraç karşılığı koruma sağlayan, ham petrol ve rafine ürünleri çalan ve yerel dağıtım istasyonlarında çalacak bir şeyler peşinde koşan Rus *mafyasından*—çeteler, dehşet verici dövmeleri olan hapishane kaçkınları ve adi suçlular—ötürü şiddet her düzeyde egemen haldeydi. Kontrolü ele geçirmek için yapılan çete savaşları sırasında kontrat çoğu zaman yasal bir anlaşmadan çok, kiralık katil tutmak anlamına geliyordu. Petrol kentlerinde rakip çeteler yerel ekonominin var ettiği her şeyi—sokak pazarlarından otellere, hatta tren istasyonlarına kadar—ele geçirme çabasındaydı. Temel dürtü açıktı: Petrol zenginlik demekti ve daha birkaç yıl önce Sovyetler zamanında hayal bile edilemeyecek ölçüdeki bir servete en kısa yoldan sahip olmanın yolu, bu işin bir bölümünü kontrolü altına almaktan geçiyordu.[9]

Fakat devletin eninde sonunda polis gücüne çeki düzen vermesi ve yeni kurulan petrol şirketlerinin çoğunlukla deneyimli KGB emektarlarından oluşan kendi özel güvenlik birimlerini kurmasıyla, bu şiddet ve çete savaşları dalgası çekilmeye başladı.

LUKOIL VE SURGUT

Bu sırada, Yeltsin'in özelleştirme kararnamesinin ardından Rus petrol devleri biçimlenmeye başlamıştı.

İçlerinde en göze görünür olanı Lukoil'di. Bütünleşmiş bir petrol şirketine ilişkin net bir vizyonla yola çıkan Vagit Alekperov, elinden geldiğince hızlı bir yapılanma gayreti içindeydi. Yapılacak ilk iş, o güne kadar aralarında hiçbir bağlantı bulunmayan birbirinden son derece farklı çok sayıda üretim örgütüyle rafineriyi birleştirmekti. Tek tek her örgütün yö-

neticilerini Lukoil denen bu hiç tanımadıkları yeni kuruluşa katılmaya ikna etmek için ülkeyi baştan aşağı dolaştı. Lukoil'in var olabilmesi için her ayrı yapının onay vermesi şarttı. Alekperov "En zor olanı, yöneticileri çıkarlarını birleştirmeye ikna etmekti" diyor. "Ülke kaos içindeydi, hepimiz ayakta kalmak, çalışanların ücretlerini ödemek ve yapıları bir arada tutmak zorundaydık. Birleşmeden ayakta kalmayı başaramazdık." Mesajı aldılar, onay verdiler ve Lukoil gerçek bir şirkete dönüştü.

Alekperov yeni Rus şirketlerinin üzerindeki ağır yükün bilincindeydi: Kendi deyimleriyle "eskimiş ekipmanla birlikte çağın gerisinde kalmış insan gücü ve üretim yönetim sistemleri"nden oluşan "Sovyet mirası". Lukoil'in kendine "en ileri uluslararası uygulamaları" hedef alması gerekiyordu. Alekperov daha baştan uluslararası standartlar koymuş ve uluslararası hukuk firmaları, muhasebeciler ve bankacılar getirtmişti. Amerikan petrol şirketi ARCO'nun baş finans sorumlusu 1995 yılında *Economist* dergisinde Lukoil hakkında bir makaleyle karşılaşır. O kadar etkilenir ki, işin peşini bırakmaz ve ARCO ileriki bir tarihte Lukoil'den hisse satın alır. Lukoil ilk günden başlayarak önce eski Sovyetler Birliği ülkelerinde, sonra da dünyanın başka bölgelerinde uluslararası bir strateji izlemiştir.

Eğer Lukoil yeni Rus devleri arasında en uluslararası nitelikte olanı ise, Surgut da en koyu Rusyalı olanıdır. Şirketin CEO'su Vladimir Bogdanov'a "münzevi petrolcü" lakabı takılmıştı. Küçük bir Sibirya köyünde dünyaya gelen Bogdanov, Tyumen'de kuyucu olarak isim yapmış, daha sonra yönettiği işletme Surgutneftegaz adıyla (daha çok kısa adı Surgut olarak bilinir) kurulan yeni şirketin bel kemiği olmuştu. Hiç Moskova'ya gitmedi, şirketin idare merkezini Surgut şehrinde tuttu. İşe yürüyerek gitmekten keyif alıyordu.[10]

Gerek Lukoil gerekse Surgut Sovyet sisteminde olsa "petrol generali" sıfatıyla nitelendirilirlerdi.

YUKOS: YÜZYILIN SATIŞI

Yukos adındaki şirket çok farklıydı. Petrol endüstrisinin içinden değil de kaotik takas ekonomisinden çıkıp gelen yeni oligarşilerden birinin yönettiği ilk petrol şirketiydi.

Mihail Kodorkovski Ortodoks Sovyet anlayışıyla yetişmişti; çocukken önüne koyduğu hedef, Sovyet endüstri sisteminde en yüksek kademeye kadar yükselerek herkesin özlem duyduğu fabrika müdürlüğü konumuna ulaşmaktı. Sonraları Mendeleyev Kimya Enstitüsünde okurken, bir ticari örgüte çevirdiği okulun komünist gençlik örgütü Komsomol liderliği sırasında iş hayatına atıldı. Ardından ithal bilgisayar ve yazılım ticaretine başladı, ardından da 1980'lerin sonlarında Menatep adında bir banka açtı. Bu banka hükümetin bile hesap açacak kadar güvenini kazanan ciddi bir saygınlığa ulaştı. Banka ayrıca yeni petrol şirketlerinden Yukos'a finansman sağladı.

Kodorkovski kısa bir süre sonra petrolün bankacılıktan bile daha iyi bir iş olduğunu anladı. Zamanlaması doğruydu. 1995'te Rus hükümetinin ve bazı yeni işadamlarının ciddi bir fon sıkıntısı içine girdiği dönemde Yeltsin yönetimi "hisse karşılığı borç" adıyla anılan bir çözüm yolunu gündeme getirdi. İşadamları hükümete borç para verecek, karşılığında petrol şirketleri ile diğer kuruluşlarda çok yüksek indirimlerle hisse alacaktı. Öngörüldüğü gibi hükümetin temerrüde düşmesi (borçlarını ödeyememesi) halinde, hisseler kredi açanların mülkiyetine geçecekti. Bu sayede yeni şirketleri kontrol edebileceklerdi. Bu sırada hükümet 1996 başkanlık seçimi öncesinde ekonomiyi ayakta tutmak için kısa vadeli borçlanmaya hız verdi. Bunun varlıkları özelleştirmenin oldukça sıra dışı bir yolu olduğu açıktı, hisse karşılığı borç uygulaması tarihe "yüzyılın satışı" olarak geçti. Kodorkovski Rusya hükümetine 309 milyon dolar borç vererek, Yukos hisselerinin kontrolünü eline geçirdi.[11]

Kodorkovski ilk iş olarak, her yöne doğru gidiyormuş gibi görünen petrol ve para akışının kontrolünü eline almaya karar verdi. Kodorkovski ne Gubkin Enstitüsüne ne başka bir Sovyet petrol akademisine gitmiş, ne de Sovyet saha geliştirme anlayışıyla herhangi bir ilişkisi olmuştu. Bu yüzden Batılı petrol şirketlerinin kapısını çalarak, petrol sahalarında Sovyet teknikleri yerine Batının çalışma tekniklerini uygulamayı tercih etti. Bu tercihi ona muazzam bir üretim artışı sağladı. (Aynı zamanda bu seçimi, ileride Rus hükümetiyle karşı karşıya geldiğinde, benimsenmiş ve sağlam "Rus" petrol üretim uygulamalarını ihlal ettiği gerekçesiyle yöneltilen suçlamalar şeklinde kendisine geri dönecekti.) Böylece serveti ve nüfuzu büyüdü, tabii hırsı da.

Bu şirketler—Lukoil, Surgut ve Yukos—üç büyüklerdi. Ama piyasa onlardan ibaret değildi. Devlet kuruluşu Rosneft, "altı küçükler" ve petrol zengini bölgelerin yönetimlerinin sahip olduğu ya da desteklediği daha birçok başka şirket vardı.

Önde gelen küçüklerden biri de TNK'ydı. AAR grubu konsorsiyumu 1997'de birleşerek bu şirketi satın almıştı. Bu kişiler zamanla ülkenin en ileri gelen oligarkları arasına girdiler. Üçü Alfa Bank'tan geliyordu. Mihail Fridman Çelik ve Alaşım Enstitüsü mezunuydu. Önce bir fabrikada birkaç yıl çalışmış, 1980'lerin sonunda iş kurma olanağı doğunca fotokopicilikten pencere yıkamaya kadar pek çok işe girip çıkmıştı. Kaos ortamına ve kendisine hep bu tür işlerle dikiş tutturamayacağı söylenmesine rağmen, Fridman sonradan durumu şöyle açıklayacaktı: "İçimizde bir inanç vardı." Yine Çelik ve Alaşım Enstitüsü mezunu olan ortağı German Khan yeni işletmenin petrol ticaretiyle ilgili kısmını üstlendi ve ilgisini petrol işine odaklamayı sürdürdü. Emtia ticaretiyle kazandıkları para sayesinde Alfa Bank'ı kurmayı başardılar. Üçüncü ortakları, akademisyen matematikçi olarak isim yapmış ve 1990'ların başında dış ticaret bakanlığı görevinde bulunmuş olan Peter Aven'di.

Konsorsiyumun diğer üyeleri ulaşım mühendisliği eğitimi almış Viktor Vekselberg ile 21 yaşında ABD'ye göç ettikten kısa bir süre sonra Harvard İşletme Okuluna girmeyi başararak bilgisayar programcısı olan Len Blavatnik'ti. Blavatnik ilk kez 1988'de Sovyetler Birliği'ne döndüğünde, karşısında farklı bir ülke buldu. İkinci gelişi 1991'deydi, artık Rusya olmuştu; bu kez yeni bağımsız bir ülke olan Rusya'ya yatırım yapmayı ciddi olarak düşünen Blavatnik sonunda TNK'ye katılmaya karar verdi. TNK Batı Sibirya'daki Samotlor petrol sahasının yarısını kontrol ediyordu. Dünyada yarım düzine en büyük petrol sahasından biri olarak, son derece göz alıcı bir mücevherdi.

Öne çıkan bir şirket daha vardı: Sibneft, Sibirya Petrol. Hisse karşılığı borç sisteminin en klasik örneğiydi. Petrolden çocuk oyuncağına kadar her tür malın ticaretini yapan Roman Abramoviç, Boris Berezovski'yle elbirliği ederek, para sıkıntısı çeken Rusya hükümetine şirketin yarısına karşılık 100 milyon dolar borç verdi. Beklendiği gibi hükümet aldığı borcu geri ödeyemeyince şirketin denetimi bu oligarkların eline geçti. Berezovski başkan Vladimir Putin'le ters düşünce, siyasi sürgüne gön-

derildi. Abramoviç kendisine başka bir rota çizdi. Yaptığı işe ek olarak, Rusya'nın Uzakdoğusundaki yoksul bir bölgede valilik görevini üstlendi. Sonunda Sibneft'i Rusya'nın gaz devi Gazprom'a satarak, Kraliçe'den sonra ülkenin en zengin kişisi ilan edildiği İngiltere'ye yerleşti.[12]

1998'de Sovyetler Birliği'nin çökmesinden altı yıl sonra genel olarak Rusya petrol endüstrisi bir dizi bakanlığın yönettiği, merkezi planlama kapsamındaki bir sistemden, kaba hatlarıyla da olsa Batıdaki geleneksel şirketlere benzer şekilde örgütlenmiş, dikey bütünleşmiş büyük şirketlerden oluşan bir sisteme geçmişti. Bu yıllar boyunca hepsi çoğunlukla devletten bağımsız hareket etti. Sonunda Rusya Federasyonunda her birinin petrol rezervi Batının önde gelen en büyük şirketleriyle kıyaslanabilecek boyutlarda olan beş büyük enerji kuruluşu kaldı.

Bu şirketlerin gelişimi Rusya petrol endüstrisinin toptan yeni baştan kurulmasının da ötesine geçen bir olaydı. Bu süreç büyük şehirlerde görünür değişikliklere de yol açtı. Sovyetler döneminde araba sahibi olabilen talihli kişiler benzin alabilmek için, şehrin dış semtlerinde, seyrek ve bulması zor köhne benzin istasyonlarını aramak zorunda kalıyorlardı. Oysa şimdi yol kavşaklarında ve ana caddelerde pırıl pırıl şirket logolarıyla—Lukoil, Yukos, Surgut, TNK ve diğerleri—bezenmiş yeni modern benzin istasyonları pıtrak gibi bitiveriyordu. Bu istasyonlar yalnız güvenilir kalitede yüksek oktanlı benzin satmakla kalmıyordu, çoğunlukla insanların hiç görmeyi beklemediği alışveriş mağazalarını ve daha da kayda değer olanı, otomatik araba yıkama makinelerini hizmete sunuyorlardı. Bunların hiçbiri Sovyetler zamanında hayal bile edilemezdi.

DIŞA AÇILMA

Yeni Rusya petrol endüstrisi dış dünyaya ne gözle bakıyordu? 1992'de devlet mülkiyetindeki en büyük petrol şirketlerinden birinin başına, Rusya ve orada meydana gelen onca değişiklik hakkında ne düşündüğü soruldu. Yanıtı çok basit oldu: "Rusya deyince," biraz durduktan sonra, "aklıma bir rakip geliyor" dedi.

Diğerleri ise bu süreçte fırsat görüyordu. 1917 Bolşevik Devriminden sonra on yıllarca Sovyetler Birliği kendini dünyaya kapatarak, san-

ki yasak ülkeymiş, başka bir dünyadaymış gibi yaşadı. Sovyet petrol endüstrisi, dünyanın geri kalan kesiminde yaygın olan teknoloji ve ekipman akışından çok az yararlanarak, varlığını büyük ölçüde yalıtlanmış şekilde sürdürdü.

Gorbaçov'un son yıllarında, 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği kapısını Batılı şirketlerle ortak girişimlere açık tutmaya başladı. Amaç Sovyet endüstrisinin performansını iyileştirmek için gereken teknolojiyi getirmekti. Ama tam bu sırada Sovyetler Birliği dağıldı. Bu olay Batılı şirketlerin önüne yeni geniş ufuklar açtı: Kaynak boyutları bakımından belki Ortadoğu'yla kıyaslanabilecek düzeyde hidrokarbon yönünden zengin bir bölgeye el atma şansı ve dünya klasında fırsatlar. Bu fırsatları kurcalamak için hemen birçok ekip sevk ettiler.

Bazıları "Rusya riski" ne boyutta olursa olsun, "Rusya'da bulunmayı göze alamayacakları" sonucuna vardılar. ABD'nin önemli şirketlerinden Conoco'nun CEO'su Archie Dunham "Fırsatlara bakarken içimiz coşkuyla doluyordu" diye söz ediyor o günlerden. "Muazzam fırsatlar söz konusuydu." Ancak zamanla Batılı şirketler Rusya Federasyonunda iş yapmanın ne kadar zahmetli olduğunu fark ettiler. Dunham'ın sözleriyle "Hukuk kuralları sorundu, vergiler sorundu, lojistik sorundu."

Siyasi ortamın belirsizliği, sürekli farklı karakterlerin gelip gitmesi, yozlaşma, güvenlik riskleri, bulanık ve durmadan değişen kurallar, "kim kimdir" ve "kimin arkasında kim var" gibi konulardaki muğlaklıklar insanlardaki isteksizliği artırıyordu. Mobil'in CEO'su Lucio Noto "Dünyanın her yanında bize göre fırsatlar vardı. Ama bir yere birkaç milyar dolar saçtıktan sonra, onu bir daha yerinden oynatamıyorsunuz."[13]

Batılı şirketler panoramaya—operasyon koşulları, ekipman ve sahaya—baktıklarında, onlarca yılın yalıtlanmışlığından mustarip ve çağdaş ekipmandan, gelişkin becerilerden ve yeteri bilişim gücünden yoksun bir endüstri görüyorlardı. Rus jeoloji bilimcilerinin disiplinlerinin en ön saflarında yer aldıklarını, ama Rusya'da "teori"nin "pratik"ten oldukça ayrı yürüdüğünü fark ediyorlardı. Aynı zamanda Rus petrol sahalarının içler acısı halini ve müthiş bir yatırım gereksinimi içinde olduğunu da görüyorlardı. Batılılar ülkeye teknoloji, sermaye, uzmanlık ve yöne-

tim becerileri getirdikleri için güle oynaya karşılanacaklarından emindi. Gelgelelim Rusya petrolcüleri olaya hiç de öyle bakmıyordu. Sovyet sanayinin başarılarıyla gurur duyuyorlar, kendi becerilerine son derece güveniyorlar ve dünya standartlarının gerisinde oldukları yolundaki imalara kızıyorlardı. Onlara kalsa Rusya endüstrisinin, dışarıdan gelenlerin kendilerine ne yapmaları gerektiğini söylemesine ihtiyacı yoktu. Teknoloji aktarımı için ciddi ölçüde doğrudan yabancı katılımına da gerek yoktu. Eğer Rusların teknoloji gereksinimi olursa, dünya pazarında hizmet firmalarından parası neyse verip alabilirlerdi.

Hükümet olsun, yeni şekillenen Rus iş sahipleri ve siyasi sınıflar olsun, hiçbiri herhangi bir temel kaynak üzerinde kontrolü Batılı şirketlere bırakmak için bir neden göremiyordu. Henüz kendi aralarında bu kaynakları son tahlilde kimin sahipleneceğine ve buralarda üretilen zenginliğin kimin kontrolünde kalacağına karar vermemiş olabilirlerdi, ama hepsinin hemfikir olduğu bir nokta vardı, o da bunun yabancılar olmayacağıydı.

Belli başlı Batılı şirketler (büyüklerden biri dışında) başlangıç düzeyinde, yani geleneksel mevcut büyük üretim sahalarında, Batı Sibirya'daki "kara alanlarda" (*brownfield*: daha önce sanayi amaçlı kullanıldıktan sonra terk edilen, yeniden kullanıma açılabilecek alanlar-çn.) her ölçekte faaliyet yürütemezlerdi. Onlar daha çok gelişmenin sınırlı kaldığı, aşılması gereken ciddi teknik zorluklarla karşılaşılan ve Batılı şirketlerin teknoloji ve karmaşık projeleri yürütme bakımından rekabet üstünlüğüne sahip bulunduğu alanlarda çalışıyorlardı.

ÇEPERLER

Conoco, Lukoil'le kurdukları ortaklık aracılığıyla, Kuzey Kutup bölgesindeki bir projeye başladı. Alaska'da öğrendiği Kuzey Kutup bölgelerindeki ayak izlerini en aza indirecek şekilde geliştirilmiş yeni teknolojilerin know-how'ını Rusya'ya götürdü. Ama yine de Polar Lights (Kutup Işıkları) projesi sonu gelmeyen yeni vergi kesintileri ve yeni düzenlemeler sağanağından bir türlü başını alamadı. Eski bir kar aracı tamircisi olan yerel bölge yöneticisi ne zaman yeni bir izin gündeme

gelse, her seferinde bir ödeme talep etmesiyle ünlenmişti. Sonunda Conoco eğer bu "sözleşme dışı ekstra" taleplerin arkası kesilmezse, projeden tamamen çekileceğini bildirmek zorunda kaldı.[14]

Exxon ve Shell ufak çaplı kıyı üretiminin devam ettiği dönemde, Rusya'nın Uzakdoğu sahillerinde, Japonya'nın kuzeyinde yer alan 1000 km'ye yakın uzunluktaki Sakhalin adasına gitti. Teknik güçlükler ne kadar büyükse, özellikle kıyı açıklarında görünen potansiyel de o kadar büyüktü. Bölgenin planlanan mega projelerin gereksindiği altyapıdan tümüyle yoksun olmasına karşın, önemli bir avantajı vardı. Sakhalin Moskova'dan ulaşılamayacak kadar uzak ama yine de Rusya sınırları içinde kalan bir noktadaydı. Aynı zamanda açık deniz üzerindeydi, dolayısıyla ürün doğrudan dünya pazarlarına ihraç edilebilirdi.

Exxon Rus devlet firması Rosneft, Japon şirketleri ve Hindistan'ın ulusal petrol şirketinin de yer aldığı bir projenin işletmesini üstlendi. ExxonMobil'deki bazı kişiler bunun şirketin o güne kadar üstlendiği en karmaşık proje olduğunu düşünüyordu—buzdağlarının kronik bir tehlike kaynağı olduğu, rüzgârın yılın pek çok ayı boyunca fırtına şiddetinde estiği ve ısının eksi 40 derecenin bile altına indiği çok uzak, gelişmemiş bir bölgede çalışmak. Gerçekten de koşullar öylesine zorluydu ki, yıl içinde sadece beş ay çalışılabiliyordu. Geliştirme çalışmalarının orta yerinde karşılarına yeni güçlükler çıkınca, mühendisler en başa dönüp tüm projeyi yeniden tasarlamak gerektiğine karar verdiler. İlk başta 1990 başında bitmesi öngörülen projenin "ilk petrolünü" vermesi on yıl, tam üretime geçmesi ise on beş yıl sürdü ve bunların tümü yaklaşık 7 milyar dolara mal oldu.[15]

Shell'in Sakhalin-2 projesi de 1990 başında aynı zorlu koşullarda başladı. Bu bir mega proje değil, boyutları ve karmaşıklığı açısından dünya klasında beş mega projeye denk, dünyanın en büyük petrol ve gaz birleşik projesi olacaktı. Shell, kışın donan yazın bataklığa dönen topraklar üzerinde, binden fazla nehir ve ırmak aşarak, 800 kilometrelik biri gaz biri petrol boru hattı inşa etmek gibi ek bir zorlukla da karşı karşıyaydı. Petrol ve gazı ihracat noktasına kadar taşımanın maliyeti 20 milyar doları aşıyordu.

PETROLÜN KALBİ

Petrolün kalbi Batı Sibirya'da hatırı sayılı bir konuma ulaşmayı tek bir Batılı şirket başarabildi. Sidanco, 1995 yılında hisse karşılığı borç işlemlerinden biri sırasında bir oligark grubu tarafından satın alınmış ikinci dereceden bir Rus büyüğüydü. Tek bir mücevhere sahipti: Batı Sibirya'daki en büyük petrol sahası Samotlor'un (TNK'yla birlikte) kısmi mülkiyeti. BP 1997 yılında 571 milyon dolara Sidanco'nun yüzde 10'unu satın aldı. BP yönetim kurulunun bazı üyeleri bu alımı çok düşüncesizce bulmuştu; Rusya'ya hukuk nizamının geçerli olduğu bir ülke demek zordu. Ama BP'nin baş yürütmecisi John Browne Batı Sibirya'ya girmenin tek yolunun bu olduğunu ve Rusya'nın BP'nin genel küresel stratejisinin merkezinde yer aldığını ileri sürdü. Ama yine de, diye ekledi, "bunu düpedüz kumar olarak görmek gerekir. Her şeyimizi yitirebiliriz."[16]

Browne'nin uyarısının düşünüldüğünden bile daha yerinde olduğu kısa bir süre içinde ortaya çıktı. Zira birtakım tuhaflıklar meydana gelmeye başladı. Sidanco bayileri yeni onaylanan bir Rus banka iflas yasası kılıf yapılarak, gözlerden uzak çeşitli Sibirya mahkemelerince gerçekleştirilen bir dizi iflas işlemi sonucunda ortadan kayboldu. Bu iflasların düzmece olduğu anlaşıldı. "Kredi verenler" Rusya'nın yeni banka iflas yasasının bazı maddelerinden yararlanarak bayilerin mülkiyetini üzerlerine geçirmek için son derece ustaca bir yöntem geliştirmişlerdi. Öyle görünüyordu ki, bu gidişle Sidanco kendisine koruyucu bir kabuk bulacak, buna karşılık BP'nin yatırdığı 571 milyon dolardan eline ya çok az bir parça ya da hiçbir şey kalmayacaktı.

Belli bir zaman geçtikten sonra yaşananların aslında ilk başta Sidanco'yu hisse karşılığı borç sistemiyle almak için işbirliği yapan, ama bir süre sonra araları açılan iki grup oligark arasındaki bir mücadele olduğu ortaya çıktı. AAR grubu ortağı Interros'un BP'yle anlaşmadan önce çok yüksek bir iskontolu fiyattan satmaya ikna ederek kendisine oyun oynadığını düşünüyordu. Şimdi de kaybını telafi etmek istiyordu. BP olayların tamamen dışındaydı, ancak Rusya'daki konumunu koruma şansı hiç de parlak görünmüyordu. Rusya'nın dışında durum farklıydı. AAR aynı zamanda TNK'nın da sahibiydi. Bu noktada TNK'nın elinde-

ki mali kaynaklar son derece kısıtlıydı, Samotlor'daki payını koruyup artırabilmesi için ciddi bir yatırıma ihtiyacı vardı. Bu yüzden faaliyetlerini finanse etmek için yüzünü Batının kredi piyasalarına doğru çeviriyordu. Ne ki TNK'nın umut bağladığı Batılı kredi kanallarının kapıları birbiri ardına yüzüne kapanıyordu. TNK Rusya sınırları içinde kesin olarak baskın çıkabilirdi, buna karşılık Rusya dışında da BP'nin kozları ve nüfuzu güçlüydü. Bunlar tarafları görüşme masasına oturtmak için yeterliydi: Karşıt oligarklar ile şirketleri TNK, Sidanco'da büyük bir pay elde etti. BP ise Rusya petrolünün can damarı Batı Sibirya'da hatırı sayılır bir konum elde eden tek Batılı şirket olma vasfını koruyordu.

Bu süre içinde Rusya'daki siyasi ortam, buna bağlı olarak Rusya hükümetinin konumu da değişmişti.

"BÜYÜK BİR EKONOMİK GÜÇ"

Soğuk Savaş sona erince Doğu Almanya'nın Dresden kentinde KGB subayı olarak görev yapan Vladimir Putin St. Petersburg'daki evine döndü ve şehir idare meclisine girdi. Yardımcısı olarak çalıştığı reformcu vali koltuğunu kaybedince işsiz kaldı. Ardından kır evi yandı. Putin doktora yapmak üzere St. Petersburg Madencilik Enstitüsüne başvurdu. Buradaki eğitimi Rusya'nın geleceğine ilişkin kişisel düşüncelerine şekil verdi.

1999 yılında enstitünün gazetesi "Doğal Maden Kaynakları"nda Rus ekonomisinin düzelmesi, "Rusya'nın dünya ekonomisine dahil olması" ve "büyük bir ekonomik güç" haline gelmesi için Rusya'nın petrol ve gaz kaynaklarının kilit bir rol oynayacağını belirttiği bir makalesi yayınlandı. Putin yazısında, merkezi stratejik önemi dikkate alındığında bu kaynakların devletin doğrudan denetimine değilse bile, en azından şemsiyesi altına alınması gerektiğini ileri sürüyordu.

Bu yazı gazetede yayınlandığı sırada Putin çoktan Moskova'ya kapağı atmış çeşitli işlere girip çıkarak hızla yükselmekteydi—önce KGB'nin mirasçısı FSB başkanlığı, ardından da başbakanlık. 1999 Aralığının son günü Boris Yeltsin aniden istifa edince, Vladimir Putin üç yıl daha beklemesine gerek kalmadan, vekâleten Rusya devlet başkanlığı görevini üstlendi.

Putin 2000 Haziranında resmi olarak göreve gelişinden iki ay sonra Kremlin'de o dönemin oligarkları olarak isim yapmış zengin ve güçlü kişilerle bir araya geldi. Yeni ana kuralları net bir şekilde ortaya koydu. Varlıkları ellerinde kalabilirdi, ama yönetimi ellerinde oynatmaya kalkarak veya başka yollardan siyasi süreçleri denetim altına almaya çalışarak kesinlikle çizgiyi aşmayacaklardı. Söylenenleri yeterince dinlemeyen iki oligark bir süre sonra kendilerini sürgünde buldu.

TNK—BP "50/50"

BP, TNK'yla anlaşmaya vardıktan sonra, bu kez çıkarlarını birleştirme olanağı aramaya başladı. Sidanco üzerindeki son sürtüşmenin etkisiyle her iki tarafta da belli bir çekimserlik egemendi. Yoğun pazarlıkların ardından Rusya'daki petrol varlıklarını 50/50 mülkiyet paylaşımı yoluyla birleştirerek TNK-BP'yi kurmaya karar verdiler. Aslında BP'nin isteği yüzde 51'di, ama bunun hiçbir zaman mümkün olamayacağı belliydi. Sonradan John Browne'nin dediği gibi "Hayatta alamazdık". Öte yandan yüzde 49'luk azınlık hissesini de kabul edemezdi. Sonunda eşit mülkiyette anlaştılar. Başkan Putin birleşmeyi onayladı, ancak bir tavsiyede bulunmaktan da geri kalmadı: Browne'ye "Siz bilirsiniz, ama" dedi, "eşit ortaklık asla yürümez". Anlaşma hayata geçirildi. 2003'te Londra'da Lancaster House'da düzenlenen bir törende Browne ve Fridman yeni şirketin belgelerini imzalarken, arkalarında yan yana duran Vladimir Putin'le İngiltere başbakanı Tony Blair imzalara nezaret ettiler. Yeni kurulan TNK-BP Rusya'daki en büyük dolaysız yabancı yatırımdı. Aynı zamanda da bir Rus şirketiydi. Yeni yapı petrol sahalarını modernize etti ve üretimi hızla yükseltti. Ayrıca bu sayede üçte bir oranında artan BP'nin toplam rezervleri, onu Shell'in önüne geçirerek, ExxonMobil'in ardından dünyanın ikinci büyük şirketi konumuna getirdi. Ancak birkaç yıl geçmeden, kontrol ve 50/50 sahipliğin ne anlama geldiği üzerine Putin'in kehanetini doğrulayan şiddetli bir çatışma patlak verdi. Uzun bir gerginliğin sonunda bir araya gelen taraflar, bir yandan BP'nin konumunu korurken, diğer yandan dengeyi Rus ortaklar lehine kaydırarak yönetim ağırlığını değiştiren yeni bir uzlaşmaya vardılar. Yeni CEO Mihail Fridman oldu.[17]

YUKOS

Putin'in 2000 seçimlerinde devlet başkanlığına geldiği sırada, Yukos'tan Mihail Kodorkovski Rusya'nın en zengin adamı olma yolunda ilerliyordu. Agresif ve acımasız bir işadamı olarak tanınıyordu; ancak yeni yüzyılla birlikte kendini yenilemeye çalıştığı izlenimi veriyordu. Üç kuşağı kendinde birleştirmişti: acımasız soyguncu baronlar, modernleştirici işadamı ve hayırsever. Yukos'u çok daha etkin bir şirkete dönüştürmek için Batı teknolojisi getirtti. Batı tarzı şirket yönetim anlayışını ithal ederek ve şirketini Batı borsalarına kaydederek Yukos'un değerini büyük ölçüde yükseltmeyi başardı, böylelikle de servetine servet kattı. Açık Rusya Fonu aracılığıyla yurttaşlık ve insan hakları örgütlerini destekleyerek, Rusya'nın gelmiş geçmiş en büyük hayırseveri oldu.

Neredeyse efsane boyutlarına ulaşan siyasi alandaki harcamalarını, özellikle 2003 Mayısındaki vergi yasası oylamasında Duma vekillerinin onun istediği şekilde oy kullanmasını sağlamak için saçtığı paraları bilmeyen yoktu. Sanki kendine göre özel bir dış politika yürütüyordu. Sözgelimi, son derece büyük bir stratejik önem taşıyan ve Putin'in farklı düşündüğü bir konuda Kremlin'i pas geçerek, boru hattı inşası için Çin'le doğrudan görüşme masasına oturuyordu. Yukos'u muhtemelen dünyanın en büyük petrol şirketi yapacak olan Rusya'nın yeni petrol büyüklerinden biri olan Sibneft'i almak için hızla harekete geçmişti. Bu arada Yukos'un çoğunluk hisselerini satma konusunda hem Chevron'la hem de ExxonMobil'le görüşmeyi sürdürüyordu. Putin karşılaştığı bir Batılı şirketin CEO'suna, bir anlaşmanın nasıl hayata geçirildiği ve ne anlama geldiği gibi konularda pek çok soru yöneltti. Çünkü ülkenin en önemli stratejik varlığı olan petrolün kontrolünün Rusya'nın elinden çıkmasına neden olabilirdi, bu da 1999'daki makalesinde ifade ettiği ilkeye ters düşerdi.

Kodorkovski birçok cephede aynı anda adım atarken, bir yandan da Rusya'yı bir başkanlık demokrasisi olmaktan çıkarıp, parlamenter demokrasiye doğru yöneltmek için para harcamaya hazır olduğunu herkese göstermekten kaçınmıyordu; bu arada kendisinin yeni sistemde başbakanlığa oynadığını da belli ediyordu. Yukos'un bir kısmını satması halinde eline bu kampanyaya akıtabileceği milyarlarca dolar geçecekti.

Derken bir gün Putin'in sanayicilerle yaptığı bir toplantıda video kayıtlarına giren ateşli bir karşılıklı atışma yaşandı. Kodorkovski'nin "ülkede yozlaşma almış başını gidiyor" demesi üzerine öfkelenen Putin devasa petrol rezervlerini çok az bir parayla eline geçirmiş olduğunu anımsattı. "Ve asıl sorun, bunu nasıl edindiğin" diye devam ettikten sonra, ekledi: "Topu sana iade ediyorum".[18]

Bu olaydan birkaç ay sonra 2003 Temmuzunda Kodorkovski'nin iş ortaklarından biri, ardından diğeri tutuklandı. Gerçekçilik duygusunu iyice yitirmekte olduğundan korkan bazı danışmanları adımlarını dikkatli atması yönünde uyardılar, ama görünüşe bakılırsa o bu uyarılara kulak asmadı. Eylül 2003'te yaptığı bir Washington ziyaretinde yüzde 40 olasılıkla tutuklanacağını söyledi. Oysa hareketlerinden çıkan izlenim, bu düzeyde bir olasılığın gerçekten söz konusu olduğuna kesinlikle inanmadığı yolundaydı.

2003 sonbaharında Kodorkovski görünüşte bir kampanya değişikliğine gitti; Sibirya'nın çeşitli kentlerinde konuşmalar, açık toplantılar yaptı ve demeçler verdi. 23 Ekim sabahının erken saatlerinde uçağı Novosibirsk'e inmiş, yakıt ikmali yapmaya hazırlanıyordu. Saat tam beşte ani bir baskınla içeri dalan FSB ajanları Kodorkovski'yi gözaltına aldılar. 2005 baharında uzun bir yargılama sonucu vergi sahtekârlığı suçundan mahkûm edilerek, Sibirya'daki uzak ve yalıtlanmış bir hapishaneye gönderildi. 2011 yılında açılan ikinci bir yolsuzluk davası sonucunda cezası uzatıldı.

Yukos'a gelince, artık yoktu. Parçalandı, ortada böyle bir şirket kalmadı; Rosneft tarafından yutuldu. Mülkiyeti büyük ölçüde ülke şampiyonu olan hükümetin elindeki Rosneft artık Rusya'nın en büyük petrol şirketiydi.

"STRATEJİK KAYNAKLAR"

"Stratejik kaynaklar" başka şekillerde de öne çıktı. ExxonMobil'in Sakhalin-1 projesinde bir Rus ortağı vardı: Rosneft. Ama Shell'in Sakhalin-2 projesinde yoktu. Gazprom dünyanın en büyük gaz şirketiydi belki ama sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) konusunda etkili bir rolden ve

Asya'ya ürün pazarlama kapasitesinden yoksundu. Sakhalin-2 projesi 2006 yılında aylarca bazıları son derece ağır olan çeşitli cezalar öngören pek çok çevre ihlali olayıyla suçlandı. 2006 Aralığının sonunda Shell ve Japon ortakları Gazprom'u çoğunluk hissedarı olarak aralarına kabul etti. Bundan sonra proje yoluna devam etti ve 2009 yılında Asya'ya, hatta ta İspanya'ya kadar LNG ihracına başladı.

PETROL VE RUSYA'NIN GELECEĞİ

Yirmi birinci yüzyılın ikinci on yılına gelindiğinde Rusya petrol üreticisi olarak geri dönmüştü. Petrol üretimi yirmi yıl önce Sovyetler Birliği'nin alacakaranlık dönemindeki kadar yüksekti, ama çok farklı bir şekilde. Petrol endüstrisi teknolojik bakımdan dünyayla bütünleşmişti ve artık tek bir geniş kapsamlı bakanlığın çatısı altında değil, liderlik, kültür ve yaklaşım yönünden pek çok farklılıklar barındıran çeşitli şirketler halinde faaliyet gösteriyordu. Bütün bunların bir araya gelmesi, Rusya'yı yine dünyanın en büyük petrol üreticisi ve ikinci büyük ihracatçısı yapmıştı.

Rusya'nın üretim ve petrol gelirlerinin hızla arttığı dönemde bir gün Vladimir Putin'e Rusya'nın enerji alanında bir süper güç olup olmadığı sorusu yöneltilmişti. Bu sözü sevmediğini söyleyerek karşılık vermişti Putin. "Süper güç" demişti, "Soğuk Savaş zamanında kullandığımız bir terim"di ve artık Soğuk Savaş geride kalmıştı. "Ben şimdiye kadar Rusya'dan hiç enerji alanındaki süper güç olarak söz etmedim. Ancak dünyadaki herhangi bir başka ülkeden daha büyük olanaklarımızın bulunduğu bir gerçek. Rusya'nın petrol, gaz ve nükleer gibi bütün alanlardaki enerjisini bir arada düşünürseniz, ülkemizin lider konumu tartışma götürmez."

Rusya'nın enerji kaynaklarının—ve pazarlarının—onu öncelikli bir konuma oturttuğu kesin; Ortadoğu'daki son belirsizlik ortamı, onun enerji tedarikçisi olarak ve enerji güvenliği açısından öne çıkan konumuna yeni bir ağırlık katıyor.

Petrol ve gaz aynı zamanda kendi ekonomisinin de hayat kaynağıydı. Putin'in 1999'daki makalesinde dile getirdiği gibi gerçekten de Rusya'nın durumunun düzelme ve gelişmesinin motoru—ve de hükü-

metin bir numaralı gelir kaynağı—olmuştu. Enerji fiyatlarının yüksek seyretmesi ülke hazinesine daha çok para girmesini sağladı. Ülkenin nüfus yapısı—yaşlanmakta olan nüfusa yetecek emeklilik harcamalarını karşılama açısından—bu gelirleri daha da kritik hale getiriyordu.

Ancak petrol ve gaza böylesine ağır bağımlılık, ülkenin bir sektöre bu kadar bağımlı olması ve hidrokarbonlardan uzaklaşma yönünde bir çeşitlendirmeye gitme anlamındaki bir "modernizasyon" gereksinimi konularında ülke çapında bir tartışmayı tetikledi. Fakat girişimcilik kültürünü besleyecek adımlarla birlikte, gerek ekonomide gerekse hukuk ve devlet kurumlarında geniş kapsamlı reformlara gitmeden böyle bir modernleşmeyi gerçekleştirmek çok zordu. Kimileri petrol fiyatlarındaki yüksekliğin bir servet tamponu yaratarak, reformların sürekli ertelenmesine kolaylık sağladığını ileri sürüyordu. Modernizasyon yönünde ne kadar ilerleme kaydedilirse edilsin, petrol ve gaz gelecek yıllar boyunca da ülkenin en büyük zenginlik kaynağı ve aynı zamanda başlı başına bir ileri teknoloji arenası olmaya devam edecekti.

Ancak petrol ve gazın bu büyük önemi, farklı bir riski de öne çıkarıyordu: Rusya üretim düzeyini sürdürmeyi başarabilecek miydi, yoksa ufukta yeni bir büyük gerileme mi görünüyordu? Böyle bir gerileme ortaya çıkarsa ekonomi tehdit altında kalırdı. Rusya büyük değişiklikler yapmazsa—bir yeni yatırım hamlesi, yatırımı teşvik edecek bir vergi rejimi, teknoloji desteği ve en önemlisi "yeni bir" petrol ve gaz sahaları "kuşağı" geliştirilmesi—üretim düzeyini koruyamayacağını öne sürenler vardı. Bu yeni kuşak için başlıca hedef noktalarından biri açık deniz, özellikle de Rusya'nın kuzey sahillerindeki Kuzey Kutup bölgesiydi.

Bu sınır bölgelerinde çalışma yapmak zor ve maliyetli olduğu gibi, Sakhalin projelerinden bile daha karmaşıktı. Burada yine uluslararası şirketler için önemli bir rol potansiyeli söz konusuydu. Özellikle bu ölçekte projeleri yürütebilecek kapasiteye sahip büyük kuruluşlar arasında Batılı ortak aranacak projeler gündeme gelebilirdi. Gerçi bu tür işlere girişmek için iki tarafın da ciddi ölçüde güvene ihtiyacı olacaktı. Zira bunlar uzun erimli ilişkilerdi; hazırlık evresi yıllar değil on yıllarla ölçülecek ve tam olarak faaliyete geçmesi yirmi birinci yüzyılın başını değil, ortalarını bulacaktı. Ama bu olasılık hâlâ geçerliydi.

Batılı şirketler açısından—Kuzey Kutbu gibi yerlerdeki uzun soluklu projeler dışında—1990'larda gerçekleştirilenlerden başka aynı türden

büyük fırsatlar söz konusu değildi. Zamanla görüldüğü gibi, Rusya'ya ilişkin ilk beklentiler gerçeklerin oldukça üzerinde kalmıştı.

Ne ki, petrol ve gaz söz konusu olduğunda, eski Sovyetler Birliği'ndeki fırsatlar şimdi salt Rusya'da olandan çok daha fazlaydı. Hem de çok daha fazla. 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında Sovyet sistemi dağılma aşamasına girdiği sırada ilgi ülkenin diğer bölgelerine yöneldi.

2

HAZAR DERBİSİ

1980'lerin sonu ile 1990'ların başında Sovyetler Birliği dağılmak üzereyken ilk Batılı petrolcüler güneye doğru, 1991'den sonraysa Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan adıyla yeni bağımsız devletlerin ortaya çıktığı Hazar ve Orta Asya'ya inmeye başladılar.

Tarihte Hazar kıyılarındaki en önemli şehir Bakü'ydü. Bundan yüz yıl kadar önce Bakü on dokuzuncu yüzyıl petrol krallarının yaptırdığı koca sarayların ve dünyanın en büyük opera binalarından birinin bulunduğu, büyük çaplı ticaret ve girişim faaliyetlerinin buluşma merkezi olan bir şehirdi. Ne ki, buralara inen petrolcüler onların yerinde şimdi Sovyetler Birliği'nin dağılan parçaları arasında, bir zamanlar capcanlı olduğu anlaşılan bir endüstrinin kalıntılarıyla, bir petrol tarihi müzesini andıran bir görüntüyle karşılaştılar.

Bu petrolcülerle yeni kurulan devletler arasındaki iletişim bu ulusları yalıtlanmışlık geçmişlerinden çekip çıkararak, dünya ekonomisiyle bağlantıya geçmelerinin önünü açacaktı. Sonuçları dünya petrol haritasını baştan çizecek ve küresel pazara, yirmi birinci yüzyılın ikinci on yılında Kuzey Denizi gibi köklü petrol bölgeleriyle rekabet edebilecek durumdaki dünyanın üçüncü büyük petrol üretim sahasını barındıran bir petrol bölgesi kazandıracaktı.

Hazar petrolü ve doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesi, jeopolitik ve ulusların özlemleriyle içinden çıkılamayacak bir kördüğüme dönmüştü. Aynı zamanda yeni dünyanın—Soğuk Savaş sonrası dünyanın—nasıl

bir çehreye bürüneceğini ve nasıl bir seyir izleyeceğini belirlemeye de yarayacaktı.

Merkezde doğrudan, 5350 km uzunluğunda kıyılara sahip dünyanın en büyük iç denizi olan Hazar denizi bulunmaktadır. Herhangi bir okyanusla bağı olmadığı halde suyu tuzludur ve ani, şiddetli fırtınalara maruz kalır. Batı kıyısında Azerbaycan yer alır. Azerbaycan'ın batısında ise Gürcistan ile Ermenistan vardır; bu üç ülke birlikte Güney Kafkasya'yı meydana getirir. Hazar'ın kuzeybatısında, Azerbaycan'ın yukarısında Rusya ile Çeçenistan'ın da içinde yer aldığı çalkantılı Kuzey Kafkasya bulunur. Hazar'ın kuzeydoğusunu Kazakistan, güneydoğusunu ise Türkmenistan çevreler. Güney kıyılarında ise bölgede hâkim güç olma planları yapan ve çıkarları geçmişte Pers krallıklarına kadar giden İran bulunur.

YENİ BÜYÜK OYUN

Bölgedeki yarışan çıkarlar burgacına "Büyük Oyun" adı verildi. Bu terim, Britanya ordusunun Hindistan'da kâşiflik ve casusluk yapan bir süvari subayı olan ve 1842'deki talihsiz akıbeti—tarihi Orta Asya şehri Buhara'nın yerel hâkimi tarafından öldürüldü—oyunun ne kadar tehlikeli ve anlamsız olduğunu anlatan Arthur Conolly'ye atfedilir. Ancak bu sözcüğü, Britanya'nın Rusya İmparatorluğuyla karşı karşıya geldiği on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ön safta görev yapan bir İngiliz casus ve serüvencisi üzerine yazdığı *Kim* adlı kitabına alıp tanınmasını sağlayan Rudyard Kipling'dir.[1]

Ne ki yirminci yüzyılın sonunda başlayan Büyük Oyunun bu önemli yeni raundu, yalnız rekabetin on dokuzuncu yüzyıldaki iki ana tarafı olan Rusya ile Britanya'yı değil, ABD, Türkiye, İran daha sonra da Çin gibi pek çok ülkeyi de kapsadı. Tabii yeni bağımsız ülkeler de önce bağımsızlıklarını ele geçirmek, sonra da korumak için bu rakip güçler arasında belli bir denge yakalamak niyetiyle oyuna katıldılar.

Ardından yeni rezervlere uzanmaya hevesli ve dışarıda kalmamaya kararlı petrol ve gaz şirketleri geliyordu. Bu arada hepsi aynı kumaştan biçilmiş bir hilekârlar, operatörler, arayıcılar ve kolaylaştırıcılar

HAZAR DENİZİ VE KAFKASLAR: "YENİ BAĞIMSIZ DEVLETLER"

Sovyetler Birliği'nin dağılması zengin kaynaklara sahip bir bölgeyi enerji piyasalarına bağladı.

kalabalığının itiş kakışa geçtiğini göz ardı etmemek gerekir. Yirminci yüzyılın ilk on yıllarında, sonradan "Bay Yüzde Beş" lakabıyla ölümsüzleştirilen dönemin en büyük hilekârlarından Calouste Gülbenkyan tarafından yerleştirilen önemli bir gelenekti bu.

Pek çokları, sonuç belirleyici çatışmanın silahlarla yapılan değil, etrafı karalarla çevrili olan Hazar petrolü ve doğal gazını dünya pazarlarına ulaştırma rotaları arasındaki çatışma olduğunu ifade etmek için Büyük Oyun yerine, daha az dramatik bir kısa yol kullanırlar: "Boru hattı siyaseti." Ama oyuncular arasındaki hırsı ve karmaşayı gören, suçlama ve karşı suçlamaların, pazarlıklar sırasındaki bağrış çağrış ve atıp tutmaların yarattığı gürültüyü duyan kimileri de buna Hazar Derbisi demeyi daha uygun bulurlar. Adı ne olursa, sonundaki ödül petrol ve doğal gazdır—kim üretecek, pazara taşımayı kim başaracak?

OYUNCULAR

Sovyetler Birliği artık yoktu. Ama Rusya'nın çıkarları vardı. Rusya ve yeni bağımsız ulusların ekonomileri altyapıdan halk hareketlerine kadar her bakımdan son derece bütünleşmiş bir durumdaydı. Sovyet ordusunun mirası olarak bölgenin her yanına dağılmış bulunan Rus askeri üsleri vardı. Rusya'nın, Rusya İmparatorluğu tarafından ele geçirilmeden önce yüzyıllar boyunca hanlıklar halinde yaşamış, ama hiçbir zaman gerçek anlamda modern bir ulusal devlet olarak var olmamış yeni bağımsız devletlerle ilişkileri nasıl bir niteliğe bürünecekti?

Ruslar için söz konusu olan güçlenmek, konum kazanmak ve ülkeyi yeniden büyük güç haline getirmekti. Sovyetler Birliği'nin böyle parçalanacağını beklemiyorlardı. Pek çok Rus vatandaşı bu kayıptan ötürü pişmanlık duyuyor ve Sovyetler Birliği'nin (komünist bir devlet olarak değilse bile) ulus olarak dağılmasını bazı kötü niyetli dış güçler tarafından, kimilerine göre de özellikle ABD tarafından dayatılmış aşağılayıcı bir olay kabul ediyordu. Dağılmadan hemen sonra kurulan bu ülkeleri, üzerlerinde tekrar denetim hakkı iddiası içeren yeni üretilen bir terimle "Yakın Çevre" bölgesine ait diye tarif etmeye başladılar. Bu ismin kendisi bile Rusya için özel ayrıcalıklar ima ediyordu—yeni bağımsızlığına

kavuşan bu ülkelerde büyük miktarlarda etnik Rus nüfusun bulunması da ilave bir etmendi. Artık arada yeni sınırlar olsa da, Rusya ile yeni uluslar birbirlerine tarih, eğitim, ekonomik ve askeri bağlarla, Rusça dili, ideoloji ve ortak kültürle—bir de bol miktarda çok taraflı evlilikle—bağlıydı. Moskova'ya göre ait oldukları yer, esas olarak Rusya'nın nüfuz sahası ile kanatlarının altıydı. Rusya'nın Yakın Çevresi'ne yönelik Batı etkisi Rusya'yı daha da zayıflatma ve Büyük Güç statüsünü canlandırma çabalarını boşa çıkarma girişimi olarak görülüyordu.[2]

Bir de özel bir sorun olarak, petrol konusu vardı. Bolşevik Devrimden bu yana Hazar petrol kaynakları Sovyet teknolojisi ve Sovyet yatırımıyla Sovyet petrol endüstrisi tarafından geliştirilmişti. Sovyetler Kazakistan Cumhuriyeti'nde çok büyük zorluklarla, çok geniş bir yeni petrol sahası geliştirmeye başlamıştı, Sovyet petrol generalleri de dağılma öncesi Hazar yöresine bir üretim alanı olarak yeniden odaklanmaktan söz ediyorlardı.

ABD'nin özel olarak Rusya'nın elini Hazar petrolünden çekmek amacıyla Sovyetler Birliği'nin çözülmesini bilinçli örgütlediğine tamamen ya da kısmen inanan Ruslar da vardı. Bir gün 1990'ların ortalarında Rus enerji bakanına safça Hazar petrolünün geliştirilmesi hakkında ne düşündüğü sorusu yöneltildi. Bunun üzerine bakan yumruğunu masaya vurarak:

"*Eto nash neft*" diye bağırdı: "O petrol bizim!"

ABD ve Britanya içinse yeni bağımsız ulusların konumlarının pekişmesi Soğuk Savaş sonrası daha barışçı yeni bir dünya düzeni için yapılması gerekenlerin henüz tamamlanmamış bir parçasıydı. Bu uluslar için Wilson'un kendi kaderini tayin hakkı düşüncesi bilincine varma fırsatı doğmuştu. Amerikan ve İngiliz bakışına göre, özel bir Rus nüfuz alanının varlığı tehlikeli ve istikrar bozucu olacaktı. Üstelik İran'ın pek sık dile getirilmese de, aklından hiç çıkmadığı bilinen boşluğu doldurmaya kalkması gibi bir risk de söz konusuydu.

1990'ların başında enerji boyutu Washington açısından da büyük önem taşıyordu. Yeni sona eren Saddam'ın Kuveyt işgali ve Körfez Savaşı dünyanın Basra Körfezi'ne aşırı bağımlı kalmasının içerdiği riskleri göz önüne sermişti. Eğer Hazar yöresi Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi dünya enerji endüstrisiyle bütünleştirilebilir ve bölgede

yeni büyük petrol kaynakları dünya pazarına açılabilirse, bu, petrol tedarik alanlarının çeşitlenmesi bakımından çok büyük bir adım ve küresel enerji güvenliğine hatırı sayılır bir katkı olacaktı. Meselenin diğer yüzü ise, kaynakların yerinden Rusya'nın sultası altına girmesinden, daha da kötüsü İran'ın etkisi altına düşmesinden korunmaktı.

Yine de Clinton yönetiminin en üst sıradaki önceliği Rusya'yla yeni bir ilişki kurmaktı; dolayısıyla Hazar petrolü rekabeti ya da bir modern Büyük Oyun yüzünden bu ilişkiyi zedelememe isteği çok güçlüydü. "Flashman'a Veda" (Flashman on dokuzuncu yüzyıldaki Büyük Oyunda yer alan gösteriş düşkünü İngiliz askerini temsil eden bir kurgu karakterdi) başlıklı konuşmasında ABD dışişleri bakan yardımcısı Strobe Talbott, dünyanın bu kritik kesişme noktasında istikrarlı bir ekonomik ve siyasi kalkınmayı hedeflediklerini belirttikten sonra, bunun alternatifi konusundaki uyarısını dile getirdi: "Bölge terörizmin beslendiği bir kaynak, bir dinsel ve siyasi aşırılıklar yuvası ve açık savaş alanı haline gelebilir." Ardından şöyle devam etti: "Kafkaslar ile Orta Asya'da... petrolün tetiklediği ve ateşlediği 'Büyük Oyun'un tekrar gösterime girdiğini... ilan etmek moda haline gelmiş durumdadır." Fakat "Bizim amacımız bu tarihsel döngünün yinelenme olasılığını aktif bir şekilde savuşturmaktır." Büyük Oyun'un yeri, diye ekledi kendinden emin bir ifadeyle, "tarihsel kurgu romanlarının sayfalarıdır." Ama yine de bu stratejik topraklarda çıkar ve emellerin çatışmasını hafifletmek çok zor olacaktır.[3]

Yüzyıllar boyunca bölgenin kapıları kendisine kapalı kalan Türkiye'ye gelince, Sovyetler Birliği'nin dağılması onun nüfuz ve öneminin ve Karadeniz üzerinden yaptığı ticaretin Kafkaslar'a, oradan Hazar denizi ve ötesine genişlemesinin—aynı zamanda Orta Asya'daki Türk kökenli halklarla bağlantıya girmesinin—önünü açtı. İran İslam Cumhuriyeti içinse, siyasi ve dinsel etkisini kuzeyindeki Hazar denizi ve Orta Asya ülkelerine yayma ve Sovyet rejimi sırasında İslam dinine erişim olanakları son derece kısıtlanmış olan İslam halkları arasında taraftar toplama fırsatı doğmuş oldu.

Azerbaycan, İran açısından özellikle önemliydi. Bu ülkede yaşayan 7,5 milyonu aşkın Azeri, İran nüfusunun dörtte birini oluşturan 16 milyon dolayındaki etnik bakımdan Azeriyle birlikte, artık dış dünyayla iletişim kurma olanağına sahipti. İran'ı yöneten teokrasinin sıkı dene-

timi altında da olsa, çok sayıda İran Azerisinin Azerbaycan'la doğrudan ailevi ilişkileri vardı. Bu yüzden Tahran rejiminin gözünde Batıyla bağlantılı bir bağımsız Azerbaycan daha hoşgörülü ve gelişmeye açık bir toplum örneği olarak, kendi iç denetimi açısından bir tehdit olarak görülebilirdi.

Çin'in çıkarları daha yavaş kendini gösterdi, fakat ülkenin hızlı ekonomik gelişmesinde enerjinin önemini artırmasıyla birlikte, giderek daha büyük bir önem kazandı. Orta Asya devletleri "kapı komşusu"ydu, onlara kritik çeşitlendirme olanağı sunan boru hatlarıyla bağlanabilirdi. Çin gittikçe, siyasetle daha az ve yatırımla daha çok olmak üzere, etkisini daha büyük ölçüde hissettirdi.

Bağımsızlığına yeni kavuşan devletlerin hiç de öyle kimsenin maşası olmaya niyeti yoktu. Liderleri iktidarlarını perçinlemeye azimliydi. Bunun sonucunda, her ne kadar aralarında ciddi farklılıklar bulunsa da, ülke içinde özünde tüm erkin başkanın elinde toplandığı tek partili devletler ortaya çıktı. Dış politikada ise, bu ulusların stratejik hedefleri çok netti: bağımsızlıklarını koruyup pekiştirmek ve kendilerini ulus olarak kabul ettirmek. Aralarında Kremlin'le ilgili ne gibi görüş ayrılıkları çıkarsa çıksın, hiçbiri bir daha yeni Rusya Federasyonu tarafından yutulmak istemiyordu. Öte yandan ne Rusya'dan tamamen kopabiliyorlardı, ne de öfkesini üzerlerine çekmeyi göze alabiliyorlardı. Rusya'ya gereksinimleri vardı. Aralarındaki bağlantılar son derece bol ve güçlü olduğu gibi, coğrafya da ortadaydı. Dahası, gönderdikleri paralarla yeni ulusun GSYİH'sine ciddi katkılarda bulunan Moskova'da ve diğer Rus şehirlerinde yaşayan etnik toplulukların durumunu da düşünmek zorundaydılar.

Pek çok ülke için petrol ve doğal gaz potansiyel olarak kritik, muazzam bir gelir kaynağı ve ekonomik iyileşme ve büyümenin başlıca destekçisiydi. Petrol çıkarmak için birçok ülkeden şirketler gelecek ve bu yalnız nakit para değil, siyasi ilgi ve destek de kazandıracaktı. Bir Azeri ulusal güvenlik danışmanının sözleriyle "Petrol bizim stratejimizdir, savunmamızdır, bağımsızlığımızdır."[4]

Petrolü ulus devlet olarak ayakta durabilmeleri için fiziksel kaynak olarak alırsak, başka bir kaynağa daha ihtiyaçları vardı: kurnaz bir diplomasi. Oyun sırasında, zor anlarda dengeyi korumak için olağanüstü

bir beceri gerekir. Laik bir İslam devleti olan Azerbaycan, İran ile Rusya arasında sıkışmıştı. Toprakları çok geniş ama nüfusu çok az olan Kazakistan ise Rusya ile gittikçe özgüveni artan ve hızla büyüyen Çin arasında iyi bir denge kurmak zorundaydı.

Bütün bunlara rağmen yine de petrol ve jeopolitik üzerine tartışmalarda, daha pratik kimi hususlar gözden kaçabilir: örneğin petrol faaliyetinin yalnız siyaset sahnesini değil, üzerinde durulacak belli başlı noktaları jeoloji ve coğrafya, mühendislik maliyeti, yatırım, lojistik ve teknolojik karmaşıklığa vâkıf olmak gibi konulardan oluşan petrol endüstrisinin oyun sahasını da—mühendislerin bilgisayar ekranları ile finans analistlerinin hesap tablolarında, kuyu teçhizatlarının imal edildiği üretim alanlarında ve açık deniz platformlarında—kapsadığı gerçeği. Şirketler açısından risk daha büyüktü—yalnız siyasi risk değil, dünya klasında olsa da muazzam mühendislik zorluklarıyla dolu yeni kaynakları geliştirme çabalarının içerdiği riskler de söz konusuydu.

Şirketler faaliyetlerini aşırı beklentiler altında yürütmek durumundaydılar. Çünkü Hazar havzası bir keresinde, yeni El Dorado, sihirli çözüm, yeni bir Basra Körfezi ve dört gözle sondaj matkaplarını bekleyen, devasa zenginlikte petrol ve doğal gaz kaynakları gibi unvanlarla göklere çıkarılmıştı. Başka bir seferinde ise tam bir düş kırıklığı, ağır bir bozgun, koca denizin altında ulaşılan kupkuru bir delik olarak lanetlenmişti. Bu bakımdan, işe beklentiler karıştığında, serinkanlılığını koruyup dengeyi şaşırmamakta yarar var.

"PETROL KRALLIĞI"

On dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başında Rusya İmparatorluğu, özellikle de Hazar Denizi üzerindeki Bakü çevresi dünyanın en önde gelen petrol kaynaklarındandı. Gerçekten de yirminci yüzyılın hemen başında Pensilvanya'yı geride bırakarak dünyanın bir numaralı kaynağı olmayı başarmıştı. Nobel ve Rothschild gibi aileler burada büyük servetler kazandılar. Dinamiti bulan, Nobel ödülü kurucusu Alfred Nobel'in kardeşi Ludwig Nobel "Rusya'nın Rockefeller"ı olarak tanınıyordu. Dünyanın fırtınalı Hazar denizinde petrol taşımak için ilk

petrol tankerini tasarlayan ve inşa eden Ludwig Nobel'di. Shell Oil, bir zamanların deniz kabuğu tüccarı, sıra dışı girişimci Marcus Samuel tarafından büyük bir cesaretle dünya petrol pazarına taşınan Bakü petrolüne dayanarak kuruldu. Bölgenin muazzam bir nüfuza sahip olan ileri gelen petrol devleriyle aynı sahneyi paylaştılar.

Bakü'nün üstünlüğünün son bulması, Vladimir Lenin'in "büyük prova" diye adlandırdığı başarısızlıkla sonuçlanan 1905 devrimiyle baş gösteren siyasi istikrarsızlıktan kaynaklanmış olabilir. 1905'ten hemen sonraki yıllarda devrimci faaliyetin bölgede yarattığı sarsıntılar devam etti. En aktif devrimcilerden biri de komşu Gürcistan'dan bir zamanların Ortodoks ilahiyat öğrencisi, dünyanın daha çok Josef Stalin adıyla tanıdığı Josef Çugaşvili'ydi. Stalin'in ileride anlatacağı gibi, "bir devrim emekçisi" olarak petrol sahalarında yürüttüğü ajitatörlük ve örgütçülük çalışmalarıyla becerilerini ilerletti. Ama bunların yanına eklemese de, gasp ve banka soygunculuğu gibi işler yapmaktan da geri kalmıyordu. İşte tam da bu nedenle gasp edilecek zenginliklerin farkında olan Stalin, Bakü'yü "Petrol Krallığı" sözüyle kutsamıştı.[5]

Birinci Dünya Savaşı sırasında Bolşevik devriminin patlak vermesiyle Rus İmparatorluğu yıkılınca, Hazar denizinin batısında kalan bölge, Bakü'yü de içerecek şekilde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını ilan etti. İslam dünyasının ilk modern parlamentosu kuruldu. Aynı zamanda kadınlara oy kullanma hakkı veren (Britanya ve ABD gibi ülkelerden bile önce) ilk Müslüman ülke oldu. Ama Lenin bu yeni devrimci devletin Bakü petrolü olmaksızın varlığını sürdüremeyeceğini söyledi ve 1920'de Bolşevikler cumhuriyeti ele geçirerek yeni oluşturulan Sovyetler Birliği'ne dahil ettiler ve petrol sahalarını millileştirdiler.

Buna karşılık, aynı yıl Royal Dutch Shell'in başkanı Sir Henri Deterding şöyle bir açıklama yaptı: "Bolşevikler altı aya kalmadan yalnızca Kafkaslar'dan değil, tüm Rusya'dan süpürülüp atılacak." Ne var ki, Bolşeviklerin yakın bir tarihte çekip gitmeyeceği ve yeni kurulan Sovyetler Birliği'nde Batılı şirketlere yer olmadığı çok geçmeden belli oldu.

Hitler'in 1941 Haziranında Sovyetler Birliği'ni istila ederken, en önemli stratejik hedeflerinden biri, Azerbaycan'dı—savaş makinesini beslemek için garanti bir petrol kaynağını eline geçirmek niyetindeydi. Bir generaline "Bakü petrolünü ele geçiremezsek, savaşı kaybettik de-

mektir" demişti. Hitler'in kuvvetleri Bakü'ye çok yaklaştılarsa da, Sovyetlerin şiddetli direnişi ve yüksek Kafkas dağlarının oluşturduğu doğal engeller yüzünden yeterli olmadı. Nazi Almanyası için bu başarısızlığın bedeli ağır oldu; savaş makinesini zayıflatan ciddi petrol sıkıntısı, nihai yenilgisinin başlıca nedenlerinden biriydi.[6]

Hazar ya tükendiği sanıldığından ya da teknolojik bakımdan çok zor geldiğinden, 1970'li ve 80'li yıllar boyunca Sovyetler Birliği'nin arka planda kalan bir petrol havzası oldu; bir zamanlar onun üstlendiği öne çıkan rolü başka bölgeler, özellikle de Batı Sibirya kaptı. 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında Sovyet iktidarının sarsıldığı ve Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın önünün açıldığı, ardından da bağımsızlığına kavuştuğu dönemde, bölgenin potansiyeli—teknolojik ilerlemelerin de dürtüsüyle—yine parlak bir gelecek vaat etmeye başladı.

TARİHİN TEŞHİRİ

Bakü ve çevresi önce Rusya'nın sonra da Sovyetlerin petrol endüstrisinin tarihsel merkezinde yer alıyordu ve tüm tarih, bölgede boy göstermeye başlayan gözlerini dört açmış Batılı petrolcülerin önünde resmigeçit yapıyordu.

Petrol yataklarının bir bölümü denizin içinde kalıyordu. Bakü'nün deniz kıyısında ileri doğru uzanmış, küçük bir şehir gibi birbirine bağlı tahta geçitler ve platformlardan oluşan derme çatma bir ağ kurulmuştu. Açık denizde kıyıdan 65 kilometre kadar uzakta deniz yatağının yeniden sığlaştığı bir bölgede tahta köprü ve platformdan meydana gelen büyük bir ağ şeklindeki Oily Rocks (Petrol kayalıkları-çn.) yer alıyordu. Burası, suni kaya adaları üzerine dikilmiş çok katlı apartmanları ve 200 kilometre uzunluğundaki yoluyla, "ayaklar üzerine oturtulmuş 25 kilometre genişliğinde tahta ve çelikten bir petrol kenti"ydi. Bir zamanlar Sovyet mühendisliğinin en büyük başarılarından biri, "açık denizde yazılmış bir efsane" olarak nitelenmişti. Ama artık Oily Rocks o kadar harap bir haldeydi ki, sağı solu dağılıp denize dökülmek üzereydi. Bazı bölümleri ise öylesine umutsuz bir durumdaydı ki ya kaderine terk edilmiş ya da kullanıma tamamen kapatılmıştı.[7]

Kıyıda Bakü ve çevresindeki kıyılarda hâlâ inip çıkan on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın başında açılmış kuyulardan petrol pompalamaya devam eden sayısız eskimiş "at başı pompa" diziliydi. Bakü'nün hemen kuzeyinde yer alan geniş ve kuru Kirmaki vadisine doğru bir yürüyüşe çıkanlar, daha eski zamanlara doğru bir yolculuğa dalıyordu. Boru hatlarının üzerinde yürüyor, on sekiz ila on dokuzuncu yüzyılda elle kazılmış yüzlerce kuyuyla delik deşik olmuş kıraç yamaçlara tırmanıyorlardı. O tarihte bu daracık tehlikeli kuyulara bir iki adam indiriliyor, bu işçiler tahta kalaslarla kuyunun duvarını sağlamlaştıra sağlamlaştıra aşağıya iniyorlar, 7,5 ila 15 metre sonra kuyunun kapkaranlık dibine vardıklarında kovalara doldurdukları petrol ilkel ip makaralarla yukarı çekiliyordu.

Tepenin karşı yamacında ilk petrol fışkıran kuyu, 1871 yılında açılan Balaçanavaya sahası yer alıyordu. Bu saha hâlâ bazılarının geçmişi ta Nobellerin, Rothschildlerin zamanına kadar giden, üst üste yığılmış eski püskü malzemelerle tıka basa doluydu. Toplamda alandan 5 milyar varil petrol çıkarılmıştı ve üretim yine de mütevazı ölçüde de olsa sürüyordu. Öte yandan hemen yanı başındaki dağdan sızan gazlar "sonsuz alevler" halinde yanmaya devam ediyordu.

İşte böyle, Azerbaycan'da, yatırıma, modern teknolojiye ve özenli bir ilgiye aç bir endüstri, gerileme ve çürüme sürecinin derinliklerine gömülmüş, petrolcüleri bekliyordu. Oysa petrolcülerin tamamen net bir biçimde olmasa bile gördükleri şey—pek çok risk ve belirsizlikle sarmalanmış olsa da—sadece fırsattı.

"BÜTÜN YOLLAR ORAYA ÇIKIYOR"

Azerbaycan, Hazar Derbisinin başlangıç noktasıydı. Bir Rus enerji bakanının dediği gibi, Hazar'ın "anahtarıydı" çünkü "bütün yollar oraya çıkıyordu". Ortada pek çok etmen vardı, çoğu da coğrafyadan kaynaklanıyordu. En yakıcı sorun, ihtilaflı yerleşim bölgesi Dağlık Karabağ yüzünden savaşa tutuştuğu batı komşusu, bağımsızlığına yeni kavuşan Ermenistan'dı. Rusya'dan sınırlı bir destek gören Ermenistan savaşı kazanınca, daha önce Dağlık Karabağ'da yaşayan 800.000 Azeri, sığınmacı

durumuna düştü ve "kendi topraklarında yersiz yurtsuz kaldı", çadır kentlerde, teneke kulübelerde, kısacası Azerbaycan'ın onlara sağlayabildiği koşullarda barınmaya çalıştı. Bu nüfus göçü—tüm Azeri nüfusunun yüzde 10'u—zaten altyapısı harap olmuş, ekonomik çöküşün kıyısında duran bu yoksul ülkenin dertlerine bir yenisini daha eklemiş oldu.

1990'ların ilk yıllarında uluslararası petrol şirketlerinin çeşitli konsorsiyumları, birbirini izleyen Azeri hükümetlerle "rahatsız edici ve karmaşık pazarlıklar" diye tanımlanan ve büyük ölçüde sonuçsuz kalan bir çizgi izlediler. Ülke çeşitli grupların bitmek bilmez iktidar savaşlarının yarattığı benzersiz bir istikrarsızlık ve çalkantıya kapılmış, iç savaşa doğru yol alıyor gibiydi.[8]

"VATAN EVLADI"

Sovyetler zamanında, önce bir KGB generali olarak başlayan, ardından yerel KGB'nin başına geçen ve sonunda Azeri Komünist Partisi birinci sekreterliğine kadar yükselen Haydar Aliyev Azerbaycan'da iktidarın zirvesine kadar çıktı. Sonra Moskova'ya gidip iktidarı elinde tutan Politbüro'ya girerek bir süre Sovyetler Birliği'nin en kudretli isimleri arasında yer aldı. Fakat Mihail Gorbaçov'la şiddetli bir şekilde ters düşünce, gözle görülür bir siyasi düşüş sürecine girerek, yalnız Politbüro'dan değil Moskova'dan da uzaklaştırıldı, hatta Bakü'deki dairesinden bile çıkarıldı. Bunun üzerine Aliyev Azerbaycan'ın uzak bir köşesinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ermenistan topraklarının ayırdığı, ancak Bakü'den seyrek gelen uçaklarla bağlantı kurulabilen Nahçıvan'daki aile evine döndü. Bu şekilde kendi ülkesinde sürgün yaşarken yeni uğraşını ve kimliğini keşfetti—kendi deyişiyle, artık bir "Sovyet yurttaşı" değil, kendi ülkesinin "vatan evladı"ydı. Uygun fırsatı kollamaya başladı.

1993 yılında Bakü'deki siyasi çatışmalar iyice şiddetlenip ülkeyi iç savaşın kıyısına kadar taşıdığı bir sırada, tam bir ayaklanma hazırlığının ortasında başkente dönerek, devlet başkanlığını üstlendi. Böylece Aliyev yetmiş yaşında yine iktidara geldi. İstikrarı sağladı. Aynı zamanda yaptığı işe beceri kattı. İktidar koltuğuna oturduktan kısa bir süre sonra

şunları söyledi: "Oldukça uzun bir süreden beri siyasetin içindeyim, ona zamanında dünya çapındaki bir süper gücün çekirdek lider kadrosunun içinden de baktım." Artık Azeri milliyetçisiydi. Aynı zamanda ustalığı kanıtlanmış bir taktikçi ve parlak bir stratejistti. Azerbaycan'ın petrol potansiyelini onu gerçek bir ulusa dönüştürmek ve belli başlı devletleri ülkesinin bütünlüğünü desteklemeye ikna etmek için kullanacaktı; bunları yaparken bizzat ön planda ve kontrol noktasında kalmayı garantiye alacaktı. Ama Rusları ve Moskova'nın mantığını da yakından tanıyordu. Ruslarla nasıl başa çıkabileceğini ve kendi yolunda güvenle ne ölçüde ilerleyebileceğini de biliyordu.[9]

"YÜZYILIN ANLAŞMASI"

1994 Eylülünde Aliyev kendi ifadesiyle "yüzyılın anlaşması"nı imzalamak üzere çok sayıda diplomat ve petrol şirketi yöneticisini Bakü'deki Gülistan Sarayının ziyafet salonunda ağırladı. İmzacılar arasında altı farklı ulustan on petrol şirketinin temsilcileriyle birlikte Azeri devlet kuruluşu Azerbaycan International Operating Company (AIOC) bulunuyordu; birleşme sonunda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) kuruldu. Ağırlık Batılı BP ve Amoco firmalarındaydı, ama anlaşmada Rus şirketi Lukoil de önemli bir yer tutuyordu. Sonradan Japon ticaret şirketi Itochu'nun da AIOC'a katılmasıyla, ülke sayısı yediye çıktı. Var olan çok sayıdaki karmaşıklık ve belirsizlik yüzünden "yüzyılın anlaşması" yerine "mission impossible" (gerçekleştirilmesi olanaksız görev-çn.) lakabının daha uygun olacağını ileri sürerek mızıldananlar oldu. Üstelik bu iş nasıl kotarılacaktı? Denize kıyısı olmayan Azerbaycan, petrolünü dünya pazarına nasıl taşıyacaktı? Oysa Batılı bir şirketin CEO'sunun dediği gibi, "petrolün gidebileceği bir yer olması şarttı."[10]

Bunun da ötesinde, iktidarda Aliyev varken bile siyasi ortamın pek istikrarlı olduğu söylenemezdi. Bakü'de geceleri sokağa çıkma yasağı uygulanıyordu, "yüzyılın anlaşması"nın imzalanmasından birkaç gün sonra, aralarında güvenlik şefi de olmak üzere Aliyev'in en yakın iki yardımcısının bir suikasta kurban gitmesinin ardından, başarısız bir askeri darbe girişimi gerçekleştirildi.

"Yüzyılın anlaşması"nın hedefi, kıyıdan 120 kilometre açıktaki Aspheron Eğimi'nde yer alan devasa Azeri-Çırag-Güneşli havzasıydı. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından önce keşfedilmiş, ancak çoğunlukla işlenmemiş durumdaydı ve çok zahmetli bir çalışma alanıydı. Ne ki, Sovyetler zamanında bölgenin nispeten sığ bir kesiminde ilk çalışmalar başlatılmıştı ve eğer platform başarıyla yenilenebilir ve uluslararası standartlara getirilirse, erken bir tarihte üretime geçmek mümkün olabilirdi. Buraya Erken Petrol adı verildi. Arzu edilen bir şeydi bu, çünkü gelir akışını erkenden başlatacağı gibi, daha önemlisi AIOC hissedarlarının güvenini artıracaktı.

ERKEN PETROLÜN ROTASI NE OLACAK?

Fakat büyük ve acil bir problemi gündeme getireceğinden, Erken Petrolün tartışmalı bir yanı da vardı. Kıyıya taşındıktan sonra bir bölümü demiryolu üzerinden benzin vagonlarıyla nakledilebilirdi, ama bu hem sınırlı hem de pek tatmin edici olmayan bir alternatifti.

En uygun çözümün boru hattı olduğu bilinen bir şeydi. İşte Hazar Derbisini hengâmeye çeviren de bu çözümdü. Talimatlar değiştirilerek petrol mevcut Rusya boru hattı üzerinden kuzeye doğru sevk edilebilirdi; Rusların istediği elbette ki tam da buydu. Ancak böyle bir seçim Rusya'nın eline Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi yazgısı üzerinde son derece etkili bir kaldıraç verirdi; bu yüzden ABD buna şiddetle karşıydı.

Erken Petrol boru hattı için diğer seçenek ise batıya Gürcistan'a ve Karadeniz'e doğru giden rotaydı; burada tankerlere yüklenen petrol Boğazlardan geçip Akdeniz'e taşınabilirdi—on dokuzuncu yüzyılda Bakü petrolünün izlediği ana seyir hattı buydu. Ama bu da Azerbaycan'ı, ayrılıkçı mücadeleler içinde kıvranan ve Rusya'yla ilişkileri oldukça gergin ve uyumsuz olan Gürcistan'a bağımlı kılabilirdi. Ayrıca bu rota zorlu arazilerde yoğun miktarda inşaat faaliyeti gerektireceğinden, çok daha pahalıya mal olabilirdi. AIOC çok ağır bir seçim baskısı altındaydı. Azerilerin gelire ihtiyacı vardı; şirketlerin ise netliğe. Ama ABD ile Rusya bir türlü anlaşamıyordu. Yine de bir şey yapmak şarttı. Öyle de olsa böyle de olsa, Erken Petrol kapının ağzındaydı.

İKİ ROTALI STRATEJİ: "KİMSEYİ GÜCENDİRMEYİN"

Londra'nın merkezinde sıradan bir konferans salonunda toplanan bir grup AIOC üst düzey yöneticisi ile az sayıda petrol ve bölge uzmanı "Erken Petrolün kuzeyden taşınması" ile "Erken Petrolün batıdan taşınması" seçeneklerini ve her birinin olası sakıncalarını gözden geçirdiler. "Net bir biçimde her iki rotadan birini seçmenin siyasi risk açısından tehlikeli olabileceği" anlaşılmıştı.

En sonunda, o ana kadar köşesinde sessizce oturmakta olan katılımcılardan biri söz aldı. "Bir seçim yapmaya ne gerek var?" diye sordu. Neden ikisini de kullanmayalım? Ne kadar çok boru hattı olursa o kadar iyi. Maliyet daha fazla olsa da, iki ayrı boru hattı daha fazla güvenlik demektir. Çok sağlam bir sigorta poliçesi anlamına gelir. Bu yaklaşım hem hızı yükseltir hem de ayak sürümeye olanak bırakmaz—zira AOIC her zaman için "diğer" seçenek tercihinin tehdidi altında kalabilir. Öyleyse, bütün bunları dikkate alırsak, iki rota çok daha anlamlı görünüyor.[11]

Kuşkusuz bir yerden başlanacaktı. Sonunda Rusya rotasıyla başlandı. Çünkü burada hazır bir boru hattı vardı. Politik açıdan bir sorun yoktu.

Haydar Aliyev de böyle düşünüyordu. 1995 yılının soğuk ve kasvetli bir Şubat gecesi Bakü'ye yukarıdan bakan tepelerdeki ofisinde hem AIOC'un başı Terence Adams'a hem de SOCAR'ın başkanına hareket emrini verdi. Başkan Rusları "soğutacak" bir şey yapılmamasını tembihledi. Bu çok tehlikeli olurdu. Herhangi bir adım atmadan önce mutlaka Ruslarla bir anlaşma imzalanmalıydı. Adams ileride şöyle bir yorum yapacaktı: "Bakü petrol diplomasisi jeopolitik zorunluluklara bundan daha açık bir biçimde yaklaşamazdı." Başkan tek tek her noktaya açıklık kazandırıyordu. Yaşanacak herhangi bir başarısızlık Azerbaycan için tam bir felaket demekti; dolayısıyla bunun AIOC için de ve şahsen sürece katılan herkes için de felaket olacağı kesindi. Her iki adama da sert davranıyordu. Aliyev aynı zamanda ABD ile ilişkilerin stratejisinin temelini oluşturduğunu da vurguluyordu. Petrol şirketlerine verdiği mesaj meydan okuyucu ama netti: "Kimseyi gücendirmeyin."

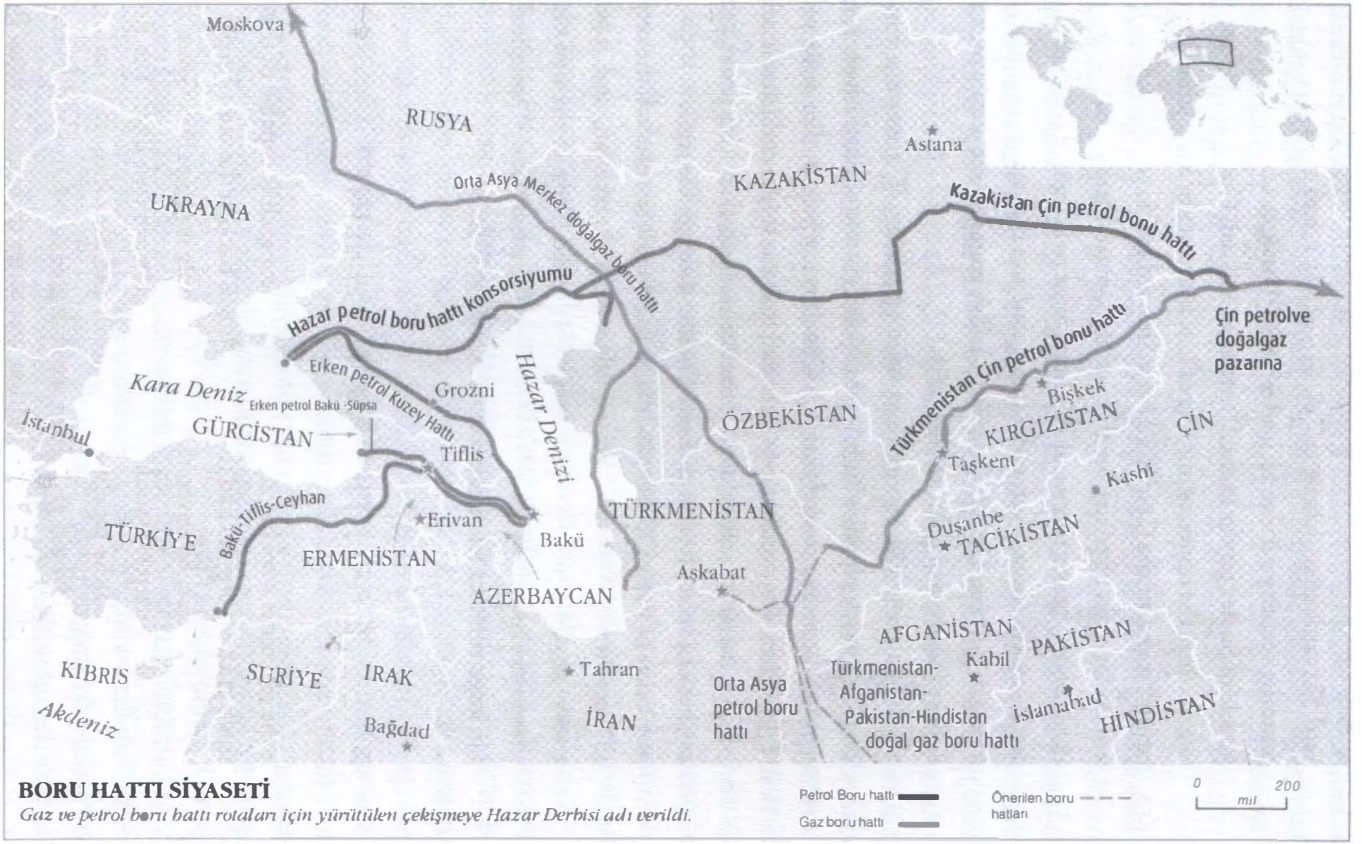
ABD cephesinde de durum değişiyordu. Washington'da "Rusya'nın boru hattı olmasın da" hangisi olursa olsun siyasetini savunan, Rus-

ya'yla ilgili kuşkuları aşırı boyutlara varan kesimle eski Sovyet topraklarındaki enerji kaynaklarını geliştirmek ve nakletmek için Moskova'yla işbirliği yaklaşımını benimseyen kesim arasında çok şiddetli bir tartışma patlak verdi. İkinci grubun şu iki hedefe ulaşabilmek için gelişme sağlaması şarttı: yeni bağımsız devletlerin milliyetlerinin pekişmesine yardım etmek ve dünya pazarına arz katkısı sunarak enerji güvenliğini artırmak. Zamanla genel olarak terazinin kefesi—hiçbir zaman tam anlamıyla olmasa da—işbirliği yanlısı kesimden yana kaydı. 1996 Şubatında kuzey rotası resmen onaylandı.[12]

Bundan kısa bir süre sonra Erken Petrolün batı rotası üzerinde de anlaşmaya varıldı. Gürcistan hattı Rus hattını dengeliyordu. Bu planın başarısı Aliyev ile Gürcistan devlet başkanı Eduard Şevardnadze arasındaki kişisel dostluk sayesinde mümkün oldu; onun meslek yaşamı da tıpkı Aliyev gibi, yerel komünist güvenlik teşkilatında başlayıp Gürcistan Komünist Partisinin liderliğine kadar ilerledikten sonra, Mihail Gorbaçov'un dışişleri bakanı olarak Kremlin'e girmesiyle—bu sayede mevkidaşı ABD dışişleri bakanı James Baker'la Soğuk Savaşı sona erdirme görüşmelerine katılmıştı—iktidarın zirvesine kadar uzanmıştı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Gürcistan'a dönerek devlet başkanlığı koltuğuna oturan Şevardnadze geçiş ücreti yoksul bağımsız Gürcistan'ın ayakta kalması açısından önem taşıyacak olan boru hattı görüşmelerini yürütüyordu. Gürcistan'ın kuzeydeki Rus devine karşı bir denge oluşturabilmesi açısından, işe ABD, İngiliz ve Türk tarafının karışmasının sağlayacağı siyasi sermaye bundan da önemliydi.

1999'a gelindiğinde her iki Erken Petrol ihracat hattı da devreye girmişti. Batı rotası on dokuzuncu yüzyılda Nobellerin inşa ettiği eski tahta boru hattının yolunu izliyordu. Kuzeydeki Rus hattı ise aynı yıl içinde Rus kuvvetleriyle İslamcı asiler arasında ikinci Çeçen savaşının patlak vereceği Çeçenistan topraklarından geçiyordu. Çatışmalar Rus boru hattının kapatılmasını zorunlu kıldı. Bu olay ikinci bir boru hattının, Gürcistan üzerinden giden batı yönündeki Erken Petrol hattının sigorta işlevinin değerini kanıtladı.

Erken Petrolün nakli bu şekilde halledilmiş oldu. Bu esnada yıllar geçtikçe Azerbaycan açıklarındaki teknik sorunlar aşıldı ve yeni yüzyıla girildiğinde çok büyük miktarda yeni petrol üretiminin başlayacağı net-

BORU HATTI SİYASETİ

Gaz ve petrol boru hattı rotaları için yürütülen çekişmeye Hazar Derbisi adı verildi.

lik kazandı. Kaynaklar "kendini kanıtlamıştı": Hazar denizinin altından ekonomik açıdan elverişli bir şekilde, büyük miktarda petrol çıkarılabiliyordu.

ANA BORU HATTININ ROTASI NE OLACAK?

Kaynakların elverişliliği kesinleştiğine göre, şimdi çok daha büyük hacimde petrol nakledebilecek bir ana ihraç boru hattı inşa etmeye sıra gelmişti. Bu konunun gündeme geliş tarihi Erken Petrol üzerindeki savaşlar kadar eskidir. Ancak bu kez sadece bir boru hattı olabilirdi. Maliyeti ve boyutları dikkate alındığında iki ayrı hattı kaldırmak olanaksızdı. Tabii Ruslar hattın kuzeye doğru giderek kendi boru hattı sistemlerine dökülmesini istiyorlardı, böylece Hazar kaynakları üzerinde belli bir derecede denetim ve kaldıraç elde edebileceklerdi. Diğer bir seçenek Gürcistan üzerinden gitmesiydi. Fakat her iki durumda da petrol tankerlere yüklenip Karadeniz üzerinden giderek İstanbul'un ortasından geçen daracık bir boğaz olan Boğaziçi yolunu kullanacaktı. Bu da önemli bir sorundu.

Karadeniz ile Marmara denizini birbirine bağlayan Boğaziçi, Avrupa ile Asya kıtalarının sınırıdır ve tarih boyunca hep önde gelen bir öneme sahip olmuştur. Roma İmparatoru Konstantin dördüncü yüzyılda Roma İmparatorluğunun uzak bölgelere yayılmasını daha iyi yönetebilmek için, onun kıyılarında yeni doğu başkenti Konstantinopol'u kurmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda deniz filosu için sıcak denizlere açılan limanların yalnızca Karadeniz'de bulunmasından ve savaş gemilerinin dünya okyanuslarına ulaşabilmesinin tek yolunun Boğazlardan geçmesinden ötürü, Rusya ve Sovyet İmparatorlukları açısından Boğaz çok büyük bir stratejik önem taşımıştır.

Ancak Rus ve Hazar petrolünü dünya pazarlarına taşıyan tanker filolarının büyümesi İstanbul Boğazındaki trafik yoğunluğunu son derece artırmaktaydı. Boğaz hiç de insanlardan uzakta kalan bir suyolu değildir; 11 milyonluk (Konstantinopol adının 1930'da değiştirilerek verilen resmi ismiyle) İstanbul şehrinin ortasından geçer. Türkiye, İstanbul'un oturma odasının tam ortasında ciddi bir tanker kazasının meydana gel-

mesinden endişe duymaktadır. Bu endişesinde de yerden göğe kadar haklıdır. Otuz kilometreye varan Boğaz suyolunun üzerinde 12 kıvrım bulunmaktadır. En dar noktası 675 metredir ve 45 derecelik bir dönüş açısı vardır. Başka bir kıvrımda ise dönüş açısı neredeyse dik açı denebilecek kadar büyümektedir: tam 80 derece.[13]

Ana hat için bir seçenek daha vardı ve parasal açıdan en ucuz seçenek de buydu. Hattın yönünü güneye çevirip, Tahran'a petrol sağlayan kuzey İran'daki petrol rafinerilerine bağlamak. Sonra da güney İran'daki petrol sahalarından gelecek aynı miktarda petrolü Basra Körfezi yoluyla ihraç etmek. Dolayısıyla İran üzerinden bir petrol boru hattı inşa etmeye gerek kalmıyordu. Bu takas yöntemi ekonomik bakımdan en uygun seçenekti. Ama ABD ve diğer Batılı ülkeler tarafından kesinlikle kabul edilemez nitelikteydi, bu yüzden bu yönde en ufak bir adım atılmadı. Böyle bir uygulama İran'ı koltuklamakla kalmaz, aynı zamanda İran'a Azerbaycan'ın içişlerine parmağını sokmak için bir dayanak vermiş olurdu, ki bu da Aliyev'in hiç mi hiç istemediği bir şeydi. Ayrıca, meselenin bam teli çeşitlendirmeye giderek bu bölgeden uzaklaşmak iken, Basra Körfezine daha fazla petrol yığmak ve Hürmüz Boğazına bağımlılığı artırmak, hem çeşitlilik hem de enerji güvenliği arayışına sekte vurmuş olurdu.

Bunların dışında bir seçenek daha vardı—batıya yönelip, Ermenistan'ın çevresinden dolanarak Gürcistan'a girmek, sonra Gürcistan'ın başkenti Tiflis'in yanından sola dönüp dosdoğru güneye yönelerek Türkiye'nin Akdeniz'deki Ceyhan limanına kadar inmekti. En makul hat buydu. BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) boru hattı önerisinin iki sorunlu noktası vardı: Birincisi dünyanın en uzun petrol nakil hattı olacaktı ve Kafkaslar'ın doruklarında yapılacak mühendislik çalışması çok zahmet gerektirecekti. İkincisi ise, diğerlerinden açık ara pahalıya patlayacaktı. Burada ekonomik davranma olanağı yok gibiydi.

Karar anı yaklaştıkça, ana boru hattı üzerindeki kavga kızıştı. Ruslar projeyi suya düşürmek için fırsat kolluyordu. Azeriler ve Türkler ise can atıyordu. Her iki taraf da BP'yi kendi yanına çekmeye uğraşıyordu. Bir süreliğine ABD Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının en gayretli savunucusu olarak hareket etti. Temsilcileri bu seçeneği her fırsatta, zaman zaman tartışmanın taraflarını şaşırtan, hatta şoke eden bir güçle

savundular. Nedeni, Washington açısından ana petrol nakil hattının Rusya'dan geçme olasılığının asla kabul edilebilir olmayışıydı. Bunun riskleri çok büyüktü.

O tarihte Bill Clinton'un dışişleri bakanı Madeleine Albright, dışişleri bakanlığının yedinci katındaki küçük bir odada, konuyu bizzat şöyle toparlamıştı: "On yıl sonra aklımız başımıza geldiğinde, niye hata edip de şu boru hattını kurmadık diye dövünmek zorunda kalacağız."

"TAM ZAMANI"

Beş yıldır her Haziranda İstanbul'da "Üç Denizin Hikâyesi" (Hazar denizi, Karadeniz ve Akdeniz) adlı bir yıllık toplantı düzenleniyordu. Toplantı, akşam güneş battıktan sonra Boğaza bakan bir yamaçtaki bahçede, "Üç Deniz Orkestrası"nın iç ferahlatıcı bir açık hava konseriyle başlıyordu. Çalınan müzik sarılması gereken geçmişe ait ne kadar yara varsa sanki onların sağaltılmasını simgeliyordu, çünkü katılımcılar Kafkaslar ve Orta Asya'dan, bir kısmı da Arap ülkeleri ile İsrail'den gelmişti.

Ertesi gün gürültülü Hazar Derbisinin doludizgin başlamasıyla birlikte, bütün ahenk uçup gidiyordu. Yıllar birbirini izledi, konferans oturumları ve koridorlar, boru hattının rotası üzerine hararetli tartışmalara ve gittikçe daha yüksek perdeden söz dalaşlarına—ve de en az bir kez, son derece kıdemli kişiler arasında itişip kakışma olaylarına—sahne oldu.

2001 Haziranında sıcak bir yaz akşamı Esma Sultan yalısının büyüleyici Boğaz manzarasında bir konferans yemeği düzenlendi. Konuşmacı AIOC ortakları arasında hâkim konumdaki BP'nin baş sorumlusu John Browne'du. İstanbul Boğazının daha fazla tanker trafiğini kaldıramayacağının açık olduğunu belirtti. "Sadece bu rotaya bağlı kalmak pek akıllıca olmaz. Başka bir çözüm daha bulmak gerekiyor." Bu çözüm de "yeni bir petrol nakil hattıydı" yani Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı.

Browne petrol şirketlerinin inşaatı en kısa zamanda başlatma hedefiyle, mühendislik faaliyetlerine girişmeye hazır olduklarını bildirdi. O bu açıklamayı yaptığı sırada, sanki sözleşmiş gibi, arkasındaki tarihi sularda sadece kendi ışıklarının aydınlattığı dev bir tankerin karanlıklar içindeki silueti ağır ağır süzülüyordu. Sanki verdiği sessiz mesaj şuydu: Boğaz daha kaç tankeri kaldırabilir? Boru hattı yapılmalıydı.

Aşılması gereken pek çok engel vardı. İlk olarak yeterli sayıda AIOC hissedarını boru hattının ticari açıdan uygun olduğuna ikna etmek ve olurlarını almak gerekiyordu. Diğer bir engel boru hattını inşa etmek ve çalıştırmak için ülkeler, şirketler, yerel makamlar, mühendislik firmaları, bankalar ve finans kuruluşları ve daha pek çokları gibi inanılmaz ölçüde çok taraflı anlaşmalar için yapılması gereken görüşme sayısının muazzam rakamlara ulaşmasıydı. Bu noktada ABD hükümetler arası anlaşmayla ve çok sayıda başka anlaşmaları kolaylaştırarak kilit bir rol oynadı; aksi halde, bir şirketin görüşmecisinin dediğine göre, "düzenlemeleri tamamlayıp görüşmeleri sonuçlandırmak yıllar sürer"di.[14]

Süregiden engellerden biri de sivil toplum kuruluşlarının (STK) çeşitli çevresel ve siyasi gerekçelerle karşı çıkmalarıydı. Borular gerektiğinde onarılabilir olması için bir metre derinliğe mi gömülmeliydi, yoksa onarım olanağı vermeyen 4,5 metre derinliğe mi? (Bir metre galip geldi.) Önerilen rota Gürcistan'ın ünlü mineral su kaynağı Borjomi kaynaklarına zarar verecek mi vermeyecek mi diye uzun uzadıya tartışıldı. Gürcistan devlet başkanının da katıldığı çok gergin bir görüşme sabahın üçüne kadar devam ettikten sonra, başkanlık sarayında çalışan bir fotokopi makinesi bulunamaması üzerine bir saat daha uzadı. Sonunda rota değiştirilmedi, ama konsorsiyum boru hattının "ismi üzerindeki" olası "olumsuz etki"sine karşılık, Borjomi markasının sahibi olan şirkete 20 milyon dolar vermeyi kabul etti. Oysa bu hattın marka üzerindeki etkisi tam tersine olumlu oldu; Borjomi su firmasının başının, bundan daha etkili bir küresel reklam yapmasının mümkün olmadığını, üstelik tamamen bedavaya geldiğini söylediği anlatılır.[15]

"BAŞ HEDEFİMİZ": PETROL VE ULUS DEVLET

BTC boru hattı "yirmi birinci yüzyılın ilk büyük mühendislik projesi" olarak tanımlanmıştır. 1768 kilometre uzunluğundaki boru hattı 1500 nehir ve suyolu, yüksek dağlar ve birkaç büyük deprem kuşağından geçecek, bu arada en sıkı çevre ve sosyal etki standartlarına uyum sağlayacaktı. Boru hattı dört yılda, 4 milyar dolara tamamlandı. Akdeniz kıyısındaki Ceyhan petrol limanına 2006 yazında ulaşan ilk varil büyük

bir törenle karşılandı. "Yüzyılın anlaşmasının" imzalanışının üzerinden tam on iki yıl geçmişti.

Tahmin edeceğiniz gibi, taraf ülkeler, bölgeler ve dünya enerji pazarları açısından günün önemini vurgulayan onur konukları arasında en ön sırada bir Aliyev duruyordu. Ama bu, Haydar Aliyev değil, oğlu yeni devlet başkanı İlham Aliyev'di. Haydar Aliyev'in bu günü görmeye ömrü yetmemişti. Azerbaycan'ın bir numaralı "vatan evladı"na dönüşen eski KGB generali ve Sovyet Politbüro üyesi Aliyev, üç yıl önce ABD'deki Cleveland Kliniğinde vefat etmişti. Ama bugün gelinen nokta, onun stratejisinin işe yaradığının, petrolün—ve onu kullanma şeklinin—Azerbaycan'a 1994'te neredeyse erişilmez gibi görünen bir gelecek kazandırdığının göstergesiydi. Petrol Azerbaycan'ı ulus olarak pekiştirdi ve dünya sahnesindeki önemini perçinledi. Ya da İlham Aliyev'in başkanlık koltuğuna oturmadan önce dediği gibi: "Petrole ana hedefimiz için ihtiyacımız var: Gerçek bir ülke olmak."[16]

Ayrıca Azerbaycan'ın Rusya ile İran arasında, çoğunluğu Müslüman olan laik bir devlet olması açısından da stratejik önemi vardır. Bugün Azerbaycan'ın açık denizdeki ACG petrol sahası—22 milyar dolarlık bir proje—dünyanın petrol üreten en büyük üçüncü alanıdır. Yeni açılan Bakü'nün güneyindeki 2,2 milyar dolarlık Sangaçal Terminalinde petrol kıyıdan çıktıktan sonra bir borular ağı ve bir sürü tankla temizlenip iletilmeye hazır hale getiriliyor. Ardından ihraç edilebilir duruma gelen petrol tek bir 1 metrelik bembeyaz boruya akıtılır. Bu, çok tartışılan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıdır. Boru hattı toprağın üzerinde 15 metre boyunca uzandıktan sonra yerin altına girerek gözden kaybolur. Ta 1768 kilometre sonra Ceyhan'da yeniden yüzeye çıkana kadar yolun çoğunu kıvrılıp bükülerek yerin altında geçirir. Bu hat, kargolarını alıp dünya pazarlarına dağıtmak üzere limanda bekleyen tankerlere aktarmak için Akdeniz sahiline dizilmiş depolama tanklarına günde bir milyon varilin üzerinde petrol taşır. Büyük Oyun savaşlarının, Hazar Derbisindeki onca çarpışma ve hengâmenin, onca diplomasi ve manevranın, çeşitli pazarlıklar, görüşmeler ve anlaşmaların ardından, her şey sonunda gelip bilim, mühendislik ve inşaata dayandı; Hazar'daki platformlar ve petrol kompleksleri ile Bakü'yü dünya petrol pazarlarına yeniden bağlayan 4 milyar dolarlık yeraltındaki çelik tüpten yol. Boru

hattı petrol taşırken, aynı zamanda tarihin yükünü de taşıyarak yalnız Bakü'yle Ceyhan'ı birbirine bağlamakla kalmıyor, aynı zamanda yirmi birinci yüzyılın başını yirminci yüzyılın başına bağlıyor.

Sonradan son dönemin en büyük gaz kaynaklarının bulunduğu Hazar Şah Deniz sahasından Türkiye'ye gaz iletmek üzere BTC'ye paralel ikinci bir boru hattı daha inşa edildi. Güney Kafkas Boru hattı diye bilinen bu hat teknik bakımdan daha zahmetsiz olmadıysa da, siyasi açıdan çok daha kolay gerçekleşti. İşin zor kısmını petrol hattı aşmıştı zaten. Güney Kafkas Boru Hattı, Hazar denizini küresel enerji piyasasına daha sıkı perçinledi.

Ne ki, Azerbaycan Hazar Derbisinin sadece bir tarafıydı. Hazar denizinde yeni bir round daha oynanıyordu.

3

HAZAR'IN ÖTESİ

1985 yazında dünyanın çok üzerinde dolaşan casus uydular ürkütücü bir görüntü tespit etti: Hazar denizinin kuzeydoğu köşesinde saçakları yüz elli kilometre uzağa kadar dağılan dev bir alev sütunu. Uzaydan bile görülebilecek büyüklükte bir petrol felaketiydi bu. Sovyet Cumhuriyeti Kazakistan'ın Tengiz petrol sahasında yeni açılan bir kuyunun—37 Numaralı Kuyu—patlaması sonucunda doğal gazla karışık kuvvetli bir petrol fışkırması meydana gelmişti. Alev alan petrol 210 metreye ulaşan alevden bir sütuna dönüşmüştü. Gazın içindeki öldürücü hidrojen sülfit nedeniyle söndürme çalışmaları yetersiz kalıyordu. SSCB petrol bakanı ne durumu kontrol altına alabilecek yeteneğe, ne de donanıma sahipti. Sonunda öyle çaresiz ve ne yapacağı bilemez bir noktaya geldi ki, kuyuyu yerin altına gömmek için "atom bombası patlatma"yı bile düşündü.

Bu düşünce hayata geçirilmedi. O tarihte cumhuriyetin devlet başkanı olan Nursultan Nazarbayev "zamanında araya girmeyi başardık" dedi.

Sonunda Amerikan ve Kanada uzmanlarından yardım talep edildi. Yangını söndürmek iki ay, kuyuyu tamamen kontrol altına almak ise 400 gün sürdü. Maliyeti son derece ağır olan feci patlama dikkatleri Sovyet petrol endüstrisinin önündeki teknik sorunların önemine çekiyordu. Ama bu yanan "petrol çeşmesi" başka bir şeye daha ışık tutuyordu: Kazakistan dünya klasında bir petrol potansiyeli taşıyor olabilirdi.[1]

KAZAKİSTAN VE "DÖRDÜNCÜ PETROL KUŞAĞI"

Bugün bağımsızlığına yeni kavuşan eski Sovyetler Birliği ülkelerinden Kazakistan neredeyse Hindistan'a yaklaşan topraklarının genişliği bakımından büyük bir ulustur, ancak nüfusu 15,5 milyon kadardır. Bu nüfusun yarıdan biraz fazlasının etnik kökeni Kazak, yüzde 30'u Rus, gerisi ise diğer etnik kökenlilerden oluşmaktadır. Yeni başkent Astana dışında nüfusun çoğu ülkenin çeperlerinde yaşamaktadır; ülkenin büyükçe bir bölümü çayırlık steplerle kaplıdır. Nazarbayev'in anlatımıyla, Sovyetler zamanında "Birlik Cumhuriyetlerinden her birine iş bölümünde belli bir yer düşmekteydi. Kazakistan'a biçilmiş olan rol hammadde ve yiyecek tedarikçisi ve askeri üretimdi." 1930'ların başında Stalin'in kıtlık döneminde nüfusunun dörtte birini kaybetti. Stalin sevmediği etnik grupları bu topraklara sürerdi, Nikita Kruşçev Sovyet tarımını kurtarmak için sonu felaketle biten "bakir topraklar" programını burada başlatmıştı ve Sovyetler Birliği nükleer silahlarını burada test ederdi. Burası aynı zamanda bir zamanlar Sovyetler Birliği'nin casus uydularını fırlattığı yerdi ve yine bugün Rusya'nın bu kez turistleri, seferi 20 milyon dolara uzaya fırlatmak için seçtiği yerdir.

Kazakistan'ın geçmişi on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanan, Nobelleri ve Rothschildleri petrol devine dönüştüren büyük Azeri patlamasının doğu uzantısı olarak şekillenmiş küçük bir yerel petrol endüstrisi vardı. Eğer Batı Sibirya Sovyet petrolünün dev "üçüncü kuşağı" oluyorsa, o zaman Tengiz merkezli Kazakistan da "dördüncü kuşağın" kilit parçası olmalıydı.

Ancak Kazakistan'ın gelişmesi 1980'lerde, Tengiz'deki gibi zorlu ve sıra dışı engeller karşısında, yatırım ve teknoloji yokluğu yüzünden geri kaldı. Eski Sovyet petrol bakanı Lev Çurilov'un bir yazısında belirttiği gibi: "1960'lardan sonra teknolojik ilerlemenin iyice azalmasıyla, arama ve üretim ekipmanı olduğu yerde donup kaldı." Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Mihail Gorbaçov sarsılan ekonomiyi canlandırma ve teknoloji transferini kolaylaştırma çabasıyla, yabancı yatırımları çekme arayışına girdi. Bu şemsiye altında James Giffen adlı ihtilaflı bir Amerikalı girişimci yatırım konsorsiyumu işleviyle faaliyet yürütmek üzere bir grup ABD şirketini ülkeye getirdi.[2]

TENGİZ: "MÜKEMMEL BİR PETROL SAHASI"

Konsorsiyumda yer alan şirketlerden biri Sovyetler Birliği'nin değişik kesimlerine göz attıktan sonra Tengiz'de karar kılan Chevron'du. Şirket buradaki muazzam potansiyelden çok etkilenmişti. Bir Chevron mühendisi "mükemmel bir petrol sahası" olarak tanımlıyordu burayı. En son tahminlere göre, iyileştirilebilir rezerv potansiyeli en az 10 milyar varildi. Tengiz dünyanın en büyük on petrol sahasından biri olmaya adaydı.[3]

Fakat tam anlamıyla mükemmel olmayan bazı yanları da vardı. Bunlardan biri zehirli hidrojen sülfitin ağır yoğunluğundan ötürü "acı gaz" diye adlandırılan sorundu. İğrenç çürük yumurta kokusuyla tanınan hidrojen sülfit yoğun haldeyken öyle zehirleyici oluyordu ki, koku alma duyusunu tahrip edip köreltiyor, böylelikle insanlara iş işten geçmeden önce solumaktan sakınma şansı bırakmıyordu. Bu problemi ortadan kaldırmak için hatırı sayılır bir mühendislik dehası ve bol miktarda para gerekiyordu. Bunun dışındaki diğer problemler ise sahanın genelinde hayli perişan hali ve devasa boyutlardaki yatırım ihtiyacıydı. Bir süre sonra ciddi bir sorun olarak gündeme gelecek olan bir problem daha vardı: bulunduğu yer. Tengiz çok uzaklarda, doğru dürüst bir ulaşım sistemi bulunmayan bir yerdi.

1990 Haziranında Sovyetler Chevron'la Tengiz için görüşmeler yapma ayrıcalığı sağlayan bir anlaşma imzaladı. Yüksek öncelikli bir anlaşmaydı bu. Yegor Gaydar'a göre, Moskova Tengiz'i "Sovyetler Birliği'nin gelecek oyunundaki koz" olarak görüyordu.

Fakat Sovyetler Birliği, Nazarbayev'in ifadesiyle, "ölüm çırpınışları diye tanımlanabilecek güçlü klinik belirtiler" gösteriyordu. "Devlet organizması komaya girmişti." Tamamen çökmesinin ardından Nursultan Nazarbayev bağımsız Kazakistan ulusunun başkanı oldu. Komünistlik günleri artık geride kalmıştı. Marx ve Lenin'i rol modeli almayı bırakmış, onun yerine Lee Kuan Yew ve modern Singapur'un doğuşunu örnek seçmiş bir milliyetçiydi artık. Ve diyordu ki bundan böyle Kazakistan hiçbir zaman bir "uzantı olmayacak".

Tengiz havzası yeni ulusun geleceği için son derece can alıcı bir nitelik taşıyordu; Nazarbayev onu ülkenin ekonomik dönüşümünün

üzerinde yükseleceği "temel esas" olarak tanımlıyordu. Ama acınacak bir haldeydi. Petrol sahasının pek çok kesimine günde iki saatten fazla elektrik verilemiyordu. Sahayı potansiyelini ortaya koyabilecek uygun duruma getirmek için on milyonlarca dolarlık yatırım gerekiyordu.[4]

BORU HATTI SAVAŞI

Çetin pazarlıkların sonunda Chevron ile Kazakistan bu devasa ve son derece pahalı sahanın nasıl geliştirileceği konusunda bir anlaşmaya vardılar. Sahiplik hakkı yarı yarıya paylaşılırken, işin ekonomik kısmı farklı olacaktı. Sonunda çeşitli maliyetler karşılandıktan sonra, gelirin yüzde 80'i hükümete kalacaktı. Kazakistan devletine gelir akışı başlayıncaya kadar, 20 milyar dolar tahmin edilen yatırımın büyük bölümünü Chevron kendi cebinden karşılayacak, sonra da kendi payına düşen kısmını devlet ödeyecekti. Nazarbayev bu anlaşmayı "işte tam...yüzyılın sözleşmesi" diye göklere çıkarıyordu. Çıkartılan petrol miktarını on kat artırma hedefiyle, çok büyük bir anlaşma olduğu tartışma götürmezdi. Çok derin ve yüksek basınçlı katmanlar arasından petrol çıkartmak, ardından da acı gazı işlemden geçirip hidrojen sülfiti petrolden ayırmak için olağanüstü karmaşık bir mühendislik çabası gerekiyordu.

Coğrafyadan kaynaklanan sorunlar da vardı—petrolü ülkeden dünya pazarlarına taşımak. İzlenecek rota belliydi: Kazakistan'ın kuzeyine doğru ilerledikten sonra Hazar denizinin üzerinde batıya kıvrılan 1500 kilometrelik varsayılan bir hattın ardından Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Rusya'nın Novorossiysk limanına kadar 725 kilometre düz devam edecek bir hat. Buraya gelen petrol tankerlerle Karadeniz'i geçip İstanbul Boğazı üzerinden Akdeniz'e inecekti. Başka bir deyişle boru hattı Rusya topraklarını boydan boya kat etmek zorundaydı.

Ama bunun nasıl olacağı belli değildi—fiziksel bakımdan değil, ekonomik açıdan, tabii bir de siyasi açıdan. Bu konudaki savaşın Azerbaycan boru hattı üzerinde yürütülen mücadeleden daha hafif geçmeyeceği gibi, emeller ve politikalar arasındaki çatışmaların daha basit kalmayacağı da açıktı. Ayrıca eski "Sovyet sahası"nın ve Moskova ile Yakındoğu ve dünyanın diğer kesimleri arasındaki ilişkilerin yeni

baştan tarifi çevresinde dönen karmaşık Soğuk Savaş sonrası jeopolitik mücadelenin ortasında kalacaktı. Bu oyunun tarafları Kazakistan, Rusya, ABD, daha sonraları da Çin olacaktı; Chevron ve diğer petrol şirketleri, aynı zamanda Basra Körfezinde petrol üreticisi ülkelerden Umman da sürece katılacaktı. Büyük olasılıkla, şampiyon yarış atları, iki Gulfstream jeti, yatları, kayak merkezleri ve çok sayıda eviyle son derece lüks bir yaşam süren gösteriş düşkünü Hollandalı petrol tüccarı John Deuss en azından bir süre olayların göbeğinde yer alacaktı. Onun Kazakistan'daki sürece katılımı çok sıkı bir ilişki içinde bulunduğu Umman tarafından öngörülmüştü.

Tengiz havzasına ve içerdiği risklere sıkı biçimde odaklanan Chevron boru hattının finansmanı ve organize edilmesi işini Kazakistan'a bırakmıştı. Chevron Overseas Petroleum'un başı Richard Matzke "Bir boru hattı inşa planı yapmadık" diyordu. "Boru hattının bir ulusal varlık olduğunu ve Rusya toprakları üzerinde yabancı mülkiyetinin bulunmasına itiraz edileceğini düşündük."

Bağımsız bir ulus devlet kimliğiyle kurumsal gücünü henüz oluşturma süreci içindeki Kazakistan Umman'la birlikte boru hattının "baş sponsoru" olarak Deuss'a yöneldi. Burada, Umman'ın parasıyla hareket eden bir Hollandalı petrol tüccarının Rusya üzerinde petrol boru hattı döşeme projesinde ne işi var, diye sorulabilir. Deuss yeni bağımsız Kazakistan ulusuna petrol danışmanlığı yapıyordu ve bağımsızlığının ilk aylarında Umman'ın Kazakistan'a kredi açmasına aracılık etmişti. Deuss Kazakların güvenini kazanmıştı. Destekleyicisi Umman, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu olarak adlandırılan işe başlamak için gereken parayı verdi.

Deuss ile Chevron çok geçmeden birbirine girdi. Chevron Deuss'un çok yüksek bir tarife uygulayarak boru hattında muazzam bir kazanç elde etmeyi, bu arada da asıl niyeti olan boru hattının denetimini eline geçirmeyi başarabileceğini anladı. Matzke'ye göre, "Bu iş yürümezdi".

Bunun üzerine "çağın en uzun süren ve sert çatışması baş gösterdi".

Rusya'nın gözünde Kazakistan'ın önemi büyüktü. İki ülkenin 6840 kilometre uzunluğunda ortak sınırı vardı ve Kazakistan'daki kalabalık Rus etnik nüfusu iki ülke arasında sıkı bağların kanıtıydı. Ruslar Kazakistan da içinde olmak üzere yeni bağımsızlığına kavuşan devletler

üzerinde artan ABD etkisinden ve doğal çevresini oluşturan Yakındoğudaki etkinliğini kırma çabası olarak gördüğü yaklaşımından rahatsızlık duyuyordu.

Bunun da ötesinde, Ruslar Tengiz petrolünü "kendi petrolleri" olarak görüyorlardı. Onlar bulmuş, onlar çıkarmış, onlar işletmeye başlamış ve oraya para ve altyapı yığmışlardı—ve harika bir yeni saha olacağını düşünmüşlerdi. Ama Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle ellerinden kaçıp gitmişti. Bunun acısını elden geldiğince çıkarmaya ve Tengiz'e mutlaka katılmaya kararlıydılar. Taraflar arasında sürekli bir sürtüşme vardı. "Petrol boru hattının inşası işini konuşmak altı yılımızı aldı" diye anlatır Nazarbayev. "Rusya'daki petrol lobisi Boris Yeltsin'e, Tengiz petrol sahasının mülkiyetini Rusya'nın üzerine geçirmeye ikna etmek için muazzam bir baskı yapıyordu. Aramızda...bununla ilgili pek çok can sıkıcı konuşma geçti."

Bir gün Moskova'daki bir toplantıda Yeltsin, Nazarbayev'e "Tengiz'i bana ver" der.

Nazarbayev Rus devlet başkanına şöyle bir bakar ve şaka yapmadığını anlar. "Pekâlâ" der Nazarbayev. "Eğer Rusya Orenburg ilini bize verirse, kabul. Zaten Orenburg bir zamanlar Kazakistan'ın başkenti değil miydi?"

Yeltsin parlar: "Rusya'dan toprak talebiniz mi var, yoksa?"

Nazarbayev "Tabii ki hayır" diye karşılık verir.

Bunun üzerine her ikisi de Sovyet hiyerarşisinin basamaklarını birlikte tırmanmış olan iki bağımsız devlet başkanı gülmeye başlar. Ama Nazarbayev'in bir şeyler vermeye hiç niyeti yoktur. Çünkü böyle bir şey yapması halinde Kazakistan Rusya'nın "ekonomik tutsağı" olup çıkar ve yine "uzantı" konumuna düşerdi.[5]

"ÖNEMLİ OLAN PETROLÜN ÇIKARILMASI"

Ancak boru hattının mülkiyeti ve finansmanı konusunu çözme yolunda herhangi bir ilerleme kaydedememek Kazakistan'ın düş kırıklığını artırıyordu. Bir an önce petrolle ilgili bir gelişme sağlamak zorundaydı; zira ekonomik durumu perişandı. 1990'dan bu yana GSYİH'si yüzde 40 gerilemişti ve yeni kurulan işletmeleri uluslararası kredi bulamıyordu.

Nazarbayev'in Deuss ile Chevron arasındaki açmaza duyduğu öfke iyice azmıştı. Nazarbayev hiddetle "Mesele şu, para yatırılmak zorunda" diye haykırıyordu. "Amerika olmuş, Umman olmuş, Rusya olmuş, benim için ne fark eder? Önemli olan petrolün çıkarılması."[6]

Sonunda petrol çıkarıldı, ama çok büyük zorluklarla ve geçici olarak. Üretim yükseldikçe Chevron günde 100.000 varil petrolü bir tankere yükleyip Hazar üzerinden Bakü'ye gönderdi. Ardından Azerbaycan'ın ve Kazakistan'ın hemen tüm demiryolu ağı petrolü Karadeniz'e taşımaya hasredildi. Chevron ayrıca Karadeniz'in Odessa limanına petrol göndermek üzere altı bin Rus nakliye vagonu kiraladı. Ancak bu limanın artık Ukrayna devletine ait olması, durumu daha da karıştırmaktaydı. Sanki yine lojistik konusunda on dokuzuncu yüzyıla geri dönülmüş gibiydi. Üstelik işler bu kadarla kalmayacaktı.

John Deuss'un Umman'da belli bir hamisi vardı: başbakan vekili. Ama derken bu bakan bir gün çölün ortasında meydana gelen bir trafik kazası sonucu gizemli bir şekilde öldü. Bunu takiben Deuss'un arkasındaki Umman desteği büyük bir hızla geri çekildi. Aynı zamanda Kazakistan Deuss'un boru hattının finansmanıyla ilgili ayrıcalıklı görüşmeler yapma hakkını iptal etti. Nakil konusunun çözümündeki gecikme ve bundan kaynaklanan finansal istikrar riski, dolayısıyla da pek çok konuda—özellikle de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra toprakları üzerinde kalan nükleer silahların imhası konusunda—işbirliğine son derece açık duran Kazakistan'ın ulusal kimliğine yönelik tehlike ABD'nin tedirginliğini iyice artırmaktaydı. Petrol boru hattının yokluğunun, bu "yeni bağımsız" devletin bağımsızlığına ciddi ölçüde gölge düşürebileceği kesindi. Sonunda, Kazakistan'ın gelecekteki petrolünün ana ihraç rotası gibi küresel enerji güvenliği açısından böylesine stratejik ve önemli bir şeyin petrol tüccarı Deuss gibi bir yağmacının kontrolüne geçecek olması bir sorun olarak algılanmaktaydı. Deuss'un planının ilerleyebilmesinin kilidi, finansmandı. John Deuss'u Kazak petrolünün nakil hattında söz sahibi yapacak bir projeye batıdan kredi gelmeyeceği açıklık kazanmıştı. Böylece, Deuss sahneden çekildi.

Fakat Moskova hâlâ Rusya topraklarından geçecek bir boru hattına ikna edilememişti. ABD başkan yardımcısı Al Gore bir ABD-Rusya ortak komisyonunun eşbaşkanlığı sırasında başbakan Viktor Çernomir-

din'i bunun Rusya'nın çıkarına olduğuna ikna etmeyi başardı. Ayrıca Rusya'nın projeye katılması da başlı başına bir değer ifade edecekti. Rus Lukoil firması Amerikan şirketi ARCO'yla kurdukları ortaklık aracılığıyla, Tengiz'in bir bölümünü satın aldı.

Bu sırada Kazakistan Mobil'e boru hattına para koyma önerisi götürmüştü. Mobil'in CEO'su Lucio Noto olayı şöyle anlatıyor: "Sonunda, Chevron'un Tengiz'den çıkaracağı petrolü taşıyacak boru hattına yardımcı olamayacağımızı bildirdim. Tengiz tam dünya klasında bir fırsattı." Mobil bir kısmı peşin olmak üzere, bir milyar dolar vererek, doğrudan petrol sahasının dörtte birini satın aldı.[7]

1996'da imzalanan yeni bir anlaşma ilk konsorsiyumun yapısını kökten değiştirdi. Şimdi petrol şirketleri Ruslarla, Kazaklarla ve Umman'la yarı yarıya ortaktı. Yeni boru hattı inşaatına şirketler 2,6 milyar dolar para yatırdılar, buna karşılık Rusya ve Kazakistan hükümetleri geçiş hakkını verdiler, böylece boru hattının kapasitesi tamamlanmış oldu. Asıl rotayı güvenceye almak da dahil olmak üzere daha halledilecek pek çok zorlu iş vardı.

Matzke ve Lukoil'in CEO'su Vagit Alekperov önerilen nakil hattı rotasını uçakla boydan boya gezerek, ilgili tarafları yerinde ziyaret ettiler. Uğradıkları her durakta ziyafetler ve ağır ikramlarla karşılandılar; gün oldu, petrolcüleri ziyaret ettikleri bir gün içinde on bir öğün yemek yemek zorunda kalıp, geceleri tıka basa yemekten bitkin düştüler. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu böylece açılan yolu izleyecek ve yeni boru hattının yolu üzerinde ne kadar yerel makam varsa uğrayıp geçiş hakkı pazarlığı yapacaktı.[8]

Bütün bunlara karşın, 2001'de Tengiz'den çıkan petrol ilk kez boru hattına verildi. Bu, dönüm noktası oldu. Artık Kazakistan da küresel petrol endüstrisiyle bütünleşmişti. İleriki yıllarda yine Tengiz üzerinde birçok ihtilaf noktası ortaya çıktı, bir kısmı bugün hâlâ sürüyor, ama bunlar çoğunlukla hükümetin alacağı "pay" ne olacak, gelir ya da kâr payları nasıl artacak gibi geleneksel konularla ilgili. 2011'de üretim günde 630.000 varile—Chevron'un on beş yıl önce sahadaki çalışmasına başladığı tarihtekinin on katı—ulaştı; bir sonraki artış evresi için sağlam planlar yapılmıştı. Ancak yoğun hidrojen sülfit içeren acı gazı işlemden geçirmenin zorlukları Tengiz'in maliyetini öngörülen 20 milyar dolar yerine 30 milyar dolara çıkarmıştı.

Hazar Boru Hattına petrol veren yalnız Tengiz değil. Karaçaganak başta olmak üzere, petrol gönderen başka küçük sahalar da var.

KAŞAGAN

1968 sonrası keşfedilen en büyük petrol sahası da yine Kazakistan'dadır. Bu engin yatak, Hazar denizinin kuzeydoğu kıyısının 80 kilometre açığındaki Kaşagan'dır. Zamanında Sovyet petrol endüstrisi burada sismik etütler yapmış, ancak kıyı açıklarını tarayacak teknolojiye sahip olmadığından sonuç almamıştı. 1997'de Batılı şirketlerden oluşan bir konsorsiyum Kazak hükümetiyle Hazar'ın kuzeyinde arama ve çıkarma anlaşması imzaladı. 2000 Temmuzunda petrole ulaşıldı. Sonradan Kaşagan'daki çıkartılabilir rezervlerin Alaska'nın kuzey kıyılarındaki gibi 13 milyar varil dolayında olduğu tahmin edildi.

Kaşagan büyük bir potansiyel taşıyor olsa da, uluslararası ortaklar —ENI, Shell, ExxonMobil, Total, ConocoPhillips ve Japon Inpex—arasında ve bütün ortaklarla Kazak hükümeti arasında sonsuz bir ihtilaf ve anlaşmazlık kaynağı olmaktan kurtulamamıştır. Çünkü Kaşagan muazzam bir yatak olmakla birlikte, görünürdeki güçlükleri de aynı ölçüde muazzam boyutlardaydı. Zorluk bakımından Tengiz'i kat kat aşıyordu. Bu karmaşık, parçalı alanda yürütülecek "dünyanın en büyük petrol çıkarma çalışması" için yepyeni bir üretim teknolojisine ihtiyaç vardı. Petrol kaynakları, çok güçlü bir basınç altında ve Tengiz kıyılarında çıkan tehlikeli hidrojen sülfit içeriğiyle karışık halde deniz yatağının dört kilometre aşağısında bulunuyordu. Maliyetlerin durmadan şiştiği ve çeşitli hırçınlık ve sürtüşmelerin yaşandığı pek çok zorluğun ve başarısız girişimin sonunda şirketler işe başlama ve rol paylaşımına geçme noktasına geldiler. Projenin tamamlanması öngörülen süreyi on yıl aştı; öngörülen maliyet ise ilk evre için 40 milyar doların üzerine çıktı. Bütün bunlar, hayalini kurduğu Kaşagan'dan hazinesine akacak para için yıllarca beklemek zorunda kalan Kazak hükümetinin gözünü korkuttu. Ancak Kaşagan üretime başladıktan sonra dünya pazarlarına günde 1,5 milyon varil petrol akıtacaktır.[9]

BİR ANLAŞMA DAHA

O tarihte önemi pek anlaşılmamakla birlikte, kayda değer bir Kazak anlaşması daha yapıldı. 1997'de o günlerde dünyanın pek tanımadığı devlet mülkiyetindeki petrol şirketi Çin Ulusal Petrol Kurumu, Aktobe Munaigas adlı bir Kazak petrol şirketinin çoğunluk payını satın aldı ve Çin'e bir petrol nakil hattı döşemeyi taahhüt etti. 1997 yılında üretim miktarı günde 60.000 varil dolayındaydı, ama Çinliler bu rakamı ikiye katladılar. Çin'in Kazakistan'a ilk girişi olan bu adım fazla ilgi çekmedi, hatta boru hattı ve işletmenin genel geleceği kuşkuyla karşılandı. Hazar petrolünü yakından izleyen bir gözlemci yaklaşık on beş yıl sonra şöyle diyecekti: "Ne kadar da hata etmişiz."

Oysa daha yüzyıllar öncesinde bir Rus coğrafyacısı geleceği görmüştü. Steplerdeki halkların doğal kaynaklarına pazar bulmak için Doğuya da bakmaları gerekeceğini yazmıştı.[10]

TÜRKMENİSTAN VE HİÇBİR ZAMAN VAR OLMAYAN BORU HATTI

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başka bir büyük hidrokarbon kaynağı daha, en azından potansiyel olarak, serbest kalmıştı: Türkmenistan. Burada da büyük boru hattı planları gündeme geldi. Dünyayla yeni bir bağlantı yolu kuracaktı. Ancak bu proje de karmaşıktı, hatta gerçekleşmesi tesadüflere bağlıydı ve o günden beri büyük bir stratejinin parçası olmak da dahil pek çok efsaneye konu olmaya devam etti. İşin gerçeği daha çok aşırı bir hayal, kıtalar ötesi mesafede gönderilmiş son bir umut pasıydı.

Türkmenistan Hazar denizinin güneydoğu ucunda, Afganistan'ın hemen kuzeyinde yer alır. Sovyetler zamanında oldukça yalıtlanmış bir konumdaydı. Kayda değer petrol kaynaklarının yanında, gerçekten zengin doğal gaz yataklarına da sahiptir. Bunlar daha 1990'ların başında biliniyordu, bugün çok daha iyi biliniyor; Türkmenistan şu anda dünyanın en büyük dördüncü klasik doğal gaz kaynaklarına sahip

bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından hemen sonra Türkmenistan daha önce Sovyet sistemine verdiği petrolü bu kez Rusya'nın boru hattına vererek bir miktar para kazanmaya ve takas yoluyla mal almaya başladı. Yeni ülkenin başlıca gelir kaynağı buydu. Ama sonra 1993 yılında Ruslar birden bu ithalat biçimini kaldırıverdiler. Ekonomileri düşüşe geçtiğinden Türkmen gazına da gerek duymuyorlardı. Türkmenistan pamuk ve sınırlı ürettiği petrolüyle ekonomik açıdan zar zor ayakta durmayı başardı.

TAP VE CAOP

Entegre Sovyet ekonomisine dönük inşa edilmiş olan Türkmenistan boru hattı sistemi kuzeye, Rusya'ya gidiyordu. Buna alternatif bir ihracat rotası çok iyi bir fikir gibi görünüyordu. Ancak coğrafi özellikler ve komşular dikkate alındığında, bir alternatif rota saptamak neredeyse olanaksız gibiydi. Batılı bir petrolcünün o günkü sözleriyle "Orta Asya'dan kesinlikle kolay bir çıkış yolu yoktur". ABD hükümeti Türkmenistan'dan Hazar denizi yoluyla Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya gaz sevkıyatını öngören bir projeye destek sözü verdiyse de, gerçekleşmedi.

Öne çıkan bir olasılık yoktu, ama bu belirli güzergâh için, bütün diğer normal para ve mühendislik yetisi girdileri ve diplomatik becerilerin yanı sıra, başka bir şeye daha ihtiyaç vardı—yüklü miktarda politik hayal gücü. Zira öngörülen güzergâh gazı güneyde Afganistan ve Pakistan üzerinden geçirecek, bunun bir kısmı buralarda kullanılacak, bir kısmı da sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) halinde ihraç edilecekti. Geri kalan miktar ise Hindistan'a döşenecek boru hattıyla güneye doğru devam edecekti. Üstelik önerilen bu 1670 kilometrelik hat Orta Asya'da hapis kalan petrolün İran ve Basra Körfezi üzerinden geçmek zorunda kalmadan, güneydeki Asya'ya yakın küresel pazarlara taşınmasını sağlayacaktı. Bir petrolcü Kongredeki tanıklığı sırasında iyimser bir bakışla "Boru hattının 705 kilometrelik bölümü Afganistan'dan geçecekti" demişti. Üstelik bu rotanın önemli bir avantajı daha vardı: "petrol nakli için en ucuz" yöntem gibi görünüyordu.

Büyük ABD şirketleri arasında en küçüklerden biri olan Unocal bu fikri pek cazip buldu. Kaliforniya'da işe başlayan şirket Güneydoğu

Asya'da önemli bir doğal gaz üreticisi konumuna sahipti ve yüzde 10 paya sahip bulunduğu AIOC'un öncülerinden biriydi. Unocal'ın başkanı John Imle Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesinin devreye girmesinden sonrasını şöyle anlatır: "Sırada hangi proje var diye kendimize sorduk. Türkmenistan'da gaz boldu, ama bütün boru hatları kuzeye gidiyordu, Rusların ise gaz almak diye bir derdi yoktu. İlk koşul olarak, Orta Asya'nın Hint Okyanusuna bir çıkış noktasına ihtiyacı olduğunu belirledik." Unocal yeni nakil hatlarının potansiyelinden o kadar emindi ki, zamanla ünlenen "Mutluluk Çok Sayıda Boru Hattıdır" sloganını benimsedi.

Unocal'a göre Türkmenistan'la yapılacak ortak bir proje, Unocal'ı uluslararası şirketlerin ön sırasına yükseltecek kural değiştirici, muazzam bir fırsattı. Unocal'ın projeden sorumlu yürütmecisi Marty Miller onu, şirketin olası gelecek projeleri portföyünün "uzay roketi" olarak tanımlıyordu. Bu hat da "ikili"—petrol ve doğal gaz ikiz boru hattı—yapılacağından, 8 milyar dolara mal olacaktı. Doğal gaz hattına Afganistan Ötesi Boru Hattı; petrol hattına da Orta Asya Petrol Boru Hattı adı verildi.

TAP ve CAOP birlikte Türkmen kaynaklarını küresel pazarlara açacaktı; bu, ülkenin haşhaş ekiminden elde ettiği gelire alternatif olarak, Afganistan'a önemli bir geçiş geliri sağlayacaktı. TAP Pakistan ve Hindistan'ın gelişmekte olan ekonomilerine kullanmakta oldukları ithal LNG'den daha ucuza doğal gaz temin edecekti. CAOP ise Türkmenistan'ın güneyine ve Orta Asya'nın herhangi bir bölgesine, hatta Rusya'ya bir milyon varil petrol taşıyacaktı.[11]

Unocal açık seçik görüyordu ki, yirmi birinci yüzyılın en hızlı büyüyen pazarları bu bölgeden çıkacaktı. Yine de o günün koşullarında Türkmen petrolünün ana pazarının Japonya ve Kore olacağı düşünülüyordu. Çin bir pazar olarak henüz bir dipnottan fazla ileride görünmüyordu. Kaldı ki Çin petrol ihraç etmeyi bırakıp ithal etmeye başlayalı topu topu iki yıl geçmişti. Doğal gaz bağlantısı, Hindistan ile Pakistan'ı çıkar ortaklığıyla birbirine bağlayacağını ve bunun onlarca yıllık rekabet ve çatışmanın hafifletilmesine katkıda bulunabileceğini ümit eden Hint siyasi çevrelerine oldukça cazip görünüyordu. Hatta adını "barış boru hattı" koydular.

Bu projeye "uğraştırıcı" demek çok hafif kalırdı.

YOL ÜZERİNDE KARIŞIKLIK

TAP ve CAOP'ın ana geçiş yolu Afganistan'dı, ancak 1990'ların ortasında Afganistan olağan bir ülke durumunda değildi. 1979'da ülkeyi işgal eden Sovyet birlikleriyle Pakistan, ABD ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen Afgan mücahitleri arasındaki on yıllık savaş ülkeyi perişan hale getirmişti. Sovyetler Birliği devlet başkanı Mihail Gorbaçov sonradan şöyle diyecekti: "En büyük hata [Sovyet müdahalesi] Afganistan'ın karmaşıklığını anlamamaktan kaynaklanmaktadır—etnik gruplar, aşiretler ve kabilelerden oluşan bir yamalı bohça oluşu, benzersiz gelenekleri ve çok alt düzeyde örgütlülük. Sonuç amaçlananın tam tersi oldu: daha büyük boyutlara varan istikrarsızlık, binlerce kurbana mal olan bir savaş ve kendi ülkemiz için de tehlikeli sonuçlar." Gorbaçov ne dediğini biliyordu. 1989 Şubatında son Sovyet askerinin Termez Köprüsü üzerinden Sovyetler Birliği'ne geri çekilmesi Sovyet askeri gücünün sınır dışındaki son eylemiydi ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı—bu geri çekilme Sovyetler Birliği'nin çöküşüne giden yolda önemli bir dönüm noktası olacaktı.[12]

Ama savaş sona erdikten ve dünya gerek komünizmin çöküşünü gerekse Körfez Savaşını görüp geçirdikten sonra, Afganistan uluslararası gündemden çıktı ve unutulup gitti—bu ihmal on yıl sonra feci bir sonuçla dünyanın karşısına gelecekti. Savaş ağalarının üstünlüğü ele geçirme gayretleri ülkeyi iç savaşa ve kanunsuzluğa sürüklemişti. 1994'te "talebeler" ya da "Taliban" denen bir İslamcı grup kendi adına durumu kontrol altına almak ve düzeni oturtmak amacıyla harekete geçti; fakat getirdikleri şey, son derece katı bir İslamcı düzen oldu. Yozlaşma ve suça karşı ve halkın nefretini kazanmış savaş ağalarına karşı kampanyalar düzenleyerek taraftar topladılar. Sovyetler'e karşı yürütülen savaşta çelikleşmiş olan bu ekipler kısa sürede makineli silah yüklü Toyota kamyonetleriyle dolaşan azimli milislere dönüştüler. Ülkenin daha çok Paştunların ağırlıkta olduğu güney kesiminde egemenlik sağladılar ve kendilerine Afganistan İslam Emirliği adını verdiler.[13]

TAP ile CAOP'un önünde bir engel daha vardı: Türkmenistan'ın gaz ve petrolün başlıca alıcısı olarak düşündüğü iki ülke Hindistan ile

Pakistan arasında zaman zaman savaşa kadar varan tarihsel düşmanlık. İki ülkenin de ordusu esas olarak birbiriyle savaşacak şekilde tasarlanmıştı; dolayısıyla her an bir çatışma patlak verebilirdi.

Siyasi yaşamı oldukça çekişmeli seyreden Pakistan'ın kendisi de yoğun bir çalkantı içindeydi. Pakistan güvenlik servisi ISI kendince Pakistan'ın stratejik çıkarları doğrultusunda hareket etmesi için Taliban'a destek veriyordu; özellikle de, Kabil'de Hint ağırlıklı bir yönetimin işbaşına gelebileceği korkusuyla, Paştunlardan tampon oluşturmayı amaçlıyordu. Ancak bu, olayların ileride göstereceği gibi, tarihsel açıdan bir hataydı. Çünkü El Kaide ve Afgan-Pakistan birleşik Taliban'ı on beş yıl sonra Pakistan'ın doğrudan ulusal varlığına yönelik bir tehdit olarak ortaya çıkacak ve onu istikrarsızlaştırıp alaşağı ettikten sonra, yerine bir İslam halifeliği geçirme yolları arayacaktı.

"TÜRKMENBAŞI"

Türkmenistan'da bir mesele daha vardı: Kaynakları güvence altına almak gerekiyordu. Bu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra öne fırlayarak devlet başkanlığını ele geçiren ve tam bir hükümdar kesilen en sıra dışı kişiliklerden eski Türkmenistan Komünist Partisi birinci sekreteri Saparmurat Niyazov'la başa çıkmak demekti. Niyazov bu arada kendini "Türkmenbaşı", yani "bütün Türkmenlerin lideri" de ilan etmişti. Tüm yirminci yüzyılda ondaki kişilik kültünün ulaştığı düzeyle yarışacak kimse yoktu. (Bir keresinde bir yakınına, niyetinin yeni Türkmen ulusuna kimlik ve meşruiyet yaratmak olduğunu açıklamıştı.) Resimleri her yere asılmış, büstünün konmadığı yer bırakılmamıştı. Bazı ay ve günlerin ismini değiştirip 1948 depreminde ölen annesi ile diğer aile üyelerinin isimlerini vermişti. Niyazov yetimler yurdunda büyümüştü. Sovyetler zamanında öncülü, aile yakınlarıyla ilgili bir adam kayırma olayından ötürü ayrılmak zorunda kalınca, Komünist Partinin başına Niyazov seçilmişti; söylenenlere göre, onun bu göreve seçilmesinde hiç akrabası olmamasının da payı vardı. Türkmenistan bağımsızlığına kavuşunca okul kütüphanelerini boşalttırarak, kendi kaleme aldığı otobiyografi ile Türkmen milliyeti üzerine felsefi gevelemelerin derme

çatma bir bileşimi olan *Ruhname*'yle doldurdu. Tıp hekimleri Hipokrat yeminlerini inkâr ederek, Niyazov'a bağlılık yemini etmeye zorlandı. Ayrıca okul çocuklarının toplam eğitim süresini azalttı, opera ve baleyi "bize yabancı" diyerek yasakladı ve kadın televizyon haber sunucularının ekrana makyajlı çıkmasına yasak getirdi.

Pek çok bakımdan hayli otoriter davranan Niyazov bir konuda oldukça liberaldi—ülkenin maddi kaynakları. Zira Türkmenistan'ın aynı doğal gazı birden çok alıcıya satacağı düşünülüyordu. Bu özel durumda Unocal belli başlı gaz kaynaklarını ihraç etme hakkını kendisinin aldığını sanıyordu. Ayrıca Pakistan'dan da destek gören Arjantinli Bridas da aynı kanıdaydı. Unocal, Niyazov'un, Unocal görüşmecilerinden birinin belirttiği gibi, "bu boyutlardaki bir projeyi hayata geçirmek için" neler gerektiğini anlamadığı endişesini taşıyordu.[14]

UMUT VE DENEYİM

Yine de 1995 sonbaharında Unocal Türkmenistan'la bir ön anlaşma imzaladı. Niyazov Birleşmiş Milletlerin ellinci kuruluş yıldönümü için New York'ta bulunuyordu; Unocal, Park Avenue'da Americas Society'de bir imza töreni düzenledi. Törenin ardından hemen Simon Bolivar büyük salonunda öğle yemeğine geçildi. Odanın hâkim bir yerindeki bir sehpa üzerine TAP ile CAOP'un önerilen güzergâhlarını gösteren dev bir bölge haritası asılmıştı. Yemeğe coşkulu bir adam olan Unocal başkanı John Imle başkanlık ediyordu. Hiç de kolay olmayan bir işe soyunup, Türkmenbaşı'yla ortak bir nokta yakalamak için çırpınıp duran Imle sonunda kesinlikle ve hiç kuşkusuz paylaştıkları en az bir ortak nokta buldu: Yüzünde güçlü bir tebessümle açıkladığı üzere, her ikisi de elli beş yaşındaydı.

Onur konuğu dışişleri eski bakanı Henry Kissinger'dı; Kissinger haritanın yanına giderek, TAP ile CAOP'un Türkmenistan'dan çıktıktan sonra Afganistan'a doğru süzülerek oradan dağları aşıp Pakistan'a, ardından bir kolu deniz kıyısına ulaşırken, diğer kolu Hindistan'ın içlerine doğru devam eden rotasını bir süre inceledi. Sofra başı konuşmasını yemekten sonra Kissinger yaptı. Projeye en iyi dileklerini sundu. Ardın-

dan projenin geleceğine ilişkin kişisel değerlendirmesini ekledi. "Dr. Samuel Johnson'un ikinci evliliklerle ilgili ünlü yorumu aklıma geldi: 'bunlar, umudun deneyime karşı zaferidir'."

Imle'nin yüzündeki kan çekildi. Bu sözlerin bir şaka mı, yoksa kehanet mi olduğuna karar veremedi.

"POLİTİKASIZLIK"

Tüm dikkati Sovyetler Birliği'nin parçalanması ve Azerbaycan ile Kazakistan gibi diğer enerji inisiyatifleriyle Hazar yöresinden geçecek olası gaz boru hattına yoğunlaşmış durumdaki ABD'nin bu konuyla pek ilgilendiği yoktu. Bu, birkaç yıl öncesinden ve Soğuk Savaşın son demlerindeki savaş koşullarından son derece farklı bir durumdaki Afganistan'ın tamamen ilgi alanı dışında kaldığının bir göstergesiydi. 1989'da savaş sona erdikten sonra ABD elini eteğini çekmiş ve Afganistan'ı da, savaş sonrası inşa faaliyetini de unutup gitmişti. Afganistan'da eğitimli orta sınıftan eser kalmamış, ülke yeniden mücahitleri yönlendiren savaş ağalarının elinde savaşa gömülmüştü. Amerika'nın Pakistan büyükelçisi sonradan şöyle diyecekti: "1990'larda Afganistan'a karşı "özünde bir politikasızlık söz konusuydu".

Unocal boşlukta hareket edemeyeceğinin farkındaydı. Karşısında pazarlık edeceği birileri olmalıydı—boru hattı projesini yaşama geçirmek için ülkeyi yöneten "uluslararası düzeyde tanınmış, tek bir varlığın belirlenmesi", yani "Afgan tarafı adına hareket etmeye yetkili" bir kuruluşun karşılarına gelmesi gerekiyordu. Bu kim olacaktı? Hem bölge hem de kendisi için bu dönüşüm projesini hayata geçirme gayreti içindeki Unocal çarpışan kesimleri, özellikle de Taliban'ı anlama arzusundaydı. Acaba Taliban şiddetin yakıp yıktığı bu kaotik ülkeye düzen ve istikrar getirecek olan "inançlı kişiler" miydi? Yoksa kesinlikle kabul edilemez bir hedefi olan militan ve fanatik yobazlar mıydı?

Bir ABD petrol firması yeni bir ülkeye girdiğinde, o ülke temsilcilerinin tesisleri gezip görmesi ve hem firmayı hem de sektörü daha yakından tanıması için ABD'ye davet edilmesi—ve yüz milyonlarla başlayıp milyarlarca dolara çıkan yatırımlar gerektiren bir işe adım atarken bir tür iş diya-

loğu başlatacak bir kapı açılması—âdettendir. Ne ki Afganistan'da bunu gerçekleştirmek her zamankinden zor görünüyordu. Unocal birtakım bağlantılar geliştirmek amacıyla—"bu adamlar hayatlarında hiç okyanus görmemişlerdi" diyor—bir Taliban delegasyonunu ABD'ye götürdü. Ziyaret programında önce Houston'a uğrayıp modern petrol ve gaz endüstrisini görmek yer alıyordu, ardından dışişleri bakanlığını ziyaret etmek için Washington'a geçilecekti. Fakat tam o sırada Unocal "ABD tarafından yüksek düzeyde bir katılım sağlanamamış olduğunu" fark etti. Unocal aynı şekilde Taliban'ın nefret ettiği rakibi Kuzey İttifakı için de aynı doğrultuda geçen bir ziyaret düzenledi. Imle her iki gruba da şu mesajı verdi: "Sizinle ancak savaşmayı bıraktığınız, bütün tarafları temsil eden bir hükümet kurduğunuz ve Birleşmiş Milletler tarafından tanındığınız zaman anlaşmaya oturabiliriz." Unocal ayrıca iki tarafa da, 1990'ların gelişkin teknolojisinin pratik bir simgesi olan bir iletişim aracı—faks makinesi—hediye etti. Burada verdiği mesaj şuydu: Bağlantıyı koparmayalım.[15]

HANGİ SENARYO

1996 baharında Unocal, Afganistan'ın geleceğine ilişkin çeşitli olasılıklardan oluşan birkaç senaryonun özetlendiği bir raporu incelemeye aldı. Hiçbiri de umut vaat etmiyordu. "Savaş ağaları senaryosunun sürüp gitmesi" en güçlü olasılık olarak görünüyordu. Paştunların ayrılarak kendi devleti Horastan'ı kurması ve yüzünü Orta Asya'ya dönmesi de diğer bir olasılıktı. Ayrıca İran ile Pakistan'ın Afganistan topraklarına daha doğrudan karışır duruma gelmesi söz konusuydu.

Raporda yer alan en düşük olasılıklı senaryo "Taliban'ın zafer kazanmasıydı". Bu zayıf olasılıklı senaryoya göre Taliban gücünü pekiştirmek ve "halkın desteğini almak" için ekonomik gelişmeyi sağlamak zorundaydı—bu da onu mantıken "dış yardım ve yatırım arayışına yöneltecekti". Ancak Taliban'ın "kadınlar, Şiiler ve Taciklere yönelik ciddi insan hakkı ihlalleri" bu çabalarının önünü kesecekti. Taliban içindeki hizipler ve iç çekişmeler de dikkate alındığında, yine de Taliban'ın zaferi zayıf olasılıktı. Ancak Taliban'ın şansını yükselten birçok etmen de vardı: Kabil hükümetine verilen "destek artmazken, kendisine verilen dış yardımdaki ciddi ölçüde artış" bunlardan biriydi.

Destek kaynaklarından biri, Taliban'a el altından sınırsız yardım önerisini doğrulayan Pakistan istihbarat teşkilatı ISI'ydı. Ancak 1996 baharında başka bir kaynak daha öne çıktı. Dünyanın büyük bölümünün adını bile duymadığı, gerçekten de bilinmeyen Usame Bin Ladin adlı kişi Suudi Arabistan'a iade edilmemek için, maiyetiyle birlikte Sudan'dan Afganistan'a geçti ve orada tezgâh açtı. Taliban'a ciddi bir para desteği sağlamaya başladı. Orada kendi örgütünü de kurdu: El Kaide. 1996 yazında Afganistan'daki yeni mekânından o zaman pek bilinmeyen fetvasını yayınladı: "İki kutsal mekânı işgal altında tutan Amerikalılara cihad ilanı" ve emperyalist Yahudi ve Hıristiyan ittifakının "ajanı" olan Suudi kraliyet ailesine saldırı düzenleme. Bu metin o tarihte Londra gazetelerine fakslandığı halde pek önemseyen olmadı.

Bundan aylar sonra Taliban'ın tek gözlü liderlerinden Molla Ömer, Kandahar'ın en büyük camisindeki vaaz sırasında, Bin Ladin'i "İslam'ın en önemli manevi liderlerinden biri" olarak kucaklayıp bağrına basacaktı.[16]

YOLUN SONU

Unocal incelediği senaryolar arasında eskiden en zayıf görünen olasılığı, sonbahar başında artık en güçlü olasılık olarak görüyordu. Taliban 27 Eylül 1996'da Kabil'i ele geçirdi. İslam hukukunun en katı halini geçerli ilan etmekte gecikmediler. Sigara, diş macunu, televizyon, uçurtma yasaktı. Sekiz bin kadın Kabil Üniversitesinden atıldı, yanlarında erkek olmadan sokağa çıkan kadınlar din polisi tarafından dövüldü.

Ancak Afganistan savaşı hâlâ sona ermemişti. Taliban Kuzey İttifakıyla savaşmaya devam ediyordu; ülkede birlik sağlanabilmiş değildi, belki de hâlâ Taliban içindeki bazı fraksiyonları hareketlendirme şansı vardı. Bu sırada Türkmenistan devlet başkanı Niyazov büyük ihracat pazarı ve Türkmen gazının taşıma güzergâhı olarak İran'a yönelebileceği tehdidiyle, Washington'un tüylerini diken diken ediyordu. 1996 sonlarına doğru Unocal, sürece ivme kazandırma ve diplomatik destek sağlama çabasıyla Suudi Arabistan, Güney Kore, Japonya ve Pakistanlı ortaklarıyla birlikte boru hattının inşasına 1998 sonuna kadar başlamayı umduğunu açıklayarak güven tazeledi.

Ne var ki, bu plan günden güne daha sorunlu bir hal alıyordu. ABD'de projenin bütünü eleştiri oklarına hedef olmaya başlamıştı; talkşovcu Jay Leno'nun karısı bile Unocal'a kadınlara yönelik böylesine baskıcı bir rejimle işbirliğine gittiği için ateş püskürüyordu. Unocal Afgan erkekleri gibi kadınları için de beceri eğitimini finanse ediyordu. Kuran'ın kadınlar konusunda ne dediğini Taliban'a anlatabilmek için bir İslam ilahiyat akademisyeniyle anlaşmıştı, ama Taliban'ın bu sözlere karnı toktu. Marty Miller "Taliban'ı tanıdıktan ve ne kadar köktenci olduğunu gördükten sonra, proje artık gözümüze o kadar güzel görünmez oldu" diyordu.

Yıllar önce 1931'de Orta Asya uzmanı bir İngiliz akademisyen şöyle bir gözlemde bulunmuştu: "Afganistan'da Avrupa'nın gerek giyinme gerekse örtünme anlayışı kesinlikle yasak sayılmaktadır; İslam yanlısı, eski âdetler ve kötü uygulamalardan yana güçlü bir reaksiyon hâkimdir." Bunlar 65 yıl sonra da geçerli görünüyor. Batılılar uğraşmakta oldukları kültürel karşıtlıkların ne kadar derin kökleri olduğunu—ve bu karşıtlıkların tarih boyunca nasıl yankılandığını—ve ileride onları neyin beklediğini tam olarak kavrayamadılar. Üstelik Usame Bin Ladin'in ne Taliban'a ne kadar para akıttığını, ne de Afganistan'ın Kandahar şehrinde neler kaynatmakta olduğunu fark edebildiler.

7 Ağustos 1998 günü iki intihar bombacısı ekibi Kenya ve Tanzanya'daki ABD elçiliklerine saldırdı. Birbirini 9 dakika arayla izleyen saldırılar çok iyi eşgüdümlenmişti. Kenya saldırıdan daha ağır bir yara aldı: 211 ölü, 4000 yaralı. Olayı tezgâhlayan beyin, Afganistan'daki El Kaide'ydi. Birkaç gün sonra, ABD Sudan'daki şüphe uyandıran bir kimyasal silahlar tesisine ve Afganistan'daki bir El Kaide eğitim kampına cruise füzesi göndererek misillemede bulundu.

Unocal'ın başkanı John Imle "Her şey hiç anlamadan, beş dakika içinde olup bitmişti" diye anlatıyor. "ABD Pakistan elçiliğiyle devamlı temas halindeydik, kimse bize terörizmden söz etmemişti. Bin Ladin'in Kandahar'da ne işi olduğunu şimdi anlıyorduk." Imle, Unocal'ın iznini ABD'de geçirmekte olan baş temsilcisini arayıp, bırak Kandahar'ı bir daha Pakistan'ın İslamabad kentine bile ayak basmamasını emretti. Taliban'a bu kadar açıktan aykırı düşen bir proje için çalışan ABD'li bir işadamının oralarda dolaşması çok tehlikeliydi. Birkaç ay sonra Unocal inşaata başlamak yerine, projeden tümüyle çekildiğini açıkladı.

Böylece TAP ve CAOP başlamadan sona erdi. Orta Asya kaynaklarından Asya'nın gelişmekte olan geniş pazarlarına yepyeni bir güzergâh açacak olan bir proje yoktu artık. Füze asla fırlatılamadı. Her ikisi de ortaçağa geri dönmeye kararlı bir militan ideoloji ve dinsel anlayışa kapılmış olan Taliban ve müttefiki El Kaide sayesinde fırlatma emri iptal edildi.[17]

1990'lardaki gelişmeler—Azerbaycan'daki açık deniz petrol sahası ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı ile Tengiz ve Hazar nakil hattı—pazarlara sunduğu arz bakımından çok önemliydi. Bugün Azerbaycan ile Kazakistan'ın toplam petrol çıktısı 2,8 milyon varildir—Kuzey Denizindeki üretim miktarının yüzde 80'inden fazla ve on yıl kadar önce ürettiklerinin dört katı. Bu anlaşmalar dönüm noktası olmaları açısından da—dünyanın petrol haritasını yeniden çizmiş olmaları, jeopolitik etkileri, yeni bağımsız devletlere sunduğu varlıklarını pekiştirme olanağı ve Hazar'daki hidrokarbonları dünya ekonomisine yeniden bağlamaları—yüzyıl önceki ilk büyük gelişme döneminde asla hayal bile edilemeyecek bir ölçüde önem taşıyordu.

On yılı aşkın bir süre sonra Türkmenistan Batılı şirketlerle doğal gaz projeleri üzerinde görüşmeler yapmaya devam ediyor. Pakistan ise ülke içindeki bir Taliban ayaklanmasıyla başa çıkmaya uğraşıyor. Ayrıca başta Amerika olmak üzere NATO kuvvetleri Afganistan'da savaşıyor.

4

"SÜPER BÜYÜKLER"

Asya, "şu hiç var olmayan boru hatları" TAP ve CAOP'un hedef pazarıydı. Çünkü Asya hızla gelişiyordu. 1997 Temmuzunda en canlı ekonomilerden Tayland ülkenin yakın dönemdeki iktisadi ilerlemesinin büyük bir kısmını silip süpürebilecek bir krizle sarsıldı. Kriz kısa sürede yayılarak tüm bölgeyi ve Asya Ekonomik Mucizesini tehdit etme noktasına geldi, bunun küresel finans ve dünya ekonomisi üzerindeki etkileri çok güçlü oldu. Bu gelişmeler aynı zamanda petrol endüstrisinde de dönüşüme yol açtı.

"ASYA EKONOMİK MUCİZESİ"

The Borderless World (Sınırsız Dünya) adlı popüler iş kitabı, 1990'larda dünya ekonomisinin değişik parçalarını birbirine örmekte olan küreselleşme süreci hakkında ortalığı kaplayan iyimserlik havasını yansıtır. Dünya çapında ticaret dünya ekonomisinden daha hızlı bir tempoda gelişmekteydi.[1] Asya bu sürecin baş aktörüydü. "Asya kaplanları"—Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur ile hemen arkasından gelen Malezya, Endonezya, Tayland ve Filipinler'e ek olarak Çin'in Guangdong Eyaleti ile "yeni kaplanlar"—Japonya'nın büyük ekonomik zaferini taklit ediyorlardı.

Asya Ekonomik Mucizesi üçüncü dünyanın ekonomik kalkınması için yeni bir reçete işlevi taşıyordu. 1950'li ve 60'lı yıllarda kalkınmanın ana kuralı olan içe dönük kendi kendine yetme ve yüksek ticaret bariyerleri koyma yaklaşımı yerine bu kez "kaplanlar" ticarete ve küresel ekonomiye sarılıyorlardı. Karşılığında aldıkları ödül gelirlerinin hızla yükselmesi ve hatırı sayılır bir büyüme hızıydı. Singapur 1965'te bağımsızlığını kazandığı sırada etrafı kuşatılmış bir şehir devletti. 1989'da ise satın alma gücü paritesi bakımından kişi başına gayri safi hasılası sanayi devriminin doğum yeri olarak iki yüz yıl önce yola çıkmış olan Britanya'dan yüksekti. Asya hammaddeden yedek parçaya ve bitmiş ürüne kadar "tedarik zincirleri"nin de başlıca dayanağı haline geldi. Dünya daha on yıl önce hayal edilemeyecek şekilde tam anlamıyla iç içe geçmekteydi.

Asya'daki yüksek büyüme hızı enerji, özellikle de petrole olan talebi artırdı. Bu ülkeler petrol için büyüyen bir pazar oluşturdular ve Asya'daki ekonomik büyümenin böyle hararetli bir tempoda devam edeceğini düşünmek için her türlü geçerli neden vardı.

CAKARTA: "OPEC'İN EKONOMİK YILDIZLARI"

OPEC petrol bakanları düzenli oturumlarından birini 1997 Kasımında Endonezya'nın başkenti Cakarta'da gerçekleştirdiler. Delegelerin aklı daha çok Asya'nın göz alıcı açınımlarındaydı. Çoğu ticaretlerinin daha büyük bölümünü Doğuya kaydırma düşüncesini ölçüp biçiyordu. Görünen o ki, gelecekleri buradaydı. Sanki hızlı büyümeye götüren yolun ne kadar engebeli olduğunu simgelercesine, suyun doğru dürüst akmadığı henüz tamamlanmamış bir lüks otelde yer ayırtıldığını gördüler.

Cakarta'da dört gün süren tartışmalar sonunda üretim kotalarını günde iki milyon varil yükseltme kararı aldılar. Bu kararın amacı üyeler arasındaki kota ve fazla üretim konularındaki boğazlaşmalara son vermekti. Bunun bir dayanağı Asya'nın geleceği üzerine yapılan hesaplar ise, bir diğeri çok daha somut bir amaçtı. Özellikle Venezuela gibi bazı ülkelerin kota kapsamında değil de maksimum kapasiteyle üretim yapmaları, böylece Suudi Arabistan'ın aleyhine pazar paylarını

artırmaları Suudi Arabistan başta olmak üzere, kimi ülkeleri son derece rahatsız ediyordu. Cakarta'da kotanın kaldırılması oyun alanını herkes için eşitleyecekti. Şimdi bütün petrol ihracatçıları resmen maksimum düzeyde üretim yapabilecekti. Pazar koşulları artışı gerektirecek gibi görünüyordu. Dünya tüketimi 1996 ile 1997 arasında günde iki milyon varilin üzerinde artmıştı ve Uluslararası Enerji Ajansı dünya tüketiminin 1998'de iki milyon varil daha artabileceğini öngörüyordu. Kuveyt petrol bakanı kararın açıklanmasının ardından, güvenle haykırdı: "Fiyat yüksek kalacak. Yükseltme mantıklı."

Bu yargıyı hemen herkes paylaşıyordu. Bir gözlemcinin tanımına göre, pazar koşulları tam "OPEC'in ekonomik yıldızlarının dizilişine" uygundu. Ama bu sırada gökyüzündeki yıldızlar sessiz sedasız yer değiştiriyordu.[2]

"ASLINDA NE VAR NE YOKSA, GİTMİŞTİ": ASYA FİNANS KRİZİ

Cakarta konferansı sırasında Uluslararası Para Fonunun yerel temsilcisi iki delegeyi yemeğe davet etti. Onlara birkaç ay önce başlayan para kuru krizinin daha yıkıcı büyük bir krizin sadece başlangıcı olduğunu—ve de Asya ekonomik mucizesinin karaya oturmak üzere olduğunu—gayet net bir dille anlattı. İki delege kulaklarına inanamıyordu. İyimser bir ekonomik senaryo öngörüsüyle üretimi yükseltme kararı çıkmak üzereydi. Çok geç kalınmıştı.

"Asya 1990'ların ortalarında yabancı sermayenin gözdesiydi" ve uluslararası bankalardan gelen büyük bir kredi sağanağı sayesinde bir "sermaye akını bolluğu" içinde yüzüyordu. Bunun sonucunda Asyalı şirketler ve gayrimenkul üstlenicileri aşırı ölçüde borçlanmıştı. Üstelik bu borçların büyük bir kısmı gayet tehlikeli bir şekilde kısa erimli ve yabancı para cinsindendi.

Bangkok'ta aşırı ısınan ve aşırı yığılma yaşanan apartman ve ofis binası inşaat sektöründeki aşırı kaldıraç kullanımı 1997 Haziranında Tayland parasında büyük bir değer kaybına neden olunca, onun te-

tiklemesiyle öteki Asya ülkelerinde de kur ve hisse senedi piyasalarında düşüşler baş gösterdi. 1997 sonunda Asya'nın büyük bölümünde yaygın bir panik havası hüküm sürüyordu. Şirketler birbiri ardına iflas ediyor, işyerleri kapanıyor, hükümetler sallanıyor, insanlar işlerini kaybediyor ve yüksek ekonomik büyüme hızları yerini birçok ülkede tam bir ekonomik buhrana bırakıyordu.

1997 sonunda Uluslararası Para Fonu başkan yardımcısı Stanley Fischer alelacele Seul'e uçtu. Burada hemen Güney Kore merkez bankasının kasa dairesine alınan Fischer, ülkenin finansal rezervinin durumunu—yani ne kadar parası kaldığını—kendi gözleriyle görecekti. Gördüğü onu şoke etti: "Aslında ne var ne yoksa, gitmişti."

Ardından panik ve yayılma etkisi Asya dışına sıçradı. 1998 Ağustosunda Rusya hükümetinin bir süre krizin kıyısında yalpaladıktan sonra, devletin dış borçlarını ödeyemez duruma düştüğünü ilan etmesi ülkeyi bir anda aşağı doğru giden bir sarmala soktu. Ruble olağanüstü değer yitirirken, Rusya hisse senedi piyasası yüzde 93 gibi inanılmaz bir oranda düştü. Yeni Rus petrol büyükleri işçilerine ve tedarikçilerine ödeme yapamadılar. Maaşlar düştü, en kıdemli yöneticilerden bile bazılarının maaşı ayda 100 dolara kadar indi.

Yüksek ölçüde kaldıraç kullanan yatırım fonu Long-Term Capital Management çökerken, Wall Street sendelemekteydi. ABD'de New York Federal Rezervinin hızlı hareketi sayesinde panik atlatılabildi. 1999 başında yayılmanın Brezilya'ya da sıçrayacak gibi olması, ABD hazine bakanı Robert Rubin'in "herkesi yutabilecek bir dünya krizi" dediği bir tehlikeye işaret etmek zorunda bıraktı. Brezilya'nın tepe taklak gitmesini önlemek için çok büyük finansal kaynakların seferber edildiği muazzam bir kurtarma çabası içine girildi. Bu çabalar işe yaradı. Brezilya korunabildi. Panik ve yayılma 1999 baharında durdu.[3]

CAKARTA SENDROMU

Asya finansal krizi muazzam bir ekonomik yıkıma yol açtı. Sonuçta Cakarta anlaşmasında somutlanan 1997 sonu varsayımları geçersiz çıktı. OPEC Cakarta anlaşması uyarınca üretimi artırdı—ama tam bu sırada talep gerilemekteydi.

Dünyadaki petrol miktarı çoğaldı. Depolardaki tanklarda hiç yer kalmazken, her zaman aldığı yükü gittiği yere boşaltan denizlerdeki tankerler yüzer depolara dönüştüler. Ama yine çok fazla petrol vardı. Talep ise azdı. Varil fiyatı 10 dolara, daha düşük kalite petrol ise 6 dolara kadar düştü. Bu düzeydeki fiyatlarla 1986 çöküşü sırasında karşılaşılmış ve bir daha böyle bir şey yaşanmayacağı sanılmıştı.

Cakarta'daki 1997 toplantısı ileride ihracatçılar tarafından, talebin azalmaya yüz tuttuğu ya da sadece belirsizliğe girdiği bir dönemde üretimi artırmanın tehlikelerini gösteren ders alınacak bir kıssa olarak anımsanacaktı: "Cakarta Sendromu". Bir daha asla yinelemek istemeyecekleri bir hataydı bu.

ŞOK

Fiyat çöküşü başka bir sonuç daha getirdi. 1911 yılında ABD Yüksek Mahkemesi kararıyla Standard Oil Trust tekelinin kırılmasından bu yana petrol endüstrisindeki en kapsamlı yeniden yapılanmanın önünü açtı. Eğer bu fiyat çöküşünün yarattığı koşullar olmasaydı, hayatta böyle bir noktaya gelinemezdi.

Petrol fiyatları gerilerken, petrol endüstrisinin finans ayağı da çöktü. Bir Wall Street analisti "'kan banyosu' sözü bile hafif kalır" şeklinde yorumluyordu yaşananları. Şirketler bütçelerini kıstılar, eleman sayısını azalttılar. Büyük firmalardan biri her yıl düzenlediği Noel partisini kafeteryada ufak çaplı bir ikrama kadar düşürdü. *The Economist*'in kapağı devamlı PETROLE BOĞULDUK minvalinde çıkıyordu. Biraz abartılı da olsa, görülebilir gelecekte de fiyatların düşük kalmaya devam edeceği ve endüstrinin yarınlarının karanlık olduğu yolundaki yaygın inanış egemen oldu.[4]

Kimilerine göre ise bu durum, hiç kolay olmasa da, birtakım işler yapabilmek için iyi bir fırsat penceresiydi. İnsanlar nasıl olsa eninde sonunda petrole ihtiyaç duyacaktı, ekonomik büyüme yeniden devreye girdiğinde daha fazla petrole ihtiyaç olacaktı, bu da fiyat artışını getirecekti. Ama sektörün de maliyetlerini daha iyi kontrol ederek, kaldıraç becerilerini ve teknolojiyi daha verimli kullanarak, etkinliğini

yükseltmesi zorunluydu. Bu zorunluluk tek bir yönü işaret ediyordu: daha büyük ölçekli faaliyet. Bunun yolu da birleşmeden geçiyordu.

"BUGÜN YAŞIYOR OLSAYDI..."

Sanderstolen Norveç'in merkezinde, kışın bin bir zahmetle kürenerek açılan gidiş gelişli kıvrımlı bir yolla ulaşılabilen kendi halinde bir dağdır. Kuzey Denizi'nde Norveç açıklarında petrol bulunmasından sonra Norveç hükümeti ile Norveç sektöründe faaliyet yürüten petrol şirketlerinin burada bir araya gelerek endüstrinin sorunlarını görüşmeleri âdet oldu; sabahları sohbet, öğleden sonra ise kros kayağı saatiydi.

1998 Şubatında bir sabah Joseph Perella ve Robert Maguire adlı iki yatırım bankacısı geçen yıl burada toplanan yürütmecilerin dikkatini çekmiş olan, sektöre ilişkin bir görüşü gündeme taşıdı. Sunumlarında dediler ki; "Petrol sanayinde halka açık büyük şirketler, Standard Oil Trust'ın dağılmasından bu yana hemen hemen aynı kalmıştır. Eğer John D. Rockefeller bugün yaşıyor olsaydı, listedeki isimlerin çoğunu tanırdı. Carnegie, Vanderbilt ve Morgan, buna karşılık onların endüstrileri konusunda benzer bir liste çıkarmak zor."

Bankacılar ve meslektaşlarının söz ettiği konu "birleşmelerin" ötesindeydi—"süper büyükler" diye adlandırmaya başladıkları şeyin yakında ortaya çıkmak üzere oluşu. Morgan Stanley analistlerinden Doug Terreson bir yıldır "Süper Büyükler Çağı"nın kapıda olduğunu ilan eden bir bildirge üzerinde çalışmaktaydı. Birleşmeler sonucu ortaya çıkacak olan "benzersiz küreselleşme ve ölçek"—etkinlik artışı ve daha geniş bir fırsatlar silsilesiyle birleşerek—"süper kazançlar ve üst düzeyde değer artışları"na yol açacaktı. Kısacası büyük şirketler hissedarlardan çok daha fazla rağbet görecekti. Buradan çıkan sonuca göre de, daha küçük ve daha az değerlenen şirketlerin riski artacaktı.[5]

İçlerinden birinin ilk adımı atması gerekiyordu. Peki ama bu birleşmeler nasıl gerçekleştirilecekti? Ele geçirme yöntemi çok zor uygulanabilir görünüyordu, bu yüzden firmalar bir fiyatta anlaşmak durumundaydılar. Çetin bir engel daha vardı—ABD'de anti-tröst, Avrupa'da ise rekabetçilik olarak bilinen çeşitli politikalar. Kaldı ki, tarihin en ünlü

anti-tröst vakası, hakkında 1911 yılında Yüksek Mahkeme tarafından hüküm verilen John D. Rockefeller'ın Standard Oil Trust'ıydı.

Rockefeller 1860'ların ortalarında oynak, kaotik ve bireyci yeni Amerikan petrol endüstrisini kendi liderliği altında çalışan son derece düzenli bir şirkete dönüştürme konseptini içeren "planımız"la Cleveland'dan yola çıktı. Eski bir ortağının olumsuzlayan ifadesiyle, "aşırı ölçüde metodik" bir insan olan Rockefeller, strateji ve örgüt konusundaki ustalığı ve bir muhasebecinin rakamlara olan düşkünlüğüyle, serinkanlı ve şaşmaz bir kararlılıkla yoluna devam etti. Sonunda ortaya Standard Oil Trust adında ABD petrol endüstrisinin yüzde 90'ını denetimi altında tutan ve küresel pazara hâkim devasa bir şirket çıktı. Rockefeller böylelikle gerçek anlamda modern petrol endüstrisini yarattı. Aynı zamanda petrolün yeryüzüne çıktığı andan başlayarak tüketiciye ulaşana kadar şirket sınırları içinde aktığı "bütünleşmiş" (entegre) petrol şirketini de yaratmış oldu.

Rockefeller yalnız dünyanın en zengin adamı değil, aynı zamanda en nefret edilen ve gerçekten de soyguncu baronlar çağına özgü tekelin tam anlamıyla şahsında somutlandığı bir adamdı. 1906 yılında Başkan Theodore Roosevelt tröst karşıtı yönetimi, Standard Oil Trust'ı Sherman Anti-tröst Yasası uyarınca suçlayan son derece önemli bir dava açtı. 1911 Mayısında ABD Yüksek Mahkemesi alt mahkemenin kararını yerinde bularak, Standard Oil Trust'ın otuz dört ayrı şirkete bölünmesine hükmetti.[6]

Standard Oil Trust'ın dağılmasından sonra, anti-tröst yasalar konusuna ilgi duyan hemen bütün Amerikalı hukuk öğrencileri bu davayı muhakkak incelemiştir. 1911'den sonraki on yıllar boyunca petrol sanayi, el altından anlaşarak serbest ticareti kısıtlama iddiası ve kuşkusu üzerine tekrar tekrar soruşturmaya uğramıştır. Birleşmeler yoluyla daha büyük kuruluşlar oluşturmak kuşku alevini körüklemek anlamına gelmez miydi? Ama zaman değişmişti. Küresel oyun alanı çok daha genişti. Bugün bütün büyük şirketler bir araya geldiğinde dünya üretiminin ancak yüzde 15'ini kontrol edebiliyorlardı; petrolün büyük bölümü çoğu 1970'lerde kontrolü ele geçiren ulusal petrol kuruluşlarının elindeydi. Suudi Aramco gibi bazısı devlet mülkiyetindeki bu şirketler geleneksel uluslararası petrol şirketlerinin elindeki kaynakları gölgede bırakan devasa rezervlerden aldıkları destekle, etkin ve kendi ölçülerinde yetkin rakipler haline gelmekteydi.

Şirketlerin bir kısmı verimi yükseltmek ve maliyetleri düşürmek amacıyla—anti-tröst makamların onayını alarak—kilit pazarlarda, rafinerilerini ve benzin istasyonları ağını bir araya getirerek birleşti. Ama içlerinden hiçbiri Yüksek Mahkemenin 1911 tarihli kararıyla net bir biçimde çizilmiş olan sınırları aşmaya, yerleşik işleyişi bozmaya kalkmadı.

GERÇEKLEŞMEYEN BİRLEŞME

BP'nin baş yürütmecisi John Browne radikal bir şey yapmak gerektiğini düşünenlerdendi. Önce Cambridge Üniversitesinde fizik öğrenimi gördükten sonra, petrol mühendisliğine geçen Browne akademik araştırma alanında kariyer yapmak niyetindeydi. Fakat onun yerine bir süre İran'daki tesisinde orta kademe yöneticiliği yapan babasının çalıştığı BP'de işe başladı. Annesi Auschwitz toplama kampının hayatta kalan tutsaklarındandı, gerçi bu olayı 2000 yılında ölene kadar çok az kişi biliyordu.

Browne BP'ye bir "çıraklık programı" kapsamında girmişti. İngilizlerin deyimiyle gözü yükseklerde biri olarak kendini kanıtladı ve örgüt içinde hızla yükseldi. 1995 yılında baş yürütmeci koltuğuna oturdu. "Bir oyun değişikliğine gitmek gerekiyordu. BP 'orta sıklet bir İngiliz firması olarak sığ sularda' sıkışıp kalmıştı. Ya ilerleyecek ya da oyun dışında kalacaktı."

BP'nin bir yönetim kurulu toplantısında Browne birleşme gerekçesini şöyle açıkladı: yeterince büyük değildi. Eğer başka bir şirketi bünyesine katmazsa, başkasının onu kendi bünyesine katma tehlikesi söz konusuydu. BP ölçek ekonomisine ulaşmak, maliyetleri düşürmek ve daha büyük projelere ve risklere girişmek için büyümek zorundaydı. Ulusal şirketler tarafından "ciddiye alınabilmesi" için ölçeğin vereceği ağırlığa ihtiyacı vardı. Browne kurul üyelerinin kendisini CEO seçmelerinin üzerinden daha bir yıl geçmeden aklını kaçırdığını sanmalarından korkuyordu. Oysa onu biraz şaşırtsa da, yönetim kurulundan şartlı bir devam kararı geldi.

BP açısından en uygun seçenek Standard Oil Trust'ın ikinci büyük mirasçısı Mobil gibi görünüyordu. Ayrılmadan on yıllar sonra kendi bileğinin gücüyle en büyük uluslararası bütünleşmiş petrol şirketleri

arasındaki yerini almayı başarmıştı. Aynı zamanda en göz önünde olan firmalardan biriydi. Sembolü uçan at tüm dünyaca tanınıyordu; *New York Times*'ın sağ alt köşesindeki "reklam bandını" o icat etmişti; ayrıca ABD kamu yayıncılığı PBS'nin, özellikle de *Masterpiece Theater*'ın en büyük destekçilerindendi. BP Mobil'le daha önceden Avrupa'daki rafine ve pazarlama operasyonları için, 600 milyon dolar tasarruf sağlayan ve iki şirketin birlikte gayet iyi çalışabileceğini kanıtlayan bir ortak girişim kurmuştu.

Mobil'in CEO'su Lucio Noto'ydu. Sektörde "Lou" diye tanınan Noto zengin bir deneyime sahipti; operadan eski spor araba motorlarını yenilemeye kadar çok geniş bir uğraşı alanı vardı.

Mobil büyük stratejik sorunlarla boğuşuyordu. Gelirinin önemli bir kısmı tek bir kaynaktan, Endonezya'nın Sumatra adası üzerindeki Arun LNG projesinden geliyordu. Ancak Noto'ya göre "Arun baş aşağı gidiyordu". Düşüş halindeydi, yeni yatırıma ihtiyacı vardı; demek ki, yeni projeler yürürlüğe girene kadar büyük bir kârlılık açığı oluşacaktı. Bu durum Mobil'i hissedarlarının gözünde kötü duruma düşürüyor ve bir ele geçirme girişimi karşısında kırılganlaştırıyordu.

Şirketin zamana ihtiyacı vardı. Noto'ya göre "Gerçekten iyi bir yükselen varlığa sahip olabilmeniz için, gereken deneyim, para ve yeteneği sağlayacak altı projenizin ocakta pişiyor olması gerekir." Üstelik Mobil'in yeni büyüme projeleri Nijerya, Kazakistan ve Katar'da, bir de Endonezya'da bulunuyordu, yani şirketin geleceği değişik jeopolitik risklere açık durumdaydı.

Katar'ın Basra Körfezi'nin kuzey ucundaki zengin açık deniz doğal gaz yatağı özellikle sorun çıkaracak gibi görünüyordu. Gaz sahasının muazzam ölçüde geniş olması yatırım faturasını çok yükseltecekti. Noto "Katar'la ilgili öğrendiğimiz her yeni şeyle birlikte, bunun tek bir firmanın altından kalkabileceği bir iş olmadığını daha iyi anladık" dedi.

Noto'ya kalırsa: "Bir şeyler yapmak zorundaydık. Atakta kalabilirdik. Ama gerçek anlamda ilerleyemezdik."

Mobil BP'yle görüşmeye hazırdı. İlişkilerde gizlilik esastı. Bilgi sızması halinde, taraf şirketler bundan zarar görür ve hisse fiyatları düşerdi. Browne ile Noto hem New York hem de Londra borsalarına kayıtlı olacak iki başlı bir şirketle ilgili planlarını değerlendirdiler. Uzun gö-

rüşmeler ve ölçüp biçmeler sonunda Mobil, BP tarafından devralınmayı kabul ederken, hissedarlara prim dağıtılmamasını önerdi.

Noto New York'taki Carlyle Otel'de Browne'la buluştu. Mesajı çok yalındı: Prim olmazsa, anlaşma sağlanamazdı.

"Bunu yapamam" dedi Noto. Browne buz kesti. Noto, bir yanlış anlamaya meydan vermemek için kendisine kısa ve özenle kaleme alınmış bir "Sevgili John" mektubu sundu; aralarındaki tartışmaları takdirle andığını belirtirken, her şeyin sona erdiğini kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde açıklığa kavuşturdu.

Artık söylenecek fazla bir şey kalmamıştı. Ama Noto'nun kafasında başka bir fikir daha vardı. "Bilmem ki ne olacak" dedi.

Browne sessizce eve döndü. İkna etmek için canını dişine taktığı yönetim kurulu haberi duyunca acaba ne diyecekti? Herhalde bu sefer sahiden de aklını kaçırdığını düşüneceklerdi.[7]

ATILIM: BP VE AMOCO

Browne Londra'ya döner dönmez merkezi Şikago'da bulunan Amoco'nun CEO'su Laurance Fuller'i aradı. Eski adı Standard Oil of Indiana olan Amoco Amerikan merkezli petrol şirketlerinin en büyükleri arasındaydı. Varlıklarının asıl ağırlığı ABD'de bulunmakla birlikte, Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Hazar bölgesine giden öncü petrol şirketlerindendi; şimdi de Azerbaycan'da BP'yle birlikte büyük ortaklar arasında yer alıyordu.

Önce Azerbaycan'daki projelerinin durumu üzerine görüş alışverişinde bulundular. Bu ısınma turuydu. Ardından Browne sorusunu patlattı.

"Amoco'nun geleceği konusundaki düşüncen nedir? Zira bana kalırsa petrol şirketlerinin bir araya gelmesi için uygun bir zaman."

Duydukları Fuller'i şaşırtmamıştı. Browne'a, Amoco ile BP'nin petrokimya operasyonlarını birleştirmeyi görüşürken, BP'nin görüşmelerden çekildiği 1990'ların başlarını anımsattı.

"Yeni olan ne?" diye sordu Fuller.

"Stratejik açıdan" diye karşılık verdi Browne, "bir şeyler yapmamız gerek."

"Benim gündemimde böyle bir konu yok" dedi Fuller, "ama konuşmaktan bir zarar gelmez."

"Sizin için ne zaman uygun olur?"

"Yarından sonraki güne ne dersin?"

İki gün sonra New York JFK Havaalanında British Airways'in Concorde salonunda buluştular. Amoco önlerini açacak bir çıkış yolu bulmak için bir dizi yeniden yapılanma ve büyük strateji projesi denemiş, ama bir türlü yeterince başarılı olamamıştı; neredeyse on yıldır CEO'luk görevini yürüten bir avukat olan Fuller endüstrinin geleceği konusunda şahsen karamsardı. BP Amoco'dan büyüktü, bu yüzden anlaşma 60'a 40 olacaktı. Ancak pazarlıklar yapı konusu üzerinde kilitlendi: Hem Şikago'da hem de Londra'da bir merkezi bulunan iki başlı bir şirket mi olacaktı ve Fuller yönetim gücünü Browne'la paylaşacak mıydı?

Ağustos 1998 başında ekibini yanına alan Browne Londra'daki South Eaton Place'deki evinden Fuller'i aradı. "Bu iş ancak merkezi Londra'da olacak bir İngiliz şirketiyle ve yönetime sadece bir direktör daha alırsak, yürür" dedi. "Bu kadar." Fuller'den yirmi dört saat içinde yanıtını bildirmesini istedi. Fuller birkaç saat sonra arayarak, bir deneyelim, dedi. Uçağa binmeye hazırlanıyordu.

Birkaç gün sonra 11 Ağustos 1998'de BP kısa bir süre içinde bulabildiği Londra'nın dev bir basın ordusunu ağırlayabilecek en geniş mekânında—Honourable Artillery Company'de—bir basın konferansı düzenledi. Gelecek açıklamanın çok önemli olacağı belliydi. Londra'yı bir sıcak dalgası sarmıştı, kavurucu bir sıcaklık vardı ve anormal sıcakla birlikte bir sürü televizyon kamerası binanın elektrik tesisatına aşırı yüklenme yapıyordu. Browne anlaşmayı açıklamak için kürsüye çıktığı sırada, sigortalardan biri attı. Salon birden karanlığa gömüldü. Tarihin o güne kadarki en büyük birleşmesi hiç de uğurlu bir başlangıç yapmıyordu. Fakat bu sansasyonel olayın—dünya petrol endüstrisini dönüştürebilecek bir adım olma potansiyeli taşıyan 48 milyar dolar değerindeki birleşme—yankıları çok uzaklara kadar gitti. Açıkça söylenmese de, bu, eğer ağır sıkletler grubuna girmek istiyorsa, BP için zorunlu bir adımdı.

Uygulama süreci hızlı yürüdü. Federal Ticaret Komisyonu anti-tröst yasa açısından kayda değer bir sakınca göremedi. FTK başkanı iki şir-

ketin işlerinin "çok nadir" örtüştüğünü ve tüketicilerin "rekabetin faydalarından" yararlanmaya devam edeceğini bildirdi. BP-Amoco anlaşması 1998 Aralığının son günü tamamlandı.[8]

GERÇEK OLAMAYACAK KADAR İYİ

John Browne'ın 1999 Şubatında Houston'daki büyük bir endüstri konferansında konuşma yapması planlanmıştı. Browne konferanstan iki gün önce düzenleyicileri arayarak özür diledi. Londra'da meydana gelen acil bir durum nedeniyle konferansa katılamayacağını üzülerek bildirdi. Kendisinin yerine konuşmasını okumak üzere yardımcısını göndereceğini söyledi.

Bu bir bahaneydi. Asıl neden, Salı günü açış konuşmasını Browne'ın, Çarşamba günü ise büyük petrol şirketlerinden ARCO'nun başkanı Michael Bowlin'in yapacak olmasıydı. Browne, ele alacakları konular bilinmese de, onunla aynı programda bulunma riskine girmek istemiyordu.

Bir ay önce Ocak 1999'da Bowlin ARCO'nun memleketi Los Angeles'ten Browne'ı arayıp yalın bir mesaj bıraktı: "BP'nin ARCO'yu satın almasını istiyoruz."

Bowlin Browne'dan farklı davranarak, Houston'daki konferansa katıldı. İronik bir çeşni kattığı konuşması doğal gazın geleceği üzerineydi: Görünüşe bakılırsa Bowlin petrolün fazla bir geleceği kalmadığı yargısına varmıştı. Bowlin ve ARCO yönetim kurulu şirketin açınımlarına güvenini yitirmişti. ARCO'nun en değerli varlığı Alaska'daki Kuzey Rampasındaki payıydı ve fiyat çöküşü sırasında petrolün varili 10 dolara düşünce yönetim ayakta kalmalarının çok zor olacağı endişesine kapılmıştı.

Browne sonradan gözlemini şöyle ifade edecekti: "Gerçek olamayacak kadar iyi görünüyordu." ARCO kendiliğinden öylece "BP'nin kucağına atlamak istiyordu". BP için bu, özellikle Kuzey Rampasındaki petrol kaynaklarının mülkiyeti ve işletmesinin birleştirilmesiyle gerçekleşecek etkinlik artışı nedeniyle, süper bir fırsattı. Kuzey Rampası Kuzey Amerika'nın o güne kadar keşfedilmiş en büyük petrol havzasıydı, ancak üretim günlük 2 milyon varillik zirve noktasından bir milyon va-

rile kadar düşmüştü; birlikte işletilmesi halinde yılda yüz milyon dolar tasarruf edilebilirdi.[9]

ARCO altı hafta daha sabredebilseydi, talihinin düzelmeye başladığını görecekti. Çünkü 1999 Martında OPEC yine üretimi kısmaya karar verdi, böylece petrol fiyatları yükselmeye başladı. Ancak o tarihte anlaşma artık tamamlanma aşamasına gelmişti. BP Amoco'nun (o zamanki adı) ARCO'yu 26,8 milyar dolara satın aldığı 1 Nisan 1999 günü resmen açıklandı.

"BİR NEŞELİ BİR KASVETLİ": EXXON VE MOBIL

Ağustos öncesi BP-Amoco evliliğinin ilanı tarihsel bir dönüm noktası oldu. Büyük ölçekli birleşmeler tabu olmaktan çıktı ya da görünüş öyleydi. Belki de gerçekten en büyük risk *birleşmemekti*.

Exxon CEO'su Lee Raymond 1998 Ağustosunda BP-Amoco birleşmesi açıklandığında İskoçya'da Gleneagles golf sahasındaki bir konferanstaydı. Ne yapması gerektiğini gayet iyi biliyordu: Lou Noto'yla temasa geçecekti.

Güney Dakota'da büyüyen Raymond, Minnesota Üniversitesinde üç yılda kimya mühendisliği doktorasını tamamladıktan sonra Exxon'a girdi. Önce araştırma dalında görev yaptı. 1970'lerin ortalarında CEO için bir proje üzerinde çalışma görevi verildi. Petrol ihraç eden ülkeler Exxon'un elindeki rezervleri millileştiriyordu, şirketin yeni bir stratejik ilerleme doğrultusuna ihtiyacı vardı. Bunun üzerine Raymond şirketin yeniden yapılandırılmasında giderek artan bir rol oynadı. 1970 ortalarından itibaren şirketin ana sorunu yalnız elinde kaç varillik rezerv kaldığı olmaktan çıktı; bu da son derece önemliydi elbette ama, finansal açıdan etkinlik derecesi de önem kazandı. Ve rakiplerine kıyasla nasıl daha etkin hale getirilebilirdi? Bu kriterlerdeki başarısı ona, emeklilik fonları ile tüm hissedarlara düzenli artan bir getiri sunma olanağı verecekti. Raymond'un sonradan vurgulayacağı gibi: "Sanayi varlığını sürdürmek zorundaydı. Eğer sürünün en iyisi sizseniz, yerinizi her zaman korursunuz."

Raymond 1987'de Exxon'un başkanlığına getirildi, sonra da 1993'te yönetim kurulu başkanı ve CEO oldu. Raymond şirketi yönettiği süre

boyunca Exxon son derece disiplinli ve uzun erime odaklı yatırımlarıyla tanındı. Gerçekten de Exxon'un "disiplini" sektördeki diğerleri için kıstas kabul edildi. Uzun erime odaklanması, fiyatlar yüksek de seyretse düşük de seyretse, yatırımlarına ardıcıllık kazandırıyordu. Fiyatlardaki hızlı yükselme harcamalarını aniden çoğaltmadığı gibi, fiyatların hızla düştüğü zamanlarda da ani azalmalara yol açmıyordu. Bu durum Raymond'un kişisel istikrarlılığının bir yansımasıydı. Fiyatların şişme ya da çöküş dönemlerinde en sık kullandığı deyim şuydu: "Bir neşeli, bir kasvetli." Fiyatlar yükselirken fazla heyecanlanıp aşırıya kaçan hareketlere girişmeyin, düşerken de aşırı demoralize olup içe kapanmayın.

1990'ların ortasında Raymond finansal etkinliğin de bir sınırı olduğu vargısına doğru ilerliyordu. Başka şeylere gerek vardı, bu da bir birleşmeydi. Adaylardan biri Mobil'di. Lou Noto'nun sevdiği deyişle, "İş yapmak, bir şeyleri oldurmaktır."

BP'yle görüşmelerin kesilmesinden birkaç ay sonra Noto bir konferansta Lee Raymond'la karşılaştı. Sektörün karşı karşıya bulunduğu çeşitli sorunlar üzerinde bir süre sohbet ettikten sonra, Raymond kendi istikrarlı, ölçülü konuşma tarzıyla "Bir şeyler olacak" dedi. Çok geçmeden, Raymond Noto'yu arayarak Washington'a doğru yola çıktığını ve kendisiyle birlikte öğle yemeği yemeyi umduğunu bildirdi. Tabii, diye karşılık verdi Noto. Ardından, "Sizi Washington'a hangi rüzgâr attı?" diye sorma gafletinde bulununca, aldığı yanıt şöyle oldu:

"Sizinle öğle yemeği yemek."

16 Haziran 1998'de Mobil'in Virginia Fairfax'teki genel merkezinde düzenlenen yemekte Raymond lafı hemen bir Japon şirketiyle aralarındaki ortaklık konusuna getirdi. Sonunda söz dolanıp kendi şirketlerini birleştirme konusuna geldi. Şu üç soruya olumlu yanıt vermeleri gerektiği sonucunu çıkardılar: Birincisi, tatmin edici bir anlaşma kotarabilirler miydi? İkincisi, bu anlaşma ABD'de Federal Ticaret Komisyonu ve Brüksel'de Avrupa Birliği rekabet kurulunun onayını alabilecek miydi? En çetrefilli olanı üçüncü soruydu: "İki ayrı işi yoğurup bir örgüt ortaya çıkaracak kadar akıllı mıyız?" Bir dizi samimi sohbet gerçekleşti. Ama sonunda iki firmanın da, en önemli değer biçme sorununda, yani Mobil hissedarlarına ne prim ödeneceği konusunda birbirlerinden çok uzak noktalarda bulundukları anlaşıldı. Tartışmalar sona erdi. 6 Ağustosta

Noto Mobil yönetim kuruluna Raymond'la "karşılıklı olarak görüşmelere devam etmeme kararına vardıklarını" bildirdi.

Beş gün sonra BP ile Amoco birleştiklerini açıkladılar.

Raymond bu haberi duyar duymaz Gleneagles'dan Noto'yu aradı. BP-Amoco anlaşmasındaki değer hesaplamasını Exxon ile Mobil hisselerine değer biçerken, dışarıdan bir ölçüm kıstası olarak kullanabilirlerdi.

Raymond meseleyi şöyle yorumluyordu: "Komşunuz evini yeni sattı. Şimdi elimizde evlerin kaça gittiğine ilişkin bir kıstasımız var."

İki şirket "Anayol Projesi" kod adını verdikleri görüşmeler için hemen kolları sıvadı. Anahtar karar, herkes için yeni bir örgüt anlamına gelecek yepyeni bir yapı yaratmaktı.

Anti-tröst yasası başlıca endişe kaynaklarındandı. Exxon ile Mobil'in durumu BP'nin Amoco'yla birleşmesinden çok farklıydı: Çok daha büyük bir şirket ortaya çıkacaktı, ayrıca burada Standard Oil Trust'ın dağılmasından sonra oluşan çok daha büyük iki firmanın birliği söz konusuydu, yani çok daha büyük bir olay demekti—tabii düzenlemeciler açısından da çok daha büyük bir hedef olacaktı.

Noto eğer birleşmeye kalkar da, Federal Ticaret Komisyonunun kabul etmemesi üzerine girişimi başarısızlığa uğrarsa, Mobil'in düşeceği durumdan endişeliydi. "Nasılsa Exxon'a bir şey olmaz," diye düşünüyordu, "ama biz biteriz."

Raymond onu, "Ne olursa olsun, bu birleşme gerçekleşecek" diye rahatlatmaya uğraşıyordu.

Anti-tröst hukukçuları arasında yazılı olmayan bir anlaşma gereğince, FTK'nin bir birleşmeye onay vermesi için, toplam ABD akaryakıt pazarının yüzde 15'i gibi bir sınır vardı, bu anlaşma da bu sınırın altında kalıyordu.

Ancak üçüncü soru iki tarafı da uğraştırmaya başladı; değer biçme ve tarafların paylarını belirleme. Çoğunlukla Raymond ve Noto'nun yanlarına sadece bir iki yardımcı alarak baş başa yürüttüğü aylar süren uzun pazarlıklar sonunda 30 Kasım gecesi CEO'lar bir anlaşmaya vardı: Yeni şirkette Exxon'un payı yüzde 80, Mobil'in ise yüzde 20 olacaktı. (Bu oran, 1911'de Standard Oil Trust'ın dağılması sırasında aldıkları pay oranına hatırı sayılır ölçüde denk düşüyordu.) Mobil'in hissedarlarına ellerindeki hisse senetleri üzerinden yüzde 20 prim ödenecekti. Pazar-

lık çok sert geçmişti: Gerçekten de o kadar sert geçmişti ki, bir hisse senedinin değer hesabı son noktada altı haneli kesire kadar inmişti.

1 Aralık 1998'de FTK'nin BP-Amoco anlaşmasına ilişkin kararını vermesinden bile önce, Exxon ile Mobil birleşme niyetini açıkladı. Anlaşma oldukça büyüktü. *New York Times* "Yeni Petrol Devi" diye başlık atmıştı.

Anlaşmanın ilan edildiği dev basın konferansında Noto'ya anlaşma öncesi BP ve diğer şirketlerle görüşme yapıldığının doğru olup olmadığı soruldu. Noto oldukça uzun bir süre karşılık vermeden izleyicilere baktı.

"Size annemin bana sık sık söylediği bir sözü aktarayım" dedi. "Nişan gününde eski ilişkilerden söz edilmez."

Bütün salon kahkahaya boğuldu. İki şirketin yöneticileri de genelde basın konferansında gelebilecek her tür soruya—bir tanesi dışında—hazırlıklıydı. Raymond'a, Mobil'in PBS'de Cuma akşamları yayınlanan *Masterpiece Theater*'a verdiği uzun süreli desteğin ne olacağı soruldu. Bu soru Raymond'u hiç alışkın olmadığı biçimde bocalattı.

Birkaç saat sonraki başka bir basın konferansında aynı soru tekrar gündeme geldi. Bu kez verilen taahhüdün devam edeceğini daha güçlü bir şekilde onayladı. Bunun üzerine, ardından, geçen konferanstan bu yana ne değiştiği, sorusu geldi.

"Karımla konuştum da" diye yanıt verdi.[10]

JOHN D. ROCKEFELLER'İN HAYALETİ

Fakat bu anlaşmaların önünde hâlâ dev bir bariyer olasılığı duruyordu: ABD hükümeti, özellikle de anti-tröst yasasını ihlal edip etmediklerine karar verecek olan Federal Ticaret Komisyonu. Endüstriyi dönüşüme uğratan bu birleşmeler üzerinde John D. Rockefeller ile 1911 yılının Yüksek Mahkemesinin ruhu dolaşıyordu, ne var ki o günden bu yana dünya o kadar değişmişti ki...

FTK daha çok rafineri ve benzin istasyonları ağı ile herhangi bir şirketin haksız pazar hâkimiyeti kurma olasılığı üzerinde duruyordu; FTK'nın dilinde bu "küçük bir ölçüde de olsa" fiyat kontrolü sağlama yetisi kazandırıyordu. Düzenlemecilerin "yoğun ilgi" noktası aşağı akış sürecindeki fiyat oluşumuydu—rafineriden çıktıktan sonra pompanın ağzına kadarki yakıt maliyeti.[11]

Oysa anlaşmaların ana gerekçesi ABD'de petrolün rafine edilmesi ve pazarlanmasıyla—aşağı akış—ilgili değildi. Küresel yukarı akışla—dünyanın her yerinde petrol ve gaz arama ve üretmekle—ilgiliydi. Şirketler etkinlik ve maliyeti azaltma—maliyeti daha çok sayıda petrol variline yayma—arayışı içindeydiler. Ölçek arayışı—daha büyük ve karmaşık projeler üstlenme yeteneği (Lou Noto'nun dilinden düşürmediği "ocakta pişmekte olan altı yeni proje")—ve bu projeleri yaşama geçirmek için gereken para, insan ve teknolojiyi seferber etme yeteneği de bir o kadar önem taşıyordu. Ayrıca şirket ne kadar büyük ve çeşitlenmiş olursa, herhangi bir ülkedeki siyasi çalkantılar karşısında o kadar dayanaklı olurdu. Böyle bir kuruluş daha fazla ve daha büyük projeler üstlenebilirdi. Artık projelerin de eskisine göre daha büyüdüğü açıktı. 1990'lardaki bir mega projenin bütçesi 500 milyon dolar civarındayken, gelecek on yılda 5 ila 10 milyar dolar arasında seyredeceği, hatta daha da yükseğe çıkacağı belli oluyordu. BP-Amoco anlaşması FTK'dan ufak tefek bir iki değişiklikle bir iki ay içinde geçti. Ancak Exxon-Mobil birleşmesi tamamen farklı bir boyuttaydı—ondan çok daha büyük çaplıydı. Orijinal Standard Oil Trust'ın bu iki dev mirasçısının isimlerini anmak bile, John D. Rockefeller'in hayaletini çağırmaya yetiyordu sanki.

FTK önerilen birleşme sürecini yirmi bir eyalet başsavcısı ve Avrupa Birliği rekabet kurulu müdürleriyle işbirliği halinde, enine boyuna sorguladı. FTK, sorgulama sürecinin bir parçası olarak, ABD'deki rafineri işlemlerinden Endonezya'daki kârlı satışlara dair en az on yıllık belgelere varıncaya kadar iki şirketin dünyanın dört bir tarafında yürüttüğü operasyonlara ilişkin milyonlarca sayfadan oluşan belgeyi gözden geçirerek, tarihin en büyük aydınlatma projesine imza attı. İnceleme bir yıla yakın sürdü ve FTK nihayet kararını verdi. Exxon ile Mobil'in birleşebilmesi için toplam 16.000 benzin istasyonundan 2431'indeki ve Kaliforniya'da bulunan bir petrol rafinerisindeki yatırımlarını geri çekmesini, ayrıca birkaç şeyi daha şart koştu. Ama FTK, John D. Rockefeller hortlayacak diye ödü kopanlara, artık 1911'de değiliz, çok daha başka bir dünyadayız, şeklinde bir açıklamada bulundu. FTK başkanı Robert Pitofski, Standard Oil Trust'ın "ABD pazarının yüzde 90'ına hâkim olduğunu, bu şirketlerin birleşmesinden sonra bu oranın yüzde 12 ila 13 dolayında kalacağını" bildirdi. Bu rakam da yüzde 15 sınırının altındaydı. 30 Kasım 1999 günü Exxon-Mobil yeni hayatına tek bir şirket olarak adım attı.

Ama bu arada Pitofski bir uyarıda bulunmayı da unutmadı: Bir pazarda yüksek düzeyde yoğunlaşması durumunda, hiç beklemeden "anti-tröst alarm zilini çalacaktı".[12]

ALARM ZİLLERİ

Bu "anti-tröst alarm zilleri" BP'nin ARCO'yla birleşme girişimi sırasında devreye girmişti. BP-Amoco evliliğinin ARCO anlaşması çok hızlı gerçekleşmişti—anlaşıldığı kadarıyla bu süreç FTK için de fazla hızlıydı. Komisyon tek oturumluk hararetli bir tartışma sonrasında 3'e karşı 2 oyla ARCO'yu almasının BP'ye Batı Kıyısında satılan Alaska petrolünün fiyatını yönlendirme ve "yüksek tutma" olanağı kazandıracağına hükmetti. "Yüksek" derken kastedilen neydi? FTK'nın tanık olarak dinlediği matematikçilere göre bir birleşik şirket benzinin galon fiyatını bir iki yıl içinde yarım sent kadar yükseltebilmişti.

FTK üyelerinin çoğunluğuna göre BP aşırı doygunluk noktasına ulaşmıştı; bu yüzden anlaşma sonuca bağlanmadan önce ARCO'nun onu istemesindeki başlıca neden olan en değerli varlığı, taç mücevherindeki—Kuzey Rampası—yatırımını çekmesi gerekiyordu. Köşeye sıkışan BP'nin başka çaresi kalmamıştı. 2000 Nisanında anlaşmayı sonuçlandırmak için harekete geçtiğinde artık varlıkları arasında Kuzey Rampası yoktu.

FTK Ekonomi Bürosu direktörü sonradan kaleme aldığı anlaşmayla ilgili yazısında, dönemin diğer şirket evliliklerini de kapsayan titiz bir değerlendirme ortaya koydu: "Vakaların her birinde şirketler, rekabeti korumak için gerekli gördükleri çizginin oldukça ötesinde yatırım çıkışlarına razı oldular." Ancak petrol endüstrisine yönelik içselleşmiş kuşku ve şirket birleşmelerinin fazla ileri gittiği kanısı—bunlar, belirleyici etmenlerdi.[13]

FRANSA'DA YİNELENEN BAĞLAR: TOTAL VE ELF

Herkes Federal Ticaret Komisyonunun onayını almak zorunda değildi. Fransa'da geçerli olan başbakanın oluruydu.

Fransa'da iki büyük petrol şirketi vardı: Total ile Elf. Eskiden her ikisi de devlet denetimindeki bu şirketler artık tamamen özelleştirilmişti. İki ayrı şirketin varlık nedeni, Total'in o zamanki CEO'su Thierry Desmarest'in sözleriyle "tarihsel bir tesadüftü." İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransa cumhurbaşkanı General Charles de Gaulle Fransa'yı eski "görkemli günlerine" geri götürmeye kararlıydı. Total ya da o zamanki adıyla CFP "Amerikan ve İngiliz firmalarına çok benzediğine" hükmederek yeni bir ulusal şampiyon olacak ikinci bir Fransız şirketi yaratmaya girişti. Bu da Elf oldu.

Total'den Desmarest şöyle anlatıyor: "BP ile Amoco'nun anlaştığı günlerde biz birleşerek büyüme gereğine inanmıştık. BP-Amoco anlaşmasını duyduğumuzda bu bizim de birleşmemiz ve büyümemiz gerektiği kanaatinin mantıksal bir doğrulaması oldu."

1998 yılında bu yönde atılan ilk adım daha çok Avrupalı bir aşağı akış firması olan Belçika petrol şirketi Petrofina'yı satın almak oldu. 1999 Haziranında Total ana hedefi Elf için bir alım planı hazırladı. 2 Temmuz günü öğle saatlerinde bazı Elf yöneticilerinin kulağına Total'in harekete geçmek üzere olduğu haberi geldi.

Ancak hükümetin ön onayı olmadan bir şey yapılamazdı. Gerçi Elf 1986'da özelleştirilmişti, ama yine de kendisine her türlü denetim değişikliğini veto etme hakkı veren "altın pay" hükümetin elindeydi. Böyle bir altın payı olmasa bile, bir Fransız şirketinin hükümet kendisine yeşil ışık yakmadan harekete geçmesi, söz konusu yöneticilerin kariyerleri açısından intihar anlamına gelirdi.

İkna edilmesi gereken birinci kişi maliye bakanı Dominique Strauss-Kahn'dı. İktisat kökenli Strauss-Kahn birleşmenin rekabet açısından ekonomik gerekçelerini anlamakta zorlanmadı. Hatta işin kötüsü, eğer Fransız şirketleri birleşmezlerse, içlerinden biri başka bir ülke şirketi tarafından yutulabilirdi; bu da böyle bir olayın gerçekleşmesine izin veren hükümet için *"un suicide politique"* (bir intihar politikası) anlamına gelirdi.

Fransız başbakanı Lionel Jospin ise apayrı bir konuydu. Modern Fransız Sosyalist Partisinin kurucularından, bir zamanlar Troçkist olan başbakanın petrol sektörüyle ve içinde bulunduğu koşullarla uzaktan yakından bir ilgisi yoktu. Desmarest başbakanı bir birleşmenin "Fransa için önemine" ikna etme işinin kendisine kaldığını anlamıştı.

Zaman çok kısaydı, Total satın alma önerisini gündeme getirmek üzereydi. Oysa başbakan Moskova'ya gitmişti.

Desmarest Cuma akşamı Moskova'ya uçup doğruca, başbakan ve maliye bakanı Strauss-Kahn'la yapacağı gece yarısı toplantısına katılmak üzere, Kremlin'in karşı köşesindeki National Otel'e koştu. BP ile Amoco ve Exxon ile Mobil ve diğer ulusal petrol şirketleri arasındaki süreçleri anlatarak, durumun aciliyetini ortaya koydu. Başbakan "Bu da yine CEO'ların bir ego tatmini meselesi olmasın sakın?" diye sordu. Desmarest tam yanıt vermeye hazırlanıyordu ki, bu özel durumda yanıtı Strauss-Kahn'a bırakmanın akıllıca olacağına hükmetti. Eski bir iktisat profesörü olan maliye bakanı başbakana, bir birleşmeyi Fransa'nın ulusal çıkarları açısından zorunlu kılan ekonomik realiteler ve küresel rekabet dinamikleri üzerine kısa ve ikna edici bir nutuk çekti. Fransız başbakanı dersi özümsedi. Beklenen yeşil ışığı yaktı.

Desmarest Cumartesi akşamı Paris'e döndü; ekibi öneriye son rötuşları yapıyordu. Pazartesi Total Elf'e satın alma önerisini sundu. Elf'in CEO'su Philippe Jaffré şoke oldu. O da bir karşı öneri çıkardı; asıl o Total'i alacaktı.

Hissedar desteği için yürütülen mücadele devam etti. Karşılıklı ağır suçlamalar sürse de, iki taraf da birbirlerine planlarını sunmaktan geri kalmadı; zira birleşme olacağına karar verilmişti ve bu çatışmanın sonunda ortaya tek bir Fransız şirketi çıkacaktı. Desmarest ve Jaffré bunu bildiklerinden, kamuoyunun önünde birbirlerine karşı kişisel saldırılarda bulunmama konusunda aralarında bir anlaşmaya vardılar; çünkü içlerinden birinin yeni şirketin başına geçeceği belliydi.

Anlaşma 1999 Eylülünde sonuçlandı. TotalFina Elf'i devraldı, Desmarest birleşik şirketin CEO'su oldu. Kısa bir süre sonra TotalFinaElf kısaca Total adıyla dünyanın süper büyükleri arasındaki yerini aldı.[14]

"BİRLEŞMEK ZORUNDAYDIK:" CHEVRON VE TEXACO

Eski adı Standard of California olan ülkenin en büyük üçüncü şirketi Chevron'u harekete geçiren olay, Exxon-Mobil birleşmesi oldu. İleride Chevron'un CEO koltuğuna oturacak olan David O'Reilly gelişmeleri

şöyle anlatıyor: "Beni onca anlaşma arasında en çok şaşırtan şey, Mobil'in Exxon'a satılmasıydı. Ben Mobil'i iyi bir portföyü ve güçlü büyüme açınımları olan büyük bir şirket sanıyordum."

Chevron için en aşikâr ortak adayı, Caltex ortaklıklarındaki—Endonezya'da petrol üretimi, o günlerin dünyanın en hızlı büyüyen pazarı Asya çapında rafine etme ve pazarlama—partneri Texaco'ydu. Bu ortak işletmeler elli yıldır faaliyet gösteriyordu ve dünyadaki bütün şirket türleri içinde en başarılılar arasında sayılıyordu.

Birleşme fikri Texaco için de aynı şeyleri ifade ediyordu. Daha büyük şirketlerin, süper büyüklerin hisse senedi piyasa değerinin, geleneksel büyüklerden daha yüksek olacağı açıktı. 1999 baharında Texaco, Chevron'a teklif götürdü.

Şirketler görüşmek üzere Arizona'nın Scottsdale kentine gizlice iki ekip gönderdiler. Birkaç gün sonra iki taraf da mükemmel bir uyum yakalayacakları sonucuna vardı. Ancak bu eşitler arasında bir birleşme olmayacaktı. Texaco oldukça zor günler geçirmişti. Bağımsız petrol şirketi Pennzoil'e 3 milyar dolar tazminat ödemek zorunda kalmış, ardından finans adamı Carl Icahn'ın şirketi ele geçirme planlarını boşa çıkarma gayretleri onu milyarlarca dolar borca sokmuştu. Sonuçta Kanada birimini elden çıkarmak ve petrol arama bütçesini kısmak zorunda kalmıştı; bunun sancılarını da hayli şiddetli hissetmişti. Texaco'nun finans baş sorumlusu William Wicker "Sıfır Yılında arama bütçesini daraltırken, Yedinci ya da Sekizinci Yıla geldiğinde büyümemiş olursun" diyordu. Texaco yeniden yatırıma başladı, ama bunun meyvelerini alması için yıllar geçmesi gerekecekti. Texaco hâlâ çok büyük bir şirketti, oysa Chevron neredeyse onun iki katı büyüklükteydi, haliyle alan taraf o olacaktı.

Her ne kadar iki firma birbirine gayet uyumlu ise de, aynı şeyi iki CEO için, Chevron'dan Kenneth Derr ile Texaco'dan Peter Bijur için söylemek mümkün değildi. Aralarındaki ilişki en iyimser ifadeyle, soğuktu. Üstelik fiyat konusunda anlaşamıyorlardı; bunun üzerine görüşmeler kesildi. Bijur'e göre, Texaco, şirketi sıkı bir büyüme sürecine sokacak bir strateji geliştiriyordu.

1999 sonbaharında Derr emekliye ayrıldı. Yeni CEO David O'Reilly yıllar önce Dublin University College'dan doğruca şirkete alınmış ve

hemen Kaliforniya'daki Richmond rafinerisine gönderilmişti. Şimdi CEO koltuğunda birleşme planını yürürlüğe geçirmeye yönelik ilk strateji toplantısını yapıyordu. O günleri şu sözlerle anlatıyor: "Birleşmek zorunda olduğumuzu biliyordum zaten, çünkü aksi halde rakiplerimiz karşısında etki gücümüzü yitirecek ve marjinalleşecektik. Kısır dönemlerde bile inancınızı ve değer peşinde koşma azminizi korumak zorundasınız."

O'Reilly yönetim kurulundan birleşme çabasını sürdürmek için yetki istedi. Çıkan karar çok netti: Evet. Ve ne kadar çabuk olursa, o kadar iyi.

O'Reilly yıllardır hep, her tür insanla ilişki kurma konusundaki olağanüstü yeteneğiyle anılmıştır. Şimdi de ilk görevi, Texaco'nun CEO'su Peter Bijur'la yeniden ilişki kurmaktı. İki şirketin üst yönetimleri Asya'daki iki Caltex ortaklığının durumunu gözden geçirmek üzere 2000 Mayısında San Francisco'da bir araya geldiler. Dünyanın en dinamik büyüme sürecindeki bölgesinde ortaklık modelinin, böylesine önemli—ve büyüyen—işini yönetmek için çok elverişli bir yapı olmadığı açıklık kazandı. Bunu değiştirmeleri gerekiyordu. Toplantının bitiminde Bijur'a baş başa konuşmak istediğini söyleyen O'Reilly, birleşme konusunu gündeme getirdi. Bijur, Texaco'nun yeni iş koşullarında yalnız başına yürüme stratejisinde giderek zorlanmaya başladığını itiraf etti. Görüşmeler yeniden başladı. Chevron-Texaco birleşmesi nihayet 2000 Ekiminde imzalandı. Bijur'un yorumu hafif bir pişmanlığı yansıtıyordu: "Şurası açık ki, sahneyi süper büyük petrol şirketleri doldurduğundan, ölçek ve boyut önem kazandı."[15]

EN SON AYAKTA KALANLAR: CONOCO VE PHILLIPS

FTK'nın 2000 baharında verdiği BP'yi ARCO'nun Kuzey Rampasındaki varlıklarını çekmek zorunda bırakan kararı ABD'deki son büyük birleşmeyi körükleyici bir etkiye yol açtı. Taraflardan biri Phillips Petroleum'du. Merkezi Oklahoma'nın Bartlesville şehrinde bulunan Phillips minik büyüklerden kabul ediliyordu. Karşı tarafta ise 1981'den beri sahibi DuPont kimya şirketi olan Conoco'ydu. DuPont petrol ve gazdan elde ettiği geliri kendi fen bilimleri işini güçlendirmeye harcayarak, Conoco'nun harcamalarını ve büyümesini kısıtlıyordu. Archie Dunham

sonradan, 1996 yılında CEO seçildiğinde "bir numaralı hedefinin şirketi DuPont'tan kurtarmak olduğunu" söyleyecekti. DuPont'u, eğer Conoco'yu serbest bırakırsa bundan DuPont hissedarlarının çok kazançlı çıkacağına inandırdı. 11 Mayıs 1998 Anneler Gününde DuPont şirketi satmaya karar verdiğini açıkladı.

Şirketin yüzde 20'si satıldığında, ulaşılan rakam ABD'nin o güne kadarki en büyük halka arzıydı. Şirketin benimsediği slogan şöyleydi: "Büyük düşün, hızlı hareket et." Atik davranmanın ve üst yönetimden operasyonların ön saflarına kadar uzanan direkt bir "görüş hattını" korumanın katacağı etkinlik düzeyini yüceltiyordu: Süper büyük boyutundaki bir şirkette bu mümkün değildi. Televizyon reklamlarında kaplan amblemini kullanan çok daha büyük Exxon şirketini taciz eden çevik, hareketli kediler kullanıyordu.

Ama bunun belirgin riskleri vardı. Bunlardan biri, on-on beş proje yerine sadece üç-dört büyük proje üzerinde çalışabilecek olmasıydı. İkincisi bir ele geçirme operasyonu sonunda başka bir şirket tarafından yutulup gidebilirdi. Phillips de aynı risklerle karşı karşıyaydı. Üstelik bunlar hiç de teorik düzeyde riskler değildi. Kaldı ki, Conoco'nun 1981'de DuPont'un eline düşme nedeni de, düşmanca yaklaşımları savuşturma gayretiydi. Phillips de 1980'lerde gerek T. Boone Pickens'ın, gerekse Carl Icahn'ın art niyetli tekliflerine maruz kalmıştı. Dolayısıyla, Dunham ile Phillips'in CEO'su James Mulva sonunda 2000 yılında birleşme olasılığını görüşmeye başladılar. Fakat 2000 Ekiminde görüşmeler kesildi.

Ardından iki şirket, BP ile ARCO'nun birleşmelerini sonuçlandırabilmek için terk etmek zorunda kaldığı Alaska'daki varlıkları satın almak amacıyla başa baş bir yarışa girdiler. Sonunda galip gelen Phillips oldu. Bu onun için stratejik bir dönüşüm anlamına geliyordu. Çünkü bünyesine kattığı yapıyla birlikte rezervleri ikiye katlanıyor ve büyüklük bakımından Conoco'yla boy ölçüşebilecek bir boyuta ulaşıyordu. Peki bundan sonra görüşmeler nasıl bir seyir izleyecekti?

Birinci Dünya Savaşı sırasında Oklahoma eyaleti para sıkıntısına düşmüş, sonuçta başkent hükümet binasını tamamlayamamanın—yani kubbe bölümünü eksik bırakmanın—utancını yaşamıştı. Daha sonra 2001 Haziranında Oklahoma City'de, yeni yapılan kubbenin binanın tepesine oturtulmasını kutlamak üzere beş yılda bir kutlama töreni dü-

zenlenmeye başlandı. Phillips ve Conoco bu tarihsel düzeltme eylemine katkıda bulundular ve olay günü şehre gelen iki CEO Dunham ile Mulva Waterford Otel'in lobisinde karşılaştılar.

Mulva, "Konuşmamız gerekiyor" dedi.

Görüşmeler aylarca sürdü. 2001 Kasımında şirketler birleştiklerini ve ABD'nin en büyük üçüncü petrol şirketi, aslında en büyük aşağı akış şirketi olan ConocoPhillips'i kurduklarını açıkladılar. Dunham yeni şirketin başkanlığına getirilirken, Mulva da CEO koltuğuna oturdu. Mulva birleşmenin amacını çok net bir şekilde ortaya koydu: "Bunu, en büyük petrol şirketleriyle rekabet edebilmek için yapıyoruz."[16]

KENARDA DURAN: SHELL

Bu hengâmenin oldukça dışında kalan bir şirket vardı: Diğer birleşmeler öncesinde petrol şirketlerinin en büyüğü konumundaki Royal Dutch Shell. Bunun nedenleri çeşitliydi. Yapılan bir iç analizde uzun vadede petrol fiyatını OPEC dışı yeni petrol kaynaklarının maliyetinin belirleyeceği sonucuna varılmıştı; varilini 14 dolara çıpalamıştı, bu yüzden yatırımlarını korumak için 14 dolarlık petrol fiyatını baz alıyordu. Ayrıca boyutun da önemli olduğunu belirlemişti, ancak belli bir noktaya kadar. Ama çok daha önemli bir nedeni vardı: Bizzat şirketin yapısı.

Mark Moody-Stuart konferanslarda kendini tanıtırken, "Ben Shell'in başkanıyım" der. "Aynı zamanda bu kadar yakından görebileceğiniz tek Shell CEO'suyum." Sorun buradaydı işte. Shell'in benzersiz bir yapısı vardı. Tek şirket gibi çalışsa da, aslında mülkiyeti, iki ayrı yönetim kurulu bulunan iki ayrı şirketin elindeydi—Royal Dutch ile Shell Transport and Trading. CEO'su yoktu; yönetimi bir komite sağlıyordu. Bu, çok daha erken bir tarihte, 1907'de gerçekleşen bir birleşmeyi yürütmek için verilmiş bir tavizdi. Sonra 1950 sonunda bir değişikliğe gidilmişti. Bu "ikili yapı" onlarca yıl hiç sorunsuz devam etmiş, fakat zamanla etkinliği zayıflamıştı. İkili mülkiyet başka bir firmayla hisse senedi bazlı bir birleşmeyi, Moody-Stuart'ın deyimiyle, "çok zor" hale getiriyordu. Doğrusu, böyle bir birleşmeyi fiilen olanaksızlaştırıyordu. Moody-Stuart birleşme yıllarında bir iç yeniden yapılanmayı zorlamış,

ancak direktörlerden çoğunun gösterdiği direnç, kendi tabiriyle, "hayli şiddetli" olmuştu.[17] Değişen bir şey olmadı. Bütün birleşmeler tamamlandı. Shell artık en büyük petrol şirketi değildi.

1998 ile 2002 arasında yaşananlar, uluslararası petrol endüstrisinin yapısında 1911'den bu yana meydana gelen en büyük ve en dikkate değer yenilenmeydi. Birleşen şirketlerin hepsi bütünleşmenin yıllarca sürebilecek kargaşası ve sancılarını çekmek zorunda kalacaktı. Sonuçta hepsi büyümekle kalmayıp etkinlikleri de artacaktı, küreselleşmeleri tamamlanacak ve proje yürütme kapasiteleri yükselecekti—üstelik bu projeler daha büyük ve daha karmaşık olacaktı.

Chevron'un CEO'su David O'Reilly birleşmelere, sanayinin yapısındaki bu depreme on yıl sonra dönüp bakınca, şu saptamayı yapıyor: "Gelişmeler çoğunlukla beklendiği gibi oldu. Henüz tam anlamıyla görülemeyen kısım ise, ulusal petrol şirketlerine ait. Bu büyük şirketler ulusal petrol şirketleriyle rekabet edebilecek durumdalar mı?"[18]

Dünya ekonomisinin küçük bir köşesi—aşırı ölçüde kaldıraç kullanılan Bangkok ticari gayrimenkul piyasası—daralmaya başladığı ve aşırı değerlenen Tayland parası (baht) spekülatif işlemlerden geri çekilmeye yöneldiği sırada, bunun sonuçlarının önce Asya krizine, ardından da daha geniş, küresel bir finansal krize dönüşebileceğini kimse beklemiyordu. Dünyanın büyük petrol şirketlerinin yöneticilerinden kesinlikle hiçbiri bu pek az tanınan Güneydoğu Asya parasındaki sıkışıklığın petrol fiyatlarında çöküşü ve sektörde yığınsal bir yeniden yapılanmayı tetikleyeceğini aklından geçirmiyordu. Keşke bu kadarla kalsa. Yaşananların sonuçları ulusal ekonomileri ve ülkeleri, bu arada dünyanın en önemli petrol üreticilerini de dönüşüme uğratacaktı.

5

PETROL ÜLKESİ

Petrol fiyatlarındaki düşüş petrol ithal eden ülkelerdeki tüketicilere bir rahatlama sağladı. Fiyatların düşmesi vergi kesintilerinde azalma gibiydi. Benzine ve mutfakta kullanılan yakıta daha az para ödeyen tüketicilerin cebinde daha fazla para kalıyor, böylece ekonomik büyümeye yönelik bir teşvik unsuru oluşuyordu. Dahası düşük petrol fiyatları düşük faiz oranları ve enflasyon riskini azaltarak, bu ülkelerin daha hızlı büyümesine olanak sağlıyor, böylelikle enflasyona karşı panzehir işlevi de görüyordu.

İHRACATÇILAR İÇİN KRİZ

Tüketicilere ferahlık sağlayan bu olay, petrol üreticileri için felaket demekti. Çünkü bu ülkelerin çoğunda petrol ve gaz ihracatı devletin başlıca gelir kaynağı olduğu gibi, ülke ekonomisinin yüzde 50 ila 70'i, hatta yüzde 90'ı petrole bağımlı durumdaydı. Bu yüzden GSYİH'lerinde aniden büyük bir düşme meydana geldi. Ardından ticari açıklar, bütçe kesintileri, hafife alınmayacak bir sosyal çalkantı, kimi durumlarda da köklü siyasi değişiklikler geldi.

Bu değişikliklerden en köklüsünün yaşanabileceği ülkelerden biri de Venezuela'ydı. Venezuela kaynaklarının boyutları bakımından OPEC'in Basra Körfezinde yer almayan "tek Basra Körfezi ülkesi" şek-

linde tanımlanabilir. 1997'de tek başına fiilen Kuveyt ya da Birleşik Arap Emirlikleri'nden daha fazla ve neredeyse İran kadar petrol üretiyordu. Ancak Meksika Körfezindeki konumu ve Batı yarımküredeki üretici rolü onu tıpkı İkinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi, ABD enerji güvenliğinin kalesi yapmaktaydı. Fakat Venezuela aynı zamanda petrol ülkesi tanımının da en somut örneğiydi.

"Petrol ülkesi" genelde bütün diğer özellikleri—politik sistem, sosyal örgütlenme, ekonomi, kültür, din, nüfus—farklı olmakla birlikte, salt petrol ve doğal gaz ihraç etmeleri yönünden ortak olan ülkeler için geçerli bir terimdir. Yine de bu ortak nokta petrol ülkesi terimini kullanışlı bir mercek yapmaya yeter. Bu ihracatçıların ortak sorunu, uzun erimli ekonomik gelişme fırsatlarının ekonomik çarpıklıklar ve sonu gelmeyen siyasi ve sosyal patolojiler yüzünden heba olup gitmesinin önüne geçmektir. Bunun için yerli yerinde doğru kurumlaşmalara ihtiyaç vardır. Bu da oldukça zordur.

Venezuela'nın zorluklarını ulusal yaşam öyküsünde görebiliyoruz.

İktisatçı Moises Naim şöyle yazıyor: "1920 sonrası Venezuela ekonomisi tek bir kelimeyle özetlenebilir: petrol." Öncesinde ülke az bir nüfusu olan yoksul bir tarım ülkesiydi—önce "kakao ülkesi" sonra "kahve ülkesi" en son da "şeker ülkesi" oldu. Ulusal geliri büyük ölçüde bu ürünlere bağımlıydı. Yerel *caudillolar* (şefler) küçük derebeyliklerini sanki kendi ülkeleriymiş gibi yönetiyorlardı. 1890'ların ortalarında 184 meclis üyesinden en az 112'si general rütbesi almak istedi. Sayısız askeri darbe yaşayan Venezuela'dan pek çok diktatör geldi geçti. Bunlardan biri General Cipriano Castro 1900'de iktidarı ele geçirdikten sonra kendini, "Bolivar'ın hayallerini gerçekleştirmek" ve Venezuela, Kolombiya ve Ekvator'u yeniden tek bir ülke halinde birleştirmek için "Tanrı tarafından gönderilen kişi" ilan etmişti. Kısa bir süre sonra onu deviren Vicente Gómez adlı başka bir general, ülkeyi 1908'den 1935'e kadar "şahsi çiftliği" gibi yönetti.[1]

Venezuela'nın kaderini değiştiren olay 1922 yılında yaşandı. Kontrol altına alınamayan bir güçle petrol fışkırtmaya başlayan Maracaibo havzasındaki dev Barroso kuyusu günde 100.000 varil petrol üretmeye başladı. (Bu kuyuyu açan kişi, 1908'de İran'da ilk petrol kuyusunu açan mühendis George Reynolds'dan başkası değildi.) Barroso ku-

yusuyla birlikte Venezuela'nın petrol çağı başlamış oldu. Bu tarihten sonra toprağın altındaki petrol akmaya devam ettikçe, ülkeye akan zenginlik de çoğaldı.

Öyleyse 1958 yılında demokrasinin kurulmasından sonra etkili bir isim ve aynı zamanda da OPEC kurucularından olan enerji bakanı Pérez Alfonso niye emeklilik yıllarında petrolü "şeytan dışkısı" diye tanımladı? Böyle söylemesinin nedeni bu gelir akışının devlet, ekonomi ve toplum üzerindeki etkisi ile halkın psikolojisi ve motivasyonunda yarattığı değişimdi. Petrolden gelen para kolayca çarçur edilebiliyor ve ulusun yaşamını rayından çıkarabiliyordu. Ona göre Venezuela çoktan bir petrol ülkesi haline gelerek, albenili ve şeytani "kaynak laneti"nin kurbanı olmuştu.[2]

"TERSİNE MİDAS DOKUNUŞU"

1980'ler ile 1990'larda Venezuela merkezi hükümeti gelirlerinin yüzde 70'inden fazlasını petrolden elde etti. Bir petrol ülkesinde gelir rekabeti ve bu geliri paylaşma mücadelesi himayecilik, adam kayırmacılık ve "rant arayışı"na yol açarak, ülke ekonomisinin başlıca faciasına dönüşüyor. Yani ülkedeki en önemli "iş" (petrol üretiminden sonra) petrolden elde edilen "ranttan" pay kapmaya—devletin elindeki gelirden kendine pay çıkarmaya—odaklanıyor. Girişimcilik, yenilikçilik, sıkı çalışma ve rekabete dönük bir kalkınma ekonomisi gibi özellikler sistem zayiatı olup çıkıyor. Ekonomi esnekliğini yitiriyor, kendini uyarlama ve değiştirme yeteneğini kaybediyor. Buna karşılık devlet denetimindeki ekonomik yapı büyüdükçe onunla birlikte yan kuruluşlar, denetimler, düzenlemeler, bürokrasi, dev projeler, mikroyönetim—ve yozlaşma da—büyüyor. Gerçekten de petrol ve gaz sayesinde ulaşılan devasa gelirler yozlaşma ve rant arayışı için son derece verimli bir besi kaynağı oluşturuyor.

Bir grup Venezuelalı akademisyen problemi şöyle özetledi: "Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Venezuela'nın petrol sayesinde, Venezuela halkının üretkenliğine veya girişimci ruhuna bağlı olmayan o doğal armağan sayesinde zengin olduğuna dair derin köklü bir inanç hâkimdi.

Siyasi faaliyetler, Venezuela halkının çoğunluğunun üretkenliğine ve ticari inisiyatiflerine dayalı sürdürülebilir bir zenginlik kaynağı yaratmak yerine, bu serveti paylaşma mücadelesi çevresinde dönüyordu."[3]

Petrol ülkesi ve refakatçisi kaynak lanetinin iki özelliği daha var. Birinin adı Hollanda hastalığı. Bu, 1960'larda Hollanda'da görülen bir rahatsızlığın adı. O tarihlerde Hollanda önemli bir doğal gaz ihracatçısıydı. Ülke yeni gaz kaynakları buldukça, Hollanda ekonomisinin öteki kesimleri bundan zarar görüyordu. Ülke parası aşırı değerlendi ve ihracat giderek pahalılaştı—ve haliyle azaldı. İthalatın ucuzlaması ve enflasyonun devamlılığı karşısında ülkedeki işletmelerin rekabet gücü zayıfladı. İşini kaybedenler, işletmelerin kapısına kilit vuranlar oldu. Bu süreç Hollanda hastalığı olarak tanındı.

Bu hastalıktan kısmen de olsa kurtulmanın yollarından biri, elde edilen gelirin bir bölümünü kenara ayırmaktır. Ayrıca bugün, önleyici ilaç olarak—bu tür bir ani ve/veya büyük gelir akışını emmek ve böylece ekonomiye bir anda yayılarak boğucu sel etkisi yaratmasını önlemek, böylelikle de ülkeyi Hollanda hastalığından korumak için—geliştirilmiş, küresel ekonominin son derece önemli bir unsuru olan devlet fonları bulunmaktadır.

İkincisi, petrol ülkelerinin daha da can sıkıcı bir rahatsızlığı olan, devlet harcamalarının sürekli yükselmesine yol açan, iyileşmesi zor görünen finansal katılıktır—buna "tersine Midas dokunuşu" adı verilmiştir. Bu, petrol fiyatlarının oynaklığından ötürü devlet gelirlerindeki değişkenliğin ürünüdür. Fiyat yükselince—insanların harcamalarını en hızlı şekilde artırma beklentisini yükselterek—toplumun devleti daha hızlı devlet desteği, yardım programı, yeni büyük projeler için zorlaması da güçlenir. Petrol ciddi bir gelir artışı yaratsa da, sermaye yoğun bir sektör olduğu unutulmamalıdır. Bunun anlamı, yarattığı iş miktarının görece az olmasından ötürü, hükümetler üzerinde refah sağlayıcı ve iyileştirici proje harcamalarını artırma baskısına yol açar.

Fakat petrol fiyatları gerilemeye ve ulusların gelirleri düşmeye başlayınca, hükümetler bu harcamaları kısamazlar. Bütçelerde fonlar ayrılmış, programlar uygulamaya konmuş, sözleşmeler imzalanmış, kurumlar oluşturulmuş, yeni iş sahaları açılmış ve insanlar işe yerleştirilmiştir. Aksi halde siyasi çatışmalar ve sosyal patlamalarla karşılaşabilirler. Ay-

rıca hükümetler enerji ihraç eden bir ülkede yaşamaktan kaynaklanan doğal bir hak olarak yurttaşlarına petrol ve doğal gazı ucuza satma zorunluluğuna hapsolmuşlardır. (2008 yılında Venezuela'da benzinin galon fiyatı sekiz sent kadar yükseldi.) Bu da enerji kaynaklarının savurganca ve etkinlikten uzak bir biçimde kullanılması, aynı zamanda da ihracat kaynaklarının azaltılması demektir. Harcama—ve harcamaları artırma—baskısına direnmeye kalkan bir hükümet kendi varlığını tehlikeye atmış olur.

"Tersine Midas dokunuşu"nun etkisini geçirmenin harcamaları kısmaktan daha kolay bir yolu var. Ama yararı kısa süreli oluyor. Bunlardan biri para basmak, o da yüksek enflasyonu körüklüyor. Diğeri ise uluslararası borçlanarak para akışını devam ettirmek. Ancak borçlar ve borç faizleri kolayca şişerek olası borç krizlerine yol açabileceği için, bu borcun karşılığı ayrılıp mutlaka geri ödenmesi gerek.

Bir petrol ülkesinde—tahmin edilebileceği gibi pek tutulmayan birkaç istisna ekonomist dışında—harcamaları daha düşük gelir düzeyine göre ayarlamayı savunan bir kesim bulamazsınız. Tam tersine, toplumun büyük çoğunluğu petrolün her sorunu çözebileceğine, petrolden gelen para akışının sonsuza kadar süreceğine, maliye bakanlığının musluklarının sonuna kadar açılması gerektiğine ve hükümetlere düşen görevin, petrol gelirleri giderek daha büyük ölçüde bir seraba dönüşse bile, bu gelirleri olabildiğince hızlı harcamak olduğuna gönülden inanmış durumdadır.

Nijerya eski maliye ve dışişleri bakanlarından Ngozi Okonjo-Iweala'nın dediği gibi: "Devletin gelir kaynaklarının yüzde 80'i petrol ve gaza bağımlıysa, ihracatınızın yüzde 90'ı tek bir ürüne; petrole dayalıysa, ekonomik büyümenizin tek sürükleyici etmeni buysa, ekonominiz petrol fiyatının iniş çıkışına göre düşüp kalkıyorsa, harcamalarınız ve tabii GSYİH'niz de oynaksa, öyleyse siz bir petrol ülkesisiniz, demektir. Sizde yolsuzluk vardır, enflasyon vardır, Hollanda hastalığı vardır, vardır oğlu vardır."[4]

Bu bir petrol ülkesini betimleyen genel karakteristik, ancak bunun dışında geniş ölçüde çeşitlilikler de söz konusudur. Küçük bir Basra Körfezi ülkesinin petrol ve gaza bağımlılığı aşikârdır, ancak böyle bir ülkenin nüfusu az olacağından, üzerindeki baskı da sınırlı kalır. Dolayı-

sıyla çeşitlendirilmiş bir devlet fonları portföyüyle petrol fiyatlarındaki oynaklık etkisini hafifletebilir. Oysa devlet gelirleri ve GSYİH bakımından petrol ve gaza son derece bağımlı Nijerya gibi büyük bir ülkenin esneklik şansı daha azdır. Harcamaları dizginlemesi çok daha zordur.

Ayrıca bir de derece meselesi var. Örneğin Rusya 139 milyonluk nüfusu ve oldukça gelişkin eğitim sistemiyle büyük ve çok yönlü bir sanayi ekonomisine sahiptir. Yine de ihracat gelirinin yüzde 70'i, devlet gelirlerinin yüzde 50'si ve GSYİH'sinin ise yüzde 25'i petrol ve doğal gaza bağımlıdır. Bunlar ülke ekonomisinin genel performansını petrol ve gaz fiyatlarındaki hareketliliğe aşırı ölçüde bağımlı kılmaktadır. Aslında Rusya bir petrol ülkesinden daha öte bir konumda ise de, petrol ülkesine özgü—hem yararlanması hem de mücadele etmesi gereken—bazı niteliklere sahip bulunuyor; bu durum, petrol ve gaza bağımlılığını azaltacak bir çeşitlendirmeyi nasıl gerçekleştirebileceğine ilişkin sürekli bir tartışma kaynağıdır.

"ZAMAN KAYBEDEMEZDİK"

Ancak Venezuela, petrol ülkesi tanımına tam tamına uyan bir ülkedir. Petrol ülkesi terimini somutlayan kişi, en azından ilk kez, Carlos Andrés Pérez'di. Venezuela devlet başkanlığı koltuğuna ilk oturuşu, 1970'lerde petrol patlamasının zirve noktasına ulaştığı, devlet hazinesine her türlü hayali aşan miktarda bir gelir akışının yaşandığı günlere denk gelir. 1973-74 yıllarında petrol fiyatlarının dört katına çıkması sonucu bir önceki başkanın eline geçen paranın dört katı bir yıllık gelire sahip oldu. Üstelik bu parayı harcamaya kararlıydı. Kabinesine "Dünyayı değiştireceğiz!" dedi. Venezuela'nın insan sermayesi bu özlemi daha da geçerli kılıyordu. Hükümet daha son fiyat artışından önce petrol şirketlerine yüzde 90 vergi uyguluyordu ve "petrolle tohum saçma" politikası gereğince eğitime çok büyük paralar yatırılmıştı; bunun sonucunda Venezuela eğitimli, gelişen bir orta sınıfa sahip olmuştu.

"Sihirli sıvı servetinin yarattığı krallık", petrol ülkesi modern Venezuela'nın mimarları arasında diğerleri kadar Pérez'in de yeri vardır. Ona kimileri "Suudi Venezuela" der. Pérez gelişmiş ülkelere yetişmek için

petrol sayesinde iki kat hızlı bir tempoda ilerleyerek sanayileşen ve kendi kendine yeten bir ulusu tarif ettiği *Le Gran Venezuela* vizyonunu ortaya attı. Petrol "bize" dedi, "Venezuela'yı geri kalmışlıktan kurtarma fırsatı verdi...Zaman kaybedemezdik."

1976'da Pérez, o tarihte gelişmekte olan dünyayı saran kaynakları millileştirme yönündeki dev dalganın etkisiyle, hükümeti petrol endüstrisine el koymaya çağırdı. Ancak Venezuela millileştirme eylemini dikkatli ve faydacı bir şekilde gerçekleştirdi. Sektörde, uluslararası büyüklerin yönettiği yıllar boyunca ciddi bir yetenek birikimi sağlanmıştı. Millileştirme öncesi sanayideki iş alanlarının yüzde 95'i en üst yönetime kadar Venezuelalıların elindeydi. Dolayısıyla millileştirme kadrodan çok mülkiyet değişimi getirecekti. Devlet mülkiyetindeki bu yeni şirket Petróleos de Venezuela, S.A. (PDVSA) genellikle profesyonel bir anlayışla yönetildi. Bir dizi birbiriyle bağlantılı operatif birimin üzerinde yer alan bir holdingdi.[5]

"BU BİR KAPAN"

Pérez 1979'da başkanlıktan ayrılırken para hâlâ akmaya devam ediyordu. Ne ki, 1980'li yıllara gelindiğinde petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte, ulusal gelir de azaldı. Yeni petrol ülkesinin devlet yapısı yerine oturmuş ve gerçekten de genişlemişti. 1980'lerde Pérez iş başında değildi; petrol ülkesi olmanın bütün sakat yanları şimdi gözüne net bir biçimde görünüyordu. Dünyayı dolaşırken farklı ekonomik kalkınma modellerini ve reform mücadelelerini gördü, petrole bağımlı mağrur bir devletin kusurları, yetersizlikleri ve bedelleri üzerine kafa yordu. "Bir (petrol) fiyat mahmuzunun herkes için kötü, ama en çok da petrol sahibi gelişmekte olan bir ülke için kötü" olduğu yargısına ulaştı. "Bu bir kapan."

1980'lerin sonunda Venezuela tam bir petrol ülkesi paradigması oluşturuyordu. Derin bir kriz içindeydi. Enflasyon ve işsizlik hızla yükselirken, yoksulluk sınırının altındaki nüfus oranı da onunla birlikte artıyordu. Kırlardan kentlere göçün yoğunlaşması ve başkent Caracas'ı çevreleyen tepelerin yamaçlarına yayılan gecekondular ve teneke evler büyüyen gelir uçurumunu işaret ediyordu. Bu sırada Venezuela'nın

güncel gelirinin yüklü bir bölümü uluslararası kredi kuruluşlarından alınan borçların faiz ödemelerine gidiyordu.

Tüm bu baskıyı ağırlaştıran bir etmen daha vardı—Venezuela'nın nüfusunu yirmi yılda neredeyse ikiye katlayan hızlı nüfus artışı. Böyle bir artış, kişi başına düşen ulusal geliri aynı tutmak için her koşulda dillere destan bir ekonomik büyüme gerektirir. (Kimi zaman göz ardı edilse de, nüfus artışı sosyal iyileşmenin—sağlık koşullarının düzelmesi ve çocuk ölüm oranının azalması—bir göstergesidir.) Hükümet sosyal protestoların patlak vermesinin önüne geçmek için daha karmaşık bir fiyat denetim sistemi yürürlüğe koyduysa da, bu ekonominin daha da katılaşmasını getirdi. Buzdan cenaze masraflarına, kafelerdeki bir fincan kahvenin fiyatına kadar hemen her şeyin fiyatı hükümet tarafından belirleniyordu.[6]

1980'lerin sonu Pérez'in bir dönem daha devlet başkanlığı koltuğuna oturmasını getirdi. 1989'da Miraflores adlı başkanlık sarayına geri döndüğünde petrol "kapanının" tekinsiz niteliği tamamen ortaya çıkmıştı. Petrolden gelen paraya rağmen ekonomi feci haldeydi ve giderek daha da kötüleşiyordu. Kişi başına düşen gelir 1973'teki düzeyine geri dönmüştü. Pérez törende yaptığı açılış konuşmasında ülkenin servetini "nadir bir varlığı idare eder" gibi kullanacağını açıkladı. Bu gidişi geri döndürme kararlılığıyla harekete geçen Pérez hemen ekonomi üzerindeki denetimleri gevşeten, harcamaları kısan ve yoksulların sosyal güvenlik ağını güçlendiren reform programı başlattı. Caracas'ta yüzlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan büyük isyanların yaşandığı hayli fırtınalı geçen birinci yıldan sonra ekonomi reformlara tepki vermeye başladı ve yüksek bir tempoyla toparlanmaya yüz tuttu.

Fakat petrol ülkesi olmaktan kurtulmak çok zordu. Geleneksel siyasi partiler, çıkar grupları ve özel rant paylaşımından yararlanan kesimler her fırsatta programını baltalamak için başkana karşı birleştiler. Parti kadroları da, ekonomi bakanlıklarına teknokratları getirdiği, kendilerini alışık oldukları ranttan ve avantalardan yoksun bıraktığı için kendisine cephe aldılar.

Ne ki, Pérez'in karşıtları bu kadarla kalmıyordu.

DARBE

4 Şubat 1992 gecesi İsviçre'deki bir konferanstan döndükten sonra başkanlık konutunda uyuyakalan Pérez, bir telefon sesiyle ayağa fırladı. Bir darbe eylemi başlamıştı. Hemen başkanlık sarayı Miraflores'e koştu ve saldırıya uğramış olduğunu gördü. Bir grup hırslı genç subay nicedir planlanmakta olan bir komployu uygulamaya koyarak, devlete karşı darbe yapıyordu. Saraya yönelen taarruz, Caracas'ta ve diğer büyük kentlerde düzenlenen saldırılarla eşgüdümlü yürütülüyordu.

Başkanlık sarayına düzenlenen bu kanlı saldırı sırasında pek çok asker öldürüldü. Eğer bir arka kapı sayesinde sivil bir arabanın arka koltuğunda bir paltonun altına kıvrılarak gizlice sıvışmasaydı, Pérez'in öldürülmesi de işten bile değildi—zira baş hedefin o olduğu belliydi.

Komplocular ülkenin pek çok yerinde amacına ulaşırken, Caracas'takiler başkanlık sarayını ele geçirmeyi hâlâ başaramamıştı. Gerçekleştiremedikleri çok önemli bir hedefleri daha vardı: "zaferlerini" ilan edecekleri yayın kuruluşlarını ele geçirmek. Bir grup isyancı televizyon istasyonu sandığı yere vardığında, yanlış adrese geldiklerini, istasyonun buradan üç yıl önce taşındığını öğrendi. Diğer bir grup doğru adrese gitti. Burada da istasyon müdürü onları, ellerindeki video kasetin yayın formatına uymadığına, uyması için yapılması gereken dönüştürme işlemininse biraz zaman alacağına ikna etti. Sonuçta bu sürenin hükümete sadık güçlerin istasyonu yeniden ele geçirmesine yetecek kadar uzun olduğu görüldü. Gece sona ermeden, darbenin en azından Caracas'ta başarısızlığa uğradığı anlaşılmıştı.

Ertesi gün, gözaltına alınan darbenin Caracas'taki lideri, otuz sekiz yaşındaki Yarbay Hugo Chávez, hedeflerini ellerinde tutmaya devam eden diğer şehirlerdeki isyancıları teslim olmaya çağırması için iki dakikalığına, üzerindeki "kusursuz üniforması"yla ulusal televizyona çıkarıldı. Mesajı işe yaradı. Ama televizyondaki bu iki dakikanın Chávez'e başka bir etkisi daha oldu: Onu mağlup bir darbeci olmaktan çıkarıp, bir anda sinik kamuoyunun görmeye alıştığı geleneksel partilerin düzenbaz politikacılarından son derece farklı karizmatik bir *caudillo*'ya dönüştürerek, meşhur etti. Chávez sakin bir dille isyancılara ve tüm

ulusa, "Ne yazık ki, şimdilik, uğrunda harekete geçtiğimiz amaçlara başkentte ulaşamadık" diye seslendi. "Karşımıza yeni durumlar çıkacak. Ülke mutlaka daha iyi bir geleceğe yönelecek." Şimdilik sözcüğü ülkenin dört bir yanında yankılandı.

Ancak Chávez'in önündeki yol onu o an için, demir parmaklıkların arkasına götürecekti.[7]

HUGO CHÁVEZ

İki öğretmenin çocuğu olan Hugo Chávez Venezuela'nın seyrek nüfuslu bozkırı Frias'da büyüdü. Gençliğinde usta bir beyzbol oyuncusu olan Hugo'nun hayali bir gün Amerikan birinci liginde oynamaktı. Aynı zamanda amatör bir ressam ve karikatüristti. Ancak bütün ilgi alanları bunlardan ibaret değildi. Barinas kentindeki en iyi iki arkadaşından biri adını Lenin'den alan Vladimir, diğeri ise adını Karl Marx'ın çalışma arkadaşı Friedrich Engels'ten alan Federico'ydu. Onlu yaşlarda Chávez zamanın çoğunu yerel komünist gruptan olan babasının kitaplığında Karl Marx, Güney Amerika'nın "Kurtarıcısı" Simon Bolivar, devrim ve sosyalizm üzerine tartışmalarla geçirirdi. Bir askeri öğrenci olarak askeri akademiye girerken yanında götürdüğü kitaptan da anlaşılacağı gibi, bu dönemin onun üzerindeki etkisi çok büyük olmuştu: *Che Guevara'nın Günlüğü*. Ve daha öğrencilik yıllarında kendi günlüğüne, özlemini "bir gün tüm Ulusun, büyük Bolivar ulusunun sorumluluğunu üstlenecek kişi ben olacağım" sözleriyle geçirecekti. Uygun koşullarda iktidarı ele geçirmeyi başaran başka hırslı genç subayların—Libya'da Kaddafi, Peru'da Juan Velasco Alvarado—kariyerlerini adım adım izleyip özümsedi.

Askeri akademiden mezun olduktan sonra kendisiyle aynı kafadaki komplocularla bağlantı kurmakta gecikmedi. Biyografisinde "herkesin bildiği gibi, Hugo Chávez yirmi üç yaşındayken ikili bir yaşam sürmeye başladı" deniyor. Gündüzleri sıkı çalışan, görevine düşkün ve itaatkâr bir subaydı. Geceleri ise kendisini iktidara taşıyacak yolu netleştirmek amacıyla, gizlice diğer genç subaylar ve aşırı sol eylemcilerle buluşuyordu. Bir gün 1980'lerin başlarında Chávez bir grup genç subayla çıktığı yürüyüş sırasında, Chávez de içlerinde olmak üzere aralarından bazıla-

rının—yeraltında devrimci bir hareket hazırlamak için—bir süre gizli bir yerde saklanması fikrini irdelediler. Hemen oracıkta, Simon Bolivar'ın gölgesinden ötürü çok sevdiği bir ağacın önünde bu uğurda mücadele etmeye ant içtiler. O andan sonra, Chávez kendisini Venezuela'nın gelecekteki lideri olarak görmeye başladı. Ordu içinde kendi ağını oluşturan gizli bir subaylar grubu kurdu: Bolivar'ın Devrimci Ordusu.[8]

1992 yılında bu yürüyüşten on yıl kadar sonra Chávez ve eylem arkadaşları başarısız darbe girişimlerini düzenlediler. Chávez tutuklanmasından sonraki iki yılı hapiste okuyarak, yazarak, tartışarak, zafer hayalleri kurarak ve ileride davası için önemli olacak sonu gelmeyen bir ziyaretçi akınını kabul ederek—ve ülke çapına yayılan şöhretinin keyfini çıkararak—geçirdi.

Daha sonra 1992'de bu kez daha yüksek rütbeli subaylardan gelen ikinci bir darbe girişimi de başarısızlığa uğradı. Ancak bu olay Carlos Andrés Pérez'in ne kadar gözden düştüğünü gösteriyordu. Pérez politikalarıyla, özellikle de petrol ülkelerinin değişmez özelliği olan harcamaları kısarak, halkı kendinden uzaklaştırmıştı. Ayrıca ekonomik reformları ve siyasi erkin desantralizasyonuyla karşıtlarını iyice çileden çıkarmayı sürdürüyordu. Ama öç almakta gecikmediler: Görevini kötüye kullanma gerekçesiyle dava açtılar. Getirilen somut suçlama şöyleydi: İktidarı Marksist Sandinistalardan devralan ve öldürülme korkusuyla yaşayan, bu yüzden de suikastı önlemek amacıyla bir başkanlık güvenlik servisi oluşturmak için kendisinden yardım talep eden Nikaragua'nın yeni başkanı Violeta Chamorro'ya 17 milyon dolar vermek. Bunun üzerine Pérez'in görevinden ayrılmak zorunda kalması, hiçbir iyilik karşılıksız kalmaz, mealindeki eski atasözünü doğruluyordu.

Pérez karşıtları onu devirerek elde ettikleri zaferi kutlamaya başladılar. Ama bu zafer eski petrol ülkesi düzenini savunanlara oldukça pahalıya mal olacaktı. Açılan dava siyasi sistemin gözden düşmesine neden olarak, sonunda kendilerini de yıkıma uğrattı.

1994 yılı paskalya öncesi pazar günü Pérez'in ardılı ve eski rakibi Rafael Caldera, Chávez ve diğer darbe girişimcilerini serbest bırakarak, af ilan etti. Muhtemelen Caldera bu genç subayları yolunu şaşırmış kişiler olarak görüyordu. Ayrıca Caldera'nın bir yere kadar kişisel duygularıyla hareket etmiş olması da mümkündür. Hugo Chávez'in babası

Caldera'nın Barinas eyaletindeki eski partisinin liderlerindendi ve oradaki kampanyasını yürüten kişiydi. İlginçtir ki, Caldera normal kabul edilebilecek bir kısıtlamayı af yasasına koymadı: Chávez ve diğerlerine siyasi yaşamı sonsuza kadar yasaklama. Bu önemli bir ihmaldi. Ne ki Caldera darbecilerden herhangi birinin Venezuela seçimlerine katılabileceğini aklından bile geçirmemişti.

Hapisten çıkan eski komplocu, deneyimli iki sol politikacıyı kendine yol gösterici alarak, mermilerle değil sandık yoluyla siyasi erki ele geçirmeye kararlı olduğunu gösterdi. Bu kez Chávez'in silahı tüfek ve gizlilik değil, yeni kazanmış olduğu popülerlik, örgütlülük, önüne geçilmez kişisel hırsı ve etkileyici karizmasıydı. Bolivar siyasi hareketi adını verdiği örgütün başına geçti ve yolsuzluğa, eşitsizliğe ve sosyal dışlanmaya karşı çıkarak ülkeyi tükenmez bir enerjiyle bir baştan bir başa dolaştı. Yurtdışına da çıktı. Arjantin'de "yığınlar ve karizmatik lider" arasındaki mistik birlik kuramını ortaya atan—aynı zamanda Soykırımı lanetleyen—Arjantinli bir sosyologla bir süre zaman geçirdi.[9]

Ancak asıl önemli ziyaretini Küba'ya yaptı. Orada kahramanı ve kendisi gibi bir beyzbol tutkunu olan Fidel Castro'yla aralarında derin bir bağ kuruldu. Castro ona akıl hocalığı yaptı ve gerçekten siyasi evladı gibi bağrına bastı. Chávez'se kendini Castro'nun bu yarıküredeki varisi gibi görmeye başladı, ama çok önemli bir farkla—o, milyarlarca dolar gelir bahşedilmiş bir Castro olacaktı.

LA APERTURA

Bu esnada giderek kötüleşen Venezuela ekonomisi ağır bir bankacılık krizine doğru ilerliyordu. 1990'ların ortalarında Venezuela'nın ulusal sorunlarla başa çıkabilmesi için acilen petrol gelirini artırması gerektiği açıktı. Dünyada petrol fiyatları yükselmediğinden, ek gelir sağlamanın tek yolu Venezuela'nın ürettiği petrolün varil miktarını çoğaltmaktı. PDVSA'nın yeni başkanı petrol mühendisi Luis Giusti yatırım ve üretimi hızlandırmak için bir kampanya başlattı.

En kayda değer girişim, küresel bir etkiye yol açan *la apertura* —"açılış" (daha doğrusu yeniden açılış)—uluslararası petrol şirketlerini

PDVSA'yla ortak yatırıma girerek daha pahalı ve teknolojik açıdan daha zorlu rezervleri işletmeye açmak için Venezuela'ya geri dönmeye çağırıyordu. Bu yaklaşım millileştirmeden vazgeçildiğini göstermiyordu; yeni küreselleşme çağında daha fazla açıklığa doğru bir eğilimi yansıtıyordu. Aynı zamanda ülkenin kendi başına altından kalkamayacağı çok büyük ölçekli bir yatırımı harekete geçirebilmek için başvurulmuş pragmatik bir yoldu.

La apertura bir hayli tartışmalıydı. Kimine göre bir sapmaydı, istenmeyen bir şeydi. Kaldı ki, o güne kadar izlenen geleneksel rota—millileştirme, devlet kontrolü, "yabancıların" dışlanması—muazzam ölçüde popülerdi. Oysa Giusti için bunların hepsi ideolojik meselelerdi. Asıl önemli olan görüntüler ve simgeler değil, gelirler ve sonuçlardı. Devletin tam kapsamlı yatırım için gereken fonu sağlayacak kaynakları yoktu, zaten devletin elindeki para rakip harcama alanı olan sosyal kaynaklara zor yetiyordu. Üstelik PDVSA ne kadar yetkin bir kuruluş olsa da, gereken gelişkin teknolojiye sahip değildi. *La apertura* uluslararası sermaye ve teknoloji getirecekti. Eski sahalardan çıkartılan petrol miktarı da artacaktı. Son olarak, Venezuela, Orinoco bölgesindeki Faja denilen havzadaki o güne kadar ekonomik biçimde çıkarma olanağı bulunamayan devasa çok ağır petrol rezervlerini işler hale getirmek için büyük çaplı yatırım ve teknoloji olanağına kavuşacaktı. "Orinoco uyur haldeydi" diyor Giusti. "Yüzyıldan beri burada petrol olduğunu, ama hiç el atılmadığını biliyorduk."

Venezuela *la apertura* sayesinde üretim kapasitesini altı-yedi yılda beş milyon varil artırarak ikiye katlayabilirdi ve elde edilecek ek gelirin aslan payı, vergiler ve ortaklıklar yoluyla yine devlete kalacaktı. Ama bunların hiçbiri yabancı yatırım olmadan başarılamazdı. Giusti'nin sözleriyle: "Dünya kadar para vardı, bizim de dünya kadar yapacak işimiz."[10]

RESMİ ÖNÜNE KOYMAK

İşin en zor kısmı Başkan Rafael Caldera'dan başlamak üzere, siyaset alanındaydı. Giusti ulusalcı politikaları gayet iyi bilen başkanı ikna etmek zorundaydı. Giusti'nin elinde üzeri altın harflerle yazılı mavi ka-

paklı iki şık cilt halinde, ayrıntılı bir *la apertura* planı vardı. Başkanla bir toplantısında Caldera'nın pek çok sayfaya küçük kâğıtlar iliştirdiğini gördü. Giusti bunun üzerine paniğe kapıldı. Caldera'nın çok usta bir avukat olduğunu, başkanla uzun uzadıya bir hukuk tartışmasına girerlerse yenik çıkacağını biliyordu.

Başkanı en temel ve popüler milli politika ilkelerinin ve kamuoyunun tersine nasıl ikna edecekti? Ne yapıp edip işin özüne inmeyi, Caldera'nın önüne resmin tamamını en ayrıntılı biçimde koymayı başarmalıydı. Birden aklına bir fikir geldi. Gerçekten bir resim yapsa, nasıl olurdu? Tanıdığı, aynı zamanda yetenekli bir arazi ressamı da olan parlak bir jeolog vardı; Tito Boesi. Bir perşembe günü Giusti, Boesi'yi arayarak büyük bir kanvas üzerine, ilk araştırmacıları heyecanlandıran küçük sızıntılardan uygulanan çeşitli teknoloji kuşaklarına ve Orinoco'nun geleceği için hayal edilebilecek teknoloji düzeyine kadar, ülkenin petrol teknolojisinin bütün gelişim aşamalarını gösteren bir tablo resmetmesini istedi. Amaç Venezuela'nın devraldığı petrol mirasının bundan sonraki gelişiminin gittikçe nasıl daha karmaşık ve pahalı bir niteliğe bürüneceğini açık ve net biçimde göstermekti.

Giusti, Boesi'ye "Bu resmi hemen istiyorum" dedi.

Bunun üzerine Boesi "Delirdin mi sen?" diye karşılık verdi.

"Çok lazım. Senin ne kadar iyi bir ressam olduğunu bilirim Tito. Ama sanat harikası olması şart değil."

Giusti ertesi cumartesi başkanın konutuna giderken, koltuğunun altında rulo yapılmış Boesi'nin kanvası duruyordu. Sıra kendisine gelince, başkana size bir şey gösterebilir miyim, diye sorduktan sonra, başkan da dahil tüm salondakilerin şaşkın bakışları altında kanvas rulosunu masanın üzerine yayarak, öyküsünü anlatmaya başladı.

Giusti sözlerini bitirdiğinde Başkan Caldera'nın sinirlenmiş olduğunu gördü. Önce bu kızgınlığı kendisine yönelik sandıysa da, Caldera'nın aslında Venezuela'nın varlığının bağlı olduğu sektörün önündeki zorlukların boyutlarını kendisine doğru dürüst aktarmayan yakın çevresine kızmış olduğunu anladı.

Başkan bu olaydan birkaç gün sonra *la apertura*'yı onayladı. Birçok sözleşmenin görüşülüp uygulandığı bunu izleyen birkaç yıl boyunca *la apertura* ülkeye on milyarlarca dolarlık uluslararası yatırım getirdi; bu

sayede devasa petrol kumlukları Faja işletmeye açıldı ve gerilemeyi tersine çevirmek için yeni teknolojilere ihtiyaç duyan eski petrol sahaları "yeniden devreye sokuldu."[11]

PETROL SAVAŞI

Petrol politikasının çok önemli ikinci bir yönü daha vardı. Venezuela OPEC kotasını dikkate almadan, gerçekte ülke kotasını yok sayarak maksimum düzeyde üretim yapmaya karar vermişti. Venezuela bu kotanın kendisine on yıl önce konduğunu, bu süre zarfında nüfus ve sosyal gereksinimlerindeki değişimi dikkate almadığını öne sürüyordu. Kuşkusuz kendileri de üretimlerini azami düzeye çıkarmak isteyen öteki OPEC ülkeleri bu tavra şiddetle karşı çıktılar. 1992 ve 1998 arasında Venezuela petrol üretimini yüzde 40 gibi herkesi hayrete düşüren bir oranda artırdı. Bunun üzerine OPEC içinde amansız bir mücadele baş gösterdi. Gözlemciler OPEC'in kuruluşuna öncülük etmiş iki ülkenin—şimdi kotaları yok sayan Venezuela ile kotalara uyulmasında ayak direyen Suudi Arabistan—arasında pazar payı için bir "petrol savaşı"ndan dem vurmaya başladılar. Bu savaş Kasım 1997 Cakarta toplantısı sırasında ayyuka çıkmış ve bütün ihracatçıların ellerinden geldiği kadar petrol üretebileceği konusunda anlaşmasıyla sonuca bağlanmıştı. Bu uygulama günümüze kadar az çok bu şekilde devam edip geldi.[12]

Derken daha önceden başlamış olan Asya finansal krizinin petrol fiyatlarında çöküşü tetiklemesi üzerine, petrol ihraç eden ülkelerin bütçeleri çok ağır bir darbe yedi. İşler bu noktaya varınca, Venezuela artık pazar payı stratejisini sürdüremeyeceğini anladı. 1998 Martında Venezuela, Suudi Arabistan ve OPEC üyesi olmayan Meksika Riyad'da buluşarak gerek OPEC üyesi olan gerekse olmayan ihracatçı ülkeler için bir üretimi kısma politikası belirledi. Diğer ihracatçı ülkelerin çoğu bu kararı ya kendi çıkarlarına uygun bularak ya da paniğe kapılmış olduğundan hemen benimsedi. Ancak Asya krizinden kaynaklanan talep azalmasıyla başa çıkabilmek için bu adım yetersizdi. Petrol fiyatları önce hafif yükseldikten sonra, 10 dolara kadar düştü, ardından ihracatçılar açısından dayanılmaz bir noktaya, tek haneli rakamlara kadar indi.

SEÇİM: "EN UZAK OLASILIK BİLE DEĞİL"

1998 sonu Venezuela derin bir ekonomik krize yuvarlanmıştı, yoksulluk hızla yaygınlaşırken sosyal gerginlik had safhaya varmıştı ve günden güne daha da tırmanıyordu. *New York Times* 1998 Aralığında şöyle yazıyordu: "Petrolün varil fiyatının 10 doların altına düşmesi Venezuela'nın ekonomik dengelerini altüst etti." Venezuela tam da bu ortamda yeni bir başkan seçmeye hazırlanıyordu. İki güçlü parti Accion Democratica ile Copei tamamen gözden düşmüştü. Ayrıca eriyip gitmişlerdi; ne bir fikirleri, ne enerjileri ve de inançları kalmış gibi görünüyordu. Bir zamanlar Kâinat Güzeli seçilmiş olan bir belediye başkanı bir süre için en önde giden başkan adayı olduysa da, kampanyanın ilerlemesiyle geride kaldı.[13]

Chávez siyasi sisteme yönelik arkası kesilmeyen saldırılarıyla, oy oranını bir-iki puandan en yüksek noktaya çıkarmayı başardı. Başkanlık için seçim kampanyalarında âdet olduğu üzere PDVSA adaylara mevcut durum hakkında brifing veriyordu. Bu sırada bizzat Giusti, *la apertura*'yı ve geniş ölçüde açık üretimi aktif olarak savunmasından ötürü, sürtüşmenin tarafı olup çıkmıştı; ayrıca onun kendine göre özel bir siyasi ajandası bulunduğunu düşünenler de vardı. Chávez PDVSA idare merkezine gidince Giusti'ye görüşmenin sadece birer yardımcı eşliğinde baş başa yapılmasını istediğini bildirdi. Giusti ona doksan dakika boyunca endüstrinin durumunu anlattı. Sonunda Chávez bu mükemmel sunumundan ötürü kendisine teşekkür ettikten sonra, tam kapıdan çıkmak üzerelerken, kolunu tutup samimi bir ifadeyle kişisel takdirini ve içten duygularını iletmek istediğini söyledi. Ardından aşağı kata kendilerini bekleyen basın mensuplarının yanına indi ve başkan seçildiği gün Giusti'yi kovacağını açıkladı.

Petrol fiyatındaki düşüşün yol açtığı derin ekonomik ve sosyal huzursuzluk koşullarında, katılımın yüzde 35'te kaldığı 1998 Aralık başkanlık seçimlerinden, hapisten çıkalı topu topu dört yıl olan Hugo Chávez yüzde 56 oy alarak zaferle çıktı. Chávez o gece yaptığı zafer konuşmasında Luis Giusti'yi, Venezuela'nın ruhunu emperyalistlere satan şeytan ilan etti.

Ertesi ay açış konuşmasında, yarbayı 1994 yılında afla özgürlüğüne kavuşturan eski başkan Rafael Caldera, Chávez'in hemen yanında duruyordu. Caldera olanlara hiç de şaşırmışa benzemiyordu. Sonradan "Kimse Bay Chávez'in cumhuriyetin başkanı olabileceğini en uzak olasılık olarak bile görmüyordu" diyecekti. Luis Giusti ise, Chávez'in kendisini kovmasına fırsat vermeden, bir bahaneyle PDVSA başkanlığından istifa etti.[14]

CHÁVEZ İKTİDARDA

İyi ama kırk iki yaşındaki yarbay ülkeyi nasıl yönetecekti? Demokrat biri miydi, yoksa otoriter mi? İlk yorumlarından pek bir şey çıkmıyordu. "Eğer benim geleneksel analiz esaslarımı değerlendirmeye kalkarsanız, kafanız asla karışıklıktan kurtulmaz" diyordu. "Chávez'in solda mı, sağda mı yoksa ortada mı, sosyalist mi, komünist mi yoksa kapitalist mi olduğunu anlamaya çalışanlar varsa, şöyle söyleyeyim, ben bunlardan hiçbiri değilim, ama her birinden bir parça almışımdır." Başka bir zaman ise şunları ekliyordu: "Bana bir etiket yapıştırılmasını veya bir kalıba tıkılmayı kesinlikle reddediyorum, ölene kadar da reddedeceğim. Siyasetin ya da ideolojinin geometrik olduğu fikrini kabul etmem mümkün değil. Bence sağ ve sol göreli kavramlar. Ben hepsini kucaklıyorum, düşünce tarzımda hepsinden bir parça yer alıyor."

İdeolojisi ne olursa olsun, Chávez tüm iktidarı elinde toplamak için hızla harekete geçti; resmi devlet kurumlarını—"tamamen kurtlanmış" diye tanımladığı halde—yerinde bıraktı, ama kendi başlarına işlev gösterme olanağı vermedi. Kongrenin üst meclisini kaldıran yeni bir anayasayı çarçabuk geçirdi. Varlığı devam eden Kongre meclisini ise basit bir onay makamına dönüştürdü. Yüksek Mahkeme yargıçlarının sayısını yirmiden otuz ikiye çıkararak, *revolucionista*'larla (devrimciler) doldurdu. İleriki seçimlerde oy sandıklarını kendi kişisel siyasi mekanizması sayabilsin diye, Ulusal Seçim Konseyini doğrudan kendi denetimine soktu. Kongrenin ordu üzerindeki denetim olanaklarını kaldırdı ve kendine şehirli yedeklerden oluşan ikinci bir paralel askeri güç kurmaya kalkıştı. Ve Venezuela'yı Bolivar Cumhuriyeti ilan etti.

Küba'ya düzenlediği zafer ziyaretinde şöyle diyordu: "Venezuela Küba halkıyla aynı denizde yüzmeye doğru, bir mutluluk, gerçek sosyal adalet ve barış denizine doğru ilerliyor." Fidel Castro'yla top oynadılar—beyzbol tabii. Venezuela takımında atışları Chávez'in yapmasına karşın, maçı 5-4 Küba kazandı. Kübalıların kazandıkları bir şey daha vardı—Venezuela'nın desteği. Sovyet komünizminin sona ermesiyle birlikte Rusya'nın Küba'yla ideolojik bağı ortadan kalkınca, oradan gelen ucuz petrol akışı kesilmişti. Chávez, Castro için, ciddi bir indirimle petrol temin eden petrol bankası olmakta gecikmedi.[15]

Karşılığında Küba da ona çeşitli danışmanlar gönderdi—sağlık çalışanı, öğretmen, jimnastik eğitmeni ve değişik kılıklara bürünmüş çok sayıda güvenlik personeli. Küba bunu kendi açısından, Venezuela'nın 1960'lardaki "dehşet dolu yıllarda" gerillalara verdiği yardımın karşılığı olarak görüyordu. Castro Venezuela'nın petrol zenginliğine hep imrenmiş ve defalarca burada bir köprübaşı açma denemesinde bulunmuştu. Bir keresinde 1967'de Küba askerlerinin Venezuela'ya sızma girişimi Castro'nun özel güvenlik şefinin ölümüyle sonuçlanmıştı. Ne ki, Küba bu kez hükümete—Chávez hükümetine—destek olmaya geliyordu. Küba'nın yerel komşularını denetim altında tutma sistemini Chávez de benimsedi. Ve Chávez tavrını tam olarak netleştiremediği durumlarda, konuya şöyle açıklık getirirdi: "Yalnızca bir devrim ve bir karşıdevrim vardır; ve biz karşıdevrimi yok etmeye kararlıyız."

Roman Katolik piskoposları onu daha az çatışmacı davranmaya çağırdığında, verdiği karşılık şöyle olmuştu: "Sizi gidi cüppeli şeytanlar."[16]

Castro pek çok bakımdan bir rol modeliydi. Küba başkanının beş altı saatlik söylevleri ünlüydü, Chávez de pazar öğle sonraları *Alo Presidente* adlı televizyon konuşmalarını gelenekselleştirdi. Haftada bir çılgınca bir enerjiyle, en az dört saat boyunca fıkralar anlatıyor, devrim şarkıları söylüyor, çocukluğuna dair öyküler aktarıyor ve beyzbol muhabbeti yapıyordu. Karşıtlarını *corruptos* (yolsuzlar) ilan ederken, kendisini "gezegenimiz için en büyük tehdit olan... Kuzey Amerika imparatorluğu" dediği ABD'nin karşısındaki devrimcilerin öncü lideri olarak tanımlıyordu. Bir yandan on dokuzuncu yüzyıl kurtuluş savaşçısı Simon Bolivar'ın peleriniyle karşımıza çıkarken, aynı anda kendine ait yeni "yirmi birinci yüzyıl sosyalizmi" kuramını ileri sürüyordu.

Tabii asıl Venezuela devletinin can damarı olan petrol vardı. Chávez petrolün ekonomik motoru PDVSA'da hemen denetimi eline aldı. Son derece milliyetçi bir petrol politikasını savunan ve Venezuela'nın bir an önce vazgeçilmesi şart olan "liberal politikaların" kurbanı olduğunu öne süren Bernard Mommer adlı Almanya doğumlu bir enerji iktisadı uzmanından etkilenmişti. Chávez "devlet içinde devlet" dediği PDVSA'ya savaş açtı, ardından onu kendi devletine bağımlı kılmak için harekete geçti; böylelikle o güne kadar profesyonel bir anlayışla yönetilen kurumu politize etti. PDVSA'nın kasası devletin nakit para kutusu olup çıktı, Chávez şirketin finansal denetimini merkezi hükümete devrederek, onun devasa kaynaklarını doğrudan kontrol edebilir duruma geldi. Hesap verme sorumluluğu ya da şeffaflıktan eser kalmadı. Gelen parayı aklına estiği gibi kullanabilir, petrol yatırımlarını, sosyal harcamalara ayırmak, kendince en gözde kesimlere para desteği sunmak ya da iç veya dış siyasi emellerini gerçekleştirmek için uygun gördüğü başka bir alana kaydırabilirdi. Venezuela her zamankinden daha fazla tam bir petrol ülkesi olup çıkmıştı.[17]

PETROLDE TOPARLANMA

Chávez tüm dünyada yankılanan belirleyici bir politika değişikliği gerçekleştirdi. Venezuela artık üretimini artırarak gelirini çoğaltma stratejisi izlemeyecekti. Gerçekten de artık OPEC'te üretimi kısma ve kota takibinin en güçlü savunucusu olmuştu.

Fiyatlarda toparlanma başlayınca Chávez kuşkuya hiç yer bırakmayan şu açıklamayı yaptı: "Petrol fiyatlarındaki yükseliş savaş ya da dolunaydan ötürü olmadı. Hayır. Bu, üzerinde anlaşılan bir stratejinin, eski hükümetler ve Petroleos de Venezuela'nın politikasındaki 180 derecelik değişimin sonucuydu."[18]

Chávez Venezuela'nın petrol politikasının merkezine OPEC'i koymuştu, ama aslında Venezuela üretimi kısmaya daha Chávez iş başına gelmeden önce, 1998 Martındaki Riyad toplantısıyla başlamıştı. Ayrıca Venezuela tablonun sadece bir bölümünü oluşturuyordu. Gelirleri düşen diğer bütün OPEC ülkelerinin—bazı OPEC üyesi olmayan ülkelerin de—kota ve kısıtlamalar konusunda aklı başına gelmişti.

Dahası, genel manzara da kesin bir biçimde değişiyordu. OPEC üretim dizginlerini çekerken, Asya toparlanmaya başlamıştı. Talep yine yükselişe geçmişti. Haliyle fiyatlar da. Bu özel petrol krizi—üreticileri vuran kriz—sona ermek üzereydi.

Önceleri 10 doların altına kadar düşen varil fiyatlarına içleri kararak bakan ihracatçılar artık hedef olarak 22-28 dolarlık bir "fiyat bandından" daha güvenle söz eder olmuşlardı. Ancak 2000 sonbaharında Asya'da ekonomik düzelme ve OPEC'in yeni politikasının tetiklemesiyle, petrolün fiyatı bu bandı aşarak 30 doların üzerine çıktı; bu rakam, iki yıl öncesine göre üç katı bir artışı ifade ediyordu. Büyük talep artışı—1998 ile 2000 arasında 2,5 milyon varile varan bir yükselme—petrol piyasası üzerinde şaşmaz etkisini sürdürüyordu.

Basının tanımıyla "fiyatlardaki tırmanış" düşük fiyatlara çabucak alışan tüketici ülkelerde alarm zillerinin çalmasını beraberinde getirdi. Şimdi onlar "yaklaşan bir enerji krizi"nden korkmaya başladılar. Fiyat artışını—ve onun etkisiyle benzin ve evlerde kullanılan petrol fiyatlarındaki artışı—George W. Bush ile Al Gore arasındaki 2000 ABD başkanlık mücadelesinde hararetle tartışılan başlıca konu haline getiren endişe kaynağı işte buydu. 22 Eylül 2000'de fiyatların aniden 37 dolar zirvesine fırlamasından iki gün sonra, kampanyanın tam ortasında Clinton yönetimi kışın iyice yaklaşmakta olduğu günlerde fiyat artışlarını bir ölçüde törpülemek amacıyla Stratejik Petrol Rezervinden bir miktar petrolü dağıtıma verdi.[19]

O aşamada artık Hugo Chávez dünya petrolünde ve Batı Yarıkürede bir güç konumuna gelmiş bulunuyordu. Gerçi eğer petrol fiyatlarındaki 1997-98 düşüşü olmasaydı, kendisini hapse götüren başarısız darbe girişiminden yedi yıl sonra, onlarca yıl önce askeri akademi öğrencisiyken günlüğüne yazdığı gibi, Venezuela'nın "sorumluluğunu" üzerine alma şansını yakalayabilir miydi, bilinmez. Ama şimdi, yüzyıl öncesinin diktatörü General Cipriano Castro gibi, Bolivar'ın Venezuela sınırlarının dışına, diğer Latin Amerika ülkelerine doğru yayılma projesini hedef alıyordu. Ancak o, generalden farklı olarak, aynı zamanda küresel ölçekte de sesini duyurmak istiyordu. Ve petrol fiyatlarının yükselmesi ona bunu deneme fırsatını verecekti.

6

TOPTAN AKSAMA

Yirmi birinci yüzyıla girerken, kısa bir ani fiyat yükselişinin dışında, petrol genel olarak siyaset gündeminden düştü. Ayrıca 1990-1991 Körfez krizinin çözülmesi güvenlik meselesini de gündemden kaldırmış görünüyordu. İlgi daha çok yeni şeylere, özellikle de "yeni yeni şeylere" doğru dönmüştü. Bu, enformasyon teknolojisinde ve artık günde yirmi dört saat bağlantı halinde olan insanlar arasındaki iletişimde devrim demekti. Aynı zamanda hepsinden önce de internet demekti. Bunların yeri Silikon Vadisi ile siber uzaydı. Soğuk Savaşın sona ermesi ve dünya ticaretinin hızla gelişmesiyle birlikte bütün bunlar yeni bir kendinden emin küreselleşme çağını başlattı. Gerek finans gerekse tedarik zincirlerinin üretim ile ticareti birbirine bağladığı gezegenimizde, sınırlarla birlikte, artık "uzaklık" diye bir şey de kalmıyordu. Giderek daha açık, serbestçe iletişim kuran, serbestçe ticaret yapan, serbestçe seyahat eden—ve çok net biçimde ortaya çıktığı gibi, "visa-lite" (neredeyse vizesiz-çn.)—bir dünya şekilleniyordu. Yaşam standartlarının yükseldiği ve olanakların çok genişlediği bir dünyaydı bu. İyimser bir dönemden geçiliyordu.

HER ŞEYİ DEĞİŞTİREN O GÜN

11 Eylül 2001 günü El Kaide tarafından kaçırılan iki jet uçağı Dünya Ticaret Merkezinin ikiz kulelerine, bir üçüncüsü de Pentagon'a çarp-

tı. Başkanlık Sarayını hedef alan dördüncü uçaksa yolcular tarafından Pensilvanya'daki bir mısır tarlasına indirildi. ABD'nin İkinci Dünya Savaşına girmesine neden olan Japonların 7 Aralık 1941 günü Pearl Harbor limanına düzenledikleri hava saldırısından bu yana, doğrudan Amerika'yı hedef alan ve Hawaii'nin hiç kuşku uyandırmayan o sakin Pazar sabahında verilen kayıplardan çok daha fazlasına mal olan böyle bir saldırı ilk kez yaşanıyordu.

Geriye dönüp baktığımızda, daha önce bu olayın habercisi niteliğinde pek çok saldırı gerçekleştirilmiş olduğunu fark ediyoruz—1993 yılında Dünya Ticaret Merkezine; ardından yüzlerce kişinin can verdiği 1998'deki Kenya ve Tanzanya elçiliklerine ve 2000'de Yemen'de limanda duran *Cole* adlı ABD destroyerine düzenlenen saldırı. Ayrıca bir de 2000 Yeni Yılı arifesinde uyanık bir güvenlikçinin Kanada sınırında engellediği Los Angeles Havalimanını havaya uçurma planı. Bunun yanında—birbiriyle irtibatı bulunmayan FBI ile CIA veritabanlarından, uçağı yere indirmeden sadece uçurmasını öğrenmek için ABD'deki havacılık okullarında eğitim almaya gelen Arap öğrencilere kadar—aralarında bağlantı kurulamayan ayrı istihbarat parçaları vardı.

O sabah, uluslararası ilişkilerin şeklini değiştirdi. O andan itibaren güvenlik kaygısı her şeyin önüne geçti. Sınırlar ve bariyerler sağlamlaştırıldı. Dünya o kadar açık bir yer olmaktan çıktı. 2001 sonbaharında ABD ve müttefikleri "teröre karşı savaş" politikası çerçevesinde, El Kaide'nin operasyonlarını yürüttüğü merkez olarak bilinen Afganistan'da bir karşı saldırı düzenlediler. El Kaide'nin müttefiki Taliban'ı devirip birkaç hafta içinde kesin bir zafer elde ettiler. Ya da en azından o günlerdeki görünüm böyleydi.

Küreselleşme bir anda farklı bir görünüme bürünmüştü. Dünya daha geniş çaplı örülmüş bağlantılara kavuşabilirdi, ama bu bağlantılı dünyanın bel bağladığı ticaret ve iletişim hatları ağının yoğunlaşması birtakım yeni kırılganlıklar doğuruyordu. "Ulusal güvenlik" terimi düşünce gruplarının rapor başlığı olmaktan çıkıp, yeni kurulan dev bir Amerikan bakanlığının adı oldu. 11 Eylül küreselleşmenin karanlıkta kalan yüzünü ortaya çıkardı. Küreselleşmenin sağladığı silahlarla donanmış militan ideolojilere sahip karanlık gruplar küreselleşmeyi sekteye uğratmak ve daha açık bir dünyayı yok etmenin bir fırsatını ele

geçirmek için açıklıktan—seyahat kolaylığı, hareket kolaylığı, ucuz cep telefonları ve kolay internet erişimi—yararlanabiliyorlardı.

Petrol yirminci yüzyılın başından itibaren gerek güvenlikle, gerekse ulusların gücü ve konumuyla hep iç içe olmuştur. Ancak 11 Eylül, dünyanın en büyük petrol bölgesi olan Ortadoğu'nun aynı zamanda El Kaide'nin içinden çıktığı topraklar olması bakımından, petrolle bağlantılı risklerin ağırlığını daha da artırmıştır. El Kaide'nin en çok içerlediği olay, modernitenin bölge üzerindeki etkisinin yanı sıra, 1991 Körfez Savaşı sonrasında Saddam Hüseyin'i dizginlemeye yardım amacıyla bölgede kalan Suudi Arabistan'daki Amerikan askerlerinin varlığıydı. Ortadoğu'da bazı camilerde verilen savaş yanlısı mesaj ve vaazlar El Kaide'nin mesajlarının aynısıydı, ayrıca bu bölge onun adam ve para kaynağıydı. 11 Eylül saldırısında yer alan on dokuz intihar eylemcisinden on beşi Suudi Arabistan vatandaşıydı.

ABD ile Suudi Arabistan arasındaki "özel ilişki"nin tarihi Başkan Franklin Roosevelt ile Kral İbni Suud'un 1945 yılında Süveyş Kanalı bölgesinde Büyük Acı Göl'deki buluşmasına kadar uzanır. Sonraki yıllar boyunca Harry Truman'la başlayarak bütün ABD başkanları Ortadoğu'nun, özel olarak da Suudi Arabistan'ın ve buradaki petrolün güvenliğini bir temel ulusal çıkar konusu olarak kabul ettiler. Jimmy Carter bu taahhüdü 1979 Noel arifesinde Sovyetler'in Afganistan'ı işgaline verdiği tepkiyle daha da açık seçik bir kimliğe büründürdü. Bu işgal olayı Sovyetler Birliği'nin Basra Körfezi ve "dünya petrol tedarikçilerinin büyük bölümü" üzerinde denetim kurma gayretlerinin olası bir "sıçrama taşı" olarak yorumlanmıştı.

Carter Doktrini şöyleydi: "Herhangi bir dış gücün Basra Körfezinin denetimini ele geçirme niyeti taşıyan her girişimi, ABD'nin hayati ulusal çıkarlarına yönelik bir saldırı addedilecek ve bu saldırıya askeri güç kullanımını da içermek üzere, durumun gerektirdiği her yolla karşılık verilecektir." Buna karşılık Suudi Arabistan uzun erimli güvenliğini ABD'ye bağlamıştı. Aralarında daha başka pek çok bağ vardı. 1970'lerin sonunda Suudi kabinesinde, ABD kabinesindekinden daha fazla sayıda Amerikan doktorasına sahip üye bulunduğu söyleniyordu.[1]

Carter Doktrini doğrudan bir "dış gücü", Sovyetler Birliği'ni hedef alıyordu. Peki ya Basra Körfezindeki "iç güçler" ne olacaktı? İşte bu

11 Eylül saldırısıyla, Arap ülkelerindeki nüfusun belli bir kesiminin ABD'ye ve diğer sanayileşmiş ülkelere doğrudan, daha doğrusu şiddetle düşman olduğu açığa çıkmıştı. Yine de 11 Eylül sonrası Suudi Arabistan'daki bazı çevreler ilk başlarda uçağı kaçıranlardan 15'inin Suudi kökenli olduğunu bile kabul etmeye yanaşmadılar. Bunun etkisiyle ABD ile Suudi Arabistan arasındaki gerginliğin tırmanması, enerji ve güvenlik ilişkilerine yansıdı. Bu anlaşmazlık 2003 Mayısında El Kaide bağlantılı eylemcilerin Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'daki terör saldırılarına kadar sürdü; bu saldırılar, ertesi yıl başkentteki bir polis merkezine yönelik saldırıyla birlikte, başka eylemlerle devam etti. Suudi Arabistan kendisinin başlıca hedefler arasında yar aldığını ve El Kaide'nin tehlikeli düşmanı olduğunu anladı.

Enerji açısından, 11 Eylül ABD'de petrol üretimi ve petrol ithalatının özel bir güvenlik riski içerdiği yolundaki inancı bir kez daha yineledi. O tarihte ABD'nin petrol ithalatının yüzde 23'ü ile toplam tüketiminin yüzde 14'ü Ortadoğu'dan sağlanıyordu. Ama "bağımlılığın", dolayısıyla da tehlikenin simgesi olmuştu. Pek çok Amerikalı ABD'nin petrol ithalatının *tamamının* Ortadoğu'dan geldiğini sanıyordu. 1973 petrol ambargosundan beri Amerikan siyasetinde sıkıca yer etmiş olan şu dillerden düşmeyen "enerji bağımlılığı" deyimi yeniden parladı.

11 Eylül'ün petrol fiyatları üzerinde doğrudan bir etkisi olmadı. (Hatta olaydan hemen sonraki aylarda petrolün varil fiyatı 20 doların altına indi ve 2002 Martına kadar bir daha bu rakamın üzerine çıkmadı.) 2004'te bile yaygın kanı piyasa koşullarının fiyatların bu "ılımlı" düzeyde seyretmesini güvenceye alacağı yönündeydi. Oysa 2004'ten 2008'e kadar geçen dört yılda fiyatlar tavan yaparak tarihi zirvesi olan 147,27 dolara kadar çıktı; bunun dünya ekonomisi üzerindeki etkileri çok ağır oldu. Küresel ekonomik ve siyasi erk dağılımında bir yenilenme meydana geldi ve güvenleri sarsılarak insanların yarın endişesi arttı. Bu olağanüstü artış hem petrolün merkezi önemini bir kez daha vurguladı, hem de petrol dışındaki arayışlara ivme kazandırdı.

İnsanlık yaşamındaki en büyük gelişmelerin çoğunda olduğu gibi, fiyatların böyle aşırı ölçüdeki sıçramasının da tek bir açıklaması yok. Ardındaki ana etmen arz ve talepti, bir de dünya ekonomisindeki öngörülemeyen devasa değişim. Bozulmalar ve kaynak milliyetçiliğine geri dönüş

kritik unsurlardı. Ama ardından finans piyasalarından gelen inovasyonlar ve kuvvetler giderek büyüyen bir ivme kazandırdı. Bu fiyat değişiminin öyküsü, aynı zamanda gerek petrol endüstrisinde, gerekse daha geniş boyutta dünyada meydana gelen derin değişikliklerin yansımasıdır.

11 Eylül, güvenliği ve uluslararası ilişkileri sekteye uğrattı, petrol ve bağımlılık konularındaki düşüncelerde ve petrol gelirlerinin olası kullanım biçimlerinde değişikliğe yol açtı. Ama 11 Eylül petrol arzında herhangi bir aksama yaratmadı. 11 Eylül saldırısından bir yılı aşkın bir süre sonra, 2002 sonbaharında petrol akışına zarar verebilecek birtakım arz problemlerine dair herhangi bir işaret yok gibiydi. Gerçekten de, sektörün mesleki yayın organı "Küresel Arz Arttıkça Petrol Fiyatları Düşüyor" şeklinde başlık atıyordu. Ancak bu durum çok geçmeden değişecekti.[2]

Üç büyük petrol ihraç eden ülkede bir dizi kriz baş göstermesiyle birlikte ortaya çıkan arzdaki azalmaya bir de Doğa Ana'nın azizliği eklendi. Bunların hiçbiri tek başına petrol piyasasındaki dengeyi bozacak kadar büyük değildi. Ama bir araya gelince azımsanmayacak bir arz eksilmesine yol açtılar ve sonuçta "toplu bir kesinti" ortaya çıktı. Bu olayın etkisi sonraki beş yıl boyunca, büyümekte olan dünya ekonomisini yararlanma olanağından yoksun bırakarak, petrol arzını azaltmaya devam etti.

"ALO PRESIDENTE"—VENEZUELA

2000 yılında tekrar başkan seçilen Hugo Chávez iktidarı tekelinde toplama çabasını daha da ileri götürdü. Bunun üzerine, muhalefetin sesi daha gür çıkmaya başladı. Öğrenci velileri eğitim bakanlığının tarih ders kitaplarını değiştirerek Venezuela'nın kırk yıllık demokrasi geçmişini karalama—geçerli deyişle "Kübalılaştırma"—planlarını protesto ettiler. Velilerin muhalefeti karşısında hükümet geçici olarak geri adım attı. Hükümet ayrıca, Chávez'in sözleriyle devrimi savunmak için "büyük bir insan ağı" yaratmak amacıyla, Küba Devrimi Savunma Komitelerini model alan Bolivar hücreleri adında bir yerel milis örgütü oluşturdu. Medyaya getirilen denetim kuralları arasında "sahte haber" ya da "yarı doğru" haber yayınlama cezası diye bir kural da yer alıyordu. Fakat en dehşet uyandıran adım, devlet erkini büyük ölçüde genişleten ve Ulusal Meclisin onayına sunulmadan yasalaştırılan 49 yasalı bir paketti.

Aynı zamanda Chávez devletin petrol şirketi Petroleos de Venezuela—PDVSA—üzerindeki kontrolünü de güçlendirdi. PDVSA'nın süregiden politikleşmesi, onu dünya çapında bir üne kavuşturan profesyonelliğini ve etkinliğini silip götürmekteydi.

Bu süre zarfında bir yanda sendikaları, bir yanda iş çevreleri ve Katolik kilisesini bir araya getiren geniş bir muhalefet koalisyonu ortaya çıkmıştı. Askeri yönetim üst kadrosunun kimi kesimlerinde Chávez'in iktidarı tekelinde toplama ve yürütme tarzıyla ilgili endişeler belirmeye başlamıştı. Chávez 7 Nisan 2002'de pazar televizyon sohbet programı *Alo Presidente*'yi kullanarak, PDVSA yönetim kurulunun yedi üyesini görevden aldı. Tek tek her biriyle dalga geçtikten sonra, stüdyodaki izleyicilerin tezahüratları arasında kovaladı.[3]

Dört gün sonra 11 Nisan 2002'de Chávez'e karşı muhalefet ve halkın hoşnutsuzluğu Caracas'da bir milyon kişinin katıldığı bir kitle yürüyüşüne dönüştü. Yürüyüşçülerin, başkanlık sarayı Miraflores'e yaklaşması üzerine Chávez'e bağlı muhafız güçleri ateş etmeye başladılar, kalabalığın ön saflarında yer alanlardan çoğu öldü ya da yaralandı. Chávez göstericileri eleştirmek amacıyla televizyona çıktı. Ama tam onun nutuk çektiği sırada ekranlara başkanlık sarayının önündeki katliamın görüntüleri gelince, halkın öfkesi daha da alevlendi.

"FİDEL'İ ARA"

Gerginlik tırmanınca Chávez "yüksek düzeyde baskıcı bir güvenlik operasyonu" şeklinde tanımlanan Avila Planının uygulanması talimatını verdi. Askeri birlikler hem bu plana hem de askerin silahını sivil halka çevirmesi isteğine karşı çıkarak başkaldırdılar. 12 Nisan 2002 günü sabaha doğru 3.25'te ülkenin en üst konumdaki askeri yetkilisi televizyona çıktı. "Başkentte dün meydana gelen dehşet verici olaylar" ışığında "cumhuriyetin başkanından istifa etmesinin istendiği"ni ve "onun da bunu kabul ettiği"ni açıkladı. O sırada Chávez gözaltında tutuluyor ve bir askeri üsten diğerine dolaştırılıyordu. Bir ara bir fırsatını bulup bir askerin cep telefonunu ödünç almayı başaran Chávez kızlarından birine ulaştı ve ona "Fidel'i ara...İstifa filan etmediğimi söyle" dedi.

Sonraki birkaç saat boyunca Chávez'in önüne değişik istifa mektupları konup pazarlığa oturulduysa da, hiçbirini imzalamayı kabul etmedi.[4]

Bu olay her ne kadar bir darbe olarak tarif edilse de, böyle bir sonuç ne bekleniyordu, ne de planlanmıştı. Muhalefetin aniden oluşan bir iktidar boşluğunu doldurmak gibi bir niyeti de yoktu. İş çevrelerinin önde gelen isimlerinden biri geçici asker-sivil hükümetin başına geçti. Ciddi bir hata olduğu sonradan anlaşılan bir adım attı: Hükümetin dağıtıldığını ilan etti, ama yakında yeni bir seçim yapılacağını söylemedi, böyle davranmakla anayasanın koruyucu kalkanını yitirdiği gibi, özellikle de orduyla arası açıldı. Üstelik ortada hâlâ Chávez imzalı bir istifa mektubu yoktu.

Chávez La Orchila askeri adasına hapsedilmişti, buradan başka bir ülkeye, büyük olasılıkla da Küba'ya sürgüne gönderilmesi düşünülüyordu. Oysa bu sırada anakarada kendini birdenbire iktidarda buluveren muhalefetin saflarında kargaşa ve çatlaklar boy göstermişti. Orduda da yalpalamalar ve bölünmeler gözleniyordu. Sonunda, 14 Nisan sabahının erken saatlerinde Chávez'in istifa anlamına gelen son bir belgeyi imzalamayı kabul ettiği anlaşıldı. Ne ki, bundan birkaç saat önce Chávez'in ilk darbeci grubunun üyelerinden bir general La Orchila'ya komandolarla dolu helikopterler yollamıştı. Tam mektup tape edilmeye gittiği sırada helikopter adaya indi ve Chávez'i bulunduğu yerden alıp harekete geçti. Küba'ya filan gittiği yoktu. Onun yerine Caracas'taki Başkanlık Sarayına geri dönüyordu.[5]

Gözaltına alınmasından üç gün sonra Hugo Chávez ülkenin denetimini yine eline geçirmiş ve pençesini daha da sıkılaştırmaya koyulmuştu. Bu çabalar, ekonominin motoru ve ülkenin gelmiş geçmiş en büyük gelir kaynağı olan PDVSA yönetimi üzerindeki doğrudan denetimi de içeriyordu. Chávez'in taviz vermeye yanaşmaması yüzünden, sonraki aylar hayli çalkantılı geçti. Ülkedeki bölünme derinleşti ve muhalefetin direnci devam etti.

GENEL GREV

2002 yılının ilerleyen günlerinde normal siyasi muhalefet kanallarının kapatılmasıyla ülkenin giderek tek partili hükümet sistemine doğru git-

mesi üzerine bir araya gelen sendikalar ve iş çevreleri Chávez yönetimini referanduma gitmeye zorlamak için genel grev çağrısında bulundular.

Ülkedeki pek çok işyeri kapandı. PDVSA çalışmayı durdurdu. Bundan sonraki birkaç hafta boyunca ülkenin petrol üretimi günde 3,1 milyon varilden 200.000 varile—belki daha da aşağıya—düştü. Venezuela acil durumlarda olduğu üzere, benzin ithal etmek zorunda kaldı. Günde yaklaşık üç milyon varil petrol arzı eksilince, dünya pazarı fazla vermeyi bırakıp, açık vermeye başladı. Düşmekte olan petrol fiyatları aniden yükselişe geçti ve kısa süre içinde 1990 Körfez krizinden beri görülen en yüksek düzeye çıktı.

Bu kesinti Washington'da ABD hükümetinde, Amerika'nın en büyük tedarikçilerinden birinde meydana gelen bu açığı kapatmak için ABD Stratejik Petrol Rezervinde depolanmış petrolü kullanıp kullanmama konusunda sert bir tartışma yaşanmasına neden oldu. Enerji bakanlığı kullanılmasını tavsiye etti. Ama verilen son karar bu yönde olmadı. Stratejik yedek olarak tutulan petrolün başka bir yerde—örneğin Ortadoğu'da—meydana gelebilecek daha büyük çaplı bir kesinti olasılığına karşı yerinde kalması gerektiği bildirildi.

Bu sırada Caracas'ta Chávez kılını kıpırdatmadan bekledi: Haftalar geçti, genel grev tavsadı; insanlar işlerinin başına döndü ve grev altmış üç gün sonra tamamen sona erdi. 2003 Şubat ortasında PDVSA grev öncesi düzeyini yarıladı. İş bırakma sonrası Chávez artık "yirmi birinci yüzyıl sosyalizmine" doğru ilerleyişinin önünde hiçbir siyasi muhalif bırakmamaya niyetliydi. PDVSA'nın elinde kalan son bağımsızlık kırıntısını da yok etmeye kararlıydı. Yirmi dört bin işçi—hemen hemen tüm işgücünün yarısı—bir anda işten atılarak yerlerine daha az deneyimli elemanlar alındı; bundan böyle şirket yalnız devlet mülkiyetindeki bir kuruluş olarak değil, aynı zamanda devletin bir kolu olarak işletilecekti. Şirketin kazandırdığı muazzam miktardaki para devletten ayrı tutulamayacaktı.

Üretim krizi aşıldı. Ama üretimin plansız bir şekilde durdurulması ve Chávez'in gerçekleştirdiği temizlik sonrası işyerine doldurulan deneyimsiz idareciler yüzünden Venezuela hırslı büyüme hedeflerine yaklaşmak bir yana, grev öncesi üretim düzeyine bile ulaşamadı. Yine de 2003 Nisan ortasında müşterilerine yeniden petrol ihraç etmeye baş-

lamasına yetecek kadar petrol üretimi ve rafinesi yapılıyordu. Derken dünya pazarının öteki bölgelerinde arzda bir aksama ortaya çıktı.

NİJERYA: "SİZ BİR PETROL ÜLKESİSİNİZ"

OPEC'in sekizinci büyük ihracatçısı ve ABD'nin petrol ithal ettiği başlıca ülkeler arasında yer alan Nijerya kesinlikle petrol ülkesi nitelikleri taşıyan bir ülkedir. Petrol ve doğal gaz GSYİH'sinin yüzde 40'ını oluşturmaktadır.

2003-2006 arasında maliye bakanlığı görevini yürüten Ngozi Okonjo-Iweala daha düşük bir petrol fiyatı varsayımına dayalı bir bütçe düzenleme, mali disiplin uygulama ve hükümete ait bir finansal rezerv ayırma çabası içindeydi. Bunlar onu pek popüler olmayan bir kişi yapmakla kalmadı, hükümet açısından siyasi bir külfete de dönüştürdü. Bakan sonradan şunları söyleyecekti: "Üzerimdeki baskı inanılmaz boyutlardaydı, ki bugün o koltukta bulunmayışımın bir nedeni de budur. Politikacılar benden hoşnut değillerdi. Bense disiplini korumak için insanlarla takışıyordum. Benim istifa ettiğim gün eminim ki, çok kişi bayram etmiştir."[6]

ETNİK ÇATIŞMA

Petrol işin sadece bir yüzü. Nijerya Afrika'da baskın bir konuma sahip bulunuyor. 155 milyon nüfusuyla kıtanın en kalabalık ülkesi; yedi Afrikalıdan biri Nijerya'da yaşıyor. Fakat içlerinden çoğu kendilerini Nijeryalı olarak görmeyip, daha çok dil, din ve aşiret bağlarıyla tanımlıyor.

Nijerya'da 250 etnik grup yaşıyor; kuzey bölgesi Müslüman, güneyi ise Hıristiyan olan ülkenin güneyinde bir de doğu-batı ayrımı var. Ülkeyi üniter bir bütün haline getiren İngiliz sömürge idaresiydi; oysa ulusu birbirine bağlayan kurumlar ve ulusal birlik bilinci zayıf olduğu gibi, çok sayıda dinsel ve etnik kimliğe bölünmüş durumda. Nijerya bağımsızlığına 1960 yılında, petrolün bulunmasından dört yıl sonra kavuştu. Bu yüzden erk ve kaynaklarının dağılımı ile doğrudan devleti hedefleyen şiddetli çatışmalardan ibaret bir tarihi vardır. 1967'de güney bölgesi ayrılıp Biafra adıyla bağımsız bir devlet kurmak için ayaklandı.

Üç milyonu aşkın kişinin öldüğü üç yıl süren iç savaşın sonunda, zafer kuzeyin oldu ve ülkenin bütünlüğü bozulmadı.

Nijerya beş anayasa değiştirdi, yedi askeri darbe yaşadı. Ülkenin pratiği Hollanda hastalığının tüm belirtilerini sergiliyor. Bir zamanlar gayet canlı olan tarımsal ihracat sektörü bugün çökmüş durumda ve artık gıda ithal ediliyor. Sömürgeciliğin miras bıraktığı etkin ve görevine bağlı kamu hizmeti anlayışının zayıflaması, devlet yönetimindeki kötüleşmeyi de derinleştiriyor. Muazzam ölçüde petrol geliri çalınıp yağmalanıyor. Devasa Ajaokouta çelik kompleksi har vurup harman savrulan gelirlerin poster çocuğu olarak kullanıldı. 1970'lerde inşaatına başlanan tesis hâlâ çelik üretmiş değil. 1970 ile 2000 arasında Nijerya'nın nüfusu iki katından fazla bir artış gösterdi; bu dönemde kişi başına ulusal gelir ise fiilen azaldı.[7]

Bütün bunlar ülkenin petrol endüstrisini bölgeler, etnik gruplar, ulusal ve yerel siyasetçiler ile şiddet grupları—milisler, çeteler ve farklı inançlar—arasında iktidar, üstünlük, kimlik ve de para uğruna yürütülen savaşların içine çekti. Her varil petrol satışından gelen paranın yüzde 80'ini Nijerya hükümeti alıyordu, ancak bu gelirin federal hükümet, eyaletler ve yerel topluluklar arasında nasıl paylaşılacağı sorunu sürekli bir çatışma konusuydu.

Ne ki bu, savaşın sadece bir yüzüydü. Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında binlerce kişinin boğazlandığı katliamların yaşandığı çatışmalar sıradanlaşmıştı. Kuzeyde İslami şeriat uygulanması da diğer bir çatışma nedeniydi. Yozlaşma, ulusun yaşamının hemen her noktasına sızmıştı.

Devletin acizliğinin en somut örneği 1993 yılında iktidarı ele geçiren General Sani Abaça'nın acımasız diktatörlüğüydü. Aniden öldüğü güne kadar geçen beş yıl içinde tam bir yolsuzluk anıtı oldu; 5 milyar dolar dolayında parayı zimmetine geçirdiği sanılıyor. En tepki toplayan uygulaması, 1995'te Ogoni halkı adına çevrecilik mücadelesi veren yazar Ken Saro-Wiwa ile sekiz Ogoni eylemcisinin vahşice öldürülmesiydi. Saro-Wiwa'nın ölümü yıllarca unutulmadı. Üç yıl sonra da Abaça'nın kendisi öldü. Bundan sonraki yıllar Nijerya'nın onun çaldığı paranın yerini doldurma çabasıyla geçti. Abaça'nın ailesi inatla bu paranın namuslu yollardan kazanıldığını iddia etti, Abaça'nın tam zamanlı diktatörlüğünün yanı sıra, uyanık bir yatırımcı olduğunda diretti.[8]

1999'da, altı yıl sonra yapılan ilk seçimde eski bir general olan Olusegun Obasanjo başkanlığa seçildi. Obasanjo Nijerya tarihinde, daha önce iktidarda bulunduğu kısa bir süre içinde yasal yoldan seçimle gelen bir sivil hükümete iktidarı kendiliğinden devreden tek Nijeryalı yönetici olarak benzeri olmayan bir konuma sahipti. Seçimle başkanlık koltuğuna yeniden oturmasından önceki dönemde gelişmekte olan ülkelerde yolsuzlukla mücadele eden önde gelen hükümet dışı örgüt Transparency International'ın (Uluslararası Şeffaflık Örgütü) danışma kuruluna başkanlık ediyordu. Bu gerçekten de çok uygun bir ön hazırlık olmuştu, zira 1999 yılında, seçilmiş ve sivil bir başkan olarak döndüğünde, yolsuzluk kontrol edilemeyen en önemli sorunlardan biri haline gelmişti.

DELTA'DAKİ ŞİDDET

Üstelik bu sorun hiçbir yerde Nijer Deltasındaki boyutlara ulaşmamıştı. Bu Delta sularını Gine Körfezine boşaltan Afrika'nın en uzun nehri Nijer Irmağının suladığı çok geniş bir bataklık bölgeydi. Nijerya petrolünün büyük bölümü bu bölgeden çıkarılmaktadır ve buradaki bölgesel ve yerel politikacılar kendi banka hesaplarına çok büyük miktarda para hortumlama alışkanlığına sahiptir; Delta eyaletlerinden birinde bir yöneticilik kapmak herkesin aradığı eşsiz bir fırsat, yani zenginliğe açılan kapının anahtarıdır.

Ancak resmen toplam petrol gelirlerinin yüzde 13'ü yerel eyaletlere ayrılmıştır. Deltanın perişan haldeki altyapısı ve benzersiz yoksulluğu yüksek nüfus yoğunluğuyla birleşince, gerek petrolden gelen paranın federal hükümetle eyalet hükümetleri arasında nasıl paylaştırılacağına hiç karışmayan petrol endüstrisine, gerekse bölgesel ve ulusal hükümetlere karşı düşmanlığı iyice kızıştırıyordu. Ayrıca 1960'lı ve 70'li yıllardaki petrol üretiminden miras kalan çevresel zararlar vardı.

Delta sık sık tekrarlayan şiddet patlamalarıyla sarsılıyordu. Yaklaşık kırk etnik grubun bulunduğu bölgede her an bir çatışmayı alevlendirebilecek malzeme boldu. Ancak yüzyılın ilk on yılında şiddet daha örgütlü ve daha yok edici bir kimlik kazandı "Petrol çekmek"—şileplere

ve dünya pazarına petrol taşıyan boru hatları labirenti ile istasyonlardan petrol çalmak—çok kârlı ve şiddet dozu günden güne yükselen bir işe dönüşmüştü. Gençlerden oluşan çeteler ya para bulmak ya da şirketlere ve yerel hükümetlere baskı yapmak için istasyonlara, sondaj sahalarına ve petrol kamplarına saldırıyorlardı. Bakassili Gençler, İzlandalılar, Grönlandlılar ve Nijer Deltası Halkı Gönüllü kuvvetleri gibi isimlerle çeteler kuruyorlardı. Uyuşturucu, alkol, şeytanca dürtüler ve batıl inançların etkisi altında rakip çetelerle savaşa tutuşuyorlardı.

2003 seçimleri arifesinde, her zamanki gibi, yerel siyasetçiler şiddete başvurarak kendilerine zafer yolunu açmaları ve kampanya fonlarını güçlendirmek amacıyla petrol çalmaları için çeşitli silahlı grupları beslediler. 2003 Martında çeteler Deltadaki bir dizi üretim bölgesine saldırılar düzenlediler. Petrol şirketleri buralardaki personelini tahliye etti, Nijerya'nın petrol üretiminin üçte birinden fazlası—günde 800.000 varil—kesildi.

2003 seçimlerinden sonra başına buyruk hareket eden milisler daha fazla silah ele geçirip güçlerini pekiştirdiler. Eski petrol çalışanları, yozlaşmış devlet memurları, uluslararası kaçakçılar ağı ve Gine Körfezinde geniş bir hareket alanı bulan korsanlarla işbirliğine giderek, her geçen gün daha fazla petrol çalar oldular. Rakamın bazen Nijerya'nın toplam üretiminin yüzde 10'una kadar çıktığı tahmin ediliyordu (bu hesapla 2010'da çalınan petrolün değeri 5 milyar doları geçiyordu). Çalma ve sabotaj eylemleri Deltaya sızan petrolün de sorumlusuydu. Zaten eşine az rastlanır düzeydeki şiddet artık öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, 2003 sonunda büyük petrol şirketlerinden birine ait bir raporda "bölgede kârlı bir siyasi savaş ekonomisi almış başını gidiyor" dendikten sonra, "Nijer Deltasındaki çatışmaların giderek artan cinai boyutuna" dikkat çekiliyordu.

"Petrol çekme" yoluyla elde edilen fonlar milis liderlerine ellerindeki cephaneliği büyütme ve daha öldürücü silahlar elde etme olanağı sağladı, böylelikle bir gözlemcinin sözleriyle "milis faaliyetinin daha ileri cinai boyutlara tırmanmasını" getirdi. En ünlü milislerden birinin liderinin dediği gibi: "Uluslararası sulara çok yakınız ve silah temin etmekten kolay ne var."

Kuyular ve toplama sistemleri, küçük dereler ve ırmaklarla kesişerek, bataklık bölge, mangrov ormanları ile Deltanın sığ sularına dağıl-

mış durumdaydı—bu çevre makineli tüfeklerle yüklü sürat teknelerine uygun gizlenme ve kestirme geçiş olanağı sağlıyordu. Bölgede nüfus çok yoğun, doğum oranı çok yüksek ve yoksulluk son derece yaygındı. Eşitsizlikler milisleri besleyen bir öfke ve nefret üretiyordu.

2004 Eylülünde Usame Bin Ladin hayranı olduğunu söyleyip duran, Ijaw etnik grubunun savunucusu bir çete lideri ayrılıp kendi bağımsız ülkesini kurmak istediğini ilan ederek, Nijerya devletini "topyekûn savaş" açmakla tehdit etti. Bu tehdit "petrolün varilini ilk kez 50 doların üzerine çıkardı."[9]

Başkan Obasanjo için bu kadarı yeterliydi. En önemli iki şiddet yanlısı grubun liderlerini federal başkent Abuja'ya çağırdı; bakanlar kurulu salonunda gerçekleştirdiği toplantıda taraflara bir barış anlaşması imzalamayı kabul ettirdi. Anlaşma 2005 yılının ortalarına kadar devam ettiyse de, ardından Delta yine şiddet ve çete savaşlarına yuvarlandı.

"O ÇOCUKLAR"

2006 Ocağında Nijer Deltası sığlıklarında bulunan bir platformda çalışan dört yabancı petrol işçisi kaçırıldı, ardından Deltadaki başka bir tesise sürat tekneleriyle baskın yapan silahlı adamlar 22 kişiyi öldürüp binaları ateşe verdiler ve petrol akışını sağlayan ekipmana büyük zarar verdiler.

Olayı o güne kadar adı hiç duyulmamış bir grup üstlendi: Nijer Deltası Kurtuluş Hareketi. NDKH "halkımızın hayatını iyileştirmek için kaynaklarımızın kontrolünü ele geçirmek" istediğini açıkladı. Birkaç bin kişilik silahlı güce sahip olduğunu bildiren örgüt "Nijerya'yı 15 yıl geriye götürecek ve ölçüsüz kayıplara neden olacak" yeni saldırılar düzenleyeceği uyarısında bulundu. "Nijerya hükümetinin petrol ihraç etme kapasitesini tamamen yok etmeyi" amaçladığını duyurdu.[10]

2006 Ocak saldırısından birkaç gün sonra Nijerya devlet başkanı Olusegun Obasanjo Dünya Ekonomik Forumuna katılmak üzere İsviçre Alplerinin karlı tepelerinden birinde yer alan Davos'a gelmiş, seminer salonunda ülkesinin ekonomik geleceğini tartışmaya hazırlanıyordu. Katılımcılardan ikisi, biri Silikon Vadisinden gelen bir yatırımcı, diğeri de dünyaca ünlü bir İngiliz girişimci Obasanjo'yu petrolü bıra-

kıp, Brezilya gibi etanol yapmak için büyük çaplı şeker kamışı ekmeye çağırdı. Bu sözlerden şaşkına dönen dünyanın büyük petrol üreticisi ülkelerinden birinin başkanı Obasanjo yapmacık bir coşkuyla, bunu ciddi olarak düşüneceği yanıtını verdi.

Toplantının sonuna doğru tam Obasanjo ayrılmaya hazırlanırken Nijerya'da birkaç gün önce meydana gelen saldırılar gündeme getirilerek, bunun yeni bir şiddet dalgasının habercisi olup olmadığı soruldu.

Başkan kendinden emin bir ifadeyle, endişe edilecek bir durum olmadığını söyledi. "O çocuklar", dedi, kontrol altına alınacaktır.

Bu hiç de mantıksız bir beklenti değildi. Zira milislerden ve kendince güvenlik bekçiliği yapan gruplardan bazıları, örneğin Bakassili Gençler geçen birkaç yıl boyunca denetim altında tutulmuşlardı. Üstelik petrol endüstrisinin altyapısına saldırı düzenleyen onca grubu birbirinden ayırt etmek zordu. Hepsi de aşağı yukarı aynı araçları kullanıyordu—kimi zaman üzerlerine makineli tüfek monte edilmiş son derece hızlı sürat tekneleri, AK-47'ler ve çalınmış dinamit lokumları. Bu arada, sürat teknelerindeki kişilerle iktidar koltuğunda oturanlar arasındaki karanlık ilişkiler durumu daha da karmaşıklaştırıyordu.

Ama bu kez "o çocuklar" kimseyle işbirliği yapmaya yanaşmadılar. 2006 Ocak saldırıları yeni bir kanlı göz korkutma, adam kaçırma ve cinayet dalgasının başlangıcı oldu. Nijerya'daki şiddet dünya petrol pazarını etkisine alan kilit bir etmene dönüştü. ABD Federal Rezerv başkanı Alan Greenspan 2006 Haziranında şöyle bir uyarıda bulundu: "Dünyadaki petrol arz ve talep dengesi öylesine güvenilmez bir noktaya gelmiştir ki, en ufak bir sabotaj olayı ya da yerel ayaklanma fiyatlar üzerinde hatırı sayılır bir etkiye yol açıyor." Yoğun bataklık arazi, karmaşık dere ve su yolları ağı NDKH ve Şehitler Tümeni gibi benzeri örgütlere göz açıp kapayıncaya kadar vurup cangılda kaybolma olanağı sağlıyordu—ve böylece ceza almadan kurtuluyorlardı. 2007 Nijerya başkanlık seçiminden kısa bir süre sonra bir gece yeni başkan yardımcısı (şimdi Nijerya başkanı) Goodluck Jonathan'ın Deltadaki aile evi bir çete tarafından ateşe verildi. Bu bir güç gösterisi ve bir gözdağıydı.[11]

Uluslararası petrol şirketleri Deltadaki bu arkası kesilmeyen şiddet, öldürmeler ve işçi kaçırmalar karşısında sık sık çalışanlarını tahliye etmek ve zorunlu nedenlerle yüklemelerin iptaline gitmek zorunda kal-

dılar. Ciddi kapasite genişletme alanları rafa kaldırıldı. Dünya pazarında günde bir milyon varile kadar varan—Nijerya'nın toplam üretiminin yüzde 40'ı—kesinti ve kayıplar yaşandı. Bu eksilme fiyat artışlarındaki kilit etmenlerden biri oldu. Ve bu ABD için de kayıp demekti; çünkü listedeki yeri sürekli yükselen Nijerya üçüncü büyük petrol ithal kaynağı olmuştu.

DOĞAL AFET

Bulutlu bir günde Afrika'nın batı kıyılarında bir yerde, güneş ışınları hiç belli etmeden ve fark ettirmeden yeryüzünün atmosferini geçerek, güney Atlantik'te çok geniş bir su yüzeyine vurdu. Üzerindeki enerjiyi muazzam miktarda su molekülüne aktaran güneş ışınları sıvıyı gaza dönüştürdü ve bu molekülleri gaz buharı halinde gökyüzüne gönderdi. Kuru Sahra çölünün rüzgârlarıyla dünyanın dönüş gücü şimdi büyük tropik nem kuşakları şeklinde yoğunlaşan bu su bulutlarını batıya, Amerika kıtasına doğru sürükledi.

Miami Ulusal Kasırga Merkezindeki bir hava tahmincisinin tropik Atlantik üzerinde Barbados'un 1800 mil doğusunda bir bulut kütlesi tespit ettiği 13 Ağustos 2005 gününe kadar kimse hiçbir şeyin farkına varmadı. On gün sonra aynı bulutlar, başka bir tropik fırtınayla birleşip yavaş yavaş kabarmaya başlayınca, Ulusal Kasırga Merkezinin dikkatini bir kez daha çekti. 25 Ağustos Perşembe sabahı Katrina Kasırgası adıyla tanıdığımız kasırga çok fazla bir yıkıma yol açmaksızın, Miami Beach yakınlarını vurdu. Fırtına, Meksika Körfezine doğru yayılarak yoluna devam etti.

28 Ağustosta, Meksika'daki haritada Yukatan Yarımadasından ABD'nin güneyine kadar koca bir bölgeyi kaplayan korkunç bir kara kütle halinde, devasa bir fırtınaya dönüştü. EF4 kasırgası kadar kuvvetli bir rüzgârla ilerleyen Katrina, Ulusal Okyanus ve Havacılık İdaresinin o güne kadar kaydettiği en güçlü fırtınalardan biriydi.

Amerika'nın en büyük enerji kompleksi Meksika Körfezinin içinde ve çevresinde yer alır; dolayısıyla şimdi bu kompleks tam hedef noktasında kalmıştı. Altmış yılı aşkın bir süredir gerek kıyının hemen

yakınındaki sığ sularda, gerekse açık denizdeki derin sularda deniz üzerinde binlerce petrol ve gaz üretim platformu kurulmuştu. Aynı zamanda ABD'nin yurtiçi petrol tüketiminin yüzde 30'u ile doğal gaz tüketiminin yüzde 20'si Meksika Körfezindeki Dış Kıta Sahanlığından geliyordu. Ülkenin tüm rafineri—ham petrolü benzin, jet yakıtı, dizel ve diğer ürünlere dönüştüren—kapasitesinin üçte biri de Körfez kıyıları boyunca uzanıyordu.

Katrina'nın yakınlaşması deniz üzerindeki petrol endüstrisinde olağanüstü hale yol açtı. İşçiler telaşla kuyuları kapatmaya, platformların güvenliğini almaya ve otomatik sistemleri devreye sokmaya koşturdular; ardından helikopterlere akın ederek giderek güçlenen rüzgârla birlikte hızla sahile kaçtılar.

Rüzgâr hızı saatte yaklaşık 175 mil (280 km) gibi bir zirveye ulaşan Katrina önce denizdeki enerji kompleksini vurduktan sonra, muazzam bir tahrip gücüyle ve kabarttığı denizi de önüne katarak Louisiana, Mississippi ve Alabama kıyılarına çarptı, binaları yerle bir etti, evleri devirip geçti ve 1,3 milyon kişiyi yerinden yurdundan ederek geçici göçmen durumuna düşürdü.[12]

Ardından zor rastlanır boyutlarda bir insani trajedi baş gösterdi. Felaketin etkisini en ağır yaşayan yer New Orleans'tı; setlerin yıkılmasıyla, suların caddeleri ve deniz seviyesinin altındaki evleri doldurması üzerine, şehrin büyük bölümü sele teslim oldu; 20.000 kişi Superdome'da mahsur kalırken, 1800'den fazla kişi hayatını kaybetti.

Yine gelmiş geçmiş en şiddetli kasırgalar arasında yer alan Rita fırtınası da yine Güney Atlantik'te ortaya çıktıktan sonra, doğrudan Körfezin merkezine doğru ilerledi. Sanayi bir kez daha olağanüstü hal durumuna geçti. Önce Katrina'dan arta kalan platformları vuran Rita, ardından kıyıdaki rafineri tesislerine çullanarak bazılarında ciddi hasarlara yol açtı, bazılarını da suya gömdü.

İki fırtınanın doğrudan seyir yolu üzerinde toplam 3000'i aşkın platform ve 35.000 km denizaltı boru hattı yer alıyordu. Toplamda 115 platform tamamen yıkılırken (bunların çoğu 1988 öncesi standartlara göre yapılmış eski platformlardı) 52 tanesi zarar gördü, ayrıca 535 boru hattı kesiti hasarlandı. Neyse ki, çevre etkilerine karşı korunma önlemleri öylesine sağlammış ki, denizdeki üretim tesislerinden hiç petrol

sızıntısı meydana gelmedi. Kasırgalar zirve noktasında, ABD'nin petrol üretimini yüzde 29, rafineri kapasitesini ise yaklaşık yüzde 30 eksiltti. Bu olaylardan aylar sonra bile üretim ve rafineri faaliyetlerinin önemli bir bölümü hâlâ eski düzeyine getirilebilmiş değildi.[13]

Sahil boyunda yaşayan 2,7 milyonu aşkın kişiye elektrik verilemedi. Elektriklerin kesilmesi üzerine benzin ve diğer rafineri ürünlerini Doğu Kıyılarına taşıyan uzun mesafe boru hatları çalıştırılamadı ve Güney Doğu ile Orta Atlantik eyaletlerine sınırlı miktarda iletilebildi. Yeraltındaki tanklar ve istasyonlar benzin doluydu, ama elektrik olmadığından bu benzini ne yukarı pompalamak, ne de ambulanslara, polis arabalarına, itfaiye araçlarına ve seyyar tamir taşıtlarına doldurmak mümkün olabiliyordu; bu yüzden görevliler kaos ve yıkım altındaki insanlara ulaşamıyor ve kendilerinden beklenen yardımı götüremiyorlardı.

Gerek bu aksamadan ötürü, gerekse kısıntı haberlerinin boru hatlarından kamuoyuna yaydığı panik ve korku havasından ötürü, petrol fiyatları yükseldi. Bu iki fırtına ABD tarihinde petrol teminindeki en büyük aksamanın sorumlusuydu—zirve noktasında günde 1,5 milyon varil dolayında bir kayıp. Birçok ülke ABD'ye açığını kapamak için acil durum stoklarından petrol göndererek eşi görülmedik bir yardım örneği sergiledi.

2006 yılında Meksika Körfezindeki üretim düzelmeye yüz tutarken, denizdeki platformlardan tüketicilere mal sevkıyatı düzene girmeye başladı. Fakat piyasa topyekûn aksamadan kaynaklanan çeşitli arz kayıplarının etkisini üzerinden atamadı. Dahası—Venezuela, Nijerya ve Katrina ile Rita'ya ek olarak—dünya piyasası üzerinde büyük bir etki yaratan bir olay daha meydana geldi. Üstelik bu olay, tam Ortadoğu'nun göbeğinde patlak verdi.

7

IRAK SAVAŞI

2002 sonlarında Philip Carroll'a Pentagon'daki bir yetkiliden telefon geldi. Savunma bakanlığı petrolle ilgili bir danışman grubu kuruyormuş, akıllarına Carroll ismi gelmiş. İki kez emekli olan—birincisinde Shell Petrol ABD'nin, ikincisinde Fluor mühendislik şirketinin CEO'luk konumundan—Carroll lojistik ve enerji arzının altyapısı konusunda kayda değer bir uluslararası deneyime sahip olduğu gibi, diplomatik becerisiyle de tanınıyordu.

Gündemdeki sorular bir savaş halinde petrol açısından ne gibi bir planlama yapmak gerektiği üzerineydi. Bilinen iki nokta vardı: Irak son derece umut vaat eden bir ülkeydi ancak burada 1970'lerden beri hiç doğru dürüst bir arama yapılmamıştı ve gerçekten de petrol üreten ülkeler arasında en az arama yapılmış olan yerdi. Sanayisi oldukça kötü durumdaydı, ama tam olarak ne kadar kötü halde olduğunu kimse bilmiyordu. Carroll savunma bakanlığına derinlikli bir araştırma yapılmasını ve savaş sonrası geçişi nasıl yönetebileceği üzerinde enine boyuna düşünülmesini önerdi. Birkaç ay sonra 2003 başında Carroll'a resmen ABD askeri eyleminin ardından petrol danışmanı olarak görev yapmak üzere Irak'a gidip gidemeyeceği soruldu. Her biri bir Irak bakanlığının yönetimine yardımcı olacak yirmi kıdemli danışmandan biri olarak görevlendirilecekti. O günlerde ABD'nin, İngiltere, Avustralya, Japonya ve daha birçok başka devletle birlikte, "gönüllülerin işbirliği" diye bilinen koalisyonla, kısa bir süre sonra savaşa gireceği belli olmuştu.

NEDEN SAVAŞ?

Irak bir petrol ülkesiydi. Tek ihraç ürünü petroldü. Petrolle tarif edilen bir ulustu ve bu açıdan küresel enerji pazarları açısından büyük bir önem taşıyordu. Ancak yaklaşan savaşın tek nedeni petrol değildi. Pek çok etmenin iç içe geçmesinin bir ürünüydü bu: En başta gelen etmen 11 Eylül 2001 saldırısı ve sonuçları, kitle imha silahları tehdidi, 1991 savaşının sona eriş biçimi, Saddam'ın uzlaşmaz ve acımasız yönetimindeki ısrarı ve kullanılan analiz yöntemleri ya da hiç analize gerek duyulmamasıydı.

Birleşmiş Milletler silah denetleme programı başkanının savaşın hemen öncesinde dediği gibi, Saddam'ın "kitle imha silahlarına müptelalığı" vardı. Iraklı diktatör on yıllardır ülkenin kaynaklarının hatırı sayılır bir bölümünü kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlar geliştirmeye adamıştı. Körfez Savaşı sonrası Birleşmiş Milletlerle yapmış olduğu anlaşmalara karşın gerek Batılı gerekse komşu devletlerde Saddam'ın kitle imha silahı üretmeye devam ettiği ve eğer engellenmezse, bunlara mutlaka sahip olacağı kanısı hâkimdi. Örneğin 1998 Milli İstihbarat Tahmininde belirtildiğine göre, Körfez Savaşıyla Irak'ın kitle imha silahları üretme kapasitesine ciddi biçimde zarar verilmiş olmakla birlikte, "Irak'ın KİS geliştirme ve üretme yetisini geri kazanmasına olanak sağlayacak yeterince üretim malzemesi ve veri gizli kalmış ve yeterli deneyim korunmuş ya da geliştirilmiş bulunmaktadır....Bağdat'ın elinde KİS programlarının saklanmış kalıntılarının bulunduğuna ve onları korumak için elinden gelen her şeyi yaptığına dair kuvvetli kanıtlar mevcuttur."

Irak rejiminin bu tür silahları kullanma olasılığı savaşın başladığı güne kadar, savaş planlamacılarının askeri planlarına damgasını vuran başlıca etmen oldu; sinyallerin kesişmesi sonucu bazı birlikler kimyasal ve biyolojik silahlardan korunmak amacıyla son derece kullanışsız hantal maskeler, sızdırmaz koruyucu giysiler ve ceplerinde panzehirle dolaşmak zorunda kaldı. Irak'ın onca çabasına karşın savaş sonrası KİS yeteneğini yitirmiş olması, pek çok kişinin gözünde bu kararın saygınlığını zedeledi. ABD istihbarat topluluğunun bazı bölümleri—özellikle dışişleri bakanlığı İstihbarat ve Araştırma Bürosu ile CIA'den bazıları—

Saddam'ın büyük olasılıkla artık bu silahların peşini bıraktığı görüşünde olduğundan, bu karara katılmadıysa da, onların gerekçeleri dikkate alınmadı. Genel kanı Saddam'ın alışkanlığını sürdürdüğü yolundaydı. Ortadoğu Ulusal İstihbarat Subayı Paul Pillar'ın yazdığına göre, "ABD istihbarat topluluğu içinde bu tür programların mevcut olduğu yolunda geniş bir görüş birliği hâkimdi." Ancak bunların boyutları, zamanlaması, etkinlik derecesi ve kullanılabilir durumda olup olmadıkları konusunda görüşler farklıydı.[1]

Fransa ve Almanya—Rusya'yla birlikte—her adımda savaşa başvurulmasına karşıydı. Fransız cumhurbaşkanı Jacques Chirac, "bugün bir savaşı mazur gösteren hiçbir şey yok" diyerek savaş destekçilerine şiddetle karşı koydu; ona göre ortada kitle imha silahlarına ilişkin "çürütülemez bir kanıt" da yoktu. Ancak Chirac Fransız istihbarat servisinin görüşünü dile getiriyordu. Kıdemli bir Fransız siyasetçisi "Önümüzde Irak'ın elinde kitle imha silahı bulunduğunu gösteren hiçbir delil yoktu" diyor. "Bulunmadığını gösteren bir delil de yoktu. Belki de yaptırımlar sandığımızdan daha çok işe yaramıştı."[2]

Fakat Saddam birkaç hesap hatası yaptı. Avrupa'daki savaş aleyhtarı gösterilerin bir şekilde koalisyonun saldırmamasını sağlayacağına bel bağladı. Bu silahlarla ilgili belirsizliği—ve bir şeyler gizlediği izlenimini uyandırmayı—sürdürmeyi seçmekle tam bir hesap hatası yaptı. Muhtemelen, aksi yönde davranması halinde gerek İran gerekse iç düşmanları karşısında rejimin zayıf düşeceğini sanıyordu. Yakın çevresine dediği gibi "Savaşın iyi yanı, karşındakini kandırmak"tı. Savaştan sonra bu aldatmacaya ne gerek vardı diye soran bir sorgucuya, tek bir sözcükle karşılık vermişti: İran.

Ayrıca herkesin dünyayı kendisi gibi gördüğünü varsayıyordu. Eğer 1991 koalisyonunun, dünyanın dört bir yanındaki televizyon izleyicileri üzerindeki "CNN etkisi" gibi duygusal bir neden yüzünden ve koalisyonun un ufak olabileceği korkusundan ötürü Bağdat'a girmeden önce ilerlemeyi durdurduğunu anlatsalar, Saddam'ın buna hayatta inanmayacağı da iddia edilmişti. İnanmazdı çünkü o böyle bir nedeni kesinlikle ciddiye almazdı. Askerlerini nihai Bağdat savunması için kimyasal ve

biyolojik silahlarla donatmış olduğundan korktukları için durdurduklarını düşünürdü. Bu da yanılsamayı devam ettirmek için oldukça etkili bir nedendi.[3]

Koalisyon cephesi ise, gayet haklı olarak en kötü olasılığa göre adım atacaktı: Birinci Körfez Savaşı sonrasında belli bir şaşkınlıkla, Irak rejiminin kaba bir nükleer silah üretmesine altı ila on sekiz ay kadar bir süre kalmış olduğu anlaşılmıştı. Geriye baktığımızda görüyoruz ki, Saddam eğer 1990 yılında Kuveyt'e saldırmak için acele edeceğine, 1993 ya da 1994'ü beklemiş olsaydı, çok daha güçlü bir konuma ulaşabilirdi; hem bir tür nükleer silah kapasitesine kavuşmuş, hem de karşısında çok daha sıkışık bir dünya petrol pazarı bulmuş olacaktı. Bunlar karşıtlarının esnekliğini önemli ölçüde azaltırdı.

ABD Saddam'ın yeteneklerini bir kez hafife almıştı, Bush yönetiminin aynı hataya ikinci kez düşmeye hiç niyeti yoktu. Saddam'ın KİS iştahı ve 1991'in öcünü alma arzusu çok iyi bilindiğinden, 11 Eylüle böyle bir karşılık vermek için daha iyi bir neden olamazdı. Laura Bush sonradan kocası hakkında şöyle yazacaktı: "Ya Saddam'ı kuşatmaya alma konusunda kumar oynasaydı ve hata yaptığı ortaya çıksaydı?" Bu soruya Bush'un kendisi yanıt verdi: "Bu hiç de arzuladığım bir olasılık değildi doğrusu." 11 Eylül sonrası kesintisiz endişe ve gerginlik ortamında böyle bir kumar hepten riskli görünüyordu: Saldırılardan sonra ABD hükümetine her gün önlenen komplo ve saldırılara ilişkin tonlarca rapor yağıyordu; bu raporlar "ya bu komplolardan birinin zamanında farkına varılamazsa" korkusunu sürekli ayakta tutuyordu. Laura Bush "Açıkta konuşulan bütün tehditlerden çok daha moral bozucu tehdit değerlendirmeleriyle birlikte yaşadık" diye özetliyor durumu.

Dışişleri bakanlığının bir üst düzey yetkilisi dışişleri bakanı Colin Powell'a savaştan önce şunları yazdı: "11 Eylül Irak'la ilgili tartışmanın rengini değiştirdi. 11 Eylülün bir Irak versiyonu olasılığı gündeme geldi ve kuşatma ve caydırma politikasının böyle bir saldırıyı önlemeye yetmeyeceği yolundaki kaygıların altını çizdi." Irak istihbaratının El Kaide'yle arasında doğrudan bağlar bulunduğunu, hatta onları eğitmiş olabileceğini ileri sürenler oldu. Bazıları ise böyle bir bağın hayli kuşkulu, daha doğrusu olanaksız ve kesinlikle dayanaktan yoksun olduğunu söyledi. Milli istihbaratçı Paul Pillar'ın değerlendirmesi ise şöyleydi:

"İstihbarat topluluğu hiçbir zaman Saddam ile El Kaide arasında bir ittifak bulunduğu fikrini destekleyen bir analiz ortaya koymadı." Ama bu, "düşmanımın düşmanı dostumdur" ilkesi gereğince, Batıya karşı besledikleri ortak düşmanlık duygusunun onları ileride bir araya getirmeyeceği anlamına gelmiyordu.[4]

Bazı üst düzey politikacılar Irak'ı, daha George W. Bush yönetiminde görev almadan önce gündemlerinin baş sırasına koymuşlardı. 2001 yazında Irak'a yönelik yaptırımlarla ilgili seçeneklerin değerlendirildiği bir toplantı düzenlenmişti. 11 Eylülden birkaç gün sonra Başkan Bush'un Camp David'de danışmanlarıyla katıldığı bir toplantıda bazıları El Kaide ve Afganistan'a yönelik saldırı hedefleri arasına Irak'ı da katmaya çalışmıştı. O gün Bush karşı tavrını kararlılıkla korudu. Ama 2001 Ekim başında ABD'nin Birleşmiş Milletler elçisine, "şimdiye kadar iletmem istenen en zor mesaj" şeklinde tanımladığı, Irak elçisini eğer 11 Eylül saldırısından avantaj sağlamaya kalkarlarsa, bunun doğurabileceği ağır sonuçlar konusunda uyarmasını bildiren bir talimat gönderildi. Fakat planların Irak'la savaş ekseninde yoğunlaşmaya başlaması, ancak Taliban'ın Afganistan'dan bu kadar başarılı ve kısa bir harekâtla atılabildiği kanısının verdiği güvenin ateşlemesiyle, 2002 yılına denk gelecekti. Üstelik 11 Eylül sonrası yapılacağından, önleyici bir savaş niteliği taşıyacaktı; o günlerde yaygın kullanılan adıyla ön alma politikası çerçevesinde yürütülecekti.[5]

Bu iç karar vericiler grubuna göre 11 Eylül, Saddam'ın bu tür silahlar edinmesini önlemek için önceden harekete geçilmezse neler olabileceğini gösteriyordu. Körfez krizi sırasında savunma bakanlığı görevinde bulunan başkan yardımcısı Dick Cheney, Irak'la ilgili kararların merkezinde yer alıyordu. 2002'de şöyle demişti: "Körfez Savaşı koalisyonunu oluşturmaya çalışanlardan biri olarak, size şunu söyleyebilirim: Nükleer silaha sahip bir Saddam Hüseyin karşısında işimiz kıyaslanamayacak ölçüde daha zor olurdu."

Başkan Bush 2002 Haziranında West Point'teki konuşmasında yeni politikanın temellerini açıkladı. Geleneksel "caydırıcılık" politikası "karanlıklar içindeki terör ağı" karşısında çaresiz kalıyordu. "Elinde kitle imha silahları bulunan dengesiz diktatörlerin bu silahları füzeye dönüştürmesi ya da el altından terörist müttefiklerine aktarması karşısında"

"kuşatma" politikası da bir işe yaramıyordu. Tek geçerli karşılık "ön alıcı eylem"di. Bush "eğer tehditlerin tam olarak somutlaşmasını bekleyecek olursak, çok fazla beklemiş olacağız" diye ekliyordu.

Ayrıca bazı çevreler Ortadoğu'daki mevcut siyasi sistemlerin ve ekonomik durgunluğun, El Kaide gibilerini ve terörizmi besleyen bir kaynak olduğuna inanıyordu. Bir "yeni" Irak belki bu duruma etkili bir yanıt oluşturabilirdi. Gerek sürgündeki topluluk gerekse ülkesindekiler adına konuştuğu savıyla ortaya çıkan akıllı ve becerikli Irak göçmeni Ahmet Çelebi bazı siyasetçileri Saddamsız bir Irak'ın koalisyonu "kurtarıcı" olarak bağrına basacağına ve temsili demokrasiye seve seve kucak açacağına ikna etmeyi başardı. Karar vericiler "çoğulcu ve demokratik bir Irak'ın" Ortadoğu'da dönüştürücü bir etki yaratacağına inandılar ve tüm bölgede komünizmin çöküşüne benzer bir atmosfer içinde, bir "reform" ve "ılımlılaştırma" süreci başladı.[6]

Bu vizyona uygun düşmeyen karşıt istihbarat ve analizler göz önünden kaldırıldı. Dahası, otuz beş yıllık Baas diktatörlüğünün sonunda dinsel bölünmüşlükler, mezhepler arası rekabet, aşiretlere bağlılık ve İran'ın rolü gibi "somut gerçekler" hakkında kimsenin doğru dürüst bir bilgiye sahip bulunmadığı öne sürülebilir. Bu ayrıntılar hakkında az çok fikir sahibi olanlar ya da temel politik kanaatleri sorgulayan veya bu varsayımların fazlaca iyimser göründüğü konusunda uyarıda bulunanlar karar alma sürecinden giderek artan ölçülerde dışlandılar.

11 Eylül şoku ABD'nin gücünü dosta düşmana gösterme, güçler dengesindeki ağırlığını bir daha ortaya koyma ve inisiyatifi ele geçirme yönünde bir kararlılık doğurmuştu. Aynı zamanda 1991'de başlanan "yarım kalan işi" tamamlama arzusu görülüyordu. 1991 Körfez Savaşı sonrasında Saddam hakları elinden alınmış olan Şiilere karşı acımasızca bir savaş açmıştı; eğer ateşkes anlaşması Saddam kuvvetlerine güneyde helikopter kullanma izni vermiş olmasaydı, bu olay önlenebilirdi.

Kimi eleştirmenlerse savaşın İsrail'in çıkarları doğrultusunda yapıldığını ileri sürüyorlar. Saddam'ın askeri gücünün tasfiyesinin, 1991 Körfez Savaşında üzerine Scud füzesi yağdırdığı İsrail için bir nimet olacağı kuşkusuz. Ancak Saddam zaten kuşatılmış durumdaydı ve askeri gücü bir hayli zayıflamıştı. İsrail daha çok İran'ın nükleer programından kaygılıydı. Dışişleri bakanlığı siyaset planlama biriminin başı Richard

Haass'ın yazdığı gibi: "İsrailliler yönetimin Irak takıntısını paylaşmıyorlardı. Aslında görüşleri tam tersi yöndeydi. İsrailliler... Irak'ın ABD'nin dikkatini kendilerinin asıl tehlike olarak gördüğü İran'dan uzaklaştıracağından korkuyorlardı." Gerek aralarında Irak doğumlu savunma bakanının da bulunduğu İsrailli yetkililer, gerekse İsrailli uzmanlar Amerikan yönetimini, Irak'ta kendilerini bekleyen savaş sonrası sıkıntıları çok hafife aldıkları konusunda uyarmayı ihmal etmediler. İsrail'in önde gelen uzmanlarından birinin savaştan önce Washington'da düzenlenen bir konferansta dile getirdiği gibi, birilerinin ABD başkanına Amerikan kuvvetlerinin Irak'tan en az beş yıl çıkamayacağını ve "bu sürenin hiç de kolay geçmeyeceğini" söylemesi gerekiyordu.[7]

"PETROL"

Politika belirlenmesinde petrolün oynadığı rol, diğer etmenlerle aynı düzeyde olmamıştır. Petrolün bölgenin yapısından kaynaklanan özel bir önemi vardır; Basra Körfezinin dünya petrolü açısından merkezi konumu, dolayısıyla da bölgedeki güç dengesinin nazik önemi. Harry Truman'dan bu yana Basra Körfezini ve buradaki petrolü düşman bir gücün denetimine düşmekten korumak şaşmaz bir ABD politikası olagelmiştir. Ancak düşman bir gücün—Irak—bölgede, böylelikle bölge petrolü üzerinde hâkimiyet kurma olasılığı Irak'ın Kuveyt'i işgal edip Suudi petrol sahalarını tehdit ettiği 1990-91 Körfez Savaşı sırasında, sonraki Irak Savaşında olduğundan çok daha büyüktü. Ayrıca 2003'te ne Amerikalılar ne de İngilizler 1920'ler tarzı bir merkantilist hırsla Irak petrolünü kontrollerine alma sevdası taşıyordu. Asıl sorun petrolün kuyunun başındaki sahibinin kim olduğu değil, dünya pazarına çıkıp çıkmamasıydı. Birleşmiş Milletlerin yaptırım programına tabi tutulduğu halde, Irak petrolü yine de dünya pazarında alınıp satılıyordu. 2001 yılında ABD Irak'tan günde 800.000 varil petrol ithal etti. Demokratik bir Irak'ın güvenilir bir tedarikçi olacağına ve yaptırımlardan kurtularak kapasitesini artıracağına kesin gözüyle bakılıyordu. Bazı politikacıların kafasından, 11 Eylül saldırısına çok sayıda Suudi kökenlinin adının karışmasından ötürü, Irak'ın daha büyük bir petrol ihracatçısı konumuna

yükselerek Suudi Arabistan'ın çekim gücünü dengeleyebileceği olasılığı geçiyordu, ancak bu seçenek hiçbir zaman doğru düzgün—ya da iyi işlenmiş—bir stratejik hedef haline getirilemedi.[8]

Petrol endüstrisinin savaş sonrası düzeni üzerine çok çeşitli fikirler ileri sürüldüyse de, en net politik kararlılık Irak'ın petrolünün geleceğine gelecekteki Irak yönetiminin karar vereceği noktasında şekillendi. Her ne kadar sektörün ihtiyaç duyacağı teknoloji ve on milyarlarca dolarlık yatırımın gelişini kolaylaştırmak bakımından hükümetlerden bağımsız bir petrol endüstrisi son derece tercih edilir bulunsa da, işbaşındaki hükümetin—OPEC üyeliği konusunda bile—getireceği koşulları yönlendirmek için önceden yapılabilecek bir şey yoktu. Gerçi bu durumda bile özgür bir Irak'ın, güçlü milliyetçilik geleneğinden ötürü, yatırımcılara en az diğer petrol ihraç eden ülkeler kadar ya da onlardan daha sıkı koşullar dayatma olasılığı yüksekti.

2002-2003 yıllarında savaşın ayak sesleri işitilirken, büyük petrol şirketlerinde savaş konusunda ağır basan tavır kuşkuculuk, temkinlilik, bir miktar da dehşetti. İçlerinden çoğu bölgeyi yakından tanıyor ve olayların ters tepmesinden korkuyordu. Baas rejiminin yıkıntıları üzerinde öyle çarçabuk istikrarlı, barışçı ve yeni tarzda bir demokrasi yaratılabileceğinden ciddi ölçüde kuşkuluydular.

Süper büyüklerden birinin CEO'su savaştan bir ay kadar önce şöyle bir soru ortaya attı: "Şirkette, Irak'a bir milyar dolar yatıralım diye karşıma gelecek ilk kişiye ne diyeceğim, biliyor musunuz? Şöyle diyeceğim: 'Bana hukuk sistemini anlat, siyasi sistemi anlat. Ekonomik sistemi anlat bana, sözleşmeler ve finans sistemini, uzlaşmazlık durumlarındaki hakemlik sistemini anlat. Güvenliği, siyasi sistemin evrimini anlat. Bunları bir güzel anlat da, yatırım yapıp yapmamaya öyle karar verelim.'"[9]

"ULUS İNŞA ETMEKTEN ÖTESİ"

2003 yılındaki en acil konu Irak petrol endüstrisinin durumu ve ülkenin gereksindiği geliri sağlayacak şekilde çalıştırılma zorunluluğuydu. Ancak bu Irak'taki genel koşullara bağlıydı.

Savunma bakanı Donald Rumsfeld savaş planlarını gözden geçirirken kaçınılmaz bir durumla karşı karşıya kaldı; hafif ve öldürücü "yeni

ordu modeli" tasarımının (Oliver Cromwell'den alınan bir ifade) geleceğin ordu modeli olduğunu kanıtlama zorunluluğu. Rumsfeld ileri derecede temkinli, fazlaca riskten kaçınan ve aşırı ölçüde tutucu gördüğü Pentagon'un üniformalı liderliğine üstün çıkmak niyetindeydi. 1990-91 Körfez Krizi sırasında dönemin genelkurmay başkanı Colin Powell tarafından savunulan "ezici güç üstünlüğü" doktrinine dönmemeye kararlıydı. Savaş alanında teknolojik bakımdan ileri, daha küçük ama son derece becerikli ve disiplinli bir ekibin—kendi sözleriyle "hızlı, çevik ve isabetli bir şekilde"—seri bir zafer için fazlasıyla yeterli olacağını göstermek istiyordu. Ve gerçekten de 2003 yılında Irak'ta çok etkili bir savaş gücü bu yeteneği savaş alanında başarıyla sergiledi.

Ancak savaş ile savaş sonrası—bir orduyu savaş alanında yenilgiye uğratmak ile bir ülkeyi işgal etmek—birbirinden tamamen farklı iki önermedir. Kültürel, lojistik, eğitim ve bölge siyaseti açısından ABD hükümetinin askeri ya da sivil kollarını belirsiz bir tarihe kadar sürecek bir işgale hazırlamak için çok az şey yapılmıştı. Hızlı bir zafer için gereken askeri birliklerin savaş sonrasında ülkeyi işgal altına almak ve istikrara kavuşturmak için gereken sayının çok altında, belki de ancak üçte biri düzeyinde kaldığı ortaya çıktı. Savaştan kısa bir süre önce kara kuvvetleri kurmay başkanı Eric Shinseki bir Senato komitesine, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1990'lı yıllarda Almanya'dan Bosna'ya kadar çeşitli yerlerdeki Amerikan deneyimine dayanarak, doğru sayının birkaç yüz bin—260.000 dolayında—asker olduğunu söylemişti. Bu değerlendirmesinin hoş karşılanmadığını söylemek yetersiz kalır. Sözleri hemen karalama saldırısına uğrayan Shinseki kısa bir süre sonra istifa etmek zorunda kaldı. Ek olarak, işi sağlama almak için, ona destek veren kara kuvvetleri komutanına da işten el çektirildi.

Rumsfeld ABD askeri kuvvetlerinin 1990'lardaki Clinton yönetimi tarafından Balkanlar'da uygulanan türden bir "ulus inşası"nı gözden düşürüp buna son vermeyi kafasına koymuştu. Irak Savaşından bir ay önce Rumsfeld "Ulus İnşa Etmekten Ötesi" başlıklı bir konuşmasında Afganistan'ı tam bir zafer ilan ederek, "bağımlılık kültürü" diye tanımladığı 1990'larda Balkanlar'daki uygulamaya karşı çıktı. Ulus inşasının yanlışlığını kanıtlamak için verdiği ilk örnek, yardım çalışanlarını Kosova çevresine taşıyan bir sürücünün bir üniversite profesöründen daha fazla para kazanmasıydı. "Hedef, bazılarının ulus inşası dediği şeyle

uğraşmak olamaz. Eğer ABD Irak'ta bir uluslararası koalisyona liderlik edecekse" diye ekledi, hedefi "bir an önce orayı terk etmek olmalıdır."

Afganistan, dedi konuşmasında, doğru davranış şeklinin kanıtıdır. Afganistan'da övgüye değer ölçüde hızlı bir zafer kabul edilen 2001 sonbaharındaki olay Rumsfeld'in varsayımlarını—ve bunların altındaki özgüveni—pekiştirmişti. Rumsfeld'in sözleriyle, Sovyetler "arka arkaya birçok yıl boyunca" Afganistan'a yüz binlerce asker yığdı, oysa ABD onların yıllarca başaramadığı şeyi "on binlerce askerle sekiz, dokuz, bilemedin on iki haftada hallediverdi." (Kimileri SSCB'nin de ülkeyi çabuk ele geçirdiğine, başarısız kaldığı noktanın uzun süreli işgal olduğuna dikkat çektiler.)

Ancak güneydoğu Avrupa'da Balkanlar'a yapılan müdahale bir hayli zor olduysa da, otuz beş yıldır sıkı bir diktatörlük altında yaşayan Ortadoğu'daki büyük bir Arap ülkesi olan Irak'ı işgal etmekten ve ardından Irak'taki bir Amerikan devlet görevlisinin dediği gibi "Jefferson demokrasisi"nin akşamdan sabaha bitivereceği varsayımıyla, bütün kurumlarını ortadan kaldırmaya girişerek devasa bir boşluk yaratmaya kıyasla çok daha basit bir durumdu.

İlk zaferden hemen sonra sevk edilen ABD askerinin sayısını elinden geldiğince hızla düşürme niyetinde olduğunu açıklayan ABD komutanı Tommy Franks, Rumsfeld'in elini güçlendirdi. Bush yönetimi içinden bazı kişiler savaşın zor olmayacağına—"yıldırım hızıyla gerçekleştirilecek bir zaferin" ardından hızlı bir geri çekilmeyle birlikte yeni Irak demokrasisinin doğuşuna tanık olunacağına—da inanıyorlardı. Bu düşünce tarzından ötürü, savaş sonrasında yapılacak işleri planlamak için fazla kafa yormaya gerek duyulmadı.[10]

Seri bir savaşın ucuza mal olacağı beklendiğinden, bütçe konusu üzerinde de fazlaca kafa yorulmadı. Ne ki savaş çabuk sonuçlanmadığı gibi, ardından gelen işgal doğrudan gider kalemleriyle bir trilyon doların üzerinde bir maliyet getirdi.

ÇOCUK OYUNCAĞI DEĞİL

ABD hükümetinin içinden ve çevresinden dikkatli hareket etme yönünde sesler duyulmaya başladı. İstihbarat topluluğu kendi inisiyatifiy-

le "Irak'ta savaş sonrası oluşacak bir otoritenin" karşılaşması beklenen "belli başlı zorluklar" başlığı altında bir analiz hazırladı. Çıkarılan başlıca sonuçlar şöyle sıralanmıştı: Irak "demokrasi açısından bereketli bir toprak" değildi ve bir geçiş süreci "uzun, zor ve çalkantılı" olacaktı. Analizi gerçekleştiren istihbaratçılar "sürekli esen güçlü bir rüzgârın varlığını" hissedebiliyorlardı, ama bu esinti kendi istedikleri yönde değildi.

Brent Scowcroft Washington'un en çok saygı duyulan üst düzey devlet adamlarından biriydi. İki başkana—Gerald Ford ile George H.W. Bush—ulusal güvenlik danışmanı olarak hizmet etmişti. Çöl Fırtınası sırasında savunma bakanlığı görevinde bulunduğu sırada Dick Cheney'in yakın çalışma arkadaşıydı ve şimdiki ulusal güvenlik danışmanı Condoleezza Rice'ın George H.W. Bush yönetimindeki görevi sırasında yardımcısıydı. Dahası şu anda da hatırı sayılır bir yetkiyle konuşuyordu. Başkanın Dış İstihbarat Danışma Kurulunun başındaydı. 2002 Ağustosunda *Wall Street Journal*'da yayınlanan yazısında şöyle diyordu: "Şu anda Irak'a yapılacak bir saldırı, başlatmış bulunduğumuz teröre karşı küresel kampanyayı yok etmese bile, ciddi bir zarar verecektir. Irak'taki stratejik hedeflerimize ulaşmak istiyorsak, büyük olasılıkla Irak'a yönelik bir askeri harekâtın arkasından geniş çaplı ve uzun soluklu bir askeri işgalin gelmesi gerekecektir." Ve ardından ekliyordu: "Bunun çocuk oyuncağı olmayacağı açık."

Scowcroft 1991 Körfez Savaşı sırasında Bağdat'a girip Saddam'ı devirme kararı alınmamasını sağlayan belli başlı isimler arasındaydı. Ancak onun kafasındaki tek neden "CNN etkisi" ya da koalisyonun parçalanması olasılığı değildi. Kesin olarak uzun süreli bir işgalin içerdiği risklerdi. 1991 savaşında ilk başkan Bush önceki çatışmalardan çıkarılan derslerin incelenmesi talimatını vermişti. "İşler yolunda gitti diye savaşın ortasında hedef değiştirilmez": Scowcroft'un bu çalışmadan çıkardığı başlıca sonuç buydu. "Bunu Kore'de öğrendik." 1991'de Scowcroft Bağdat'ı ele geçirmeye kalkmanın "yapmakta olduğumuz şeyin karakterini değiştireceği" kanısındaydı. "Büyük bir ülkenin işgalcisi olacağız. Bir planımız yok. Ne yapacağız? Nasıl geri çıkacağız?" 2002'de Scowcroft'un kafasını kurcalayan yine aynı sorulardı.

Scowcroft'un makalesinin yayınlanmasından bir ay sonra dışişleri bakanlığı siyaset planlama bölümünün başı Richard Haass dışişleri bakanı Colin Powell'a şunları yazıyordu: "Irak'ı işgal ederek ve Saddam'ı

koltuğundan indirerek kırmızı çizgiyi bir kez geçtik mi, Irak'ın geleceğinin sorumluluğu üzerimize daha çok binecek....Eğer düzen ve güvenliği sağlayamazsak, her şey heba olur gider."

Yetersiz sayıda kuvvetle yola çıkmanın, ileriki yıllarda Irak'ta meydana gelecek gelişmeler, özellikle petrol endüstrisinin kaderi ve küresel petrol pazarının seyri üzerindeki etkileri çok büyük olacaktı. Ve karşılığında, petrol endüstrisinin başına gelecek şeyler Irak'ın kaderi için belirleyici olacaktı.

Irak bir petrol ülkesiydi—savaş günlerinde ülke GSYİH'sinin yaklaşık dörtte üçü, savaş sonrasında hükümetin gelirlerinin yüzde 95'i petrolden geliyordu. Üretim ve ihracata yeniden başlama ve düzenli bir gelişme sürecine girme yönündeki beklentiler aşırı ölçüde iyimserdi. Savaştan hemen önce savunma bakanı Paul Wolfowitz petrol ihracatı yeniden başladığında Irak'ın "kendini yeniden inşa faaliyetini gerçek anlamda finanse edebileceğini" açıkladı. Irak'ın kısa sürede mevcut kapasitesini iki katına yükselterek, günde 6 milyon varile çıkabileceği kanısındaydı.[11]

Savaş, Birinci Körfez Savaşından on iki yıl sonra, Bağdat takvimiyle 20 Mart 2003 günü başladı. ABD kuvvetleri 9 Nisanda Bağdat'ı ele geçirdiler. Aynı gün Amerikan askerleri Iraklıların Saddam Hüseyin'in şehir merkezindeki dev heykelini yıkmalarına yardım ettiler. Bu, Doğu Avrupa'da komünizmin sona erişini anımsatan ve "çoğulcu ve demokratik bir Irak"ın ucunun göründüğü izlenimi uyandıran bir sahneydi. O ana kadar işler planlandığı gibi gitmişti.

Peki bundan sonra ne olacaktı? ABD komutanı General Franks'ın bu soruya verecek bir yanıtı yoktu. İlk zaferin ardından kısa bir süre içinde 2003 Eylülüne kadar ABD kuvvetlerini 30.000'e indirmesi öngörülmüştü—başkalarına göre, tarihsel deneyime bakılırsa en uygun sayının onda biri kadar.[12]

PETROL ENDÜSTRİSİ: "HARAP OLMUŞ, İÇLER ACISI BİR HALDE"

Petrol endüstrisinin fiili durumuna bakılırsa, savaş öncesine ait ölçüsüz beklentileri karşılayabilecek bir durumda olmadığı ortadaydı. Endüstri, yılların ihmali ve yatırımsızlıktan ötürü perişan haldeydi. Saddam

rejiminin çökmesi iletişimi koparmıştı, ülke kaos içindeydi ve ortada sorumlu bir makam yoktu. Bağdat'taki hükümet binaları talan edilmiş, yakılıp yıkılmıştı. Tek istisna ABD 3. piyade birliği askerleri tarafından korunan petrol bakanlığıydı.

Bağdat'ın düşmesinden birkaç gün sonra bakanlığın kapısında boy gösteren deneyimli bir Iraklı teknokrat, endüstrinin yeniden işler hale getirilmesi konusunda yetkili biriyle konuşmak istediğini bildirdi. Bu adam Irak Ulusal Petrol Şirketinin baş jeoloğu ve planlama başkanı Tamir Gadban'dı. Sonunda henüz Irak'a gelmemiş olan Phil Carroll'la bir uydu telefon bağlantısı sağlandı. Birkaç konuşmadan sonra Carroll ona, kendisinin başkanlığında, Irak petrol endüstrisinin "baş yürütmecisi" olarak çalışmak isteyip istemeyeceğini sordu. Böylece petrol endüstrisini ayağa kaldırmakla sorumlu ekibin çekirdeği yaratılmış oldu. Doğrusu işleri çok zordu.

Irak'ın potansiyeli hatırı sayılır düzeydeydi, ama 1970'lerden beri ciddi bir petrol arama çalışması yapılmamıştı. Keşfedilmiş seksen petrol sahasından sadece yirmi üçü işletilmekteydi. 1979-80 arasında Irak petrol sanayi günlük üretimini altı milyon varile çıkarmayı hedefleyen bir plan yapmış, ancak 1980'lerdeki Irak-İran savaşı ile 1990-91'deki Körfez Krizi yüzünden bu planı bir türlü hayata geçirememişti. Tersine uzun süreli bir düşüş ortaya çıkmıştı. Şimdi istila sonrasında ise işçiler, güvenlik yokluğundan ötürü işe gitmeye korkuyordu. Carroll ve Gadban Irak endüstrisinin fiziksel kapasitesinin, planda "mantıklı" bir hedef olarak ifade edilmiş olan 6 milyon varilin yarısından az, günde 3 milyon varile yakın olduğu sonucuna vardılar. 2004 sonuna kadar günde 3 milyon varil hedefine ulaşmak için bir dizi daha makul hedef belirlediler.[13]

Ancak engeller kolay geçit vermiyordu. Savaş öncesindeki Saddam kuvvetlerinin tıpkı 1991'de Kuveyt'i terk ederken yaptıkları gibi kuyuları havaya uçurup petrol tesislerini ateşe verebileceği korkusuna karşın, petrol altyapısına aslında hemen hemen hiç el sürülmemişti. Yine de petrol sanayinin genel durumu, Carroll'un ifadesiyle "harap olmuş, içler acısı" bir haldeydi. Yeraltındaki hazneler yıllarca kötü kullanılmaları sonucu hasar görmüştü. Yaptırımların da ciddi etkileri gözleniyordu. Ekipman paslanıp çürüyor ve kullanılmaz hale geliyordu. Makineler ve sistemler ömrünü doldurmuştu. Bağdat yakınlarındaki kilit Daura rafi-

nerisindeki kontrol odası, Carroll'a göre, "sanki çağlar öncesinden, ta 1950'lerden kalmış" gibiydi. Aslında gerçekten de 1950'lerin ortalarında Irak henüz bir krallık iken, bir Amerikan şirketi tarafından kurulmuştu. Fiilen sanayiyi ayakta tutan tek şey Iraklı mühendislerin becerisiydi; bu mühendislerin birer doğaçlama dehası olduğu anlaşılıyordu. Ama şimdi savaş sonrasında ülke altyapısının böyle talan edilip parçalandığı koşullarda, çok daha perişan bir durum ortaya çıkmıştı. Rafinerilerin ya da petrol sahalarının telefon bağlantısı bile yoktu. Petrol akışını ölçmeye yarayan normal aletler bile bulunamıyordu.

Carroll'un baktığı hâkim noktadan görebildiği kadarıyla, Irak petrol endüstrisini—ve tüm ekonomiyi—canlandırmak için öncelik verilmesi gereken üç şey vardı: "güvenlik, güvenlik, güvenlik." Ancak bunların üçü de karşılanamıyordu. Devlet yapısının çökmüş olması ve müttefik kuvvetlerin yetersizliği ülkenin büyük bölümünde koruma düzeyini düşürdüğü gibi, buralardaki güçleri aşırı bir gerginlik içine sokuyordu.[14] Bu arada, Amerikalıların öncülüğündeki işgali yönetmek üzere oluşturulan organ Geçici Koalisyon Yönetiminin aldığı iki gelişigüzel kararın yol açtığı karışıklık her şeyin üzerine tuz biber ekmişti.

"BAAS'TAN ARINDIRMA" VE ORDUNUN DAĞITILMASI

Bunlardan birincisi "1 Numaralı Genelge—Irak Toplumunun Baas'tan Arındırılması"ydı. Saddam'ın Baas Partisinin iki milyon üyesi vardı. İçlerinden bazıları Saddam'a kölece bağlı acımasız kişilerdi, bazılarıysa gerçekten inanmış yandaşlarıydı. Çoğunluk ise ya bir işe girebilmek ya da kadiri mutlak bürokrasi çarkında ve ekonomiye egemen diğer devlet kuruluşlarında yükselebilmek için veya onlarca yıldır Bassçılar tarafından yönetilen bir ülkede çocukları eğitim olanaklarından yararlanabilsin diye Baas Partisine girmek zorunda kalmıştı. Seçilen isim bile hangi uygulamanın model alındığını göstermeye yetiyordu: İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da yürürlüğe konan "Nazilerden arındırma" programı. Oysa bu program tamamen farklı koşullarda son derece farklı bir şekilde uygulanmıştı. Savaş sonrası Irak, savaş sonrası Almanya'ya benzemediği gibi, savaş sonrası Japonya da değildi; L. Paul

Bremer III başkanlığındaki Geçici Koalisyon Yönetimi ile savaş sonrası Almanya'sının Amerikan genel valisi General Lucius Clay'ın ya da işgal altındaki Japonya'da General Douglas MacArthur'un askeri idaresi arasında en ufak bir benzerlik yoktu.

İlk başlarda Baas'tan arındırmadan anlaşılan hemen yapılması gerekli olan hiyerarşinin tepe noktasındaki kişileri alaşağı etmekti. Ama yeni baştan kaleme alınıp dayatıldıktan sonra, rejime olan desteğin daha az ideolojik, daha çok pragmatik nitelik taşıdığı ülkenin tüm kurumlarına ve ekonomisinin derinliklerine kadar indi. Iraklı bir generalin sözleriyle, ortada "kamu çalışanlarından oluşmuş bir ulus" vardı. Pek çok öğretmen işten atıldı ve gelirden yoksun bırakıldı. Bu temizliğin uygulanışı devlet bakanlıklarının faaliyet yeteneğini büyük ölçüde azalttı, merkezi hükümetleri halktan kopardı ve dağınıklığı derinleştirdi. Ayrıca petrol endüstrisinde geniş bir uzman kadroyu tasfiye etti. Bütününde Iraklıları—özellikle de geçim olanaklarını, emeklilik haklarını, sağlık hizmeti olanaklarını vb yitiren Sünnileri—radikalleştirdi ve El Kaide'nin Irak'ta da hayat bulmasının koşullarını hazırladı. Petrol sanayinde çok geniş kapsamlı bir şekilde uygulanması sonucunda işleyiş adamakıllı sekteye uğradı.

Koalisyon ülkelerinden Polonya cumhurbaşkanı Aleksander Kwasniewski savunma bakanı Rumsfeld'e İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Alman modelinin yanlış anlaşıldığını ve yanlış uygulandığını bildirdi. Kwasniewski ABD'nin daha çok eski komünist partilerin reformcu kanatlarının yeni politik sistemlere başarıyla entegre edildiği yeni Doğu Avrupa modellerine ilgi göstermesi gerektiğini söyledi—bu, hem birlik hem de istikrar sağlayıcı bir yaklaşımdı. Kwasniewski'nin gönderdiği Polonya kuvvetlerinin koalisyona katılımı hoşnutlukla karşılandıysa da, sözleri aynı karşılığı bulamadı.[15]

ABD işgali—bir "Yeni Ortadoğu" vizyonundan tutun da filmlerden akıllarında kalan kendilerini Nazilerin elinden kurtaran Amerikan askerlerini sevinç içinde çiçeklerle karşılayan Fransız kızlarının görüntülerine kadar—pek çok fikir, benzerlik ve ders karışımından oluşan bir yumak halinde gerçekleşti. Bu fikirlerin Irak'taki 2003 koşullarıyla ilişkisi fiilen her ne kadarsa, yine de savaş sonrasında şekillenen yaklaşımı belirleyen onlardı. Kültür, tarih ve din gibi önemli gerçeklikler geri planda kaldı.

Geçici Koalisyon Yönetiminin 2 Numaralı Genelgesi askeri birliklerin sayısının yetersizliği sorununu daha da ağırlaştırdı: Irak ordusunu terhis eden "Kurumların Dağıtılması" kararı. Kalabalık Sünni subay gruplarının da içinde yer aldığı 400.000'i aşkın ordu mensubunu işsiz, maaşsız, ailesini geçindirecek beş parası olmadan, onuru zedelenmiş halde—ama ellerinde silahlar ve içlerinde Amerikan ve İngiliz askerlerine karşı büyüyen bir hınçla—evlerine göndermek ya da gitmesine izin vermek felakete davetiye çıkarmaktan başka bir anlam taşımıyordu. Görünüşe bakılırsa bu, Washington ile Bağdat arasında, çok az kafa yorarak ya da üzerinde çok az çalışarak, baştan savma verilmiş bir karardı. Düzeni sağlamak için Irak ordusundan da yararlanmayı öngören on hafta önceki başka bir kararla çelişiyordu. ABD ordusunun kıdemli bir subayı Bremer'i şiddetle eleştirirken, ağzından uygunsuz bir söz çıktı. Bremer söylenenlerin özüne yanıt vermek yerine, kendi makamında böyle bir dil kullanılmasına izin vermeyeceğini söyleyerek, subaydan derhal odayı terk etmesini istedi.

Orduyu dağıtma kararı "yangın kundakçılığı" etkisi yaratırken, bunun yol açtığı sonuçlar müthiş oldu. Yeni bir ordu oluşturmak üzere bir plan hazırlandı, ama sayı acınacak ölçüde küçük tutuldu: 7000 asker. Sonradan bu rakam 40.000'e çıkarıldı. Tüm petrol sektörünü korumak üzere özel bir polis teşkilatı görevlendirildi. Sonra bunun da dağıtılmasıyla petrol endüstrisinde çalışanların riskleri arttı ve petrol sistemi yağma saldırıları ve sabotajlar karşısında eskisinden daha korunmasız durumda kaldı.[16]

AZGINCA TALAN EYLEMLERİ

Görünüşe bakılırsa, ta 1958 devriminden beri, ülkede ne zaman bir otorite boşluğu ortaya çıksa, yağmalamaların başlaması sanki Irak'a özgü bir özellikti. 1991 Körfez Savaşı sonrasında da ülkede yaygın talan eylemleri meydana gelmişti. Ancak savaş sonrası durum planlanırken bu riskin hesaba katılmadığı anlaşılıyordu. 2003'teki yağma ve barbarlık eylemleri hemen ve kitlesel boyutlarda olmak üzere baş gösterdi. Artık yağmaya engel olacak bir Irak ordusu da yoktu, onun yerine ortalık içi

öfke dolu, işsiz güçsüz eski askerlerle doluydu. Olaylar ilk başladığında savunma bakanı Rumsfeld ünlü "bu tür ufak tefek şeyler olacak" sözüyle ciddiye almadı. Oysa bu olaylar tüm ekonomiyi çökertti ve birinci dereceden güvenlik yokluğunu tüm çıplaklığıyla gözler önüne serdi. Bağdat'taki üç arıtma tesisinden ikisi öyle ağır bir hasara uğramıştı ki, yeniden inşa etmek gerekiyordu. Polis karakollarındaki elektrik kabloları, telefonlar, hafif demirbaş eşyalar ve kapı kolları bile çalınmıştı. Petrol endüstrisi bu tür soygun girişimlerinin baş hedefiydi. Örneğin Rumaila petrol sahasında, en can alıcı faaliyet araçlarından olan su pompalarının hepsi çalındı. Daura rafinerisinin müdürü işçileri rafinerinin kapısında toplayarak, yağmacılar ordusunu çıplak elle kovmalarını sağlayabildi.

En yıkıcı etkiyi, tüm ekonominin can damarı olan elektrik sisteminin toptan yağmalanması yarattı. Vandallar elektrik tellerini kopardılar, iletim hattı direklerini devirdiler ve ele geçirdikleri ganimetleri Kuveyt'e ya da İran'a götürüp yok pahasına sattılar. Bağdat'ın elektrik şebekesine kumanda eden enerji santralinin bilgisayarlı kontrol odası bile talan edildi. Çöküş sürecinin devam etmesi petrol endüstrisine ağır bir darbe indirdi. Elektrik yokluğu yüzünden pek çok petrol sahası ve ayakta kalan üç rafineri çalışamaz hale geldi. Ayrıca tarım için hayati nitelikteki sulama sistemleri de ağır hasara uğradı.[17]

İlk birkaç ay işgal, yağmalamalara karşın belli bir ilerleme kaydetmiş gibi görünüyordu. Yine, onca yokluğa rağmen, petrol üretiminin yeniden başlaması ve fiilen belirlenen hedefin aşılması da Irak'taki petrolcülerin bir marifetiydi. Yazın sonlarına doğru Irak'ın "yeni" bir Ortadoğu olma yolunda ilerlediğine dair işaretler gösterdiğine duyulan güven artışıyla birlikte, kimi yorumlarda yer yer belli bir zafer kazanmışlık havası sezilebiliyordu.

AYAKLANMA VE İÇ SAVAŞ

Ancak işgal hiç de planlandığı gibi yürümüyordu. Rumsfeld isyancılara "çıkmaz yoldasınız" diye sesleniyordu. Kısa bir süre sonra ABD Irak komutanı "klasik gerilla tipi harekât"tan söz etmeye başladı ve kıdemli

İngiliz temsilcilerinden biri "altyapıyı sabote etme hedefine" yönelik "yeni bir tehdit" uyarısında bulundu. İşsizlik oranı yüzde 60'larda seyrediyordu. Yine de işsizlik, göz önündeki olanca riskine karşın, birinci ekonomik öncelik konusu değildi. ABD yetkilileri bunun yerine tamamen devlet güdümlü bir ekonomiye sahip olan Irak'ı serbest pazar ekonomisine dönüştürmeye ve bu işi en hızlı bir şekilde sonuçlandırmaya odaklanmışlardı. Bu sırada bir Amerikan generali bir uyarıda bulundu: "kurtarıcılar" artık başka bir gözle görülmeye başlıyordu: "işgalciler".

2003 sonbaharında yeni daha zor bir evreye girildi. Bir süre sonra bu dönemi iç savaş diye tanımlayanlar oldu; bazıları ise ayaklanma demekle yetindi. Gelişen olaylara bakıldığında, her ikisi de doğruydu—Şiiler ile Sünniler arasında iç savaş, Baasçılar ve diğer Sünni eylemcilerin yer aldığı ve her geçen gün dışarıdan gelen cihatçıların ve (Amerikalılara ateş etmek için yüz hatta elli dolara kiralanabilen) işsiz güçsüz gençlerin katılımıyla güçlenen bir ayaklanma.[18]

İsyan 2004 ilkbaharında işgale karşı savaşa dönüştü. Özel milisler birbirleriyle savaşmaya başladılar. Ülkeye durmadan yabancı cihat savaşçıları sızıyordu. Cinayetler ve intikam cinayetleri aldı başını gitti. Yol kenarlarında patlatılan bombalar giderek daha çok can alır oldu. Lokantaların ve devlet dairelerinin önünde bombalı arabalar infilak ettirildi. İşgal yönetimi güvenliğini koruyabilmek için sıkı korunan Yeşil Kuşak'a çekildi. 2004 Mayısında Bağdat'taki eski kıdemli İngiliz yetkilisi Jeremy Greenstock, işgalin başı Bremer'in masasında, "Güvenlik ve iş, aptallar!" yazan bir plaka bulunmayışına ne kadar hayıflandığını söyleyecekti.[19]

SALDIRI ALTINDAKİ ENDÜSTRİ

Artık petrol endüstrisi de saldırı altında kalmıştı. Eski Baas Partisi Irak Silahlı Direnişinin Siyasi ve Stratejik Programı adını verdiği bir plan uyarınca petrol sanayini sabote etmeye yüksek bir öncelik veriyordu. Boru hatları uçuruluyor, Irak'tan Türkiye'ye ve Akdeniz'e giden ihraç nakil hattı sık sık tekrarlanan bombalamalarla kapalı tutulmaya çalışılıyordu. Irak'ın petrol üretimini hızla artırma yönündeki büyük bek-

lentiler ağır bir darbe almıştı. Giderek özellikle kuzeye yapılan ihracatı sürdürebilmek için çırpınma noktasına gelindi.

Petrol danışmanlığı sözleşmesi sona eren Phil Carroll 2003 sonbaharında ABD'ye geri döndü. Ardından yerine ConocoPhillips'in dünya çapında petrol arama ve üretim sorumluluğunu yürüten Rob McKee getirildi.

McKee "daha oraya vardığım ilk anda, yapılması gereken işler için elimizin altında yeterli insan bulunmadığını gördüm" dedi. "Bütün aletler bozuktu. Ne polis vardı, ne düzen, ne mahkeme, ne de altyapı; elektrik-su bile yoktu. Her gün hem gerçek hem de mecazi anlamda ateş altında çalışıyorduk. Sabah işyerine ulaştığımızda ilk önce ya havaya uçurulmuş ya da talan edilmiş şeyler üzerinde konuşuyorduk. Arkasından uzun vadeli daha önemli işlere geçmeden önce, bunları nasıl tamir edeceğimize karar veriyorduk."

Bunlara bir de ABD hükümetinin prosedürleri ekleniyordu. "Fiyatlandırma ve sözleşme konularındaki bürokrasi işleri sürünme noktasına kadar yavaşlatıyordu. Şimdiye kadar uğraştığım en can sıkıcı şeydi."[20]

IRAK PETROLÜNDEKİ AKSAMA

Ancak gösterilen çabalar sonucu 2004 yılında verim birkaç ay içinde savaş öncesi düzeye yaklaştı, fakat yıl sonunda—şiddet, ekonomik kargaşa ve elektrik sıkıntısı yüzünden—bu düzeyin yüzde 20 kadar gerisinde kaldı. İhracat sık sık kesintiye uğradı. Eğer kıyı açıklarında bulunan kritik önemdeki petrol ihraç terminaline motorlu botla yanaşan iki intihar bombacısı yükünü tam hedefe varmadan az önce patlatmasaydı, tam bir felaket olurdu. Bu yüzden donanma devriyeleri daha da sıkılaştırıldı.

İsyan saldırılarının çoğalmasıyla birlikte, etkileri dünya petrol pazarına da yansımaya başladı. *Petroleum Intelligence Weekly* 2004 Haziranında şöyle yazıyordu: "Geçen hafta belli başlı boru hatlarına yapılan saldırılar günde 1,6 milyon varil dolayındaki petrol ihracatını sıfıra düşürdü; şu an için herhangi bir düzelme belirtisi görülmüyor. Bu ihracat kesintisi Irak açısından da kötü olmakla birlikte, dünya petrol piyasa-

larını, ağırlığı Suudi Arabistan'da bulunan ince bir kapasite dilimine muhtaç durumda bıraktı... Küresel petrol arzı görece seyreldi."[21]

İhracat sık sık azalarak ya da geçici olarak durarak devam etti. İşgal sonrası yıllar boyunca Irak'taki üretim en iyi halde kapasitesinin üçte ikisinin üzerine çıkamadı. Yıllık bazda savaş öncesindeki 2001 yılı düzeyine ulaşması ancak 2009'da mümkün oldu; ama bir miktar yatırımla gerçekleştirebileceği potansiyelin hâlâ ciddi ölçüde gerisinde bulunuyordu. Savaştan önce Irak'ın petrol üretimindeki artışının dünya petrol pazarının istikrara kavuşmasına yapacağı katkıya ilişkin yüksek beklentiler vardı. Ama onun yerine ateş altındaki Irak petrol endüstrisi kapasitesinin oldukça altında kalarak, sürekli bir şekilde topyekûn aksamanın birikmesine katkı yapar duruma geldi.

NELER ÖĞRENDİN?

2003 sonbaharında ilk petrol danışmanı Phil Carroll turunu tamamladıktan sonra, Houston'daki evine dönerken Washington'da durup Pentagon'u ziyarete gitti. Savunma bakanı Rumsfeld'in karşısına çıkarıldı. Bakanın Carroll'a iki ana sorusu vardı: "Hoşuna gitti mi?" ve "Neler öğrendin?"

Tartışılacak meselelerin sonu gelecek gibi değildi. Carroll evinin yolunu tuttu.

8

TALEP ŞOKU

Oklahoma güneşinin altında dingin bir öğle sonrası, görünürde tek bir bulut, en ufak bir "kıpırtı" belirtisi yok. Görebileceğiniz tek şey uyuklayan petrol dolu tanklar, tepelere doğru dalga dalga yayılmış kimi gıcır gıcır, kimi yetmiş yıllıktan eski, kimi gümüşi veya paslı turuncu derisinin altında her biri yarım milyon varil barındıran yüzlerce tank.

Burası fiziksel açıdan dünya petrol fiyatının sıfır noktası. Zira burası, West Texas Intermediate ya da sadece WTI diye bilinen hafif, ince ham petrolün toplanma merkezi olan Oklahoma'nın Cushing bölgesidir. Her gün şu sözlerle anons edildiğini duyduğumuz fiyat buna aittir: "WTI bugün ....dolardan kapandı."

Cushing şehrin girişindeki tabelada yazdığı üzere, kendisini "Dünya Boru Hatlarının Kavşağı" olarak kabul eder. Teksas, Oklahoma ve New Mexico'dan, Louisiana ve Körfez Kıyısından, hatta Kanada'dan gelen petrolü saatte dört millik (altı buçuk kilometre) yasal hızla Cushing'deki tanklara taşıyan boru hatları ağı bu sakin şehirden geçer. Buradan rafinerilere sevk edilen ham petrol benzin, jet yakıtı, dizel, evlerde ısıtma amaçlı kullanılan yakıt—yani insanların fiilen kullandığı ürünler—haline getirilir. Ancak Cushing'i böylesine önemli kılan bu değildir. Daha fazla petrolün toplandığı yerler de vardır. Cushing'in küresel petrol endüstrisindeki benzersiz rolünün nedeni, WTI'nin diğer varil fiyatlarının oluşumunda en önde gelen ölçü olarak kullanılmasıdır.

Cushing petrol sahası 1912'de keşfedilmesinden kısa bir süre sonra "Petrol Sahalarının Kraliçesi" sıfatıyla yıldız statüsüne kavuştu. Bir süre tüm ABD petrolünün yüzde 20'sini üretti. Cushing kenti yirminci yüzyılın başında vahşi petrol patlamasının yaşandığı bir bölge, o günlerde bir gazetecinin kullandığı sözcüklerle, "kanlı canlı her adamın petrol ateşine yakalanmasının kaçınılmaz olduğu" bir yer haline geldi.[1]

Cushing'in üretimi azalınca kilit nitelikte bir petrol boru hatları kavşağına dönüştü. 1983 yılında futures piyasasında petrol hissesi alım satımı başlayınca fiziksel bir teslimat yerine gerek duyuldu. Patlama günleri geride kalmış olsa da, Cushing boru hatları ağı ve tank çiftlikleriyle ve merkezi konumuyla bu iş için biçilmiş kaftandı. Cushing'den bir günde geçen petrol miktarı 1,1 milyon varildir; aslında mutlak rakam olarak çok yüksek, ama toplam ABD petrol tüketiminin sadece yüzde 6'sına denk geliyor. Bu petrol, dünyanın dört bir tarafında alınıp satılan "kâğıt" variller ve "elektronik" varillerin "nesnel olarak orantılandığı" fiziksel maldır.

Ayrıca gösterge olarak kullanılan başka ham petrol türleri de vardır; bunlar arasında en yaygın kullanılanı Kuzey Denizi petrolünü baz alan Brent petroldür. Ama yine de dünyada ham petrolün çok büyük bir kısmının fiyatı Cushing'deki tanklara doldurulmuş olan WTI petrol—yerli ince petrol diye de bilinir—kıstas alınarak belirlenir. Bu da bu sakin küçük Oklahoma şehrini, eski ateşi çoktan soğumuş olsa da, dünya ekonomisinin bağlantı merkezi haline getiriyor. Fakat Cushing'in bu dinginliği, petrol fiyatının küresel piyasadaki yükselişinin körükleyeceği gürültü ve ihtilaf artışıyla tam bir tezat oluşturmaya devam edecektir.

KABARMA

2004'te başlayan petrol fiyatlarındaki kayda değer yükseliş, bu büyük kabarmanın arz-talepten mi yoksa beklentiler ve finans piyasalarından mı kaynaklandığı şeklinde şiddetli bir tartışmayı tetikledi. Doğru yanıt iki seçeneğin de ötesindeydi. Arz ve talep kuvvetleri çok güçlüydü. Ama zamanla finansal piyasaların etkisiyle büyüyerek, yeni petrol dinamiklerini somutlaştırdılar.

Yirmi birinci yüzyıl petrol endüstrisinde, dünya ekonomisindeki yeniden düzenleme sürecini yansıtan derin bir yeniden şekillenmeye yol açtı; "talebin küreselleşmesi." Onlarca yıldır tüketimin merkezi, gelişmiş dünya dediğimiz—başta Kuzey Amerika olmak üzere, Batı Avrupa ve Japonya—sanayi ülkeleriydi. Arabaların ve asfalt yolların çoğu buralarda bulunuyor, dünya GSYİH'sinin büyük bölümü burada üretiliyordu. Fakat kaçınılmaz olarak, gelişmekte olan dünyanın yeni oluşan ekonomilerinin yükselişi ve küreselleşmenin artan etkisi sonucu bu üstünlük giderek zayıflamaya yüz tutmuştu.

Toplam petrol tüketimi 1980 ile 2000 arasında yüzde 25 arttığı halde, yeni yüzyıl başladığı sırada sanayileşmiş ülkeler hâlâ toplam petrolün üçte ikisini kullanmaktaydı. Ama derken 2004 yılında dünya petrol piyasasını sarsan şok—talep şoku—geldi. Şok tüketimi yukarı doğru iterken—toptan aksamayla birleşerek—fiyatlar üzerinde ürkütücü bir etkiye yol açtı. Aynı zamanda bu, yeni küresel gerçekliği algılama şokuydu. 2000 ile 2010 arasında dünya petrol talebi yüzde 12 büyümüştü. Ama artık gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ayrım 50/50 oranına gelmişti.

1973'te, ne zaman dünya petrol pazarında fiyatları yukarıya fırlatan bir sarsıntı meydana gelse, bunun her zaman bir tür "arz şoku"ndan—başka bir deyişle tedarik hatlarındaki bir aksamadan—kaynaklandığı kabul edilirdi. Bu kanı, 1973 Ekim Savaşı sırasındaki petrol ambargosu, 1978-79 İran Devriminin neden olduğu çalkantı ve 1990-91 Körfez krizi için doğruydu. Son ciddi talep şoku 1960'ların sonu ile 1970'lerin başında Avrupa ile Japonya'da ortaya çıkan ve küresel arz-talep dengesini zora koşarak, 1973 petrol ambargosuna zemin hazırlayan ani tüketim artışıydı. Ama bu artık çok gerilerde kalmıştı.

Yeni talep şokunu besleyen olay, bir kuşağın en iyi küresel ekonomik performansı ortaya koyması ve yeni oluşan pazar ekonomilerinin küresel ekonomik büyümenin motoru olma yönünde ilerleyişiydi. Ama bu durum dünya için bir sürpriz oldu.

2004 başında herkesin beklentisi, OPEC'in 22-28 dolar fiyat bandında direnmesi yönündeydi. Piyasa öngörüleri standart bir tüketim artışına işaret ediyordu. 2004 Şubatında OPEC bakanları Cezayir'de bir araya geldiler. Bir bakan "Elimize geçen her kâğıt parçası bir bolluğa doğru

gitmekte olduğumuzu gösteriyor" dedi. Bir fiyat "bozgununa" uğramaktan korkan OPEC ciddi bir üretim kısıntısına gidileceğini açıkladı.

Suudi Arabistan petrol bakanı Ali Al-Naimi toplantıdan sonra şöyle bir uyarıda bulunma ihtiyacı duydu: "Fiyatlar düşebilir, düşmeye başlayınca da dibi yoktur. Dikkatli olmamız lazım." Ardından Cakarta toplantısı ile Asya finans krizini kastederek, "1998'i unutmamız mümkün değil" diye ekledi.

Üretim kesintisinin duyurulmasından sonra tahmin edileceği gibi, fiyat yükseldi. Ama ondan sonra da, tahminlerin aksine, yükselmeye devam etti. Bunun nedeni hemen anlaşılamadı. Cezayir toplantısından kısa bir süre sonra Naimi Çin'e gitti. Orada gördükleri onu, yapılması gerekenin üretimi kısmak değil, artırmak olduğuna ikna etti. Bir Suudi yetkili "1990'ların başından bu yana Çin'deki trendi görmüştük" diyordu, "ama birikim etkisi bizim fark edebildiğimizden çok daha büyüktü. Çin o sıralar petrol sıkıntısı çekiyordu. Petrol pazarında yapısal bir değişim söz konusuydu."[2] Çin ateşli bir büyüme ivmesine girmişti. 2003'te ekonomik büyüme düzeyi yüzde 10, 2004'te yine yüzde 10 oldu. Ülkenin başlıca enerji kaynağı olan kömür Çin'in ihracat makinesinin talebine yetişemiyordu. Kömür taşıyan demiryolu sisteminin aşırı yüklenmesi ve şebekenin kilitlenmesi yüzünden, demiryolu hatlarının kenarlarında uzun kömür vagonu kuyruklarının oluşması sıkıntıyı daha da derinleştiriyordu. İster enerji santralleri, isterse fabrikalardaki dizel jeneratörler olsun, elektrik üretimi için tek uygun seçenek petroldü. İşletmeler işi sağlama almak için fazladan petrol depoluyorlardı. Petrol talebi Çin'de bir yılda ortalama yüzde 5 ila 6 oranında artıyordu. 2004'te yüzde 16 gibi—ekonominin genelinden de hızlı—akıl almaz bir oranda arttı. Dünya piyasaları buna hazır değildi. Ağustosa gelindiğinde manşetler "inanılmaz güçlü bir ham petrol pazarı"nda fiyatların tırmanışa geçtiğini bildiriyordu.

Dünya ekonomisi yeni bir yüksek büyüme dönemine giriyordu. 2004-2008 arasında Çin'in ekonomik büyümesi ortalama yüzde 11,6 oldu. "Büyüme turnikesine" giriş yapan Hindistan ise aynı dönemde yüzde 8 ortalamasını yakaladı. Güçlü küresel büyüme petrol talebini yüksek tutuyordu. 1999 ile 2002 arasında dünyadaki petrol talebi günde 1,4 milyon varil arttı. 2003 ile 2006 arasında ise bunun dört katı yükseldi, yani günde 4,9 milyon varil.

Bu bir talep şokuydu.

EN SIKI PAZAR

Bir petrol patlaması için tüm unsurlar hazırdı: 1998 fiyat çöküşünün travması yeni arzı geliştirmeye yönelik harcamaları durdurmuştu. Ama talep yükseliyordu ve arzdaki aksamalar—Venezuela, Nijerya ve Irak—pazara çıkan petrol miktarını azaltıyordu. Bunun sonucunda tarihi boyutlarda sıkı bir pazar oluşacaktı.

Küresel petrol endüstrisi genelde birkaç milyon varil eksik kapasiteyle çalışır, yani üretim kapasitesinin tamamını devreye sokmaz. Örneğin 1996 ile 2003 arasında kullanılmayan kapasite ortalama günde 4 milyon varil kadardı. Bu kullanılmayan kapasite ani talep yükselmeleri ya da herhangi bir ani kesinti olasılığına karşı bir güvenlik tamponudur, şok emicidir. Tedarikçi ülkelerden biri hatırı sayılır miktarda kapasitesini saklı tutmaya söz vermiştir. Suudi Arabistan'ın politikası pazarın istikrarını sağlamlaştırmak amacıyla günde 1,5 ila 2 milyon varil dolayında kullanılmayan kapasite oluşturup saklı tutmaktır. Fakat diğer ülkeler kapasite saklı tutmayı pek istemezler. Ancak 2005'te talep artışı ve arzdaki aksamalar kullanılmayan kapasite miktarını günde bir milyon varile düşürdü. Başka bir deyişle, tampon neredeyse yok olmak üzereydi. Mutlak saklı kapasite açısından, petrol piyasası 1973 petrol krizi arifesinde olduğundan çok daha sıkışık bir duruma düştü. Görece karşılaştırıldığında ise 2005'te dünya petrol pazarı 1973'tekinden yüzde 50 daha büyük olduğundan, daha da sıkıydı.

Bu gibi durumlarda kaçınılmaz olan gerçekleşir. Bir yandan üretim ve yatırımı artırmaya davet ederek, diğer yanda ise talep artışını hafifletmek gerektiği işaretini vererek, arz ile talebi dengelemek üzere fiyat artışı baş gösterir. OPEC'in 22-28 dolar fiyat bandı 2005 ilkbaharında tarih oldu. Çoğunluk 40-50 dolar bandını "makul bir fiyat" olarak görmeye alıştırıyordu kendini. Oysa her şey daha yeni başlıyordu.

Fiyatların yükselme eğilimini pekiştiren başka etmenler de vardı. 1998 fiyat çöküşünden sonra endüstride fiyatların düşük seyredeceği beklentisiyle bir daralma olmuş ve bu sonradan da devam etmişti. Bu, harcamaları sıkı denetim altında tutmaya odaklıydı. 2004 Ağustosu sonunda süper büyüklerin birinden gelen bir mesajda şöyle deniyordu:

"Uzun erimli fiyat rehberimiz 20 dolarların altını gösteriyor." Başka bir süper büyüğün baş finans sorumlusunun sözleri de aynı doğrultudaydı: "Temkinli davranmayı sürdüreceğiz." Sanayi yeni projeleri tamamen dayanaksız bırakabilecek yeni bir fiyat çöküşünden korkuyordu. Yatırımcılar "sermaye disiplini" sergileyerek harcamaları kısmaları için yöneticilere muazzam bir baskı yaptılar. Bunun ödülünü, hisse senedi fiyatlarındaki yükselmeyle alacaklardı. Bu uyarılara kulak asmayan şirketler ise düşük hisse fiyatlarıyla cezalandırılacaklardı. 2004 ortalarında bu yatırımcılardan biri şöyle diyordu: Eğer kimi şirketler petrol fiyatları yükselecek umuduyla yatırımlarını artırmaya başlarlarsa, "buna şüpheyle bakarım."[3]

PETROL MÜHENDİSLERİ NEREDE?

"Sermaye disiplini" temkinli davranmayı getirdi. Günün sloganları "maliyetleri düşür" ve "kapasiteyi azalt"tı. Bunlar insan sayısını, sondaj ekipmanlarını ve diğer her şeyi azaltmak demekti. 1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başlarında yalnız pek çok beceri sahibi çalışan sektörden ayrılmakla kalmadı, üniversitelerin petrol mühendisliği ve petrolle ilgili diğer eğitim alanlarına kaydolan öğrenci sayısı da son derece düştü. İş yoksa, okumaya ne gerek vardı?

Ancak 2004-2005 yıllarındaki keskin talep artışı sert bir şok etkisi yarattı. Artık 1998'e geri dönme ve fiyatları dibe vurduracak devasa bir fazlalık korkusu kalmadı. Şimdi tam tersi bir durum vardı—yeterli petrol temin edememe. Bütün endüstri vidaları telaşla sıkarak, doludizgin bir an önce yeni arz olanağı yaratmaya girişti. Şirketler yeni alanlar ve yeni kaynaklar için çok daha aktif bir yarışa girdiler. Tahmin edileceği gibi, yeni üretim olanaklarına erişimin fiyatı da yükseldi. Uluslar beklentilerinin üzerinde para kazanıyorlardı, dolayısıyla şirketlere yönelik finansal talepleri daha ağır oluyordu; haliyle bu rekabet ortamında da istedikleri şartları kabul ettirebiliyorlardı. Keşif ve üretim olanakları alanındaki rekabet, sektöre uluslararası düzeyde yeni girenler—erişim sağlayabilmek için harcama yapmaya hazır olan şirketler—yüzünden iyice kızıştı.

Sanayinin karşılık verme yetisi sakatlanmıştı. Daralma dönemi onu kötü etkilemişti. Yeterli sayıda ne petrol mühendisi ne de jeolog vardı; sondaj ekipmanı, boru, nakliye gemisi, kısacası hiçbir şey yeterli değildi. Üstelik her şeyin maliyeti fırlamıştı. Eleman eksikliği ve ekipman teslimatındaki gecikmeler yeni projelerin planlanandan çok daha uzun sürede ve bütçe rakamları aşılarak gerçekleşmesine neden oluyordu.

En çok da, Çin'in dünyanın dört bir yanından malzeme toplama iştahı yüzünden—platform inşasında kullanılan çelik ile nikel ve bakır gibi—girdi maliyetleri ciddi ölçüde yükselmekteydi. Emtia pazarında koca bir boğa piyasasının yaşandığı bir döneme girilmişti.

Bu yoklukların ekonomi üzerindeki etkileri akıllara durgunluk verecek düzeydeydi. İş yapmanın toplam maliyeti beş yıldan kısa bir süre içinde iki katına çıkmıştı. Başka bir deyişle 2008 yılında bir petrol sahasını hizmete açmak için gereken bütçe aynı iş için 2004 yılında kullanılan bütçenin iki katına ulaşıyordu. Bu maliyet artışı kaçınılmaz olarak petrol fiyatlarına da yansıyordu.[4]

"FİNANSALLAŞMA"

Bunun dışında bir de kur meselesi vardı; özellikle de petrol ile doların dansı. Bu dönemde emtia fiyatları, iktisatçı jargonuyla "ABD dolarının kambiyo kuruna ters yönde hareket edecekti". Daha basit bir ifadeyle söylersek, bu, dolar aşağı yönlü hareket ettiğinde, petrol fiyatlarının yukarı yönlü hareket edeceği anlamına geliyordu. Petrol fiyatları dolarla hesaplanıyordu. Bu dönem içinde bir süre dolar zayıf kaldı ve diğer kurlar karşısında değer kaybetti. Siyasi çalkantı ve belirsizlik zamanlarında hep güvenlik arayışıyla "dolara doğru bir kaçış" gözlenir. Oysa doların çalkantılı bir süreçten geçtiği bu dönemde kaçış, altınla birlikte, petrol başta olmak üzere, emtia yönündeydi. Petrol zayıflayan dolar ve enflasyon riski karşısında bir sığınak olmuştu. Böylelikle, diğer para kurları, özellikle euro karşısında doların "fiyatı" aşağı indikçe petrolün fiyatı da yukarı gidiyordu.[5]

Daha genelde finans piyasaları ve yatırıma yönelik para dalgasındaki yükseliş de petrolün fiyatını artıran bir etki yaratıyordu. Bu çoğun-

lukla spekülasyon diye tarif edilir. Oysa spekülasyon resmin sadece bir parçasıydı, çünkü petrol artık bir fiziksel meta olmaktan çıkmış, aynı zamanda bir finans aracı, bir finansal varlık haline gelmekteydi. Bu süreci kimileri petrolün "finansallaşması" şeklinde tanımladı. Ne ad verilirse verilsin, zaman içinde oluşup güçlenen bir süreçti.[6]

PETROL ALIM SATIM İŞLEMLERİNİN ÇOĞALMASI

1970'lerde varillerin alınıp satıldığı bir dünya petrol piyasası diye bir şey yoktu. Küresel petrol ticaretinin büyük kısmı bütünleşmiş petrol şirketlerinin bünyesinde, çeşitli operasyon birimleri arasında, petrolün kuyudan tankere, oradan da rafineri ve benzin istasyonlarına nakledildiği sırada gerçekleşirdi. Bu uzun yolculuk boyunca petrol büyük ölçüde şirketin sınırları içinde kalırdı. "Bütünleşme"den kastedilen buydu. İşin doğal şekli, petrol sanayinde olağan yönetim tarzı böyle kabul edilirdi.

Ama siyaset ve milliyetçilik her şeyi değiştirdi. 1970'lerde petrol ihraç eden ülkeler sömürgecilik zamanından kalmış bir miras olarak gördükleri şirketlerin ellerindeki imtiyazları millileştirdiler. Millileştirme sonrasında şirketler artık yerin altındaki petrolün sahibi olmaktan çıktılar. Bütünleşmişlik bağları sakatlandı. Büyük miktarlarda petrol uzun vadeli sözleşmelerle satıldı. Arna bu arada petrol gittikçe büyümekte ve çeşitlenmekte olan dünya pazarında daha fazla alınıp satılan bir metaya dönüşmeye başladı. Bu alım satım işlemleri gerek geleneksel şirketlerde yeni açılan alım-satım birimlerinin, gerekse yeni kurulan çok sayıda bağımsız emtia alım-satımcısının eline geçti.

ABD'deki değişim bu yeni petrol ticareti işine yeni bir ivme kazandırdı. 1970'lerin başından itibaren petrolün fiyatını denetleyip belirleyen federal hükümetti. Bu fiyat denetimleri ilk başlarda, Nixon yönetimi tarafından enflasyona karşı bir önlem olarak uygulanıyordu. Bu süreç tümüyle yeni bir federal bürokrasi, yasal düzenlemeler ve avukatlara bol bol iş çıkaran hukuk davaları ve bol miktarda siyasi çekişme yarattı. Ancak bu denetimler ileri sürülen enflasyonu sınırlama amacına pek hizmet etmediği gibi, enerji güvenliğine de hiçbir yararı dokunmadı. 1979'da yıpratıcı bir siyasi kapışma sonunda Başkan Jimmy Carter

iki yıl süreyle fiyat denetimini kaldırdı. 1981 Ocağında başkanlık koltuğuna oturan Ronald Reagan işleri daha da hızlandırıp fiyat denetimine hemen son verdi. Başkanlık makamında verdiği ilk talimat buydu.

Fiyat denetiminin piyasaya aktarılması sadece ABD'ye özgü bir tavır değildi. Britanya'da da hükümet petrol vergi oranlarını belirlerken sabit fiyat uygulamasını bırakıp spot fiyat kullanımına geçti. Kıstas olarak da Brent diye bilinen Kuzey Denizi petrolünü kabul etti.[7]

YUMURTADAN PETROLE KADAR: KÂĞITTAN VARİLLER

Artık petrol "yeni bir meta daha" olup çıkmıştı. OPEC hâlâ fiyatları yönlendirme çabasını sürdürse de, bundan böyle yeni bir rakibi vardı: küresel pazar. Özel olarak alıcı ve satıcıların dalgalanan fiyatlar arasında yollarını bulmasına yardımcı olacak yeni bir pazar yeri oluştu; bu yer New York Ticaret Borsası (NYMEX-NYTB) adını aldı. Aslında tam anlamıyla yeni sayılmazdı bu borsa. 1872 yılında süt ürünleri pazarlamak için uygun bir yer arayan birkaç düzine tüccar tarafından Yağ ve Peynir Borsası olarak kurulmuştu. Kısa sürede kapsamını genişleterek Yağ, Peynir ve Yumurta Borsasına dönüştü. 1920'lerde pek fark edilmeyen bir inovasyon sonucu, ticaret dağarcığına yumurta futures işlemleri de eklenince, borsanın adı New York Ticaret Borsası olarak değiştirildi.

1940'lı yıllarda NYTB aynı anda soğandan elmaya ve kontrplağa kadar çok geniş bir mal yelpazesinin alınıp satıldığı bir yerdi. Ancak borsanın bel kemiğini Maine patatesi oluşturuyordu. Yine de patatesin ağırlığı giderek azaldı: Çünkü 1970'lerin sonunda Maine patatesi ihalesi, New York sağlık denetiminden geçmeyi başaramamak gibi küçük düşürücü skandallarla sarsıldı. Borsa çöküşe doğru gidiyor gibi görünüyordu. NYTB tam zamanında konut ısıtma yakıtı ile benzinde futures sözleşmesi alım satımına başladı.

30 Mart 1983 borsanın West Texas Intermediate (WTI) adı verilen ve bir ucu Oklahoma'nın Cushing kentindeki tanklara kadar uzanan hafif, ince ham petrol akımına bağlı bir futures sözleşmesi ticaretine başladığı tarihsel gündür. Bundan böyle petrol fiyatı NYTB salonundaki işlemciler ile dünyanın dört bir yanındaki diğer işlemciler, fon alıp satanlar ve

spekülatörler arasındaki etkileşim tarafından belirlenecekti. İşte "kâğıt variller" böyle ortaya çıktı. Yıllar geçip teknoloji ilerledikçe fiyatlar salt günlük olarak değil saat başı, hatta dakika başı belirlenir oldu.

GÜVENCE ARAYANLAR İLE SPEKÜLATÖRLER KARŞI KARŞIYA

Günümüzün futures piyasasının geçmişi, on dokuzuncu yüzyılda ABD'nin orta batı bölgesinde tarımsal ürünler üzerine kurulan futures pazarına kadar gider. Bir çiftçi futures piyasasına katılarak, baharlık buğdayını ekerken gelecek sonbahardaki satış fiyatını güvence altına alabiliyordu. Eğer buğday fiyatı birden fırlarsa, fazladan bir kazancı kaçırmış olurdu. Ama futures sayesinde ekin fazlasının fiyatları dibe vurması halinde finansal yıkıma uğramaktan da kurtulurdu.

NYTB'deki petrol futures piyasası petrol üreten ve kullanan kişilere "risk yönetim aracı" denilen bir olanak sunuyordu. Bir havayolu fiziksel metanın fiyatının yükselme olasılığına karşı kendini korumak için petrol futures kâğıtları satın alabilirdi. Güncel fiyattan bir-iki yıl vadeli yüz sözleşme—100.000 varile denk—alım hakkı için bir varil petrol maliyetinin bir bölümünü üstleniyordu. Petrolün ve jet yakıtının fiyatı sonraki yıl içinde yüzde 50 yükselebilirdi. Fakat futures sözleşmesinin değeri de aynı dönemde aynı oranda yükselebilirdi ve sonunda havayolu fiyat artışı kadar—eksi futures alım maliyeti—kazanç elde ederek, pozisyonunu kapatabilirdi. Böylece havayolu futures almakla, maliyet bedelini göze alarak, kendini korumuş oluyordu. Ama aslında bu maliyet kendini bir fiyat artışına karşı sigortalamak için seve seve ödeyeceği tutardı.

Kendini fiyat artışına karşı korumak isteyen bir havayolu ya da bağımsız bir petrol üreticisinin ya da kışın olabilecek gelişmelerden endişe eden ev ısıtma yakıtı dağıtımcısının karşısında başka bir ticari tarafın daha bulunması gerekir. Peki bu kim olabilir? Fiziksel metayı almak gibi bir niyeti olmamakla birlikte, sadece bu işlemden kâr etmeyi amaçlayan, NYTB'nin tanımıyla "fiyat hareketlerini başarılı bir şekilde tahmin eden" spekülatördür. Bir fiyatın yükselme olasılığına karşı kendinizi güvence altına almak için futures sözleşmesi almak istediğinizde,

spekülatör satacaktır. Bir fiyatın düşmesine karşı kendinizi güvence altına almak için futures sözleşmesi satmak istediğinizde, yine spekülatör alacaktır. Spekülatör bir pozisyonu diğeriyle dengeleyerek, devamlı kâr amacıyla alır-satar. Spekülatörler olmasaydı, güvence arayanlar sığınacak dal bulamazlardı.[8]

"Spekülatör" terimi sıklıkla "manipülatör"le karıştırılır. Oysa "spekülasyon" burada kullanıldığı şekliyle oldukça net bir anlama sahip olan teknik bir terimdir. "Spekülatör" "ticaretin içinde—piyasa oluşturan kişi, ciddi bir yatırımcı ya da teknik analizlere göre hareket eden bir işlemci—olmayan bir oyuncudur." Spekülatörün çok nazik bir işlevi vardır. Spekülatör olmazsa ne nakit akışı olur ne futures piyasası, ne ticarette bir karşı taraf olur ne de güvence arayanların—sözünü ettiğimiz havayolu, petrol üreticisi ya da baharlık buğdayını eken çiftçi ya da kurların oynaklığından endişe eden çokuluslu şirket—fiyat ve kaderin cilvesi karşısında kendilerini sigortalamak için alabilecekleri futures kâğıtları.

Petrol için kullanılan futures ve opsiyonlar küçük miktarlarla başlayıp, 1980'lerin ortalarında çok büyük hacimlere ulaştı. 2004'te NYTB'de işlem gören petrol futures sayısı 1984'tekinin 30 katına çıktı. Diğer büyük petrol futures piyasasında da aynı oranda bir büyüme gözlendi. Bu piyasa, Kuzey Denizinden gelen Brent petrolün işlem gördüğü orijinal adı International Petroleum Exchange (Uluslararası Petrol Borsası) olan Londra'daki ICE borsasıydı. Londra'daki Brent sözleşmesi ile New York'taki "ince ham" petrol sözleşmesi diğer ham petroller için kıstas kabul edilen küresel standartlar oldu. WTI Kuzey Amerika'ya dönüktü; Brent ise doğu yarıküreye. Sonradan Ortadoğu'da da bir Dubai sözleşmesi çıktı.

2000 yılındaki hisse senedi piyasası patlamasının ardından yatırımcılar alternatif yatırım arayışına girdiler. O günlere emtia fiyatlarının diğer yatırım tercihleriyle eşgüdümlü hareket etmediği gözleniyordu; yani, hisse senetleri ve tahvillerle orantılı bir seyir izlemiyorlardı. Dolayısıyla teoriye göre, eğer bir emeklilik fonunun elindeki hisse senetlerinin değeri düşerse, emtianın değeri düşmüyordu. Hatta yükselebiliyordu. Böylece emtia, portföyleri hisse senedi piyasalarındaki düşüşlere karşı koruyacak ve emeklilik fonlarının emeklilerin bel bağladıkları getirileri garantiye almasını sağlayacaktı. Sonraki yıllarda emtia türleri arasında

çeşitlendirmeye gitmek pek çok emeklilik fonunun benimsediği yeni bir yatırım stratejisi haline geldi.

Yatırımcılar başka "sigorta" biçimleri satın alma çabası içine de girdiler. Örneğin büyük bir Avrupa devlet emeklilik fonu, baş yatırım sorumlusunun ifadesiyle, portföyünü "Ortadoğu'da meydana gelebilecek bir çatışma" olasılığına karşı—ki bu aslında İran'ı da kapsayacak bir savaş demekti—korumak amacıyla futures sözleşmeleri satın alıyordu. Böyle bir olayın patlak vermesi halinde fonun elindeki hisselerin değeri ciddi ölçüde düşerken, büyük olasılıkla petrol fiyatları tırmanırdı. Bu emeklilik fonu basiretli bir yatırımcı gibi davrandığını düşünerek, emeklilerini korumak için portföyünü bir tersliğe karşı güvenceye alıyor ve varlıklar arasında paylaştırıyordu. Bu fon, futures piyasasındaki konumundan ötürü, bir spekülatördü.[9]

"BRIC" ÜLKELERİ: BİR KUŞAĞIN YATIRIM FIRSATI

Petrole dayalı finansal enstrümanlara para koymak da bir kuşağın en büyük ekonomik trendine katılmak olarak değerlendiriliyordu: Çin, Hindistan ve diğer yeni gelişmekte olan pazarlardaki ekonomik büyüme.

2001 Kasımında Goldman Sachs'da çalışan iktisatçı Jim O'Neill yayımladığı bir araştırma yazısında yeni bir kavram ortaya attı: "BRIC ülkeleri"—Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin. Bu dört kalabalık nüfuslu ülkenin belli başlı sanayi ülkelerinden daha büyük bir hızla büyümekte olduklarını söyledikten sonra, şaşırtıcı bir kehanette bulunuyordu: Bu grup birkaç on yıl içinde ABD ile diğer beş en büyük ekonominin GSYİH'lerinin toplamını yakalayacak.

O'Neill BRIC ülkeleri fikrine, 11 Eylül sonrasında ulaşmıştı. "Küreselleşmenin devam edebilmesi için artık Amerika'nın önderliğinde olmaması gerektiğini düşündüm. Uluslararası ticaretin herkesi taşıyabileceği" gerçeğini "baz almalıdır." Kafasında birden bir ışık çakmasına neden olan "tuhaf bir içgörü" doğmuştu: Çin gezileri sırasında hizmet standartları ve kalitesinin sürekli iyileşerek dünya klasına yaklaştığına tanık olmuştu. "Doğru ya da yanlış bunu Çin'in sürece dahil olmasıyla bağdaştırdım." Dünya ekonomisinde yeni bir şeyler oluyordu.

İlk başlarda pek çok kişi BRIC kavramını saçma buldu. Başlarını sallayıp birbirinden tamamen farklı bu ülkeler arasında nasıl ortak bir nokta olabilir ki, dediler. "Bunun bir tür pazarlama numarası olduğunu sandılar" dedi O'Neill. Ancak 2004 yılında BRIC ülkeleri kavramının dünya ekonomisi ve uluslararası büyümeye farklı—güçlü ve göz alıcı—bir bakış çerçevesi getirdiği görülmeye başlandı. Önceleri bu fikirle dalga geçen rakip bankalar şimdi kendi BRIC fonlarını yürürlüğe sokmuşlardı. Dört BRIC ülkesi liderinin sonunda yalnız BRIC ülkelerinin katıldığı kendine özgü zirvelerini toplamaya başlaması, nihai onay mührü oldu.

Financial Times şöyle yazıyordu: "BRIC ülkeleri bir yatırımcı, finansçı ve politika oluşturucu kuşağının yeni gelişen pazarlara ne gözle bakacağını belirleyen hemen her yerde geçerli bir terim" haline geldi. Yatırımcılar BRIC ülkeleriyle bağlantılı hisse senetleri satın almaya başladılar. Aynı zamanda petrol bağlantılı finansal araçlar da aldılar. Zira bu ülkelerin—özellikle de "C" yani Çin'in—büyümesi emtiaya olan talebi, dolayısıyla da fiyatları körüklüyordu. Dolayısıyla yatırımcılar için—ister yatırım fonları, ister emeklilik fonları, isterse perakende yatırımcıları olsun—bu emtia oyunu sadece petrolden ibaret değildi, gittikçe daha fazla petrol kullanan patlama halindeki ekonomileri de içeriyordu.[10]

İŞLEM YERİ

Artık petrol piyasası—piyasanın kâğıttan varil kısmı—fiziksel mal teslim almak gibi bir niyeti ya da ihtiyacı olmayan yatırımcılarla adamakıllı kalabalıklaşmıştı. Emeklilik fonları, yatırım fonları ve bağımsız servet fonları dolmuştu. "Kitlesel pasifler" vardı—petrol türevi ağırlıklı emtia endeks fonları ve petrol üzerinde dönen pek çok türev ürün vardı. Ayrıca borsa işlemli fonlar vardı; net değeri yüksek bireyler ve kimi uzun vadeli, kimi kısa vadeli her türden yatırımcı ve işlemci vardı.

Petrol artık araba ve uçaklara yakıt temin eden fiziksel bir mal olmaktan çıkmıştı. Fiilen yepyeni ve de çok daha soyut bir şey olup çıkmıştı. Şimdi bu kâğıt variller de futures ve türevler şeklinde bir finans aracına, bir finansal varlığa dönüşmüştü. Böylelikle basiretli yatırımcıların hisse senedi, bono ve gayrimenkul dışında da çeşitlendirmeye

gidecek araçları olmuştu; yatırımlarının bir bölümünü bu yeni varlık sınıfına kaydırabiliyorlardı.

Ekonomik büyüme ve finansallaşma belli bir süre sonra birleşerek petrol fiyatını yukarı doğru itmeye başladı. Bunu izleyen oynaklık ve fiyat dalgalanmaları alım-satımcıları kendine çekti. Bunlar tereyağından kıl çeker gibi bir zamanlamayla, ok gibi hızla hareket ederek bu piyasadaki en küçük bir anormalliği ve yanlış fiyatlanmayı değerlendirerek avantaj elde eden çevik oyunculardı.

Bu finansallaşmayı pekiştiren bir teknolojik itkiydi. Geleneksel olarak petrol NYTB tahtasında, alım-satım taleplerini kayda geçirmek için durmadan bağırıp çağıran, ellerini kollarını sallayarak garip el işaretleri yapan, değişik renklerde ceketler giymiş salondaki işlemciler tarafından alınıp satılırdı. Son derece gürültülü olan bu sisteme "açıktan seslenme" adı verilirdi.

Ancak 2005 dolaylarında bilgisayar üzerinden alıcı ile satıcıya doğrudan ulaşabilen işlem elektronik platformlarının ortaya çıkmasıyla, salon işlemcileri önemini yitirdi. Artık işler bir düğmeye basarak halledili-yor, alım-satım işlemi anında tamamlanıyordu. Hatta "düğme" sözcüğü bile bir benzetme olarak kalmıştı, çünkü genellikle işlemler artık emtia fonunun algoritmik kara kutusu tarafından, programlandıktan sonra bırakın insan müdahalesini, hiç ara vermeksizin mikrosaniyeler içinde gerçekleştiriliyordu. Kâğıt varil artık elektronik varil olmuştu.[11]

TEZGÂH ÜSTÜ

Emtia borsalarındaki futures sözleşmeleri yeni işlem âleminin sadece bir parçasıydı. Aynı zamanda futures piyasasının gerektirdiği yasal kurallara ve bildirim zorunluluğuna bağlı olamayan tezgâh üstü piyasalar da vardı. Bu piyasaları eleştirenler, yasal denetim ve şeffaflıktan yoksun olmalarından ve işleyiş biçimleri ve yol açtıkları etkiler konusundaki kuşkularından ötürü bunları "karanlık piyasa" diye tanımlıyorlardı. Bunlar eninde sonunda birer türevdi, yani temeldeki bir ya da birkaç varlıktan *türetilmiş* bir finansal varlıktı. Bu tür türevlerde risk birikimi ve sistemik etki kullanılan kaldıraç miktarı, karmaşıklık düzeyi ve şeffaflıktan yoksun olmaları nedeniyle çok büyük boyutlara varabilirdi.

Borsa dışı tezgâh üstü piyasalar katılımcıların değişik petrol türevleri satın alabileceği, belli bir pazarın gereksinimlerine ya da belli bir yatırım stratejisine göre özel olarak dizayn edilmiş sipariş üzerine, ısmarlama işlemlerin gerçekleştirildiği yerlerdi. Bankalar bir menkul kıymet, para kuru ya da faiz türünün yatırımcılar arasındaki *takas*ına aracılık eden "takas işlemcileri" haline geldiler. Sonra da geri dönüp, takas işlemlerindeki risklerini futures piyasalarında koruma altına almaya çalışıyorlardı. Tezgâh üstü piyasalar 2003 ile 2004 yıllarında adamakıllı büyümeye başladı. Bu piyasaların birtakım cazip özellikleri vardı. Bunların maliyetleri daha düşük ve daha kestirilebilir olduğundan, tezgâh üstü piyasalar güvence arayanlar için daha ucuza gelebilirdi. Kendi özel gereksinimlerine, durumlarına ve zamanlamalarına göre düzenlenmiş anlaşmalar temin edebilirlerdi. Örneğin, kimileri, Cushing'deki WTI petrol fiyatını yeterince net bir şekilde kestirmek mümkün görünmediğinden, New York Limanındaki jet yakıtına yatırım yapmak isteyebilirdi. Üstelik yatırımın niteliğine göre fiyatın zamansız yukarı ya da aşağı doğru hareketlenmesine neden olmamak için, dikkatleri üzerine çekmeden büyük miktarda işlem yapmak olanaklıydı.

Genelinde petrol piyasasına, her tür değişik fon ve finansal enstrüman aracılığıyla gittikçe daha fazla para akıyordu. Bütün bunlar aktiviteyi artırıyor, finansal balonları derinliğine inceleyen "mantıkdışı taşkınlık" teriminin mucidi Profesör Robert Shiller'in deyişiyle "yatırım heyecanını" azdırıyordu. İşlemciler piyasalarda bir ivme görüyordu, yani fiyatlar yükseliyordu ve onlar işe para yatırdıkça ve fiyatlar yükseldikçe, ivme daha da hızlanıyordu, karşılığında işe daha fazla para koymak için neden doğuyor, bunun etkisiyle de ivme bir kez daha fişekleniyordu. Böylece fiyatlar durmadan yükselmeye devam ediyordu.

İNANÇ SİSTEMİ

Bu ivmenin bütününde belli bir yöntem, fiyat artışlarını izah eden, gayet iyi düşünülmüş bir inanç sistemi yatıyordu. Shiller balonlar ve piyasaların davranış biçimleri üzerine yaptığı çalışmalarda "yeni döneme özgü düşünce tarzı" dediği bir ortak özellikten söz eder—belli bir

piyasada varlık fiyatlarındaki hızlı yükselişe haklılık kazandıran yeni ve farklı bir döneme girildiği inancı. Yeni dönem düşüncesi—ister hisse senedi, ister gayrimenkul, isterse diğer pazarlarda olsun—1600'lerdeki Hollanda lale balonundan, 1700'lerin başlarındaki South Sea arazi balonuna kadar bütün balonlarda görülen şaşmaz bir özelliktir. Shiller'e göre "Balonun sürüp gitmesine gerekçe olarak bir dizi görüş ve hikâye ortaya atılır. Ama kimse onu bir balon gibi görmez."[12]

Petrol piyasası örneğinde açıklayıcı bir model olarak yeni dönem inançları dizisi finans topluluğu içinde neredeyse büyüleyici bir etki yaratarak kendine özel bir yer edindi. İnançlar ilmihaller gibi yayıldı:

Petrol arzı sürekli düşük kalacak (on yıl öncesinin tam tersi).
Dünyadaki petrol bitmek üzere.
Çin bulabildiği her varil petrolü tüketecek—ama daha da isteyecek.
Suudi Arabistan petrol rezervleri konusunda tüm dünyayı kandırıyor, dünya pazarlarının en büyük dengeleyicisi olan Suudi üretimi yakında düşmeye başlayacak.
Dünya "petrolün zirvesine"—maksimum üretime—ulaşmış bulunuyor ya da yakında ulaşacak ve dünyanın daha fazla petrole ihtiyaç duyduğu sırada kaçınılmaz düşüşü başlayacak.

Bu sonuncu kanaat—"petrolün zirvesi"—kimseyi dışarıda bırakmayacak ölçüde birleştirici nitelikteydi. Fiyatlar yükseldikçe bu görüş özellikle finans piyasalarında daha da inatçı bir kimliğe büründü ve büyük bir geri besleme döngüsüyle boğa yatırımcısı ruh halini pekiştirerek fiyatları daha da yükseltti.

Yukarıda belirtilen nedenlerin tamamı fiyatların yükselmeyi sürdürmesini mantıklı, hatta kuvvetle mantıklı kılıyordu. En yaygın öngörülerin söylediği de buydu zaten. Modele uymayan veriler—sözgelimi küresel bazda bir "zirve" bulmayı başaramayan bin yüz petrol sahası analizi gibi—dikkate alınmayarak, göz ardı ediliyordu.[13]

FİYAT SAHİDEN ÖNEMLİ Mİ?

Bu noktada petrol dünyası ikiye bölündü. Bir kesim fiyatların önemli olmadığını, öteki kesim ise olduğunu düşünüyordu. "Önemli olmadığını" düşünenler yukarıda belirtilen nedenlerle fiyatların tüketiciler ve üreticiler—ve de küresel ekonomi—üzerinde çok az bir etkiye yol açarak, yükselmeye devam edeceği varsayımını benimsiyorlardı.

Fiyatların yine de önemini koruduğuna inananlar ise, etkilerinin hemen olmasa bile mutlaka hissedileceğinden gayet emindiler. Ancak fiyatların yükselmesi sonunda her zamanki etkisini er geç gösterecekti—arz artışını körükleyecek, yatırımı artıracak, alternatif yolları teşvik edecek, bu arada da talebi aşağıya doğru zorlayacaktı. Ayrıca fiyat artışının ekonomik büyümeyi daraltmak hatta resesyonu beslemek gibi daha geniş maliyetleri olacağından, bunun da sonuçta talebi daha çok düşüreceğinden korkuyorlardı.

Ne ki, bu son düşünce haksız çıkacak gibi görünüyordu. 2007'nin ilk işlem gününde WTI 61,05 dolardan kapandı. Bir yıl sonra 2 Ocak 2008 günü petrol 100 doları gördükten sonra hafifçe geri çekildi. Bir ay sonra ise 100 doları geçti ve yükselmeye devam etti. Cushing'i saran petrol ateşi, 1912'den sonra 2008'de yine tüm dünyayı saran küresel bir salgın hastalık şeklinde geri geliyordu.[14]

2007 sonları ile 2008 başında petrol fiyatlarını yukarı iten etmenler temellerinden uzaklaşarak, başka bir şeye dönüştüler—"varlık fiyatlarının aşırı değerlenmesi." Ya da günlük konuşma diliyle, balon.

"PATLAMAK ÜZERE"

En büyük, en sofistike kurumsal yatırımcılar bile emtiaya koşuyordu. 2008 Şubatında ABD'nin en büyük emeklilik sigortası olan Kaliforniya Eyaleti emeklilik fonu CalPERS artık emtiayı öne çıkan bir varlık sınıfı olarak kabul ettiğini açıkladı. Dolayısıyla "emtia" yükümlülüklerini on altı katına çıkarmak niyetinde olduğunu bildirdi. CalPERS'in yatırım baş sorumlusu daha önce şöyle bir açıklama yapmıştı: "Bize kalırsa, enerji ve malzeme sektörlerinin asıl önemi, patlamak üzere olmalarından geliyor."

Sonunda ABD'deki benzin fiyatları Şubat 2008'de 3 dolar/galon fiyat bariyerini aşarak, yükselmeye başladı. Nisan 2008'de Amerikalıların yüzde 70'i benzin fiyatlarının geçim koşullarını zorlaştırdığını söyleyerek "aç gözlü şirketleri" "halkı soyup soğana çevirmekle" suçluyordu. Bir ayda benzinin galon fiyatı 4 dolara çıktı. Kamuoyunu tedirginlik ve öfke sardı; benzin fiyatları manşetlerden inmiyordu; başkanlık seçim kampanyasının başlıca konuları arasında yer alacak gibi görünüyordu. Kongre oturumlarının çoğunda şimdiden gündemi işgal ediyordu. 1973 petrol krizi sonrasında yaşanan siyasi oyunun bilinçli bir tekrarı sahnelendi: Petrol şirketlerinin yöneticileri kongre oturumlarına davet edilerek sağ ellerini kaldırıp yemin ettirildikten sonra, saatlerce soru yağmuruna tutuldular. Ama artık yöneticiler yalnız değillerdi. Fon yöneticileri ile finans sektörünün ileri gelenleri de tanıklık koltuğuna oturdular. Futures işlemlerini düzenleyen Emtia Futures Ticaret Komisyonu spekülatörlere yeni denetim uygulamaları getirmeyi düşünmekle suçlandı.

İnsanları büyülemeye devam eden kehanet tamtamlarının arkası kesilmiyordu. Bir Wall Street analisti yaklaşan bir süper sıçramanın önümüzdeki iki yıl içinde petrolü 200 dolara çıkarmasının "artan bir olasılık" olduğu kehanetinde bulundu.

Bu tahmin, rafineri sistemindeki sıkıntının daha da kötü duruma düşürdüğü, jet yakıtındaki fiyat artışının etkilerinden yaka silken havayolu sektörünün yüreğine korku saldı. Northwest Airlines'ın finans baş sorumlusu David Davis tepkisini tek bir kelimeyle özetliyordu: "Tüyler ürpertici." "Fiyatların düşmek zorunda olduğunu kendi kendimize tekrarlayıp durduk, ama o hep yükseldi. Piyasa fiyatları yukarı çekmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyor."[15]

"ALICI BULMANIZ GEREK"

Mayıs ortalarında—petrol fiyatlarının artık ABD'nin birinci iç siyasi meselesi haline geldiği bir tarihte—Başkan George W. Bush Suudi Arabistan'a gitti. Suudi kralı Abdullah'ın sarayındaki toplantıda Bush yükselen fiyatların dünya ekonomisi üzerindeki risklerinden dem vurdu. Suudileri ateşi soğutmak için üretimi artırmaya çağırdı. Ama istediği yanıtı

alamadı. Suudiler zaten günlük üretimlerini 300.000 varil artırmışlardı, ancak müşteri bulmakta zorlanıyorlardı. Suudi petrol bakanı Ali Al-Naimi "Daha fazla petrol çıkarmayı düşünüyorsanız, alıcı bulmanız gerekecek" dedi. Toplantıdan sonra başkanın ulusal güvenlik danışmanı Steven Hadley "Petrol piyasasında muslukları açmanın dışında daha karışık bir şeyler dönüyor ama" diye kötü kötü söylendi. Riyad'dan da iç rahatlatıcı bir sonuç elde edilememişti. Petrolün fiyatı yükselmeyi sürdürdü. *Wall Street Journal* Cidde'den şöyle bildiriyordu: "İşlemcileri petrol fiyatlarını yükseltmeye teşvik eden noktalardan biri, Suudi Arabistan'ın uzun erimli üretim kapasitesidir. Bazı analistler krallığın en iyi petrol sahalarının önümüzdeki yıllar içinde üretiminin en yüksek noktasına ulaşabileceği kanısındalar."

Aşağı yukarı aynı tarihlerde ileri gelen Wall Street petrol analistlerinden birinin yaptığı—uzun vadede petrol sıkıntısı beklentisi ve "BRIC ülkelerinin süregiden yüksek talebi"ni yansıtan—petrolde "yapısal yeniden fiyatlanma" olacağı yolundaki açıklama ateşi daha yükseltti; bu, petrol fiyatını "daha da yüksek düzeylere" çıkaracak olan "süper döngünün" üzerine bir de "yapısal boğa piyasası"nın eklenmesi anlamına geliyordu. Tırmanış sürdü. Mayıs sonunda petrol fiyatı 130 doları buldu. ABD'de sıfır araba satışları düştü.[16]

"PETROL NOKTA.COM"

Wall Street'te duyulan birkaç aykırı ses fiyatların gerçeklikten ciddi ölçüde uzaklaşmış olduğu uyarısını yapıyordu. Emektar analistlerden Edward Morse "Petrol Nokta.com" başlıklı bir makalesinde şöyle diyordu: "Nokta.com dönemi sırasında 'yeni ekonomi' hisseleri popülerlik kazanınca," tahminlerini "ciddi ölçüde yükselten Wall Street analistlerinin giderek büyüyen bir kesimi fiyatları sürdürülemez düzeylere sürükleyen...yeni yatırımcı akınından belli bir oranda sorumludur." Ve şöyle devam ediyordu: "Bir varlık balonunun klasik içeriğini görüyoruz...Ama fiyatlar kolayca doruğa çıkabildiği gibi, aynı şekilde göz açıp kapayıncaya kadar düşer. Döngüsel dönüm noktaları her zaman böyle ortaya çıkar." Ancak analizi buraya kadar gidebiliyordu. "İşin zor kısmı, bu zamanlamayı doğru yapmakta."

Morse fazla sayıda kişinin aklını çelmeyi başaramadı. Müşterilerinden bazıları onun görüşlerini paylaşmamakla kalmadı, aralarından yüzüne karşı yanlış düşünüyorsun diyenler de çıktı. Fiyatlar sert yükselişine devam etti. Fiyatların daha da yükseleceği varsayımıyla piyasaya daha çok para aktı. Petrol sanayi yayın organlarından biri "petrol fiyatlarındaki bu tırmanışın belki de önde gelen etmeni 'petrolün zirve noktası' korkusunun alevlenmesiydi" diye yazdı. "Bu düşünce tarzı yatırımcıları alıma yöneltti."[17]

"ARTIK DURMAK ZORUNDA"

Hiç ara verecek gibi görünmüyordu. Yüksek benzin fiyatları yüzünden—Anma Gününün ve seyahat sezonunun açılışının yaklaşmasıyla birlikte—tüm ulusu yollarda baş gösterebilecek cinnet getirme eylemlerinin korkusu sardı. *New York Times* "Kongrenin öfkeli Amerikan sürücüleriyle dayanışmasını göstermesi için bundan daha ideal bir zaman olamazdı" diye yazıyordu. Bir oturumda bir kongre üyesi petrol şirketlerinin yöneticilerine açık açık "Amerikan halkını soyuyorsunuz, bu artık durmak zorunda" dedi. Bir diğeri de petrol endüstrisinin doğrudan millileştirilmesi gerektiğini ilan etti.

Capitol Hill'in diğer yanındaki bir oturumda ise bir senatör petrol şirketi yürütmecilerine "Bize yaptıklarınızı görünce, aranızdan herhangi birinin canının sıkıldığı oluyor mu hiç?" diye sordu. Bir yürütmeci uygun bir yanıt bulmaya çabaladı: "Bütün kazancımızı yatırıma yöneltmiş olmamızdan gurur duyuyorum. Dünyaya ileride de petrol temin etmeye yönelik yatırım yapıyoruz, bu da bana gurur veriyor."

"Sizin..." diye atıldı başka bir senatör, "anlaşılan benzin fiyatı konusunda herhangi bir ahlaki pusulanız yok."[18]

2014'TE ÇİN

Yüksek fiyatlar dünyanın başka yerlerinde bir lütuf gibi yorumlandı. St. Petersburg'da gece yarısı bile her yerin aydınlık olduğu Haziran ayının beyaz gecelerinde Rusya hükümeti her yıl kendi Davos'unu toplar: St.

Petersburg Ekonomik Forumu. Toplantının gerçekleştirildiği mekân her geçen gün genişleyerek Finlandiya Körfezine doğru uzanan ve Baltık Denizine bakan modern Lenexpro kongre merkeziydi. 2008 Haziranında Rusya, forumun atmosferine de yansıdığı gibi, yüksek petrol ve doğal gaz fiyatlarından ötürü bayram ediyordu. Wall Street'te gittikçe artan bir sıkıntının işaretleri belirmiş olabilirdi. Ama St. Petersburg'dan bakınca, küresel finans piyasaları açısından Rusya ile diğer BRIC ülkelerine daha fazla bağlanmak için bolca gerekçe vardı.

Oturumlar arası kahve molasında çok büyük bir emtia alım-satım firmasının başkanına fiyat artışlarının sürmesinin nedeni hakkındaki düşüncesi soruldu. Çok net bir açıklaması vardı başkanın: Genelde bütün piyasalar gibi, petrol piyasası da gelecekte neler olacağını öngörüyor, diye yanıtladı. Burada, Çin'in 2014 yılında ulaşacağı devasa petrol talebinin doğuracağı fiyatları 2008 yılına çekmiş oldu.

Birkaç gün sonra, dünyanın en büyük devlet mülkiyetindeki enerji şirketlerinden birinin başı "öngörülebilir bir gelecekte" petrolün varilinin 250 dolara çıkacağını söyledi. Ona karşılık olarak, seyahat sektörünün liderlerinden biri, eğer bu gerçekleşirse havayolu sektörünün çökeceğini ve millileştirilmek zorunda kalacağını belirtti. Yoksa havada tek bir uçak kalmaz, diye ekledi.

15 Haziran'da petrol fiyatları 139,89 dolara çıktı. Havacılık sektörü tamamen duvara dayanmış durumdaydı. İlk yıllarda yakıt fiyatları maliyet giderlerinin yüzde 20'sini oluştururken, şimdi işçilik maliyetini bile aşarak, yüzde 45 dolaylarına çıkmıştı. İflaslar kaçınılmaz görünüyordu—tek çıkış yolu buydu.[19]

CİDDE İLE BONGA KARŞI KARŞIYA

22 Haziran Pazar günü Suudi kralı Abdullah'ın çağrısı üzerine, Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde 36 ülkenin katıldığı aceleyle toplanan bir konferans düzenlendi. Diğer birçok ülke gibi Suudiler de petrol fiyatlarının talep ve çıkarları açısından büyük önem taşıyan dünya ekonomisi üzerindeki etkilerinden ciddi bir endişeye kapılmıştı.

Konferansı açmak için Kral Abdullah ile İngiltere başbakanı Gordon Brown salona askeri bandonun eşliğinde yan yana girdiler. Ama

katılımcılar arasında fazla bir uyum yoktu. Üreticiler fiyatlardan ötürü "spekülatörleri" suçladılar ve ham petrol sıkıntısı diye bir şey bulunmadığını belirttiler. Tüketici ülkeler ise fiyatların suçunu ham petrol sıkıntısına attılar. Suudiler alıcı bulabilirlerse üretimi günde 200.000 varil yükseltmeye karar verdiklerini açıkladılar. Ama bu zaman alacaktı. Ertesi sabah Singapur fiyatı geçen Cuma New York'taki kapanış fiyatının üstünde açıldı.

Cidde toplantısından birkaç saat sonra fiziksel riskleri anımsatan dramatik bir olay piyasayı sarstı ve endişenin yaygınlaşmasına katkı yaptı. Nijerya'nın üretiminin üçte biri şiddet ve yasadışı saldırılar yüzünden durmuş durumdaydı. Ancak herkes, karadan uzak oldukları için şiddetin erişemediği yeni multimilyar dolarlık açık kıyı projelerinin saldırı tehlikesinden korunmuş olduğundan emindi. Oysa bu güvenlik duygusu dayanaksızdı.

Nijer Deltası Kurtuluş Hareketi üyeleri (NDKH-MEND) son derece hızla hareket eden ağır silahlarla donatılmış sürat botlarıyla, var olduğu söylenen güvenliği atlatarak, kıyıdan 100 km kadar açıkta bulunan Bonga adlı önde gelen bir platforma bir saldırı gerçekleştirdiler. Platforma çıkmayı başardılarsa da, bilgisayarlı kumanda odasını havaya uçuramadan geri püskürtüldüler. Başarmalarına ramak kalmıştı; çok korkunç bir şey olurdu bu. Bonga saldırısı piyasaya yeni şok dalgaları gönderdi. NDKH'nin bir sözcüsü gazetelere gönderdiği bir e-postada şu uyarıda bulunuyordu. "Bugünkü saldırının hedefi, kıyı açıklarındaki petrol üretiminin erişilmez olduğu inancını kırmak amacıyla kasıtlı olarak seçilmiştir." Bonga Cidde'ye baskın çıktı ve fiyatlar yükselmeye devam etti.[20]

Fiziksel piyasa tersine dönmüştü. Çok zor fark edilse de, talep şoku geçmişti. Dünyadaki petrol talebi düşüyor, arz ise yükseliyordu. Kapasite açığı—dünya çapındaki kapasite ile dünyanın talep ettiği arasındaki fark—büyümeye başlamıştı. Ama görünüşe bakılırsa, bunların hiçbir önemi yoktu. Fiyatlar yükselmeye devam ediyordu. Northwest Airlines'ın CFO'sunun sözleriyle, "Devamlı fiyatları izlemekten, gözlerimi Bloomberg'den ayıramıyordum. İnanılır gibi değildi."

Her şey büyük bir hızla ilerliyordu. Bir senatör 25 Haziran tarihli oturumda bir Wall Street analistinden alıntı yaparak, "tek bir polisin bulunmadığı, hız sınırının geçerli olmadığı bir yolda herkesin saatte

200 km hızla gitmesi gibi" diyordu. Temmuz başında fiyatlar 140 doların üzerine çıktı. Fiyatların yükseleceğine dair büyülü sözlerin etkisi dünyanın her yanında yankılanarak şiddetlendikçe, bütün tahminler hep bu inancı beslemeye devem ediyordu.[21]

KIRILMA NOKTASI

Doğrusunu söylemek gerekirse, çarklar çoktan ters yönde dönmeye başlamıştı. Kırılma noktası kapının ağzındaydı. Fiyatların önemi yoktu. Onların önemi ekonomik açıdandı—halkın kızgınlık ve korkusu arttıkça, siyasileşiyordu.

Kırılma noktasına yaklaşıldığının en kesin göstergesi enerji kullanıcılarının kararları olacaktı—büyük sanayi firmalarının enerji kullanımını azaltan yeni enerji kaynaklarına yönelmeleri; havayollarının havadaki uçak sayısını azaltmaları ya da bireysel tüketicilerin davranışlarını değiştirmeleri.

Tüketiciler bunları yapıyordu. Daha az araba kullanıyorlardı. 2008 Haziranında Kaliforniya'da motorlu araçların tükettiği benzin miktarı 2007 Haziranından yüzde 7,5 daha azdı. Artık oto galerilerini gezenlerin sayısı iyice azalmıştı, gidenler de SUV taşıtlardan uzak duruyordu. Yeni araba almak isteyen çıksa bile, yakıt tasarruflu araçları tercih ediyordu. Bu durum, popüler SUV'lara odaklanmış olan Detroit'i vites değiştirerek, şimdi daha çok tercih edilen, yeni yakıt tasarruf hedeflerini karşılayabilecek araçları üretmek için çırpınmaya yöneltti—bunu hayata geçirmek milyarlarca dolar ve birkaç yıl istiyordu. SUV'la yaşanan tutkulu sevda birden buz kesmişti. Dev Hummerler artık yağmalanmayı bekliyordu.[22]

Bu sırada petrol şirketleri maliyetlerdeki büyük artışa katlanmayı göze alarak, yeni arz yaratmaya yönelik harcamalarını köklü biçimde yükseltiyorlardı. Pazardaki sıkılık sona ermişti. 2008'in ilk çeyreğinde dünya petrol arzı, 2007'nin birinci çeyreğine göre bir milyon varil daha yüksek olmuştu. Bu fiyatlar uzun vadede yenilenebilir ve alternatif enerjilerin geliştirilmesi için siyasi ve ticari bir teşvik unsuru oluyordu.

ARABA FİLOSUNU DEĞİŞTİRME

Piyasadaki çalkantının kamu politikası ve enerji politikaları üzerinde büyük etkileri oldu; hele Amerika'da arabalar üzerindeki etkisi başka hiçbir yerle kıyaslanabilecek gibi değildi.

ABD dünyanın en büyük motorlu araç filosuna sahiptir—yeryüzündeki toplam 1 milyar arabadan 250 milyonu. Yeni gelişmekte olan pazarlardaki büyümeye karşın, dünyada tüketilen her dokuz varil petrolden biri Amerika yollarındaki taşıtlarda motor yakıtı olarak kullanılmaktadır. 1975'te birinci petrol krizi sırasında yakıt verimliliği standartları getirilmiş, ortalama oran on yılda iki katı yükselerek galon başına 13,5 milden 27,5 mile (22 km'den 45 km'ye) kadar çıkmıştı. Buna karşılık otuz yıldır uç noktalarından hafifçe kırpılarak aynen devam eden standartlar da vardı.[23]

Ancak koşullar değişiyordu. Başkan George W. Bush 2006 yıllık birleşik kongre oturumunda yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında ulusun "petrol müptelalığı" diye nitelendirdiği şeye karşı çıktı. Ve devreye yeni oyuncular girdi. Bunlar arasında en öne çıkan grup SAFE (Amerika'nın Gelecekteki Enerjisini Sağlama Alma) grubunun üyesi olan Enerji Güvenliği Önderlik Konseyiydi. Konseye Deniz Piyadeleri eski komutanı P.X. Kelley ile FedEx'in kurucusu ve CEO'su Frederick Smith başkanlık ediyordu. Üyeleri, bu yüksek yakıt tasarrufu standartları için mücadele veren klasik çevrecilere ve liberallere pek uymayan bir kesimden, emekli subaylar ve şirket liderlerinden oluşuyordu.

2006 Aralığında konsey dengeli bir enerji politikası savunan bir rapor yayınladı. Oto yakıt standartlarını yükseltmek sadece ilk fasıldı. Beş hafta sonra Bush, Detroit'i hayrete düşürerek ve kendi yönetiminin içinden gelen muhalefete aldırmadan, 2007 yılı ulusa sesleniş konuşmasını yakıt tasarrufunu artırma konusuna ayırdı. Bush bir hafta sonra konsey üyeleriyle görüştü. Enerji politikasının arkasında yatan jeopolitik düşünce noktalarına açıklık getirdi. İran devlet başkanı Mahmut Ahmedinejad ile Venezuela cumhurbaşkanı Hugo Chávez'i "Oval Ofis'ten kovalamak" istediğini söyledi.

Konsey kampanyasını Senatoya taşıdı. Bir oturumda konuşan konsey üyesi Pasifik Filosu eski komutanı (sonradan Obama yönetiminde

milli istihbarat şefi olan) emekli Amiral Dennis Blair ulaşımda petrole aşırı bağımlılığın "ulusal güvenliğe aykırı" olduğunu ve bu bağımlılığı azaltmak için "yakıt tasarrufu standartlarını güçlendirmekten" başka bir şey yapılamayacağını söyledi.[24]

Yakıt verimliliği standartları artık bir sol-sağ meselesi olmaktan çıkmıştı. Şimdi bir ulusal güvenlik ve geniş kapsamlı bir ekonomi sorunu olmuştu. Yeni standartlar Kongrenin iki kanadından da geçti. 2007 Aralığında Enerji Güvenliği Liderlik Konseyinin raporundan hemen hemen tam bir yıl sonra Bush yakıt etkinliği standardını yükselten yasayı onayladı—böylece 32 yıl sonra ilk kez bu yönde bir artış gerçekleşmiş oldu.

Elbette ki, yeni yakıt verimlilik standartlarının geniş boyutlu bir etki yaratması için yıllar geçmesi gerekecekti. Araba üreticilerinin ekipmanlarını yenilemeleri gerekecekti; normal zamanda taşıt filosundaki yıllık değişim oranı yüzde sekiz dolayındaydı. Bu yeni standartların etkisi yaygınlaştıkça, bu oranın son derece yükseleceği kesindi.

BÜYÜK RESESYON

Ekonominin başına gelenler petrole olan talebi de azaltacaktı. Aralık 2007'de daha çoğu kişi farkına varmadan önce, Büyük Resesyonun en azından ABD'de artık başlamış olduğu kabul ediliyordu. Bu öncelikle—gerek ABD'de gerekse dünyanın diğer kesimlerinde gayrimenkul ve diğer varlık balonlarının ebesi olan—çok fazla borçlanmak, çok fazla kaldıraç, çok fazla türev, çok fazla ucuz para, çok fazla aşırı güven gibi etmenlerden kaynaklanan bir kredi resesyonuydu.

Petrol fiyatındaki artış, tepetaklak gitmesine de katkı yapan önemli bir etmendi. 2007 Haziranı ile 2008 Haziranı arasındaki dönemde petrol fiyatları iki katına çıktı—66 dolar arttı; ta 1970'lerden bu yana daha önceki petrol şoklarından hiçbirinde bu kadar büyük bir yükselme görülmemişti. Enerji ile ekonomi arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim adamlarının önde gelen isimlerinden Profesör James Hamilton'a göre "Petrol fiyatlarındaki yükseliş ekonomik durgunluğa katkı yapan önemli bir etmendi." Petrol fiyatı şoku konut yapımındaki yavaşlamayla etkileşerek ekonomiyi durgunluğa sürükledi. Pompa fiyatlarındaki

ani artış alt gelir gruplarının satın alma gücünü ciddi ölçüde düşürdü ve içlerinden çoğunun eşik altı ipotek kredilerini ve diğer borçlarını geri ödeme olanağını elinden aldı. İnsanlar işe gidip gelirken kullandıkları benzini daha pahalıya alınca, başka alanlardaki harcamalarını kısmak zorunda kaldılar. Bu etkiler, Hamilton'un belirttiği gibi "tüketicilerde beliren duygusal olumsuzlaşmaya yansıyarak, tüketim harcamalarında genel bir yavaşlama"yı tetikledi.

Benzin fiyatı yükselince araba satışları dibe vurdu. Araba satıcılarının ne indirimleri ne de ödeme kolaylıkları işe yaradı. 2008 Haziranı satışlar açısından araba sanayinin on yedi yıldan sonraki en kötü ayı oldu.

General Motors'un eski CEO'su Rick Wagoner o günleri şöyle anlatıyor: "Araba sektörü kuşatma altındaydı. GM'de kapsamlı senaryo planlama süreçleri geliştirirken, petrol fiyatlarının bu kadar çok ve bu kadar hızlı yükseleceğini öngören bir senaryo üzerinde hiç çalışmamıştık. Petrol fiyatları füze gibi giderken, bir yandan da gelirler düştüğünden, insanlar galerilerden içeri adımını atmaz oldular. Araba satışlarındaki gerilemenin boyutları ve hızı eşi görülmedik düzeylere ulaştı. Talep çökme noktasına geldi." Wagoner sözlerini şöyle sürdürüyordu: "Tek sorun petrol fiyatlarının nereye kadar yükseleceği ve aşağı inmeye başladıktan sonra, hangi noktada duracağı idi. Bize kalırsa gelecek günler ya çok zor ya da çok çok zor geçecekti."[25]

Araba sektöründeki baş aşağı gidişin dolaysız etkileri üretici şirketlerin tedarik zincirleri ile Amerika çapındaki tüm satıcılar arasında yankılandı. Ekonominin her kesiminde bir anda yüz binlerce kişi işsiz kaldı.

Diğer gelişmiş ülkelerde pompa başına uygulanan fiyatın büyük kısmı vergi olduğundan, bu olayın etkisi daha hafif hissedildi. Birçok Avrupa hükümeti benzin istasyonlarını hazinenin bir alt birimi olarak kullanır. ABD'de benzin üzerindeki devlet vergisi ortalama 40 sent iken, Almanya'da bir galonda 4,60 dolar civarındadır.. Dolayısıyla ham petrolün fiyatı iki katına çıktığında Almanya'daki perakende satış fiyatı ABD'deki artışın yanında daha küçük kalacaktır.

Pek çok gelişmekte olan ülke perakende yakıt fiyatlarını sübvanse etmektedir; petrol ihraç eden ülkeler bunu çok daha cömertçe yapmaktadır. Fiyatların yükselmesine ses çıkarmamak sosyal çalkantılara, belki de grev ve ayaklanmalara yol açabilirdi. Dolayısıyla bu hükümet-

ler dünyadaki petrol fiyatı ile kendi yurttaşlarının ödediği rakam arasında açılan farkı bir şekilde kapatmak zorundaydılar. Bu sübvansiyon 2009 yılında Hindistan hükümetine 21 milyar dolara mal oldu.[26]

DEVLET VARLIKLARI

Bütün bunların birleşmesiyle tüketici ülkelerden üretici ülkelere muazzam bir gelir akışı oldu. OPEC ülkelerinin toplam petrol geliri 2004 yılında 243 milyar dolara, 2007'de ise 693 milyar dolara yükseldi. 2008'in yarısına gelindiğinde yıl toplamının 1,3 trilyon dolara ulaşacağı tahmin ediliyordu.

Bunca parayla *ne* yapacaklardı? Yanıtlardan biri baş harfleri SWF olan "devlet varlık fonları"ydı. Bunlar aslında ulusal bütçeden ayrı tutulan petrol ve gaz gelirleriyle oluşturulan hükümetin banka ve yatırım hesaplarıydı. Kimi ülkelerde bu fonlar "kara günler" için bir istikrar aracı olarak öngörülmüştü. Bazı fonlar ise doğrudan bir kaynak patlamasının yol açabileceği Hollanda hastalığı ve enflasyonu önlemek amacıyla oluşturulmuştu. Bu fonlar petrol ve gaz gelirlerini hisse senedi, tahvil, gayrimenkul ve doğrudan yatırım gibi değişik araçlar şeklinde çeşitlendirmekteydi.

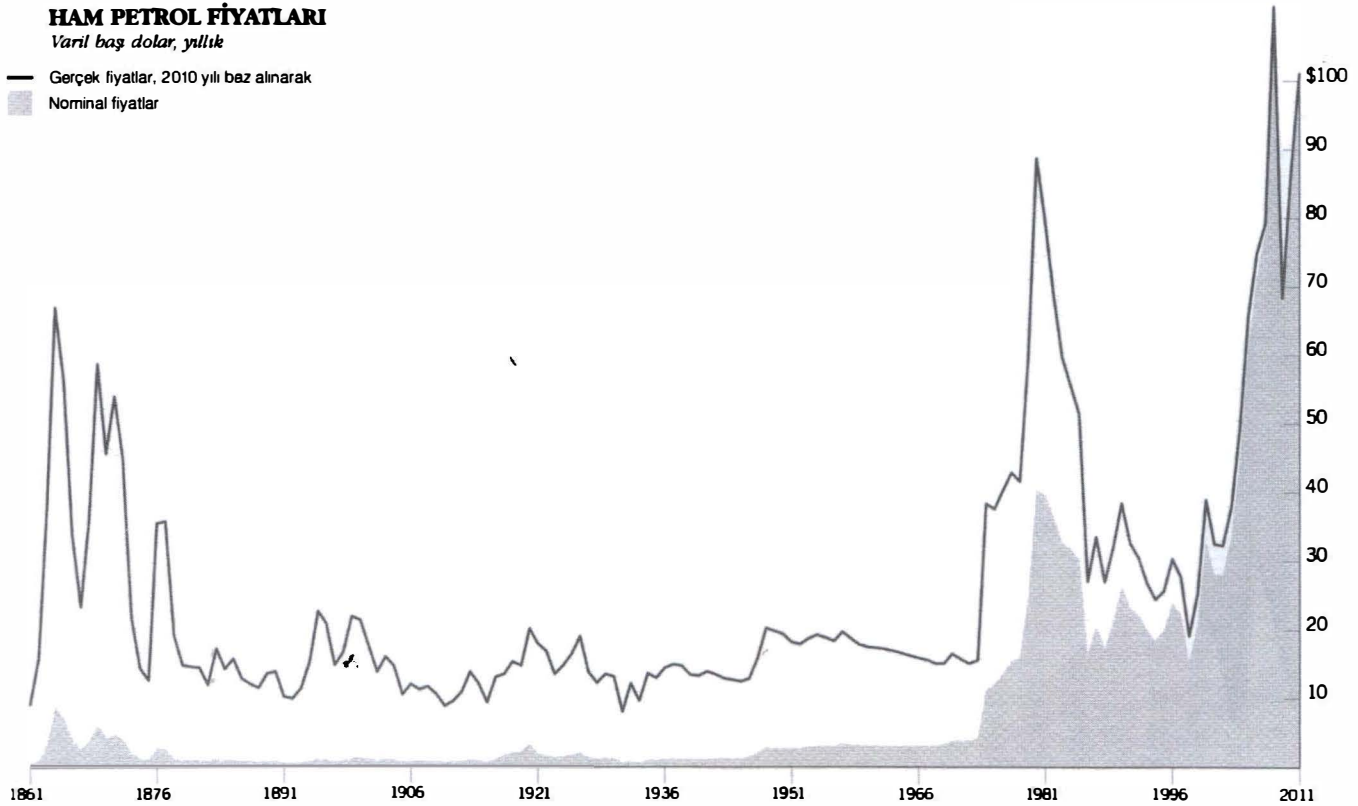
Fakat petrol fiyatları aşırı yükselince bu birikimler on milyarlarca dolarlara ulaşan beklenmedik para akınıyla adamakıllı şişerek dev sermaye havuzlarına dönüştüler ve küresel ekonomi üzerinde güçlü bir etki yaratabilecek muazzam bir finans kapasitesine eriştiler. Bu durumun da kendi açmazı vardı—bunca ek geliri zamanında ve sağduyulu bir şekilde yatırıma nasıl yönlendireceklerdi? İşin olumsuz yanı onların genişlemesi petrol ithal eden ülkelerin harcama gücünü çok büyük ölçüde azaltmış, bu da sonuçta fiyatların gerilemesine katkı yapmıştı.

ZİRVE

Büyünün etkisi geçmiş değildi. 11 Temmuz 2008 günü petrolün varil fiyatı tarihsel zirvesi 147,27 dolara dayandı—bu, daha dört yıl önce petrolün oturacağı "doğal fiyat" seviyesi olarak kabul edilen 22-28

HAM PETROL FİYATLARI

Varil başı dolar, yıllık

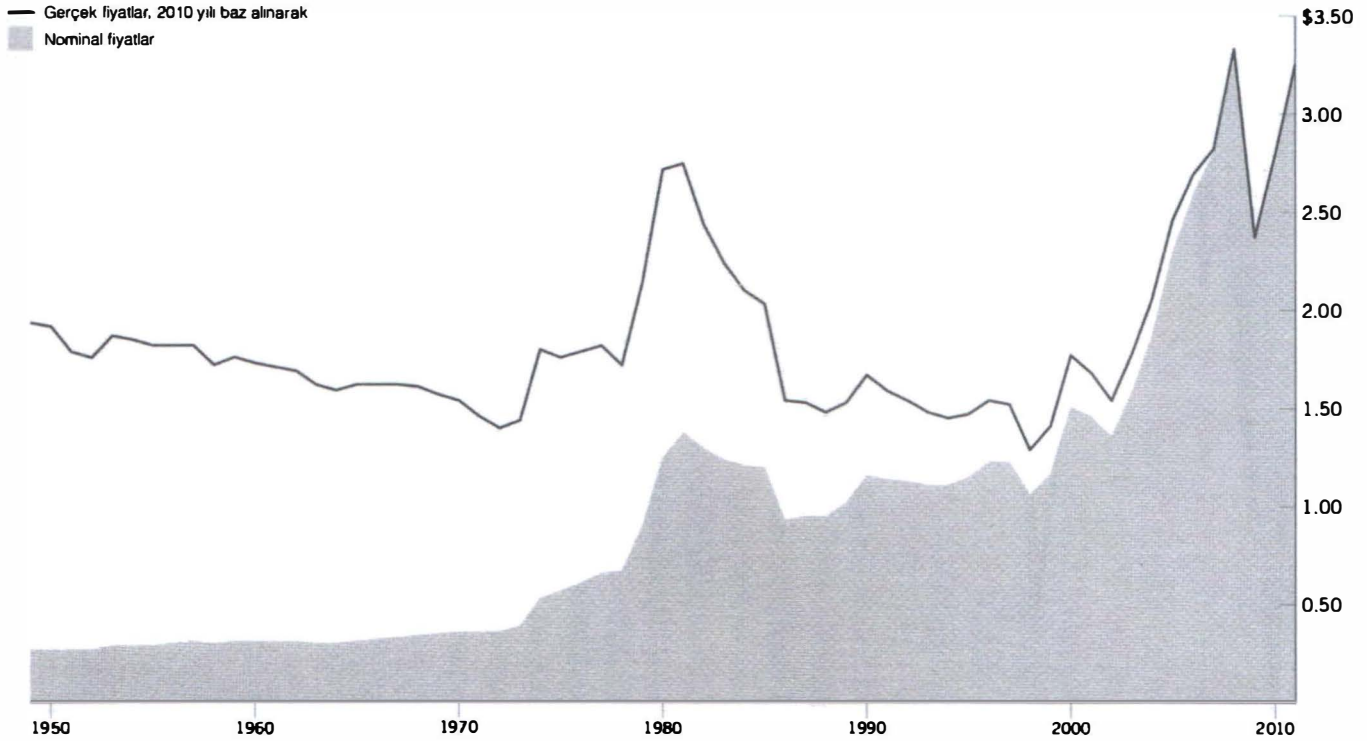

2011 Martına kadar ham fiyatlar

Kaynak: IHS CERA

BENZİN FİYATLARI

Varil başı dolar, yıllık

*1975'e kadar Normal Kurşunlu fiyatı, 1976-Mart 2001 arası Normal Kurşunsuz fiyatı baz alınmıştır.

Kaynak: IHS CERA

dolar bandından kat kat yüksekti. Manşetler dünyayı bekleyen yeni ekonomik zorluklardan geçilmiyordu. Derken bir şey oldu. "Saat 10'u biraz geçerken, tam Bay Bernanke Kongredeki konuşmasına başladığı sırada," diye yazıyordu *New York Times* 16 Temmuz günü, "rekor seviyelerde gezinen petrol fiyatlarının aniden dibe vurması üzerine yatırımcılar birden ayıldılar." Hayır hayır, bu sadece "küçük bir erime" diye tepki gösterdi petrol boğaları.[27]

Sonuç belirleyici olay 2008 Eylülünde patlak verdi. ABD yatırım bankaları içinde dördüncü en büyük banka olan 158 yıllık yenilmez Lehman Kardeşler iflas bayrağını çekti. Yardımına koşan olmadı. Arkasındaki devasa sigorta firması AIG de her an devrilecek gibiydi; Federal Rezerv son anda yardım elini uzattı.

"NEREDEN GELDİĞİ BELLİ OLMAYAN BİR SOĞUK RÜZGÂR"

Lehman'ın çöküşünün ardından dünya finans sistemi donup kaldı. İster büyük şirketlerin günlük faaliyetlerine fon sağlamak için, ister ticareti aktifleştirmek için olsun, finans akışı kesildi. Çok uzak bir tarihe gömülüp gittiği sanılan 1930'lardaki Büyük Buhran sanki çok uzun bir süre önce değil de, daha dün yaşanmış gibiydi.

Batmakta olan bir bankacılık sisteminin kısa yoldan nasıl kurtarılabileceğine dair acil dersler bulmak amacıyla hemen tarih kitapları ve iktisadi metinler karıştırılmaya başlandı. Kriz onlarca yıldır görülmedik türde bir küresel paniğe dönüşmek üzereydi. BRIC ülkeleri de içinde olmak üzere ne kadar sağlıklı ekonomi varsa Federal Rezerv Başkanı Ben Bernanke'nin sözleriyle "nereden geldiği belli olmayan bir soğuk rüzgâra" yakalanmış gibiydi.

Büyük Resesyon diye bilinen süreç ilerlerken petrole olan talep düşmeye, arz ise artmaya devam etti. Lehman'ın battığı hafta bile "petrolün varil fiyatı 500 doları bulacak" yönündeki bir tahmin önde gelen bir iş dergisinin manşetine çıkmayı başardı. Ne ki o sırada petrol fiyatları baş aşağı gidiyordu, üstelik de doludizgin bir gidişti bu. Yıl sona ermeden Oklahoma Cushing'deki tanklarda petrol depolayacak yer kalmadı ve

sistemde ham petrol yedeklenmeye başladı; bunun üzerine WTI petrol fiyatı 32 dolara kadar düştü.

Gerçi fiyatlar bir süre sonra yeniden toparlandıysa da, büyü etkisi artık iyice sarsılmıştı.

Kimileri için fiyatlar tepe taklak olduğunda, sağduyu gereken karşılığı vermişti. Üretimini ilerisi için saklamanın bir petrol üreticisi açısından ne kadar değerli olduğunu gösteren en güzel örnek bağımsız Meksika'dır. Meksika hükümeti, toplam gelirinin yüzde 35'i devletin petrol şirketi Pemex'ten geldiği için, petrol fiyatındaki oynamalar karşısında son derece kırılgandır. Petrol fiyatının birdenbire düşmesi gerek bütçesinde gerekse sosyal altüst oluşlara neden olabilir. Meksika yıllarca petrol üretiminin bir bölümünü sakındı. 2008 yılında canını dişine takarak tüm petrol ihracatını güvence altına almak amacıyla fiyat sabitlemesine gitti. Doğrusu hiç de ucuz bir yöntem değildi bu; bu sigortanın ona maliyeti 1,5 milyar dolardı. Ama fiyatları baş aşağı gitmeye başladığında Meksika bu güvence sayesinde 8 milyar dolar kâr etti; bu şekilde davranmasaydı elde edemeyeceği 8 milyar doları bütçesine koydu. Bunu tezgâh üstü yöntemle de yapabilirdi. Ama eğer bunu kendi futures piyasasında yapmaya kalksaydı, işlemin boyutlarının kışkırtacağı piyasanın diğer oyuncuları Meksika'ya güvence işlemlerini tamamlama fırsatı bırakmazlardı.

Bu işlem Meksika açısından bir basiret göstergesi olduğu gibi, aynı zamanda bir yüreklilik işaretiydi de. İşlemin başarısı nedeniyle Meksika maliye bakanı eşsiz bir onura layık görüldü—"dünyanın en başarılı, ama maaşı en düşük petrol yöneticisi".[28]

Petrol piyasasında yaşananların ne kadarı temele, fiziksel pazardaki süreçlere, ne kadarı finansallaşmaya ve finans piyasalarındaki süreçlere atfedilebilir? Doğrusunu söylemek gerekirse, böyle keskin bir ayrım çizgisi çekmek olanaksız. Fiyatın oluşumunda hem fiziksel hem de finansal piyasalardaki süreçler birlikte etkili olmuştur.[29]

Birkaç yıl sonra, internet hisse senetleri balonunu ve ardından gelen gayrimenkul balonunu anımsatarak öne çıkan Robert Shiller, finans

piyasaları üzerine ders verdiği Yale Üniversitesindeki sınıfına doğru yürüyüşe geçmeden önce, New Haven Chapel Caddesinde yeni açılan Study Otelin restoranında sabah kahvaltısını ediyordu. O tarihte küresel ekonomideki epeyce toparlanmayla birlikte, petrol fiyatları da eski düşük rakamını ikiye katlayarak varil başına 70-80 dolar bandına oturmuştu. Shiller eline tutuşturulan kâğıda dikkatlice baktı—petrol fiyatlarının 2000 sonrası hareketini gösteren çizimde, fiyatların 2008 ortalarında sert bir şekilde yükselerek zirveye oturduktan sonra hızlı bir düşüşe geçtiği görülüyordu. Grafik, 2000'de patlayan hisse senedi piyasasındaki tırmanışı gösteren bir tablo üzerine bindirilerek karşılaştırma yapılmıştı. Birbirlerine çok yakındılar. İki eğri de oldukça benzerdi. Ancak eğrinin sert kıvrımlı çan şeklindeki duruşu Shiller'e başka bir şeyi anımsatmıştı.

"Gayrimenkul fiyatlarındaki sürece ne kadar da benziyor" dedi. "Tam bir balon."[30]

Petrol fiyatlarındaki yükselme bir balon şeklinde başlamadı. Fiyatlar güçlü arz ve talep zemininde hareketlendi; beklenmedik ölçüde güçlü bir küresel büyüme ve başını Çin ile Hindistan'ın çektiği dünya ekonomisindeki büyük değişikliklerden, ayrıca jeopolitik ve toptan aksamadan kaynaklanan bir talep şoku yaşandı. Ama sona ermeden önce bir balona dönüştü.

9

ÇİN'İN YÜKSELİŞİ

Karanlığın içinde çıtır çıtır, hafif tatlı bir yanık kokusu taşıyan bir esintinin duyulduğu zehir gibi soğuk Pekin gecelerinden biriydi. Hızla çoğalan araba sürülerinin bisikletleri kovarak sekiz şeritli otoyolları istila etmeye yeni başladığı 1990'ların sonlarında bulunuyorduk. Yanık kokusu arabalardan çok, şehrin her tarafında yemek pişirmek ve evi ısıtmak için hâlâ kullanılmakta olan yüz binlerce eski tarz kömür sobasından geliyordu.

Bir zamanlar bir tüccarın evi, daha sonraları ise 1970'lerin sonlarında büyük Çin reformlarını başlatan Deng Şiao Ping'in gözde restoranı olan Çin Kulübünde akşam yemeği epeydir sürüyordu. Kömür bütün gece havada asılı kalabilirdi, ama gündemde petrol vardı. Yemek sona erince devlet mülkiyetindeki Çin petrol şirketlerinden birinin CEO'su diğer konuklarla birlikte kapalı avluya yöneldi. Soğuk yüzünden hepsinin paltolarının düğmeleri sıkı sıkı iliklenmişti. O ve yönetim ekibi otuz yıl kadar önce Batı Çin'de jeologluk mesleğine adım atarken aklına gelmesi asla mümkün olmayan bir şeyle yüz yüzeydi. Kendilerine Çin'in—Mao Zedung'un emir-komuta sistemine bağlı merkezi planlı ekonomisine hizmet etmek üzere kurulmuş olan—petrol ve gaz endüstrisinde hatırı sayılır bir rol üstlenme ve New York Hisse Senedi Borsasında halka açılmak için istenen koşulları karşılayabilecek yeterlikte rekabet gücüne sahip bir şirkete dönüştürme görevi verilmişti.

Gerçi o gece tüketimin nasıl bir hızla büyüyebileceğini gözlerinde canlandıramasalar da, geçmişle bu sert kopuşun nedenleri çok açıktı —Çin'in gelecekteki petrol gereksinimi beklentisi ve bunu karşılama zorunluluğu. Topluluk restoranın dışında avluda beklediği sırada, CEO'ya isabetli bir soru yöneltildi: Halka açık bir şirket olmanın gerektirdiği bunca zahmete girmeye ne gerek var ki? Yönetim yalnız Pekin'deki üst makamlara karşı değil, aynı zamanda New York ile Londra'daki, Singapur ve Hong Kong'daki genç analistlere ve para yöneticilerine karşı da sorumlu olacaktı. Bütün bu adamlar stratejilerini, harcamalarını ve kârlılık düzeylerini—ve de yaptıkları her şeyi—didik didik edip ahkâm keseceklerdi.

CEO'nun böyle bir "fırsattan" keyif aldığı hiç belli olmuyordu. Ama şöyle karşılık verdi: "Tercih şansımız yok. Eğer reform yapacaksak, kendimize dünya ekonomisini kıstas almak zorundayız."

O günlerde Çin'in dünya petrol pazarındaki küçük oyuncu konumu henüz yeni büyümekteydi, ne ki bu büyümenin hangi boyutlara varacağı belirsizdi. Açık olan şey Çin'in dünya ekonomisiyle bütünleşmekte acele ettiği ve onun içinde çok daha büyük yeni bir role geçmeye soyunduğu gerçeğiydi.

Ardından gelen yıllar içinde bu değişim dünya ekonomisi ve küresel güç dengesi üzerindeki hesapları değiştirecekti. Bütün bunlar dünyayı daha bağımsız bir hale mi getirecekti? Yoksa ileriki yıllarda insanların soracağı gibi, ticari rekabet ve petrol yarışının şiddetlenmesiyle, uluslar arasında kaynaklara erişim ve bu kaynakları barındıran deniz suları uğruna artan bir çatışma riski mi getirecekti?

"ÇİN RİSKİ"

O gece, tam yeni yüzyılın arifesinde, en azından enerji konusunda bile olsa, bu sorulardan hiçbiri ortada yoktu. Gerçekten de o anda devlet mülkiyetindeki üç şirket için ilk halka arz seçeneği en iyi koşulda bile bir hayli sorunlu ve oldukça kuşkulu görünüyordu.

Şirketler arasında en büyüğü olan Çin Ulusal Petrol Şirketinin (CNPC) kolu PetroChina'nın ilk halka arz girişimi öncelikle ilk başa-

rılı adım olacaktı. Ancak ilk halka arza hazırlanmak sanıldığından çok daha zordu. Bu gibi ölçütlere hiçbir zaman ilgi göstermemiş—ve de New York Hisse Senedi Borsasını düzenleyen ABD devlet kurumuna itaat etmek için kesinlikle hiçbir nedeni olmamış—olan devasa Çin devlet örgütünden alınacak özümsenmemiş, kafa karıştırıcı ve kötü düzenlenmiş verilerle ABD Menkul Kıymet ve Borsa Komisyonunun taleplerini karşılamaya yeterli finansal hesaplar oluşturmak ve formüle etmek gerekiyordu. Yönetim kuruma yepyeni bir değerler ve normlar kümesi aşılamak gerektiğinin farkındaydı. Buna bir de şirketin bazı denizaşırı yatırımlarının karşılaştığı protestoları ekleyince, görünüm iyice karmaşıklaşıyordu. Bütün riskleri ifade edebilmek için uzun bir tarifname hazırlamak gerekti: Tam 384 sayfa.[1]

ABD ve Britanya'daki, hatta Çin'e daha yakın olan Singapur ve Hong Kong'daki uluslararası yatırımcılar da kendi açılarından kuşkuluydular. Çin riskinden, yani ülkenin siyasi istikrar ve ekonomik büyümeye ilişkin belirsizliğinden endişe ediyorlardı. Ayrıca yeni ekonomi—internet ve internet hisse senetleri—patlamasının yaşandığı bir tarihte söz konusu olan bir petrol şirketiydi. Onun tersine petrol işi önemsizleşmiş eski ekonomi kapsamında—durgun, ilginçlikten uzak ve her zaman için aşırı kapasite ve düşük fiyat kuşağında—görülüyordu.

2000'e girerken küresel yatırımcıların iştahı kesik gibi görünüyordu. İlk halka arz sayısı ciddi ölçüde azalmıştı. Ama bu sayı nihayet 2000 Nisanında, PetroChina'nın uluslararası yatırımcılara kısmen mülkiyet hakkı vermekle birlikte, yine de çoğunluğu CNPC'de kalan halka açık bir şirket olarak tescil edilmesi üzerine, ufak bir farkla da olsa, arttı.

Ertesi yıl onu, bir zamanların yekpare bakanlıklarından türetilen iki şirket izledi: Sinopec (Çin Petrol ve Kimya Şirketi) ile CNOOC (Çin Ulusal Offshore Petrol Şirketi). Her ikisi de aynı iştahsızlıkla karşılandı. Ancak yılların geçmesiyle birlikte, yatırımcılar arasındaki kuşkular haklı olarak kaybolmaya yüz tuttu. PetroChina'nın ilk halka arzdan sonra piyasa değeri yaklaşık yetmiş kat artış gösterdi. Pazar değeri sıralamasında kendisinden bir yüz yıl daha eski olan Royal Dutch Shell'den ve Walmart'tan önde, ExxonMobil'den sonra ikinci sırada geliyordu.

Bu değer artışı Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) dünya enerji dengelerinde artan önemi ve bizzat Çin'in yükselişiyle eş orantılıydı. 1979'da reformların başlamasından sonra 600 milyon Çinli yoksulluğun pençe-

sinden kurtulurken, 300 milyon kadarı da orta gelir düzeyine yükseldi. Aynı tarihlerde Çin ekonomisi on beş katın üzerinde bir büyüme gerçekleştirdi. 2010'da Japonya'yı geçerek dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline geldi.[2]

"ÇİN'İN BÜYÜK YAPILANMASI"

Sağladığı büyük ekonomik genişleme Çin'in petrolle ilgili durumunu da değiştirdi. Yirmi yıl öncesi Çin petrol bakımından yalnız kendine yeten bir ülke olmakla kalmıyor, aynı zamanda ihracat da yapıyordu. Bugün kullandığı petrolün yarısını ithal ediyor ve talebin artmasıyla bu oranın gittikçe yükseleceğine kesin gözüyle bakılıyor. Çin Halk Cumhuriyeti bugün dünyanın ABD'den sonra ikinci büyük petrol tüketicisidir. Ülkenin petrol tüketimi 2000-2010 arasında iki katını aştı. Bunlar 1,3 milyarlık bir ulusun yıllarca arka arkaya yılda yüzde 9 ila 11 arasında bir büyüme temposu yakaladığı zaman meydana gelen değişimin bir yansımasıdır.

Çin büyümeyi sürdürdükçe petrole olan talebi de artacak. 2020 dolaylarında dünyada en çok petrol tüketen ülke unvanını ABD'nin elinden alabilir. Bu Çin'in ekonomisini ve toplumunu yeni baştan yaratan "Çin'in büyük yapılanması" diye adlandırılabilecek sürecin—dünyada görülmedik bir hız ve ölçüde kentleşme, yeni altyapılara muazzam yatırımlar ve çok yoğun bina, santral, yol ve hızlı tren hattı yapımı—neredeyse kaçınılmaz bir sonucu.

Çin'in bu güçlü yapılanması ileriki 20 ila 30 yıl içinde yalnız Çin'in değil tüm dünya ekonomisinin belirleyici güçlerinden biri haline gelecektir. Emtia fiyatlarındaki uzun süreli yükselişin ana etmeni kesinlikle odur. Çin'in kent nüfusu büyük bir hızla artıyor. 1978'de ülkede kentleşme oranı yüzde 18'di. Bugün kentleşme, bir milyonu aşkın nüfuslu 170 kenti ve 10 milyonu aşkın birkaç mega kentiyle neredeyse yüzde 50'ye ulaşmıştır. Her yıl en az 20 milyon Çinli iş, ev ve daha yüksek bir geçim standardı umuduyla kırlardan kentlere akın ediyor. George W. Bush'un geceleri uykunuzu kaçıran ne gibi bir endişeniz var, şeklindeki sorusu üzerine Başkan Hu Jintao en büyük derdinin "her yıl 25 milyon yeni iş alanı açmak" olduğu yanıtını vermişti. Bu, gerek kalkınma gerekse sosyal istikrar için en başta gelen gereklilikti.[3]

Bu inşa süreci ülkeyi baştanbaşa konutlar, fabrikalar, ofisler ve kamu hizmetleri için, yalnız daha çok enerji değil her tür mala—sonu gelmeyen bir çimento, çelik ve bakır tel talebi—ihtiyaç duyan devasa bir inşaat sahasına çevirdi. Bu boyutlardaki bir büyümenin gayrimenkul balonlarının şişmesi ve patlamasına yol açmaması olanaksızdı. Talebin temposunun, ancak bu genişlemenin büyük ölçüde tamamlanacağı ve Çin'in ağırlıklı olarak kentleşmiş bir ülke haline geleceği 2030'lar ile 2040'lar dolayında yavaşlayacağını söyleyebiliriz.

Bu büyüme, bütün bu yeni inşaatlar, bütün bu yeni fabrikalar, yeni apartmanlar ve içindeki yeni makineler ve bunların doğurduğu bütün ulaşım faaliyeti—hepsi enerji ister. Bu ihtiyaç, Çin'i dünyanın önde gelen imalat ülkesi ve küresel ekonomiye mal tedarikçisi yapan devasa enerji gereksiniminin üzerindedir. Hepsinin daha fazlası gerekecektir—daha fazla kömür, daha fazla petrol, daha fazla doğal gaz, daha fazla nükleer enerji, daha fazla yenilenebilir enerji. Bugün Çin'in enerjisinin bel kemiği hâlâ kömürdür. Ancak uluslararası pazarlarla ve dünya ekonomisiyle ilişkilerinde belirleyici etmen petroldür.

BÜYÜME VE ENDİŞE

Çin'in petrol talebindeki bu hızlı yükselme, gerek Çin'de gerekse dünyanın geri kalan kesiminde büyük bir endişeye yol açıyor. Çin petrol şirketleri ve hükümet için yeterli petrol temin edebilmek ulusal bir zorunluluktur. Pekin'in enerji güvenliği vizyonu—enerji sıkıntısının yoksulluğu azaltmak ve hızlı değişen bir toplumda ortaya çıkması kaçınılmaz olan sosyal ve siyasi çalkantıları hafifletmek için gereken ekonomik büyümeyi engellememesini garantiye almak—açısından son derece kritiktir. Aynı zamanda büyüyen enerji talebinin çevre korumaya daha fazla ilgi göstererek dengelenmesi yönünde keskin bir farkındalık gelişmiştir.

Diğer ülkelerde ise, petrol arayışı içindeki Çin şirketlerinin dünyanın gelecekteki tedarik kaynaklarını ele geçirerek, başka ülkelere erişim olanağı bırakmayacağından endişe edenler var. Kimileri de Çin'in talep artışının, diğer hızlı büyüyen yeni gelişmekte olan pazarlarla birlikte, dünya petrol arzı üzerinde sürdürülebilir olmayan bir baskı oluşturarak, küresel ölçekte bir petrol sıkıntısına yol açabileceğinden kaygılılar.

Bu kaygılar, dünyadaki petrol tüketiminin tek bir yıl içinde normalde iki buçuk yılda gerçekleşecek bir oranda büyümesi sonucu küresel talep şokunun yaşandığı 2004 yılında bir anda ortalığa dökülüverdi. Bu talep sıçramasının başlıca unsurlarından biri Çin'in tüketimindeki artıştı.

Talep şoku, temel bir gerçeğin gözden kaçırılmasının önüne geçti. O güne kadar pek çokları Çin'i esas olarak düşük maliyetli rakip, ucuz mal üreticisi, sanayi ülkelerindeki ücretlere meydan okuma ve Walmart ve Target gibi dünyanın diğer bölgelerindeki dev reyonlu mağazaların raflarını dolduran bir satıcı olarak görüyordu. Çin, düşük maliyetli üretimiyle, merkez bankalarına güven içinde daha hızlı ekonomik büyümeye izin verme rahatlığı sağlayan Büyük Enflasyon Tıpası haline gelmişti.

Ama şimdi Çin'i diğer pek çok emtia ve her tür malın yanında, petroldeki arz ve talebi—dolayısıyla da fiyatları—ciddi biçimde etkileme gücüne sahip, belirleyici önemde bir pazar olarak da görmek gerekiyordu. 2004'e kadar ABD ya da Avrupa'daki araç kullanıcıları pompa başında ödedikleri rakamların, Çin'i bir anda petrole dönmeye zorlayan kömür arzındaki darboğaz ve elektrik sıkıntısından bu kadar etkilenebileceğini akıllarından bile geçirmemişlerdi. Prototip Amerikan arabaları üreten şirket General Motors yönetiminin de, birkaç yıl içinde Çin'deki araba satışlarının ABD'deki cirosunu geçeceği kesinlikle aklının ucuna bile gelmezdi. Ama işte günümüz küresel ekonomisinin gerçekliği böyle. Bu durum genel olarak ticaret için de geçerli. Çin şu anda Brezilya ve Şili gibi ülkeler için en büyük ihraç pazarıdır; emtia ihraç eden ülkeler açısından hiç de şaşırtıcı bir durum değil. Almanya gibi ülkeler içinse, Çin artık aynı zamanda kilit nitelikte bir ihraç pazarı.

Petrol piyasası açısından Çin'in hızla artan önemi için olsa olsa tek bir anlamlı benzetme bulunabilir: Avrupa ile Japonya'da ekonomik mucize yıllarındaki hızlı ekonomik büyümeden kaynaklanan, 1950'ler ve 60'lardaki muazzam petrol talebi ve ithalat artışı. Bu talep artışı dünya enerji sahnesi ve küresel politika üzerinde kesinlikle dönüştürücü bir etkiye yol açmıştı.

Ancak dünya petrol pazarındaki bu denge değişikliği bir risk içeriyor: Ticari rekabetin, dünya ekonomisinin ihtiyaç duyduğu iş ilişkilerini bozan, "tehditler" ve "güvenlik" gibi ifadelerle yüklü bir ulusal rekabete dönüşebilmesi riski. Uluslararası ilişkilerde her zaman olduğu gibi yanlış hesaplar ve yanlış anlaşılmaların güvenlik "risklerini" daha ciddi

bir noktaya, karşı karşıya gelme ve çatışma düzeyine tırmandırma tehlikesi vardır.

Bu gerçek, ticari rekabeti petrol yarışına ve ulus devletler arasında bir çekişmeye vardırmamanın önemine parmak basıyor. Kaldı ki, Çin'in ekonomisindeki hızlı büyüme ve bunun kaçınılmaz olarak doğuracağı yeni denge sonucunda bir değişim meydana gelmesi kaçınılmazdır. Dahası küresel petrol ve gaz piyasaları boşlukta hareket etmez. Onlar devasa ticaret, finans ve yatırım—ve gerçekten de insan—akışlarını da içeren daha geniş ve daha yoğun ekonomik bağ ve bağlantılar ağının bir parçasıdır. Elbette ki bu bağlantılar özellikle ticaret ve döviz kurları çevresinde kendi gerilimlerini üretirler. Yine de son tahlilde karşılıklı yarar ve ortak çıkarlar çatışma noktalarına baskın çıkmak zorundadır.

Bugünkü gerilim noktaları ne olursa olsun, Mao'nun "doğu kızıldır" sözünü ortaya attığı ve Bambu Perdenin (Çin Sınırı) Çin'i dünyanın geri kalanından yalıtladığı geçmiş karşılıklı cepheleşme döneminde bu derecede bir bütünleşme ve işbirliği hayal dahi edilemezdi.

"PETROL FAKİRİ"

Bir pazar akşamı Çin World Otelin zemin katından bakıldığında, Pekin'in en önemli yolu Çang Caddesinin her iki istikamette dört şerit halinde ışıldayarak akan çok sayıda ırmak kolundan oluşan sonsuz bir far nehri, devamlı tam kapasite işleyen Üçüncü Ring Yolu ekspres geçiş bağlantısına kadar uzanıp gidiyordu. Çin'in petrol konusundaki takıntısının bir parçası da işte bu talep ırmağını doyurmaktı.

Çin Ulusal Petrol Şirketinin saygıdeğer iktisat şefi Çu Qingzu'nun 1952'de petrol endüstrisine jeolog olarak adımını attığı gün, yerin yirmi kat altında hayalinde canlandırdığı görüntü kesinlikle şimdi izlemekte olduğu bu görüntü değildi. O tarihte Çin'in bütün üretimi günde 3500 varilin altındaydı. İlk görevinde erken bir keşif çalışmasına katılmak üzere uzak batı Çin'e gönderilmişti. Pek parlak bir gelecek vaat etmeyen bu sanayi dalına giren bir avuç jeologdan biriydi. Onlarca yıl önce Birinci Dünya Savaşı sonrasında bir Stanford Üniversitesi profesörü kesin hüküm kabul edilen bir açıklama yapmıştı: "Çin hiçbir zaman

büyük miktarda petrol üretemeyecek." Sonraki on yılların deneyimi bu yargıyı doğrulamış gibi görünüyor.

Yine de İkinci Dünya Savaşı sonrasında petrolün bir modern ekonomi için—askeri ve siyasi bir güç için de—can alıcı önem taşıdığından kimsenin kuşkusu kalmadı. Oysa Çin'in hemen hiç petrolü yoktu ve gereksinimlerini karşılamak için ithalata bağımlıydı. Mao Zedung'un 1949 komünist devrimi sonrasında ABD, Batının Çin'e petrol ihracını kısmaya, Kore Savaşının ertesinde de hepten durdurmaya çalıştı; bu engel Çin'in savaş sırasındaki askeri operasyonlarının alanını daralttı. "Kendi kendine yetmek" acil bir zorunluluk haline geldi ve Mao'nun beş yıllık planlarında petrol sanayini geliştirme hedefine yüksek öncelik verildi. Petrol arama çalışmalarında alınan düş kırıcı sonuçlara karşın Çinli liderler ülkelerinin "petrol fakiri" olduğunu itiraf etmeye bir türlü yanaşmadılar.

Çin Devriminin petrol bakımından şöyle bir avantajı vardı: Büyük petrol üreticilerinden komünist ağabeyi Sovyetler Birliği'yle aralarındaki dostluk ilişkisi. Çu o dönemi şöyle anlatır: "Daha yeni başlıyorduk. En büyük öğretmenimiz Ruslardı. Biz Ruslara 'ağabey' derdik." Sovyetler uzman, ekipman, teknoloji ve para yardımı yaptı ve koca bir Çin gençlik kuşağı Moskova'ya gidip petrol öğrenimi gördü.[4]

Uzak batıda Sovyet desteğiyle birkaç yeni petrol sahası açıldı, ama Çu'nun kişisel deneyimine bakılırsa, toplamda kayda değer bir sonuç elde edilememişti. Karamsarlık o kadar yaygınlaştı ki, bazı Çinli uzmanlar ülkenin sentetik petrole yönelerek, tıpkı Almanların İkinci Dünya Savaşında yaptığı gibi, zengin kömür kaynaklarından petrol üretmeleri gerektiğini düşünmeye başladılar.

DAQING: "BÜYÜK KUTLAMA"

Fakat derken beklenmedik bir şekilde, kuzeydoğudaki çayırlıklarda Mançurya'da çok geniş bir petrol havzası bulundu. Bölgeye "Büyük Kutlama" anlamına gelen Daqing adı verildi.

Sovyetler Birliği'yle "kardeşlik ilişkisi" bozulup iki devrimci ülke komünist dünyanın önderliği için şiddetli bir çekişmeye girince, çok çetin görünen bu alanın işletmeye açılması daha da zahmetli bir hal aldı. Moskova gönderdiği adamlarını ve ekipmanlarını derhal geri çekti ve

verdiği borçları geri istedi. Mao, Sovyetler'e olan borçlarını "dönek ve kaçaklar...emperyalizmin köleleri, suç ortakları, sahte dost ve ikiyüzlüler" şeklindeki sövgülerle ödeme yolunu seçti.

Çinliler artık Daqing'te kendi başlarına kalmışlardı. Modern teknolojiden yoksundular. Yakınlarda hiçbir şehir ortamı yoktu. Konut yoktu. Bölgeye binlerce petrol alanı işçisi askeri harekât düzenindeki askeri birlikler gibi, apar topar sevk edildi. Amansız soğuğa karşın çadırlarda, barakalarda, yere kazılan kovuklarda ya da öylece açıkta yattılar; aydınlanmak ve ısınmak için mum ve kamp ateşi kullandılar; kırlarda yabani sebze topladılar. Operasyon idare merkezi hayvan barınaklarına kuruldu. Akıl almaz bir tempoda çalıştılar. Bu arada durumu daha da ağırlaştıran bir olay daha oldu; Sovyetler Çin'e yaptıkları petrol ihracatını azalttı. Bir yetkili "İthalat kesilirse uçaklar uçamayabilirdi, bazı savaş araçları devre dışı kalabilirdi" diye uyardıktan sonra, şöyle devam etti: "Bundan sonra ithalata asla bel bağlayamayız." O andan itibaren "Daqing Ruhu"nun temsil ettiği kendi kendine yetme ve kararlılık Çin'in petrol çalışmalarının yol gösterici ilkesi oldu.[5]

"DEMİR ADAM" WANG

Daqing Ruhu Wang Jinkzi adındaki bir delgicide vücut buldu. Jinkzi Çin'in dört bir yanında "Daqing petrol sahasının Demir Adamı" adıyla ün kazandı ve "ulusal örnek işçi" seçildi. Efsaneye göre bir gün Pekin'e giden Wang, üzerinde aracın enerjisini kömür yakarak sağlayan alanda koca koca üniteler bulunan otobüslerle karşılaşır. Wang için bu Çin'in petrol sıkıntısının artık katlanılamaz noktaya geldiğinin açık bir göstergesidir. "İçimden toprağı yumruğumla delip kara petrolün topraktan fışkırmasını sağlamak ve böylece petrol konusundaki geriliğimizi Pasifik'e gömmek geliyordu" der.

Wang'ın ekibi toprağı çılgınca bir tempoyla deliyordu. Kendisini oradan ayırmak mümkün olmuyordu. Bir keresinde yaralı yattığı hastaneden sürünerek kaçtığı ve sondaj sahasına gidip delgi çalışmasını koltuk değnekleriyle yönettiği söyleniyordu. En bilinen eylemi, sondaj aygıtını parçalamasından korkulan bir patlamayı önlemek için bir çukura torbalarca çimento dökülmesi talimatı vermesiydi. Mikser olmadığından çi-

mentonun içine dalıp ayaklarıyla karıştırarak patlamanın önüne geçmiş, ama bu arada eskisinden daha kötü sakatlanmıştı. Başbakan Çu En Lay Daqing'deki başarının ardından Demir Adam Wang'ı ve işçi arkadaşlarını Pekin'de ulusal kahraman sıfatıyla karşıladı. Bizzat Mao, Çin endüstrisinin "Daqing petrol sahasından ders alması" gerektiğini söyledi.

Onu, sonradan başbakan yardımcısı olan ünlü petrol bakanı Kang Şien'in gayretli çabalarıyla pek çok başka petrol sahası izledi. Çin petrol konusunda kendine yeten bir ülke olmayı başardı; böylelikle, *Halkın Günlüğü* gazetesinde bildirildiği üzere, "Çin'in petrol sıkıntısı teorisini uzaya fırlatmış" oldu. Başka bir yayın organı ise "Çin'in petrol bakımından yoksul bir ülke olduğu sözde teorisi ABD'nin saldırgan ve yağmacı emperyalist politikasına hizmet etmektedir" yazıyordu. Tek düşman ABD değildi. Petrol seferberliği zaferi aynı zamanda "revizyonist ve dönek Sovyet kliğine" karşı da yaylım ateşi niteliğindeydi.[6]

KIZIL MUHAFIZLAR

1960'ların ortalarında Mao, tahminen 30 milyon insanın açlıktan ölmesine yol açan yıkıcı ekonomik politikası Büyük Sıçramanın feci başarısızlığından ötürü arka plana atılmakta olduğunu fark eder. 1966 yılında karşı saldırıya geçerek doğrudan "burjuva zihniyetiyle" hareket eden döneklerin ellerine geçirdiğini öne sürdüğü Komünist Partiye savaş açar. Mao'nun "Kültür Devrimini" yaşama geçirmek için seferber ettiği bağnaz gençlerden oluşan Kızıl Muhafızlar işletmeler olsun, devlet daireleri olsun, üniversiteler ya da bizzat parti olsun toplumun bütün kurumlarına karşı amansız bir mücadeleye girişirler. Toplumun ileri gelen şahsiyetleri aşağılanır, başlarına eşek kafası geçirilerek dolaştırılır, dövülür, ağır bedensel işlerde çalışmaya gönderilir ya da öldürülürler. Üniversitelerin kapısına kilit asılır, gençler kitleler arasında çalışmak üzere fabrikalara ya da köylere sevk edilir. Ulus allak bullak edilmiştir.[7]

Ancak petrol sanayinin ulusal güvenlik açısından taşıdığı önem nedeniyle başbakan Çu En Lay onu kişisel koruması altına alarak, ordu aracılığıyla faaliyetinin aksamadan sürmesini sağlar. Bu uygulama kayda değer bir aykırılık oluşturmaz. CNPC'nin baş iktisatçısı Çu Qingzu şunları anlatıyor: "Gündüzleri üretim programını her zamanki gibi dü-

zenliyordum. Ama geceleri öğrencilerle işçilerin karşısına geçip hata yaptığımı söyleyerek özür diliyor, yanlışlarımı ve özürlerimi kâğıda döküyordum. Onların eleştirilerini büyük bir dikkatle dinliyor ve not alıyordum. Gün boyu patron bendim. Akşamları ise bir hiçtim."[8]

Sonunda Kültür Devriminin kendi yarattığı kaos Mao açısından bile o kadar ileri boyutlara vardı ki, orduyu devreye sokarak Kızıl Muhafızları imha etti.

"OLABİLDİĞİNCE ÇOK PETROL İHRAÇ ETMELİYİZ"

Başkan Nixon'un ulusal güvenlik özel yardımcısı Henry Kissinger 1971 Temmuzunda Pakistan'da onuruna verilen bir yemek sırasında hastalandı. Yemeğe ev sahipliği yapan Pakistan devlet başkanı Kissinger'e çabuk şifa bulmak için sıcaktan kaçmasını ve serince bir tepedeki bir malikânede dinlenmesini önerdi. Bunun diplomatik bir hastalık olduğu apaçıktı. Sağlık amacıyla tepelere yapılacak yolculuk aslında Kissinger'in gerçek niyetini gizlemek için uydurulmuş bir kılıftı. Bu sırada Kissinger'e de—artık "Baş Gezginci" kod adıyla anılıyordu—tanınmaması için, gerçek hedefine doğru yola çıkmadan önce havaalanında bir şapka ve güneş gözlüğü takılmıştı. Gerçi saat sabahın dördü olduğundan, bu gizlilik yöntemi biraz aşırıya kaçmış gibiydi.[9]

Üzerinden bir hafta bile geçmeden, haber patladı. Kissinger Pakistan'dan, komünistlerin 1949'daki zaferinden beri Çin'i çevreleyen Bambu Perdeyi bir yerinden açarak, gizlice Himalayalar üzerinden Pekin'e uçmuştu. Altı ay sonra aynı açıktan Başkan Richard Nixon geçti. Nixon Pekin'e yaptığı tarihsel ziyareti sırasında Mao'yla yemek yedi, Çu En Lay'la kadeh tokuşturdu ve uluslararası ilişkiler tablosunu köklü biçimde değiştirdi.

Her iki taraf da olaya reel politik açıdan bakıyordu. Sıkışıp kaldığı Vietnam Savaşından paçasını kurtarma çareleri arayan ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı bir denge oluşturma çabası içindeydi. Çin ise Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik konumunu güçlendirmenin ve ABD ve Sovyetler Birliği ile "iki cephede savaş" riskini azaltmanın yollarını arıyordu. Konuya salt teorik açıdan bakılamazdı, Rus ve Çin askeri güçleri Amur ve Ussuri nehir boylarında çatışmaya başlamışlardı bile.

Çinlilerin ikinci bir nedenleri daha vardı. Kültür Devriminin en ateşli evresi geride kalmıştı. Başbakan yardımcısı Deng Şiaoping ve diğerleri ülkeyi yeniden işler hale getirmeye uğraşıyorlardı. Kendi kendine yetme anlayışıyla bir yere varılamayacağını biliyorlardı. Çin'in ekonomisini modernize etmek ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için uluslararası teknoloji ve ekipmana ihtiyacı vardı. Ama önünde çok büyük bir engel duruyordu: Peki ama aldıklarının karşılığını nasıl ödeyecekti?

"Petrol ihracatı destekli büyüme"—Deng'in getirdiği yanıt buydu. 1975'te "İthalat yapabilmek için ihracat yapabilmeliyiz" dedi. "Aklıma ilk gelen ürün petrol." Ülkemiz "olabildiğince çok petrol ihraç etmeli. Karşılığında pek çok yararlı şey alabiliriz."

Bu sırada Deng yeni dünyaya açılma stratejisinin baş yöneticisi olmaya doğru ilerliyordu.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Fransa'daki öğrencilik ve işçilik yıllarından beri sağlam bir komünist olan Deng iktidarı ele geçiren üst düzey liderler arasına girmeyi başarmıştı. Derken Kültür Devriminin ve solcu rakiplerinin baş sıradaki hedeflerinden biri olmuştu. Ailesi çok çekti; bir binanın üst kat penceresinden aşağıya atılan oğlu felç oldu. Deng'in kendisi de yıllarını bir traktör tamir atölyesinde çeşitli işler yaparak ve evinde tecrit hücresinde geçirdi. Saatlerce avluda ileri geri volta atarak niye Mao yönetiminde işlerin böyle ters gittiği ve Çin ekonomisinin nasıl ayağa kaldırılabileceği üzerine kafa yordu. Deng bazı yönlerden her zaman bir pragmatist olmuştu. (Fransa'da Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeraltındaki komünist faaliyeti örgütlerken bile aynı anda başarılı bir Çin lokantası açıp çalıştırmaya başlamıştı.) Kültür Devriminin ulusal ve kişisel travmaları ondaki pragmatizm ve realizmi pekiştirdi. En gözde sloganı pratik olmak üzerineydi: "Nehri geçerken içindeki taşları hissetmek." En sevdiği atasözü ise: Kedi fare tutmayı beceriyorsa, beyaz mı siyah mı olduğunun bir önemi yoktur.[10]

Mao'nun ölümünün ardından, radikal "Dörtlü Çete" ile kısa bir boğuşmanın sonrasında, Deng olağanüstü bir lider olarak konumunu sağlamlaştırdı. Artık Çin'i küresel ekonomiyle bütünleşmeye götürecek büyük dönüşümü başlatabilirdi. 1978 yılındaki Komünist Parti 11. Kongresinde tarihsel "reform ve açılma" politikasını ilan etti.

Petrol endüstrisi bu açılmanın tam merkezinde yer alıyordu. O tarihte Çin artık "petrol fakiri" olmaktan çıkmış, kendi ihtiyacından fazlasını üreterek ihraç eder duruma gelmişti. Hemen yanı başında, Ortadoğu'ya bağımlılığını azaltmak, aynı zamanda da Çin'e kendi ürünlerini satmak isteyen hazır bir pazar yatıyordu: Japonya. Çin petrolünü almak her iki bakımdan da işine yarayacaktı.

Kapıların dış dünyaya açılmaya başlamasıyla birlikte, Çin petrol sanayi, uluslararası endüstriyle arasındaki teknolojik uçurumun boyutlarını fark edince, tam bir şok yaşadı. Ama artık petrol ihraç gelirleri sayesinde dışarıdan sondaj aletleri, sismik araçlar ve diğer ekipmanı temin ederek, teknik yetisini yükseltebilirdi.

Mao'nun ölümü ile Deng'in liderlik koltuğuna oturması Çin'in dışa açılması açısından kritik önem taşımakla birlikte, ülkedeki çalkantıyı sona erdirmeye yetmedi. Enflasyon, yolsuzluklar ve eşitsizlik reform karşıtlarını yüreklendiriyordu. 1989 yılında hükümetin öğrencilerle karşı karşıya geldiği kanlı Tiananmen Meydanı olayları da aynı etkiyi yaptı. Olayın sonrasında liderliğin kararsız kalması üzerine, pazar reformunu sürdürme çabalarında bir duraksama meydana geldi. Sekteye uğrayan reformları yeniden başlatmak amacıyla Deng 1992 Ocağında son büyük kampanyasını başlattı: *nanxun* ya da "güney yolculuğu". Bu seyahat ihracata dönük bir imalat merkezi olma yolunda ilerleyen Şenzen Özel Ekonomik Bölgesindeki patlamayı ülkenin vitrinine taşıdı ve esas olarak para kazanma fikrini atfedilen lekelerden temizlemeye uğraştı. Vermeye çalıştığı mesaj şuydu: "Önemli olan tek şey, ekonomiyi geliştirmektir." Deng bu kampanya sırasında aynı zamanda şaşırtıcı bir itirafta bulundu: Komünizmin İncili olan Karl Marks'ın *Kapital*'ini okumamıştı. Zamanım olmadı, dedi. Her zaman işi başından aşkın olmuştu.[11]

DÜNYANIN ATÖLYESİ

Deng'in "güney yolculuğu" yıllarında Çin reform sürecini pekiştirdi ve küresel ekonomiyle bütünleşmeye doğru yol aldı. 1990'lar ekonominin yeni ve daha bağlantılı hale geldiği bir on yıldı. 1 Ocak 1995'te aradaki engelleri kaldırmak ve küresel ticaret ve yatırımı kolaylaştırmak ama-

cıyla Dünya Ticaret Örgütü kuruldu. Dünya ticareti küresel ekonominin kendisinden çok daha büyük bir hızla büyüyordu. Amerika ve Avrupa şirketleri dünyanın değişik kesimlerinden topladıkları parçaları başka parçalarla birbirine monte eden, ardından bitmiş ürünleri paketleyerek yerleştirdikleri konteynerlerle dünyanın dört bir tarafındaki müşterilerine gönderen tedarik zincirleri kuruyorlardı. Çin, DTÖ'ye 2001'e kadar resmen katılmadıysa da, çoktan bu küresel tedarik zincirleri sisteminin temel taşlarından biri olmuştu.

Sahil bölgesi boydan boya fabrikalarla dolmaya başladıktan sonra, dünyanın her yanına sevk edilen her tür ürünün üzerinde "Made in China" ibaresi görülmeye başlandı. İki yüz yıl önce Britanya için kullanılan "dünyanın atölyesi" terimi artık Çin için kullanılır olmuştu. Zamanla bu yeni ticaret ve yatırım bağlarının dünya enerjisi üzerindeki etkileri hayal edilenin kat kat üzerinde olacaktı. Zira her atölyenin çalışmak için enerjiye ihtiyacı vardır, nitekim bu atölye de fosil yakıtla çalışıyordu.

KENDİ KENDİNE YETME YAKLAŞIMININ SONU

Oysa Çin daha birkaç yıl önce enerji konusunda büyük bir yol ayrımını geride bırakmıştı. 1993'e gelindiğinde artık petrol üretimi, hızlı büyüyen ekonominin yükselen iç talebini karşılamaya yetmemeye başlamıştı. Sonuçta Çin petrol ihraç eden ülke konumundan çıkıp, petrol ithal eden ülke konumuna düştü. Bu gelişmeyi dünyanın diğer bölümü ilk başta fark etmediyse de, Çin bunun şokunu hemen yaşadı. Bir Çinli petrol uzmanı o günlerden şöyle söz ediyor: "Hükümet bunu bir felaket olarak gördü. Çok olumsuz karşıladı. Petrol sanayicileri olarak bizler utanç içindeydik. Kimsenin yüzüne bakacak halimiz kalmamıştı. Kendi ekonomimize petrol yetiştiremiyorduk. Neyse ki bazı akademisyenler ve uzmanlar bizi uyardılar: 'Her alanda kendi kendinize yetemezsiniz. Bazı şeyleri ithal edersiniz, bazı şeyleri de ihraç edersiniz.'"[12]

Bu durum petrol endüstrisinin yapısını modernize etmenin aciliyetini büyük ölçüde artırdı—katı merkezi planlamaya bağlı, hepsini kucaklayan petrol ve kimya sanayi bakanlıkları sisteminden kökü piyasalarda olan şirketlere dayalı bir sisteme geçiş. Bu değişimin temeli daha

1980'lerde atılmıştı. Bakanlıkların içinden üç devlet şirketi çıkarılmıştı: Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC); Çin Petrokimya Şirketi Sinopec ve Çin Ulusal Offshore Petrol Şirketi (CNOOC). 1990'ların sonunda başlayan bir sonraki adım bu üç şirketi teknolojik bakımdan ileri, daha modern yeni şirketler—ve de daha bağımsız işletmeler—olarak kökten yeni baştan yapılandırmak olacaktı. Çu Qingzu'nun sözleriyle "Kendi başlarına ayakta durmak zorundaydılar." İşte bu nedenle halka açılarak, dünyanın her tarafından hissedarlara kısmi sahiplik hakkı tanımaları gerekiyordu. CNPC'nin alt kuruluşuna ayrı bir isim verildi: PetroChina; buna karşılık Sinopec ile CNOOC şubelerini kendi isimleriyle kota ettirdiler. Aynı zamanda muazzam bir kültürel değişim meydana geldi. Çu'nun yorumu şöyleydi: "Artık rekabetçi olmak zorundaydılar. Daha önce hiç rekabetçi olmaları gerekmemişti."[13]

"DIŞA AÇILMA" STRATEJİSİ: YÜRÜRKEN İKİ BACAĞINI DA KULLANMAK

Çin'in küresel petrol ve doğal gaz sanayindeki varlığının ağırlığı giderek artıyordu. Bu yeni rol "dışa açılma" stratejisi adıyla biliniyor. 2000'de ortaya atılmakla birlikte, kökleri Deng Şiao Ping'in orijinal reformlarına kadar uzanmaktadır.

Önce Kanada, Tayland, Papua-Yeni Gine ve Endonezya'dan başlayan yurtdışına dönük ilk adımlar çok küçüktü. 1990'ların ortalarında CNPC, Peru'da neredeyse tamamen terk edilmiş bir petrol sahasını satın aldı. Çin'deki çok daha eski petrol sahalarından daha fazla petrol çıkarmak için kullandığı yoğun ıslah teknikleriyle üretilen günlük petrol miktarını 600 varilden 7000 varile çıkardı. Ancak bunlar ufak projelerdi, bu yüzden fazla ilgi çekmedi. Kayda değer uluslararası etkinliklere geçiş için gereken güveni sağlamak zaman ve deneyim istiyordu. PetroChina'nın başkanı Çu Jiping şöyle diyordu: "Petrol endüstrisinin on dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki başlangıcından beri her zaman için bir uluslararası sanayi dalı olduğunu biliyorduk. Gerçek anlamda bir uluslararası petrol şirketi olmak istiyorsanız, dışa açılmanız gerekiyordu." Yeni yüzyılın başlamasıyla Çin şirketlerinin bunu yaşama geçi-

rebilme kapasitesine olan güvenle birlikte, uluslararası genişleme fikri üzerinde bir görüş birliği oluşmuştu.[14]

Genelde "dışa açılma" evresi Çin firmalarının uluslararasılaşması—gerek hızlı büyüyen ekonominin ihtiyaç duyduğu hammaddelere, gerekse ürünlerini satacakları pazarlara erişim sağlayabilen, rekabet gücüne sahip uluslararası şirketler haline gelmesi—anlamını taşıyordu. Özel olarak enerji şirketleri içinse kısmen devlet mülkiyetinde kısmen özelleştirilmiş petrol şirketlerinin yabancı petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması, bunları geliştirmesi, kontrol etmesi ya da yatırım yapması anlamına geliyordu. Petrol endüstrisinde bunu anlatan bir slogan vardı: "Yürümek için iki bacağını da kullanmak." Yani hem iç sanayiyi geliştirmek, hem de uluslararası genişleme.

Bugün "dışa açılma" stratejisinin sonuçlarını dünya çapında görmek mümkün. Çin petrol firmaları Afrika ve Latin Amerika'nın her yerinde faal durumdalar (başka sektörlerdeki Çin kuruluşları da öyle). Yakın ülkelerden komşu Kazakistan'da kayda değer petrol varlıkları aldılar ve birkaç denemeden sonra Rusya'da belli bir konum elde etmeyi başardılar. Türkmenistan'da doğal gaz çalışmaları yapıyorlar. Çinliler uluslararası sanayiye en geç katılanlardan oldukları için, petrol sahaları üzerine becerilerle donanmış olmakla kalmıyorlar, aynı zamanda oyuna girebilmek için ek prim ödemeye hem hazırlar hem de gereken finansal kaynaklara sahipler. Ayrıca özellikle Afrika'da çok önemli bir "değer katkısı" sunarak tercih edilen ortak olmayı başarıyorlar. Bu nedenle geleneksel Batılı şirketlerin araç setlerinde bulunmayan—demiryolu, liman ve yol inşaatına yardım amaçlı—devlet tarafından finanse edilen kalkınma paketleri getiriyorlar. Bu uygulama ihtilafa yol açtı. Çin'in Afrika'yı sömürgeleştirdiği ve yerli işgücü kullanmak yerine Çinlileri getirdiği yönünde eleştiriler geliyor. Çinlilerin buna verdikleri yanıt ise, Afrika mal ihracatçılarına büyük bir katkıda bulundukları, bu ihraç gelirlerinin dış yardımdan daha etkili olduğu ve kalıcı ekonomik büyümeyi daha iyi teşvik ettiği şeklinde oluyor. (Bu paketlerin bir kısmı etkili olamadı.) Ayrıca bazı Çin bankaları Çin petrol şirketleriyle eşgüdümlü hareket ederek, bazı ülkelere birkaç yıl içinde petrol ve doğal gazla geri ödenecek milyarlarca dolarlık krediler verdiler. (Bu anlaşmalardan birinin hayata geçmesi on beş yılı bulmuştu.)[15]

Enerji güvenliği stratejisi de açık bir rota izliyor—deniz yollarına bağımlılığı azaltmak ve tedarikçi ülkelerle bağlantıları güçlendirmek amacıyla boru hatlarını çeşitlendirmek. Rekor sürede inşa edilen bir dizi boru hattı Türkmenistan ve Kazakistan'dan Çin'e petrol ve gaz taşıyor. Rusya'nın 22 milyar dolarlık Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu boru hattı Pasifik'e (başta Japonya ile Kore'ye) petrol ulaştırmanın yanında aynı zamanda Rus petrolünü Çin'e de götürecek—bunu sağlayan Çin'in Rusya'ya verdiği 25 milyar dolar borç. 2010 Eylülünde Çin devlet başkanı Hu Jintao ile Rusya devlet başkanı Dimitri Medvedev, Rus-Çin sınırından petrol geçişini başlatacak düğmeye birlikte bastılar. Doğal gazda da geniş kapsamlı bir ticaret potansiyelinin varlığı saptandı. Törende konuşan Hu, Çin-Rus ilişkilerinde "yeni bir başlangıç" yapıldığını açıkladı. Bir zamanlar Marx ve Lenin'i dayanak alan ilişki şimdi yerini petrole ve büyük olasılıkla da gaza bırakıyordu.[16]

"KİBRİT ATILMIŞ GİBİ"

Ne ki "dışa açılma" stratejisine karşı en büyük itiraz Afrika'dan değil ABD'den geldi. 2005'te Chevron ile CNOOC (Çin Ulusal Offshore Petrol Şirketi), yalnız Tayland ve Endonezya'da değil, Meksika Körfezinde de hatırı sayılır petrol ve gaz üretimi yapan ABD'nin büyük bağımsız şirketi Unocal'ı almak için amansız bir çatışmaya tutuştular. Şirketler arasında, finansal açıdan ve Çin finans kuruluşları hakkında, aynı zamanda da birbirlerinin tekliflerinin zamanlaması hakkında sert iddiaların ortaya atıldığı kıyasıya bir rekabet hüküm sürüyordu. Pekin'deki kimi çevrelerin gözünde küresel boyutta bir ele geçirme savaşı yalnız ülkeye yabancı değil, aynı zamanda da rahatsızlık verici bir olaydı. CNOOC'un masaya koyduğu rakam, yapımı onlarca yıl süren devasa Üç Geçit Barajı projesinin toplam maliyetinden bile büyüktü. Aylarca süren mücadelelerin sonunda Chevron 17,3 milyar dolar fiyatla kazandı.

Ancak bu şirket kapma kavgası sürecinde Washington'da konunun boyutlarını aşan ateşli bir siyasi düşmanlık havası oluştu. Oysa Unocal'in ABD'deki üretiminin tamamı ülkenin toplam üretim miktarının sadece yüzde 1'i dolayındaydı. Bunun da çoğu Meksika Körfezindeki başka şirketlerle olan ortaklıklarından geliyordu ve tek pazarı ABD'ydi.

Fakat rekabetin Washington'da duyulması, taraflar arasındaki bir Amerikalının deyişiyle, "benzin dolu bir odaya kibrit atılmış gibi" bir etkiye yol açtı. Amerikan Kongresinde ortaya çıkan, o ana kadar birikmiş bir dizi tartışmalı ticaret, döviz kuru ve iş konusunun iyice harladığı bir Çin karşıtı duygusallık ateşinin merkezine oturdu. Hararetli söylemler en azından bazı çevrelerde Çin'in dürtüleri ve yöntemleri hakkında beslenen kuşkuların ne kadar yoğun olduğunu gösteriyordu. Bir eleştirmen kongre oturumunda CNOOC'un teklifi "kötü niyetli bir kasıt" içeren "dünya çapındaki faaliyet" "kalıplarına denk düşüyor" dedi. Bir diğeri CNOOC'un satın alma girişimini Çin'in "enerji piyasalarının ve Batı Pasifik'in egemenliğini" ele geçirme stratejisinin bir parçası olmakla suçladı. Bu şirketi ele geçirme mücadelesinin taşıdığı özellikler ne olursa olsun, bu siyasi kavganın sonunda Çin'in elinde kalan, ABD herkese yabancı yatırımlara açık olmayı vaaz ederken kendisi söz konusu olduğunda hiç de konukseverlik göstermediği gerçeği ve Çinlilerin yatırım çabalarını iki katına çıkarmaları—ama başka yerlerde—gerektiği sonucu oldu. CNOOC'un o tarihteki CEO'su Fu Çengyu olayı şöyle açıklıyor: "Dünya bir Çin şirketinin böyle bir satın alma girişiminde bulunması karşısında şoke oldu. Batı Çin'in yol inşaatları gibi alanlarda değişmekte olduğunu söyleyip duruyordu. Ama Çin'in kendisine ve Çin'in nasıl değiştiğine hiç dikkat etmiyordu."

Sonraki yıllarda bu değişiklikler çok daha belirginlik kazandı. Çin devlet başkanı, Ortadoğu ile Afrika'da Suudi Arabistan'dan başlayarak petrol ve emtia ihraç eden bir dizi ülkeye oldukça göze çarpan resmi ziyaretler gerçekleştirdi. Çin ekonomik işbirliği konusunu tartışmak üzere Afrika devlet başkanlarını zirve toplantısına çağırınca, başkanlardan 48'i bu çağrıya karşılık verdi. Gana devlet başkanının sözleri şöyleydi. "Çin Afrika'dan alım yapmalı, Afrika da Çin'den. Böylece karşılıklı kazançlı çıkarız."

Dünya ilerlemeye devam ediyor. Unocal çekişmesinden beş yıl sonra 2010'da, Chevron ile CNOOC Meksika Körfezinde değil, Çin karasularında ortak petrol arama çalışması yapacaklarını açıkladılar. Üst düzey bir Chevron yöneticisi "CNOOC'la ortak çalışma fırsatı bulmaktan memnuniyet duyuyoruz"[17] dedi.

"UMPŞ" (ULUSLARARASI MİLLİ PETROL ŞİRKETLERİ)

İlk halka arzın sarsıntılı günlerinin üzerinden on yıl geçtikten sonra Çin şirketleri dünya petrol piyasasının oldukça görünür oyuncuları haline geldiler.

Çin'in üstlendiği uluslararası roller ülke dışında onların dürtüleri hakkında şiddetli bir tartışma doğurmuştur. Gündem maddelerinden birini belirleyen, her ikisi de şirketler üzerindeki gözetimlerini sürdüren (çoğunluk hisselerini elinde tutan) hükümet ile partidir. Enerji, ekonomik kalkınma ve dış politika açısından ulusal hedeflere göre hareket etmek zorundadırlar. Büyük şirketlerin CEO'ları aynı zamanda hükümette bakan yardımcılığı konumlarında bulunuyorlar—diğer pek çoğu da parti saflarının üst sıralarında yer alıyorlar.

Aynı zamanda şirketleri öteki uluslararası petrol şirketlerininkine benzer güçlü ticari, rekabet hedefleri yönlendiriyor ve ticari kimlikleri onları her geçen gün daha çok tanımlar hale geliyor. Borsaya kayıtlı kolları aracılığıyla yatırımcılar tarafından dünya ekonomisi ve diğer uluslararası petrol şirketleriyle doğrudan karşılaştırılıyorlar ve yatırımcıların çıkarlarına duyarlı hareket etmek durumundalar. Ayrıca uluslararası yasalara ve uluslararası yönetişim standartlarına uymak zorundalar. Ve gittikçe daha çok küresel ölçekte faaliyet yürüten büyük ve karmaşık işletmeleri yönetiyorlar.

Çu Jiping'in sözleriyle: "Bir milli petrol şirketi olarak, iç pazara petrol ve gaz teminini garantiye alma sorumluluğumuzu yerine getirmeliyiz. New York, Hong Kong ve Şanghay borsalarına kayıtlı halka açık bir şirket olarak hissedarlarımıza karşı sorumlu davranmalı ve hissedar değerini maksimize etmeye gayret göstermeliyiz. Ve tabii, şirketimizin 1 milyon 600 bin çalışanına karşı sorumluluklarımız da var."

Kısacası, Çin petrol şirketleri bildiğimiz "uluslararası petrol şirketleri" ile (UPŞ) devlet mülkiyetindeki "milli petrol şirketleri" (MPŞ) arasında melez bir yapıya sahipler. UMPŞ (uluslararası milli petrol şirketleri) denen yeni bir kategorinin ilk örneği. Şirketlerden birinin CEO'su şöyle bir değerlendirmede bulunuyor: "İlk halka arz işleminden bu yana insanların genel psikolojisi ve felsefesinde büyük bir değişiklik meydana

geldi. Eskiden ürettiğimiz miktara odaklanırdık. Şimdi yaptığımız işin değerine odaklanıyoruz."

Bugün Pekin'deki şirketlerden birinin genel merkezinden içeri adım attığınızda öğretici sloganlar değil, uluslararası kıstas göstergeleriyle karşılaşırsınız—New York, Hong Kong ve Şanghay hisse senedi borsalarının canlı yayınları. Ama yine de CNPC'nin lobisinde bu sanayinin nasıl kurulduğunu anımsatan etkili bir anıta—Demir Adam Wang'ın heykeli—rastlarsınız.

Bu UMPŞ'lerde denge nasıl oluşmaktadır? Zaman zaman Çin şirketlerine esas olarak devletin "araçları" gözüyle bakıldığı olur. Oysa Uluslararası Enerji Ajansının (UEA) yeni bir araştırması farklı bir sonuca işaret ediyor—"başlıca yönlendirici dürtü ticari teşviktir" ve hükümetten "yüksek düzeyde bağımsız" hareket ediyorlar. UEA'nın belirttiğine göre, "çoğunluk hisseleri hükümetin elinde olan" ama "hükümet tarafından yönetilen şirketler değiller." Uluslararasılaşma düzeyleri ilerledikçe, daha çok öteki uluslararası şirketler gibi faaliyet yürütüyorlar.

Çin şirketlerinin gelişimi bütün ilgili taraflar açısından bir evrim niteliğinde olmuştur. Bugün Sinopec'in başında bulunan Fu Çengyu bu değişiklikleri şöyle özetliyor: "Tam devlet mülkiyetinden büyük uluslararası şirketlerin saflarına geçecek kadar toptan bir evrim geçirmek devasa bir dönüşümdür—benim Daqing petrol sahasında işe başladığım tarihte böyle bir şeyin olabileceği aklımın ucundan bile geçmezdi. O günlerde Çin'in en büyük ihracat kaynağı imalat değil, Japonya'ya sattığı petroldü! Bugün çevremizdeki her şey değişti. Bizler de tabii."[18]

ORANTI

Çin şirketleri büyük olasılıkla daha büyük, daha önde gelen oyuncular olacaklar; rekabet gücüne kesinlikle kavuşacaklar; aynı zamanda köklü Amerikan, Avrupa, Ortadoğu, Rus, Asya ve Latin Amerikan şirketleriyle, çoğunlukla kuracakları ortaklıklar aracılığıyla, aynı sahneyi paylaşacaklar.

Çin'in dünyanın tüm tedarik ürünlerine "el koyacağı" yolundaki söyleme gelince, onun yurtdışı üretimi süper büyük şirketlerden herhangi birinden azdır. Çin'in dünyanın tedarik mallarına el koyabilecek

bir konuma gelebileceğini düşünmek çok zor. Üstelik Çin'in denizaşırı üretiminin bir kısmı Çin'e gönderilirken, çoğu petrolle eşit dilimlerle aynı fiyattan dünya pazarlarına satılmaktadır. Malın gideceği yeri, nakliye masrafları da hesaplanarak, yerel ve uluslararası düzeydeki en iyi fiyat belirler. Çin'in uluslararası petrolünün çoğunu üreten ortaklıklardan gelen petrol için de aynı durum söz konusudur.

Burada daha can alıcı olan nokta şudur. Çin'in piyasalara daha fazla varil petrol kazandırmaya yönelik yatırımları ve gayretleri küresel pazarın istikrarına katkı yapmaktadır. Çünkü eğer bu variller olmasaydı, Çin'den (ve diğer yerlerden) gelen talep artışı fiyatlar üzerindeki baskıyı artıracak ve fiyatı daha da yukarı çekecekti. Her ilave yatırım daha fazla arz ve daha fazla enerji güvenliği demektir. Çin petrol firmaları Irak'ın petrol üretimini çoğaltmak için diğer herhangi bir ulustan daha fazla sermaye ve kaynak ayırıyor, daha fazla riske giriyorlar.

İşin gerçeği Çin'in konumundaki—hızlı talep artışı, hızla ithalat artışı ve oturmuş bir yerli sanayisi olan, elinde muazzam miktarda dolar bulunan—bir ülkenin yeni kaynaklar arayışı içinde dünyaya açılmaması son derece şaşırtıcı olurdu. Gerçekten de eğer böyle yapmış olmasalardı, yatırım yapmadıkları için dünyanın her yanından eleştiri alırlardı.

Dahası, Çin şirketlerinin tek stratejisi "dışarıya açılmak" da değildir. İşletmelerin üretiminin yüzde 75'i Çin içindedir. Çin'in toplam yurtiçi petrol üretimi onu, Kanada, Meksika, Venezuela, Kuveyt ve Nijerya'nın önünde, dünyadaki beşinci büyük ülke konumuna getirmeye yetiyor. Çin endüstrisinde "Çin petrolünün ikinci dönemi"nden söz edilmektedir. Bununla kastedilen yerli petrol kaynaklarının bulunup geliştirilmesine yeni teknolojiler ve yeni yaklaşımlar getirilmesi, aynı zamanda da ülkede bol miktarda bulunduğu sanılan, ancak yeterince araştırılmamış olan kaya gazı da dahil olmak üzere, doğal gaz kaynakları üzerinde daha fazla durulmasıdır.

Bunlar yeni ticari gerçeklikleridir; Çin'in petrol tüketicisi olarak büyüyen önemi, Çin'in giderek dünya petrol sanayinin daha önemli bir katılımcısı haline gelmesi... Ama aynı zamanda konunun bir de, uzun yıllar "kendi kendine yetmek" zorunda kalmış bir ülkenin artmakta olan bağımlılığının getirdiği güvenlik boyutu var.

10

ÇİN HIZ ŞERİDİNDE

1990'ların sonlarında enerji güvenliği önerileri Çin hükümetine sunulduğunda, ileri bir tarihe ertelendi. Kıdemli danışmanlardan biri "Enerji güvenliği diye bir sorun bulunmadığını belirttiler," dedi. "Bir bakıma doğruydu da. Gayet halim selim bir pazardı bu."

Ancak petrol tüketiminin çoğalması, ithalata bağımlılığı artırarak ve fiyatları yukarı tırmandırarak durumu değiştirdi. Kendi kendine yeterlik politikasını benimsemiş olan bir ülke küresel pazara gittikçe daha bağımlı hale gelmişti—bu, ilk ve pek çok değişik evrede hep lanet okunan bir durumdu. Bu bağımlılık yüzünden enerji güvenliği meselesi Pekin'in her zaman başlıca ilgi konusu olmuştur. Ülkenin ileri gelen yetkililerinden birinin dediği gibi, "Çin'in enerji güvenliği konusu petrol arzı güvenliğiyle ilgilidir."

2003'te enerji güvenliğiyle ilgili kaygıları derinleştiren yeni bir etmen daha ortaya çıktı: Irak savaşı. Pekin'i, ABD'yi 2003 Martında Irak'a girmeye iten nedenin Ortadoğu'da demokrasiyi ilerletme fikri olduğuna inandırmak çok zordu. Onun gözüyle neden bu olamayacağına göre, demek ki daha somut, daha acil, daha can alıcı, daha tehdit edici bir şey vardı. Kısacası, petrol. Ve pek çok Çinliye göre, eğer ABD petrolle ilgili olarak böyle tam kapsamlı bir işgal eylemi gerçekleştirecek kadar endişe duyuyorsa, demek ki enerji güvenliğinin çok daha önemli—ve de acil—olduğu açıktı.[1]

Yeni ortaya çıkan bu güvensizlik kısmen Çin'in petrol ithalatının—ve de aslında genel olarak Çin'in tüm ticaretinin—can damarı olarak önemi gittikçe artan dünya ticaretinin ekonomik hattı deniz yollarıyla ilgili endişelerden kaynaklanıyordu. Ülkenin GSYİH'sinin yarısı deniz yollarına bağımlıdır. 2003 Kasımında Irak işgalinden yedi ay sonra devlet başkanı Hu Jintao bir komünist parti konferansında ülkenin Malakka sorununu çözüme kavuşturmak zorunda olduğunu belirtti. Bu sorun ülkenin, Hint Okyanusu ile Çin denizini birbirine bağlayan ve Çin'in petrol ithalatının yüzde 75'inin izlediği geçiş hattı olan dar su geçidi Malakka Boğazına bağımlılığıyla ilgiliydi. Bildirildiğine göre, Hu şöyle dedi: "Belirli güçler boğaz geçişlerini kontrol altına almak için devamlı taciz girişimlerinde bulunmuşlardır." Burada "belirli güçler"den kastedilenin ABD olduğu açık.[2]

2004 yılındaki şu gelişme risk konusuna ilgisinin artmasına katkı yaptı: Gerek Çin'den gelen gerekse küresel ölçüde petrol talebindeki beklenmedik sıçrama, dolayısıyla fiyatlardaki hızlı tırmanış. 2002'den itibaren Çin'de bir enerji problemi kendini göstermeye başlamıştı. Ancak ilk başlarda bu bir petrol sorunu olarak değil, kömür ve elektrik sorunu şeklinde boy göstermişti. Çin'in toplam enerjisinin yüzde 70'i, elektrik enerjisinin ise yüzde 80'i kömüre bağlıydı. Ekonomi öyle hızlı bir tempoda büyüyordu ki, kömür arzındaki sıkışıklık giderek doğrudan yokluk çekme noktasına kadar yükseldi. Aynı zamanda elektrik enerji santralleri ve nakil hatları şebekesi talebe yetişemez duruma düştü. Ülke düpedüz elektriksiz kaldı. Voltaj düşüklükleri ve elektrik kesintilerinin pek çok eyaleti etkilemesi üzerine, ülkede bir kriz ortamı baş gösterdi. Fabrikalar enerji sıkıntısı nedeniyle ya yarım gün çalışabilir oldu ya da tamamen durdu; çaresiz kalan işletmeler kendi elektriklerini kendileri üretmeye soyununca, dizel jeneratör satışları patlama yaptı. Ülkenin bazı bölgelerinde elektrik sıkıntısı o kadar şiddetli hissediliyordu ki, trafik ışıkları bile yanmıyor, çocuklar okul ödevlerini mum ışığında yapıyorlardı. Pekin'deki otellere odalarındaki termostatları 26 derecenin altında tutmaları ve personelin asansör yerine merdiveni kullanması öneriliyordu.[3]

Hızlanan enerji talebini karşılamak için kömüre kısa erimli tek bir alternatif vardı: petrol. Çin'in petrole olan talebinin 2004'te yüzde 7-8 dolayında değil, yüzde 16 gibi çok daha yüksek bir oranda artmasının

nedeni buydu; bu yüzden de ülkenin petrol ithalatının büyük bir hızla çoğalması gerekiyordu. Çin petrol şirketleri hem iç üretimi artırmak, hem de uluslararası arenadan daha fazla petrol temin etmek için çabalarını yoğunlaştırdılar.

Bu tarihlerde dünyanın bütün ülkelerinde olduğu gibi Pekin'de de petrolün zirve noktasına gelindiği ve gelecekte arz sıkıntısı çekileceği yolundaki tezler yaygınlık kazanmaktaydı. O dönemde hayli yaygınlaşan yaklaşmakta olan kalıcı yokluk korkusu, ileride erişilebilecek petrol arzının yetersizliğine ve yeni bir rekabetin ortaya çıkma olasılığına ilişkin inatçı bir kriz algısını güçlendirdi.

PETROL REKABETİ Mİ?

Peki nasıl bir "yeni enerji güvenliği stratejisi" izlenmeliydi? Bu, ABD ile Çin arasındaki bir petrol rekabeti olasılığı üzerine sonu gelmeyen bir tartışmanın gündem maddesi oldu. Pekin'deki bazı stratejistler Çin'in güvenilmez, kendilerine karşı hasmane yaklaşan ve ABD'nin aşırı etkisi altında olduğunu iddia ettikleri bir dünya petrol piyasasına bağımlı kalmaktan kaygı duyuyorlardı. İçlerinden bazıları, onlarca yıldır iki ülke arasındaki en nazik konu olarak varlığını sürdüren Tayvan adasının bağımsız idaresi ile anakara Çin'le ilişkisi konusunda bir cepheleşme durumunda, ABD'nin Çin'in deniz yoluyla petrol ithalatını engellemeyi öngören—Çin'in "petrol can damarını" kesme—bir strateji izlediğini bile ileri sürdü. Bölgedeki denizlerde ABD donanmasının varlığını ve Tayvan'ı desteklemesini eleştiriyorlar oysa bu arada bir yandan da Tayvan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler gelişmeye devam ediyor. Askeri liderlerin bir bölümü, ABD'yi bir amiralin deyişiyle, "hegemon" davranmakla suçluyor.

Bu korkuların yansımalarını ABD'deki kimi stratejistler arasında da görmek mümkün. Çin'in doymak bilmez bir kaynak ve denetim iştahıyla hareket ederek dünya petrol arzının büyük bölümüne el koyma yolları ararken, bir yandan da Asya üzerinde hâkimiyet kurmayı amaçlayan bir büyük güç stratejisi güttüğünü öne sürenler var. Çin'in bu stratejiyi, giderek güçlenen askeri kudretiyle desteklediğini, dediğim dedik bir

merkantilizm anlayışıyla hayata geçirdiğini iddia ediyorlar. Kanıt olarak Çin'in savunma harcamalarındaki iki haneli artışa, donanma gücünü hızla büyütme çabalarına, deniz ve havacılık teknolojisi geliştirme heveslerine ve deniz kuvvetlerini Çin'in komşularından uzaklara taşıyabilecek bir "açık deniz donanması" yaratma potansiyeline dikkat çekiyorlar. Bu kadarla da kalmıyor, Çin, Hint Okyanusu boyunca stratejik limanlar, üsler ve dinleme karakolları ağı oluşturmuş bulunuyor. Eleştiriler doğrudan Amerikan deniz gücünü—özellikle uçak gemilerini—ve ABD deniz kuvvetlerinin koruduğu deniz yollarının güvenliğini (ki bu güvenlik her ulus kadar Çin'in de doğrudan yararınadır) bozmayı hedef aldığı anlaşılan yeni füzeler geliştirilmiş olduğuna özellikle vurgu yapıyor.

Bütün bunlar Birinci Dünya Savaşının fitilini ateşleyen gerilimi önemli ölçüde körükleyen İngiliz-Alman deniz kuvvetleri yarışını anımsatan bir deniz silahlanma yarışını kışkırtabilirdi. 1914 Ağustos öncesindeki geniş kapsamlı ve gelişmekte olan onca ekonomik ilişkiye karşın İngiltere ile Almanya deniz kuvvetleri yarışının körüklediği rekabet ve kuşkular yüzünden, deniz yollarının ve kaynaklara erişimin denetim altına alınacağı endişesi yüzünden, kim kime üstün gelecek dalaşı yüzünden—ve giderek yükselen ulusalcı heyecan yüzünden—karşı karşıya geldiler. İngiltere ile Almanya arasındaki yarışın yansımalarını bugünkü tartışmalarda görebiliyoruz.

Güney Çin Denizi şu sıralarda ABD ile Çin arasında zaten belli bir gerginliğe yol açmış bulunuyor. 1,3 milyon kare mil büyüklüğündeki deniz batısından Çin, Vietnam (bölgeden Doğu Denizi diye söz eden) ve Singapur ve Malakka Boğazına kadar Malezya; doğudan Endonezya, Brunei, Filipinler ve yukarıdan ise Tayvan tarafından çevrilmiştir. Doğu Asya ile Ortadoğu, Afrika ve Avrupa arasındaki ticaretin büyük kısmı bu denizin suları üzerinden gerçekleşir—Çin, Japonya ve Güney Kore'ye sevk edilen enerji kaynaklarının çoğu da bunun içindedir. Güneydoğu Asya ülkelerinin kuruluşu ASEAN genel sekreteri şöyle diyor: "Bu hepimiz için, Çin, Japonya, Kore ve Güneydoğu Asya ile daha batıya doğru olan ülkelerin ticareti için, nakliyesi için gerçekten de can damarımız olan bir yoldur."[4]

2002'de Çin ve ASEAN ülkeleri birbirlerine aykırı iddiaları çözüme bağladığı varsayılan bir anlaşma imzaladılar. Ancak sonradan bazı Çin

askeri yetkilileri Çin'in, kontrolünü ele geçirmeyi *hexin liyi* ("temel çıkar") olarak gördükleri Güney Çin Denizi üzerindeki "tartışmasız egemenlik hakkı"ndan dem vurmaya başladılar. Daha sonraları Çin dış politika topluluğunun diğer mensupları "temel çıkar" savını "resmi yetki sıfatı taşımadan" ortaya atılmış "pervasız" bir ifade şeklinde değerlendirdiler. Eğer Çin bu çıkar iddiasında başarılı olsaydı, kritik önemdeki ticari taşımacılık yollarını denetimine alacağı gibi, isterse ABD donanmasına geçiş hakkı tanımayabilecek bir konuma ulaşmış olacaktı. Doğal olarak, ABD gibi, ASEAN ülkeleri de Çin'in bu iddiasını reddetti. Yine de bu iddiayı vurgulamak istercesine, denizin en derin noktasına kadar dalan bir Çin denizaltısının mürettebatı buraya Çin bayrağı dikti.[5]

Tartışmanın giderek önemi artan bir bölümünü enerji kaynakları oluşturuyor. Güney Çin Denizi çevresinde özellikle de Endonezya, Brunei ve Malezya'da ciddi petrol ve gaz kaynakları bulunuyor. Güney Çin Denizindeki keşfedilmemiş petrol miktarının 150 ila 200 milyar varil dolayında olduğu tahmin ediliyor. Bu öngörü henüz kanıtlanmamış olsa da, şimdiden rekabeti kızıştırmaya yetip de artıyor. Çin ve Vietnam arasında birtakım ortak üretim anlaşmaları bulunmakla birlikte, diğer arama alanlarının mülkiyetiyle ilgili ihtilaf sürüyor. Karasularının kaynak bakımından zengin olduğu sanılan ve tamamı ya da bir kısmı üzerinde birden çok ülkenin hak iddia ettiği Spratly Adaları tartışmalı yerlerin başında geliyor. Bu arada Doğu Çin Denizinde Japonya ile Çin arasında da egemenlik ve sondaj hakkı konusunda uzun süreden beri arada bir alevlenerek varlığını sürdüren bir anlaşmazlık bulunuyor.

Özellikle bu tür gerginlik noktaları içten içe kabararak bir anda patlak verebilir ve çok ciddi ve yıkıcı sonuçlara yol açabilir. Bu yüzden, konuya taraf olan çeşitli ulusların çıkarlarına uygun çerçeveler bulmak aciliyet taşımaktadır.

"SORUMLU PAYDAŞLAR"

Bu gerginlikler devam etmekle birlikte, Çin'in enerji güvenliği konusundaki dolaysız endişesi biraz hafiflemiş görünüyor. Hu Jintao 2006 G8 toplantısında küresel enerji sorununu, ABD ve Çin gibi enerji ithal

eden ülkelerin karşılıklı bağımlı olduklarını söyleyerek tarif ederken, Malakka sorununa kendi kafasındaki yanıtı da dile getirdi. Çin için enerji güvensizliği, dedi, aynı zamanda ABD için de enerji güvensizliği anlamına gelir; bunun tersi de doğrudur. Dolayısıyla, enerji güvenliği sorunlarına verilecek başlıca yanıt, işbirliğidir.

Bu değişiklik bir bakıma, Çin'in böylesine büyük faydasını gördüğü küresel ekonomiye katılmakla gerek duyduğu ek enerjiyi elde edebileceğini daha çok kavramasından kaynaklanmıştır. Basit bir ifadeyle, Çin gereksindiği enerjiyi satın alabilmektedir. Birkaç yıl önce bu o kadar net değildi, ancak o günden sonraki deneyim bunun gayet mümkün olduğunu göstermiş bulunuyor. Üstelik söz konusu olan yalnız petrol değil, aynı zamanda ithalatı giderek artan doğal gazdır. Pekinli bir enerji stratejisti şöyle diyordu: "Pazara güvenmekten başka bir çözüm yok. Amerika'ya ihracat yapmakla başka bir yerden petrol ithal etmek arasındaki fark ne? Çin de dünya pazarının bir parçası."

Kaldı ki, Çin'in elinde çok büyük kömür rezervleri var. Buna ülke içinde üretilen petrol ve hidroelektrik enerjisini de eklediniz mi, Çin topyekûn enerji gereksiniminin yüzde 80'ini aşan oranda kendi kendine yetebilecek konumdadır. Kömürden sentetik petrol yapma tartışmasının sona ermesi de güven duygusundaki artışın bir göstergesidir. Petrol fiyatlarının tırmanışa geçtiği ve kimilerinin kalıcı petrol sıkıntısı öngörüleri yaptığı günlerde bu tartışma gündemde öncelikli bir yer işgal ediyordu, ama şimdi Çinliler bu olasılıktan büyük ölçekli bir ikame ürün olarak değil, daha çok herhangi bir aksamaya karşı sigorta anlamında söz ediyorlar.[6]

İlişkilerin genelinde gerginlikleri azaltma yönünde bir çabanın ağır bastığı görülüyor. Bu çaba yeni gerçekliği—yani Çin'in küresel ekonomi ve dünya topluluğu içinde önde gelen bir yere sahip olması—dayanak alıyor. George W. Bush yönetimi ilk başta Çin'i içerdiği tüm imalarla birlikte bir "stratejik rakip" olarak tanımlamıştı. Ancak yıllar geçince, karşılıklı bağımlılık anlayışı temelinde daha işbirliğine dönük bir yaklaşım ortaya çıktı. Kıdemli Çinliler ülkelerinin yeni rol ve konumunu "yükselen güç" ve "barışçı yükseliş" deyimleriyle tarif etmeye başladılar. Bazı Çinli stratejistler yerleşik bir güçle sonradan katılan bir güç arasında doğması kaçınılmaz gerginliği yönetmek ve yumuşatmak

gerektiğine vurgu yaptılar. Kendi payına ABD, önce dönemin dışişleri bakan yardımcısı, sonradan Dünya Bankası başkanı olan Robert Zoellick'in önerdiği "sorumlu paydaş" kavramını ortaya attı. Çin'in çeşitli uluslararası arenalarda yeni statüsüne denk düşen daha yapıcı bir rol üstlenebileceğini ifade ediyordu bu kavram. Çinliler "sorumlu paydaş" kavramını yararlanmakta—aynı zamanda da oluşmasına yardımcı—oldukları uluslararası sistem için "uluslararası sorumluluğu" paylaşmak anlamında yorumladılar.

Bu yeni doğrultu sorunları çözüme kavuşturan, gerginlikleri yatıştırmayı amaçlayan ve köklü stratejik güvenceler sağlayan bir dizi anlaşma halinde somutlandı. Bunlar arasında Bush yönetiminin son günlerinde başlanan ve Obama yönetimi tarafından da sürdürülen iki ülke arasındaki "stratejik ve ekonomik diyalog" ile "enerji ve çevre işbirliği çerçevesi" bulunuyor. Çin'in Uluslararası Enerji Ajansıyla işbirliği yapması ve Uluslararası Enerji Forumuna katılması uyum çabalarını güçlendirdiği gibi, enerji güvenliği konuları üzerindeki gerilimi de azaltıyor. Küresel düzeyde büyük sanayi ülkelerinin G7 ve G8 kulübü şimdi, açıkça aralarında en önde gelen isim Çin olan belli başlı gelişmekte olan ülkelerin de masaya oturduğu G20'yle aynı sahneyi paylaşıyor. 2008-2009 finansal krizi sırasında asli bir işbirliği forumu işlevi göstermesi G20'nin geçerliliğini açıkça ortaya koymuştur.

Bütün bunlar enerji rekabeti ve enerjiye erişim ve güvenlik konusundaki gerginliklerin bir daha alevlenmeyeceğini ve daha tehditkâr bir nitelik almayacağını garanti etmez. Ama bu gibi sorunları ele almak ve daha ciddi boyutlara tırmanmasının önüne geçmek için yerleşik bir çerçevenin var olduğu anlamına gelir. Bir Çin yetkilisi düşüncelerinin evrimini şöyle özetliyordu: "Hükümet enerji güvenliğini çok önemli, birinci derecede öncelikli görüyor. Ama bir anlayış değişimi söz konusu. Şimdi enerji güvenliği konularını çözüme kavuşturmak için pek çok seçeneğimiz ve tercihimiz bulunduğunun farkındayız."[7]

Çin'in rekor bir hızla araba çağına doğru yol aldığı düşünüldüğünde, petrol tüketiminin yükselmesi kaçınılmaz olduğundan, bu nokta son derece önemlidir.

HIZ ŞERİDİ

Çin diğer ülkeler gibi, kitlesel araba kültürüne geçme aşamasında, ancak bunu olağanüstü bir hızla ve daha önce hiç görülmeyen bir ölçekte gerçekleştiriyor. ABD'de toplam enerji tüketiminin yüzde 40'ı akaryakıta gider. Çin'de ise hızlı ekonomik büyümeye karşın toplam enerji kullanımı içindeki akaryakıtın payı yüzde 20 dolayındadır; bunun da büyük kısmı sanayi yakıtı ya da kamyon ve ziraat makinelerinde dizel yakıt olarak kullanılıyor. Ancak bu durum hızla değişiyor. Hızlı şeride geçip gaza basan Çin araba sanayinin etkilerinin yalnız ulusal değil küresel boyutlarda da hissedilmesi yakındır.

Model T aracıyla dünya çapında ünlenen Henry Ford'a 1924 yılında beklenmedik bir mektup gelir. Çin devlet başkanı Sun Yat-sen mektubunda şöyle yazmaktadır: "Amerika'da başardığınız hayranlık uyandıran çalışmanızı haber aldım. Düşünceme göre, Çin'de aynı çalışmayı çok daha tasarruflu ve çok daha kayda değer bir ölçekte gerçekleştirebilirsiniz." Ardından şöyle devam eder: "Çin'de kafanızdakileri ve ideallerinizi kalıcı bir yeni sanayi sistemi halinde ifade etme fırsatı bulabilirsiniz." Bu davetin, Ford'un baş rakibi General Motors'un ürettiği Buick'e çok düşkün olan Sun gibi birinden gelmiş olması, değerini daha da artırıyordu. 1920'lerin sonlarında Ford Motor Çin'e araba gönderiyordu, burada bir satış ve servis birimi açmıştı. Ancak Sun Yat-sen'in hayali ne yazık ki gerçekleşemedi.

Muzaffer Mao'nun 1949 sonrası dayattığı "yeni sanayi sistemi"nde arabaya hemen hemen hiç yer yoktu. 1983 sonuna gelindiğinde bile Çin'de üretilen araba sayısı 10.000'i bulmuyordu. Ancak o tarihte Mao artık yoktu ve bir araba endüstrisinin yaratılması, Deng Şiao Ping'in hayata geçirmeye çalıştığı reformlar açısından gerekli olarak nitelendirilmişti. Modern toplumun bir parçası, "ekonomik kalkınmanın temel direklerinden biri", teknik ilerleme ve köylerden kentlere akın eden nüfusa iş alanı açmak açısından kritik önemdeydi.

Peki ama nasıl yapılacaktı? Çin teknoloji ve endüstriyel yetkinlik bakımından ABD ile Japonya'nın o kadar gerisindeydi ki, ayrıca öylesine yalıtlanmış bir konumda bulunuyordu ki, işe en başından başlamayı denemenin hiçbir anlamı yoktu.

Sonunda yanıtın ortak şirket kurmak olduğu anlaşıldı. Ancak ilk kurulan Beijing Jeep adlı ortaklık umutları boşa çıkardı. İlk başarılı ortaklık Volkswagen'in 1980'lerin ortasında Shanghai Automotive Industry Corporation ve China's First Auto Works ile birlikte oluşturdukları işletme oldu. Yine de 1990'a gelindiğinde Çin'in yıllık araba üretimi 42.000'di; yolları hâlâ koca bisiklet sürüleri kaplıyordu. Ancak bu arada General Motors, Toyota ve Hyundai de ortaklıklar kuruyordu; onlara Nissan ile Honda da katıldı.

Çin'in 2001 yılında DTÖ'ye kabulü otomotiv endüstrisinin gelişimini gerçek anlamıyla ateşledi; öyle ki, Chery, Geely, Great Wall, Lifan, Chang'an ve Brilliance gibi isimler altında tamamen yerli şirketler ortaya çıktı. Çin'in cirosu artarken, diğer uluslararası araba üreticileri de dünyanın bu en dinamik araba pazarının dışında kalmayı göze alamayarak yeni ortaklıklara imza attılar.

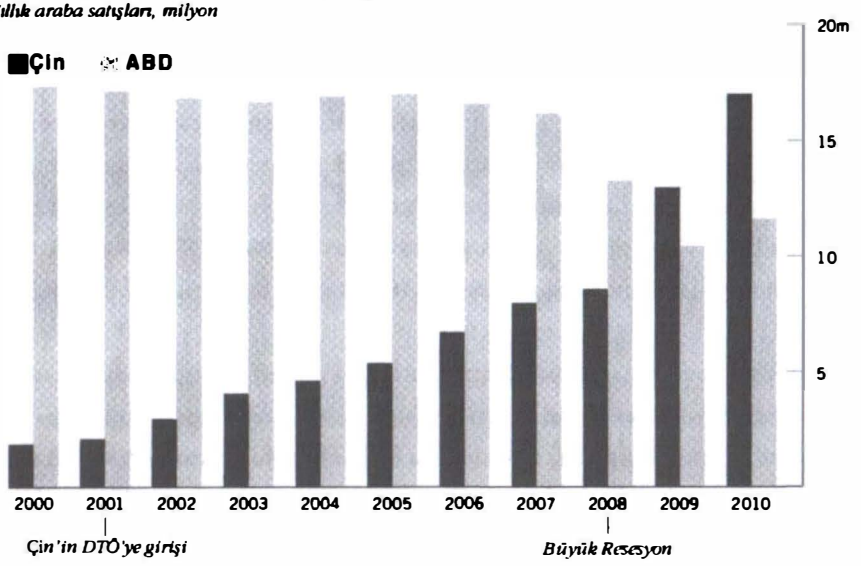
Gerçekten de artık oto sanayi yöneticileri ufukta, Çin'in dünyanın en büyük araba pazarı unvanını ABD'nin elinden alma olasılığının belirdiğini görebiliyorlardı. Onlara kalırsa, kaçınılmazdı bu. İş sadece zamana kalmıştı. 2004'te General Motors bu olayın 2025 gibi yakın bir tarihte gerçekleşeceği öngörüsünde bulundu. Kimisi daha da ileri gidip 2020'de bile olabilir, dedi. Hatta 2018'de. Ama ardından bunun fazla zorlama olacağını da eklemeyi unutmadılar.

Ne ki gelişmeler bunun çok daha yakın bir tarihte gerçekleşmesini getirdi; 2009'daki Büyük Resesyon günlerinde. O yıl hız şeridinde iyice gaza basan Çin yalnız ABD'ye yetişmekle kalmadı, açık ara öne geçmeyi başardı. Çin'in kitlesel ve hızlı ekonomik teşvik programı araba sektörünü "büyümenin temel direklerinden biri" kabul ederek, yeni araçlarda vergi indirimi, nakit sübvansiyonu ve kimi modellerde fiyat indirimi uyguluyordu. Araba satışları bir önceki yıla göre yüzde 46 artış gösterdi; buna karşılık aynı yıl ABD'de satışlar 1982 sonrasının en düşük düzeyine inmişti. Karşılıklı bakıldığında göreli konumları değişmeye adaydı. 2000'de ABD'de 17,3 milyon yeni araba satılırken, Çin'deki satış rakamı 1,9 milyondu. Ama 2010'da ABD'de 11,5 milyon rakamına karşılık Çin'deki satış rakamı 17 milyona ulaştı. 2020'de Çin'in satış rakamının 30 milyona ulaşması ve artışına devam etmesi bekleniyor.

Amerikan araba üreticileri her ne kadar ülkelerinde sarsıntı geçiriyor olsalar da, patlama halindeki Çin pazarında durum farklı. Bugün General

OTOMOBİLCİ ULUSLAR: ABD VE ÇİN

Yıllık araba satışları, milyon

Kaynak: IHS Global Insight

Motors Çin'de ABD'dekinden daha fazla araç satıyor. Buick adı artık Amerikalılara ya da Avrupalılara klas anlamında pek fazla bir şey ifade etmiyorsa da, siyah Buick Xin Şi Ji ("Yeni Yüzyıl") marka lüks sedan arabanın Çinliler üzerindeki albenisi oldukça güçlü. Bir zamanlar Buick öyle hâkim bir marka konumundaydı ki, 1930'ların başında Çin caddelerindeki her altı arabadan biri bir ithal Buick'ti. Buick yalnız Sun Yatsen'in gözdesi değil, aynı zamanda Çu En Lay'ın da en sevdiği arabaydı. Gerçekten de GM ülkede araba üretmeye ilk başladığında Çinliler markasının Buick olmasında ısrar ettiler; Buick bu ülkede yıllarca lüks araba olarak tanındı. Audi, Mercedes ve BMW lüks segmentine ağırlıklarını koymuş olsalar da, Buick hâlâ pazarın değişmezi olarak yerini koruyor.[8]

TEKERLEK ÜZERİNDE DIŞA AÇILMA

Çin şirketlerinin bir bölümü gelişmekte olan ülkelerde günden güne daha çok alıcı bulan ucuz arabalar üretmeye başladı. Çinli şirketler, Hint üreticiler gibi, çok büyük bir potansiyele sahip yeni bir pazara göz dikmiş

durumdalar—gelir basamaklarını yeni tırmanmaya başlayan yüz milyonlarca kişiyi hedef alan, 2500 dolar ile 7500 dolar arasında satılan arabalar.

Detroit, Tokyo, Stuttgart ve diğer otomotiv merkezlerini asıl korkutan, acaba Çin araba firmaları (yerli yedek parça tedarikçilerinin desteğiyle) GM, Ford, Toyota ve Daimler gibi şirketlerle ABD'de ve Avrupa'da doğrudan rekabete girişebilecek gelişkinlik düzeyine ulaşabilecekler mi—ve ulaşırlarsa ne zaman—sorusudur. Büyük olasılıkla bunun için fiyat yeterli olmayacaktır. Aslolan kalite ve güvenlik garantisi olacaktır. Ölçüt tam etkinlik olacaktır. Aynı zamanda bir satıcı ağı oluşturmaları gerekecektir.

Bu problemi kısmen çözmüş olan firmalardan biri Geely'dir. 1986'da buzdolabı parçaları imalatıyla işe başlayan Geely ilk arabasını 1998'de yaptı. On yıl içinde Çin'in en büyük yerli imalatçıları arasına girdi. 2010'da Volvo'yu para sıkıntısına düşen Ford'dan satın alarak, bir anda küresel bir satış ve pazarlama ağına sahip oldu. Geely'nin Avrupa ve Amerikan galerilerine çıkıp çıkmayacağı şimdilik belli değil. Ama Geely'nin Çin'de ürettiği Volvo'yla BMW ve Mercedes'e içeride meydan okuyacak bir üst pazar markasına sahip olacağı anlaşılıyor.

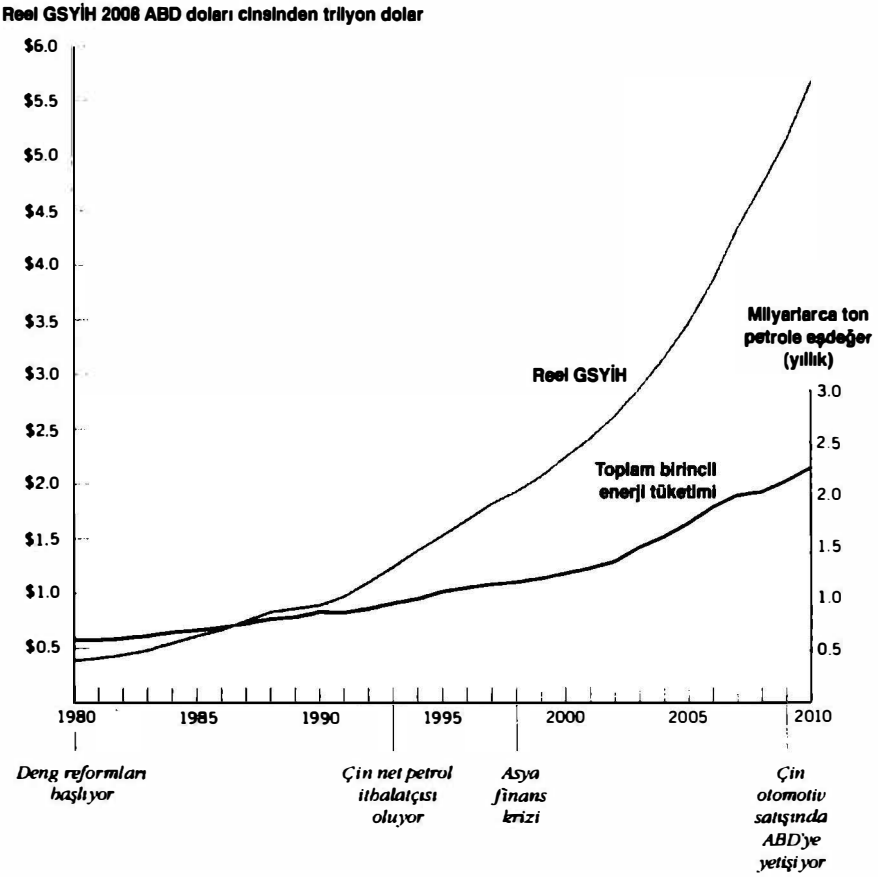
Çin otomotiv sanayinin hızlı büyümesi pek çok iş alanı açıyor ve iç tüketimi teşvik ediyor; bunlar Çin'in ticari ortaklarının yıllardır arzu ettiği şeyler. Ama bu aynı zamanda Çin liderliği arasında gelecekteki petrol ithali konusunda olduğu kadar, yaşam kalitesine ilişkin de kaygılara yol açıyor. Çin'in başlıca şehirleri trafiğe uygun yapılmadığından kilitlenen yollarının neden olduğu gecikmeler ve kalabalıkla—ve de artan kirlilikle—bu tür bir başarının bedelini şimdiden tatmaya başladı. Eğer Pekin'e şu anki günlük hızıyla 2000 araç eklenmeye devam ederse, şehirdeki ortalama sürüş hızının saatte 15 kilometreye kadar düşeceği öngörülüyor.[9]

BAŞARININ BEDELİ

Soyut GSYİH ve enerji tüketim rakamlarından olağanüstü bir öykü ortaya çıkıyor.

Dünya daha önce hiç bu kadar çok sayıda insanın yoksulluktan bu kadar çabuk kurtulup ekonomik büyüme ve genişleyen fırsatlar evrenine katılışına tanık olmamıştı. Açlık ve kötü beslenme gibi musibetler hızla yok oluyor. Ama karşılığında bir çevre bedeli ödeniyor. En büyük sorun su; hem azalma potansiyeli taşımasından, hem de atık denetim yokluğunun yol açtığı kirlenme yüzünden. Ama hızlı artan enerji tüketiminin getirdiği asıl yük, hava kirliliği. Çinliler hava kirliliğini bireysel düzeyde ciğerlerinde ve sağlık koşullarında hissediyorlar.

ÇİN'İN YÜKSELİŞİ: GSYİH VE TOPLAM ENERJİ TALEBİ

Kaynak: IHS CERA, IHS Global Insight, Uluslararası Enerji Ajansı, Çin Ulusal İstatistik Bürosu

Hava kirliliğinin başlıca kaynağı ister evlerde yemek pişirmek ve ısınmak amacıyla olsun, ister elektrik üretmek isterse fabrikalarda yakmak amacıyla olsun, kullanılan kömürdür. Elektrik talebi yüzde 10 dolayında bir tempoda yükseliyor. Hızla büyüyen araba filosu büyük kentlerde kirliliği artırıyor. Yasal düzenlemeler yeni arabaları kirlilik denetimi açısından Avrupa standartlarına zorlamaya çalışsa da, elde edilen sonuçlar tekdüze değildir.

Bu sırada uzun zamandır süren bir trend tersine döndü ve Çin'in enerji verimliliği azaldı. 1980 ile 2000 arasında Çin ekonomisi dörde katlanırken, enerji kullanımı ise sadece iki katına çıktı. Böyle bir enerji verimliliği rekoru azımsanmayacak bir başarıydı. Ancak yeni yüzyıla girilmesiyle birlikte, bu oran birden değişti. Enerji tüketimi ekonomiden çok daha hızlı bir tempoda artar oldu. 2001'den başlayarak dev bir yatırım dalgası sanayide, özellikle de ağır sanayide muazzam bir genişlemeyi körükledi. Fabrikaların birçoğu—eski-yeni—enerji kullanımı bakımından bir hayli verimsizdi. Çin dünyanın atölyesine dönüştükçe enerji yoğun ağır sanayi işletmeleri dünya pazarına ürün temin etmek için çift vardiya çalışır hale geldiler. Örneğin Çin dünyanın en büyük çelik ihracatçısı oldu. Dolayısıyla en azından bir yere kadar Çin üretiminin ABD ve Avrupa'nın enerji yoğun üretiminin yerini aldığını, daha önce ABD ve Avrupa'da gerçekleşen enerji tüketiminin bir bölümünün fiilen Çin'e göçtüğünü söylemek doğru olacaktır. Ya da daha kesin bir ifadeyle, ABD ile Avrupa enerji tüketimlerinin bir bölümünü Çin'e aktardılar, diyebiliriz. Enerji kullanımındaki hızlı artışın sonucu olarak Pekin enerji tasarrufunu—enerji verimliliği—öncelikleri arasında baş sıraya aldı.[10]

Diğer ülkelerdeki gibi Çin'de de iklim değişikliği ve salım konuları ülkenin enerji politikalarının yeni baştan oluşturulmasında önemi giderek artan bir etmen haline geliyor. Ancak iklim değişikliği aynı zamanda daha güncel ve Çinliler açısından çok daha acil olan sorunları ele alma mekanizmasıdır—çevrenin bozulması, enerji talebindeki artış ve enerji güvenliği. Karbon salımının düşürülmesi aynı zamanda hava kirliliğini azaltmak ve enerji kullanımını sınırlamak, böylelikle enerji ithalini hafifletmek anlamına gelecektir.

ENERJİDE TIRMANIŞ

Yirmi birinci yüzyılın ikinci on yılında Çin'in önündeki en büyük meydan okuma hızla büyüyen ekonomisinin gereksinim duyduğu elektriği bulabilmek ve aynı zamanda ekonomiyi hızlı ekonomik büyümenin çevre üzerindeki etkilerine karşı korumaktır. Çin bir süredir her yıl elektrik kapasitesinde, Fransa'nın ya da Britanya'nın mevcut kapasitesi kadar bir artış gerçekleştiriyor. Bu, ortalama bir iki haftada bir kömürle çalışan yeni komple bir enerji tesisinin devreye sokulmasına denk gelen bir düzey. Bu tempo son zamanlarda bir miktar yavaşladıysa da, her yıl muazzam bir kapasite artışı hâlâ sürüyor.

Büyümenin ölçüsünü ve temposunu önceden belirlemek zordur. On iki yıl önce Çin'in elektrik üretim kapasitesi ABD'nin üçte biri kadardı. 2005 ile 2010 arasında Çin'in toplam elektrik kapasitesi iki katına çıktı. Sanki ülke beş yılda 2005'te var olan tüm sisteme eşit boyutta yeni bir elektrik sistemi daha üretmiş gibi oldu. 2009'da eklenen yeni kapasitenin yüzde 22'si hidro enerji kaynaklıydı, yüzde 11'i ise rüzgâr enerjisiydi. Doğal gazın oranı sadece yüzde 2'ydi. Yine de yeni kapasitenin esas bölümü—yüzde 65'i—kömüre dayalıydı (2005'te bu oran yüzde 77'sine yakındı). Ancak kirlilik kontrol düzeyi daha gelişkin olan yeni, ileri ölçüde tasarruflu, kritik üstü ve ultra kritik üstü kömür santralleri üretilip kullanıma sokulurken, kirleticilik derecesi yüksek, daha az verimli eski kömür santralleri erkenden emekliye ayrılıyordu.

Kömür, elektrik santrallerinin başlıca dayanağı olmaya devam edecektir. Kömür talebindeki artış yüzünden Çin bu kaynak açısından da artık kendine yeterli olamayacaktır. Bir zamanların önemli bir kömür ihracatçısı olan Çin bugün dünyanın en büyük ikinci kömür ithalatçısıdır.

Ancak yakıt kaynaklarının çeşitliliğini artırma çabası içine girileceği açıktır. Ülkenin fosil dışı yakıt enerji hedefinin büyük bölümü dev hidro enerji santrallerinden karşılanacaktır. Elektrik üretmeye 2003'te başlayan Üç Geçit Barajı yirmi nükleer tesise eşdeğer bir enerji üretme kapasitesine sahip bulunuyor. Ayrıca 80 nükleer enerji istasyonu ya kurulum ya da planlama aşamasındadır.

Dünyanın en büyük elektrik dağıtım kurumu olan State Grid (Devlet Şebekesi) kimilerinin yeryüzünün teknolojik bakımdan en ileri şebeke

olarak kabul ettiği sistemi kurmak için 50 milyar dolarlık bir harcama yükü altına giriyor. Verimliliği yükseltmenin bir yolu da budur. State Grid başkanı Liu Zhenya Çin'in batı ve kuzeyden doğu kıyısı ile orta kesimlerindeki yük merkezlerine kadar ülkeyi baştanbaşa geçecek binlerce kilometrelik nakil hattını kapsayan "güçlü *ve* akıllı bir şebeke"ye ihtiyacı olduğunu belirtiyor. Bu sistemin kurulması aynı zamanda kamyonlarla ve demiryoluyla kömür nakletmenin getirdiği ağır yükü de hafifletecektir. Nüfusu hayli seyrek olan kuzeybatı bölgesindeki devasa rüzgâr enerjisi potansiyeli de özellikle arzu edilir niteliktedir. Bu yalnız temiz bir enerji kaynağı değil, aynı zamanda Çin'in ilerideki gereksinimleri için kullanılabilecek kolay erişilebilir bir ulusal kaynaktır. Ancak bu kaynak, uzun mesafeli iletim olanaklarını çok büyük ölçüde genişletmek suretiyle kullanılabilir duruma getirilebilir.[11]

2011 yılında kabul edilen 12. Beş Yıllık Planda Çin yeni geliştirilen enerji politikasına—kömür ve petrole alternatif, yani yenilenebilir (hidro enerji de dahil olmak üzere) enerjiler—ve verimliliğe yaptığı vurguyu güçlendirdi.

ENERJİ VE DIŞ POLİTİKA

Petrol konusunda Çin ile diğer ülkeler, özellikle de Güneydoğu Asya ve Japonya arasında çıkar çatışması tehlikesi bulunmaktadır. Bu tehlikenin gerçeğe dönüşüp dönüşmemesi söz konusu tarafların denizlerle ilgili konumlarını nasıl tanımlayacaklarına ve aralarında nasıl bir uyum sağlayacaklarına bağlıdır.

ABD'yle ilişkilere gelince gerçek risk pazardaki rekabetten değil, jeopolitik kaygılar, dış politika ve insan hakları gibi konuların işin içine karışarak petrol ve gaz çalışmalarını etkilemesinden kaynaklanacaktır. Bu tür bir durumla Çinlilerin yönetimindeki bir konsorsiyumun yüklü miktarda petrol çıkardığı Sudan'da karşılaşıldı. Hugo Chávez'in sürekli "Çin kartını" masaya sürme çabaları—Çin yatırımlarını davet etme ve ABD'ye karşı yürüttüğü kampanyalarında Çin'i alternatif bir pazar olarak öne sürme—düşünüldüğünde, Venezuela'da bir sorun ortaya çıkma olasılığı vardır. Ancak bunun pek de güçlü bir koz olduğu söylenemez.

Ne ki şu anda enerji ve dış politika çıkarlarının çatışmaya yol açma riski yüksek olan tek bir ülke var. Bu ülke, nükleer programı ve nükleer silah sevdasıyla İran'dır. En karmaşık, çatışmaya en açık ve potansiyel olarak en zor mesele burada yatmaktadır. Batı ve Japon petrol ve doğal gaz şirketleri, bu ülkenin Birleşmiş Milletlerle arasındaki nükleer silahlar konusundaki anlaşmazlık ve giderek çoğalan aleyhindeki yaptırımlardan ötürü İran'dan ya çekilmiştir ya da çekilmek üzeredir. Bir boşluk yaratan bu durum, Çin'in "dışa açılma" stratejisine Ortadoğu'nun büyük petrol ve gaz üreticilerinden birinde hatırı sayılır bir konum elde etme fırsatı veriyor. Çin şirketleri şimdilik kâğıt üzerinde kalsa da, İran petrol ve gaz endüstrisine yatırım yapmak üzere ciddi petrol ve gaz kaynaklarına erişim olanağı sağlayacak on milyarlarca dolarlık anlaşmalarla ilgili görüşmeler yürüttüler. Aynı zamanda Çin'in, ithalatının önemli bir bölümünü gerçekleştirdiği tüm Körfez bölgesinin istikrarında da çıkarı vardır. Çinli şirketler ayrıca Irak'ta da önde gelen bir role sahipler.

Çin genelde BM'nin yaptırımlarına uyuyor, ancak bunların enerji sektörüyle ilgili olanlarına itirazı var. Gerginlikler artıp da iş BM Güvenlik Konseyindeki oylamaya kalınca, Çin'in İran'la ekonomik bağları ve aralarındaki alışverişi sınırlamaya istekli ya da isteksiz davranması ABD ve Avrupa'yla ilişkileri açısından kritik bir odak noktası haline gelebilir. Eğer bu süreç dikkatlice yönetilemezse, dünya topluluğunun topyekûn işbirliğinin yapısına zarar verebilecek çok daha geniş çaplı gerginliklere yol açabilir. Uluslararası Enerji Ajansının dediği gibi Çin şirketlerinin "taahhüt ettikleri en büyük yatırımın akıbeti belli değildir."[12]

ÇIKARLARIN ÖRTÜŞMESİ

1990'ların sonunda Pekin'deki Çin Kulübü restoranının soğuk avlusunda, Çin'in küresel petrol endüstrisini kıstas alması gereğinin tartışıldığı o geceden sonra köprülerin altından çok sular aktı. O zamanlar Çin küresel endüstrinin küçük bir parçasıydı. Bugün küresel petrol pazarının en dinamik, en hızlı değişen öğesidir. Yine de Çin enerji tüketimindeki hızlı artış ve petrol ithalatındaki yükseliş, gerek Çin'i gerekse diğer büyük ithalatçıları belirsizliğe sürüklüyor. Çatışma olasılığı dikkatleri devamlı üzerinde tutuyor.

Gelgelelim Çin ile diğer petrol tüketicilerinin, özellikle de ABD'nin çıkarlarının ortak olduğu yerler de var. İki ülke ekonomik büyümeyi besleyen küresel ticaret ve finans ağlarında birbirlerine bağlı durumdalar; üstelik pek çoklarının algılayabildiğinden çok daha fazla. Daha somutu, aralarında dünyanın en büyük petrol tüketicileri olmalarından kaynaklanan bir çıkar ortaklığı var. ABD de, Çin de petrol gereksiniminin yaklaşık yarısını ithal ediyor. Çin'in ithalata düşen payının artacağı kesin. İkisi birlikte dünya petrol tüketiminin yüzde 35'ini gerçekleştiriyor. Ticarete ve yatırıma açık istikrarlı pazarlar ve enerji güvenliğinin iyileşmesi her ikisinin de yararına. Ancak Çin'in küresel pazarın güvenilirliğine ve onun güvenliğini sağlayan kurumlara duyduğu güvenin artırılmasına ihtiyaç var. Karşılığında, enerji kullanımı ve Çin'in stokları konusundaki şeffaflığın artması da diğer ithalatçıların güvenini pekiştirerek, netliği artıracaktır. Enerji verimliliğini yükseltmenin teşvik edilmesi, klasik enerjilerin yanı sıra yenilenebilir ve alternatif enerjiler alanındaki inovasyonların ilerletilmesi ve iklim değişikliği tehdidini zayıflatmak amacıyla karbon salımının azaltılması her iki ülkenin de çıkarınadır. Ortak bir temiz enerji gündemi belirlediler. Dahası, dünyanın birinci ve ikinci en büyük kömür rezervlerine sahip olan bu iki ülkenin elektrik üretiminde önemli ölçüde kömüre bağımlılıkları nedeniyle, ticari vasıfta temiz kömür elde etmenin bir yolunu bulmak ikisinin de yararına olacaktır.

Bütün bunlar bir arada ele alındığında, işbirliğinin olanaklı olduğu anlaşılıyor. Böyle bir güç birliği her iki ülkenin gerek enerji alanındaki gerekse ekonomik konumlarını iyileştirecektir. Karşılığında ise bir yandan küresel topluluğun, bir yandan da bu ülkelerin güvenlik ve esenliğine katkı yapacaktır.

İKİNCİ KISIM

...

Enerji Arzını Güvence Altına Almak

11

DÜNYA PETROLSÜZ MÜ KALACAK?

Yirmi birinci yüzyılın başından beri petrolün geleceğiyle ilgili beklentileri saran, aynı zamanda da genel küresel istikrarla ilgili kaygıları besleyen bir korku ortalığı kapladı. Dünyadaki petrolün tükenmekte olduğu yolundaki bu korku şu adla tanındı: petrolün zirve noktası. İddia şu doğrultuda: Dünya maksimum verim noktasına yaklaştı ya da ulaştı ve durdurulamaz iniş başladı ya da başlamak üzere. Bunun sonuçları vahim olacak. Peak oil kuramının savunucularından birine göre "Eşi benzeri görülmedik bir kriz ufukta göründü. Petrol endüstrisi, hükümetler ve ulusal ekonomiler kaosa gömülecek." Başka bir uyarıda ise "savaş, açlık, ekonomik resesyon, hatta muhtemelen homosapien türünün yok olması" gibi sonuçlardan söz ediliyor. Şu anda zirvenin tarihini biraz geçmiş bulunuyoruz. 2005 Şükran Günü olacağı öngörülüyordu. Olmayınca "2007'den itibaren bir daha kapanması asla mümkün olmayacak bir arz talep uçurumu"nun baş göstermesi beklendi. O da tutmayınca, bu kez 2011'e ertelendi. Şimdi de "2020 öncesinde ciddi bir zirveye ulaşma riski söz konusudur."[1]

Petrol üretimi tavanı teorisi "teknolojinin sonu/fırsatların sonu" bakış açısının somutlanmasıdır, yani petrol üretimi alanında herhangi bir kayda değer bilimsel inovasyonun gerçekleştirilemeyeceğini, herhangi bir kayda değer yeni kaynağın geliştirilemeyeceğini varsayar.

Gelecekteki arzı hayalinde canlandırmanın en bilinen yolu zirve olabilir. Ama arz sürecini gözünde canlandırmak için daha uygun başka

bir yol daha var: plato (yayla). Üretimin onlarca yıl sürecek bir artışın ardından, düzleşerek bir platoya dönüşmesiyle birlikte—muhtemelen yüzyılın ortalarında—daha ağır bir düşüş başlayacak.

YERÜSTÜNDEKİ RİSKLER

Gayet emin olarak söyleyelim, önümüzdeki yıllarda risklerin azalması beklenmemeli. Büyüyen dünyanın gereksinimlerini karşılayabilecek kaynaklar geliştirmek çok ağır ve pahalı bir meydan okumadır. Uluslararası Enerji Ajansı önümüzdeki çeyrek yüzyılda yeni kaynak geliştirme çabaları için 8 trilyon dolara ihtiyaç duyacaktır. Projelerin boyutları büyürken, karmaşıklıkları da artacak, bu arada jeolojik sorunlar ise onlardan geri kalmayacaktır.[2]

Ancak en belirleyici risklerin çoğu "yerüstü"nde olacaktır. Uzun bir liste vermek mümkünse de, önceliği daha çok ekonomik, siyasi ve askeri riskler alacaktır: hükümetlerin politikaları, koydukları şartlar, tercihlerini kullanma biçimleri, aldıkları kararların kalitesi ve zamanlanması. Ülkeler şirketlere kaynak geliştirmeye erişim olanağı sunuyor mu, firmalar faaliyet izni alabiliyorlar mı? Petrol sahalarının maliyet durumu ne? Devlet mülkiyetindeki ulusal petrol şirketleri ile geleneksel uluslararası petrol şirketleri ve petrol ithal eden ülkelerle ihraç eden ülkeler arasındaki ilişkiler nasıl? Bir ülkenin istikrar düzeyi ne, iç savaş, yolsuzluk ve suç tehdidi hangi boyutlarda? Dünyanın değişik bölgelerinde savaş ve altüst oluş tehlikesi ne düzeyde? Arz sistemi terörist eylemler karşısında ne kadar kırılgan?

Bunlar önemli ve mantıklı sorular. Bunların durumu—ve birbirleri üzerindeki etkisi—ilerideki üretim düzeyini belirlemek açısından çok önemlidir. Ancak bunlar fiziksel kaynaklarla ilgili sorunlar değil, yerüstünde olup bitenlerle ilgili sorunlardır.

Dahası petrol tavanı görüşüne dayanarak bir karar vermeye kalkmak başlı başına birtakım riskler doğurabilir. İran parlamento sözcüsü Ali Lariyani İran'ın nükleer programa ihtiyacı olduğunu söyledi; çünkü "fosil yakıtlar artık bitme noktasına geldi" dedi. "Rezervlerimizin son kullanım tarihini biliyoruz." Dünyanın en büyük ikinci konvansiyonel doğal gaz

rezervine sahip olan ve dünyanın en büyük petrol rezervleri arasında bulunan bir ülkeden böyle bir beklenti duymak şaşırtıcı geliyor.[3]

Petrol tavanı teorisini yeni sananlar olabilir. Oysa uzun bir süredir gündemde. Dünyanın petrolsüz kalışı ilk kez olmuyor. Beşincisini yaşıyoruz. Ve bu kez, bir önceki gibi, sınırlı teknolojik inovasyon öngörüyor ve ekonominin aslında pek de önem taşımadığını varsayıyor.

TEKRAR TEKRAR TÜKENME

Modern petrol endüstrisi 1859'da "Albay" Edwin Drake'in kuzeybatı Pensilvanya'daki küçük kereste kasabası Titusville yakınlarında petrol bulmasıyla doğdu. Titusville etrafını çevreleyen tepeler ve vadilere doğru yayılarak Petrol Bölgesi haline geldi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında başka üretim merkezleri de ortaya çıktı: Rusya İmparatorluğunda Bakü çevresi, Hazar ve Kafkaslar'da; Hollanda Batı Hint adalarında ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda Galiçya'da. Ancak Avrupa ve Asya'ya ve Kuzey Amerika'ya da—o sıralarda bir miktar—petrol temin eden Pensilvanya o günlerin Suudi Arabistan'ıydı. İlk kırk yıl boyunca en büyük petrol pazarı aydınlatma sektörü oldu; petrol idare lambalarındaki balina yağı ve diğer sıvıların yerini aldı. Hızla küresel bir iş alanına dönüşüverdi. John D. Rockefeller ulaştırma sayesinde değil, aydınlatma sayesinde dünyanın en zengin adamı oldu.

Yine de yeryüzünün içlerinden fışkıran petrol henüz gizem doluydu. Önce gökyüzüne kuvvetle petrol fışkırtan kuyuların sonradan kuruyup kalmasının nedenlerini kimse bilemiyordu. Pensilvanya eyalet jeoloğu 1885 yılında "petrolün büyüleyici gösterisinin" "geçici ve çabucak kaybolup gidecek bir olay" olduğunu, "bugünkü gençlerin doğal sonunu görebileceğini" söyleyerek insanları uyarmıştı. Aynı yıl Rockefeller'in Standard Oil'deki ortağı John Archbold'a Amerika'daki üretimin düşmesinin kaçınılmaz sayılabileceği bildirilmişti. Bunun üzerine paniğe kapılan Archbold bazı Standard Oil hisselerini düşük fiyattan sattı. Sonradan Oklahoma'da petrol çıkabileceğini öğrendiğinde, "Mississippi'nin batısında üretilen petrolün her galonunu içerim" dedi. Ama çok geçmeden yeni petrol sahaları keşfedildi—önce Ohio ve Kansas'ta, ardından Oklahoma ile Teksas'ta.[4]

Bu yeni arz kaynakları tam zamanında ortaya çıktı, çünkü zaten elektrik sayesinde çöküş sürecine girmiş bulunan geleneksel aydınlatma piyasasının yerini hızla yepyeni bir talep kaynağı—araba—almaktaydı. Motorlu araçların ortaya çıkması petrolü aydınlatıcı olmaktan çıkarıp, mobilite sağlayan bir yakıt haline getirdi.

1914'te Avrupa ulusları kısa süreli bir çatışma olacağı beklentisiyle savaşa girdiler. Oysa Birinci Dünya Savaşı uzun, çetin ve kanlı bir siper savaşına dönüştü. Aynı zamanda mekanize bir savaş oldu. On dokuzuncu yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başındaki yeni icatlar—araba, kamyon ve uçak—hayal edilebileceğinden çok daha hızlı gerçekleşti ve geniş ölçüde askeri amaçların kullanımına girdi. En önemli buluşlardan biri 1916'da savaş alanında gerçekleşti. Bu icada önce "sarnıç" dendiyse de, sonraları "tank" adıyla tanındı. Petrolün Müttefik kuvvetlerinin hareket yeteneğini yükseltmek için Avrupa'ya gönderilmesi ABD'de benzin kıtlığına yol açtı. 1918'de benzin fiyatları enflasyon etkisi düzeltilmiş rakamlarla ABD tarihinin en yüksek düzeyine çıktı. Kıtlığı hafifletmek amacıyla ülke çapında "Benzinsiz Pazar" kampanyası başlatılarak, insanlar haftada bir gün arabasını kullanmamaya çağrıldı. Bunun üzerine Başkan Wilson üzgün bir ifadeyle, "sanırım kiliseye yürüyerek gitmem gerekecek" dedi.

Savaş sona erdiğinde petrolün stratejik öneminden kuşku duyan kalmamıştı. Bir süre sonra Britanya dışişleri bakanlığı koltuğuna oturan Lord Curzon durumu şöyle özetledi: "Müttefiklerin davası bir petrol dalgası üzerinde zafere uzandı." Ama dünyayı yine, içten yanmalı motorlara olan talep artışının da etkisiyle, petrolün biteceği korkusu sardı. 1914 ile 1920 arasında ABD'deki kayıtlı motorlu araç sayısı beş kat çoğaldı. Birleşik Devletler Madencilik Dairesi müdürü "Önümüzdeki iki ila beş yıl içinde ülkedeki petrol sahaları maksimum üretim sınırına ulaşacak ve o günden sonra giderek hızlanan bir tempoyla düşüşe geçecek" dedi. Başkan Wilson ise şöyle dedi: "Ne yurtiçine ne yurtdışına gereken miktarda petrolü temin edebilmemizi garantileyecek bir yöntemin bulunmadığı anlaşılıyor."[5]

Yeni arz olanağı yaratmak stratejik bir hedef olup çıktı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni dağılmış olan Osmanlı İmparatorluğunun petrol bulunma olasılığı yüksek olan en doğusundaki üç bölgenin (biri

Kürt, biri Arap ve diğeri de Şii Arap bölgesi) Irak adında yeni bir devlet altında birleşmesinin başlıca nedenlerinden biri buydu.

Kıtlık uzun sürmedi. Yeni alanlar açıldı, yeni teknolojiler geliştirildi; bunların arasında en kayda değer olanı sismik teknolojisiydi. Dinamit patlatılarak sonik dalgalar yayılıyor, böylece arayıcılar yeraltındaki formasyonları tanıma ve petrol ve gaz yoğunlukları barındırabilecek jeolojik özellikli haritalar çizme olanağı elde ediyorlardı. Gerek ABD'de gerekse başka ülkelerde yeni büyük buluşlar gerçekleştirildi. 1920'lerin sonlarında kalıcı kıtlık sona ermiş, pazar petrol içinde yüzmeye başlamıştı. 1931 yılında Doğu Teksas petrol sahasının keşfi bu fazlalığı bolluğa çevirdi: Petrolün fiyatı bir süre için varili on sente kadar düştü; Büyük Buhran sırasında bazı benzin istasyonları müşteri çekmek için promosyon olarak bütün tavuk veriyordu.

İkinci Dünya Savaşının patlak vermesi bu bolluğu muazzam ve son derece değerli bir stratejik rezerve dönüştürdü. Müttefiklerin kullandığı yedi milyar varilin altı milyarı ABD'den geldi. Petrolün, savaşta pek çok farklı yönden kilit önem taşıdığı ortaya çıktı. Japonların—donanma komutanının, o olmadan savaşa "ancak bostan korkuluğu olarak katılabiliriz" diye söz ettiği—petrol bulamama korkusu Japonya'nın savaşa girme kararı vermesindeki en kritik etmenlerden biriydi. Hitler Sovyetler Birliği'ni işgal etme yönündeki herkesin nefretini kazanan kararını yalnız Slavlardan ve komünistlerden nefret ettiği için değil, aynı zamanda Kafkaslar'daki petrol kaynaklarını ele geçirmek için de almıştı. Alman denizaltı harekâtı iki kez Kuzey Amerika'dan Avrupa'ya petrol sevkıyatını kesme noktasının tam ucuna kadar geldi. Buna karşılık Müttefikler hem Almanya'ya hem de Japonya'ya petrol akışını durdurmaya kararlıydılar. Petrol sevkıyatının zaman zaman aksaması gerek General Erwin Rommel'in Kuzey Afrika'daki harekâtına (karısına yazdığı mektupta "petrol sıkıntısı beni ağlatmaya yetiyor" diyordu), gerekse General George Patton'un Normandiya çıkarması sonrasında Fransa'yı düşmandan temizleme operasyonuna sekte vurdu.[6]

İkinci Dünya Savaşı da, birincisi gibi petrolün stratejik öneminin çok daha iyi anlaşılmasıyla—ve petrolün biteceği korkusunun üçüncü kez dünyayı sarmasıyla—sonuçlandı. Savaştan hemen sonra ABD'nin büyük bir stratejik eşiği geçmesi bu korkuların dozunu daha da artır-

dı. ABD artık petrol bakımından kendi kendine yetemiyordu, net bir ithalatçı olmuştu. Ancak bir süre kotalar bu ülkenin ithalatının toplam tüketimi içinde yüzde 10 dolayında kalmasını sağladı.

Ortadoğu'nun devasa havzalarının kullanıma açılması ve geliştirilen yeni teknolojilerin arz fazlalığı ve fiyat düşüşlerine yol açmasıyla birlikte, küresel kıtlık hayaleti yine ortadan kayboldu. 1959 ile 1960'ta büyük petrol şirketlerini dünya petrol fiyatlarını aşağı çekmek zorunda bırakan bu aşağı yönlü eğilim, petrol ihraç eden beş ülkeyi 1960 yılında Bağdat'ta bir araya gelerek gelirlerini korumak amacıyla Petrol İhraç Eden Ülkeler Topluluğu-OPEC'i oluşturmaya yöneltti. Petrol ucuz, kullanımı kolay ve bol bulunur olmayı sürdürdü; Fransa, Almanya, İtalya ve Japonya'da gerçekleşen savaş sonrası ekonomik mucizelerin yakıtı oldu.

1970'lerin başında dünya ekonomisindeki büyük canlanmanın etkisiyle petrol tüketiminde gözlenen sıçrama mevcut üretim kapasitesinin sınırlarını zorlamaya başladı. Aynı zamanda Ortadoğu'da petrol ihraç eden ülkelerde milliyetçilik yükselmekte ve gerilim tırmanmaktaydı. Özellikle Roma Kulübünün "insanoğlunun açmazı" üzerine kaleme aldığı *The Limits of Growth (Büyümenin Sınırları)* adlı çalışma sayesinde kıtlık hayaleti yine ortalıkta dolanmaya başlamıştı. Geniş kesimlerde övgüyle karşılanan kitap mevcut trendlerin yalnız kaynakların hızla tükenmesini getirmekle kalmayacağını, aynı zamanda endüstriyel uygarlığın sürdürülemezliğini gösterdiğini de söyleyerek, uyarıda bulunuyordu.[7]

1973 Ekiminde Arap ülkelerinin İsrail'e düzenledikleri sürpriz saldırıyla Ekim Savaşı başladı. ABD'nin kuşatma altındaki İsrail'e yaptığı silah yardımına karşılık petrol ihraç eden Arap ülkeleri petrol sevkıyatına ambargo koydu. Petrol piyasasında birden hiper panik ortamı baş gösterdi ve petrol fiyatları birkaç ay içinde dörde katlandı. İran Devriminin Batı yanlısı Şah rejimini devirip petrol akışını kestiği 1978-1981 arasında fiyatlar ikiye katlandı. Bu yaşananlar Roma Kulübünün yaklaşan kıtlık tezini doğruluyor gibiydi. İleri gelen bilim insanlarından Atom Enerjisi Komisyonu eski başkanı şu uyarıda bulundu: "Petrol çağının alacakaranlığını yaşıyoruz." Büyük bir petrol şirketinin CEO'sunun seçtiği ifade şekli biraz daha farklıydı: Dünya, diyordu, "petrol dağının" ucuna, arzın en yüksek noktasına vardı, şimdi de diğer yanından aşağıya doğru düşüşe geçmek üzere. Bu, dünyadaki petrolün tükenmekte olduğu söyleminin dördüncü seferiydi.[8]

Kalıcı yokluk korkusu yeni arz kaynakları arama çılgınlığını körükledi ve yeni kaynaklar geliştirmek için iki katı çaba harcanmaya başlandı. Alaska Kuzey Eğiminde ve Kuzey Denizinde birçok yeni havza keşfedilip faaliyete geçirildi. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerde hükümet politikaları arabalarda yakıt etkinliğini yükseltti ve elektrik üretiminde petrolden kömüre ve nükleer enerjiye kayışı teşvik etti.

Bunun etkileri çok büyük—ve şaşılası ölçüde hızlı—oldu. Beş yılda kalıcı yokluk varsayımı yerini fiilen devasa bir bolluğa bıraktı. 1986'da petrolün fiyatı çöktü. Varilinin 100 dolara çıkması beklenirken, 10 dolara kadar düştü. Fiyatlar yeniden toparlanarak 1990 Körfez Krizinin etkisiyle fırlayışa geçti, sonra yine bir miktar istikrar kazandı. Ancak 1990'ların sonunda Asya finans krizi yeni bir fiyat düşüşünü körükledi.

BEŞİNCİ KEZ

Yirmi birinci yüzyılın başlamasıyla birlikte petrol fiyatları yine yükseldi. Onunla birlikte petrolün biteceği korkusu beşinci kez yine öne çıktı. Ama artık "petrol dağı" deyişi kullanılmıyordu. Onun yerini daha yüce bir ifade olan "zirve" terimi almıştı. Çin'de ve diğer yeni öne çıkan ekonomilerde petrol tüketiminin hızla artması—ve ileride gelmesi beklenen talebin ulaşacağı devasa boyutlar—gelecekteki arzın yeterliliği konusunda haklı bir endişe kaynağıydı. Petrol üretimi tavanı iklim değişikliği kaygısıyla iç içe geçti ve yaklaşan kıtlık hayaleti karbon bazlı yakıtlardan uzaklaşma yönündeki ivmeyi daha da hızlandırdı.

Zirve teorisinin formüle ediliş biçimi son derece düzdür. İddiaya göre, dünyada petrol üretimi şu anda mümkün olabilecek en yüksek düzeyine ulaşmış durumdadır ya da ulaşmak üzeredir, dolayısıyla da her an düşüşe geçme noktasının hemen başında bulunmaktadır. Günümüz hareketinin liderlerinden biri konuyu şöyle ifade ediyor: "Bu, bira içen herkesin kolayca anlayabileceği oldukça basit bir teoridir. İçmeye başladığınızda şişe doludur, sonunda boşalır ve ne kadar hızlı içerseniz, o kadar çabuk boşalır." (Tabii burada kişinin şişenin büyüklüğünü bildiği varsayılıyor.) Bu teori, esin kaynağını ve yapısını, hatta tüm kanıtlarını sahneyi terk edeli uzun zaman olduğu halde hâlâ tartışmayı yönlendirmeyi sürdüren

M. King Hubbert adlı jeoloğa borçludur. Bu bakış açısına ayrılmazcasına bağlı olan ismi "Hubbert Zirvesi" terimiyle ölümsüzleştirilmiştir.[9]

M. KING HUBBERT

Marion King Hubbert zamanının ileri gelen ve en tartışmalı yeryüzü bilimcilerindendir. Teksas'ta dünyaya gelen Hubbert fizik ve matematikle jeolojiyi birleştirdiği üniversite eğitimi ile doktorasını Şikago Üniversitesinde yaptı. 1930'larda New York'taki Columbia Üniversitesinde öğretmenlik yaptığı sırada Teknokrasi denilen bir harekette aktif olarak yer aldı. Büyük Buhranın oluşumundan politikacılarla iktisatçıları sorumlu tutan Teknokrasi hareketi demokrasinin göz boyamadan başka bir şey olmadığını, bilim insanları ve mühendislerin dizginleri hükümetin elinden alarak, ekonomiye mantıksallık kazandırmalarını savundu. Teknokrasinin başına Büyük Mühendis deniyordu. Üyeleri üniforma giyiyor ve Büyük Mühendis odaya girerken selamlıyorlardı. Hubbert 15 yıl boyunca eğitim müdürlüğü yaptı ve faaliyet tüzüğünü yazdı. Sonradan söylediğine göre "Buhran sırasında loca koltuğundaydım. Elimizde insan gücü ve hammadde vardı. Ama yine de ülkeyi kararttık." Teknokrasi büyümeyen bir toplumu ve fiyat sistemini kaldırarak yerine Teknokratların akıllı idaresini geçirmeyi öngörüyordu. Hubbert parasal sistem yerine "fiziksel ilişkilere, termodinamiğe" dayalı bir sosyal yapıya işlerlik kazandırmak istiyordu. İktisatçıların "hiyeroglifleriyle" yanlış yönlendirilen bir "maddi" sistemin toplumu yıkıma götüreceğine inanıyordu.

Hubbert ne kadar hırçın ve kavgacı biri olsa da, yine de talepkâr ve etkileyici bir öğretmendi. Kendisine hayranlık duyan eski bir öğrencisi onu şöyle anımsıyordu "Onu kavgacı, egoist, dogmatik ve beğenmediği çalışmalara karşı hoşgörüsüz biri olarak tanımıştım: Ama hepsinden önce problemleri basit fizik ve matematik ilkeleriyle çözmeye kendini adamış büyük bir bilim adamı olduğuna hükmettim. Bana 'insanları eğitmek ve bildiklerimi onlara aktarmak için ömrüm sınırlı ve anlama yeteneğinden yoksun kişilerle boşa harcayacak zamanım yok' dedi."

Hubbert'in Columbia'daki meslektaşlarıyla arası pek iyi değildi. Columbia'nın kendisine kadro açmaya yanaşmaması üzerine, eşyalarını toplayıp jeolog olarak Shell Oil'e girdi.[10]

İyi çalışma arkadaşlığı Hubbert'in erdemleri arasında yoktu. İş arkadaşları onu yıpratıcı, kendi görüşlerine aşırı güvenen, aynı fikirde olmayanları çabucak dışlayan ve farklı bakış açılarına beslediği nefreti gizlemeyi beceremeyen biri olarak tanıyordu.

Bir akademisyenin "yetenekli, ama derin bir güvensizlik duygusu içindeki bir bilim insanı" diye tanımladığı Hubbert'in öylesine buyurgan bir tavrı vardı ki, onunla çalışmak insanlara acı veriyordu dense yeridir. Shell'de yanına verilen genç jeologlardan bir tekinin bile bir yıldan fazla dayanabildiği görülmemişti. Sonunda Rice Üniversitesinin mezun verdiği ilk kadın jeolog Martha Lou Broussard onun yanında görevlendirildi. Hubbert'in gözde konuları arasında "aşırı nüfus yoğunluğu" da vardı. İş görüşmesinde Broussard'a çocuk yapmayı düşünüp düşünmediğini sordu. Ardından, çocuk yapma fikrinden vazgeçirmek amacıyla, o tarihte bir metrekareye kaç çocuk düşeceğini tamı tamına hesaplaması için tahtaya gönderdi.

Shell'den, buradaki meslektaşlarıyla durmadan didişip durduğu *US Geological Survey* dergisine geçti. *USGS*'deki amiri Peter Rose onu pek hoş anımsamıyor: "Hayatım boyunca çalıştığım en zor kişi."

Ama yine de Hubbert alanında önde gelen isimler arasına girdi ve 1957 tarihli "Hidrolik Sürtünmenin Mekaniği" başlıklı bir tez de içinde olmak üzere pek çok önemli katkı yaptı. Temel hedeflerinden biri jeolojiyi "doğal tarihsel evresi" dediği noktadan sıkı sıkıya fizik, kimya ve özellikle de titiz matematiğe dayalı "fiziksel bilimsel evre"ye taşımaktı. Petrol şirketlerinden birinin baş jeofizikçisi şöyle diyordu: "King Hubbert bir matematikçi olduğundan, bakışını mantıksal ve analitik bir şekilde tahlil edilmiş olgulara dayandırırdı." Onu kırk yıl önce akademik kadrosuna almayan Columbia, şimdi kendisinden, layık gördüğü Amerikan jeolojisinin en yüksek onur nişanlarından Vetlesen Ödülüyle, özür diliyordu.[11]

ZİRVEDE

1940'ların sonunda bir jeoloğun yeraltında 500 yıllık petrol kaldığı yolundaki sözleri Hubbert'in ilgisini çekti. Bu gerçekten doğru olamaz, diye düşündü. Kendisi analiz ederek doğruluğunu araştırmaya başladı.

1956'da San Antonio'daki bir toplantıda sonsuza kadar kendi adıyla anılacak olan teorisini ortaya attı. ABD'deki petrol üretiminin 1965 ile 1970 arasında zirve noktasına dayanacağını ilan etti. Bu teori Hubbert Zirvesi adıyla tanındı.

Bu öngörüsü büyük bir ihtilaf yarattı. Yıllar sonra "Acaba beni en yakın elektrik direğinde sallandıracaklar mı diye düşünmeye başladım" dedi. Ama ABD'nin üretimi 1970 yılında zirveye dayanıp, 1973 yılında da petrol ambargosu başlayınca, Hubbert temize çıkmanın da ötesinde, nerdeyse peygamber ilan edilecekti. Bir anda ünlü oluvermişti.[12]

ABD üretiminin doruk noktasına ulaşması önemli bir jeopolitik yeniden düzenlemeyi gerektiriyordu. ABD artık kendi başına idare edemezdi. 1960'lı yıllar boyunca ithalatın desteğiyle de olsa yerli üretim talebin yüzde 90'ını karşılamaya yetmişti. Ama artık yetmiyordu. ABD artan gereksinimlerini karşılayabilmek için küçük çaplı ithalatçılıktan büyük çaplı ithalatçılığa geçiş yaparak, dünya petrol pazarının ağına düştü. ABD'nin petrol ithalatının hızla çoğalması 1973 krizine zemin oluşturan petrol piyasasındaki daralmanın başlıca etmenlerinden biri oldu.

Hubbert gelecekteki arz miktarına son derece karamsar bakıyordu. Pensilvanya eyalet jeoloğunun 1885'teki yaklaşımını çağrıştıran bir edayla, petrolün insanlık tarihinde küçük bir noktadan ibaret olacağı uyarısını ortaya attı. 1978'de 1965 doğumlu çocukların yeryüzündeki tüm petrolün tükendiğine bizzat tanık olacaklarını ileri sürdü. İnsanoğlunun "büyümenin durduğu bir döneme" adım atmak üzere olduğunu söyledi.[13]

NEDEN ARZ BÜYÜMEYE DEVAM EDİYOR?

Hubbert bazı petrol sahalarında—ama hepsinde değil—karşılaşabileceğimiz türden düşüş eğrilerini dikkate alan bir istatistiksel yaklaşım kullanıyordu, sonra da ABD'yi boydan boya tek bir dev petrol sahası olarak alıyordu. Hubbert'in ardılları onun bu yaklaşımını küresel arz düzlemine uyarladılar. Hubbert'in ABD'deki petrol üretimiyle ilgili ilk öngörüsü cesurcaydı ve yüzeysel olsa da, isabetliydi. Bugünkü yandaşları ABD'nin üretiminin "sadece ufak sapmalarla Hubbert'in eğrisini izlemeye devam ettiğini" inatla ileri sürüyorlar. Ama iş gelip bu

"ufak" sözcüğüyle ne kastedildiğine dayanıyor. Hubbert tarihi doğru belirlemişti, ancak arz miktarıyla ilgili çıkarımı hayli isabetsizdi. ABD'de bulunabilecek—ve üretilebilecek—petrol miktarını son derece düşük tahmin etmişti.

2010 yılında ABD'nin üretimi Hubbert'in tahminini dört kat geçmişti—Hubbert'in 1971 tahmini olan günlük 1,5 milyon varil gerçek rakamın dörtte birini ancak bulurken, gerçekleşen üretim günde 5,9 milyon varil oldu.[14]

Eleştirmenler Hubbert'in analizinde iki kilit unsuru dışarıda bıraktığına işaret ediyorlar: teknolojik ilerleme ile fiyat. Peter Rose diyor ki: "Hubbert tahminlerinde matematiği yüksek bir düş gücü ve yaratıcılıkla kullanıyordu. Ama teknolojik değişim, ekonomi ya da yeni kaynakların evrimi gibi kavramlardan uzaktı. Dünyaya çok statik bir bakışı vardı." Hubbert aynı zamanda iyileştirilebilir kaynakların son sınırıyla ilgili de isabetli bir tahminde bulunduğunu sanıyordu. Oysa bu sürekli hareket halindeki bir hedefti.

Hubbert tabuları yıkan, hatta aykırı biri gibi görünse de, aslında tam gününün adamıydı. Belli başlı öngörülerini 1950'li yıllarda fiyatların görece düşük ve yatay seyrettiği, teknolojik durgunluğun hüküm sürdüğü bir dönemde ortaya atmıştı. Henüz yaşama geçirilmemiş olanları da içinde olmak üzere tüm inovasyonları hesaba kattığını varsayıyordu. Oysa teknolojik değişimin etkisi öngörülerinde yer almıyordu. 1960'ların ortalarında dünya, teknolojik ilerleme ve yetkinlikler açısından yeni bir çağın başlangıcına tanık oldu.[15]

Hubbert fiyatın önemsiz olduğu düşüncesinde de ısrarlıydı. Ekonominin—arz ve talep güçlerinin—Hubbert'e göre yeraltından çıkarılabilecek sonlu fiziksel petrol rezervi bakımından bir değeri yoktu. Sahiden de bugün düşüşün yaklaştığı savını sorgulayanlar zirveciler tarafından aynı mantıkla sık sık "ekonomiciler" olarak karalanıyorlar—aslında jeolog olsalar bile. Ama yine de fiyatın—kaynak tahsisi, tercihler ve yeni teknolojilerin geliştirilmesiyle ilgili mesajlar vermesine karşın—pek çok başka alan için önemli olduğu halde, iş petrole gelince neden değer ifade etmediği açıklığa kavuşmuş değildir. Fiyatlar yükselirse faaliyet de artar; fiyatlar düşerse faaliyet de azalır. Fiyatların yüksek olması inovasyonu körükler, insanları arzı artırmak için dâhice yollar bulmaya

teşvik eder. Sıklıkla belirtilen "kanıtlanmış rezervler" depodaki "belli bir miktara karşılık gelen salt fiziksel" bir kavram değildir. Aynı zamanda ekonomik bir kavramdır da—geçerli fiyatlarla ne kadarı çıkarılabilir—ve ancak yatırım yapılarak elde edilebilir. Aynı zamanda da teknolojik bir kavramdır, çünkü teknolojideki ilerlemeler fiziksel olarak erişilebilir ya da ekonomik bakımdan verimli olmayan kaynakları alıp kullanılabilir rezervler haline dönüştürür.

Petrol ve gaz endüstrisinin genel tarihi, hemen tüm endüstriler gibi, bir teknolojik ilerleme tarihidir. Yeni kaynaklar saptamak ve var olan alanlardan daha fazla petrol çıkarmak için yeni teknolojiler geliştirilir. Örneğin tipik bir petrol sahasında geleneksel yöntemlerle toprak altındaki petrolün yalnızca yüzde 35 ila 40'ı çıkarılabilir. Petrol çıkarma oranını yükseltmek için bol miktarda teknolojik geliştirme ve uygulama çalışması yapılmaktadır. Bu çalışmalar arasında geleceğin dijital petrol sahasının geliştirilmesi de vardır. Sahanın her tarafına, hatta kuyuların içine sensörler yerleştirilecektir. Böylelikle saha ile şirketin teknoloji merkezi arasındaki iletişim ile verilerin netliği ve kapsama düzeyi yükselecek ve operatörler alınan verileri işlerken daha güçlü bir bilgisayar desteğine sahip olacaklardır. Eğer "dijital petrol sahası" teknolojisi geniş ölçüde uygulanırsa dünya çapında muazzam bir ek petrol çıkarma olanağı—bir tahmine göre 125 milyar varil, yani neredeyse Irak'ın rezervleri kadar—kazandıracaktır.[16]

SÜPER DEV

2000'lerde Suudi Arabistan'ın üretiminin yakında düşmeye başlayacağı söylemi, petrolün tavanı teorisinin merkezinde yer alan bir tez haline geldi. Bu sav dünyanın en büyük petrol sahası olan süper dev Ghawar'ı odak noktası alıyordu. Ghawar'da ilk kuyu 1948'de Suudi Arabistan'da ilk petrolün bulunmasından on yıl sonra açıldı. Bu olağanüstü sahanın boyutunu gerçek anlamıyla kavramak için onlarca yıl geçmesi gerekti; aslında Ghawar'ın devasa boyutları sayesinde ileriki on yıllarda açılan beş farklı sahadan oluşan bir ağ niteliği taşıması daha da karmaşık bir durum meydana getiriyordu. Son dilim ancak 2006'da devreye sokulabildi.[17]

Suudi Arabistan'ın kapasitesinin son yıllarda yükseldiği bilindiğinden, ülkenin topyekûn petrol üretiminin düşüş sürecine girdiği iddiası biraz garip kaçıyor. Ghawar açılışından altmış yıl sonra, Suudi Aramco'nun başkanı Halid El Falih'in sözleriyle hâlâ "orta yaşlı gürbüz" bir tesis. Yatırım gereksinimi büyüyor. Ghawar günde 5 milyon varili aşkın üretimiyle son derece üretken bir tesis olmayı sürdürüyor. Yeni teknoloji uyarlamaları kaynakları çözmeye ve yeni ufuklar açmaya devam ediyor.[18]

KEŞİFLER VE EKLEMELER

Petrol üretimi tavanı kuramının savunucuları kanıt olarak yeni petrol sahaları bulma oranındaki azalmayı gösteriyorlar. Ama burada atladıkları kritik bir nokta var. Dünyada petrol arzının büyük bölümü yeni keşiflerden değil, var olan rezervlerden ve eklemelerden geliyor. Bir saha ilk keşfedildiğinde hakkında çok az şey bilinir, bu yüzden ilk tahminler sınırlı ve genelde tutucudur. Sahanın gelişmesiyle birlikte rezervlerin durumu ve üretim hakkında daha sağlıklı bilgiye ulaşılır. Daha çok kuyu açıldıkça bilgi de çoğalır ve varlığı kanıtlanan rezerv miktarı genelde büyür.

Keşiflerle revizyon ve eklemeler arasındaki farkın boyutları çok büyüktür. *United States Geological Survey*'de yayınlanan bir araştırmaya göre ABD'deki petrol rezervlerinin yüzde 86'sını keşifler sırasında yapılan tahminler değil, daha sonraki geliştirme çalışmaları sırasında gerçekleştirilen revizyon ve eklemeler oluşturmaktadır. Royal Dutch Shell eski başkanı Mark Moody-Stuart sahada bir arama görevlisi jeolog olarak çalıştığı günlerden söz ederken aradaki farkı şöyle hesaplıyor: "Kendi aramızda, sahaları genişleten ve geliştiren petrol mühendislerinin, petrol sahasını ilk bulan biz arama görevlilerinden çok daha fazla petrol kazandırdığı şeklinde şakalar yapardık."

Pek çok sahanın ve havzanın önümüze koyduğu örneklerde, Hubbert'in savının ve tüm dünyaya uyarlanmış halinin çürüklüğünü gösteren başka bir yan daha görüyoruz. Hubbert 1956'da bir çan eğrisi çizdi; bu çizime göre eğrinin iniş ayağı çıkış ayağıyla tıpatıp aynıydı. Gerçekten de her iki kısmı da o kadar dikti ki, bu eğri bir süre "Hubbert'in Sivilcesi" adıyla anıldı. Bazı petrol sahalarının bu şekilde simetrik bir

seyir izlediği doğrudur. Ama çoğu böyle değildir. Er geç bir fiziksel üretim zirvesine erişir, ardından da çoğunlukla bir süre bir düzlükte seyrettikten sonra, ani bir düşüşle değil, ağır bir tempoda inişe geçer. Bir kaynak donatımı araştırmacısının gözlemine göre, "Bir fosil yakıt türünün üretim tarihini gösteren bir eğrinin simetrik çan eğrisi şeklini alması için herhangi bir içsel neden yoktur."[19]

Düzlük ya da plato daha az dramatiktir. Ancak mevcut bilgilerimizi dayanak alacak olursak, gelecekte bizi bekleyen zirveye göre daha geçerli bir olasılıktır. Ayrıca dünya hâlâ bu düzlüğe tırmanma noktasından yıllarca uzak görünmektedir.

NE KADAR PETROL?

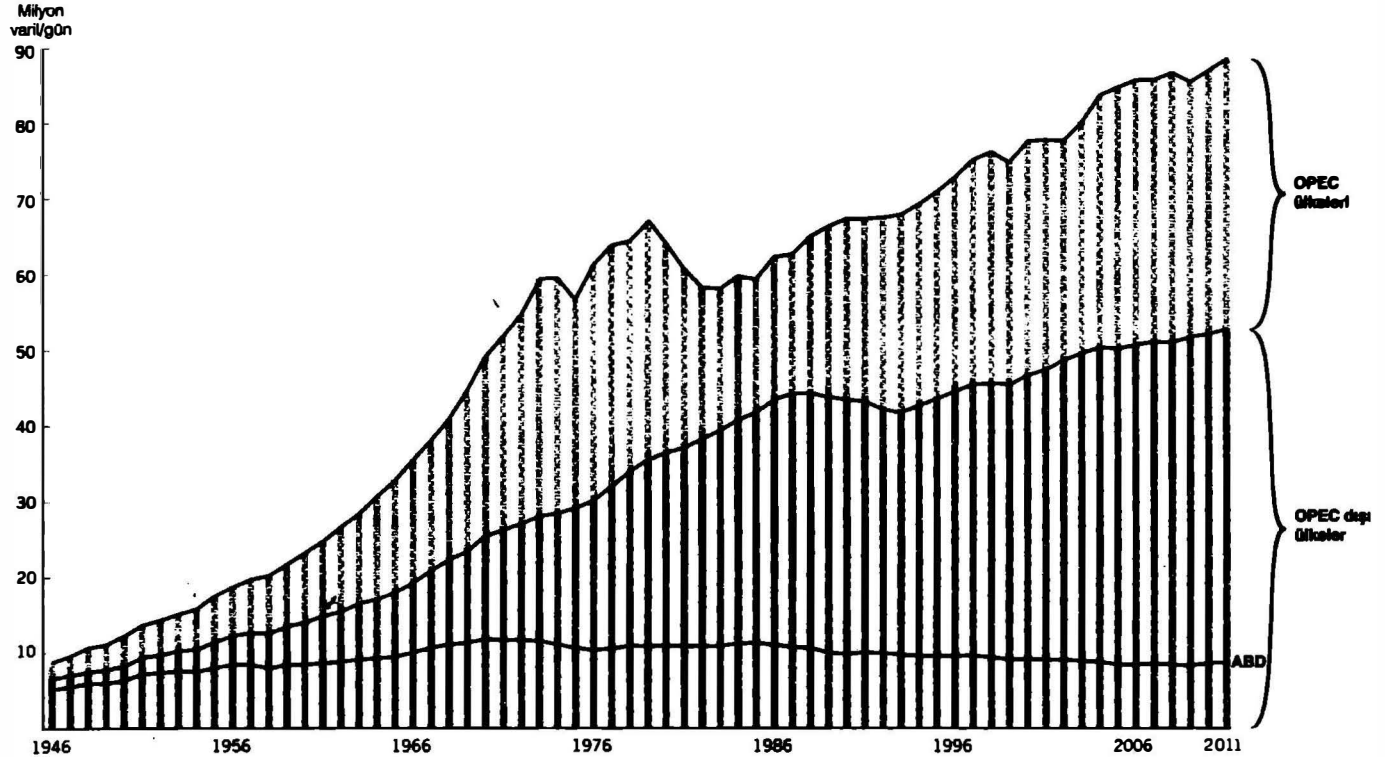
2009 sonunda bir yıllık üretimin ertesinde dünyanın kanıtlanmış petrol rezervleri 1,5 trilyon varildi; bu, yıl başındaki rakamın çok az üstündeydi. Bu, 2009 yılında üretilen petrolü yerine koymaya yeterli miktarda keşif ve revizyon-ekleme yapıldığı anlamına geliyordu; aynı işleyiş birçok yıl tekrarlandı. Dünya petrol üretiminin temel işlevlerinden biri bu üretim ikamesini gerçekleştirmektir. Bu, büyük yatırımlar—ve uzun bir zaman çerçevesi—gerektiren, zahmetli bir iştir. 2009'da rezerv varlığının kanıtlandığı düşünülen bir sahada çalışmaya on yıl öncesi başlanmış olabilirdi. Rezervlerin ikamesi petrol sahalarının doğal gerileme oranından ötürü daha da zahmetlidir; dünya çapında alındığında yüzde 3 dolayında.

Geleceğe dönük olarak görebildiğimiz perspektifler neler? Bunun yanıtlarından birini var olan üretim ve 350 yeni projeyle birlikte, 70.000 petrol sahası ve 4,7 milyon kuyuyu kapsayan bir veritabanı üzerindeki bir tahlilden çıkarabiliriz. Buradan çıkan sonuç gayet açık bir şekilde, dünyanın petrolünün bitmediğidir. Durum tamamen farklıdır. Dünyanın toplam petrol stokuna ilişkin tahminler büyümenin devam ettiği yönünde çıkmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılda endüstrinin ilk adımını atmasından bu yana dünyada yaklaşık 1 trilyon varil petrol üretildi. Şu anda en az beş trilyon varil tutarında petrol kaynağı bulunduğu sanılıyor; bunun

DÜNYANIN SIVI ÜRETİMİ* 1946-2011

Günde milyon varil

*Genel "Sıvılar" kapsamına ham petrol, sıvı doğal gaz, yoğuşmuş ve diğer sıvılar giriyor.

Kaynak: IHS CERA, EIA

1,4 trilyonu yeterince geliştirilmiş durumda olup teknik ve ekonomik bakımdan kanıtlanmış sayılabilir; ayrıca olası rezervler vardır. Güncel ve ileriye dönük planlara bakılırsa, dünyanın sıvı üretim kapasitesinin 2010 yılında günde 93 milyon varilden 2030'da günde 110 milyon varile çıkacağı anlaşılmaktadır. Yüzde 20 artış demek.[20]

Fakat—bu konunun *fakatı* çok—ilk olarak, daha önce sıralanan siyasi ve diğer pek çok yerüstü risk var. Ayrıca 2030'da bu düzeye ulaşmak için güncel ve yeni projeleri daha da geliştirmek gerekir, ki bu da kaynaklara erişimi gerektirmektedir. Bu erişim sağlanamazsa arzın geleceği daha da sıkıntılı bir görünüme bürünecektir.

Bu düzeye ulaşmak için aynı zamanda daha zahmetli kaynakları kullanıma açmak ve petrol tanımını ankonvansiyonel ve geleneksel petrol dışı maddeleri de kapsayacak şekilde genişletmek gerekecektir. Ama hiçbir şey yerinde durmuyor. Bakarsınız zamanla konvansiyonel olmayan ürünler tüm çeşitleriyle birlikte, dünyanın gelecekteki petrol arzının temel direklerinden biri haline gelebilir. Ve zirvedeki düzlüğün ufka doğru uzanıp gidişini bize açıklayabilir.

12

ANKONVANSİYONEL KAYNAKLAR

H.L. Williams hem bir ispritizmacı, hem de cin gibi açıkgöz bir işadamıydı.1880'lerde Kaliforniya'nın Santa Barbara kentinde satın aldığı Summerland adlı bir çiftlikte seanslar düzenlemeye başladı. Bu arada gayrimenkul işine de al attı. Öteki ispritizmacılara mektuplar yazarak, Summerland'in "dünya için bir fener ışığı" olabileceğini ve burada "insanoğlunun hem manevi hem de maddi koşullarını iyileştirebileceklerini" vaat etti. Adayların seanslara ve yaz kamplarına katılmasını kolaylaştırmak amacıyla her birine üzerine kendi evlerini inşa etsinler diye 25 dolara arazi parçaları sattı. Ancak bir süre sonra bu arazilerin tanesi 7500 dolardan kapış kapış gitmeye başladı. Çünkü arazide petrol bulunmuştu.

Williams hemen petrol işine daldı. En verimli kuyular sahile en yakın olanlarıydı. Peki neden okyanusa doğru ilerlemiyordu? Williams bir dizi iskele kurarak deniz dibinde kuyu açmaya başladı.

Ne yazık ki, kıyı açıklarındaki çalışmalar diğerleri kadar verimli çıkmadı, üretim on yıl kadar devam edip kesildi. İskeleler onlarca yıl kendi halinde durduktan sonra, şiddetli bir fırtınanın etkisiyle yıkılıp gitti. Summerland Williams'ın büyük hayalini hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleştiremediyse de, ona başka bir şey kazandırdı: Kıyı açıklarında sondajın öncülüğü.[1]

Bugün toplam petrol üretiminin yüzde 30'u—günde 26 milyon varil—kıyı açıklarında, hem sığ hem de derin sularda çıkarılıyor. 2010 yı-

lında dünya çapında derin su petrol üretimi yaklaşık günde altı milyon varildi—Suudi Arabistan, Rusya ve ABD dışındaki bütün ülkelerden çok. 2020'de toplam derin su üretiminin 10 milyon varile ulaşması bekleniyor.

Derin su üretimi ankonvansiyonel (geleneksel olmayan-çn.) kaynakların yapı taşlarındandır. Bu ankonvansiyoneller son derece çeşitlidir. Ortak noktaları, çıkarılmalarının teknolojik ilerlemeye bağlı oluşudur. Günümüzde petrol arzının önemli bir kısmını meydana getiren ankonvansiyonellerin önemi ileride daha da artacaktır.

GAZ İÇEREN SIVILAR

En büyük ankonvansiyonel petrol kaynakları, uzun bir süredir enerji alanında yer aldığı halde çok iyi bilinmemektedir. Bunlar doğal gazla birlikte çıkan sıvılardır. Yoğuşmuş sıvılar kuyudan çıkış esnasında gazdan ayrılır. Gazın borulara enjekte edilmek üzere işlenmesi sırasında, doğal gaz sıvıları ayrıştırılır. Her ikisi de kaliteli hafif petrole benzer.

Dünya çapında doğal gaz üretiminin yaygınlaşması ve Ortadoğu'da kurulan yeni tesislerden ötürü, bunların üretiminde hızlı bir artış gözleniyor. 2010'da bu gazlı sıvıların üretimi günde 10 milyon varile yaklaştı. 2030'a kadar toplam dünya petrol—ya da sıvı—üretiminin kabaca yüzde 15'ine ulaşarak, günde 18 milyon varili geçeceği tahmin ediliyor.[2]

KARA GÖRÜŞ MESAFESİNİN DIŞINDA

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında H.L. Williams ve diğer öncülerin ilk çabalarının ardından petrol çalışmaları kıyılardan denize doğru ilerlediyse de, Teksas ve Louisiana gölleriyle Venezuela'nın zengin petrol yatağı Maracaibo Gölüne kurulan platformlarla sınırlı kaldı.

Okyanusta güçlü dalgalar ve gelgitlerle boğuşarak bağımsız platformlar üzerinde sondaj yapmak başlı başına bir işti. İkinci Dünya Savaşından sonra Kerr-McGee adlı bağımsız bir şirket "gerçek birinci sınıf" petrol arazisi için en uygun fırsatın açık denizde yattığına hükmederek—esas olarak büyük şirketlerin açık denizde, kara görüş mesafe-

sinin dışında kuyu açmayı olanaksız kabul etmesi yüzünden—denize açılmaya karar verdi.

1947 Ekiminin güneşli bir Pazar sabahı Kerr-McGee, İkinci Dünya Savaşından kalma gemi ve dubalardan kurulu bir filo yardımıyla, kıyıdan 17 kilometre uzakta petrol buldu. *Oil and Gas Journal* haberi "Meksika Körfezindeki Olağanüstü Keşif" başlığıyla duyurdu. Ve "Devrimci" tanımını uygun gördü.[3]

ABD'de federal hükümet ile kıyı eyaletleri arasında bir hukuk savaşı patlak verdi; konunun Yüksek Mahkemeye kadar taşınması ülkede açık deniz endüstrisinin gelişmesini yavaşlattı. Kavga parsayı kimin toplayacağı çevresinde dönüyordu; sular kime "ait" sayılacak, imtiyaz hakları ve vergi gelirleri kimin cebine girecekti. Sonunda federal hükümetin ayrı bir eyaleti kabul edilen dış kıta sahanlığı—DKS—diye bir kavram icat edildi. Eyaletlerin—Washington'la giriştikleri savaşı kazanarak dokuz mil hakkını elde eden Florida ile Teksas dışında—kıyı suları üç mile (5 km) kadardı. 1960'ların sonunda kıyı açıklarındaki sığ sular önemli bir petrol kaynağı haline gelmeye başlamıştı.

1969 Ocağında Santa Barbara kıyılarının açıklarında, ilk Summerland deneyinin gerçekleştirildiği yerin yakınlarında sondajcılar işe başladı. Kuyu patladı ve kontrolsüz bir petrol çıkışı meydana geldi. Kuyu hemen kapatıldı. Bu sefer de yakındaki bir çatlakta baş gösteren petrol sızıntısı yerel plajları siyaha boyayan bir çevre kirliliğine yol açtı; bunun üzerine Kaliforniya kıyılarında yeni kuyu açılmasına izin verilmedi ve kıyı açıklarında petrol arama çalışmalarıyla ilgili yasal düzenlemeler genişletildi. Sahillere yayılan sızıntı—ve petrole bulanmış kuşlar—ulusun yeni çevre bilincinin simgesel görüntüleri arasında yerini aldı. Santa Barbara aynı zamanda çevre eylemcilerini petrol ve gaz şirketlerinin üzerine süren kıyı açıklarındaki sonu gelmez petrol sondaj savaşlarının başlangıcı oldu.

KUZEY DENİZİ VE OPEC DIŞI PETROL ÜLKELERİNİN ORTAYA ÇIKMASI

Santa Barbara'dan dokuz ay sonra 1969 sonuna doğru—Santa Barbara'dan çok daha amansız ve zahmetli olan—fırtınalı Kuzey Denizinde,

Norveç ile Britanya arasındaki sularda yeni bir dönem başladı. O güne kadar petrol firmaları Kuzey Denizinin Norveç kesiminde 32 pahalı kuyu açmış, ancak hepsi de kuru çıkmıştı. Şirketlerden Phillips Petroleum yeni bir kuru kuyu açtıktan sonra pes edip Oklahoma Bartlesville'e dönmek üzereydi. Ama son bir kuyu daha deneyelim, dedi—nasıl olsa sondaj aygıtının parasını peşin ödemişti. Ve nihayet 1969 Ekiminde Ekofisk petrol sahasında petrol buldu. Üstelik bulduğu dev bir rezervdi.

Açık deniz petrol sektörü 1973 petrol ambargosunun ve fiyatların dört katına çıkmasının etkisiyle ve Batılı yönetimlerin güvenli yeni petrol kaynakları geliştirilmesine verdikleri teşvikle övgüye değer bir tempoda büyüdü. Bazısı yüzlerce mil açıkta dev platformlar, gerçekte mini sanayi kentleri inşa edildi. Bu yapılar ve onları destekleyen altyapılar "saatte 130 mil" (210 km) hızla esen rüzgârlara ve yıkıcı "100 Yılın Dalgasına" göğüs gerebilecek dayanıklılıkta tasarlanmak zorundaydı. Olağanüstü bir hızla Kuzey Denizi de sıraya girdi. 1985'te Kuzey Denizi—İngiltere ile Norveç kesimleri birlikte—günde 3,5 milyon varil üretiyordu ve "OPEC dışı" merkezlerin temel direklerinden biri olup çıkmıştı.

SINIRA KADAR

Kuzey Denizi yine de sığ sulardan sayılıyordu. ABD'de "kıyı açıkları" bakımından gidilebilecek son noktaya kadar gidilmişti—kıta sahanlığının uç noktasında 180 metre derinliğe kadar inilmişti. O noktadan sonra deniz yatağı dik bir şekilde aşağıya doğru dönerek, herhangi bir teknolojinin yetişmesi mümkün görünmeyen binlerce metre derinliğe ulaşıyordu. Kasvetli görünen gelecek açınımlarından umutsuzluğa kapılan petrolcüler Meksika Körfezinden "ölü deniz" diye söz etmeye başladılar.

Fakat sığ suların ötesine geçmenin bir yolunu bulmaya uğraşan birkaç şirket vardı—ikisi de Meksika Körfezinde ve Brezilya'nın kuzeydoğu kıyılarındaki Campos Havzası başta olmak üzere, değişik yerlerde çalışıyordu. Brezilya'nın kamu mülkiyetindeki petrol kuruluşuna ülkenin petrol ithalatına olan aşırı bağımlılığını azaltma görevi verilmişti. 1992 yılında, yıllarca süren çalışmalarının semeresini gören Petrobras, Marlim platformunu 780 metre derinlikteki sulara başarıyla yerleştirerek, derin su bariyerini aşmayı başardı.

Bu esnada Shell Oil Meksika Körfezinin derin sularında umut vaat eden açınımları saptamak için yeni sismik teknolojileri kullanıma sokmuştu. 1994'te—denizin üzerinde yirmi altı kat halinde yükselen—Auger platformu 873 metre su derinliğine inşa edildi. Kiralama işlemlerinden sonra dokuz yıl içinde, 1,2 milyar dolar harcanarak inşa edilen platform Shell içinde bile çok büyük bir kumar olarak değerlendirildi. Ancak kaynak beklenenden daha zengin çıktı, sonunda kompleksin günlük verimi 100.000 varili geçti. Augur Meksika Körfezindeki derin su sınırını genişleterek, onu bir küresel faaliyet ve teknolojik ilerleme odağına dönüştürdü. Federal hükümetin Meksika Körfezi derin sularını leasing yoluyla satışa çıkarması şirketler arasında şiddetli bir kaynak arama yarışını körükledi. Ödeme ödülleri ve imtiyaz hakları hükümet için çok büyük bir gelir kaynağı oldu.[4]

Derin su sektörü dünya çağında olağanüstü bir gelişme gösterdi—2000'de günde 1,5 milyon varil petrol üretilirken, bu rakam 2009'da 5 milyona çıktı. O tarihte dünyanın tüm derin sularında açılan arama ve çıkarma kuyularının sayısı 14.000'e ulaşmıştı. Derin deniz petrol çıkarma alanından dünya petrol sanayinin yeni büyük sınırı olarak söz etmek gelenekselleşti. Petrol aramaları için en umut vaat eden kesim Brezilya, Batı Afrika ve Meksika Körfezi açıklarındaki Altın Üçgen adı verilen bölgeydi. 2009'da Meksika Körfezinin sığ ve derin suları ABD'nin yurtiçi petrol üretiminin yüzde 30'unu oluşturuyordu. O yıl 1991'den beri ilk kez ABD'nin petrol üretimi düşmek yerine artmış ve en güçlü büyüme kaynağı derin deniz kuyuları olmuştu. Doğrusu 2009'da Meksika Körfezi dünyanın en hızlı büyüyen petrol kentiydi.[5]

DEEPWATER HORIZON

20 Nisan 2010 sabahı Louisiana kıyılarından havalanan bir helikopter cam gibi durgun suyun üzerinde açık denize doğru ilerledi. Hedefi Louisiana sahilinin 48 mil (75 km) açığındaki sondaj platformu Deepwater Horizon'du. Beşinci nesil bir yarı sualtı sondaj kulesi olan

Deepwater Horizon mucize boyutlarda bir gelişmiş mühendislik harikasıydı. O sabahki yolcular arasında sondaj kulesinin sahibi Transocean ile dokuz yıl önce imzalanmış olan kule işinin üstlenicisi BP şirketlerinin üst yöneticileri yer alıyordu. Platforma, olağanüstü başarılı güvenlik sicilinden ötürü Deepwater Horizon ve ekibini onurlandırmak için gidiyorlardı.

İnecekleri nokta Mississippi Canyon Bloku 252 numaradaki, Macondo diye bilinen kuyuydu. Deepwater Horizon'un oradaki varlığı seksen günü doldurmuştu. Kuyu 1500 metre kadar suyun altına inip deniz dibine ulaştıktan sonra, dört bin metre kadar sert kayayı delmiş ve bu noktada Meksika Körfezinin son büyük keşfini gerçekleştirerek görevini tamamlama noktasına gelmişti. Geriye kalan tek iş kuyuyu çimentoyla doldurmaktı; bu iş de bitince sondaj makinesi başka bir yere aktarılacaktı. Birkaç gün içinde daimi üretim platformu inşa edilerek, kuyu dolgusu alınacak ve Macondo kuyusundan petrol çıkarılmaya başlanacaktı. Ekip özellikle doğal gaz ceplerinden gelen gaz tepmesi adı verilen bir takım can sıkıcı sorunla karşılaşmıştı. Bir zamanlar Macondo'ya "cehennem kuyusu" lakabı takılmıştı. Ama artık bütün bunlar geride kalmıştı.

On yıl önce olsaydı, Macondo sınırın en uç noktasında kalırdı, ama 2010'da Meksika Körfezindeki arama sınırı Macondo'yu da geçti ve arama çalışmaları 10.000 metre dolayında—Macondo'nun iki katından fazla—derinliğe kadar indi.

Deepwater Horizon'un üzerinde her şey artık son birkaç günlük işin toparlanmasına kalmıştı—bu son derece titiz ve teknik bakımdan komplike bir işti, ama aynı zamanda da yapılacak işler herkesin gayet iyi bildiği şeylerdi. Önceki gün 19 Nisan'da, kuyunun güvenli bir şekilde doldurulup mühürlendiğinden emin olmak için kullanılan kritik verilerden çimento döküm kaydını tutmaktan vazgeçilmişti. Buna gerek olmadığına karar verilmişti. Genelde her şey yolunda gidiyor gibiydi.

20 Nisan sabahı 07:55'te kuyudaki basınçla ilgili son testler tamamlandı. Kısa bir tartışma sonunda sonuçların tatmin edici olduğuna hükmedildi. Oysa durum yanlış değerlendirilmişti. Yerin derinliklerinde, deniz yatağının binlerce metre altında sinsi bir tehlike fark edilmeden içten içe kaynıyordu. Kuyuyu sımsıkı mühürlemiş olması gereken çimentodan petrol hatta daha da tehlikelisi, gaz sızıyordu.

Saat 09:41'de yakınlardaki Damon Bankston gemisinin kaptanı kuyu çevresinden olağanüstü bir kuvvetle fışkıran bir çamur tabakasını fark eder. Telaşla Deepwater Horizon'u arar. Telefona çıkan görevliye kuyuda bir "sorun" olduğunu ve oradan derhal uzaklaşmasını söyler. Derken hat kesilir.

"BİR SORUNUMUZ VAR"

Sondaj aletinin üzerindeki delgicilerden biri panik içinde şefine koşar. "Bir sorunumuz var. Kuyu patladı" der. İnsanlar paniğe kapılmaya başlamıştır; fakat o kritik anda kafa karışıklığı, iletişimsizlik, bilgi yetmezliği bu tür ekstrem durumlara uygun eğitim yokluğu gibi nedenlerle, doğru dürüst bir önlem alınamaz.

Yine de son bir savunma duvarı daha vardı—okyanusun dibindeki 450 tonluk 5 katlı patlama koruyucu seti. Mahmuz denen güçlü kıskaç gibi uçların bulunduğu bu alet boruyu dilimleyerek kuyuyu tıkamak, böylelikle yükselen petrol ya da gazın patlama olasılığının önüne geçmek amacıyla yerleştirilmişti. Bu, diğer bütün işlemlerin sonuçsuz kalması halinde devreye girecek son emniyet supabı, son aşılmaz koruma hattıydı. Patlama önleyici çalıştırıldı. En hayal edilemeyecek şey gerçekleşti ve kıskaçlar boruyu tam anlamıyla—3,5 cm ebadında—parçalamayı başaramadı.

09:47'de dehşet verici bir tıslama duyuldu. Ekipteki elemanların o güne kadar duydukları en berbat sesti bu. Kuyudan gaz kaçağı olduğunu bildiriyordu. Gaz bir yerden bir kıvılcım buldu. 09:49'da platformda yeri göğü sarsan korkunç bir patlama meydana geldi, onu ardından önce ikinci bir patlama, derken peş peşe birçok patlama izledi. Sondaj makinesinin enerjisi kesildi. Burnunu yukarı kaldırıp şiddetli bir sarsıntıyla inledi. Her yanı dağılıp paramparça oldu, merdivenler yıkılıp çöktü. İşçiler sağa sola savruldu. Tüm sondaj platformu azgın alevlerin içine gömüldü.

Çalışanların bir kısmı doğrudan denize yöneldi. Birçoğu iki cankurtarana hücum etti, içlerinden bazıları ağır şekilde yaralanmış, acı içinde kıvranıyordu, zar zor Damon Bankston'a ulaştılar. Diğerleri denizden

toplandı. Sahil Güvenlik gece yarısına varmadan yetişti ve arama kurtarma çalışmaları başladı. Kazadan iki gün sonra 22 Nisan'da Deepwater Horizon yıkıntıya dönüşmüş bir halde battı. Ertesi gün sağ kalanları arama çalışması sona erdi. 126 kişilik ekipten 11'ine ulaşılamadı.[6]

ZAPTETME YARIŞI

Bu kazanın gerçekleştiği güne kadar, derin sularda meydana gelebilecek bir kaza durumunda patlama önleyiciyi düzgün çalıştırmanın dışında, petrol akışını kesmek için geliştirilmiş yerleşik bir yöntem yoktu. Onun işe yaramaması durumunda tek seçenek, hasarlı kuyuyu mühürleyebilmek için içini boşaltmak amacıyla bir tahliye deliği açmaktı. Bu da en az üç ay sürüyordu. Gerek endüstri gerekse hükümet çevrelerinin bu boyuttaki bir felakete hiç ihtimal vermediği anlaşılıyor. BP'nin baş yürütmecisi Tony Hayward "tüm kurumsal değerlendirmelerimizin mümkün olamayacağını söylediği" bir kazaydı bu, demişti.[7]

Geçtiğimiz on yıllarda birkaç tane çok ciddi kaza ve büyük patlama meydana geldi. Bunlar arasında en şiddetlisi 1988'de 167 cana mal olan İskoçya kıyılarındaki Piper Alpha platformu yangınıydı. Bu felaket Kuzey Denizi yasaları ve güvenlik uygulamalarında ciddi değişikliklere yol açtı. Meksika Körfezindeki son büyük patlama 1979 yılında Yucatan Campeche Körfezindeki bir Meksika kuyusunda gerçekleşti. 2009 Ağustosunda Timor Denizinde Avustralya ile Endonezya arasındaki bir kuyudan on hafta boyunca her gün 2000 varil petrol denize aktı. Buna karşılık 1969 Santa Barbara olayından sonra bir daha ABD sularında kayda değer bir patlama yaşanmadı. 1971 ile 2009 arasında ABD içişleri bakanlığı kayıtlarına göre patlamalar sonucu federal sulara yayılan petrol miktarı sadece 1800 varildi—yıl başına 45 varil.[8]

Ama şimdi hiç beklenmeyen olay meydana gelmişti ve akıntıyı durdurmak gerekiyordu. Sonuçta BP, yükleniciler, diğer şirketler, dışarıdan gelen uzmanlar, başta petrolü çok az tanıyan ancak çabucak uzmanlaşmak zorunda kalan hükümet eksperleri ve hükümetin bilim adamlarının başvurdukları ileri teknolojiye dayalı mühendislik doğaçlamalarından oluşan bir süreç başladı.

Akışın önüne geçmek için denenmedik yol yöntem kalmadı. Ama hepsi boşunaydı. Sonunda Temmuz ortalarında kazadan tam seksen sekiz gün sonra, yeni bir tasarım uyarınca üzerine kapatıcı bir madde yığıldı. Bu uygulama sızıntıyı durdurdu. Artık Macondo kuyusundan petrol çıkmıyordu. İki ay sonra tahliye kuyusundan asıl kuyuya ulaşıldığı 19 Eylül günü hükümet Macondo'nun "tamamen ölmüş" olduğunu açıkladı.[9]

"YAYILMAYLA MÜCADELE"

Körfezde en büyük ekonomik darbeyi başta kayıkları hareket edemez hale düşen balıkçılar ile sahil bölgelerindeki turizm sektörü yedi. En ciddi etkilenen kesim Louisiana'nın bataklığa dönüşen kıyı suları oldu.

Hükümet ve petrol endüstrisi patlamaya olduğu gibi, onun çevre üzerindeki sonuçlarına karşı da hazırlıksızdı. Bundan yirmi yıl önce, Alaska'daki Exxon Valdez kazasından sonra, bir tankerin karıştığı bir kazaya müdahale etmek amacıyla Petrol Kirliliği Yasası ve Petrol Sızıntısı Yükümlülüğü Vakıf Fonu kurulmuştu. Ancak bir tanker kazasının yol açabileceği petrol kirliliği ne kadar ciddi olsa da, eninde sonunda belli bir sınırı vardı. Bir tankerin kapasitesi bellidir.

Bu ölçüdeki bir patlama karşısında ne yapılacağı konusu yanıtsızdı. Olaya müdahale ederek petrolü durdurma çalışmasına katılan çeşit çeşit gemi sayısı 6700'dü; sahil boyunca ise kumsalları temizlemek için yine koca bir ordu görev başındaydı. Temizleme çalışmalarına katılan kişi sayısı toplamda 45.000'e ulaşmıştı.

Körfezin eski haline dönmesinin onlarca yıl süreceğini, bazı bölgelerin ise bir daha asla eski haline dönemeyeceğini söyleyenler oldu. Ama 2010 Ağustosunda Ulusal Bilim Akademileri o ana kadar sızan petrolün dörtte üçünün buharlaşmış, kontrol altına alınmış ya da çözünmüş olduğunu tahmin ettiklerini açıkladı. Macondo'nun sonuçlarının korkulduğu kadar ağır olmayacağı açıklık kazanmaya başlamıştı.[10]

Bizzat deniz, çözüme önemli bir katkı yapıyordu. Körfezin dibindeki yarıklardan doğal yolla sızıp kaybolan petrol miktarının yılda bir milyon varili bulduğu tahmin ediliyordu, ayrıca sıcak sular uzmanlık alanı petrol olan hidrokarbonalestik denilen mikropları beslemişti. Bu

mikroplar için Macondo petrolü beklenmedik bir ganimetti, zaman kaybetmeden üzerine çullandılar. Sonunda petrol beklenenden daha hızlı bir şekilde özelliğini yitirdi ve yok oldu. 20 Eylül 2010'da kuyunun tamamen battal olduğu resmi açıklamasının yapıldığı günün ertesinde *New York Times* çevre sonuçlarının korkulandan çok daha az korkutucu çıktığını yazdı. "Geçen haftalar içinde Körfez bölgesi bahar aylarındaki son derece korkunç beklentilerden kurtulmuş görünüyor."[11] Sonraki birkaç ay süreyle devam eden araştırmalar mikropların kuyudan sızan petrol ve gazın büyük kısmını yok ettiğini ortaya çıkardı. Bir bilim adamının sözleriyle: "Bakteriler bizim beklediğimizden daha etkili bir iş çıkardılar."[12]

Ancak uzun erimli sonuçlar konusunda pek çok belirsizlik hüküm sürüyor—Körfezin dibinde kuyunun çevresini Macondo petrolünden yayılan zararlı bir örtü kaplamış olabilir mi? Kıyılarda hafif bataklık ve sulak alanlar üzerindeki etkisi ve deniz yaşamı ile yaban hayatı üzerindeki uzun erimli etkileri neler olacak? Bunu sadece zaman söyleyebilir.

HÜKÜMET VE ŞİRKET

ABD'nin dış kıta sahanlığının yüzde 85'i yıllardır sondaja kapalıydı. Başkan Barack Obama 31 Mart 2010 günü kazadan üç hafta önce Virginia kıyısı ile Körfezin doğusunda alan açma sürecini başlattı. Ama kendi siyasi tabanından gelen sert bir muhalefetle karşılaştı. Kazadan sonra çalışmalar durdurularak, bu alanlar yine sınır dışına alındı.[13]

Obama yönetimi Meksika Körfezindeki bütün sondaj çalışmalarını geçici bir süre durdurdu. Durdurma kararı, süresi dolunca resmen kaldırıldıysa da, daha uzun boylu incelemelerden geçirilmesi, daha karmaşık ve zaman alan yasal denetimler, karar alma sürecindeki yavaşlama ve karar alma mekanizmasının muhtemelen zaman zaman tamamen durması gibi nedenlerle bu çalışmalar bir süre fiilen çok yavaş bir tempoda ilerledi. Obama yönetimi yasa koyucularla sanayi arasındaki herhangi bir "yakınlık" belirtisinden kaçınmak için açık deniz yasal düzenlemeler aygıtını yeni baştan organize etti. Güvenlik denetim görevlileri birkaç yüz mil uzaktaki platformları denetlemeye giderken öğle yemeklerini

yanlarında götürmek zorundaydılar ve sıcak bir günde kendilerine ikram edilecek bir bardak soğuk suyu bile kabul etmeleri yasaktı.

Bu kaza ve sonuçları derin sularda petrol arama ve çıkarma yeteneğinin, tüm güvenlik sistemlerinde meydana gelebilecek bir yetersizlikle başa çıkma kapasitesinin önünde gittiğini göstermiş oldu. Aşırı baskı altında, yıllar sürebilecek acil müdahale eğitim çalışması aylara sıkıştırıldı. Sonradan bir araya gelen pek çok şirket başlangıç olarak birkaç milyar dolar koyarak büyük bir kaza anında kuyuyu hızla kapatacak ve sızıntıyı temizleyecek beceri ve araçlara sahip Marine Well Containment Corporation'ı kurdular. İki düzine farklı şirketten oluşan başka bir grup da, bir kaza halinde seri bir şekilde uzmanlık ve ekipman temin edebilecek bir derin su müdahale konsorsiyumu olan Helix Well Containment Group'u meydana getirdi. Macondo kuyusunun kapatılmasında ekipmanı kullanılan şirket, Helix'ti.

Kazanın nedenine gelince, varılan sonuç (çoğunlukla her önemli kaza sonrası yapılan incelemede belirlendiği üzere) olayın tek bir nedenden değil, hepsi üst üste binip felaketi tırmandıran bir dizi hata, ihmal ve rastlantıdan—insani akıl yürütme, mühendislik tasarımı, mekanik ve operasyonel—kaynaklandığı şeklindeydi. Bu unsurlardan biri eksik olsaydı, bu felaket yaşanmayabilirdi.[14]

Başkan Obama tarafından görevlendirilen ulusal komisyonun vardığı kesin sonuç böyleydi. "Kuyu, bir dizi ayrı risk etmeni, ihmal ve düpedüz hatanın birleşerek böyle bir olayı önlemek amacıyla alınan önlemleri etkisiz bırakması sonucu patlamıştır. Ancak Macondo'daki hata ve ihmaller en önemli tek bir yetersizliğe indirgenebilir: yönetim zafiyeti... Derin suda patlama istatistiksel açıdan kaçınılmaz değildir." Buradaki yanlışlarla ilgili tanı ve tartışmalar—bu deneyimden çıkarılabilecek dersler—yıllarca sürecektir.[15]

Meksika Körfezinin kaynak bakımından zengin derin suları büyük olasılıkla ABD'nin yurtiçi enerji arzının ana direklerinden biri olmaya devam edecektir. Deniz petrol endüstrisinin ekonomi ve enerji açısından önemi çok büyüktür. 2010'da sadece Teksas, Louisiana, Mississippi ve Alabama gibi dört Körfez eyaletinin denizdeki petrol tesislerinde

400.000 dolayında insan çalışıyordu. Ayrıca açık deniz petrol ve gaz sanayi, on yıllık bir dönemde hükümete vergiler ve imtiyaz haklarıyla elde ettiği bir trilyon doların üçte birini kazandırabilir.[16]

Ancak Meksika Körfezinin en azından önümüzdeki birkaç yıl boyunca eskisinden daha sessiz ve daha az hareketli kalacağı açık. Buna karşılık, arama faaliyetinin esas yükünü taşıyan sondaj makinelerinin bir kısmı Körfezden ayrılıp, derin suları hâlâ dünya enerjisinin büyük sınırı olarak görmeye devam eden bölgelere göç ediyor.

PRESALT: SIRADAKİ SINIR

Bir sonraki en belirgin hedef Altın Üçgende Batı Afrika ile en başta Brezilya arasındaki diğer noktalardı. Bu dönemde Brezilya ABD'nin önüne geçip dünyanın en büyük derin su üreticisi olmuştu. Petrobras'ın başkanı Jose Sergio Gabrielli şöyle diyor: "Petrol bulmamız lazımdı. Kıyıda bulamadık, öyleyse kıyıdan açıklara yönelelim, dedik." Bugün Brezilya, neredeyse yüz yıldır Latin Amerika'nın en önde gelen üreticisi olan Venezuela'yı da geride bırakarak dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biri olma yolunda ilerliyor. Bunun nedeni önünde çok geniş yeni ufuklar açan devasa kapasite artışıdır.

Açıktaki Santos Havzası Brezilya'nın güney kıyılarına paralel olarak 900 kilometre boyunca uzanır. Deniz yatağının altında ortalama 1800 metre kalınlığında bir tuz katmanı bulunmaktadır. Meksika Körfezi de dahil olmak üzere başka yerlerde tuz katmanının altından petrol çıkarılmaktadır, ama hiçbiri bu kadar geniş bir alana yayılmış değildir. Santos Havzasında tuz tabakasının altında petrol olduğu sanılmaktadır, ancak bu koşullarda sismik araştırma yapma—yeraltındaki yapıların haritasını çıkarma—olanağı yoktur, çünkü tuz sismik sinyalleri bozarak değerlendirme yapma olanağı vermemektedir. Gabrielli "Dönüm noktasına salt matematikle ulaştık" dedi. "Algoritmaları geliştirerek, sinyal çarpıklıklarını düzeltip tuz katmanının altını anlama olanağı elde ettik."

İlk keşfedilen Parati sahasıydı. Petrobras aynı anda ortakları BG ve Galp ile birlikte, şirketin o güne kadar el attığı en zor alan olan Tupi sahasında delme yapıyordu. Maliyeti 250 milyon dolara ulaşmıştı; 1800

metrelik suyu geçip, 4500 metre deniz yatağının altına inmişlerdi. Çamurumsu dip tortusu gibi sürekli hareket eden tuz katmanının özel yapısına uygun önemli ölçüde yeni teknolojiye gerek duyuluyordu.

Petrobras'ın arama bölüm başkanı Guilherme Estrella yönetim kuruluna kuyunun durumu hakkında rapor verirken uzun bir öyküyle söze başladı; 160 milyon yıl önce Afrika ile Latin Amerika kıtaları birbirinden koparken tuz tabakalarının, eskiden beri orada olan ve presalt (tuz öncesi) diye bilinen petrol rezervlerinin üzerinde biriktiğini anlattı.

Gabrielli "Onu dinlerken" dedi, "Estrella'nın harika bir jeolog olduğunu, ama hayal kurduğunu sanıyorduk. Ne ki, önümüze koyduğu an, hepimizin soluğu kesildi."

Bu kuyu süper dev bir alan yakalamıştı—en az çıkarılabilir durumda 5 ila 8 milyar varil rezerv—2000 yılında Kazakistan'ın Kaşagan Havzasındaki keşiften sonra en büyük ikinci rezerv. Diğer kuyular da delindikçe, Santos Havzasındaki presalt yataklarının uçsuz bucaksız bir yeni petrol kaynağı olduğu netlik kazandı. Brezilya'nın o zamanki devlet başkanı Luiz Inacio Lula da Silva bu olayı "Brezilya'nın ikinci bağımsızlığı" olarak tanımladı.[17]

Bu havzadaki çalışmalar az çok planlı bir şekilde, fazlaca önemli düş kırıklıklarına yol açmadan ilerlerse Brezilya on beş yıla kalmaz, Venezuela'nın bugünkü üretiminin iki katı kadar, yani günde altı milyon varile yakın petrol üretir hale gelebilir. Gereken yatırım çok büyük—yarım trilyon dolar ve üzeri—ama Brezilya'yı dünyadaki petrol üreticileri listesinde en üst sıraya oturtacağı kesin; gelecek on yıllarda dünya petrol arzının temel taşlarından biri olur.

ÇEPERDEN ANA AKIMA: KANADA PETROLLÜ KUMLAR

2003 Nisanında Irak Savaşının başlamasından birkaç hafta sonra ABD Senatosu uluslararası güvenlik konularını görüşmek üzere toplandı. Dış ilişkiler alt komisyonu başkanı duyduklarına inanamıyordu: İlgililerden biri "İnsanların pek üzerinde durmadığı çok dramatik bir şey oldu" dedi. "1980'lerin ortalarından bu yana dünya petrol rezervinde ilk kez ciddi bir artış gözlendi." Ama Ortadoğu'da değil. Genelde dünyanın

en büyük ikinci rezervinin Irak'ta bulunduğu söylenir. Ama bu artık geçerli değil. Kanada varlığı kanıtlanmış petrol rezervleri bakımından olağanüstü bir sıçrayış gerçekleştirerek—5 milyar varilden 180 milyar varile—Suudi Arabistan'ın arkasından ikinci sıraya yerleşti.[18]

Kanada'nın açıklaması önce şaşkınlıkla, hatta kuşkuyla karşılandı. Ama ileriki yıllarda herkes tarafından kabul gördü. Bu ankonvansiyonel petrol kaynağı—Kanada'nın petrol kumları—ABD'nin kapısının eşiğinde bulunmak gibi son derece stratejik bir konuma sahipti.

Yıllar boyunca petrol kumları—tar kumu da denir—fiilen çeperde bile kabul edilmeyecek kadar önemsiz bulunur ve pek üzerinde durulmazdı. Oysa son birkaç yıl içinde petrol kumları Kuzey Amerika için en hızlı büyüyen arz kaynağı olduğunu ortaya koydu. Bu alanın geliştirilmesi Kanada'yı dünyanın en büyük beşinci petrol üreticisi yapacaktır. Bunun ABD açısından önemi büyüktür. Eğer "petrol kumları" bağımsız bir ülke olsaydı, ABD'nin ham petrol ithalatı yaptığı en büyük ülke olurdu.[19]

Petrollü kumlar daha çok Kanada'nın Alberta eyaletinin kuzey kısmında, Athabasca diye bilinen bir bölgede bulunuyor. Bölge kum ve kile gömülü yapışkan bitümden oluşuyor. Çok ağır bir petrol formu olan bu asfaltımsı sakız çoğunlukla klasik petrol gibi akışkan nitelikte olmayan bir madde kıvamındadır. Bu yüzden bu maddeyi çıkarmak ticari açıdan zahmetlidir. Ama hava sıcak olduğunda, az miktarda bitüm topraktan kalın, ziftimsi bir sıvı halinde sızar. İlk yüzyıllarda yerliler bu maddeyi, sandallarını kalafatlamak için kullanıyordu.

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında bu sızıntıdan ötürü heyecana kapılan birkaç bilim adamı, zengin olma hayaliyle harekete geçen maceracılarla birlikte, kuzey Alberta'daki Athabasca Nehri ile ve McMurray Kalesi gibi—dış dünyayla eğer havalar izin verirse yılda dört kez postayla bağ kurabilen bir düzine kütükten yapılma kulübeden ibaret bir topluluk—ücra noktalara akın etmeye başladılar. Öncüler McMurray Kalesi çevresinde uzanan bataklık düzlüklerin petrol kum rezervi bakımından zengin olduğuna dair işaretlere ulaştılarsa da, bu kaynağı çıkarmak için uygun bir yol bulmanın olanaksız olduğu sonucuna vardılar. 1925 yılında Alberta Üniversitesinden bir kimyager sonunda katranı kum ve kilden ayırmak ve akıcı hale getirmek için bir çözüm buldu—ama sa-

dece laboratuvarda. On yıllarca süren araştırmalar sonunda kumdan sıvı petrolü ayırmanın ticari açıdan uygun bir yolunu bulma çabaları sonuçsuz kaldı.

Ancak petrol kumlarından vazgeçmeye yanaşmayan bir avuç kişi vardı. Bunlardan biri de, bir meslektaşına göre "bu kaynağın sevdalısı" olan Sun Oil'in başkanı J. Howard Pew'di. Sun ilk yerinde petrol kumu projesini 1967'de başlattı. Pew'e göre "Bu atom çağında yeterli miktarda petrol temin edemeyen hiçbir ulus kendini uzun süre güvende hissedemez"di. "Athabasca bölgesinden elde edilecek petrolün önemli bir rol oynaması kaçınılmaz." Büyük Kanada Petrol Kumları Projesi alanındaki kumluklar kazılıp yeryüzüne çıkarıldıktan sonra, içindeki katran burada sıvılaştırıldı. Ancak elde edilen sonuçlar uzun süre doyurucu olmaktan uzak kaldı. Girişimin karşısına ardı ardına yeni mühendislik sorunları çıkıyordu.[20]

Büyük teknik zorluklara ek olarak çalışma koşulları da yıpratıcıydı. Kışın ısı -45 dereceye kadar düşüyordu. Muskeg (yosun bataklığı) olarak bilinen bataklık arazi öyle bir donuyordu ki, üzerinde kamyon dolaşabiliyordu. Baharda ise bataklığın zemini koca bir kamyonu tamamen yutabilecek kadar gevşekleşiyordu.

İş koşulları da ağırdı. 1970'lerde Kanada son derece milliyetçi, yüksek düzeyde vergilendirilen bir enerji politikası izliyordu. Bu yaklaşım dönemin genel atmosferini yansıtıyor olabilirdi, ama yüksek riskli, uzun yıllara yayılan, milyarlarca dolarlık bir girişim açısından hiç elverişli değildi. Zorluklar karşısında faaliyet durdu, şirketler eşyalarını toplayıp başka yerlerde yatırım aramaya başladı.

DEV KAYNAK

Petrollü kumun büyük çaplı bir ticari kaynak olarak kendini kanıtlaması, kritik bir vergi reformu ve devlet müdahalesinin yumuşaması ile birlikte teknolojideki önemli ilerlemelerin etkisiyle, ancak 1990'ların sonlarına doğru mümkün oldu. Kazı çalışmaları modernize edildi, çapı genişletildi ve esnekleştirildi. Sabit taşıyıcı kayışların yerine dünyadaki en büyük lastiklerle çalışan ve petrollü kumu alıp katranından

ayrıştırıldığı kademeye taşıyan dev kepçeleri olan devasa kamyonlar kullanıldı. Rafine işleminde katran hafif ince ham petrole yakın üstün kaliteli sentetik ham petrole dönüştürülüyordu; sonra bu petrol klasik bir rafineride işlenerek benzin, dizel, jet yakıtı ve diğer bilinen ürünler haline getiriliyordu.

Aynı zamanda petrollü kumlarda farklı bir üretim yöntemi geliştiren bir teknolojik atılım gerçekleştirildi—kazıp çıkarma yoluyla değil de, *in situ* ("yerinde" anlamında Latince bir sözcük); bu yöntemle üretim zincirinin en kritik halkası yerinde, yani yeraltında uygulanıyordu. Bu, pek çok nedenle, son derece önemliydi; çünkü petrollü kumun yüzde 80'i yüzey madenciliği açısından fazlaca derinde bulunuyordu.

In situ işlemde yeraltındaki katranı ısıtmak için toprağın altına enjekte edilen çok sıcak buharı üretmek için doğal gaz kullanılır. Böylece elde edilen sıvı—katran ve sıcak su bileşimi—bir kuyuya ve yeryüzüne akıtılabilecek bir akışkanlık düzeyine ulaşmış olur. En bilinen işlemin adı "*seg-dii*" diye telaffuz edilen SAGD'dir: buhar destekli yerçekimi drenajı. Bu, yarım yüzyılın "petrollü kum teknolojisindeki en önemli gelişme" olarak kabul edilir.[21]

1997'den sonra bugün artık "dev kaynak" adıyla anılan Alberta petrollü kumlarına akıtılan toplam yatırım miktarı 120 milyar doları aşmıştır. Petrollü kumlardan elde edilen üretim 2000 yılında günde 600.000 varilken, iki kat artarak 2010'da yaklaşık 1,5 milyon varile çıktı. 2020'de bir iki kat daha artarak günde 3 milyon varile çıkması bekleniyor—bu, Venezuela'nın da Kuveyt'in de bugünkü üretim düzeyini geride bırakacak bir rakam. Kanada'nın klasik petrol üretimini de bu rakamın üstüne eklediğinizde, Kanada 2020'de günde neredeyse 4 milyon varile ulaşabilir.

Gerçi petrollü kum alanlarında yapılan üretimin kendine özgü birtakım zorlukları var. Projeler görece uzak bölgelerde çok büyük sanayi tesisleri kurulmasını öngörüyor. Özellikle gerek emek gerekse donanım bakımından rekabetin kızıştığı zamanlarda yeni petrol çıkarma maliyetinin en yüksek düzeye ulaştığı yerler buraları. Buna karşılık arama riski bulunmayışı dengeleyici bir etmen oluşturuyor; burada kaynağa klasik petrol kuyularındaki gibi ulaşılmıyor ve projeler hayli uzun ömürlü oluyor.

Çevre sorunlarıyla ilgili sıkıntılar, madencilik işlemlerinin görsel açıdan dramatik nitelikteki yerel etkilerinden kaynaklanıyor. Ancak bunlar da sınırlı. Bugüne kadar ziftli kumların kazımı sırasında bölgede bırakılan tüm ayak izinin kapladığı yer, Alberta eyaletinde 595 kilometre karelik Teksas eyaleti büyüklüğünde bir alandır. Bir madenin yüzeyi tükendiğinde operatörlerden toprağı eski haline getirmeleri istenir. Yoğurt kıvamında bir tortu oluşturan madencilik çalışmaları kalıntıları atık havuzlarında toplanır. Bu toksik madde havuzlarıyla ilgili kurallar, endüstrinin diğer faaliyetleri gibi, eyalet yasalarıyla düzenlenmiştir. Son dönemde yasa koyucular tarafından yeni işlemlerde bu havuzların etkilerinin daha ileri ölçüde azaltılması öngörülmektedir. Atık havuzları toplamda 170 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır.[22]

Diğer önemli çevre sorunları kesinlikle yerel nitelikte olmayıp, en tartışmalı konulardandır. *In situ* işlem sırasında sera gazı, özellikle de karbondioksit salımı söz konusudur. Katranı akışkan hale getirmek için yeraltına verilen aşırı yüksek ısıyı üretme gereksinimi, bu salım miktarını bir varil petrol üretimi ortalamasının üzerine çıkarmaktadır.

Klasik petrol çıkarma yöntemleriyle kıyaslandığında bu etki ne kadar yüksektir? Bunu ölçmenin en güvenilir yolu "kuyudan tekere kadar" analiz yöntemidir. Bu şekilde üretimin başlangıç aşamasından yakıtın konduğu araba motorunun egzozundan çıkan atığa kadar tüm zincirin içerdiği toplam CO_2 miktarı ölçülür. Bir dizi araştırma, ABD'de atmosfere ziftli kumdan elde edilen bir varil petrol için ortalama bir varil petrole göre, yüzde 5 ila 15 arasında fazla CO_2 verilmekte olduğunu göstermiştir. Aradaki farkın bu kadar küçük olmasının nedeni, üretilen CO_2'nin büyük bölümünün araçların motorunda yakıldığı ve egzozdan atıldığı sırada ortaya çıkmasıdır.[23]

Ziftli kumdan petrol üretme teknolojileri evrimini sürdürüyor ve her gelişmeden yararlanarak üretim alanlarında çevre üzerindeki ayak izlerini azaltmaya ve CO_2 salımını düşürmeye gayret ediliyor. Endüstrinin boyutları büyüdükçe Ar-Ge sorunları şirketlerin yalnız Alberta eyaletiyle değil, Kanada federal hükümetiyle de daha geniş bir işbirliğine yönelmesini gerektirecektir.

Kaynağın boyutları ve güvenilirliği bu özel sanayinin evriminin sürmesine öncelik kazandırıyor. Zira ziftli kumlar muazzam bir kaynak

niteliği taşımaktadır. Şu anda ziftli kumlardan çıkarılabilir durumdaki 175 milyar varil petrol, "yerinde" bulunduğu tahmin edilen 1,8 trilyon varil petrolün sadece yüzde 10'udur. Geri kalan yüzde 90'ın çıkarılması için yeni teknolojik ilerlemelere gerek duyulmaktadır.

YER ÜZERİNDEKİ RİSKLER

Ankonvansiyonel petrol kaynaklarının yoğunlaşmış bulunduğu dünyanın öteki tek bölgesi Kanada'nın ziftli kum alanındaki rakibi olan Venezuela'nın Orinoco kuşağıdır. Burada da petrol, kil ve kum karışımına yedirilmiş katran biçiminde bulunmaktadır. Yeni teknolojiler ve yüklü bir yatırımla Orinoco'dan çıkarılabilecek olan petrol miktarı çok büyüktür. Ancak Orinoco'dan sağlanabilecek arz miktarıyla ilgili öngörüler son yıllarda oldukça düşürüldü—ancak bunun nedeni kaynaklarının sınırlı oluşu değil, yer üzerinde karşılaşılan etmenlerdi.

Venezuela'da 2007 1 Mayısı bir güç gösterisiyle başladı. Ordu Orinoco Petrol Kuşağındaki Faha tesislerine el koymak üzere harekete geçti. Bu harekât, baştan aşağı kırmızı giysilerle Jose sanayi kompleksinin platformuna çıkan Başkan Hugo Chávez'in alanda toplanmış petrol işçilerine yapacağı açıklamanın giriş bölümüydü: Bu dev sanayi işletmesini kamulaştırıyordu. Jetler gökyüzünü yırtarken, başkan "İşte böylece ulusal kaynaklarımızı millileştiriyoruz" dedi. Olayın önemini vurgulamak amacıyla hemen arkasına asılı dev bayrağın üzerinde şu sözler yazılıydı: "Sosyalizme Giden Yolda Petrolümüz Üzerinde Tam Egemenlik." İzleyicileri her zamanki mavi başlıklarının yerine kızıl devrim başlıkları takmış ve millileştirmeyi kutlamak için kırmızı tişörtler giymiş petrol işçileriydi.

Bu, Chávez'in ülkenin siyasi kurumlarını ve ekonomisini Bolivar Devriminin hizmetine sunma yönündeki uzun girişimler serisinin adımlarından biriydi. Ama Orinoco eşsiz bir ödüldü. 140.000 km^2 bir alanı kaplayan 600 kilometre boyunca uzanan bölgede tahminen 513 milyar varil teknik olarak çıkarmaya elverişli petrol rezervi bulunuyordu. Ama bu rakam ekonomik bakımdan o an için üretime elverişli olan miktarın çok üzerindeydi. Ve Kanada'daki gibi, genel potansiyel çok daha büyüktü: 1,3 trilyon varil dolayında.

Orinoco'daki katranı ayrıştırmak çok zor. Kanada'daki ziftli kumlar gibi Orinoco kuşağının son derece ağır petrolü (EHO) o kadar yoğun ve vıcık vıcık ki, akışkan hale getirmek çok güç. Sınırlı üretime 1970'li yıllarda başlandığı halde, maliyet ve teknoloji ciddi bir sorun oldu.

Bu kaynaktan önemli miktarlarda malzeme çıkarıp akışkan petrole dönüştürmek üzere rafine etmek için çok büyük yatırımlar ve gelişkin teknoloji gerekiyordu. 1990'larda Venezuela'da her ikisi de yoktu. Orinoco devlet petrol şirketi PDVSA'nın tek başına altından kalkamayacağı kadar büyük ve karmaşıktı. Orinoco 1990'lı yıllarda Venezuela'nın uluslararası şirketleri ortak ya da hizmet sağlayıcı olarak geri çağırdığı *La apertura* diye bilinen petrol açılımının öne çıkan bölümü oldu.

Yarım düzine kadar uluslararası şirket PDVSA'yla ortaklık kurarak 20 milyar doların üzerinde yatırım yaptı. Aynı zamanda teknolojiyi de geliştirdiler. On yıl içinde ortak girişimler günde 600.000 varil üretime ulaştı; gelişmeler daha fazlasının yolda olduğunu gösteriyordu.

Ancak Chávez'in Bolivar Devriminin ardından Orinoco'ya el konmasının artık bir an meselesi olduğu ortaya çıkmıştı. Chávez'in de yaptığı gibi, "Venezuela sosyalizmini inşa edebilmek için", Orinoco'nun millileştirilmesi için 1 Mayıstan daha uygun bir gün olabilir miydi? Böylece "'Petrol açılımını' gömmüş olduk" diyordu Chávez. Ve "Kahrolsun ABD imparatorluğu" sözleriyle noktayı koyuyordu.

Bazı Batılı şirketler yerinde kaldı, ama rolleri bir hayli daraltılarak. Vietnamlılar ve Ruslar başta olmak üzere, yeni operatörler geldi. Venezuela hükümeti Orinoco'nun üretimini 2013'e kadar üçe katlayıp günde 2 milyon varile çıkarmayı hedef olarak belirledi. Oysa diğerleri mevcut finansal ve teknik meydan okumalar karşısında o günkü düzeyin bile korunabileceğinden endişeliydiler. Kaldı ki, yatırım ve yönetici kadro kaybından ötürü, Venezuela'nın diğer bölgelerindeki üretim düşüşe geçmişti.

Yine de 1 Mayıs 2007 Chávez açısından bir zafer günüydü. Ancak onun konuşmasını bir buçuk saat boyunca kızgın güneş altında dinlemek zorunda olan ve yeni patronlarından pek emin olamayan işçiler için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildi. "Bizi patronlarımız getirmişti. İşimizi kaybetmek istemiyorduk" diyor işçilerden biri. Herkesin

alanda bulunmasını garantiye almak için bütün işçileri konuşmanın yapılacağı yere taşıyacak otobüsler ayarlanmıştı.

Böylece Jose sanayi kompleksinde kızgın güneş altında, hem Bolivar Devrimi ile liderinin yeni bir zaferi, hem de dünyanın en zengin kaynak yoğunluğunun ortasında yer üzerindeki riskin anlamı—burada devrim kızılı giysileri içinde—çok belirgin biçimde kendini göstermiş oluyordu.[24]

DOĞA ANANIN DÜDÜKLÜ TENCERESİ

Ankonvansiyonel petrol yelpazesinin çeşitliliğine karşın, hepsinin ortak bir noktası var: Varlığı uzun süredir bilinmekle birlikte, ticari ölçekte çıkarılması olanaksız görünen kaynakları kullanıma açmak için bir yol bulabilmek.

Petrol şeyli denen konu için de bu tür bir çığır açıcı atılım bekleniyor. Petrol şeyli yüksek yoğunlukta petrolün olgunlaşmamış işaretçisi olan kerogen içerir. Kerogen doğa ananın düdüklü tenceresinde milyonlarca yıl kalıp da petrol sayılabilecek noktaya gelmesi için yeterli süreyi tamamlamamıştır. Petrol şeyli kaynaklarının çok büyük olduğu tahmin edilmektedir: 6 trilyonu, çoğu Rocky Dağlarında yoğunlaşmış halde ABD'de bulunan 8 trilyon varil. Birinci Dünya Savaşındaki benzin kıtlığı sırasında *National Geographic* "çocuklarının çocuklarının bile kuşaklar boyu tüm talebini karşılayabilecek benzin arzı" sağlayacağı için "motorlu taşıtı olan herkesi sevindireceği" kehanetinde bulunuyor ve şöyle devam ediyordu: "Atsız araçların tahttan düşme tehlikesi kesinlikle ortadan kalkmıştır." Fakat o tarihte petrol şeyliyle ilgili ilk umutlar yüksek maliyet, uygun teknoloji yokluğu ve konvansiyonel petrolün bolca bulunması gibi nedenlerle tamamen gömülmek zorunda kaldı.

1970'lerdeki petrol krizinin yaşandığı on yılın bitiminde, İran Devriminin yarattığı panik ve şok ortamında, Washington'da günde 5 milyon varil sentetik yakıt temin edecek yeni bir sanayi yaratmak ve ayrıca ulusa "hiçbir şey yapmadan oturup beklemek yerine 'bir şeyler yapıldığı'"nı göstererek bir psikolojik destek vermek amacıyla güçlü bir kampanya başlatıldı. Carter yönetimi enerji bağımsızlığını sağlamanın bir yolu olarak bu "sentetik yakıt"ı geliştirmeye on milyarlarca dolar

harcamak üzere 88 milyar dolarlık bir program kabul etti. Listenin birinci sırasında petrol şeyli yer alıyordu. Petrol şirketleri büyük projeler ilan ettiler. Ancak birkaç yıla kalmadan bu projeler birden sonlandırıldı. Petrol şeyli kampanyası dünya pazarında petrol fazlalığının yükseldiği, fiyatların düştüğü ve—daha ticari bir ürün ortaya çıkmadığı halde—petrol şeyli maliyetlerinin fırladığı bir döneme denk gelmişti.[25]

Yine de bugün irili ufaklı birkaç atak firma petrol şeyli üzerinde çalışmaya devam ediyor. Doğanın zaman makinesini hızlandırmak ve milyonlarca yıl beklemeye gerek kalmadan kerogeni ticari yakıta dönüştürmek için yeni ve daha ekonomik yaklaşımlar bulmaya çalışıyorlar. Araştırmaların bir kolu ziftli petroller üzerindeki *in situ* işlemine paralel yürütülüyor ve kerogeni yeraltında ısıtmanın yollarını arıyor.

Önümüzdeki yıllarda ölçek ve önem bakımından öne çıkabilecek başka ankonvansiyonel petrol türleri de var. Bunların başında kömürü ya da doğal gazı işleyerek petrol elde etme yöntemi geliyor. Bunlardan ilki Güney Afrika'da, ikincisi ise Katar'da gerçekleştirildi. Her ikisi için de ağır mühendislik faaliyeti gerekiyor. Ancak maliyetin yüksekliği bu tür işlemlerin en azından şimdiye kadar yaygınlaşmasını önledi.

SIKI PETROL

En yeni gelişmelerden biri, bundan birkaç yıl öncesine kadar hiç beklenmeyen yeni bir büyük petrol kaynağı olasılığının boy göstermesidir. Bu yeni kaynağa yanlışlıkla, "petrol şeyli" dediğimiz malzemeyle karıştırılarak, "şeyl petrol" denmektedir. Hem konuyu açıklığa kavuşturmak için, hem de başka pek çok tür kayada da bulunabildiği için, sıkı petrol ismi daha çok tercih edilmektedir. İnsanlar şeyl ve diğer kaya türleri arasında birikmiş bulunan petrolün varlığından uzun süre öncesinden beri haberdardı. Ancak bu petrolü—en azından ticari hacimde—oradan çıkarmak olanaksızdı.

Çözüm anahtarı sanayinin ücra bir noktasında, ABD sınırları içinde Kuzey ve Güney Dakota ile Montana arasında uzanan Williston Havzasının ötesine, Kanada'nın Saskatchewan ve Manitoba bölgesine kadar yayılan Bakken adı verilen devasa petrol oluşumuydu. Bakken küçük

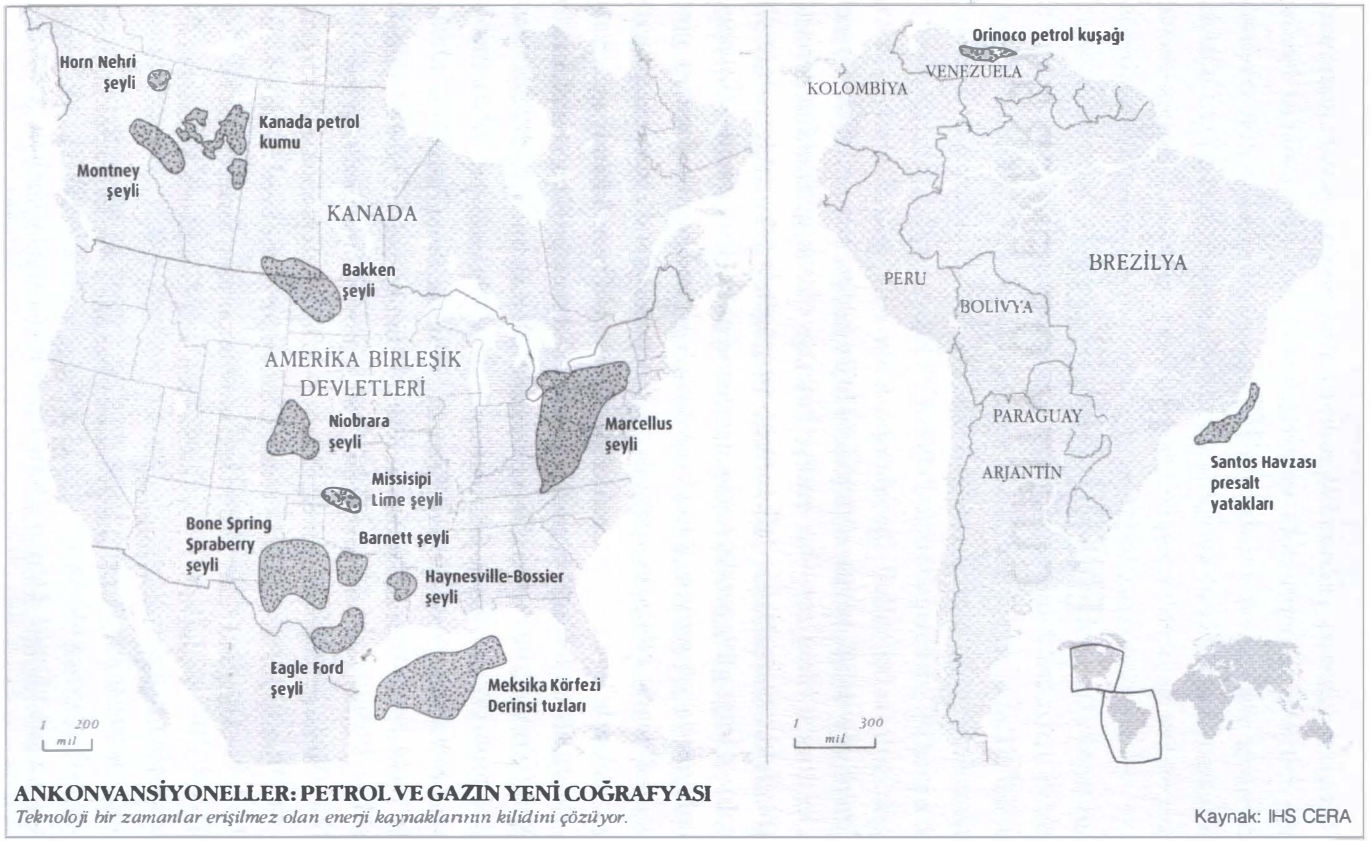
operatörlerin çalıştığı, günde sadece birkaç varil petrol veren yerlerdendi. Ancak 1990'ların sonunda çoğunluk "ekonomik yönden çekici bulmayarak" Bakken'i terk etti.[26]

Fakat sonradan şeyl gazı çıkarma teknolojisinin—yatay delme ve hidrolik parçalama—etkili olduğu anlaşıldı. Bakken'in öncü kuruluşlarından Hess'in CEO'su John Hess şöyle anlatıyor: "Şeyl gazı çoğalmaya başlayınca, kendimize 'Bunu niye petrole de uyarlamayalım?' diye sorduk." Yeni teknoloji işe yaradı. Şirketler arazi kapmak için yarışa girdiler ve tüm Bakken'i bir sıkı petrol patlaması sardı. Bakken'in üretimi esaslı bir artış gösterdi; 2005'te günde 10.000 varil üretirken, 2010'da rakam 400.000'e çıktı. Birkaç yıl içinde 800.000 varile ulaşması, hatta geçmesi işten bile değil.[27]

Teknik giderek yayılıyor. Teksas'ta Eagle Ford, New Mexico'da Bone Springs ve Kuzey Dakota'da Three Forks adlı Bakken'e benzer formasyonlar bugün öne çıkan arama merkezleri durumundalar.

Hâlâ sıkı petrolün emekleme dönemini yaşadığımız günümüzde ilk tahminler sadece ABD'de çıkarılabilir sıkı petrol rezervinin 20 milyar varili bulabileceğini öngörüyor. Bu, kuzey kutbunda çalışmaya ve dev bir yeni boru hattı döşemeye gerek kalmadan, bir buçuk yepyeni Alaska Kuzey Eğimi eklemek gibi bir şey. Bu rezerv 2020'de ABD'de de günde iki milyon varil ek üretime ulaşma potansiyeli anlamına gelebilir; beş yıl önce böyle bir şeyi hayal etmek bile olanaksızdı. Dünyanın diğer bölgelerinde sıkı petrol kaynaklarıyla ilgili herhangi bir hesaplama bulunmamakla birlikte, çıkacak rakamların hiç de hafife alınmayacak boyutlarda olacağı kesindir.

Bütün ankonvansiyonel kaynakların ortak noktası, Albay Drake'in 1859'da Titusville'de açtığı ilk kuyudan bu yana sanayinin ana ürünü olagelen kıyılarda üretilen klasik akışkan petrolden farklı olmalarıdır. Ve hepsi büyüyen küresel talebi karşılamak için petrolün tanımını genişletiyorlar. 2030'da klasik olmayan sıvıların toplam sıvı kapasitesinin üçte birine ulaşacağı öngörülüyor. Ancak o gün geldiğinde bu ankonvansiyonel petrol çeşitlerinin hepsi yeni bir isimle anılacak. Onlar da artık konvansiyonel olacaklar.[28]

ANKONVANSİYONELLER: PETROL VE GAZIN YENİ COĞRAFYASI

Teknoloji bir zamanlar erişilmez olan enerji kaynaklarının kilidini çözüyor.

Kaynak: IHS CERA

13

ENERJİ GÜVENLİĞİ

Enerji güvenliği soyut—önemli olduğu kesin, ama muğlak ve netleştirmesi biraz zor—bir endişe kaynağı olarak görülebilir. Ama teminindeki aksamalar ve çalkantılar—ve görünürdeki riskler—onu elle tutulur kıldığı gibi, modern yaşam açısından ne kadar temel bir önem taşıdığını da gösteriyor. Petrol olmasaydı insanoğlunun hareket yeteneği kalmazdı, elektrik—elektrik üretecek enerji—olmasaydı, internet çağı olmazdı.

Enerji sistemlerine bağımlılık ve artan karmaşıklıkları ve erişim zorlukları yirmi birinci yüzyılda enerji güvenliği risk ve gereksinimlerini anlamanın önemini öne çıkarıyor. Enerji ticareti gittikçe artan ölçüde ulusal sınırları aşıyor. Dahası enerji güvenliği yalnız çok çeşitli tehlikelere karşı koymaktan ibaret de değil; aynı zamanda uluslararasındaki ilişkiler, birbirleriyle etkileşimleri ve enerjinin topyekûn ulusal güvenlikleri nasıl etkilediğiyle de ilgili.

Enerji alanında karşılıklı bağımlılık yüzyıllardan beri uluslararası yaşamın bir gerçeği olagelmiştir. On altıncı yüzyılda—gemi yapımı ve inşaatta, ama en çok ısınma amaçlı kullanılan—ağaç ihtiyacında meydana gelen patlama Norveç ile İsveç'in, ardından da bir dereceye kadar Kuzey Amerika'nın Avrupa ekonomisiyle bütünleşmesine yol açtı.[1]

Ancak enerji sektörünün uluslararası ilişkilerde belirleyici etmen konumuna geldiği asıl dönem, Birinci Dünya Savaşı öncesiydi. 1911'de o tarihte Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Müsteşarı olan Winston Churchill,

Britanya'nın "deniz üstünlüğünü petrole dayandırma—yani Kraliyet donanması savaş gemilerinin yakıtını kömürden petrole çevirme"—tarihsel kararını ilan etti. Petrol Kraliyet Donanmasını günden güne büyüyen Alman donanmasından daha hızlı ve esnek hale getirecek, böylece İngiliz-Alman deniz yarışında Britanya'ya kritik bir avantaj kazandıracaktı. Churchill'in sözleriyle petrole geçiş "daha az yer ve maliyetle daha fazla ateş gücü ve daha yüksek hız" demekti.[2]

Ancak petrole geçiş yeni bir meydan okuma yarattı: göz korkutucu bir arz sorunu. Kraliyet donanmasının gemilerini kömürden petrole geçirme adımını ABD donanması da izledi, ama o en azından büyük çaplı iç üretiminden medet umabilirdi. Oysa Britanya'nın hiç kendine ait kaynağı yoktu. Petrole geçen Kraliyet donanması artık Britanya'nın sınırları içinde kaldığı için rahat edebileceği Galler kömürüne değil, deniz yoluyla on bin kilometre uzaktaki İran'dan gelecek güvenilmez petrol arzına muhtaçtı.

Eleştirmenler riskli ve tekinsiz İran'a—bir yetkilinin sözleriyle "her an yere serilmeye hazır, nicedir kötü yönetilen eski bir devlet"—bağımlı kalmanın Kraliyet donanması için tehlikeli ve yersiz bir cesaret gösterisi olacağını ileri sürdüler. Bir ulusun en hayati stratejik kaynağı için bel bağlanabilecek bir ülke değildi İran.

Churchill enerji güvenliğinin temel mihenk taşlarından biri olan konuya arzı çeşitlendirme yaklaşımını getirdi. 1913 Temmuzunda parlamentodaki konuşmasında şöyle diyordu: "Tek bir kaliteye, tek bir sürece, tek bir ülkeye, tek bir rotaya, tek bir alana bağımlı kalmayacağız. Petrolde güvenlik ve kesinlik sadece çeşitlilikte aranmalıdır." Bu kuralın doğruluğu pek çok kez kanıtlandı.[3]

ENERJİ GÜVENLİĞİNİN GERİ DÖNÜŞÜ

Yirmi birinci yüzyılın başından beri dönem dönem daralan petrol pazarı ve fiyatlardaki oynaklık enerji güvenliği konusundaki endişeleri beslemiştir. Bu kaygıları pekiştiren başka etmenler de ortaya çıkmıştır: kimi petrol ihraç eden ülkelerdeki istikrarsızlık, cihatçıların terörist eylemleri, kaynak milliyetçiliğinin hortlaması, arz çekişmesi korkusu,

enerji ithal maliyeti ve jeopolitik rekabet. 2011 yılında Kuzey Afrika ve Ortadoğu'yu sarsan çalkantılar arzda aksamaya yol açarak, petrol fiyatlarına bir korku primi ekledi. Bütün ülkelerin—ve de dünyanın—en temel gereksinimi olan ekonomik büyüme için güvenilir enerji bulmak her şeyin başında gelir.

Enerji güvenliği kaygısı yalnız petrolle sınırlı değildir. Doğal gaz eskiden ulusal ya da bölgesel bir yakıttı. Ancak uzun mesafeli boru hatlarının inşa edilmesiyle ve sıvılaştırılmış doğal gazın (LNG) çoğalmasıyla birlikte, doğal gaz çok daha küresel bir boyut kazandı. Kuzey Amerika'da—örneğin 2003'te ABD'nin kuzeydoğusunu karanlığa gömen—ve Avrupa ile Rusya'da elektrik kesintileri elektrik temin eden sistemlerin güvenilirliğine gölge düşürdü.

2005'te Meksika Körfezinin enerji kompleksini birbiri ardına vuran Katrina ve Rita kasırgaları dünyanın en azından modern çağda hiç görmediği bir durum yarattı: entegre bir enerji şoku. Her şey birbiriyle bağlantılı gibiydi, her şey aynı anda göçüp gitmişti: petrol ve doğal gaz üretimi, Meksika Körfezindeki deniz altı boru hatları ve—kıyıdaki—dolum tesisleri, rafineriler, doğal gaz işleme tesisleri, uzun mesafe boru hatları ve elektrik. Fırtınalar ister rafineriler ve iletişim sistemleri olsun, ister petrolü ülkenin diğer kesimlerine taşıyan boru hatları olsun, isterse elektrik olmadığından pompaları çalışmayan benzinciler olsun, diğer her şeyin çalışması onun varlığına bağlı olan elektrik sisteminin bütünlüğünün ne kadar temel bir önem taşıdığını gözler önüne serdi. 2011 yılında Japonya'yı vuran büyük deprem ve tsunami 15.000'i aşkın kişinin ölümüne neden oldu, ülkenin büyük bir bölümünü yerle bir etti ve bir nükleer kazaya yol açtı. Ayrıca bölgenin enerji sistemini çökerterek, iletişim ve ulaşımı kopardı, ekonomiyi ve küresel tedarik ağını sekteye uğrattı ve trajediye karşı harekete geçmeye yönelik çabaları sonuçsuz bıraktı.

Çin'de, Hindistan'da ve diğer gelişmekte olan ülkelerde yaşanan kronik elektrik kesintileri güvenilmezliğin bedelinin ne kadar ağır olduğunu ortaya koyuyor. İnternet ve kompleks enformasyon teknolojisi sistemleri dünya çapında bu sistemleri tahrip etmek isteyenlere yeni giriş yolları açarak, enerji ve elektrik altyapısında yeni bir dizi zafiyet yaratmıştır.

BOYUTLAR

Enerji güvenliğinin klasik tanımı oldukça dolaysızdır: uygun fiyatlarla yeterli miktarda enerji tedarik edebilmek. Ancak olayın birkaç boyutu var. Birincisi, fiziksel güvenlik—varlıkların, altyapının, tedarik zincirinin ve ticaret rotalarının korunması ve gerektiğinde hızla değiştirilip yenilenebilmesi. İkincisi, enerjiye erişimin kritik niteliği. Bu enerji arzı üretme ve sahip olma yetisi anlamına gelir—fiziksel olarak, anlaşma gereği ve ticari ilişkilerle. Üçüncüsü, enerji güvenliği aynı zamanda aksamalara, yer kayıplarına ve olağanüstü hallere eşgüdüm içinde karşılık vermeye, aynı zamanda arzın düzgün bir şekilde sürmesini sağlamaya yönelik ulusal politikalar ve uluslararası kurumlardan meydana gelen bir sistemdir. Sonuncusu ve en önemlisi, uzun erimli nitelikte de olsa, yatırımdır. Enerji güvenliği gelecekte, zamanında yeterli arzı ve altyapıyı güvence altına almak için, yatırım ve geliştirmeye olanak tanıyan politikalar ve çalışma ortamı gerektirir.

Petrol ithal eden ülkeler konuya arz güvenliği açısından yaklaşırlar. Enerji ihraç eden ülkeler ise soruna diğer yanından bakarlar. İktisadi büyümeleri açısından ve devlet gelirleri bakımından—ve sosyal istikrarı korumak—çok büyük ölçüde bağımlı oldukları petrol ve gaz ihracatı için "talep güvenliği" ararlar. Pazarın her zaman yerli yerinde kalmasını isterler, çünkü bu sayede bütçelerini planlayıp gelecekteki yatırımlarını doğru ayarlayabilirler.

"ENERJİ BAĞIMSIZLIĞININ" SINIRLARI

ABD'de enerji güvenliği konusu çoğu zaman enerji bağımsızlığı açısından ele alınır. Bu deyim, Başkan Nixon'un "Bağımsızlık Projesi" konulu enerji politikası konuşmasında ilk kez dile getirdiği 1973 Kasımından bu yana bir siyasi slogana dönüşmüştür. Bu konuşmadan üç hafta kadar önce kimsenin aklına gelmeyen—ama yine de beklenebilecek—bir olay meydana geldi. ABD'nin 1973 Ekiminde, Yom Kipur gününde ani bir sürpriz saldırıyla karşılaşan kuşatma altındaki İsrail'e aceleyle silah gön-

dermesine tepki olarak, petrol ihracatçısı Arap ülkeleri "petrol silahına" sarıldılar ve Batılı ülkelere petrol sevkıyatına ambargo koydular. Petrol fiyatları hızla yükselerek dört katına kadar çıktı. Nixon konuşmasında bilinçli olarak Bağımsızlık Projesi planı için eski rakibi John F. Kennedy'nin 1961 Apollo projesi hedefini model aldığını dile getirdi: on yıl içinde "aya adam gönderme ve sağ salim dünyaya geri getirme". Ama Nixon, ABD "bir dış enerji kaynağına bağımlı kalmadan kendi enerji gereksinimini kendisi karşılayacak" sözleriyle ve bunu on değil, yedi yıl içinde başaracağı vaadiyle Kennedy'den de ileri gitmeyi denedi.

Bu bol keseden verilen vaat kendi danışmanlarını bile hayrete düşürmüştü, çünkü bunun nasıl başarılabileceğini göremiyorlardı. Konuşmasını kaleme alan yetkililerden biri şunları anlatıyor: "Ben taslağın üç yerinde bulunan 'bağımsızlık' sözcüğünü çıkardım, ama o ısrarla geri koydurdu. Sonunda, beni çağırıp, bunun bizzat Büyük Patrondan geldiğini söyledi."

Bu terim salt konuşmayla da kalmadı, o günden sonra siyasetin kelime hazinesi içinde yerini aldı. Nixon'dan sonra göreve gelen her yeni başkan enerji bağımsızlığını başlıca hedefi olarak benimsedi. Amerikan kamuoyunda güçlü bir çağrışım yapıyor ve fiyatların düşük olduğu ve ABD'nin gerçekten de kendi kendini idare edebildiği güzel zamanlara dair bir nostalji havası içeriyor. Zira ABD bir zamanlar dünyanın bir numaralı petrol ihracatçısıydı.[4]

Yaşanan gelişmeler, aya insan göndermenin bir ulusu enerji bakımından bağımsız—en azından petrol bakımından bağımsız—hale getirmekten çok daha kolay olduğunu gösterdi. (Enerjilerin tümü açısından—doğal gaz, kömür, nükleer ve yenilenebilir enerjiler de içinde olmak üzere—ABD 2011'de yüzde 78 oranında kendine yetebilir durumdaydı.) Nixon'un konuşmasının üzerinden geçen yaklaşık kırk yılda ABD petrolünün üçte birini ithal etme noktasından, zirve noktasında yüzde 60'ını ithal etme konumuna geldi. 2011'de ithalat oranı yüzde 50'ye düştü.

Peki, küresel ekonomiyle derin bağları bulunan 15 trilyon dolarlık ekonomiye sahip bir ülke için enerji bağımsızlığı gerçekçi bir hedef midir? Kimileri bu "enerji bağımsızlığı" teriminin yanlış anlaşıldığını, ithalatı tamamen dışladığı şeklinde değil, "kırılganlık taşımamak" anlamın-

da alınması gerektiğini söylüyor. Ancak genelde kendi kendine yetme olarak algılandığını söyleyebiliriz. Ne kadar çarpıcı olsa da, bunu ileri sürmek ABD'nin enerji konumunun gerçeklikleri ile enerji sisteminin boyutlarıyla ve karmaşıklığıyla örtüşmeyen kestirme yollar ile kolay çözümler gibi beklentilere yol açabilir. Bunun, enerji politikasını istikrarsız döngülere sürükleyerek sonunda ülkeyi daha kırılgan hale getirebilecek düş kırıklıkları ve kötümserlik gibi sonuçları olabilir. Makul bir zaman dilimi içinde gerçekleştirilecek bir hedef yerine bir özleme fazlaca vurgu yapmak, karşılıklı bağımlı bir dünyada enerji güvenliği açısından kritik önemdeki uluslararası ilişkilere zarar verebilir. Üstelik dikkatleri enerji güvenliğinin daha karmaşık gündeminden uzaklaştırma riski taşır. Ancak belki de siyasi iletişim kuralları enerji bağımsızlığı sloganını gerekli kılmaktadır. Bir senatörün dediği gibi: "Enerji bağımsızlığı aslında enerji güvenliği demektir."[5]

STRATEJİK ÖNEM

1973 petrol krizini, ABD için enerji alanında kendi kendine yetme döneminin kapandığının kanıtı olarak kabul etmek mümkündür. Gerçi çoğu Amerikalı en azından bu krize kadar ABD'nin petrol ithal etmekte olduğunu bilmiyordu ya da belki de sadece buna inanmak istemiyordu. Bu yüzden, fiyat artışının petrol şirketlerinin oyunu olduğu sonucuna vardılar. Benzin kuyruklarının nedeninin de (aynı kuyruklar onları 1979'da İran Devrimi sonrasında yine bekliyor olacaktı), esas olarak ihtiyaç duyulan şehirlere değil de ihtiyacı olmayan kırsal bölgelere gönderen hükümetin fiyat ayarlamaları ve tahsisatları olduğuna inandılar. Bu benzin kuyrukları öfke, suçlama ve çeşit çeşit söylentiler ("ufukta, açık denizde yaklaşan petrol yüklü tankerler görüldü"), pek çok kongre duruşması, bir sürü soruşturma, fiyat denetimi üzerine amansız savaşlar ve koca bir gürültülü davalar tufanına yol açan zincirleme bir reaksiyon yarattı.

Şok ABD'yle sınırlı kalmadı. Ambargo—ve beraberinde getirdiği büyük aksamalar—tüm dünyada şaşkınlık, panik, kaos, kıtlık ve ekonomik dengesizlik doğurdu. Şirketler, tüccarlar ve ülkeler arasında çılgın-

ca bir petrol arayışını körükledi. Bakanlar uçağa atlayıp petrol bulmak için dünyanın dört bir yanını dolaştılar. Ortaya çıkan görüntü, şoku daha da derinleştirdi: Küresel siyasi ve ekonomik güç dengesinde petrol ithal eden ülkeler ve "Kuzey"den, o günlerde Üçüncü Dünya diye anılan "Güney"e doğru çok büyük bir kayma.

Batılı hükümetler arasında muazzam bir gerginlik ve çatışma ortamı doğuran ambargo, tepki gösterirken birbirlerini suçlamaya ve petrol bulmak için diğerlerini saf dışı bırakma çabalarına yol açtı. Kimileri petrol ihraç eden ülkelerle özel ilişkiler kurarak petrol temini konusunda ayrıcalıklı bir konum elde etme yolları aradılar. Gerçekten de bu, tarihe en ağır ve İkinci Dünya Savaşında kurulmasından sonra Batı ittifakını sarsan en bozguncu kriz olarak geçti.

Diğer Avrupa ülkelerinin ABD'yle işbirliği yapmasına sinirlenen Fransız dışişleri bakanının Avrupalı meslektaşlarını *"Bonjour, les traitres"* (Merhaba, hainler) diye selamladığı alelacele toplanan 1974 Washington enerji konferansı dönemin gerçek havasını çok iyi yansıtıyordu.[6]

BİR ULUSLARARASI REJİME DOĞRU

Yine de bu kin dolu Washington enerji konferansından 1974 tarihli Uluslararası Enerji Antlaşması doğdu. Aksama ve krizlerle başa çıkmak ve ileride bağlaşıklıklara zarar verebilecek yıkıcı rekabeti önlemek üzere yeni bir enerji sisteminin ana hatları çizildi. Arz kesintileri olması halinde sanayileşmiş ülkeler arasında eşgüdüm sağlanması öngörüldü ve ülkelerin enerji politikaları arasında bir paralellik ve işbirliği teşvik edildi. Aynı zamanda bu, ihracatçı ülkelerin ileride yine "petrol silahına" başvurmalarına karşı caydırıcı unsur olacaktı. Sonraki yıllarda daha da geliştirilen, güncellenen ve genişletilen bu sistem bugüne kadar enerji güvenliğinin temeli olmaya devam ediyor ve belirsizlik ve tehlike dönemlerinde bir can simidi işlevi görüyor. Sistem temel olarak üye ülkelere asgari ölçüde enerji teminini sürdürmek ve küresel ekonominin faaliyetine devam etmesini sağlamak, böylelikle derin resesyonların—ya da daha kötü sonuçların—oluşmasına izin vermemek amacını taşıyor.

Antlaşmayla bu hedefleri gerçekleştirecek ana mekanizma olarak Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) kuruldu. IEA sanayi ülkelerinden bir or-

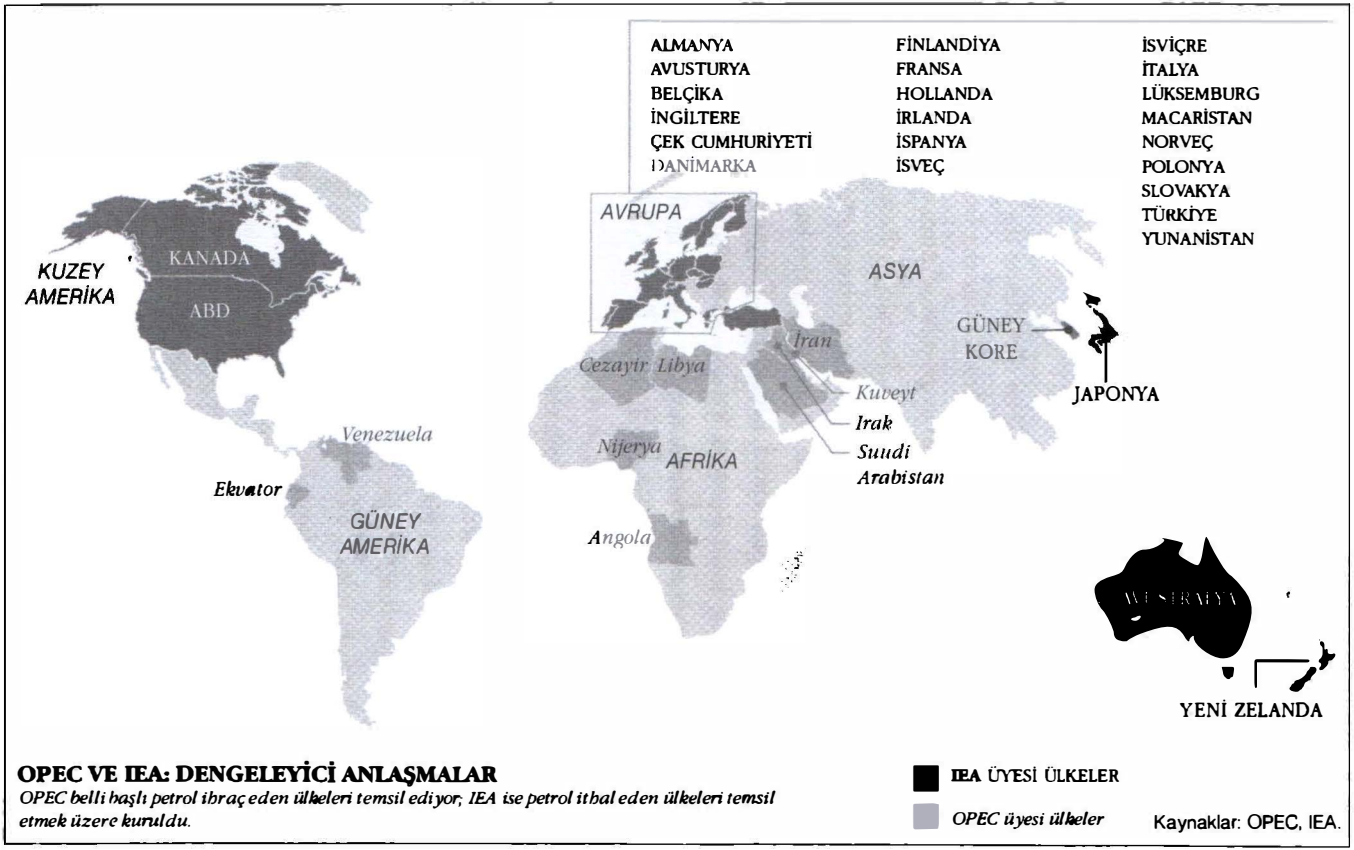
tak cephe meydana getirerek, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü OPEC'e karşı bir denge oluşturmayı da amaçlıyordu. OPEC 1960 yılında, belli başlı büyük petrol şirketlerinin bu ülkelerin başlıca gelir kaynağı olan petrol fiyatlarını düşürmesinin ardından kurulmuştu. OPEC'in kuruluşundan sonraki ilk on yıl boyunca varlığı yokluğu pek belli değildi. Öyle ki, İsviçre'den bile diplomatik tanınma alamayınca, genel merkezini Cenevre'den Viyana'ya taşımak zorunda kaldı. Ancak 1970'lerden sonra petrol pazarında darlık baş göstermesiyle birlikte başlıca petrol ihraç eden ülkeler dünya piyasalarının kontrolünü ellerine geçirdiler ve bu çabalarında OPEC'ten yararlandılar. 1970'lerin ortalarında OPEC öylesine her şeye hâkim bir konumda görünüyordu ki, "OPEC İmparatorluğu"ndan söz edenler oldu. IEA, tüketici ülkelerin, bu yeni imparatorluk ülkelerine karşı koyma aracı olarak kuruldu.

Bugün genel merkezi Paris'te Left Bank'de bulunan ve pencereleri Eyfel Kulesine bakan IEA'ya şu anda 28 sanayi ülkesi üye. Kurum üyelerini enerji piyasaları, politikaları, teknolojileri ve araştırmaları hakkında sürekli izleme ve analiz çalışmalarıyla devamlı besliyor. Böylelikle ulusal hükümetlerin bir tür "enerji bilinci" olarak faaliyet gösteriyor.

ACİL DURUM STOKLARI

IEA'nın temel sorumluluklarından biri de, arzda bir azalma meydana gelmesi durumunda olağanüstü hal paylaşımını eşgüdümlemektir. Uluslararası Enerji Antlaşması uyarınca her üye ya ABD'deki Stratejik Petrol Rezervi gibi devlete ait kamu stokları şeklinde ya da özel şirketlere şart koşulan devlet denetimli stoklar şeklinde bir stratejik petrol stoku bulundurmak zorundadır. Bunlar bir aksama durumunda eşgüdümlü bir şekilde piyasaya sürülebilir, ayrıca bu önlem çok ciddi bir aksama durumunda geçici önlemlerle talep düşürülerek desteklenebilir. Kuşkusuz bu önlemleri uygulayıp uygulamamaya ulusal hükümetler karar verecektir.

Şu anda IEA uluslarının elinde 1,5 milyar varil devlet stoku bulunuyor, bunun 700 milyon varil kadarı ABD'nin Stratejik Petrol Rezervine ait. İran petrolünün pazarda bulunmaz olduğu dönemde, 1,5 milyar varil iki yılı aşkın bir süre açığı kapatmaya yetmişti.

ALMANYA
AVUSTURYA
BELÇİKA
İNGİLTERE
ÇEK CUMHURİYETİ
DANİMARKA
FİNLANDİYA
FRANSA
HOLLANDA
İRLANDA
İSPANYA
İSVEÇ
İSVİÇRE
İTALYA
LÜKSEMBURG
MACARİSTAN
NORVEÇ
POLONYA
SLOVAKYA
TÜRKİYE
YUNANİSTAN
AVRUPA
ASYA
KUZEY AMERİKA
KANADA
ABD
Venezuela
Ekvator
GÜNEY AMERİKA
Cezayir
Libya
İran
Kuveyt
Irak
Suudi Arabistan
Nijerya
AFRİKA
Angola
GÜNEY KORE
JAPONYA
YENİ ZELANDA
OPEC VE IEA: DENGELEYİCİ ANLAŞMALAR
OPEC belli başlı petrol ihraç eden ülkeleri temsil ediyor; IEA ise petrol ithal eden ülkeleri temsil etmek üzere kuruldu.
IEA ÜYESİ ÜLKELER
OPEC üyesi ülkeler
Kaynaklar: OPEC, IEA.

ABD Stratejik Petrol Rezervi (SPR) diğer IEA stoklarıyla birlikte, dev bir sigorta poliçesi olarak düşünülebilir. Ama yine de ikide bir benzin istasyonlarındaki pompa fiyatları yükseldiğinde, "bir şeyler yapma" —yani fiyatları aşağı çekmek için SPR'nin piyasaya petrol sürmesi—istek ve çağrıları da artar. Bu rezervi fiilen bir fiyat denetleme aracına dönüştürme tehlikesi içermektedir. Baştan çıkarıcı olduğu kesin, ama pek akıllıca bir politika değil.

Bu koşullarda petrol rezervleri piyasaya sürülünce tüketicilere "piyasada sorun var, bu yüzden tüketiminizi ayarlayın" şeklinde bir fiyat mesajı ulaşması önlenmiş olur. Bu da kötü durumu daha ağır hale getirebilir. Aynı zamanda ileride daha ciddi durumlar için gerekli olabilecek petrol rezervlerini tüketebilir. SPR'yi kullanmakta aceleci davranmak, SPR'deki petrolün pazara aktığını gören dost üretici ülkeleri üretimlerini hızlandırmaktan vazgeçirebilir. SPR petrolünü piyasaya sürmek fiyatları geçici olarak aşağıya çekse de, bir süre sonra daha kuvvetli bir şekilde ters teperek, rezervlerden daha fazla petrol çekmeyi gündeme getirir. Son olarak tüm bu fiyat denetimleri tarihi, hükümetlerin stratejik stokları pazar yönetme aracı olarak kullanma becerileri konusunda fazlaca güven vermemektedir.

Stratejik rezervleri kullanma kararı her zaman çok yönlü bir akıl yürütme sonunda, ticari stok düzeyi de dahil olmak üzere çok sayıda çeşitli etmen gözden geçirilerek ve gerek tüketicilere gerekse belli başlı üretici ülkelere danışarak alınmalıdır. Kullanıp kullanmama konusunda belirsizliğe düşmek "sınır tanımama" psikolojisini güçlendirebilir. Ancak meselenin özüne, Beyaz Saraydaki rezervlerin kullanılmasıyla ilgili bir tartışma sırasında, Clinton yönetiminin hazine bakanı Lawrence Summers parmak basmıştı: "SPR...fiyatlardaki yükselişe ya da pazardaki daralmaya karşı değil, arzdaki aksamalara karşı bir önlem olarak oluşturuldu." Bu stoklar paniğin panzehiri, bir güven kaynağı ve aksi halde arzı aksatabilecek eylemlere karşı caydırıcı bir etmendir.[7]

Sistemin benimsenmesinden bu yana geçen 30 yılda IEA üyeleri stratejik stoklardan gerçekten olağanüstü durum nedeniyle sadece üç kez yararlandılar. Birincisi 1990-91 Körfez Savaşı sırasında çatışmaların baş-

lamasından hemen önceydi; IEA dünyanın her tarafında stratejik stokların devreye sokulmasını koordine etti. İkinci eşgüdümlü kullanıma 2005 yazında, değişik türden bir aksama üzerine başvuruldu—Katrina ve Rita kasırgaları nedeniyle. Acil paylaşım sisteminin ABD'de meydana gelecek bir aksama yüzünden kullanılabileceği eminim ki IEA kurucularının aklının ucundan bile geçmemişti. Son olarak 2011'de Libya iç savaşı yüzünden yaşanan sürekli arz azalması ve yüksek fiyatların ekonomik toparlanma üzerindeki olumsuz etkileri düşünülerek kullanma kararı alındı.

IEA zamanla evrimleşerek, IEA dışındaki tüketici ülkelerle enerji ihraç eden OPEC ve OPEC dışı ülkeler arasında diyaloğun geliştirilmesine yardımcı olma misyonunu benimsedi. Bu sayede petrol ithal ve ihraç eden ülkeler arasındaki ilişkiler 1970'lerdeki cepheleşme noktasından bugünkü tüketici-üretici diyaloğuna doğru yön değiştirdi.[8] Uluslararası Enerji Antlaşması nasıl bir küresel enerji güvenliği sisteminin gelişmesi için zemin oluşturduysa, üretici-tüketici diyaloğunun ortaya çıkması da bu gelişmenin bir sonraki aşaması oldu.

Üretici-tüketici diyaloğuna yönelik kamuoyu önündeki ilk adım 1991 Haziranının ilk iki gününde Paris Kleber Otelde düzenlenen seminerdi. Körfez Savaşı biteli birkaç ay geçmişti. Ekim Savaşı nasıl cepheleşme ortamı yarattıysa, Körfez Savaşı da ortamı değiştirerek diyalog kapısını açmıştı. OPEC ülkeleri tüketicilerle eşgüdüm içine girerek, Irak ve Kuveyt'ten gelen petrolün azalmasını telafi etmek amacıyla üretimlerini artırdılar. (Kuşkusuz içlerinden bazıları başta Suudi Arabistan olmak üzere aynı zamanda koalisyon üyesiydi ve Suudi Arabistan'ın petrol sahalarını Irak'a karşı korumak koalisyonun başlıca hedeflerinden biriydi.) Bu olay, enerji güvenliği ve petrol pazarında istikrar açısından algılanan çıkar paylaşımını göz önüne serdi. Toplantı sonrası Fransız sanayi bakanı seminerin delegelere "bazı tabuları yıkma, hatta ortak projeler ileri sürme" olanağı verdiğini açıkladı. "Umuyoruz ki, cepheleşme çağı artık geride kalmıştır; onun yerini diyalog ve iletişim almalıdır." Herkes bütün tabuları yıkmaya hazır değildi elbette. Belli bir mesafeyi koruma kaygısıyla hareket eden ABD delegasyonu herkesin oturduğu ana masada değil de, kenardaki küçük bir "çocuk masası"nda oturmakta ısrar etti.

İlk başlarda biraz boşa kürek çekildiyse de, diyalog çabaları ivme kazandı. Ayarlamalar bir yıla yakın sürdü, ama 1994'te IEA başkanı

Viyana'ya giderek OPEC başkanıyla görüştü. Görüşme hâlâ gizli gerçekleştiriliyor, resmi olmayan bir düzeyde yürütülüyordu; bir Viyana restoranında gözlerden ırak özel bir yemek şeklinde geçti. Bu görüşme, enerji güvenliğinden yatırım rejimlerine, fiyatların oynaklığından işgücünün yaşlanmasına, karbon tutma ve depolamadan—önemi artan—enerji verilerinin şeffaflığı ve kalitesini iyileştirmeye kadar hemen her konuda çok çeşitli forumlar halinde sürüp giden bir görüş alışverişinin başlangıcı oldu. Petrol ihraç eden ülkelerin küresel ekonominin büyümesi ve sağlığından ciddi ölçüde çıkarları vardı, çünkü bunlar onların hem petrol pazarı hem de servetlerinin büyük miktarlarda yatırıma yöneldiği ülkelerdi. Tüketici ülkelerin kafalarında yer etmiş olan tabular da zamanla yıkıldı. 2009'da G8 sanayi ülkeleri "hem üreticileri hem de tüketicileri şeffaflığı artırmaya ve diyaloğu güçlendirmeye" ve "üretici, geçiş sağlayan ve tüketici ülkeleri" aralarında "daha düzenli bir diyalog" yönünde adım atmaya çağırdı.[9]

Bu diyaloğun mekanizması uluslararası Enerji Forumu oldu. Misyonlarından biri JODI'ye—Petrol Verileri Ortak Girişimi—öncülük etmekti. Amaçlanan, dünya pazarlarının daha sağlam bilgilerle çalışabilmesi için, arz-talebi ve stokları daha tam ve şeffaf biçimde görebilmekti. Foruma katılan ülkeler küresel petrol ve doğal gaz üretimi ile talebinin yüzde 90'ını temsil ediyordu. Bu birliğe IEA da OPEC de üye.

Üretici tüketici diyaloğu ilétişime zemin yaratır: Her iki tarafın da yaşamsal bir metaya karşılıklı bağımlılığından kaynaklanan çıkarlarına yanıt verir. Ama bunun kesin sınırları vardır. Gerçek sınav istikrar dönemlerinde değil, gergin dönemlerde nasıl işlediğidir. 2008'deki fiyat tırmanışı sırasında piyasaya istikrar kazandırma çabasında kullanılan bir mekanizma işlevi gördü. O olmasaydı bu yükseliş çok daha ileri boyutlara varabilir ve küresel ekonomide büyük hasara yol açabilirdi. 2011 yılında petrol pazarında yine yaşanan çalkantı ve OPEC ihracatçıları arasındaki keskin bölünme—Suudi Arabistan ile İran ve Venezuela karşıtlığı—bu sınırları gösterdi. Suudi bakan Ali Naimi 2011 Haziran OPEC toplantısından "gelmiş geçmiş en kötü toplantımız" diye söz eder. Bu olay her diyaloğun gerçekten de bloklar arasında değil tek tek ülkeler, onların çıkar algıları ve ne ölçüde bu çıkarları gözeterek hareket edebileceklerine bağlı olduğunu gösterdi.

İŞLETİM SİSTEMLERİ

IEA'nın kurulmasından sonraki on yılların deneyimi acil durum sistemine temel olan ve enerji güvenliğinin bütün boyutlarını önümüze seren kapsamlı ilkelere ışık tutuyor.

Başlangıç noktası, yüzyıl önce Winston Churchill'in öne sürdüğü seçenek: arzı çeşitlendirmek. Petrol kaynaklarını ve de enerji kaynaklarını çoğaltmak alternatifler yaratarak meydana gelebilecek bir aksamanın etkisini azaltır. Bu yalnız tüketicilerin değil aynı zamanda istikrarlı pazarların uzun erimli bir endişe kaynağı oluşturduğu üreticilerin de çıkarınadır.

Enerji sistemine direnç aşılanarak, şoklara karşı tampon işlevi gören ve esneklik ve aksamalar sonrası toparlanmayı kolaylaştıran bir güvenlik marjı kazandırmak gerekir. Direnç kazanmak için petrol ihraç eden ülkeler üretimden yeterli miktarda tasarruf yapabilir, diğerleri ise SPR gibi stratejik rezerv bulundurabilirler. Bu önlemler, tedarik zincirinde yeterli bir depolama kapasitesine ve elektrik enerjisi üretim ve dağıtımında kullanılan trafolar için transformatör gibi ekipman ve kritik parçaları yedekte bulundurmaya kadar götürülebilir. Katrina ve Rita kasırgaları, Japonya'daki deprem ve tsunami geniş bölgeleri yıkıma uğratan enerji kesintileri sonrası durumu düzeltebilmek için önceden planlı hareket etmek gerektiğini gösteriyor.

Bütününde entegrasyon gerçeğini kabul etmek gerek. Ortada tek bir petrol pazarı var. Bu, her gün 90 milyon varil petrol tüketen, sürekli hareket halindeki karmaşık, dünya çapında bir pazar. Dünyanın herhangi bir köşesinde bir aksaklık meydana gelse, etkileri pazarın her noktasında hissedilir. Güvenlik bu pazarın istikrarını korumasındadır. Küresel pazardan uzak durmak diye bir seçenek yoktur, zira bedeli çok ağır olur.

Deneyim, kaliteli enformasyon ve verinin, iyi işleyen pazarlar ve gelecekteki yatırımlar açısından taşıdığı önemi her zaman ortaya koymaktadır. ABD enerji bakanlığının Enerji Enformasyon İdaresi ile Uluslararası Enerji Ajansı, yeni Uluslararası Enerji Forumuyla birlikte, bu gereksinimi karşılamaya çalışıyor. Güvenilir ve zamanında enformasyon edinebilmek fiili aksamalar, söylentiler, medya abartması ve düpedüz korkunun tüketiciler arasında paniği körüklediği kriz dönemlerinde

özellikle yakıcı bir nitelik kazanır. Uçuşan suçlamalar, hırçınlaşmalar, öfke patlamaları, haber çarklarının baskısı, ortalığı toz dumana bulayan malum senaryolar ve hararetli komplo arayışları—bütün bunlar arz ve taleple ilgili gerçekleri gölgeleyerek, zaten kötü olan durumu iyice içinden çıkılmaz hale çevirir. Özellikle bu gibi durumlarda hükümetler ve özel sektör panik ve tahmin üretme eğilimine karşı kaliteli ve tam zamanında enformasyon panzehiriyle müdahale ederler.

Piyasalar—büyük, esnek ve düzgün işleyen enerji piyasaları—şokları emerek ve arz ve talebin denetimli sistemlere göre daha çabuk ve daha hünerli biçimde etki göstermesini sağlayarak güvenliğe katkı yaparlar. Pazarlar yetersizlikleri ve aksamaları çoğunlukla merkezi yönlendirmeye oranla çok daha etkili ve etkin—ve daha hızlı—aşabilirler.

Sıkıntılar baş gösterip "bir şeyler yapın" çağrıları daha gür duyulmaya başlayınca, hükümetler kısa erimli siyasi baskılara ve piyasaları günlük önlemlerle kör topal idare etme eğilimine karşı mümkün olduğunca direnerek, temkinli davranmak zorundadır. Ne kadar iyi niyetli olursa olsun müdahale ve kontrol mutlaka geri teper, arzın aksamaları hafifletme ve hızı ayarlamaya yönelik hareketlerini yavaşlatır, hatta önler.

Daha önce belirttiğimiz gibi, 1970'li yıllarda gaz hatları, katı devlet politikaları—fiyat denetimi ve benzin dağıtımına ciddi ölçüde sekte vuran beceriksiz federal tahsisat sistemi—yüzünden ağır bir darbe aldı. Başka bir deyişle, politika pazarın işleyişine engel oldu.

2005'te Katrina ve Rita kasırgalarının neden olduğu devasa arz aksamasının—fiyatların tavan yaptığı ve istasyonlarda benzinin tükendiği yolundaki dedikodularla da güçlenerek—hızla gaz hatlarını sarabilecek bir kıtlığa yol açması bekleniyordu. Ama öyle olmadı. 1970'lerde piyasaların arzın yönünü büyük bir hızla değiştirerek krizin etkisini azaltmasını sağlayacak önlemler alınmıştı.

Yeni yasal kısıtlamalar getirmek yerine, çok kritik iki kısıtlama yumuşatılmıştı. ABD bayrağı taşımayan tankerlere de boru hatlarının çalışmaması yüzünden Körfez Kıyılarında hapis kalan ürünü alıp Florida üzerinden Doğu Kıyısına götürme izni verildi. Farklı şehirlere farklı karışımlar gönderilmesini öngören "butik benzin" düzenlemesi geçici olarak kaldırılarak, ihtiyacı olmayan kentlere benzin sevkıyatının azaltılması ve kıtlık çekme olasılığı bulunan kentlere kaydırılmasına olanak

sağlandı. Genelinde denetim çağrılarına karşı ayak direndi. Pazarlar genelde beklenenden çok daha çabuk dengesini buldu ve fiyatlar çok daha hızlı eski haline döndü.

Enformasyon teknolojisindeki değişiklikler, dünya ekonomisindeki dönüşüm ve tüm tedarik zincirini koruma gereksinimi enerji güvenliğinin daha da genişletilmesini gerekli kılıyor.

SİBER SALDIRILAR: "DAHA KÖTÜ BİR YENİ DÜNYA"

Kırılganlık taşıyan tek güzergâh deniz yolları değil. Enerji güvenliğine yönelik tehditler başka bir tür coğrafyada da güçlü bir şekilde boy gösteriyor: siber alan. 2010'da ABD ulusal istihbarat müdürü siber güvenliği ABD'ye yönelik tehlikeler arasında baş sıraya yerleştirdi. Sunduğu Yıllık Tehdit Değerlendirme raporunda "enformasyon altyapısının ciddi biçimde tehlikede olduğu" bildirildikten sonra, şu sonuç ekleniyordu: "Siber alan altyapısının kriz anında erişilebilir ve güvenilir kalacağından emin olamayız." O tarihten sonra raporun yazarlarından biri "durum daha da kötüleşti" dedi. En yüksek düzeyde korunduğu varsayılan finans kurumları ve en ileri enformasyon teknolojisi şirketleri bile başarılı saldırılarla karşılaştılar. Sony'nin uğradığı önemli bir siber saldırı sonrasında CEO durumu şöyle özetlemişti: "Artık daha cesur bir yeni dünyada değil, daha kötü bir yeni dünyada yaşıyoruz."

Gün gibi açık nedenlerle, elektrik enerji sistemi bütün altyapılar arasında en kritik olanı kabul edilir. Bir rapor Kuzey Amerika enerji altyapısının muazzam boyutlarını şöyle tanımlıyor: "320.000 kilometrelik yüksek voltaj iletim hattı, binlerce üretim tesisi ve milyonlarca dijital kontrol noktasından oluşan, binlerce kilometrekarelik alan üzerinde, üç ülkeye ve karmakarışık bir araziye (çok ırak düzlüklerden ve Rocky Dağlarından devasa kentsel bölgelere kadar) yayılmış bir yığınsal enerji sistemi." Aynı zamanda güvenliğini sağlaması en zor sistemlerden biri. Kaldı ki, onlarca yıl önce kuruldu. 1960'lar ile 70'lerde elektrik üretim ve dağıtımını yönetmek ve şebekeyi entegre etmek üzere bilgisayarlar yerleştirildi. O tarihten bu yana geçen yıllarda sistem daha gelişkin ve entegre hale getirildi. Bu sayede sistem daha verimli, ama aynı zamanda daha da kırılgan oldu.[10]

Potansiyel saldırganlar arasında, zararsız görünmelerine karşın, hoşnutsuz bir çalışan gibi büyük zarar verebilecek olan eğlence arayan hackerler sayılabilir. Para veya fikri mülkiyet hırsızlığı yapmak ya da ticari avantaj elde etmek ve kazanç sağlayabileceği durumlar yaratmak amacıyla hareket eden siber suçlular olabilir. Casusluk ya da konumlandırma amaçlı ya da fiilen siber savaş yürüten hükümetlerin girişimleri olabilir. Düşman ilan ettikleri çevreleri zora sokmak ve sekteye uğratmak için dijital araçlara başvuran teröristler ya da devlet dışı aktörler de olabilir. Bütün bu güçler için elektrik şebekesi çok açık bir hedef durumundadır, çünkü onun alacağı bir darbe bir ülkenin çok geniş kesimlerini felç eder ve büyük hasara yol açar.

Siber saldırganın kullandığı araçların sınırı yoktur. Bilgisayar ağlarını devreye sokarak sistemleri kapatan ve hizmet alınmasını önleyen "bot saldırıları" düzenleyebilirler. Sistemi çökerten malware denen kötü amaçlı yazılımlar kullanabilirler. Ya da uzaktan sistemlerinizi kontrolleri altına alabilir ya da bozabilirler.

Sızma noktalarından biri de, her tür endüstriyel süreci izleyip kumanda eden yönlendirici bilgisayar kontrol ve veri edinme sistemleri olan son derece yaygın SCADA sistemleridir. Bunlar ilk başlarda her ortama özel kuruluyordu, ama şimdi çok daha büyük enformasyon ağlarıyla bağlantı halindeler. Müdahalede bulunmayı düşünen kötü niyetli kişiler bir ana sürücüden ya da masaüstü bilgisayardan erişim sağlayabilirler. Ayrıca kablosuz aygıtlar ve muhtemelen smart (akıllı) şebekede yer alan ve evlerle elektrik dağıtım sistemleri arasında çift yönlü bilgi akışı sağlayan akıllı ölçüm cihazlarının çoğalması bu kişilere yeni giriş noktaları açmış bulunuyor.[11]

2007 yılında yapılan bir ulusal laboratuvar testi bir hackerin elektrik sistemine sızması halinde neler olabileceğini gözler önüne serdi. Bir dizel jeneratörü kontrol eden SCADA sistemine girilerek işleyişi bozuldu; sarsıldı, darbelendi ve sonunda patlayarak duman bulutuna gömülmesi sağlandı. 2010 yılında İran'ın santrifüjlerine sızan Stuxnet virüsü, onları kendi kendini imha edene kadar kontrolden çıkardı.

Risk altında olan yalnız enerji sistemi de değil. Açıktır ki, enerji üretimi, boru hatları ve su nakli gibi diğer sistemler de aynı ölçüde tehlikeye açıktır, tıpkı ekonominin belli başlı bütün sistemleri gibi.

Bu tehlikeye karşı uluslar, bu tehditle başa çıkmaya yönelik politikalar tasarlamak için çaba harcıyorlar. ABD savunma bakanlığı bir Siber Komutanlık birimi kurdu. Enerjiyi de içeren kritik altyapılara yönelik büyük çaplı bir saldırıyı, askeri misilleme hakkı veren bir "savaş girişimi" olarak kabul eden yeni bir doktrin geliştiriyor. Avrupa Konseyi ulusal politikalara kılavuz niteliğinde bir siber güvenlik konvansiyonu oluşturdu. Ancak bu çalışmaları şirketlerin çabalarıyla uyumlaştırmak ve hatırı sayılır bir yatırım ve odaklanmayı teşvik etmek gerekiyor. Gerekli güvenlik düşünülmeden kurulmuş olan ne kadar sistem varsa, bunlara yeni güvenlik yapıları eklenmelidir. Aynı zamanda diğer ülkelerle eşgüdümlü çalışmak da gerekiyor. Zira dünyanın herhangi bir noktasından gelen bir saldırının bir server'ı (sunucu) vurması sadece bir milisaniyenin 135'te biri kadar bir zaman alıyor.

Aktif savunma, elektrik ya da diğer bir büyük enerji sistemine ciddi ölçüde zarar verebilecek bir siber saldırıyı, tüm tehlikeli sonuçlarıyla birlikte önleyebilir mi? Riskleri gereğince öngörmek ve ona göre harekete geçmek mümkün mü? Yoksa bir "siber Pearl Harbor saldırısı" sonrasında, geçmişi gözden geçirmek ve neyin yanlış, neyin eksik olduğunu değerlendirmek—ve neler yapılabilirdi noktasına karar vermek—üzere bir ulusal komisyon kurulmasını beklemek mi gerekecek? Bir araştırmada şöyle bir not yer alıyordu: "On dokuzuncu yüzyılda buharlı gemiler durmadan havaya uçuyordu, ama Kongre uzun bir seri halinde devam eden bu dehşet verici kazalar karşısında güvenlik kuralları getirmek için 40 yıl boyunca bekledi." Geçenlerde 120 uzmanın katıldığı bir toplantıda şöyle bir soru ortaya atıldı: Sizce ülkeye yönelik yıkıcı bir siber saldırıya ne kadar süre var? Herkesin hemfikir olduğu yanıt hayli cesaretlendiriciydi: en fazla üç yıl.[12]

ÇİN VE HİNDİSTAN'I "İÇERİ" TAŞIMAK

1970'li yıllarda IEA'nın kurulmasındaki temel nedenlerden biri, fiyatların hızla tırmanmasına yol açan ve Batı ittifakını parçalanmanın eşiğine getiren gözü dönmüş varil savaşlarının önüne geçme gayretiydi. Çabalar işe yaradı, ortaya daha kalıcı ve yapıcı bir işbirliği sistemi çıktı. Şimdi de Çin ve Hindistan'la ticari rekabetin ulusal bir çekişmeye dönüşme-

sini önlemek, böylelikle gelecekteki gerginlik ya da düpedüz tehlike dönemlerinde uluslar arasındaki sürtüşmelerin alevlenmesine veya ilişkilerin kopmasına izin vermemek için aynı türden bir yaklaşım gerekiyor. Hem Çin hem Hindistan küresel ekonomiyle bütünleşme yolunda ilerleyerek, kendi kendine yetme ve kendini yalıtlama politikasını terk edeli birkaç on yıl geçti. İki ülkenin de enerji tüketimi hızla yükselmekte; 2009'da Çin dünyanın en büyük enerji tüketicisi oldu. Şu anda ne Çin ne de Hindistan IEA'ya üye; üyelik kuralları nedeniyle ve ulusal çıkarlar gerekçesiyle, yakın bir gelecekte üye olmayı da düşünmüyorlar.

Ama ajansa katılmasalar bile, sıkı bir işbirliği içine girmeleri mümkün. Enerji güvenliğine ilgi duyuyorlarsa eğer, çıkarlarının küresel pazarda karşılanacağı ve korunacağı—sistemin kendilerine karşı düzenlenmiş olmadığı ve gerginlik dönemlerinde diğer ülkelere göre daha dezavantajlı bir durumda kalmayacakları—sonucuna varacaklarına kuşku yok. Ve resmi ya da gayri resmi olarak katılmaya karar verdikleri takdirde, çalkantılı dönemlerde uluslararası enerji güvenliği sistemi onların çıkarlarına yalnız başlarına olduğundan daha iyi hizmet edecektir. Çin, Hindistan ve Rusya'nın bugün IEA'yla arasında uyum anlaşmaları mevcut. Bu ülkelerin boyut ve önemlerinin büyümekte olduğu düşünüldüğünde, katılmalarının sistemin daha etkin çalışması açısından taşıdığı değer artıyor.

TEDARİK ZİNCİRİNİN GÜVENCEYE ALINMASI

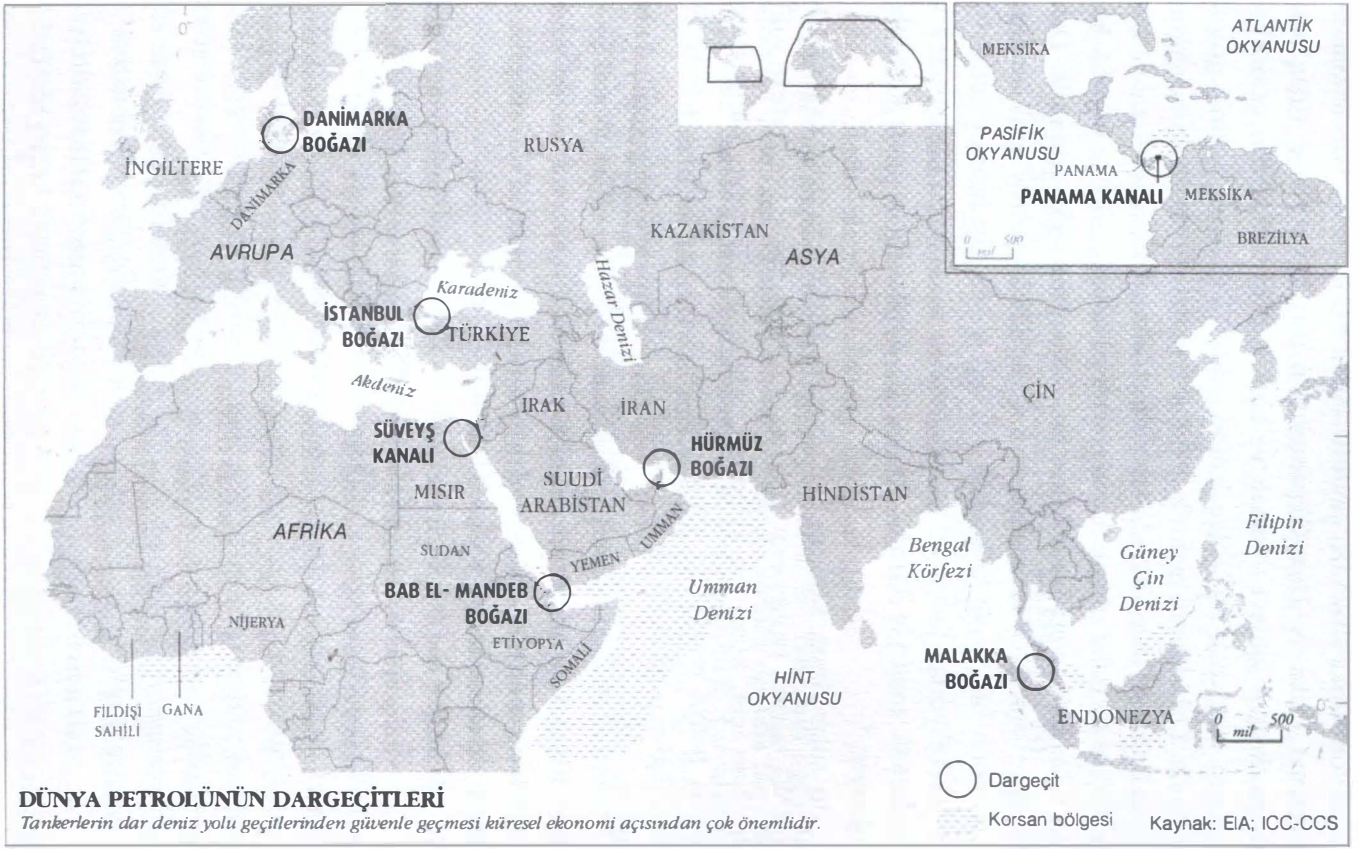
Enerji güvenliğini yalnız enerji arzı açısından değil, ilk üretim noktasından son kullanıcıya kadar tüm tedarik zincirinin korunması olarak almak gerekir. Oldukça kapsamlı bir iş. Altyapılar ve tedarik zincirleri onlarca yıl önce, güvenlik unsuruna bu kadar vurgu yapılmadığı tarihlerde kurulmuştur. Sistem son derece geniştir—elektrik santralleri, rafineriler, açık deniz platformları, terminaller, limanlar, boru hatları, yüksek voltaj gerilim hatları, dağıtım kabloları, gaz depolama sahaları, depo tankları, aktarma trafoları, vb. Böylesine geniş boyutlu bir altyapının zafiyeti kötü niyetli yıkıcı saldırılardan tutun da büyük bir kesintiye yol açabilecek ufak tefek olaylara kadar çok çeşitli kılıklarda karşımıza çıkabilir.

Enerji ticareti daha küresel bir kimlik kazandıkça ve daha fazla sınır aşıp hem toprak hem de su boyutları genişledikçe, tedarik zincirlerinin güvenliği daha yakıcı hale geliyor. Güvenlik gereksinimlerini karşılamak üreticilerle tüketiciler arasındaki işbirliğinin artırılmasını gerektiriyor. Deniz yolları üzerindeki hassas dar geçitler petrol ve LNG taşımacılığının gerek kazalar, gerek terör saldırıları, gerekse askeri çatışmalar bakımından zayıf noktalarıdır.

Bu dar geçiş noktalarının en ünlülerinden biri Basra Körfeziyle (dünya petrol üretiminin dörtte birinden fazlası buradadır) Hint Okyanusunu ayıran Hürmüz Boğazıdır. Diğer bir kilit nokta da, Malezya ile Endonezya'nın Sumatra adası arasındaki Hint Okyanusundan gelip Singapur çevresinde dolandıktan sonra genişleyerek Güney Çin denizine doğru açılan 800 kilometre uzunluğundaki dar ve sıkışık Malakka Boğazıdır. En dar yeri sadece 65 kilometre genişliğindedir. Bu su yolu üzerinden her gün 14 milyon varil petrol ve uluslararası dolaşıma giren LNG'nin üçte ikisi—ve tüm dünya ticaretinin yarısı—geçmektedir. Japonya ile Güney Kore petrolünün yüzde 80'i, Çin'in toplam tedarik miktarının yüzde 40'ı bu boğazdan geçer. Bu sularda korsanların cirit attığı bilinmektedir, ayrıca bir petrol tankerini ele geçirerek kırıp dökmeyi amaçlayan terörist planların ele geçirildiği yönünde haberler alınmıştır.

Diğer bir önemli dar geçiş noktası da, yalnızca 31 kilometre uzunluğunda ve en geniş yeri 3,5 km, en dar yeri ise 800 metre genişliğinde olan, Karadeniz'i, Marmara Denizi üzerinden Akdeniz'e bağlayan İstanbul Boğazıdır. Her gün bu boğazdan, İstanbul'un tam ortasından üç milyon varili aşkın Rus ve Orta Asya petrolü geçiyor. Diğer iki kritik dar geçit ise Ortadoğu'da bulunuyor: Kızıl Deniz tarafından gelen günde üç milyon varil petrolün girişine olanak sağlayan, Yemen ile Somali arasındaki Bab el-Mandeb Boğazı ile Kızıl Denizin yukarı bölümünü Akdeniz'e bağlayan ve günde iki milyon varil petrolle birlikte büyük LNG gemilerinin geçtiği yüz altmış kilometre uzunluğundaki Süveyş Kanalı ve Sumed Boru Hattı. Bunlardan başka bir de her gün 600.000 varil petrolün geçiş yaptığı Panama Kanalı bulunmaktadır.[13]

Geçtiğimiz yıllarda yeni bir risk daha ortaya çıktı, daha doğrusu eski bir risk yeniden canlandı. Açıktaki okyanus suları—dünyanın kimsenin hükmetmediği coğrafya parçaları—belirgin biçimde daha tehlikeli bir

DÜNYA PETROLÜNÜN DARGEÇİTLERİ

Tankerlerin dar deniz yolu geçitlerinden güvenle geçmesi küresel ekonomi açısından çok önemlidir.

Kaynak: EIA; ICC-CCS

hal alıyor. Afrika Boynuzu çevresi—Aden Körfezinden Bab el-Mandeb Boğazına kadar ve Hint Okyanusunun batı kesimindeki sular, Arap Yarımadasının güneyi—Somali ve bazı komşu ülkelerden gelen korsanların cirit attığı bir bölge haline geldi. Korsanlarla terörist gruplar arasındaki işbirliğinin giderek ilerlemesi karşımıza "deniz korsanlığının radikalleşmesi" diye adlandırılan yeni bir süreç çıkarıyor. Petrol ve LNG tankerleri de dahil olmak üzere her tür nakliyat gemisine yönelik korsan saldırıları neredeyse günlük bir olaya dönüşmüş durumda. Daha büyükçe ana gemiler kullanmaya başlayan korsanlar artık kıyıdaki üslerinden bin deniz mili kadar uzaklaşıp açık denizde eylemler düzenleyebiliyorlar. Şimdi bu sularda korsan saldırılarını püskürtmek ve caydırmak amacıyla Avrupa, Rusya, Çin ve Hindistan deniz kuvvetleri dolaşıyor.[14]

Bu sular Basra Körfezinden Avrupa ile Kuzey Amerika'ya petrol ve LNG taşıyan tankerlerin ana rotasını oluşturduğu ve Körfeze yakın oldukları için, korsanlık eylemlerindeki artış, dünyanın varlığı kanıtlanmış petrol rezervinin yarısından fazlasını barındıran bu bölgenin güvenliği açısından ek bir boyut niteliği taşımaktadır. Körfez adıyla bildiğimiz bölgenin enerji güvenliği tam anlamıyla küresel bir sorundur.

14

BASRA KÖRFEZİNDE YERİNDEN OYNAYAN TAŞLAR

Enerji güvenliğinin boyutları genişlemiş olsa da, dünyanın ilgisi her zaman yine dönüp petrole dayanır; petrol deyince de akla hep Ortadoğu ve Basra Körfezi gelir. Bugün risklerin odağında yer alan terörizm, toplumların istikrarı ve İran'ın nükleer programı ile Körfezde egemenlik kurma hevesidir.

Körfez ülkeleri dünya petrolünün dörtte birinden fazlasını üretiyor ve geçerli rezervlerin yüzde 60'ına yakınını elinde bulunduruyor; bunlar bölgeyi dünya petrol pazarının ve küresel ekonominin merkezine oturtuyor. Üretimin yüzde 5'i Kuzey Afrika'dan geliyor. Ancak geçen onlarca yıl içinde Körfezden ve daha geniş çerçevede Ortadoğu'dan küresel petrol arzını sekteye uğratan bir dizi kriz çıkmıştır.

Bu krizlerden ilki 1956 Süveyş krizidir. Mısır'ın Süveyş Kanalına el koyması İngiltere ile Fransa'nın—Mısır'dan gelen askeri baskı tehdidi altındaki İsrail'le birlikte—bölgeyi işgal etmesine yol açtı. Süveyş Kanalının kapatılması Avrupa'da petrol kıtlığı yarattı. Bu sıkıntı, o tarihte elinde kapasite fazlası bulunan ABD petrol üretiminde sağlanan bir artış sayesinde hafifletildi. Süveyş Kanalı krizinin sonuçlarından biri de, kanalı kullanmak yerine Afrika'yı dolanacak daha büyük tankerler geliştirme olanağı veren teknolojik ilerlemeyi körüklemesi oldu.

1967'de petrol ihracatçısı Arap ülkeleri, İsrail'in Altı Gün Savaşı zaferine tepkilerini ABD, İngiltere ve Batı Almanya'ya petrol ambargosu uygulayarak gösterdiler. Ancak dünya petrol pazarında belli bir fazla-

nın varlığı ambargonun başarısızlığa uğramasına yol açtı. Bu olaydan altı yıl sonra Yom Kipur sürpriz saldırısının ardından ABD'nin İsrail'e askeri yardımda bulunması üzerine 1973 ambargosu başlatıldı. 1967'nin tersine pazardaki sıkışıklık sayesinde ambargo bu kez hayli başarılı oldu. Petrol fiyatları dört katına çıktı. Ambargo, fiyat artışıyla birlikte uluslararası ilişkilerin yapısını sarstı ve küresel ekonomiye şok dalgaları gönderdi; ekonomik performans birkaç yıl boyunca oldukça zayıf seyretti. Şahı devirip yerine dine dayalı İslam Cumhuriyetini kuran 1978-79 İran Devrimi petrol piyasasında dünya çapında paniğe yol açtı ve 1980 başlarında baş gösteren zorlu ekonomik döneme güçlü bir katkıda bulunan bir petrol şoku yarattı.

1990 yılında Saddam Hüseyin'in Kuveyt işgali Körfez krizini başlattı; Irak ve Kuveyt'ten gelen petrol arzı günde beş milyon varil azaldı. Başta Suudi Arabistan olmak üzere öteki üretici ülkeler üretimi artırdılar ve Fırtına Operasyonu Saddam kuvvetlerini Kuveyt'ten çıkarmadan önce, eksilen miktarı birkaç aylığına büyük ölçüde telafi edebildiler. Uluslararası Enerji Ajansı bu askeri operasyonu öngörerek, ilk koordineli stratejik stokları kullanıma açma kararını uygulamaya koydu.

On yılı aşkın bir süre, bölgenin petrol akışında herhangi bir aksama yaşanmadı. Derken Irak'ın 2003 işgali petrol sanayini durdurdu. Üretim aksamalı bir şekilde yeniden başladı. Irak'tan gelen petrolün azalması 2008 yılındaki fiyat tırmanışına katkı yapan toptan aksamanın bir parçası oldu.

Bütün bunlar, dünya petrol üretiminin odağında yer alan bölgenin yarım yüzyıllık tarihi içinde yaşandı.

Körfezin enerji bakımından eşsiz konumu, onu gezegenin en bereketli hidrokarbon havzası yapan özel bir jeolojik tarihin ürünü olmasından gelir. Yüz milyonlarca yıl önce bugünkü Arap Yarımadası ile Basra Körfezi havzası devasa sığ bir denize gömülü haldeydi. Bu denizin tekrar tekrar genişleyip daralması kat kat çökelti katmanları şeklinde organik madde birikimine yol açtı. Denizin geri çekildiği tarihlerde toprak bir çöl gibi değil, sıcak ve nemli bir cangıl halindeydi. Bugünkünden çok daha yüksek olan sıcaklık gür bir bitki örtüsü yaratarak organik çökeltiyi zenginleştirdi. Basınç ve sıcaklığın etkisiyle bu organik maddeler hidrokarbona, yani petrol ve gaza dönüştü. Yer kabuğundaki de-

değişiklikler ve tektonik plakaların birbirine sürtünmesi sonucu, jeolojik zaman ölçüsüyle, bu hidrokarbon birikimlerinin aralarında sıkışıp kaldığı devasa yapılar meydana geldi. Yirminci yüzyılda sondaj delgisinin, içinde modern Basra Körfezine damgasını vuran bu olağanüstü petrol ve gaz birikimini bulduğu katmanlar, işte bu yapılardı.

"DÜNYA PETROLÜNÜN AĞIRLIK MERKEZİ"

1943 yılında İkinci Dünya Savaşının tam ortasında Roosevelt yönetimi Everette Lee DeGolyer'i bölgenin petrol potansiyelini ölçmek üzere Basra Körfezine gönderdi. DeGolyer Amerika'nın en önde gelen jeoloğuydu; 1910 yılında Meksika'ya büyük bir petrol üreticisi olma yolunu açan keşfi gerçekleştiren ve 1920'lerde sismik teknolojinin geliştirilmesine en büyük katkıyı yapan kişi oydu.

Petrol daha önce 1908'de Basra'da bulundu; sonra 1927'de Irak'ta, ardından 1932'de Bahreyn'de... Suudi Arabistan'da da petrol olabileceğini düşünenler vardı. 1926'da bir petrol şirketinin üst yönetimi Suudi Arabistan'ın petrol bakımından "her türlü ihtimalden uzak olduğuna" ve büyük olasılıkla en büyük petrol rezervinin Arnavutluk'ta bulunduğuna hükmetti. 1930'larda Suudi Arabistan'da arama yapan şirketler bile birkaç yıl boyunca düş kırıklıkları ve kuru kuyularla karşılaştıktan sonra, "onca zararı sineye çekip... bu serüvenden vazgeçmeyi" tartışmaya başladılar. Derken her şeyi değiştiren keşif gerçekleşti—1938 Şubatında Anglo-Persian (sonradan BP oldu) ile Gulf Oil Kuveyt'te Burgan Bir Numara adı verilen kuyuda ilk petrolü buldu. Ertesi ay aynı şeyi Chevron ile Texaco Suudi Arabistan'da Dammam Yedi Numaralı kuyuda başardı. İkinci Dünya Savaşı boyunca kuyuların çoğu kapalı tutulup çalışmalar ertelendiyse de, DeGolyer gibi bazı kişiler bu buluşların dünya petrolünün jeopolitiğini baştan yazacağı inancını taşıyordu. Yola çıktıktan sonra karısına yazdığı ilk mektupta "Kesin değil, üstelik biraz da tehlikeli" dedikten sonra, "ama bir Amerikalının bu yolculuğa çıkıp duruma vâkıf olması bana son derece önemli görünüyor" diye ekliyordu.

DeGolyer'in araştırması, kaynağın boyutları hakkındaki kanısını doğruladı. Misyonunu tamamladıktan sonra kaleme aldığı raporda şöy-

le yazıyordu: "Dünya petrol üretiminin ağırlık merkezi Körfez-Karayip bölgesinden Ortadoğu'ya, Basra Körfezi bölgesine kayıyor." DeGolyer'in ekibinin bir üyesi durumu daha basit bir ifadeyle özetliyordu: "Bu bölgedeki petrol tüm tarihin en büyük ödülü."[1]

DÜNYA REZERVLERİNİN DÖRTTE BİRİ

Sonraki on yıllar bu öngörüleri çok geniş bir ölçekte doğruladı. Körfezin batı yakasında bütün diğer ihracatçı ülkeler arasında, dünyadaki varlığı kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık beşte birini barındıran Suudi Arabistan yükseliyor. 2010 yılında bu ülkenin günlük ortalama üretimi 8,2 milyon varil dolayındaydı—dünyadaki toplam üretim miktarının yüzde 10'u. Günde 12,5 milyon varile kadar çıkma kapasitesine sahip. Ayrıca dünyadaki en düşük üretim maliyetine sahip olmak gibi bir avantajı da var. Gerçi son yıllarda Suudi Arabistan'ın petrol arama ve çıkarma maliyetleri yükselmiş olsa da, yine de diğer bölgelere göre daha düşük kalıyor.

Suudi Arabistan devamlılık politikası gereği, istendiği an hemen üretilebilecek 1,5 ila 2 milyon varil petrol üretme kapasitesini hava yastığı niyetine saklı tutuyor. Bu kapasite fazlası bir istikrar unsuru—ya da Suudi petrol bakanı Ali Al-Naimi'nin deyimiyle—küresel petrol pazarında "savaş, grev ve doğal felaketler" gibi "önceden görülemeyen arzdaki aksamalar"a karşı bir "sigorta poliçesi"dir. Stratejik Petrol Rezervinin üretici ülkelere özgü bir benzeridir.[2]

Ülkenin hemen tüm sanayisini, millileştirme öncesi dönemde petrol endüstrisini geliştiren ABD şirketleri konsorsiyumundan devralan dünyanın en büyük petrol şirketi, devlet mülkiyetindeki Saudi Aramco işletiyor. Aramco gerek teknik kapasitesiyle öne çıkmış, gerekse büyük ölçekli komplike projeleri yürütme kapasitesini kanıtlamış bir kuruluştur.

Saudi Aramco'nun elinde şu anda yaklaşık 370 rezervuar bulunan 100'ün üzerinde sahayı kapsayan muazzam bir el değmemiş saha ve rezervuar portföyü var. Bugün her ne kadar keşfedilen sahalar arasında en büyük ve en verimlileri olsa da sadece 19 sahadan petrol çıkıyor; aktif sahaların en önde geleni, Ghawar. Üç yeni mega projenin—Şey-

KÖRFEZ

Klasik petrol rezervinin yüzde 60'ı Körfezde bulunuyor.

bah, Hureys ve Manifa—yaşama geçmesiyle birlikte günlük kapasite 2,5 milyon varil artacak; bu rakam bile başlı başına büyük bir OPEC ülkesi kadar. Yeni teknolojilerin uygulanması, kaynakları hizmete sokmaya ve yeni ufuklar açmaya devam ediyor. Ülkenin yoğun şekilde araştırılmış olan kesimi görece küçük bir bölümüdür. Şirket 2011-15 beş yıllık döneminde petrol sektörüne yatırım için 100 milyar dolara yakın bir para ayırmıştır; petrol ve gaz rezervlerini artırmayı amaçlayan bu yatırım kapsamında ülkenin kuzeydoğusu ile Kızıl Denizde yapılacak yeni arama çalışmaları da yer alıyor.

Diğer büyük üretici Arap ülkeleri Basra Körfezinin batısına sıralanmış durumdadır. Ancak Kuveyt ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin en büyüğü olan Abu Dabi gibi ülkelerden her biri günde 2,3 milyon varil, Katar ise 800.000 varil petrol üretiyor. Petrol ve gaz bu ülkelere dünya ekonomisinde hidrokarbonun çok ötesinde önemli bir rol oynama şansı veriyor. İhracat gelirlerinin büyük bir kısmı ulusal varlık fonlarına aktarılır; böylece bu fonlar dünyanın en büyük sermaye havuzlarından biri olmuştur. Dubai ile Bahreyn, Arap yarımadasının güney ucundaki Umman ile daha az miktarda petrol üretirken, Kuzey Afrika'nın belli başlı üreticileri Cezayir ve Libya'dır.

DÜNYA EKONOMİSİNİN "MENTEŞELERİ"

El Kaide dünya ekonomisinin "menteşeleri" denen yerleri, onun hassas altyapısını hedef aldı.

Ancak El Kaide 1990'lı yıllarda ilk ortaya çıktığında, enerji sistemleri özel olarak hedef değildi. "İki Kutsal Toprağımızı İşgal Eden Amerikalılara Savaş İlanı" başlıklı 1996 tarihli açıklamasında Usame Bin Ladin "yakında kurulacak İslam devleti" için gerekli olacak "büyük İslam servetini" temsil ettiği gerekçesiyle Ortadoğu'daki petrol altyapısına saldırılmasına karşı olduğunu belirtti. Gerçekleşen saldırılarda hep yabancı varlıklar hedef alınmıştı.

Derken 2004 yılında strateji değişikliği ileri süren yeni bir cihat açıklaması geldi. "Petrolle Bağlantılı Çıkarları Hedef Almaya Yönelik Yasalar ve Ekonomik Cihatla İlgili Yasaların Gözden Geçirilmesi" başlıklı yazıda bel-

li "kurallara" uyulması koşuluyla, petrol endüstrisi meşru bir hedef kabul ediliyordu. Uzun erimli petrol üretim yeteneğine zarar verilmeyecekti. Bu yetenek İslami halifelik için korunacaktı. Ancak petrol fiyatları tırmandırılarak Batılı ülkelerin canını yakacak operasyonlar savunuluyordu.

Birkaç ay sonra Bin Ladin bu yeni doktrine sahip çıkarak, ABD'ye karşı ekonomik cihat kapsamında petrol hedeflerine yönelik saldırılar başlatma çağrısı yaptı. "Rusya'ya 10 yıl boyunca iflasa sürükleyecek şekilde kan kusturan ve bozguna uğrayarak ülkeyi terk etmek zorunda bırakan" Afganistan'daki savaşa atıf yaptı ve "ABD'ye de iflas noktasına varana kadar oluk oluk kan kusturacak" aynı türden bir siyaset yürütmeye çağırdı. Sonradan Batının petrolünü çalmak için Ortadoğu'da hâkimiyet kurmaya çalıştığını söyleyerek yandaşlarından "tarihin en büyük petrol hırsızlığını durdurmak için ellerinden ne gelirse yapmalarını" istedi. ABD'yi iflasa sürüklemek için petrolün varilini 100 dolara çıkartacak terör eylemleri düzenleme çağrısı yaptı. 2005'te Bin Ladin'in yardımcısı Ayman al-Zevahiri "bu rezervi" Arap Yarımadasında El Kaide halifeliğinin hüküm süreceği günler için "saklamak" üzere, mücahitlerin hücumlarını "Müslümanların ellerinden çalınan petrole odaklandırmaları" gerektiğini belirtti.

2005 Eylülünde en büyük Suudi petrol sahası yakınlarındaki bir güvenlik konutuna düzenlenen saldırı bu yeni doktrine birtakım pratik araçlar sağladı: Yalnız Suudi Arabistan'la değil diğer Körfez Arap petrol üreticileriyle de ilgili petrol haritaları ve grafikleri. Bu kadar ayrıntılı enformasyonun varlığı Suudileri hayrete düşürdü.[3]

KRİTİK DÜĞÜM NOKTASI

2006 Şubatında bir Cuma günü ikindi namazından kısa bir süre sonra üç araç—bir Toyota Land Cruiser SUV ve iki pikap kamyonet—Suudi Arabistan'ın en büyük petrol sahasından 100 kilometre uzaklıktaki dev Abqaiq işlem tesisinin seyrek kullanılan bir servis kapısına ulaştı. Abqaiq küresel tedarik sisteminin en kritik düğüm noktalarından biriydi. Bu devasa endüstri tesisinden her gün 7 milyon varil dolayında petrol—toplam dünya arzının yüzde 8'i—geçiyordu.

Land Cruiser'den fırlayan silahlı adamlar ateş etmeye başlayıp bekçileri öldürürken, diğer iki kamyonet kapıyı kırıp tesisin içine daldı. Sürücülerden biri yanlış bir yöne saparak sonu otoparkta biten bir çıkmaz yola girdi. Yakıt sızdıran aracın motoru stop etti. O an bir yere gitme şansı kalmayan sürücünün elindeki düğmeye basarak bombayı patlatması üzerine hem kendisi öldü, hem de araç havaya uçtu. Bu sırada diğer kamyonet peşindeki güvenlik görevlilerini atlatma gayretiyle öyle büyük bir süratle yol alıyordu ki, bombayı ateşleyip kendini havaya uçurduğu zaman hedefini geçmiş olduğunu fark edemedi; böylece bu patlama da tesislere bir zarar vermedi.

Ancak Land Cruiser'deki adamlar kaçmayı başardılar ve Riyad'a dönüp kentin doğu kesimindeki küçük bir yerleşkeye gizlendiler. Polis onları birkaç gün süreyle göz hapsinde tuttuktan sonra, içeriye baskın düzenledi. Çıkan çatışmada cihatçılar öldürüldü. İçlerinden birinin Suudi Arabistan'ın şiddetle aranan azılı teröristlerinden biri olduğu belirlendi. Saklandıkları yerde çok sayıda terör malzemesi ele geçirildi.

Abqaiq tesisleri o kadar büyük ve çevreye yayılmış durumda ki, eğer intihar eylemcileri daha becerikli çıksaydı bile, verebilecekleri zarar lokalize düzeyde kalırdı. Dahası, Suudiler Abqaiq'te olsun, diğer hassas kurumlarda olsun birkaç kademede güvenlik önlemi uyguluyorlar. Ama yine de bu saldırı girişimi cihatçıların niyetlerini ortaya koyuyordu. Abqaiq saldırısından sonra Suudi hükümeti güvenliği artırma yönünde girişimler başlattı; özel olarak krallığın petrol altyapısını korumakla görevli 35.000 kişilik yeni bir kuvvet oluşturdu. İleriki yıllarda cihatçılar ekonomik savaş doktrinlerini daha da sistemleştirdiler. Bunu en açık biçimde, Irak'taki petrol altyapısına yönelik arkası kesilmeyen saldırılarda görüyoruz. 2008'de El Kaide'nin bir Arap üyesi petrol altyapısına saldırı çağrısını yineledi. 2010 Temmuzunda bir intihar bombacısı, Umman kıyılarındaki gözden uzak bir noktadan harekete geçtiği tahmin edilen küçük bir kayıkla koca bir Japon petrol tankerine daldı. Gerçi verdiği hasar oldukça küçüktü ama, boğazın içinde gerçekleştirilen bu tür ilk saldırıydı.

Körfez çevresindeki petrol ihraç eden Arap ülkelerinin hepsi genelde kendi açılarından güvenlik önlemlerini güçlendirdiler, hedef noktalarını daha sıkı korumaya aldılar ve istihbarat operasyonlarını takviye ettiler.

Abqaiq saldırısından sonra petrol bakanı Ali Al-Naimi şöyle bir açıklama yaptı: "Teröristler enerji altyapımızı tahrip etmeye odaklanmaya başladılar. Teröristlerden gelen dünya enerji altyapısına yönelik tehdit herhangi bir ülke ya da bölgeyle sınırlı değildir. Hepimiz uyanık olmalıyız."[4]

Usame Bin Ladin 2011 Mayısında ABD deniz komandoları tarafından Pakistan'daki bir evde öldürüldü. Birkaç yıldan beri Pakistan'ın başkenti İslamabad'ın 55 kilometre uzağındaki bu evde internet bağlantısı kullanmadan gizlenerek yaşıyordu. El Kaide'yle bağlantıyı kuryeler aracılığıyla sağlıyordu. Baskın sırasında ele geçirilen malzemeler arasında petrol tankerlerine düzenlenecek saldırıların planları bulunuyor.

SOSYAL TEMEL

Tunus'un Sidi Bouzid kentindeki genç bir meyve satıcısı olan Muhammed Bouazizi'nin 2010 Aralığında artık dayanacak hali kalmamıştı. Yıllardan beri, anayol üzerindeki meyve pazarında satış yapan diğer satıcılarla birlikte, polis tarafından taciz ediliyor ve meyveleri çalınıyordu. Bir kadın polisin iki sepet elmasını alıp gitmesine engel olmaya kalkınca, diğer iki polis kollarını tutmuş, kadın polis de onu tokatlamaya başlamıştı. Şikâyet etmek için belediye meclisine gitmiş, ama kimseye derdini anlatamamıştı. Bunun üzerine oradan ayrılan pazarcı kısa bir süre sonra geri dönmüş ve meclisin önünde kendini ateşe vermişti. Adam birkaç hafta sonra semt hastanesinde öldü.[5]

Ama başına gelenleri ve gördüğü davranışı protesto edenlerin yayınladığı görüntüler çok geçmeden Facebook'a çıktı. Hükümet bu görüntüleri nasıl engelleyeceğini bilemedi. Bouazizi'nin canına kıyması Ortadoğu'yu sararak siyasi düzeni sarsan ve bölgenin jeostratejik yapısını kısmen altüst eden bir alevin ilk kıvılcımını çaktı.

Bouazizi'nin başına gelenler yıllardır birikmekte olan yanıcı maddeyi tutuşturan kibritti. İş, gelecek ve de ekonomik geçim fırsatı bulamayan eğitim olanakları sınırlı, kalabalık bir genç nüfus; sonu gelmeyen yolsuzluklar; katılımcılıktan yoksun bir siyasi ortam; baskıcı ve kısır bürokrasi ve kalitesiz devlet hizmetleri; "özgürlük yokluğu"; "kadın hakları yokluğu"; keyfi bir siyasi iktidar; gizli polis; olağan hale gelen

"olağanüstü haller"; ekonomik durağanlık ve girişimcilik ve inisiyatifin önüne dikilen sayısız engel.[6]

Artık dayanma noktasının sınırına gelen gençler arasında "Arap Baharı" denilen sürecin fitilini ateşleyen etmenler bunlardı. Sonra hızla ivme kazandı. Kitlesel sokak gösterileri uzun ömürlü Tunus hükümetini alaşağı etti.

Protestolar hemen arkasından Mısır'a sıçradı; her gün yüz binlerce kişi Kahire'nin Tahrir Meydanında toplanarak 30 yıldır devletin başında bulunan Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in istifasını istemeye başladı. Olaylar sürekli televizyona ve internete çıkıyordu. Arap dünyası şaşkına dönmüştü, zira Mısır bölgede eşsiz bir işleve sahiptir. Mısır tüm Arap nüfusunun dörtte birini oluşturur ve etkisi tüm bölgeyi kaplar. Bir Suudi'nin sözleriyle "Hepimiz bildiklerimizi Mısırlılardan öğrendik". Ayrıca İsrail'le aralarında imzalanmış bir barış antlaşması vardır ve şimdi bu iki eski düşman arasında bir tür soğuk barış hüküm sürmektedir. Mısır, ülkesinin büyüklüğü—ve de ordusunun büyüklüğü—nedeniyle, bölgedeki jeostratejik dengenin temelidir. Mübarek sonunda 11 Şubat 2011'de iktidarı bırakmak zorunda kaldı. Gelecekteki Mısır hükümetinin niteliğinin tüm Ortadoğu açısından son derece önemli olacağı açıktır.

Kuzey Afrika'daki olaylar Ortadoğu'nun büyük bölümünde protesto ve gösterileri tetikledi. Suriye Esad yönetimine karşı kurşunlarla karşılanan protestolarla çalkalandı. Körfezin en önemli üç ülkesi İran, Bahreyn ve Yemen'di. İran gösterileri bastırmak için var gücünü ortaya koydu. Bahreyn'de Sünni elitle Şii çoğunluk arasında uzun süreden beri devam eden ilişkilerdeki gerginlik aslında Suudi Arabistan ile İran arasındaki çekişmenin bir yansıması niteliğindeydi. Bahreyn nüfusu çok küçük bir ülke, ama Suudi Arabistan'a ve dünyanın en büyük petrol sahasına topu topu kırk elli kilometre uzaklıktaki bir geçiş yoludur. Aynı zamanda Körfezdeki denizlerin özgürlüğünü korumayı misyon edinmiş olan ABD Beşinci Filosunun barınma mekânıdır. Protestolar arkası kesilmeyen bir şiddete dönüşünce Suudi Arabistan'ın başını çektiği Körfez İşbirliği Konseyi düzeni tesis etmek amacıyla Bahreyn'e asker gönderdi.

Yemen ise aşiretler arası şiddetli gerginlikler, bölgesel ayrılıklar, otokratik Ali Abdullah Saleh'in 33 yıllık egemenliği, kişi başı gelirin düşüklüğü ve El Kaide'ye yakınlığıyla bilinmesi gibi etmenler yüzünden özellikle kırılgandı. Yemen'deki olaylara önem kazandıran diğer

bir unsur da, Kızıl Denizin girişindeki dar geçiş yolu Bab'ül Mendep boğazının bir yakasını tutuyor olması ve Suudi Arabistan'la arasında 1750 km uzunluğunda çetin bir sınıra sahip bulunmasıydı. Yemen'de ne zaman bir kaos ve şiddet olasılığı belirse, Suudiler hemen "sınırlarımızdaki Afganistan" tehlikesinden dem vurmaya başlarlar.

Bölgede patlak veren olayların tümü, sosyal istikrarsızlığın enerji güvenliği açısından kritik bir etmen niteliğine büründüğünü göstermekteydi. Libya'da protestolar hızla bir iç savaşa dönüşerek ülkeyi doğuda isyancı güçler ile batıda Kaddafi kuvvetleri olarak iki parçaya böldü. Kaddafi kuvvetlerinin Bingazi üzerine yürüdüğü ve bir kan gölü beklendiği sırada Arap Birliği ülkenin uçuşa kapalı bölge ilan edilmesi çağrısında bulundu ve ABD ile NATO tarafından görevlendirilen ABD ile Avrupa askeri birlikleri çatışmalara isyancıların yanında müdahale etti.

2011 Martında Libya'nın hemen hemen tüm üretimi durdu, bunun sonucunda piyasaya sunulan arz yüzde 1,5 azaldı. Ancak artan talebin de etkisiyle, bu durum yine yedek kapasiteyi zorlamaya başladı. Ortadoğu'yu huzursuzluk ve çalkantı sarmış, arzın daha büyük ölçüde aksayabileceği endişesi yükselmişti. Gerek fiili aksama, gerekse "bundan sonra olabilecekler"in korkusu petrol fiyatlarını tırmanışa geçirdi, Brent petrolün varil fiyatı bir süre için de olsa, 130 dolara çıktı. Yükselen petrol fiyatları küresel ekonomik iyileşmenin karşısındaki en büyük risk olarak görülüyordu. Ortadoğu'yla ilgili belirsizlik devam ettiği sürece petrol fiyatlarının risk primini yansıtması kaçınılmazdı. Dolayısıyla, bölgedeki sosyal temeller ve artık belirsizleşen jeostratejik denge dünya petrol fiyatlarının oluşumu açısından çok kritik bir öneme sahipti, aynı şekilde fiyatların karşı yöndeki etkisi de çok büyüktü.

Belirsizliğin nasıl çözüleceğine ilişkin yanıt tek değildi. Bölge ülkeleri arasındaki farklar çok büyüktü. Mısır, tıpkı İran gibi, 80 milyonluk bir nüfusa sahipti ve kişi başına düşen yıllık geliri 5800 dolar dolayındaydı. Onun tersine petrol üreten ülkelerin çoğunun nüfusu azdı; ekonomilerini yürütebilmek için yurtdışındaki çok sayıda vatandaşlarına umut bağlamışlardı; aslında kişi başına düşen gelirleri o kadar yüksekti ki, beşikten mezara kadar refah içinde yüzüyorlardı.

Aralarındaki onca farklılığa karşın, bütün ülkelerde çok kalabalık bir genç nüfus vardı. Bölge nüfusunun yaklaşık üçte biri on ila yirmi dört

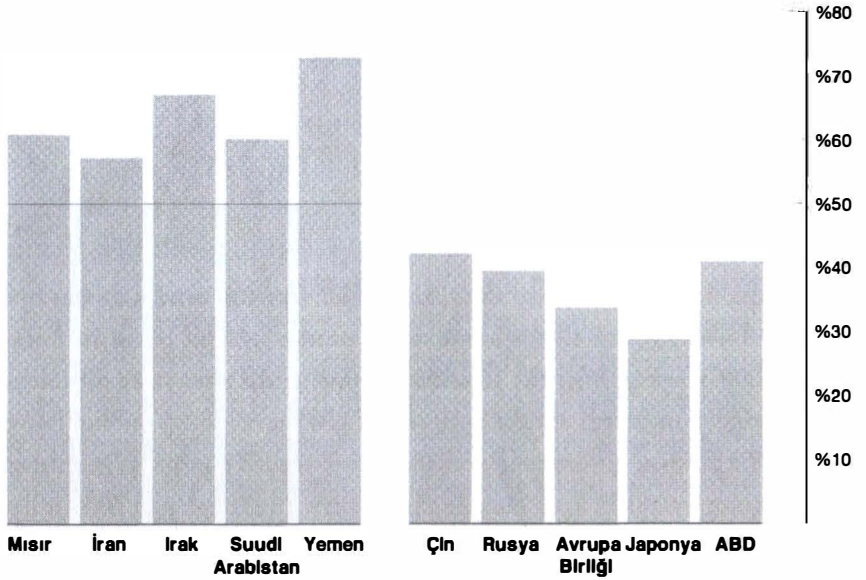
yaş arasındaydı. Tarihçiler 1848 Avrupa devrimleri deneyiminden hareketle, bu kalabalık genç nüfus ile çalkantı ve altüst oluşlar arasında bir bağlantının var olduğu yolunda gözlemlerde bulunuyorlar. Ayrıca bu ülkelerde, özellikle öfkeli eğitimli gençler arasında işsizlik çok yaygın. İşsizlik oranı yer yer yüzde 30'a kadar çıkabiliyor; işsiz sayılmayan pek çok kişi de düzenli iş sahibi değil. Beklentilerin düş kırıklığına uğraması ve ekonomik zorluklara ek olarak, kitlesel işsizlik sorunu belirtilen diğer nedenlerden ötürü mevcut yönetim sistemine karşı halkın içinde biriken öfkeyi daha da semirtiyor.[7]

Otoriter rejimler açısından çok önemli olan enformasyonu kontrol olanağını ellerinden alan yeni iletişim teknolojilerinin canlandırıcı gücü ciddi bir fark yaratmıştı. 1990'ların başlarından itibaren Araplar arasında uydu şebekelerinin gelişmesi gerek dış dünya hakkındaki bilgilere, gerekse iç âleme ilişkin haberlere enformasyon bakanlığının sansüründen geçmeden ulaşma olanağı sağlıyordu. Pek çok kişi için bu şebekeler en önemli haber kaynağı oldu. Derken cep telefonları ve internet—özellikle de e-posta, Facebook ve Twitter—enformasyon paylaşma, harekete geçirme ve geleneksel kontrol araçlarını işlevsiz bırakma fırsatı sundu. Sosyal ağların geleneksel ulusal egemenlik ayrıcalıklarına kafa tutmasıyla birlikte, bu yeni kanallar aracılığıyla gerçekleştirilen katılım sayesinde siyasi katılım yokluğu aşılmış oldu.[8]

Uzun yıllar, hızlı nüfus artışı ve ekonominin yapısından ötürü Ortadoğu'nun büyük bölümünde yeni fırsatlar ve iş alanları açmak çok zor olmuştur. Sonunda artık bu gereksinim kronik olmaktan çıkıp, akut bir nitelik almıştır. Fakat petrol, gaz ve petrokimya sermaye yoğun sektörlerdir; yani bunların açtığı iş alanları çok fazla sayıda olmaz. İşte ülkelerin kaynak lanetiyle ve petrol ülkesinin yapısal problemleriyle yüz yüze geldikleri nokta burasıdır. Bu, beşikten mezara kadar refah içinde yaşayan zengin petrol ülkeleri için bile geçerlidir. Bu sektörler o kadar büyük çaplı ve her şeye hâkim bir yapıdadırlar ki, girişimci bir iş dünyasına yaşam hakkı tanımazlar. Sübvansiyonlar gerilimi hafifletse de, yeni iş sahaları açmanın yerini tutamaz.

Fakat büyük ölçüde yeni iş alanları açmak bir gecede başarılabilecek bir iş değildir. Hem yüksek bir büyüme oranı hem de zaman gerekir, ayrıca açıklık, girişimciliğin özendirilmesi, yasal düzenleme ve deneti-

ORTADOĞU'NUN GENÇ NÜFUS YOĞUNLUĞU
2011 yılı 29 yaş ve altı nüfus yüzdeleri

Kaynak: ABD Nüfus Dairesi

min azaltılması ve yolsuzlukların önünün alınması şarttır. Çin ile Doğu Asya ülkeleri küresel ekonomiyle yoğun bir biçimde bütünleşerek iş alanları yarattılar. Tayvan ve Güney Kore 1960'larda Mısır'la aynı gelişmişlik düzeyindeydi. Şimdi Tayvan ile Güney Kore'nin eski dünya ülkelerine iki günlük ihracatı Mısır'ın bir yıllık ihracatından fazladır. Fakat dünya ekonomisine açılmak beraberinde, Ortadoğu'da tehlikeli bir şey olarak görülen ve kimi zaman şiddetle ve çoğunlukla dinsel dışlama derecesinde bir katılıkla karşı konan küreselleşme güçleri ve değerlerini de getirir. Bu durağanlık gençleri—özellikle de genç erkekleri—işsiz bırakıyor, evlenip yuva kurmalarına izin vermiyor, yabancılaştırıyor ve gidecek yeri olmayan bir duruma düşürüyor.[9] Siyasi katılım potansiyeli durağanlığı kırma olasılığı yaratıyor. Fakat ekonomik iyileşme beklentileri, ekonomilerin fiilen değişme ve fırsat üretme yeteneğinden çok daha ileri boyutlarda. Dolayısıyla Arap Uyanışının doğurduğu umut ve iyimserlik, ekonomik iyileşmenin belirsiz temposunun yol açtığı hayal kırıklıklarına katlanmak zorundadır.

IRAK'IN POTANSİYELİ

Irak'ın en ileri düzeydeki üreticiler arasında yer alma potansiyeli onlarca yıldır biliniyor; ve tabii üretiminin bu potansiyelin gerisinde kaldığı gerçeği de... 2009 yılında ABD önderliğinde gerçekleştirilen işgalden altı yıl, şiddet ve sabotajlar döneminden ise yıllarca sonra, üretim 2001'deki günlük 2,5 milyon varil düzeyine aşağı yukarı geri döndü. Savaş sonrası yönetim ülke dışından muazzam bir yatırım ve teknoloji transferi gerektiğinin farkına vardı ve 2009'dan başlamak üzere bir dizi petrol sahasında ihale açtı. Tahmin edileceği gibi, ihaleyi kazananlar arasında dünyanın dört bir tarafından gelmiş şirketler de vardı. Ne ki, ABD şirketlerinin bir hayli düşük düzeyde temsil edilmiş olması oldukça şaşırtıcıydı. Bütün petrol ihraç eden ülkeler arasında en sıkı anlaşma koşullarını Irak dayatıyordu, bazı ABD şirketleri bu koşullarla ekonomik bir işleyiş sağlayamazlardı.[10]

Irak için ortaya atılan gelecek öngörülerinden bazıları aşırı ölçüde iyimser görünüyordu. Bir Iraklı bakanın öne sürdüğü günde 2,5 ila 3 milyon varilden 12 milyon varile sıçramak olanaksız gibiydi. Makul beklenti, Irak'ın 2020'de günde 6,5 milyon varil petrol üretir duruma gelmesidir.

Ama bu düşük hedefin önünde de yine hatırı sayılır engeller ve belirsizlikler var: Bu boyuttaki bir gelişme için siyasi istikrar ve petrol sahalarının, boru hatlarının ve yükleme terminallerinin fiziksel güvenliğinin sağlanması zorunludur. Oyun kurallarında sonradan yapılabilecek bir değişiklik yüzünden onca çabanın boşa gitmemesi için, uluslararası yatırım ihtiyacı ve mali koşullar konusunda siyasi bir konsensus sağlanmalıdır. Onlarca yıldan beri küresel endüstriye teknolojik bakımdan kapalı kalan bir ülkede insan, hizmet, beceri ve ekipman temininin—ve de boru hattı ve ihraç tesisleri inşa etmenin—lojistik bakımdan son derece yüksek düzeydeki karmaşıklığı bu riskleri daha da derinleştirmektedir. Yatırımcı şirketler bu risklerin bilincindedirler. Ama onlar var olan potansiyellerin de farkındadırlar ve belki de yirmi birinci yüzyılın en büyük petrol fırsatlarından birinin dışında kalmanın daha riskli olacağı sonucuna varmışlardır.[11]

Irak'ın kaynaklarını düzenli biçimde geliştirmenin önündeki bir diğer engel de İran olabilir. Ve eğer olursa, ondan daha önemlisi olamaz. İran Irak'ın petrol üretimindeki köklü bir artışı, fiyatları düşürebileceği gerekçesiyle, ciddi bir tehlike olarak görüyor. Jeopolitik açıdan İran Irak'ın Körfezde ve OPEC içinde ikinci büyük üretici olarak kendine yer edinmesini istemiyor. Tahran bu niyetini, Irak'ın öngörüleri ve yeni arama çalışmalarını dayanak alarak petrol rezervlerini 115 milyar varilden 143 milyar varile çıkarmaya karar verdiği 2010 yılında açıklamıştı. İran, ancak bir hafta bekleyebildi ve tahmini rezervini 138 milyardan 150 milyar varile çıkardı.[12]

Uzun vadede asıl soru, Bağdat'ın İran'ın süregiden nüfuzu altında kalmaya ne kadar katlanabileceğidir. Irak nüfusunun en az yüzde 75'inin, İran'ın nüfusunun ise ağırlıklı olarak Fars ve Azeri olmasına karşın, din ve dinsel otorite Şii İran'ı Irak'ın Şii nüfus çoğunluğuyla birbirine bağlamaktadır. 2003'ten bu yana İran'ın Irak'ın içişlerine ciddi ölçüde müdahale etmekte ve çeşitli gruplara destek vermekte olduğu bir sır değildir. Üstelik coğrafyadan kaçmak olanaksız. Bir İranlı yetkilinin bir ABD diplomatına dediği gibi "Eninde sonunda Irak'tan ayrılmanız gerekecek. Ama biz buradayız".

HEGEMONYA ARAYIŞLARI

Şah yönetimi altındaki İran onlarca yıl Körfezdeki hâkim petrol üreticisi güç olmak için Suudi Arabistan'la yarıştı. 1970'lerde İran daha da ileri gidip Körfezin "bölge polisi" rolünü üstlenmeye ve 1971 yılında İngiliz askeri şemsiyesinin kalkmasının yarattığı güvenlik boşluğunu doldurmaya soyundu. 1978-79 İran Devrimi ve ardından patlak veren sekiz yıllık İran-Irak Savaşı bu özlemleri ileri bir tarihe erteledi.

İran'ın petrol üretimi Şah zamanında zirvesine ulaşarak, günde 6 milyon varile çıkmıştı; İran-Irak Savaşı sırasında 1,3 milyon varile kadar düştü; son yıllarda ise günde 4 milyon varil dolaylarında dalgalanıyor. Ancak ülkenin petrol rezervleri açısından, İran sanayinin potansiyelinin hayli altında üretim yaptığı açıktır. Buna yol açan pek çok olumsuz etmen söz konusudur: Ülkeyi yöneten siyasi fraksiyonlar arasındaki çatışmalar; yatırım yetersizliği; İran'ın uluslararası şirketlerle ilişkilerin-

deki katı ve can yakan tavrı; son yıllarda teknoloji ve finansman erişimine keskin biçimde sekte vuran uluslararası yaptırımlar. Tüm bunlar petrol sanayinin gelişimine zarar vermiştir. Dahası ülke içinde rafine etme kapasitesi eksikliği yüzünden benzinin yüzde 25'ini ithal etmek zorunda kalmaktadır.

İran dünyanın ikinci büyük konvansiyonel doğal gaz rezervinin sahibi ve yeni kurulan Gaz İhraç Eden Ülkeler Örgütünün kurucu üyesi olduğu halde, sadece yakın komşularına önemsenmeyecek miktarda gaz ihraç etmektedir. Aslında ülke içindeki yetersizliği karşılamak için bir miktar gaz ithal etmek zorunda kalmaktadır.

"BÜYÜK ŞEYTAN"

1979 yılında İran Devriminin ilk aylarında yeni rejimin hareket çizgisinin reformcu mu yoksa fundamentalist mi olacağı belli değildi. Ama militanların 1979 Kasımında ABD elçiliğini işgal edip rehin aldıkları 66 Amerikan diplomatını 1981 Ocağına kadar ellerinde esir tutması, izleyecekleri yolun yönünü açıkça belli etti. Artık ülkenin yeni lideri 15 yıllık sürgünden İran'a dönen katı din adamı Ayetullah Ruhullah Humeyni'ydi. Humeyni ve yandaşları iktidarlarını pekiştirmek ve yeni teokratik fundamentalist rejime karşı etkili olabilecek tüm muhalefeti temizlemek için bu rehine olayından—ve bunun ABD'de yarattığı bölünmeden—yararlandı. Bir zamanlar Humeyni "din âlimlerine" yazdığı bir mektupta "Teolojinin siyasete karışmamak anlamına geldiği günlerde, aptallık erdem olmuştu" diyordu. Yeni İran'da nihai siyasi erk mollaların ve özellikle de Yüce Lider Ayetullah Humeyni'nin elindeydi.[13]

Humeyni'nin kendisini 1963 yılında sürgüne gönderen şaha beslediği kin, İsrail'e ve ABD'ye karşı duyduğu nefretle birleşiyordu. Amansız düşman—"Büyük Şeytan"—Amerika söylemi, İslam Cumhuriyeti'nin temel ilkesi ve gerçek anlamda meşruiyetinin kontrol aygıtını bir arada tutmak açısından kritik nitelikteki belkemiği oldu. Yurtsever başbakan Muhammed Musaddık'ı devirip şahı yeniden başa geçiren 1953 askeri darbesine ABD'nin verdiği desteğin anısı insanların belleğinde güçlü bir şekilde yer etmişti; fundamentalistler bu olayı kullanarak İran siyasetinin temel dayanağı haline getirdiler.

1990'ların başında Irak savaşı sona erince İran yine devrimci seferberliğine döndü. Basra Körfezi çevresindeki rejimleri devirme çabalarına hız verdi, terörizmi besledi, ABD'nin çıkarlarını hedef aldı ve askeri yapılanmasını tırmandırdı. İran'ın Devrim Muhafızlarının uluslararası kolu olan gizli Quds Tugayı dünyanın birçok ülkesinde terörizm olaylarına karıştı. 1993'te İran'a "devlet terörizminin en tehlikeli destekleyicisi" lakabı takıldı.[14]

NORMALLEŞME Mİ?

Humeyni 1989'da öldü. Dini Liderlik mirasını, sekiz yıldır cumhurbaşkanlığı görevini sürdüren ve öncülünün katı çizgisine şaşmaz bir bağlılık gösteren yardımcılarından Ali Hameney'e bıraktı.

Sonraki dönemde ara ara normalleşme işaretleri yanıp söndü. Piyasa yönelimli cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ABD ile gerilimin hafifletilmesi ve ticari ilişkileri başlatma sürecine girilmesinin İran'ın çıkarına olacağını düşünüyordu. Bu yaklaşım, Clinton yönetiminin düşmanlarıyla ilişkilerini iyileştirmek için ekonomik bağlara ağırlık verme yönündeki yeni politikasıyla uyuşuyordu. Tahran işaretini petrol üzerinden göndermeyi uygun gördü. Bilinçli olarak devrimden sonra bir yabancı firmayla imzaladığı ilk anlaşmayı ödül olarak bir Fransız petrol şirketine değil, bir Amerikan firmasına sundu: Conoco.

ABD'nin uyguladığı yaptırım politikası ülkeye İran petrolü sokulmasını yasaklıyordu, ancak bir Amerikan petrol şirketinin İran'da iş yapmasını önleyen bir kural yoktu. Conoco İran'la üç yıldan beri açık denizde iki ayrı petrol ve gaz arama hakkı için görüşme yürütüyordu. Taraflar arasında anlaşma 5 Mart 1995'te, daha önce bir Japon otomotiv firmasına ait olan bir devlet konukevinin yemek salonunda imzalandı. Rafsancani açısından kayda değer bir zafer olarak değerlendirilen bir Amerikan şirketiyle anlaşma imzalanması İran iç siyasetindeki ayrılıkları körükledi. Bu anlaşmanın Dini Lider Ayetullah Ali Hameney'in onayı alınmadan imzalanmış olması mümkün değildi. Ama herhalde bu onay çok gönülsüz verilmiş olmalıydı. Zira Humeyni'nin İran'a "küresel imparatorluğunu" kabul ettirmek istediğini söylediği "Kendini Beğenmiş"

ABD'ye derin bir nefret besliyordu. Onun dünya görüşüne göre, kendi deyimiyle, "ABD düşmanlığı" rejimin temel varlık nedeniydi.[15]

Conoco'nun son ana kadar işi alıp almayacağını bilmemesinin nedeni, büyük olasılıkla İran liderliği içindeki çekişmeydi. Rakibi Fransız şirketi Total'e bir Amerikan şirketinin "önemli bir mesaj" vermek amacıyla seçildiği bildirildi.[16]

Conoco'nun yöneticileri dışişleri bakanlığı yetkililerine İran'la görüşmelerinin seyri hakkında defalarca brifing verdiler, ancak sonradan bu brifinglerin yetersiz kaldığı anlaşıldı. Kongre üyeleri anlaşmaya karşı çıktılar. Yıllar önce Amerikalı rehinelerin kurtarılması için yürütülen zorlu görüşmeleri gerçekleştirmiş olan dışişleri bakanı Warren Christopher şimdi bu petrol anlaşmasını "kuşatma politikasıyla çelişen" bir uygulama ilan ediyor ve arkasından sözlerini Ortadoğu'da "hangi taşın altına baksanız, İran'ın parmağı çıkar" diye tamamlıyordu. Anlaşma iki hafta kadar bile yaşayamadı. 15 Mart 1995'te Başkan Clinton İran'la petrol projesi yapılmasını yasaklayan bir başkanlık talimatı yayınladı. Washington bu anlaşmayı ekonomik ilişkilere doğru bir açılış, bir fırsat olarak görmemiş, tersine birkaç ay önce Buenos Aires'teki bir Yahudi merkezine düzenlenen ve 85 kişinin ölümü, yüzlerce kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan saldırı olayını anımsayarak, İran terörizmine verilen bir destek olarak değerlendirmişti. ABD bununla da kalmayıp, aynı dönemde diğer ülkeleri de İran'la ticari ilişkilerini sınırlamaya ikna etmeye çalıştı.[17]

Conoco aniden çekilmek zorunda kalınca anlaşma Total'e geçti. Sonradan Viyana'da yapılan bir OPEC toplantısında Rafsancani yanlısı İran petrol bakanı Gulam Rıza Ağazade gece yarısı Amerikalı gazetecileri oteldeki odasına davet etti. Loş ışıklı bir ortamda genizden gelen kısık bir sesle konuşan bakan anlaşmayı anımsatarak, şöyle bir soru ortaya attı: "Amerika hakkında anlayamadığım ne var? Amerika hakkında anlamadığım şeyin ne olduğunu söyler misiniz bana?" ABD bir kapı açma fırsatını neden tepmişti? Bunun yanıtı şuydu: Karşı taraftan ne yönde bir işaret gelirse gelsin, kapı açılamazdı; terörizm ekonomik ilişkiyi olanaksız kılıyordu. Kısa bir süre sonra 1996 yılında İran yanlısı Hizbullah tarafından düzenlendiği belli olan doğu Suudi Arabistan'daki bir terör saldırısı sonucunda 19 ABD askeri ölürken, 372 asker yaralandı. Bu olayın kapıya bir kilit daha vurduğu kesindi.[18]

Ama derken 1997'de Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki ezici—ve hiç öngörülmeyen—seçim zaferi yeni bir normalleşme olasılığını beklenmedik bir şekilde gündeme getirdi. Bir din adamı olan Hatemi "doğru düzgün bir anayasal hükümet" sözleriyle tanımladığı doğrultuda ilerlemek isteyen bir reformcuydu. Aynı zamanda daha önce sanat ve film endüstrisine fazlaca hoşgörülü davrandığı gerekçesiyle kültür bakanlığından uzaklaştırılarak, ulusal kütüphane başkanlığı gibi önemsiz bir göreve getirilen Hatemi'nin cumhurbaşkanlığına gelişi bir rastlantı eseriydi. Cumhurbaşkanlığı zaferi halkın geniş bir kesimi tarafından katı teokrasiyi reddettiğinin göstergesi gibiydi. Seçimin ardından "Medeniyetler Diyaloğu" sözleriyle ABD'ye seslenmeyi denedi. Washington'dan belli bir gecikmeyle de olsa, yüreklendirici sözcüklerle olumlu bir karşılık geldi; bunlar arasında Başkan Clinton'un "iki ulus arasındaki yabancılaşmaya" son verme çağrısı da yer alıyordu.[19]

Ancak iktidarın dini lider ile cumhurbaşkanı arasında bölündüğü Tahran'la nasıl ilişki kurulacağına karar vermek zor işti. Sertlik yanlısı din adamları, Devrim Muhafızları, güvenlik güçleri ve yargıçlar—hepsi de dini liderin kontrolü altında—Hatemi reformlarının önünü kesmek, cumhurbaşkanlığının etkisini zayıflatmak, dış politika üzerindeki esnekliğini sınırlamak ve belli bir normalleşme sağlama şansını ortadan kaldırmak için yoğun bir şiddet ve yıldırma kampanyası başlattılar.[20]

Ardından 11 Eylül'ün hemen sonrasında Tahran'ın ABD'nin Afganistan'da başlattığı harekâta sınırlı destek vermesi daha da şaşırtıcı oldu. İranlılar Taliban'ı İran'ın Şii dinsel heyecanına karşı Sünni dinsel coşkuyu seferber eden dolaysız ve tehlikeli bir düşman olarak görüyordu; şimdi de ABD bu düşmanı yok etmeye hazırlanıyordu. İran Taliban hakkında istihbarat topladı, ABD'yi Taliban'a saldırmak için acele etmeye zorladı, bazı noktalarda askeri işbirliği bile yaptı ve Taliban sonrası geçici bir hükümet kurulmasına katkı verdi. Devrimden bu yana ilk kez İran ve Amerikan subayları yüz yüze uzun süreli görüşmeler yaptılar. 2002 Ocağının üçüncü haftası Tokyo'da Afganistan'ın ekonomik yeniden inşası üzerine düzenlenen bir konferansta İranlılar ABD hazine bakanı Paul O'Neill ve toplantıdaki en kıdemli ABD diplomatı James Dobbins'e "diğer konular" üzerinde de daha geniş görüşmelerde bulunma önerisini götürdüler.

Ancak bundan birkaç gün önce Akdeniz'de Gazze'ye elli ton kadar İran silahı taşıyan *Karine A* adlı bir gemi tespit edilmişti. Hatemi ile çevresinin bu sevkıyattan haberlerinin olmadığı mesajı gönderildi. Ama Washington'da *Karine A*'nın yarattığı etki Tahran'ın diplomatik sondajlarının etkisinden çok daha güçlüydü. Gemi ve yükü İran'ın terörizmle bağının yeni bir göstergesiydi. Ayrıca tam kritik bir politika belirleme anında ortaya çıkmıştı.

Tokyo'daki görüş alışverişinden bir hafta sonra başkan George Bush Ulusa Sesleniş konuşmasını yaptı. 11 Eylül sonrası ilk seslenişti; halkı yeni bir mücadeleye, teröre karşı savaş için harekete geçmeye çağırıyordu. Bush bilinçli olarak 1930'ların Nazi Almanyası, faşist İtalya ve Japonya'dan oluşan ekseni (Mihver Devletleri-çn.) çağrıştıran "şeytan ekseni" tanımını kullandı. Bu yeni eksen Irak ve Kuzey Kore'yi içeriyordu. Üçüncü parçası ise Irak'ın baş düşmanı olan İran'dı. Açıkça içerdiği "rejim değişikliği" hedefiyle birlikte "şeytan ekseni" deyimi Tahran'daki ABD'yle yumuşama isteyenlerin elini zayıflattı ve Afganistan'daki sıra dışı ABD-İran işbirliğini büyük ölçüde gölgeledi—ama çok fazla değil. Cenevre'de düzenlenen Afganistan'a asker gönderen ülkeler arasındaki başka bir toplantıda Devrim Muhafızlarından kıdemli bir İran generali Amerikalılara kendileriyle çalışmaya devam edebileceklerini, sözgelimi ABD yönetimi altında 20.000 Afgan askerini eğitmeye gönüllü olduklarını bildirdi. Ardından İran'ın "sizin Taliban'ı vurmak için kullanmakta olduğunuz Afgan askerlerine para ödemeye devam ettiği"ni ekledi.[21]

Bunun dışında ABD'nin İran'ın bölgedeki baş düşmanı ve nüfuzunu genişletmesinin önündeki en büyük engel olan Saddam Hüseyin'i devirdiği Irak Savaşının ilk evresinde de iki ülke arasında belli bir diyalog sağlandı.

YENİDEN GÜÇ KAZANAN MİLİTANLIK

Bu şekilde bir miktar aralanan diyalog kapısı 2005 seçimlerinde Mahmud Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanlığına gelmesi üzerine sımsıkı kapandı. Eski Tahran valisi ve trafik yönetimi doktorası yapmış bir inşaat mühendisi olan Ahmedinecad, Devrim Muhafızlığı görevinde bulunmuş ve muhafızlarla her zaman çok yakın ilişkiler içinde olmuştu. Ar-

kası kesilmeyen yaylım ateşi ve söylemleri saldırgan ve militan bir çizgiye geri dönmeye kararlı olduğunun apaçık göstergesiydi. Birleşmiş Milletlerdeki konuşmasında 11 Eylül saldırısının ABD yönetimi içindeki bazı unsurların "çöküşe doğru giden Amerikan ekonomisini kurtarmak ve Ortadoğu üzerindeki pençesini sağlamlaştırmak" için tezgâhlanmış olabileceğini söyledi. İran'ın misyonunun "layık olmayan hükümetleri yerinden etmek" ve tüm dünyanın Şii İslamı kucaklamasını sağlamak olduğunu açıkladı. Askeri geçit törenlerinde füzeleri süsleyen bir sloganı dile getirerek, İran'ın "İsrail'i haritadan sileceği"—"tarihin sayfalarından sileceği" şeklinde de çevrilebilir—tehdidini savurdu.[22]

Bölgedeki rakibi Irak ortadan kalkınca, İran Körfeze egemen olma özlemini dile getirmeye başladı. 2006 Aralığında bölge ülkeleri örgütü Arap Strateji Forumunun Dubai'deki toplantısında bir ara İran'ın nükleer görüşme yetkilisi, sonradan da parlamento sözcüsü olan Ali Larijani Arap katılımcılara Amerika'nın Ortadoğu'daki varlık süresinin sona erdiğini, artık burayı terk edip gideceğini ve bölge liderliğinin İran'a geçeceğini söyledi. İran'ın "iyi komşuluk ilişkileri" ilkesini yol gösterici alacağını bildirdi. Taş kesilen Arap dinleyicilerin İranlı komşularının önderliği altına girme olasılığını pek de iç açıcı bulmadıkları anlaşılıyordu.[23]

HÜRMÜZ BOĞAZI

Gerek petrol ihraç eden gerekse tüketici ülkelerin, Basra Körfezinden yola çıkıp yüksek denizlere ve dünya pazarlarına doğru giden gemilerin devamlı geçtiği Hürmüz Boğazının güvenliğiyle ilgili kaygıları tarih boyunca hiç eksilmemiştir. En dar noktası 35 kilometreye düşen Boğaz, küresel petrol arzının bir numaralı dar geçididir. Buradan her gün 17,5 milyon varil petrol taşıyan 20 tanker geçer. Bu rakam dünya petrol talebinin yüzde 20'sine—dünyadaki petrol ticaretinin yüzde 40'ına—denktir. Boğazın kuzeyinde İran yer alır, güney kıyıları ise Umman ile Birleşik Arap Emirlikleri'ne aittir.[24]

İran'ın tehdit alanına Boğaz da dahildir. Bir keresinde bir Devrim Muhafızı generali şöyle bir uyarıda bulunmuştu: "Düşmanlarımız bilsinler ki, Hürmüz Boğazını sınırsız bir süre boyunca kolayca kapata-

biliriz." Oysa stratejistler İran'ın Boğaza müdahale etme yeteneğinin ağzına doladığından çok daha sınırlı olduğunu belirtiyorlar. Boğazın fiziksel özellikleri ve coğrafi durumu ile çevresi İran'ın cruise füzeleri, mayınlar, denizaltılar ve patlayıcı yüklü küçük sürat teknelerinden oluşan askeri gücünün etkisini sınırlamaktadır. Herhangi bir saldırı, Bahreyn'de konuşlanmış bulunan ve başlıca misyonu bölge denizlerinin özgürlüğünü korumak olan ABD Beşinci Filosu da içinde olmak üzere, ezici bir askeri gücü karşısında bulacaktır. Üstelik bugün petrolün serbestçe akışına yapılacak bir müdahale yirmi yıl öncesindeki gibi yalnız Batıyı değil, petrolünün dörtte birini Körfezden temin eden Çin de dahil olmak üzere, Doğuyu da karşısına alacaktır. Çin ve ABD'nin tüketici olarak çıkarlarının örtüştüğü stratejik noktalardan biri burasıdır. Boğaz geçişini aksatmaya ya da hepten kapamaya yönelik her girişim dünya ekonomisine yöneltilmiş bir saldırı kabul edilecek ve Irak'ın 1990 Kuveyt işgali sırasında olduğu gibi, hemen bir küresel koalisyonun kurulmasına ön ayak olacaktır.[25]

Bütün bunlara ek olarak petrol geçişini durdurma yönündeki her çabanın İran'ın kendisine de pahalıya mal olacağı açıktır. Bütçesinin yüzde 60'ını oluşturan 80 milyar dolar gelir getiren kendi çıkardığı petrolü ihraç etmek için İran'ın da Boğaza ihtiyacı vardır. Üstelik diğer Körfez ülkelerinden farklı olarak İran, ihracat gelirlerinin kesintiye uğramasını kolay kolay göze alabileceği finansal kaynaklardan yoksundur.

Şurası kesin ki, gemilere saldırılması ve Boğaz geçişinin sekteye uğratılması özellikle ilk anda piyasalarda paniğe yol açacak ve fiyatlara tavan yaptıracaktır. Ve Körfezde hedef yapılabilecek çok sayıda petrol varlığı bulunmaktadır. Ancak Hürmüz Boğazını kapamaya yönelik herhangi bir girişimin dehşetle beklenen bir felaket boyutlarına varamayacağı açıktır.

KURAL DEĞİŞTİRİCİ

Ancak Körfezdeki güç dengesini—böylelikle dünya petrolünün güvenliğini de—asıl tehdit eden, İran'ın nükleer silah sevdasıdır. İran'ın 1950'lerdeki şah yönetimi sırasında Amerika'nın "Barış için Atom" uygulaması kapsamında ufak çaplı olarak başlattığı ilk nükleer programı-

nın başlıca amacı atom enerjisi geliştirmekti. 1970'lerde şahın İran'ın petrol ve gaz rezervlerinin otuz yıl içinde tükeneceği inancına kapılması yüzünden daha yoğun biçimde yürütülür oldu.[26]

1980'lerin ortalarında Irak-İran savaşının hararetli günlerinde Humeyni rejimi nükleer silah kapasitesi yaratmaya karar verdi. Pakistan A.Q. Han ağı üzerinden know-how ve teknoloji edindi. 2002 yılında bir İranlı muhalif grup İran'ın gizlice zenginleştirilmiş uranyum üretme yeteneği geliştirdiğini ortaya çıkardı. Avrupalılardan gelen baskılar karşısında geri adım atan İran 2003'te zenginleştirme programını geçici olarak durdurduğunu açıkladı.

Ahmedinecad cumhurbaşkanı seçilince zenginleştirme programını yeniden başlattı. İran'ın nükleer programının barışçıl amaçlara yönelik olduğu yolundaki savları Arap komşularının hiçbirini ikna edemedi. Ahmedinecad bu arada bir kısmı nükleer başlık taşıyacak füzelerin geliştirilmesine hız verdi. 2006 yılında, çok sayıda uranyum zenginleştiren santrifüjün aktifleştirilmesiyle nükleer program yeni bir evreye girdi. Zenginleştirme, U-235 izotopuna çok daha yaygın kullanılan U-238 iztopuna oranını artıran bir işlemdir. Sivil nükleer reaktörlerde yakıt olarak kullanılan konsantrasyonda U-235'in yüzde 3 ila 5 arasında olması gerekiyor. Tıbbi amaçlı nükleer enerjide ise bu oran yüzde 20. Atom bombasında oran yüzde 90'a çıkıyor. Yüzde 20 düzeyine vardıktan sonra, buradan yüzde 90'a ulaşmak, ilk başta yüzde 3'ten yüzde 20'ye çıkmaya göre çok daha kolay gerçekleşiyor. 2010'da İran yüzde 20 düzeyine ulaştığını açıkladı. Bu açıklama Batılı istihbarat kaynaklarının kutsal Kum şehri yakınlarında gizli bir zenginleştirme tesisi tespit etmesinden kısa bir süre sonra geldi.

İran zenginleştirilmiş uranyumu yalnızca sivil nükleer programı çerçevesinde kullanacağını ileri sürüyor. Buşer'deki ilk büyük nükleer reaktör ilk kez 2010'da internete düştü, ardından muhtemelen diğerleri de gelecek. İran'ın nükleer enerji programının geliştirilmesi uzun yıllar ve çok yüksek bir maliyet istiyor. Oysa İran'ın doğal gaz kaynakları son derece zengin; bugün pek çok ülke elektrik enerjisi elde etmek için en ucuz ve arzu edilir olan bu kaynağa yöneliyor. İran'ın zengin hidrokarbon kaynakları ile atom enerjisi planları arasındaki uyumsuzluk—ve uranyum zenginleştirme telaşı—gerek Arap gerekse Batı dünyasında onun nükleer silah peşinde olduğu kanısını pekiştiriyor.

GÜÇ DENGESİ

Nükleer silaha sahip bir İran, Körfezdeki güçler dengesini değiştirir. İran, Franklin Roosevelt'in İkinci Dünya Savaşı öncesinde kullandığı bir deyimle komşularını "ürkütecek" bir konuma sahip olur. Kendini bölgenin hâkim gücü ilan edebilir. Yığınsal ve müthiş bir tepki alacağını bildiği halde, doğrudan bölgede bu silahları kullanma tehdidinde bulunabilir—hatta kullanabilir de. Fakat bu silahlar sayesinde, bölge çapında dokunulmazlık şeklinde algılayabileceği güç ve nüfuz planları yapma hakkı elde ettiğini düşünebilir—gerek kendisi için gerekse temsilcileri için. Hepsinden önce de, hegemonyacı bir nükleer güç haline gelen İran büyük olasılıkla, Suudileri devreden çıkararak, petrol akışı ve fiyatı üzerinde doğrudan hak iddia etmeyi deneyebilir. Sözün kısası İran'ın bu tür silahlara sahip olması en hafifinden bölge ve dünya petrol arzı açısından güvensizlik yaratacaktır.

Pek çok hükümet İran yönetimindeki bazı unsurların bu bölünebilir malzemeyi (fisil materyal) çoğaltarak başka devletlere, Lübnan'daki Hizbullah gibi temsilcilerine ve başka terörist gruplara dağıtabileceğinden endişeli; şimdiye kadar yapmadıysa tabii.

Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde, bir ulusun nükleer silaha sahip olmasının sonuçlarını, yalnız bu tür silahlara sahip olmak açısından değil, asıl onları elinde bulunduranların niyetlerine göre değerlendirmek gerekir. Bu yüzdendir ki, Tahran'ın söylemi, eğer İran bu tür silahlara sahipse, daha özel bir anlam kazanmaktadır. Ahmedinecad İslam Cumhuriyetinin nihai misyonunun, dokuzuncu yüzyılda ortadan kaybolan ve yeniden zuhur edişinden önce mutlaka "zamanın sonu"nun geldiğine dalalet eden bir şiddetli kaos ve çılgın savaşlar döneminin baş göstereceği—ve bu anın iyice yakınlaştığı—Gizlenen İmam'ın (Mehdi) geri dönüşüne hazırlanmak olduğunu söylemişti. Ahmedinecad sözlerine Mehdi döndüğünde "içinde Allah korkusu olmayan" adaletsizleri—yani ABD, diğer Batılı ülkeler ve İsrail'i—yok edeceğini ve sağ kalanları "âlemlerin en mükemmeline" ulaştıracağını eklemişti. Bunlar, onun parmağının nükleer silah düğmesinin yakınlarında bulunmasının yarattığı endişeyi artırmaktan başka bir sonuç verebilir mi?

Tahran'la iletişimin kopuk olması, her an "kazayla" bir nükleer cepheleşme olasılığını artırarak, tehlikeyi daha da büyüten bir etmen. Soğuk Savaşın en gergin dönemlerinde bile ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki iletişim kanalları devamlı açıktı; örneğin 1962'deki Küba Füze Krizi gibi bir kriz anında Beyaz Saray ile Kremlin arasındaki "kırmızı hat" acil temas için hazır bekliyordu. İran'la böyle bir kanal yok. Gerçekten de rejimin işleyişi hakkında, kararları kimlerin aldığı ve fraksiyonların aralarındaki iktidar kavgasını nasıl yürüttüğü hakkında çok az bilgi var. Bunlar riski daha da artırıyor. Anlaşma yolu yokluğu, Körfezdeki Arap devletlerini de kapsıyor. Bir Körfez ulusu liderine göre, bizim için asıl endişe kaynağı, "İran hakkında bildiklerimiz değil, bilmediklerimizdir."[27]

Diğer Körfez ülkelerinde, bu arada İsrail'de de İran'ın niyetleriyle ilgili endişeler, İran'ın nükleer silah yeteneğini güçlendirme yönünde kaydettiği ilerlemeyle doğru orantılı olarak yükseliyor. İran'ın bölge üzerinde egemenliğini ilan etme arayışları ve diğer rejimleri istikrarsızlaştırma çabalarının giderek daha saldırgan bir hal alacağından korkuyorlar. Bir Suudi yetkilinin ifadesiyle: "Bölge üzerinde hâkimiyet kurmak istiyorlar ve bunu üzerine basa basa, açık açık dile getiriyorlar." Arapların çoğu, ikide bir başlayıp kesilen düzensiz "görüşmelerin", İran'a özgü bir yandan nükleer programını sürdürürken bir kılıf yaratma şeklindeki standart bir taktik—bir yetkiliye göre "biraz daha zaman kazanmak için sahte vaatlerle oyalama" şeklindeki "her zamanki stratejileri"—olduğuna inanıyor.

Bazı Körfez Arap ülkeleri İran'ın Irak'taki faaliyetleri ve Bahreyn, doğu Suudi Arabistan ve Yemen'deki Şii nüfus arasında yürüttüğü bozguncu çalışmalardan, Suudi Arabistan'ın güney sınırında ayaklanma kışkırtmacılığına ve Lübnan'da Hizbullah'a, Gazze'de Hamas'a sağladığı para ve silah desteğine kadar tam bir kuşatma stratejisi izlediğine inanıyor. Bu kuşatma Arap Körfezi devletlerini baskı altına aldığı gibi, İran'ın ilerideki bir gerginlik ya da kriz anında harekete geçme olanağı veren bir konuma yönelik yatırımı oluyor.

İsrailliler yıllarca nükleer güce sahip bir İran'ı uluslarının ve halklarının varlığına yönelik bir "fiili tehdit" olarak gördüklerini söylediler. Şimdi Araplar da İran'ın varlığını bir "fiili tehdit" olarak tanımlıyor.

Emirliklerden birinin lideri ülkesinin "balistik füze uçuşuyla ölçüldüğünde, İran'dan 46 saniye uzaklıkta" olduğunu söylemişti.[28]

TEŞVİKLER VE YAPTIRIMLAR

ABD ve Avrupa yıllarca İran'ın kırmızı çizgiyi—nükleer silah yapma yetisi—geçmemeye ikna etmeye yeterli gelebilecek bir siyaset karması bulmak, böylelikle bir başka ülkenin önleyici askeri eylemden başka şansı kalmadığı sonucuna varmasını önlemek için çabaladı. Getirilen öneriler arasında ticaretin genişletilmesi, Dünya Ticaret Örgütüne üye yapma ve—nükleer programın İran halkı tarafından geniş ölçüde sahiplenilmiş olmasından hareketle—kabul edilebilir bir uluslararası rejim kapsamında barışçıl atom enerjisi geliştirme çabalarının desteklenmesi yer alıyordu. Aynı zamanda gerek Birleşmiş Milletler nezdinde gerekse tek taraflı olarak yatırım, ticaret ve para akışını sınırlayan sürekli çoğalan bir dizi yaptırıma başvurdular. Bu yaptırımlar ülke ekonomisi üzerindeki genel etkisinin yanında, konvansiyonel askeri güçlerinin modernizasyonunu geciktirerek ve İran'ın petrol ve gaz endüstrisine uluslararası yatırımı ve İran'ın uluslararası finans ve sermaye piyasalarına erişimini önemli ölçüde kısıtlayarak İran üzerinde baskı oluşturdu.

İran'ın kırmızı çizgiye doğru ilerleyişini yavaşlatmanın bir diğer yolu da, askeri eylemden bir derece önce, sabotajdır. 2010'da santrifüjleri çalıştıran yazılım programlarına Stuxnet adlı gelişkin bir bilgisayar virüsü yerleştirildi; virüs santrifüjleri hızlandırarak hatalı işlem yapmasına ve sonunda kendini imha etmesine neden oluyordu. Bu virüsü yazanın büyük olasılıkla ya İsrail ya ABD ya da Avrupa olduğu sanılıyor.

Yoğun pazarlıklar sonunda Rusya ve Çin Birleşmiş Milletler tarafından getirilen yaptırımları desteklediklerse de, tek yanlı olanlarına yanaşmadılar. Tek taraflı yaptırımlar nedeniyle Batılı petrol şirketleri işi bırakıp İran'dan çekilirken—bu yaptırımları benimsemeyen—Çin şirketleri İran'la, uygulanmaları halinde İran endüstrisinin çok ihtiyaç duyduğu teknoloji ve yatırımı büyük ölçüde sağlayacak olan çeşitli büyük petrol ve gaz anlaşmaları imzaladılar. Oysa aynı zamanda Çin'in, bölgeden petrol ve gaz sevkıyatını sekteye uğratabilecek bir Körfez çatışmasın-

dan kaçınmak gibi daha başka pek çok çıkarı da var. Çin şirketleri çok sayıda büyük çaplı anlaşmaya imza atmış olmalarına karşın, bunları yaşama geçirmekte bir hayli ağırkanlı hareket ediyorlar.

Çatışmanın bir alternatifi, İran'ın gerçek görüşmelerin avantajlarını nükleer silahlarda aradığı çıkardan üstün göreceği güne kadar—ya da ülkedeki siyasi durum değişene kadar—İran'ı denetim altında tutabilecek yaptırım ve benzeri kısıtlamalara başvuran kuşatma (çevreleme) politikasıdır. En azından George Kennan 1947 yılında Soğuk Savaşın başında bu politikayı ortaya attığı sırada bu anlama geliyordu. Kennan—bir çözüm olanağı bulununcaya ya da "kendi içindeki çürüme tohumları" Sovyetler Birliği'ni yıkıma götürünceye kadar—"Sovyetler Birliği'ni her noktada yerinden oynatılamaz bir karşı güçle" karşı karşıya bırakmayı ve "Sovyet politikasının faaliyet koşullarının zorluklarını" çoğaltmayı amaçlayan "sıkı bir kuşatma politikası" öngörüyordu.[29]

Bu kuşatma garantiler, nükleer kalkanlar ve caydırıcılık etkisinin bölgedeki diğer uluslara da genişletilmesini içerecektir. İran'ın nükleer güce sahip olması olasılığı bölgede konvansiyonel silahlanmayı şimdiden tetiklemiş bulunuyor. Nükleer güç sahibi İran'ın gerçek olması nükleer silahlanma yarışını körükleyebilir; haliyle çok sayıda ülkenin bu yarışa katılmasıyla bu tür silahların kullanılma riski artacaktır. Soğuk Savaş dönemindeki nükleer cepheleşme, son derece ağır riskler taşısa da, yine de belli bir istikrar içinde seyrediyordu. Özünde caydırıcılığın anlamını ve karşı tarafın karşılık verme kapasitesini bilen iki taraf arasındaydı. İkisi de intiharı göze alacak durumda değildi. Soğuk Savaşın caydırıcılığı, nükleer güç sahibi İran'ın yaratabileceği ileri ölçüde istikrarsız—ve hiç de kestirilebilir olmayan—bir durum için kesinlikle ölçü kabul edilemez.[30]

Öyleyse bu riski azaltmak ve İran'ı kırmızı çizginin ötesine geçmeden durmaya ikna etmek için ne yapılabilir? Çevreleme ve dış baskı İran'daki ekonomik zorluklar ve yaygın iç hoşnutsuzlukla birleşerek, bir siyasi değişimi zorlayabilir. 1997 ve 2001'de reformcu Hatemi'nin ezici zaferleri, ardından 2009'da son derece sürtüşmeli ve oldukça tartışmalı bir seçim sonunda Ahmedinecad'ın yeniden seçilmesinin ardından yapılan

yığınsal "yeşil" protestolar değişim potansiyelinin varlığını net bir şekilde gösteriyor. Ancak bu olaylar dinsel kurumsallaşma ve güçlü Devrim Muhafızlarıyla bağlaşıklarının uyguladığı şiddet ve baskı, değişime karşı direncin ve sistemi koruma azminin ne kadar güçlü olduğunu da gösteriyor. Bu durum bizi, nükleer silahların bölgesel ve uluslararası düzeni altüst etmeye eğilimli ve "mükemmel bir âlem"e geçmek için kıyametin kopmasının zorunlu olduğuna inanan çevrelerin elinde olması gibi cesaret kırıcı bir riskle karşı karşıya bırakıyor.

Santrifüjlerin pır pırları saatin tik taklarını işaret ediyor olabilir. İran'ın nükleer programının kırmızı çizgiyi ne zaman geçeceği belli değil, kendisini onun tehdidi altında görenlerin başındaki ülkelerin ne zaman karşılık verecekleri de belli değil. İki yıllık bir süreden söz edildiğini duyuyoruz. Ancak çevreleme politikası ve diğer önlemler bu süreyi bir iki yıl daha öteleyebilir. Ama yine de, kıdemli bir bilge yetkilinin sözleriyle, "takvim ne derse desin, zaman hızla tükeniyor".

İşte enerjinin geleceği hesaplarında yer vermenin artık kaçınılmaz hale geldiği, bölge güvenliği ile dünyanın enerji güvenliğine yönelik günümüzde en önde gelen risklerden biri bu.

15

SU ÜZERİNDE GAZ

Arabalar Katar'ın başkenti Doha'dan çıktıktan hemen sonra, çölü sert dönüşlerle boydan boya geçen dört şeritli yeni otoyolda bir saatten biraz fazla yol aldılar. Çöl konvoyu Katar kraliyet ailesinin üyelerini, hükümet yetkilileri ile ülkenin iki gaz ihraç şirketi RasGas ve Qatargas'ın üst düzey yöneticilerini, dünyanın gelmiş geçmiş en büyük yoğunlaşmış doğal gaz işinde Katar'ın ortağı olan uluslararası şirketlerin yöneticileri ve bankerler gibi pek çok ileri gelen kişiyi taşıyordu.

Araçlar kimliklerin tekrar tekrar kontrolden geçirildiği birkaç kapının önünde yavaşlayarak ilerledi. Az ileride çöl ortasında bir serap gibi yükselen çok sayıda boru ve makineden oluşan dev bir siluet duruyordu; uzun vinçlerin sıralandığı henüz yarısı tamamlanmamış olan en yakınlarındaki bölümden sonrası kumların üzerinde düzgün hatlar halinde uzanıyordu. Bunların arkasında, yolun öte yanında deniz görünüyordu.

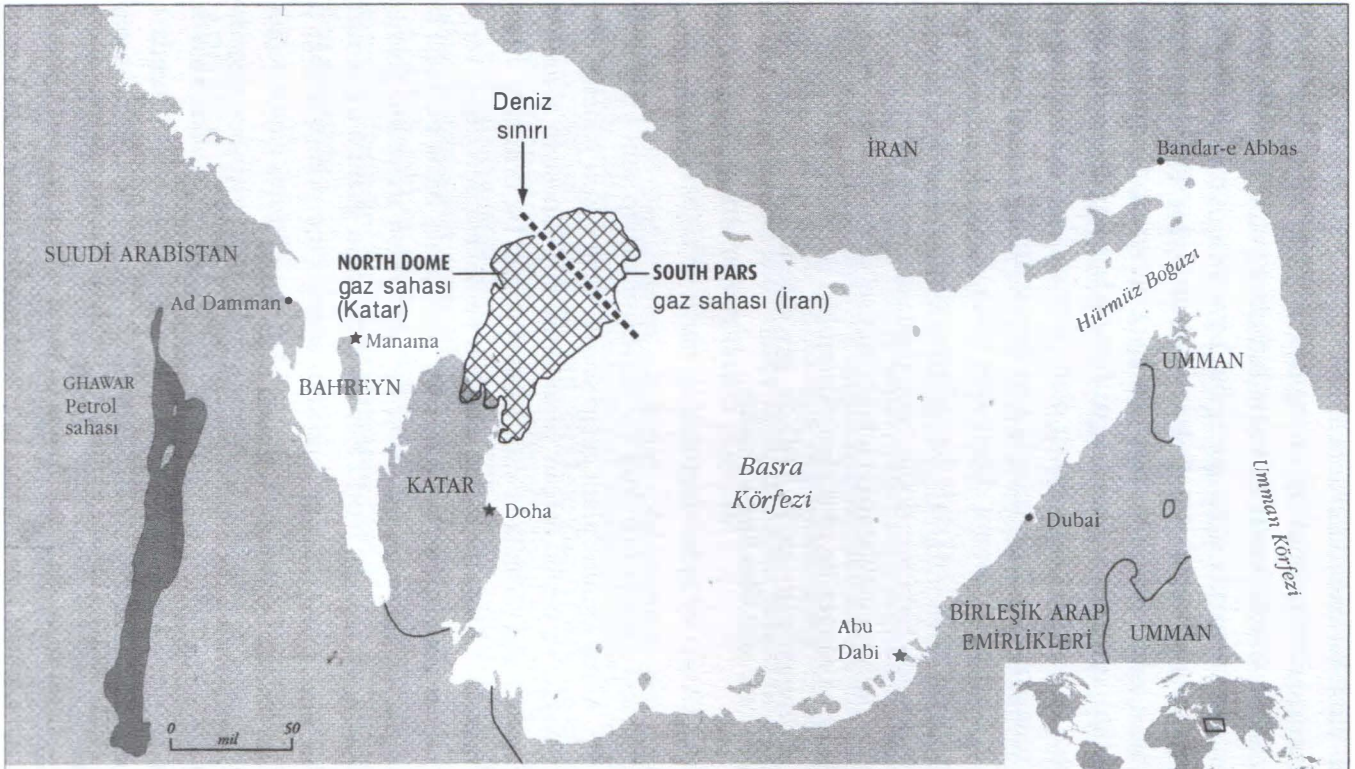
Orada, Basra Körfezinin sularının altında dünyanın en büyük enerji varlıklarından olan North Field yer alır. Ama birden bitiverir. Çünkü bu durgun sahilin 65 km kadar ötesinde haritalarda görünmeyen hayali bir sınır çizgisi vardır, ilerisi İran'dır; burada deniz üzerindeki İran tesisi South Pars Field bulunuyor. Bunlar siyasi bakımdan iki ayrı alandır. Jeolojik bakımdan ise tek ve aynıdır. Ama yine de North Dome tek başına dünyanın en büyük konvansiyonel gaz sahası konumundadır. İki ülkeyi birbirinden ayıran ortadaki çizgi gaz sahasının bulunmasından

önce çizilmişti ve büyük kısmı kendisine kalmadığı için İran bu durumdan hiç hoşnut değildi.

Arabalarından inen grup içi sandalye dolu büyük bir çadıra alındı. Herkes oturduktan sonra bir hareketlenme oldu. Güçlü, yapılı bir adam olan Emir Şeyh Hamad bin Halife al-Tani içeri girdi. İnsanların önünde durup ellerini sıktı ve öpüştü. Yanında başbakan vekili ve petrol bakanı Abdullah bin Hamad al-Attiyah vardı. Yıllardan beri al-Attiyah'ın asıl uğraşı doğal gaz olmuş, gelişmelerin yönünü o çizmişti. Herkes buraya endüstrinin önemli bir başarısını kutlamaya gelmişti: Yeni bir dev LNG treninin—doğal gazı çok soğuk derecelerde sıvılaştıran dönüştürme tesislerine verilen isim—planlanan süreden önce ve bütçeyi aşmadan inşa edilmesi. Böylece, tüm dünyadaki her türden en büyük üretim tesislerine bir tane daha eklenmişti.

Katar, Suudi Arabistan'dan Basra Körfezine doğru yüz altmış kilometre kadar uzanan genelde düz, kumluk ve taşlık bir yarımadadır. Katar on dokuzuncu yüzyıl sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, komşu Bahreyn adası ve Hindistan rotasını korumak için Basra Körfezindeki nüfuzunu devam ettirmeye çalışan Büyük Britanya'nın egemenliği altında yaşadı. Ülke geçimini balıkçılık ile inci dalgıçlığından sağlıyordu. Bahreyn ile Katar kabileleri arasındaki bir askeri çatışma sonucunda ülkenin hâkimi Dohalı bir tüccar ailesi olan al-Tanis oldu. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıyla Katar İngiltere'nin himayesi altına girdi. İngilizlerin doğu Süveyş'teki askeri varlığını geri çektiği 1971 yılına kadar tam bağımsızlığını elde edemedi.

O tarihte Katar hâlâ yoksul bir ülkeydi. Artık değil. Son yıllarda ekonomisi doludizgin bir tempoyla büyüyor—kimi yıllar iki haneli rakamlarla. Bugün Katar dünyada kişi başı gayrisafi hasılası en yüksek olan ülke ve Basra Körfezinin başlıca ticari kavşak noktalarından biri olmuş durumda. Aynı zamanda 1,5 milyon nüfuslu bu küçük prenslik (bunun da en az dörtte üçü geçici ikamet statüsüne sahip yabancılardan oluşuyor) dünya doğal gazının Suudi Arabistan'ı olmak için Rusya'yla yarışıyor. Katar bugün petrolden sonra ikinci küresel enerji dalı olma yolundaki doğal gazda, özellikle de sıvılaştırılmış doğal gazda (LNG) baş aktör konumunda.

NORTH DOME VE SOUTH PARS: KATAR İLE İRAN'IN DENİZDEKİ GAZ SAHALARI

İran'la paylaşmak zorunda kaldığı dünyanın en büyük gaz sahası Katar'ı LNG ihracatının lideri yaptı.

Kaynak: IHS CERA

Daha yirmi yıl önce kum tepelerinden başka bir şey bulunmayan Arap Yarımadasında çölün bu en uç noktasındaki köşe şimdi dünya ekonomisinin stratejik kavşaklarından biri olma yolunda ilerliyor.

Katar aynı zamanda daha geniş bir boyuttaki dünya gaz piyasası mozaiğinin kilit bir unsurudur. Çok uzun olmayan bir süre önce üç ayrı gaz piyasası vardı. Biri esas olarak bir LNG pazarı olan Asya. İkincisi, yerli üretim, artı uzun mesafeli boru hatlarıyla çoğunlukla Rusya'dan gelen gaz ve biraz da LNG pazarı olan Avrupa. Üçüncüsü ise hemen hemen tüm gazı boru hattı yoluyla alan Kuzey Amerika. Bunlardan her birinin fiyatlandırma sistemi diğerinden farklı. Fakat derken öncelikle Katar'ın temsil ettiği LNG öyle bir gelişme gösterir ki, bütün duvarları yıkar. Pazarlarda birbirine doğru bir yakınlaşma görülür ve er geç fiyatların da birbirine yaklaşacağı tek bir küresel doğal gaz pazarı içinde bütünleşme yörüngesine girdikleri düşünülür. Bu süreç geri döndürülemez görünmektedir—ta ki ABD'de gerçekleştirilen çok önemli bir inovasyon onu geri döndürene kadar.

Açılış merasimi sona erince Emir bir minibüse atlayıp yeni tesisi dolaşmaya çıktı. Araba kumluk alanı geçip sitenin içine doğru yöneldi. Sanki nemli olmayan ve yeşilin tonları yerine kuru çöl güneşinin altında gümüş ve çelik rengi parıltılarla yanıp sönen yoğun bir ormanlık arazide gidiyor gibiydi. Çünkü bu orman doğanın kaprislerinden değil, yer yer dev beyaz termosları andıran, ince ince planlanmış birbirine bağlı borular, kuleler ve türbinlerden ibaret bir labirentten meydana gelmişti. Sıvılaştırma treni aslında, North Field'den çıkarılan gazın iyice temizlenip katışık maddelerden arındırıldıktan sonra içine pompalandığı devasa boyutlarda bir buzdolabı olduğundan, bu görüntü gayet doğaldı. Gaz, bu sekiz yüz metreyi geçkin uzunluktaki tesisin içinden geçerken adım adım sıkıştırılarak donduruluyordu. Diğer uçtan dünyanın her tarafına gönderilmek üzere gemilere pompalanabilecek durumda bir sıvı olarak çıkıyordu. Üstelik hayli pahalı bir ormandı bu. Bütün trenler birbirine eklendiğinde, bu küçük alana epeyce kısa bir süre içinde 60 milyar dolarlık mühendislik ve donanım sıkıştırılmıştı.

Bütünü alındığında, giderek çok daha fazla ülkeyi kapsayan genişleme halindeki küresel LNG işinin en büyük halkası olan bu tren

—70.000 ton beton, 440 kilometre uzunluğunda elektrik kablosu, 13.000 metrik ton boru hattı—Ras Lafan'daki büyük kompleksin sadece bir perdesiydi. LNG tedarikçilerinin kabaran listesi Asya'da Malezya, Endonezya ve Brunei'yle başlayıp, Avustralya, Rusya (Sahalin Adası) ve Ortadoğu'da Katar, Umman, Abu Dabi ve Yemen'e kadar; Kuzey Afrika'da Cezayir, Libya, Mısır'dan Batı Afrika'da Nijerya ve Ekvator Ginesi'ne, Batı Yarımkürede ise Alaska ve Trinidad ile Peru'ya kadar uzanır. Denizde büyük bir gaz sahası keşfinden sonra Doğu Akdeniz'i yeni bir gaz üretim cephesine dönüştürebilecek olan İsrail gibi başka ülkeler de sıraya girebilir.

LNG'nin küresel düzeyde yaygınlaşması çok büyük çaplı bir iş. Bugün projeler rahatlıkla 5 ila 10 milyar dolar arası rakamlara—hatta daha da yukarılara—çıkabiliyor ve tamamlanması beş ila on yılı bulabiliyor. Avustralya'daki Gorgon projesi için öngörülen bütçe 45 milyar dolar. Önümüzdeki on beş yılda dünya ölçeğinde LNG geliştirme projelerinin toplam bedeli yarım trilyon dolara ulaşabilir.

Bu dev küresel LNG işinin gerçekleşebilirliği tek bir fiziksel oluşuma dayanıyor: Doğal gazın sıkıştırılıp -162 santigrat dereceye kadar soğutulduğu zaman sıvılaşması ve gaz halinde kapladığı yerin 600'de 1'i kadar bir yer kaplaması şart. Böylece özel olarak tasarlanmış bir tankere pompalanabiliyor, suyun üzerinde uzun mesafelere taşınabiliyor ve orada depolanabiliyor ya da yeniden gaza dönüştürülerek boru hatlarıyla tüketicilere sevk ediliyor.

Ancak bugün bu işe girenler arasında, sanayinin, varlığını LNG'ye hayranlığı herkesten çok önce başlamış olan birine borçlu olduğunu bilen çok azdır.

CABOT'UN SOĞUTMA TEKNİĞİ

Hem Harvard hem de Massachusetts Teknoloji Enstitüsü mezunu Thomas Cabot Birinci Dünya Savaşının hemen sonrasında, oğlunun tersine bu alana tüm ilgisini yitirmiş olan babası Godfrey'in sahibi olduğu bir doğal gaz boru hattı işini gözden geçirmek üzere Batı Virginia'ya doğru yola çıkar. Thomas Boston'a geri döndüğünde kendisini başka

bir acil aile sorununun beklediğini görür: babasının hapse girmesini engellemek. Woodrow Wilson'un 1913 yılında yasalaştırdığı ve Godfrey'in o günden beri hiç ödeme zahmetine katlanmadığı federal gelir vergisi yüzünden babasının başının dertte olduğunu öğrenir. Godfrey hükümet yetkililerine "gelir meselesi kişiye göre değişir" deyince vergi dairesi Godfrey'in banka hesaplarına el koymuştur.

Thomas bu sorunla uğraşırken bir miktar boş zaman bulur ve babasının başarısızlıkla sonuçlanmış öteki girişimlerinden biri üzerine bir bilimsel metin kaleme almaya başlar. Konu kirojenik, yani soğutma teknikleridir—çeşitli gazların sıvıya dönüştüğü çok düşük sıcaklık derecelerinin araştırılması. Godfrey Cabot Birinci Dünya Savaşı sırasında Batı Virginia'da doğal gazı sıvılaştırmak üzere bir işletme kurmuş ve bir dizaynın patentini almıştı. Thomas Cabot sonradan şöyle diyecekti: "Babam doğal gaz bileşiklerini sıvılaştırmayı hayal ediyordu." Ama, diye ekler, iş hayatı tam bir başarısızlık timsali oldu.[1]

Kirojeniğin temeli, 1820'lerde gazı sıvıya dönüştürmek için soğuk ısı derecelerini kullanan Michael Faraday'ın çalışmalarıdır. 1870'lerde Alman bilim adamı Carl von Linde soğutma çalışmalarını ilerletti. Onun yaptığı araştırmalar, müşterileri soğuk birayı çok seven bira üreticilerinin ilgisini çekti. Linde kısa bir süre içinde bira üreticilerine soğutucu üretmeye başladı. Ardından oksijen, nitrojen ve diğer gazları çok düşük ısılarda sıvılaştırma işlemlerinin patentini alarak, ticari ölçekte piyasaya sundu. Onun çalışmaları kirojeniğin pratiğe uygulanmasının zeminini oluşturdu.

Cabot bir yandan vergi dairesiyle boğuşurken, bir yandan da babasının doğal gazı sıvılaştırma hayaliyle ilgileniyordu. Cabot özellikle talebin düşük olduğu yaz mevsiminde doğal gazı sıvıya dönüşecek kadar sıkıştırmak, bu şekilde depolamak, sonra da kışın talep yükseldiğinde yine gaz haline çevirmek için ne kadar ileri ölçüde soğutma yapılabileceğini öğrenmek istiyordu.

Oğlunun yaptığı herhangi bir şeye olumlu tepki verdiği pek ender görülen babası, Cabot'un bilimsel yazısı karşısında da klasik ilgisizliğini sergiledi. İlgisini çekecek birilerini arayan Cabot çalışmasını bir doğal gaz boru hattı şirketinin başmühendisine gösterdi; bu mühendis doğal gazı depolamak amacıyla sıkıştırma fikrine "olabilecek en büyük ilgiyi gösterdi." Ne var ki ilk pilot tesis ancak 1939'da kurulabildi.

East Ohio Gas Company İkinci Dünya Savaşı sırasında cepheye malzeme yetiştirmek için günde iki-üç vardiya halinde çalışan fabrikaların enerji gereksinimini karşılamak üzere, Cleveland'de bir LNG depolama tesisi kurdu. 1944 Ekiminde tanklardan biri bozuldu. Kanalizasyon sistemine sızan depolanmış LNG'nin bir buçuk kilometre çapında bir ateş topu yaratarak patlaması üzerine 129 kişi öldü. Sonradan bu kazanın nedenleri saptandı: yetersiz havalandırma, sızdırmazlık önlemlerinin zayıflığı ve düzgün ayarlanmayan belli bir çelik karışımının çok düşük ısıda incelmesi. Tasarım ve güvenlik dersleri sonraki geliştirici nesillerin zihnine işlenmiş olmalıydı.[2]

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde LNG üzerindeki ilgi soğutmadan, tüketiciler için epeyce farklı bir amaçla gaz depolama noktasına kaydı: gazı su üzerinde uzak mesafelere nakletme yöntemi olarak kullanmak.

KATİL SİS

1952 Aralığında insanların bırakın evlerini bulmasını nefes almasını bile zorlaştıran Londra'yı saran katil sis, binlerce insanın ölümüne, pek çoğunun da hastalanmasına neden oldu. Sis hava koşulları ve kömür dumanının birleşmesinden kaynaklanıyordu. Kömür yakılmasını hızla azaltmak ve yerine daha temiz yakıtlar bulmak nazik bir öncelik halini aldı. Kamu malı olan British Gas Council bir Amerikan şirketiyle anlaşarak, Louisiana'dan Britanya'ya LNG şeklinde doğal gaz ithaline başladı. *Methane Pioneer* gemisiyle gerçekleştirilen ilk sevkıyat 1957'de ulaştı. Bu uygun bir yaklaşım olabilirdi belki, ama LNG ithali çok ufak çaplı bir işti. "Yüksek Hızlı Gaz" diye tanıtıldığı bir kampanyayla teşvik edilen talep beklentilerin hayli üzerinde oldu. Yeni LNG işinin Britanya'da sonuç alabilmesi için çok daha büyük bir gaz kaynağına ihtiyaç vardı.

Royal Dutch Shell yeni filizlenen LNG şirketinin çoğunluk hisselerini satın alarak Cezayir'in uzak Sahra Çölündeki büyük bir doğal gaz rezervi üzerinde geliştirme çalışmalarına başladı. 1964'te Cezayir'in Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasından iki yıl sonra Arzew'de bir tankere yüklenen ilk sıvılaştırılmış doğal gaz sevkıyatı, 2600 kilometrelik yolu bir ayda aşarak aşağı Thames'daki Canvey Adasına ulaştı.

Bundan birkaç ay sonra ikinci bir parti Fransa'nın La Havre limanına doğru yola çıktı.[3]

Gerçek anlamda uluslararası LNG ticareti böyle başladı. Bu sektörün karakteristik pratiği böylece şekillenmiş oldu. Gazı sıvılaştırmak, sıvıyı nakletmek, sonra da sıvıyı tekrar gaza dönüştürmek pahalı bir işti. Maliyetin yüksek oluşu fiyatların ve pazarların kestirilebilir olmasını şart koşar. Dolayısıyla LNG projelerinin iş modeli geleneksel olarak taraflar—ülkeler, uluslararası petrol şirketleri, gaz kullanıcıları, bazen de ticari kuruluşlar—arasında uzun erimli (çoğunlukla yirmi yıl) sözleşmeler düzenlenmesini öngörüyordu. Tankerlerin, sıvılaştırma ve gazlaştırma tesislerinin mülkiyetini paylaşıyorlardı. Uluslararası petrol işinden oldukça farklı yürüyen bu model yarım yüzyıl kadar sürdü.

Ancak 1960'ların ortalarında Avrupa günden güne büyüyen bir LNG tüketicisi olmaya hazır gibi duruyordu. Birden, daha ucuz ve daha kolay bulunan rakip bir gaz, tam patlama noktasına gelmiş olan LNG sektörünün yoluna taş koydu. 1959 yılında Hollanda'nın kuzeyinde Groningen tarım arazilerinin altında dev bir gaz sahası—dünyadaki en büyük saha—bulundu. Derken 1965'te Kuzey Denizinin İngiltere'ye ait kesiminde de bir doğal gaz rezervi bulundu. Britanya bu rezervden ötürü tüm ev aletleriyle ısınma sistemini toptan doğal gaza çevirdi. Sonradan Sovyetler Birliği, arkasından Norveç Batı Avrupa'ya boru hattıyla gittikçe artan hacimlerde doğal gaz vermeye başladı.

Asya'da işler farklı gelişti. Savaş sonrası inanılmaz bir ekonomik patlama yaşayan Japonya, doğal gazı, kömüre dayalı elektrik santrallerinden kaynaklanan boğucu hava kirliliğini azaltmak için bir çare olarak gördü. Ülkesinde kayda değer bir gaz ya da petrol kaynağı bulunmayan Japonya LNG'ye yöneldi. Japonya'ya ilk LNG 1969'da geldi. Kaynağı ABD'ydi—Phillips Petroleum'un geliştirdiği güney Alaska'daki Cook Inlet (Koyu) projesi. 1973 petrol krizinin ertesinde Japonya Ortadoğu petrolüne bağımlılığını azaltmaya ve enerji tedarik kaynaklarını çeşitlendirmeye karar vermişti. Seçenekler arasında ilk sırada LNG'yle birlikte nükleer güç geliyordu. Japonya 1970'lerin sonlarında büyük hacimde LNG ithal eden bir ülke konumuna geldi.[4]

Güney Kore ile Tayvan da—bu hidrokarbon fakiri iki ülke—girdikleri ekonomik mucize döneminde büyük LNG ithalatçılarının arasına

katıldı. Projelerin hepsi ilk modele göreydi: birbiriyle örtüşen uzun vadeli sözleşmeler. İthal gazın elektrik üretiminde yalnız kömürün değil, petrolün de yerini alıyor olmasından ötürü LNG'nin fiyatı petrolün fiyatına endekslendi, yani hep petrolün fiyatını takip etti.

"AKARYAKIT KULLANMAMA YASASI"

ABD'deki doğal gaz sanayi diğerlerinden tamamen farklı bir seyir izledi. Aynen petrol gibi üretilen doğal gaz önemli bir enerji kaynağı olmuş, ama ağırlıklı olarak yerel düzeyde kalmıştı. Benzinin karneye bağlandığı ve Müttefiklerin savaş alanlarında sürekli bir yakıt sıkıntısı tehdidi altında bulunduğu İkinci Dünya Savaşı sırasında başkan Franklin Roosevelt içişleri bakanına acil bir not gönderdi: "Bir iki adamını doğal gaz kullanma olanağını araştırmakla görevlendirirsen iyi olur. Bana Batıda ve Güneybatıda hemen hemen hiç petrol çıkmayan, ama yerin altında, büyük topluluklara pompalanamayacak kadar çok uzakta kaldığı için el değmeden duran muazzam miktarda doğal gazın öyle boş boş yattığı bir dizi saha bulunduğunu söylediler."[5]

Ancak bu araştırma için İkinci Dünya Savaşının bitmesini beklemek gerekti. O güne kadar "uzun mesafe" teriminin 250 kilometreyi ifade ettiği bir endüstri için ülkenin yarısını boydan boya geçen uzun mesafeli boru hatları inşa etmek gerekiyordu. Boru hatları Güneybatıyı Kuzeydoğuya, New Mexico ile Batı Teksas'ı güney Kaliforniya'ya bağladı. Doğal gaz, yoğun nüfus bölgeleri ile sanayi merkezlerini ülkenin çok uzak noktalarında bulunan gaz sahalarıyla bağlayan tam anlamıyla kıtasal bir iş alanı haline geldi. Ülke ekonomisi serpildikçe ve büyük şehirlerin çevresinde banliyöler oluştukça, doğal gaz tüketimi hızlı bir tempoyla çoğaldı.

1970'lerden başlayarak doğal gaz Amerika'nın toplam enerjisinin tam yüzde 25'ini temin ediyordu. Ya petrolle birlikte ya da salt gaz içeren kuyulardan çıkarılıyordu. Ama birden ülkeyi doğal gaz kıtlığı sardı. Aşırı soğuk geçen 1976-77 kışında Ortabatının bazı bölgelerinde yaşanan yokluk nedeniyle okullar ve fabrikalar tatil edildi. Şirketler zaten yeni arz kaynakları bulmak için çırpınıyorlardı. LNG çok iyi—ve uygun zaman-

lı—bir yanıt gibi görünüyordu. Cabot Corporation'un (Thomas Cabot'un babasının vergileriyle ilgili çözüm ararken kurmuş olduğu şirket) da içinde olduğu birkaç enerji dağıtım şirketi Cezayir'le gaz alım anlaşması imzaladı. Teksas merkezli boru hattı firması El Paso fiilen bir yüzer boru hattı oluşturmaya yetecek miktarda LNG tankeri sipariş etti. Körfez Sahili ile Doğu Sahilinde sıvı gazı yeniden gaza dönüştürmek üzere toplama terminalleri kuruldu. Bunlar arasında en göze çarpanı New England'ın gaz açığını kapatmak üzere tasarlanmış olan, Massachusetts Everett'deki Boston Limanında 1797'de denize indirilen ünlü USS *Constitution* ("Old Ironsides") firkateyninin yanı başındaki Cabot'un terminaliydi. Batı Sahili için de Kaliforniya'nın Santa Barbara'nın kuzeyinde Pasifik'e doğru dirsek yaptığı Point Conception'da başka bir proje planlanmıştı.

Ancak sonradan, doğal gaz sıkıntısının aslında doğanın bir oyunu değil, insanoğlunun marifeti, yani esneklikten yoksun düzenlemelerin sonucu olduğu anlaşıldı. Federal hükümet doğal gaz fiyatlarını düzenlerken keyfi bir şekilde rakamları o kadar düşük tutmuştu ki, arzın kesilmesine yol açmıştı. Aşikâr çözüm, fiyatların belirlenmesini piyasaya bırakmaktı. Ancak ekonomik bakımdan açık olan bir şey, iş siyasete kalınca aynı şekilde görünmüyordu. Jimmy Carter'ın başkanlığı döneminde en büyük iç politik çatışma konusu doğal gaz fiyatları üzerindeki denetimin kaldırılıp kaldırılmamasıydı. 1978'de Meclis ve Senatonun görüşmecileri arasında doğal gaz fiyatlandırması konusundaki savaşın tüm şiddetiyle sürdüğü bir sırada enerji bakanı James Schlesinger "Cehennemin nasıl bir şey olduğunu şimdi anladım" dedi. "Cehennem, sonsuz ve sonrasız doğal gaz konferansı oturumlarıymış."[6]

Sonunda 1978 tarihli Doğal Gaz Politikası Yasasıyla fiyat kontrolü sona erdirildi. Bu yasa, ekonomi ile siyaseti aynı test tüpüne koyup birbirlerini etkiledikleri zaman ne kadar mükemmel bir sonuç alındığını gösteren somut bir örnek oldu. Molekül yapısı bakımından az çok aynı nitelikte olan—bir karbon atomu ile dört hidrojen atomu—bir ürünün 22 farklı kategorisi için farklı fiyat cetvelleri belirlendi. Yine de sonuç çok netti: düzenlemenin kaldırılması.

Kongre verilen ödünü kısmen telafi etmek amacıyla, Akaryakıt Kullanım Yasasını yürürlüğe koydu. Fakat elektrik üretmek için doğal gaz kullanımını yasakladığından, bu yasaya "Akaryakıt Kullanmama Yasası"

demek daha doğru olurdu. Doğal gaz "hidrokarbonların prensi" kabul ediliyor ve yalnız daha değerli kullanım alanları—ısıtma-soğutma, yemek pişirme ve sanayi—için esirgeniyordu. Elektrik üretmek için kullanılamayacak kadar "değerli"ydi.

Kimileri hayret etse de, piyasalar tıkır tıkır çalıştı. Fiyat denetiminin kaldırılması mal arzını artırdı. Üstelik arz artınca, fiyatlar tavan yapmak yerine daha düşük düzeylerde seyreder oldu. Gerçekten de piyasaya o kadar bol doğal gaz girdi ki, gaz balonu diye bilinen uzun süreli bir arz fazlası oluştu. Üzerinden bir süre geçtikten sonra bunun hiçbir zaman patlamayacak bir balon olduğu anlaşıldı.

Düşük bedelli yerli gazın arz fazlası LNG'nin geleceğini etkiledi, çünkü rekabet edilemeyecek ölçüde pahalı bir üründü. ABD LNG sektöründe beklenen patlama çöküşe dönüştü. Projeler iptal edildi; şirketler LNG tankerleriyle yaptıkları anlaşmaları yerine getiremediler. Varlıklarını LNG'ye bağlamış olan şirketler iflasın eşiğine geldiler. Her LNG kargosu Cabot Corporation'u 5 milyon dolar zarara uğratıyordu.[7]

1990'lara doğru piyasalar yeniden değişmeye yüz tuttu. Yokluk korkusu çoktan tarihe karışmış, elektrik üretiminde doğal gaz kullanma yasağı kalkmıştı. Bırakın yasağı, akaryakıt elektrik enerjisi için öncelikli tercih haline gelmişti. Doğal gaz türbinlerini daha verimli kılan yeni teknolojiler maliyeti de düşürüyordu. Gaz kömüre göre daha temiz, çevre açısından da daha çekici görülüyordu, ABD'de yeni nükleer santral yapımı durma noktasına gelmişti. Tersine, gazla çalışan santraller rakiplerinden daha çabuk kuruluyor ve maliyeti daha düşük kalıyordu.

1990'ların ortalarında ABD ekonomisinin yükselmeye başlaması üzerine, elektrik talebi de büyüdü. Bu talebi karşılamak için elektrik üreticileri çılgınca gazla çalışan santraller yapmaya başladılar. Peki ama bunların kullanacağı gaz nereden gelecekti? Fiyat artışlarıyla birlikte, sondaj çalışmaları da arttı, ancak klasik modelin tersine yeni sondajlar çok cüzi bir artış getirebildi. Mevcut havzalardan daha fazla gaz çıkarmanın gitgide zorlaştığı görüldü; söylenenlere bakılırsa, bu havzalar olgunluk aşamasına gelmişti. Yasal düzenlemelerden kaynaklanan gecikmeler nedeniyle yeni alanlar açmak da zorlaşmıştı. Dahası, gerek karada gerekse denizdeki pek çok potansiyel saha çevre konusundaki kaygılar yüzünden sondaja kapatılmıştı.

Talebin yükselmesine karşılık arzın yerinde sayması piyasayı daralttı. Tüketicilerin faturaları el yakmaya başladı. En ağır darbeyi yiyen enerji yoğun sektörler, özellikle de petrokimya sanayi oldu. Görece daha ucuz gazla üretilen Ortadoğu kaynaklı ürünlerle rekabet edemez duruma düştüler. ABD'deki kimya işletmeleri kapandı. Arzın artmaması ve maliyetlerin düşmemesi halinde, şirketler ABD'deki işletmelerinin daha çoğunun kapısına kilit vurmak ve daha çok sayıda işçiyi kapının önüne koymak zorunda kalacaktı.

Aranan yanıt bir kez daha, LNG gibi görünüyordu. İnovasyon maliyetleri giderek artan ölçülerde çökerterek, LNG'yi erişilebilir hale getirdi. Daha birkaç yıl önce kendini LNG anlaşmalarının pençesinden kurtarmak için çırpınan Cabot şimdi yeniden LNG temin etmenin peşine düşmüştü.

Denizde hatırı sayılır miktarda doğal gaz rezervi bulan Trinidad uygun bir kaynak olabilirdi. Peki ama Trinidad gazını rekabet düzeyini koruyarak ABD'ye taşımak mümkün müydü? Cabot çalışanlarından Gordon Shearer "Klasik akıl LNG bedelinin yükselmeye devam edeceğini söylüyordu" diyor. "Ama derken o an LNG'nin maliyet yapısının bir önemi olmadığının farkına vardık." Cabot tasarımlarını basitleştirerek ve çok daha rekabetçi fiyatlar öne sürerek bu maliyetleri aşağı çekmeyi başardı.[8]

Trinidad LNG'nin mutlaka pahalı bir seçenek olmak zorunda olmadığını, klasik boru hatlarıyla getirilen gazla rekabet edebileceğini gösterdi. 1999'a gelindiğinde bu ucuz LNG, Boston körfezine, Old Ironsides'ın yanındaki Everett terminaline gittikçe büyüyen hacimlerde akmaya başlamıştı.

"TAÇ MÜCEVHERLERİ"

Bu sırada Katar gündeme geldi.

North Field 1971 yılında Shell tarafından Katar sularında keşfedilmişti. Bu havzanın ne kadar büyük olduğunu ilk başta kimse anlamamıştı; tüm boyutlarının ortaya çıkması onlarca yıl sürdü. Bugün rezervlerinin 25,5 trilyon metreküp olduğu tahmin ediliyor. Katar onun

sayesinde şu an için dünyadaki en büyük üçüncü konvansiyonel doğal gaz kaynağıdır. Önünde Rusya ile South Pars Sahası North Field'le aynı yapıya sahip olan İran yer almaktadır.

1970'ler ile 80'lerde North Field gazının pazarı yoktu; ne talep vardı, ne de pazara ulaşma şansı. Haliyle Shell, North Field'den elini çekti ve Avustralya'daki daha çekici bulduğu Northwest Shelf projesine geçti.

1971'de, Shell'in Katar'daki North Field rezervini keşfettiği yıl, Mobil Oil de Endonezya'yı meydana getiren 17.000 adanın en büyüğü olan Sumatra'nın kuzeyindeki dev Arun doğal gaz deniz havzasını buldu. Projeye akan milyarlarca dolar sayesinde, Arun 1970'li ve 80'li yılların en büyük LNG keşfi oldu. Aceh eyaleti sahilinde sıvılaştırma tesisleri bulunuyordu, gaz buradan Japonya'ya gönderiliyordu. Bu proje Mobil'in parasal varlığı ve kazancı açısından hayati önem taşıyordu. Bir Mobil yöneticisine göre "O, hiç tartışmasız, tacın mücevherleriydi."[9]

Ama bir sorun çıktı; Arun'un üretimi düşmeye başlamış görünüyordu. Bunun üzerine Mobil telaşa kapılarak hızla, erişim sağlayan bir boru hattı bulunmayan, dolayısıyla da pazara ulaşamayan, LNG becerilerini hayata geçirebileceği başka bir doğal gaz kaynağı aramaya başladı. Karşısına North Field çıktı; Shell sahayı terk edip gitmiş, cesareti kırılan BP de sadece kâğıt üzerindeki bir LNG projesinden yeni çekilmişti. Mobil, Qatargas ve RasGas adlı iki Katar şirketinde pay sahibi olmasını sağlayan bir yapılanma biçimi önerdi. Özellikle RasGas'ın henüz bir şirket varlığı taşımamasından ötürü, bu tür bir yapılanma Katarlılara gayet uygun göründü. Anlaşma imzalandı.

Yeni ortaklığın müşteri bulması gerekiyordu, ama işi zordu. Katarlı pazarlamacılardan birinin dediğine göre: "Pek bir iş çıkaramadık."

Ancak Japonya aşağı yukarı her on yılda bir yalnız talebi karşılamak amacıyla değil aynı çeşitlendirme stratejisi nedeniyle de yeni bir büyük LNG kaynağı bulmaya çalışıyordu. Tokyo yakınlarındaki bölgeye elektrik veren ve en büyük müşterisi Toyota olan Chubu Electric, North Field'la ilk gazı almak için anlaştı. Koreli dağıtım firması Kogas onu izledi.

Bu anlaşmalar Katar'a dünyanın en büyük LNG pazarı olan Asya'nın kapılarını açmıştı. Ancak Asya'ya Katar'dan önce gelenler vardı, bu yüzden ilave bir tedarikçi olarak ikincil bir konuma düşmek gibi ciddi bir risk söz konusuydu. Bu konum için Katar'ın gazı çok fazla gelirdi.

Başka gidecekleri neresi vardı? Bir iki yıl araştırıp üzerinde çalıştıktan sonra üst düzey bir Katarlı bir çözüm buldu: "Batıya yönelmeliyiz" dedi Yani Avrupa'ya—ve de ötesine.[10]

Aynı dönemde Katar ticari çabalarını pekiştirecek bir siyasi değişimden geçiyordu. Veliaht Prens Hamad bin Halife al-Tani 1995 yılında İsviçre'de tatil yapan babası emir Şeyh Halife bin Hamad'a bir mesaj gönderdi. Oldukça basit bir mesajdı bu: "Hiç zahmet edip de geri döneyim deme." Veliaht prens 1972'de kuzenini devirip tahta geçtiğinden beri iktidarı elinde tutan ve pek yetkin bir hükümdar olarak kabul edilmeyen babasını tahttan indirmişti. Oysa Şeyh Halife bütün dizginleri elinde tutmak istiyordu. Öyle ki, 50.000 dolar üzerindeki bütün çekleri bizzat imzaladığı söyleniyordu. Ayrıca yüklü miktarda ülke gelirini kaçırdığına inanılıyordu; nitekim 1995'teki kansız darbenin ardından yeni emir Şeyh Hamad devletin parasını iade etmesi için babasına dava açtı. Bu mesele mahkeme dışında halledildi ve yaşlı baba Londra'da kendine yeni bir hayat kurdu.[11]

İktidara geçen Şeyh Hamad kadın adaylara belediye seçimlerinde oy hakkı vermekten, Katar'da New York Weill Cornell Tıp Okulu, Georgetown Üniversitesi Hariciye Okulu ve Teksas A&M Üniversitesinin Ortadoğu şubelerinin açılmasına kadar kapsamlı bir modernizasyon ve reform programını hayata geçirdi. Bu arada Katar ABD Merkez Komutanlığı'nın Ortadoğu'dan sorumlu ileri karargâhına ev sahipliği yaptı. Ayrıca El Cezire uydu haber ağının idare merkezini topraklarına kabul ettiği gibi, finansman da sağladı.

Emir Basra Körfezinin bu küçük prensliğini LNG sayesinde, onun getireceği gelir akışına dayanarak, bir küresel enerji devi haline getirmeye kararlıydı. Bunu başarmanın yolu LNG'ye yüklenmekten geçiyordu. Ancak bunun için yüklü bir yatırım gerekiyordu. Demek ki—düşürülmesi kesinlikle mümkün görülmeyen—LNG maliyetleri düşürülmeliydi. Öyle bile olsa sermaye maliyeti muazzam boyutlara çıkacaktı. Mobil'in eski CEO'su Lucio Noto "Katar'ı tanıdıkça, bu işin tek bir şirketin boyunu aştığını daha iyi anladım" demişti.[12]

1999 yılında Mobil'in Exxon'la birleşmesi büyük genişlemeyi çok daha gerçekleştirilebilir hale getirdi. Bu ortaklık Mobil'in kritik varlıklarını—gaz kaynağı, LNG alanındaki uzmanlığı ve ilişkileri—Exxon'un

finansal gücü ve proje yürütme becerisiyle birleştirdi. Birleşik şirket artık ölçek ve riskler bakımından büyük düşünebilecek boyuta ve olanaklara sahip durumdaydı. Boyutlar gerçekten de çok büyüktü. Maliyeti düşürmenin yolu ölçekten geçiyordu—çok daha büyük gemilerle, çok daha büyük sıvılaştırma trenleriyle ve çok daha büyük türbinlerle çalışılacaktı. Projeler sıkı disiplin içinde yürütüldü, gereken dersler çıkarıldı ve sonraki projelerin maliyetleri daha da aşağıya çekildi. Bunun bir yolu, tasarımı büyük bir özenle hazırlayarak, sonra da ona titizlikle sadık kalarak, tesisleri olabildiğince standart hale getirmekti. Üst düzey yöneticilerden birinin dediği gibi, "Emirleri değiştirmemek, kuraldı."

O tarihte iş yapmaya hevesli Kore tersaneleri çok çekici fiyatlarla çok daha büyük—piyasadakilerin iki katı boyutlarında—LNG taşıyıcılarına yöneldiler. RasGas teklifleri kabul etti. Yüksek hacim düşük maliyet demekti. Artık, kendi deyişleriyle, Avrupa "erişilebilir" olmuştu. Ortaklık Avrupa'daki, hatta Avrupa'nın ötesindeki boru hattıyla sevk edilen gazla rekabet edebileceğini biliyordu. Katar dünyanın her yerine yeterli miktarda (ve gazın yanındaki sıvılarla destekli olarak) rekabet fiyatlarıyla gaz teslim edebiliyordu.

2002'de Katar küresel gaz pazarında güçlü bir yeni rakip olarak boy göstermişti. Her büyük pazara—Asya, Avrupa ya da ABD—büyük miktarlarda LNG gönderebiliyordu. Geleneksel iş modelinden uzaklaştığından, mutlaka uzun erimli sözleşmeler bağlaması gerekmiyordu. Avrupa'da kendi toplama terminalini kurmuştu. Katar alıcılarla satıcıların bütünüyle uzun erimli sözleşmelere bağlı kalmadan çalışabildikleri yeni bir iş modeline öncülük ediyordu. Rakamlar devasa boyutlardaydı: 2007'de Katar Endonezya ve Malezya'yı geçerek, dünyanın bir numaralı LNG tedarikçisi oldu; 1,5 milyon nüfuslu bu minik ülke yakında dünyadaki LNG arzının üçte birini karşılama noktasına doğru gidiyor.

Katar'ı bu öncü konuma doğru götüren yalnız fiziksel kaynaklar ve teknik yeterlilik değildi. Aynı zamanda görüşme masasının karşı tarafında oturanların verimli ve kararlı buldukları yaklaşımlarının da bir sonucuydu bu. Katar bazen çok katı olabiliyordu, ama aynı zamanda işi yıllara yaymadan çabucak sonuca bağlamaya da eğilimliydi. Bakan Al-Attiyah'ın dediği gibi, "Eğer bugün anlaşırsak, hiç beklemez yarın hemen imzayı basarız." Güvenilirlik, Katar endüstrisinin can alıcı daya-

naklarından biriydi. Anlaşmaya varıldığı takdirde sözleşmelerin istikrarı güven dayanağı olur ve yatırımın önünü açar. Bu yaklaşımın önemi, Katar kıyılarının açığında denizdeki sınır çizgisinin öte yanıyla, İran'ın kırk yıldır bir türlü gaz ihracatına geçiremediği South Pars'la karşılaştırıldığında, çok net bir şekilde görülür.[13]

2000'lerde dünyanın çeşitli kesimlerine tankerlerle taşınan doğal gazın tam anlamıyla küresel bir sanayiye dönüşeceği görülebiliyordu. Geçmişte uzak mesafelere gaz naklinin son derece maliyetli oluşu yüzünden gaz ticareti yakın bölgelerle sınırlı kalmıştı. Maliyetler ciddi ölçülerde azaldığından, artık bu durum geçerli değildi.

Bunun sonuçları 2007 Temmuzunda açık seçik ortaya çıktı. 16 Temmuz 2007'de büyük bir deprem Japonya'nın merkezini vurdu ve Kashiwazaki-Kariwa Nükleer Enerji İstasyonunda—yedi reaktörden oluşan dünyanın en büyük tesisi—tahribata yol açtı. Tüm tesis kapatıldı, bunun üzerine ciddi bir elektrik sıkıntısı baş gösterdi. Enerji istasyonunun sahibi Tokyo Electric Power Company (TEPCO) nükleer enerji açığını kapatmak için atıl duran doğal gazla çalışan enerji tesislerinde kullanmak üzere LNG pazarından yoğun miktarda kısa vadeli alım yapmaya başladı. Başka alıcılara gitmek üzere okyanuslarda seyreden LNG tankerleri yönlerini değiştirip Japonya'ya yöneldiler. Ayrıca 2007'nin aynı Temmuz ayı içinde, yarım dünya mesafesi uzaktaki Kuzey Denizindeki gaz sahalarından Avrupa'ya gaz taşıyan boru hatları da oraya gaz vermeyi durdurdu. Bu da planlanan LNG temini rotalarında hızlı bir değişikliği tetikledi.

Yaklaşık dört yıl kadar sonra 2011 Martında dev bir deprem ve tsunami Japonya'yı bir kez daha vurdu ve Fukuşima Daiiçi tesisini enerjisiz bırakarak, büyük bir nükleer kazaya neden oldu. Doğal gaz akışının yönü bu kez daha da büyük hacimlerde olmak kaydıyla, yine Japonya'ya çevrildi.

Böylece bir zamanların esneklikten yoksun bölgesel bazlı LNG endüstrisi esnek bir uluslararası iş dalı haline geldi. Doğal gaz küresel bir meta oldu.[14]

16

DOĞAL GAZ DEVRİMİ

Houstonlu petrol ve gaz üreticisi George P. Mitchell sorunun gelişini görebiliyordu. Şirketin elindeki gaz bitmek üzereydi, o zaman çok zor durumda kalacaktı. Çünkü Şikago'ya gaz sağlayan bir boru hattına yüklü Teksas doğal gazı vermek üzere uzun erimli bir sözleşme imzalamıştı. Sözleşmeye dayanak alınan rezervler azalmaktaydı ve tükenen kaynağın yerine koyabileceği gazı nereden bulacağı belli değildi. Ama okuduğu bir jeoloji raporundan ötürü içine güçlü bir önsezi yerleşmişti.

1980'lerin başlarıydı. Mitchell'in sorunu çözmek için mutlaka bir şeyler yapma kararlılığı otuz yıl sonra Kuzey Amerika doğal gaz piyasasını değiştirecek ve küresel gaz piyasasının beklentilerini sarsacaktı. Gerçekten de bu adamın sarsılmaz inancı Amerika'nın enerji açınımlarını değiştirecek ve dünya çapındaki hesapları gözden geçirmeye zorlayacaktı.

Yolu Teksas'ın Galveston şehrine düşen Yunan bir keçi çobanının oğlu olan Mitchell'in çocukluğu yoksulluk içinde geçmişti. Teksas A&M Üniversitesinde garsonluk yaparak, şekerleme ve kırtasiye malzemesi satarak ve okul arkadaşlarına terzilik yaparak kazandığı parayla okudu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Mitchell petrol ve gaz işine, Houston'da bir eczanenin üst katındaki tek odalı bir büroda başladı. Zamanla işyerini, Mitchell Enerji ve Geliştirme adında petrolden çok doğal gaz üzerine çalışan çok sağlam bir şirkete dönüştürdü.

Mitchell için doğal gaz sanki bir dava gibi olmuştu. Ona o kadar inanmıştı ki, kömürden biraz iyimserlikle söz eden birini duyduğunda,

hemen telefona sarılır ve onu birkaç cümleyle hizaya getiriverirdi. Doğal gazın daha yaygın kullanılması için can atıyordu. Ve doğal gazın sınırlı miktarda bulunduğu varsayımını asla kabul etmiyordu.

Peki ama daha fazla gazı nerden bulacaktı? 1982'de okuduğu jeoloji raporu olası bir çözüme işaret ediyordu. Doğal gazın yalnız verimli havzalarda değil, beton gibi sert şeyl kayaları arasında sıkışmış olarak da bulunduğu uzunca bir süreden beri kabul ediliyordu. Bu şeyl kaya gazını yaratan kaynak kaya, hem "mutfak" hem de aynı zamanda gazın (ve petrolün) dışarı çıkmasını önleyen bir rezervuar kapağı işlevi görüyordu.[1]

Şeyl kayalarında sıkışan bu gazı çıkarmak kesinlikle mümkündü. Aslında 1821 yılında ABD'nin New York Fredonia kentindeki ilk doğal gaz kuyusunun bir şeyl oluşumuna açıldığı sanılıyor. Sorun işin ekonomik yanındaydı. Şeylden gaz çıkartmak olağanüstü zor, dolayısıyla da çok pahalıydı. Ticari açıdan geçerli olmaktan çok uzaktı. Yine de yeterli oranlarda teknolojik inovasyon ile azim bir araya getirilebilirse, başarı olanağı vardı.

Mitchell'in "laboratuvarı" Teksas'ta Dallas ile Fort Worth şehirlerinin çevresinde, çiftlikler, banliyöler hatta Dallas/Fort Worth Uluslararası Havalimanının altından geçen Barnett Şeyli denilen büyük bir bölgeydi. Mitchell'in yoğun çabalarına karşın, Barnett Şeyli hiç aman vermedi. Mitchell arkası kesilmeyen düş kırıklıkları ve kendi kuşkularına karşın, mühendis ve jeologlarına çalışmayı sürdürmeleri için ısrar etti. Yıllarca "George, paranı boşa harcıyorsun" dediler. Ama itiraz edenlere o, "Bizim işimiz bu" diye yanıt veriyordu.[2]

Neyse ki, önüne 29. Madde adında bir havuç uzatılmıştı. Bu, 1980 yılı gelir vergisi yasasında yer alan, ankonvansiyonel doğal gaz çıkarma çalışmalarına federal vergi indirimi sağlayan sürpriz bir maddeydi. Bu teşvik maddesi yıllarca beklenen yararı sağlamamıştı—sadece eğer bu teşvik olmasa işe hiç girmeyecek kişiler için özendirici olmuştu, o kadar. 1990'larda vergi indirimi esas olarak ankonvansiyonel doğal gazın diğer iki formunun ve zorluğu adından belli olan sıkı kumlardaki gazın çıkarılmasına destek sağlıyordu.

"BİR YOLUNU BULUN"

29. Madde vergi kredisi teşvikiyle bile ticari düzeyde şeyl gazı üretmek—ankonvansiyonel gazın başka bir formu—çok zordu. Mitchell'le birlikte soruna el atmış olan başka şirketler de vardı, ama onların cesareti kırılmış ve havlu atmışlardı. 1997'de Barnett bölgesinde şeyl gazı çıkarmaya çalışan büyük şirketlerden sonuncusu da işyerini kapattı. Geriye sadece Mitchell Energy ile bir iki küçük bağımsız kuruluş kaldı. George Mitchell asla pes etmeyecekti. Ekip şefi Dan Steward şöyle söylüyor: "Barnett'te bol miktarda gaz bulunduğundan emindi, bizden onu çıkarmanın bir yolunu bulmamızı istiyordu. Biz bulamazsak, yerimize bulacak başka birilerini getirecekti. İnsanlardan yapabileceklerini kendilerinin bile bilmediği şeyleri almasını çok iyi beceriyordu."

Üç boyutlu sismik teknolojisinin kullanıma girmesi yüzeyin altını daha iyi görmeyi sağladı. Yine de Mitchell hâlâ Barnett'in şifresini çözebilmiş değildi. Steward, "Bir sürü deneyimli, eğitimli insan Barnett'ten yakasını kurtarma derdindeydi" diyor.

Gerçekten de 1990'ların sonunda bölge görüş alanının öylesine dışında kalıyordu ki, geleceğin doğal gaz alanlarına ilişkin tahminlerde Barnett'in adı bile geçmiyordu. Mitchell Energy direktörler kurulu da artık iyice kuşkuya düşmüştü. Zaten geçen yirmi yıla yakın süre içinde Barnett sevdası şirkete muazzam paraya mal olmuştu. Ama George Mitchell'in pes etmeye niyeti yoktu; ısrarla Barnett'in şifresini çözmeye ramak kaldığını söylüyordu.[3]

ATILIM

Kırma—hidrolik kırma da denir—ilk kez 1940'ların sonunda kullanılmaya başlanmış bir tekniktir. Toprak ve az miktarda kimyasallarla karıştırılmış bol miktarda su, yüksek basınçla şeyl oluşumunun içine basılır. Böylelikle yeraltındaki kayaların parçalanması sonucu, sıkışmış durumdaki doğal gaz (ve petrolün) kayalarda açılan aralıklardan kendine bir yol bularak kuyudan dışarı çıkar.

Mitchell Energy değişik kaya kırma yöntemleri deniyordu. 1998 sonunda şirket nihayet ilk atılımını gerçekleştirdi: Başarılı bir şeyl kayası kırma tekniği benimsedi—LSF denilen hafif toprak kırma tekniği. Dan Steward'a göre "Mitchell Energy'nin deneme-yanılma anlayışı nihayet fark yaratmıştı."

George Mitchell, Barnett'i kullanıma açmak için bol miktarda sermaye gerektiğinin bilincindeydi. Üstelik kendisi altmış yıldır bağımsız bir şekilde bu işin içindeydi ve bu oldukça uzun bir süreydi. İlgilendiği başka yerler de vardı; Houston'un kuzeyindeki on bin hektarlık yeni Woodlands'i faaliyete geçirmişti. Mitchell Energy'yi satışa çıkardı. Üç şirket ilgilendi, ama biraz irdeledikten sonra üçü de vazgeçti. Mitchell'in gaz arama çabaları, taş kırma yöntemi içinde olmak üzere ilginç bir fikir olabilirdi belki, ama ticari açıdan koftu.

Mitchell'in ekibi şeyl kayaçları üzerinde çalışmaya devam ettiler, yeteneklerini geliştirip anlayışlarını derinleştirdiler—böylelikle her seferinde biraz daha çok doğal gaz çıkardılar.

Mitchell Energy'yi almaktan vazgeçen şirketlerden biri Oklahoma City'den bağımsız Devon Energy'ydi. 2001 yılında bu firmanın CEO'su Larry Nichols, Barnett şeyl sahasından çıkan gazın birden çoğaldığını fark etti. Nichols "Mühendislerimize, böyle bir şey nasıl olur, diye bozuk attım. Hani taş kırma yöntemi işe yaramıyordu, öyleyse Mitchell gazı yukarı nasıl çıkarıyor?" Bunun yanıtı açıktı: Mitchell Energy gerçekten de şifreyi çözmüştü. Nichols hiç zaman kaybetmedi. 2002'de Devon, Mitchell Energy'yi 3,5 milyar dolara satın aldı. Nichols "O günlerde Mitchell ve bizden başka, şeyl sondajıyla sonuç alındığına kimse inanmıyordu" diyor.

Devon başka bir teknikte, 1980'lerde gündeme gelen yatay sondaj alanında güçlü bir beceri düzeyine ulaşmıştı. Kontrol ve ölçüm alanında elde ettikleri ilerlemeler sayesinde, operatörler belli bir derinliğe kadar indikten sonra, belli bir açıyla, hatta tamamen yana doğru kuyu açmayı başarabiliyorlardı. Bu sayede çok daha geniş bir havzayı açığa çıkarabiliyor, ayrıca bir havzadan normalinde daha fazla gaz (ya da petrol) çekebiliyorlardı.

Devon, Mitchell'den gelen kırma know-how'ı (ve ekibi) ile kendi yatay sondaj becerilerini birleştirdi. Epeyce deneme çalışması yapıldı. Devon 2002'de yedi kuyu açtı. Nichols "2003'e geldiğimizde artık bu delme

sisteminin gayet iyi çalıştığından son derece emindik" diyor. Devon aynı yıl Barnett'te elli beş yatay kuyu daha açtı. Hepsi de verimli çıktı.[4]

O tarihe kadar ticari açıdan elverişli bir şekilde çıkarılamayan şeyl gazı ciddi miktarda üretilmeye başlandı. Ankonvansiyonel gaz devrimi diye bilinen olayı başlatan, bu kaya kırma ve yatay delme yöntemlerindeki ilerlemelerin birliğiydi.

Girişimci bağımsız petrol ve gaz şirketleri bu teknolojinin üzerine balıklama atladılar ve onu hemen başka bölgelere taşıdılar—önce Louisiana, Arkansas ve Oklahoma'ya, ardından batı New York ile Pensilvanya arasında Batı Virginia'ya kadar uzanan "Mighty Marcellus"a.

"ŞEYL FIRTINASI"

Rakamlarda tuhaf bir şeyler vardı. 2007'de, sonra 2008'de saptanan rakamlar anlamsız görünen beklenmedik bir olguyu işaret ediyordu: ABD'nin yerli doğal gaz üretiminde ani bir yükselme kaydedilmişti. Böyle bir şey nasıl mümkün olabilirdi? Nereden kaynaklanıyordu? ABD'nin iç üretiminde sert bir düşüş yaşandığı sanılıyordu. Bunun en kesin yanıtı da LNG'ydi. Derken mesele aydınlanmaya başladı: Bir teknolojik atılımın etkisi yavaştan yavaştan kendini hissettirmekteydi. Sanayinin geri kalan kesimi artık yeni bir gelişmenin farkına varmıştı. Bu kesim, o güne kadar daha çok Kuzey Amerika doğal gazındaki belirgin açığı kapatacağı umulan büyük uluslararası LNG projelerine odaklanmış büyük petrol ve gaz şirketlerini kapsıyordu.

Sonraki birkaç yıl içinde şeyl gazı üretimi artmaya devam etti. Kimileri artık onu "şeyl gazı" adıyla anıyordu. Arz artıp beceriler geliştikçe, maliyetler de düştü. Şeyl gazı konvansiyonel doğal gazdan daha ucuzdu. 2000'de şeyl, doğal gaz arzının yüzde 1'i kadardı. 2011'de yüzde 25'ine ulaştığı gibi, yirmi yıla kalmadan yüzde 50'sini bulacağı tahmin ediliyor.

Şeyl gazı ABD doğal gaz pazarında bir dönüşüm meydana getirdi. Her yıl yaşanan yokluklar yerini ciddi ölçüde fazlaya bıraktı, dolayısıyla Kuzey Amerika'da doğal gazın geleceğine yönelik hesaplar altüst oldu. Daha birkaç yıl önce LNG'nin ABD pazarında gittikçe artan bir paya sahip olacağı öngörülüyordu. Ama o zorunluluk olmaktan çıkıp, marjinal

bir arz kalemi olarak kaldı. Gaz kıtlıklarını ve fiyat sıçramalarını unutmayan elektrik dağıtımcıları daha fazla doğal gaz kullanmaktan çekinir oldular. Ama şimdi bu ürünün yeniden bollaşması ve fiyatların düşmesinden ötürü düşük karbonlu gaz nükleer enerjinin ekonomikliğine meydan okuyarak ve şu anda elektrik üretiminde baş sırayı tutan yüksek karbonlu kömürün yerini alarak, elektrik enerji üretiminde daha büyük bir rol üstlenebilir. Gaz, görece daha düşük fiyatlı bir elektrik enerjisi kaynağı olması nedeniyle, yeni rüzgâr projeleri için de daha zor bir rekabet ortamı yaratmıştır. Şeyl gazı aynı zamanda gerek iklim değişikliği gerekse enerji güvenliği politikası üzerindeki tartışmaları da etkilemiştir. Bu on yılın başında gerçekleşen şeyl hamlesinin hızı ve boyutlarının büyüklüğü—ve pazar üzerindeki etkisi—onu, yirmi birinci yüzyılın başından bu yana enerji alanındaki en kayda değer inovasyon yapmaktadır. Şeyl devrimi sayesinde, şu an için 85 trilyon metreküp dolayında olduğu tahmin edilen Kuzey Amerika'nın doğal gaz altyapısı, yüzyıldan fazla bir süre mevcut düzeyiyle tüketimi karşılamaya yeterli olacaktır. Başkan Obama 2011'de şöyle diyordu: "Son zamanlardaki inovasyonlar bize ayaklarımızın altındaki şeylde daha büyük—belki yüzyıl yetecek—rezervlere ulaşma fırsatı veriyor."[5] Buradaki potansiyel muazzam boyutlarda.[6]

Şeyl gazındaki hızlı gelişme aynı zamanda çevreyle ilgili ihtilafları ve siyaset tartışmalarını da alevlendirdi. Bu tartışmayı kısmen nüfus yapısı farklılıkları öne çıkardı. Teksas gibi nüfus yoğunluğu az olan eyaletler enerji geliştirme faaliyetlerine alışkınlar ve bu sektörü hem halk için hem de devlet için önemli bir gelir kaynağı olarak gördüklerinden, destekliyorlar. New York ve Pensilvanya gibi doğudaki daha nüfus yoğun eyaletlerde yaşayanlar ise, her ne kadar Pensilvanya kömür madenciliği alanında oldukça eski bir deneyime sahip ve petrol endüstrisinin doğduğu yer olsa da, bölgelerinde kuyu açılmasına pek alışkın değiller. Kimileri yeni iş alanları, imtiyazlar ve vergi gelirleri gibi artıları memnuniyetle karşılasa da, diğerleri sakin kasaba yollarında koca kamyonların cirit attığı bir trafik yoğunlaşması ve yer yüzeyinin delik deşik edilmesinden rahatsız oluyor.

Ancak tartışma trafikten çok su üzerinde yoğunlaşıyor. Eleştirenler kırma yönteminin içme suyu kaynaklarını kirletmesinden korkuyorlar.

Sanayi bu olasılığın çok zayıf olduğunu, kırma işleminin içme suyu haznelerinin en az bir buçuk kilometre aşağısında yürütüldüğünü ve aralarında kalın su geçirmez kaya katmanlarının bulunduğunu ileri sürerek yanıt veriyor. Dahası endüstri kırma konusunda epeyce deneyim kazanmış durumda: ABD'de altmış yıl önce ilk kırma işleminden başlayarak bu güne değin kaya kırma yöntemiyle açılan kuyu sayısı bir milyonu geçmiştir. Kırma sırasında az miktarda kimyasal kullanılır; şimdi genel eğilim bu kimyasalların açıklanması yönündedir.

Tartışma çoğunlukla kaya kırma işlemi çevresinde dönüyorsa da, asıl önemli konu yerin altına gidenler değil, yerin üzerine çıkanlardır—yeryüzüne geri dönen su. Bu kırma işlemi sırasındaki "geri akış"tır, bir süre sonra arkasından "üretilen su" gelir. Bu suyu dikkatlice yönlendirmek ve güvenli bir şekilde tasfiye etmek gerekir.

Geri akış ve üretilen suya üç farklı işlem yapılabilir. Derin atık kuyularına pompalanabilir; arıtma tesislerine gönderilebilir ya da geri dönüşüm yoluyla tekrar operasyonlarda kullanılabilir. Geleneksel petrol ve gaz halindeyken atık su geri gönderilebilir. Ancak Pensilvanya'nın jeolojik yapısı genelde buna izin vermez. Dolayısıyla geri dönüştürülemeyen atık suyu arıtma tesislerine göndermek ya da kamyonlarla eyalet dışına çıkarmak gerekir.

Yer üzerindeki atıkların yönetimi şeyl endüstrisindeki hızlı gelişmeye ayak uydurmak zorundadır. Yeni büyük ölçekli arıtma tesisleri inşa ediliyor. Endüstri bugün geri akışın yüzde 70-80'ini geri dönüşümden geçiriyor. Ayrıca inovasyona hayli yoğun bir odaklanma var. Bunlar arasında içeri verilen suyun miktarını azaltmaktan dışarı çıkan suyun arıtılmasına ve ayak izini azaltmak için tek bir "ped"den daha fazla kuyu delmeye kadar çeşitli yeni yöntemler yer alıyor.

Son döneme özgü endişelerden biri de "migrasyon"dur (kaçma)—kaya kırma işlemi sonucunda metan gazının yüzeye doğru kaçarak bazı su kuyularına dolması. Bu ihtilaflı bir konudur. Gaz üretimi yapılan bölgelerde su kuyularına metan sızdığı saptandı, ama bunun nasıl meydana gelmiş olabileceğine ilişkin ortak bir görüşe ulaşılamadı. Su kuyularına metan bulaşmasının kimi örnekleri kırma işleminin gerçekleştirildiği kilometrelerce derinlikteki şeyl gazı haznelerinden değil, daha sığ katlardan sızan metan gazına bağlandı. Kimi olaylarda ise yeterince geçirimsiz

hale gelmemiş katmanlarda doğal oluşum halinde bulunan metan gazı sondaj sırasında kaçmış olabilirdi. Elimizde "taban hattı" verileri—yani su kuyusunun içerdiği metan gazının yakınlarda bir şeyl gazı kuyusu açılmadan önce de var olup olmadığına ilişkin ölçümler—bulunmadığından kesin tespit yapılamamaktadır. Gaz üreticileri şimdi su haznelerinde daha önceden metan bulunup bulunmadığını saptamak için düzenli ölçümler yapıyorlar. Bugün yeni bir sorun öne çıkıyor: Kayda değer ölçülerde "kaçak salım" var mı ya da bu salım zaptedilebilir mi?

Başka bir ihtilaflı konu da, doğrudan ilgili düzenlemenin kendisiydi. Sondaj çalışmasının düzenleme altına alınmamış bir faaliyet olduğunu iddia edenler vardı. Aslında tüm sondaj süreci—suyla ilgili işlemler de dahil—gerek eyalet gerekse federal kurumlar tarafından sıkı bir şekilde düzenlenmiştir. Petrol ve gaz üretme sürecinin kapsadığı tüm diğer eylemler gibi, kaya kırma işlemi de içinde olmak üzere, sondaj işleminde birinci derecedeki yasal düzenleme kurumu eyaletlerdir. Su arıtma ve atık depolama işlemlerinde son merci federal hükümettir, ancak yetkisini, düzenlemeleri federal standartlara uygun düzeyde ya da üzerinde olan pek çok eyalete devretmiştir. Önümüzdeki birkaç yıl içinde federal hükümetin sorumluluklarının artırılması konusunun bolca tartışılacağı şimdiden anlaşılmaktadır. Şeyl gazı çıkarılan yerlerde hem sondaj faaliyeti hem de çevre koruma amacına dönük olarak suyla ilgili konularda daha fazla araştırma ve teknolojiyi ilerletme odaklı çaba devam edecektir.[7]

Şeyl gazı tüm doğal gaz endüstrisinde şaşkınlık yaratmakla kalmadı; insanları yeniden jeoloji haritalarının başına oturttu. Kanada'nın Alberta ve British Columbia bölgelerinde ve doğu Kanada'da Quebec'teki geleneksel enerji bölgelerinde çok büyük potansiyel şeyl gazı rezervleri tespit edilmişti. Şeyl gazı gibi kömür yatağındaki metan gazının da taşıdığı muazzam potansiyeli fark eden Çin petrol şirketleri bu iki ürünü çıkarmak için Batılı şirketlerle anlaşmalar imzaladılar. Kuzey Amerika dışındaki çıkarılabilir şeyl gazı tabanı o güne kadar keşfedilmiş tüm küresel konvansiyonel doğal gaz sahasından daha büyük olabilirdi. Ama bunun ancak çok küçük bir bölümü çıkarılabiliyor. Öyleyken bile, önümüzdeki birkaç yıl boyunca dünyanın doğal gaz arzında esaslı bir artış olacağı kesin.[8]

KÜRESEL GAZ

Şeyl gazı şu ana kadar büyük ölçekli üretim bakımından sadece Kuzey Amerika'ya özgü kalsa da, küresel gaz sektörünün dinamiklerini değiştirmeye şimdiden başladı bile. Yeni bir arz kaynağı olarak ortaya çıkması LNG'deki hızlı serpilmeye denk geldi. 2010'da Katar 77 milyon ton LNG kapasitesine ulaştı: dünya toplamının yüzde 28'i. Yeni bir LNG santrali olmaya aday durumdaki Avustralya Katar'ın arkasından ikinci sıraya oturmak üzere ve Asya'ya mal temin etmek için son derece elverişli bir konumda. Üstelik genişlemeye devam ediyor. LNG üretiminin ilk kırk yılında gerçekleştirilen gelişme sekiz yılda aynen tekrarlanıyor. Ancak bu hızlı büyümeye temel oluşturan ve ivme kazandıran varsayımlar şimdi artık bir ölçüde mesnetsiz kaldı. Ülkede bir kıtlık yaşanacağı öngörüsünden ötürü, ABD büyük bir garanti pazar olarak kabul ediliyordu. Oysa marjinal bir pazardır.[9]

Bu durumda çok daha fazla LNG kendine pazar aramak durumunda kalacaktır. Hatırı sayılır miktardaki gazı, birkaç yıl önce öngörülenden daha fazlasını Asya çekecektir. Üstelik çok daha fazlasını. Bunun en büyük etkisini şu anda çekişen dünya pazarları arasında bir numara olan Avrupa hissedecektir. Anlık spot fiyatlarla satılan ve serbestçe bulunabilen LNG, fiyatı yirmi yıllık sözleşmelere göre her geçen gün daha da pahalılaşan petrole endeksli olan boru hatlarıyla iletilen gazın payını çalabilir.

Bu yalnız fiyatları aşağıya çekerek, gaz tedarikçileri arasında rekabeti artırmakla kalmaz. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve komünizmin yıkılışı sonrasındaki altüst oluş sırasında bile sağlam duracak kadar dayanıklılığı kanıtlanmış olan kırk yıllık ekonomik ve siyasi dengeyi bozacağı için, çok geniş jeopolitik etkileri de olacaktır. Yeni gaz rekabeti, fazlaca genişlemiş bir Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu ve şimdi bir kısmı Avrupa Birliği üyesi olan eski Sovyetler Birliği'nin öteki yeni bağımsız devletleri arasındaki karmaşık ve evrim halindeki ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır.

Avrupa'da gaz piyasasının gelişimi Avrupa Kıtasını boydan boya kat eden boru hatları ağında somutlanıyor. 1960'lardan kalan bir boru hat-

ları haritasına bakarsanız, göreceğiniz birkaç ince çizgiden ibarettir. Bugünkü görüntü ise koca bir spagetti tabağına benziyor. Yerel gaz pazarları daha önce Avrupa'nın başka kesimlerinde gelişmişti. Ama asıl Avrupa gaz pazarı 1960'lı yıllarda Hollanda'daki Groningen sahasının, ardından da Kuzey Denizinin İngiltere kesiminde kıyı açıklarındaki petrol ve gaz sahalarının açılmasıyla başladı.

1970'lerde yeni bir boru hattı Avrupa'ya Sovyet gazı taşıdı. Bu geliş güçlü bir jeopolitik nitelik içeriyordu. Batı Alman Şansölyesi Willy Brandt 1970 yılındaki ilk Sovyet gazı anlaşmasını Soğuk Savaşın gerilimini hafifletmeyi, Sovyetler Birliği'yle ilişkileri normale döndürmeyi ve Doğu ile Batı arasında bir ortak anlayışa ulaşmayı amaçlayan Ostpolitik'inin kilit bir unsuru olarak imzaladı. "Ekonomi, politikamızın özellikle önemli bir parçasıdır" diyordu Brandt. 1961'de Berlin Duvarı'nın inşasıyla tamamen kopan komünist Doğu Almanya'yla dolaylı yoldan da olsa yeniden bağ kurmayı özellikle istiyordu. Bağımlılık çift yönlü olarak ilerledi; gaz ticareti Sovyetler açısından önemli—ve hayati—bir nakit gelir kaynağı oldu.[10]

Sonraki yıllarda gaz sektörü her yönden, Sovyet gaz endüstrisi bakanlığının gaz ihracat birimiyle yapılan 25 yıllık anlaşmaların birbirine bağladığı bir avuç Batı Avrupalı taşıma ve dağıtım şirketinin eline geçti.

"DOST SİLLESİ"

1980'lerin başında Batı Sibirya'da gerçekleştirilen büyük keşifler Sovyetler Birliği'ni ABD'nin önüne geçirerek, dünyanın en büyük gaz üreticisi konumuna getirdi. Bu yeni kaynaklar kaçınılmaz olarak Batı Avrupa'ya daha çok gaz satma çabalarına ivme kazandırdı.

Sovyetler ile Avrupalılar Batı Sibirya'nın devasa Urengoy havzasından Avrupa'ya 6000 kilometrelik yeni bir boru hattı planlamaya başladılar. Ancak daha inşasına bile başlanmadan, önerilen boru hattı o güne kadar devam edip gelen Avrupa doğal gazının jeopolitiği üzerindeki ihtilafları haber veren sert bir ayrışmaya yol açtı.

Doğu-Batı gaz ticaretinin çok daha büyük ölçülere çıkması olasılığı Reagan yönetimini dehşete düşürdü. Sovyet askeri genişlemesinin önü-

ne geçmek amacıyla büyük çaplı bir silahlanma seferberliği başlatmıştı; Reagan yönetiminin en son isteyeceği şey Sovyet askeri sanayi kompleksinin yeni doğal gaz gelirleriyle finanse edilmesiydi. Ayrıca Sovyet gazına fazla bağımlı hale gelmenin Sovyetlerin Batı bağlaşıklığını parçalamak için kullanabileceği bir zafiyet yaratabileceğinden ve—bir kriz anında—Sovyetlerin eline güçlü bir koz vermiş olacağından korkuyordu. Amerikan yönetimi Avrupalıları, Sovyetler Birliği'nin bu doğal gaz bağımlılığını Münih'teki ocakları ve sobaları söndürme tehdidiyle "şantaj" yapmak için kullanabileceği konusunda uyardı.[11]

Reagan yönetimi önerilen yeni boru hattına savaş açtı. Şirketlerin boru hattının inşası ve işletilmesi için zorunlu olan milyarlarca dolarlık ekipmanı ihraç etmelerini yasaklayan tek yanlı bir ambargo koydu. Bu ambargo yalnız ABD şirketlerini değil ekipmanı ABD teknolojisine bağlı olan Avrupalı şirketleri de kapsıyordu.

Ancak Avrupalılar da Sovyetler kadar ileri gitmeye kararlıydı. Hem çeşitlendirme yoluyla Ortadoğu'ya bağımlılıklarını azaltmak, hem de kömür kullanımındaki azalmanın çevre üzerindeki olumlu etkilerinden yararlanmak istiyorlardı. Ayrıca bu işin getireceği geliri ve iş olanaklarıyla birlikte, Sovyet blokuna yönelik ihracat pazarlarını genişletme fırsatını da arzuluyorlardı. Reagan'ın en yakın bağlaşığı İngiliz başbakanı Margaret Thatcher İskoçya'da meydana gelen yüzde 20 oranındaki iş kaybını görünce çok sarsıldı. Reagan'la ilişkisinden ötürü ambargoya son derece kişisel bir yaklaşım gösterdi. "Özel olarak biz kendimizi bir dost sillesi yemiş gibi hissediyoruz" dedi. İngiliz hükümeti Sovyetler Birliği'yle anlaşmalar yapmış olan İngiliz şirketlerine ambargoyu dikkate almayarak yollarına devam etme ve mallarını yükleme talimatı verdi. Dahası Sovyetler Birliği'nin, ABD'nin tekelinde olduğu sanılan bazı teknolojileri daha yüksek bir maliyetle de olsa kopyalayabildiği görüldü. Böylece ambargo yeni boru hattının ilerlemesini sadece bir miktar geciktirebildi, ama önleyemedi.[12]

1982 sonunda bir çözüm bulundu. Batılı bağlaşıklar Sovyetler Birliği'ne "sağduyu" sınırını aşmayan bir bağımlılık düzeyi belirlemek için "problem" üzerinde çok ciddi bir çalışma yaptılar. Uzun tartışmalar sonunda yüzde 25 oranında karar kıldılar; Sovyet gazının geneli içindeki oranı yeni boru hattıyla bile bu rakama ulaşmıyordu. Ayrıca bu sırada

büyük bir yeni kaynaktan, Norveç'in Troll sahasından da Avrupa pazarlarına doğal gaz akışının yakında başlayacağı belli olmuştu.

Urengoy boru hattı tamamlandı ve Avrupa'ya akan Sovyet gazı on yıl içinde iki katına çıktı. Sovyetler Birliği çöktüğünde bile gazın akışı kesilmedi. 1990'lı yıllarda gaz ihracat gelirleri Boris Yeltsin yönetiminin zar zor ayakta kalmaya çabaladığı bir dönemde, Rusya için kritik bir gelir kaynağı oldu.

GAZPROM'UN ORTAYA ÇIKIŞI

Sovyetlerin çökmesinden sonra, gaz sanayi bakanlığının içinden yeni bir Rus gaz şirketi doğdu. Doğal olarak yalnız Rusya'dan değil, dünyanın her tarafından gelen hissedarları oldu ve yatırımcılar ve fon yöneticilerinin gözünde Rusya hisse senedi piyasası ile ekonomisinin genel performansını temsil eden bir nitelik kazandı. 2008 ortalarında bir ara Gazprom'un hisse senedi piyasa değeri 300 milyar doları aşarak, ExxonMobil ile PetroChina'nın ardından dünyanın üçüncü büyük şirketi konumuna ulaştı.[13]

Gazprom'un yüzde 80'in çok az üzerinde hissesi, hareketlerinde son derece bağımlı olduğu Rusya devletine ait; ayrıca devlete toplam bütçesinin yüzde 15'ine yakın bir vergi katkısı var. Başbakan Vladimir Putin Batılı işadamlarıyla yaptığı çeşitli görüşmelerde gaz sektörüne derin bir ilgi duyduğunu ve onun hakkında olağanüstü ayrıntılı bilgi sahibi olduğunu gösterdi. Öte yandan Dimitri Medvedev, Rusya cumhurbaşkanlığı makamına gelmeden önce Gazprom'un başkanıydı. Rusya'nın toplam doğal gaz üretiminin yüzde seksenini bu şirket gerçekleştiriyor. Ayrıca gerek Rusya içinde gerekse tüm ihraç edilen ürünün nakliyat tekeli onun elinde. Böylelikle ülkenin küresel gaz pazarıyla bağlantısı ondan geçiyor. Gazprom ülke içindeki üstün konumunun yanı sıra, küresel ölçekte çeşitlenmiş bir enerji şirketi olma yolunda ilerliyor. Bu, 1993 yılında Almanya'da, Alman enerji şirketi Wintershall'la kurdukları ortak pazarlama firmasıyla başladı.

2005'te Avrupa'ya gaz arzı belli bir siyasi dengeye oturmuş görünüyordu. Avrupa içi üretim yüzde 39'du; yüzde 26'sı Rusya'dan geliyordu; yüzde 16'sı Norveç'ten, yüzde 10'u Cezayir'den, yaklaşık yüzde 10

kadarı da başta LNG olmak üzere, başka kaynaklardan sağlanıyordu. Ne ki o günlerde Avrupa gaz pazarını yaratan sistem dağılma noktasına gelmişti ve üzerine kurulu olduğu esasların çoğu, yeni gerilim ve çatışmalar üreterek günden güne çözülmekteydi.

Bir yönüyle Avrupa büyük bir değişim geçirmekteydi. Avrupa Birliği 27 üyeye çıkmıştı; yeni katılımcılar ya eski Sovyet uyduları ya da Baltık ulusları gibi Sovyetler Birliği'nin eski bileşenleriydi. Bu yeni üyelerin Rusya'dan gelen gaza bağımlılıkları yüksek düzeydeydi, ayrıca enerji ilişkileri Rusya'yla yer yer çözülmemiş, bazen de gergin ilişkilerle iç içe geçmiş durumdaydı.

Gaz piyasası kolay kolay önceden görülemeyecek bir doğrultuda değişiyordu. Avrupa Birliği "rekabetin" önünü açmak için zamanında pazarın oluşumuna yardım etmiş entegre şirketleri parçalamanın ve şirketlerin yapıtaşı olarak kullandıkları 25 yıllık sözleşmelerin durağanlığından kurtulmanın yolunu arıyordu. AB, onların yerine ticareti, öbekleri ve spot piyasasını canlandırmayı arzu ediyordu. Ancak bu tür uzun vadeli anlaşmaların sağladığı güvence olmadan Rusya'da (ya da diğer yerlerde) yeni pahalı gaz alanları kuşağının nasıl geliştirilebileceği belli değildi. Bir yandan Kuzey Denizinden gelen gaz da azalıyordu. Ek olarak, boru hattıyla gelen gazın üstünlüğü, her geçen gün daha fazla miktarlarda Avrupa'ya girme yolları arayan LNG'nin tehdidi altındaydı.

Bu arada Sovyetler Birliği ortadan kalktı. Kritik boru hatlarının boydan boya geçtiği bölge artık ne Sovyetler Birliği'ne aitti, ne de uydularına; artık bağımsız ülkelerin malı olmuşlardı. Gaz için Rusya'ya bağımlıydılar, ama Sovyet hâkimiyetinin tarihi, aralarındaki ilişkilerde ağır izler barındırıyordu.[14] Rusya da Avrupa pazarına erişebilmek için onlara bağımlıydı.

UKRAYNA İLE RUSYA KARŞI KARŞIYA

Ukrayna'nın Rusya'yla ilişkisinden daha karmaşık bir ilişki yoktur. Rusya ile Ukrayna'yı tarih birbirine mahkûm etmiştir. Rusya devleti aslında şimdi Ukrayna'nın başkenti olan Kiev'de kurulmuştur ve Ukrayna 1648'den beri Rus İmparatorluğunun bir parçası olarak yaşamıştır. Sovyet Ukrayna'sında günlük konuşma dili Ukraynaca değil, Rusçaydı. Ülke 1991'de bağımsızlığına kavuştuktan sonra sanki doğal bir bölün-

me yaşadı; doğu kesiminin gözü Rusya'ya bakarken, batı kesimi Avrupa'ya dönük duruyordu.

Gaz iki ülke arasındaki ilişkileri daha da karmaşıklaştırdı. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya ile Ukrayna gerek gaz fiyatları ve arzı üzerinde, gerekse gümrük tarifeleri ve Avrupa'ya uzanan kritik boru hattının fiili denetimi üzerinde sık sık, zaman zaman sertleşen sürtüşmeler yaşadılar.

2005 Aralığındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Batı yanlısı Turuncu Devrimin zaferi iki ülkeyi çatışmanın eşiğine getirdi. Turuncu Devrim ülke üzerindeki Rus etkisini azaltmayı ve yüzünü Avrupa'ya dönmeyi amaçlıyordu. Seçimden önce öldürücü dioksin maddesiyle gizemli bir şekilde zehirlenen ve ölümün kıyısından dönen yeni devlet başkanı Viktor Yuşçenko seçim kampanyasının büyük bölümünü Rusya'ya sırtını dönme teması üzerine oturtmuştu.

Doğal gaz kaçınılmaz olarak yükselen gerginliklerin odağı haline geldi. Ukrayna Rusya gazına son derece bağımlıydı. Dünyanın en enerji yoğun ekonomisine sahipti; enerji yoğunluğu komşusu Polonya'dan üç kat yüksekti. Önceki yönetimin Moskova'yla yaptığı anlaşma Ukrayna'ya Batı Avrupa fiyatının oldukça altında bir fiyat kazandırmıştı. Aslında bu Sovyet döneminin yaşlanmış sanayi altyapısına sağlanan, dünya pazarlarındaki rekabet gücünü koruyabilmesi için zorunlu bir destekti. Dünya Bankası gibi kuruluşlar enerji verimliliğini iyileştirmek için Ukrayna'yı içerideki gaz fiyatlarını yükseltmeye zorluyordu, ama Ukrayna, bunun sanayisi ve istihdamı üzerindeki etkilerinden korktuğundan ayak diriyordu.

Ukrayna'nın Rusya'yla ilişkilerinde kullanabileceği bir kozu vardı —Rusya'nın gaz ihracatının yüzde seksenini taşıyan boru hattı ağı. Bu sistemi Ukrayna'nın "taç mücevherleri" diye tanımlayan Yuşçenko'nun ipleri Rusya'nın eline bırakmaya hiç niyeti yoktu.[15]

Oysa Rusya için bu boru hatları üzerinde denetimi artırmak belirleyici önemi olan bir hedefti, çünkü ihracatı açısından kesinlikle merkezi bir konumdaydı. Ukrayna'nın Rusya'ya ödenmemiş gaz faturaları yüzünden milyarlarca dolar borcu vardı. Üstelik gazı Avrupalılara göre çok daha ucuza alıyordu. Ukrayna Rusya'nın yanında saf tutmaya devam etseydi bu durum kabullenilebilirdi. Ama öyle olmadı. Bu yüzden

Moskova, Gazprom'u ve Rusya hükümetini cebine girecek paradan yoksun bırakıp da, kendisine düşmanlık eden Turuncu Devrimi desteklemek için 3 milyar doları, üzerine bir de yıllık sübvansiyonu niye vereyim ki, diye soruyordu. Yuşçenko'nun devlet başkanlığına gelişinden sonra Gazprom ile Ukrayna arasında kızgınlık düzeyi gittikçe yükselerek aylarca sürdürülen gaz fiyatı üzerine görüşmelerden sonuç çıkmadı. İşlevi Ukrayna'ya giren ve çıkan gaz miktarını kontrol etmek olan RosUkrEnergo adlı tuhaf ve neyin nesi olduğu belirsiz bir şirketin varlığı da olaya tuz biber ekiyordu.

1 Ocak 2006 günü soğuk bir kış sabahı saat 10'da Ukrayna sınırındaki boru hattındaki basınç birden düşmeye başladı. Gazprom Ukrayna'nın kullanımı için sevk etmekte olduğu gazı kesiyordu. Moskova Ukrayna'yı hemen arayarak, Avrupa'ya gönderilen gazı kesinlikle kendi kanallarına yönlendirmemeleri konusunda uyardı. Mecbur kalan Ukrayna tam da yapma denileni yaptı ve kısmi gaz sıkıntısı Ukrayna'yla birlikte Orta Avrupa'da da görüldü.

Bu gösteri birkaç gün içinde sonuçlandı ve gaz sevkıyatı yeniden başladı. Ama yarattığı şok dalgaları tüm kıtayı sarstı. Rusya'nın bazı eski Sovyet Cumhuriyetlerine gönderdiği gaz miktarının gerginlik zamanlarında sekteye uğradığı olmuştu. Ama kırk yıl boyunca tek bir kez bile Avrupa'ya gönderilen gazı kesintiye uğratacak bir karar alınmamıştı. Bu tür aksamalar olduğunda, hava durumundan ya da teknik sorunlardan kaynaklanmıştı. Ama şimdi 1980'lerdeki boru hattı savaşını anımsatan bu olay, kimilerine göre bağımlılığın tehlikesinin somut kanıtıydı. AB Enerji Komisyonu yetkilisi Andris Piebalgs "Avrupa'nın, enerji tedarikimizin güvenliği konusunda daha net ve kolektif bir politikaya ihtiyacı var" diyordu. Avusturya ekonomi bakanı ise sözünü esirgemiyordu: "Rusya'ya bağımlılığı azaltmalıyız." Sonraki birkaç yıl boyunca doğal gaz Doğu ile Batı arasında hararetli bir çekişme ve kuşku konusu olmaya devam etti. Bir keresinde Gazprom'un CEO'su Alexei Miller Avrupalılara "Ya Rusya korkunuzu üzerinizden atın ya da gazsız kalın" dedi.[16]

Öte yandan Rusya ile Ukrayna arasında doğal gaz fiyatı konusundaki soğukluk devam etti. Moskova'yla ilişkileri daha iyi olan sonraki devlet başkanı Viktor Yanukoviç hükümeti bile boru hattı ağını "ulusal hazinemiz" olarak tanımlamayı sürdürdü.

ÇEŞİTLENDİRME

Gaz çatışmalarının en kalıcı sonucu tartışmanın her iki tarafının da yeni bir çeşitlendirme seferberliğine soyunması oldu. Bu, boru hattı siyasetinde jeopolitik düzeye çıkmış yeni bir turun başladığı anlamına geliyordu. Ruslar bir dizi yeni boru hattıyla Ukrayna ve Polonya'nın çevresinden dolanmaya kararlıydı. Gazprom ile ENI Rusya'dan Türkiye'ye kadar Karadeniz'i boydan boya geçen, dünyanın en derin sualtı hattı Güney Akımını çoktan inşa etmişti bile. Şimdi de Güney Akım fikrini, Rusya'dan Karadeniz'i geçip Bulgaristan'a geldikten sonra İtalya'ya kadar gidecek şekilde genişletiyorlardı. Rusya bunun dışında eski Alman Şansölyesi Gerhard Schröder'in başkanlığında Batı Avrupalı büyük gaz şirketleriyle birlikte, Kuzey akımı adıyla büyük bir boru hattı projesi daha başlattı. Kuzey Akımı St. Petersburg yakınlarında Baltık Denizi üzerinden kuzey Almanya'ya ulaşıyordu.

Ama içlerinde en tartışmalı olanı, Rus gazı yerine, Rusya'nın hâlâ kendi nüfuz sahası olarak gördüğü güney sınırındaki eski Sovyetler Birliği ülkeleri üzerinden gaz getirilmesi yönündeki AB ile Avrupa'da gündeme gelen önerilerdi. Avrupa Birliği bu güzergâha Dördüncü Koridor adını veriyor ve bunun Rusya'ya meydan okumak değil, sadece çeşitlendirmeye gitmek olduğunu ısrarla vurguluyor. Bazı Avrupalı şirketler Nabucco projesini öne çıkarmak üzere bir araya geldiler. Bu tuhaf isim ilk planlayıcıların Viyana'daki toplantılarından önceki gece izledikleri bir Verdi operasından alınmıştı. Nabucco Türkiye'den aldığı gazı Almanya'ya kadar taşıyacaktı.

Peki ama bu Dördüncü Koridor boru hattına gaz nereden gelecekti? Asıl sorun buydu ve fiyat, bulunabilirlik ve güvenilirlik bakımından ve de siyasi açıdan büyük bir belirsizlik içeriyordu. Çok geniş kaynaklara sahip olan, ama önceliği doğusundaki Çin'e veren Türkmenistan olabilirdi. Azerbaycan olabilirdi, ama onun da kendine göre planları vardı. Kuzey Irak'ta Kürdistan'daki gaz kaynakları büyük bir potansiyel taşıyor olabilirdi, ama gerek siyasi gerekse güvenlik açısından durumu henüz netleşmemişti. Türkiye'den transit geçiş ücreti hem göndericiler hem de alıcılar açısından makul bir düzeyde olmalıydı. Avrupa paza-

rı tüm gazı çekecek kadar büyük olmayabilirdi, o zaman da yatırıma milyarlarca dolar akıtılmasına haklılık kazandırması mümkün değildi. Bu sırada Rusya Avrupa'daki pazar konumunu az çok zayıflatacak Dördüncü Koridor seçeneğini geçersizleştirmeye ve kendi yeni boru hatlarını hızla öne çıkarmaya uğraşıyordu.[17]

Bu boru hattı siyasetlerinin çatışmasını—küresel LNG piyasası gibi—alternatif yeni kaynakların bulunma olasılığı daha da kızıştırdı. Gerek dünya çapında LNG kapasitesindeki artış, gerekse şeyl gazından ötürü ABD pazarının yok olması nedeniyle bu ürünün arzında ciddi bir fazlalaşma söz konusuydu. Gelecek bu ek LNG hacmi gerek şimdi gerekse ileride boru hattı gazının fiyatını aşağı çekecek ve böylece bütün gaz fiyatlarına baskı yaparak, yeni boru hattı projelerini daha sorunlu hale getirecektir. Ayrıca Avrupa'nın doğu Akdeniz'deki kapı eşiğinde büyük bir yeni gaz kaynağının ortaya çıkmak üzere olduğu söylenebilir. İsrail açıklarındaki Leviathan derin su sahası yüzyılın gelmiş geçmiş en büyük keşiflerinden biri olabilir.

Bunların dışında şeyl gazı potansiyeli söz konusu. Şeyl gazını Kuzey Amerika'yla sınırlayan bir jeoloji yasası yok. Sadece 2009 yılında Avrupa'da şeyl gazının olası miktarını ve çıkarma güçlüğü derecesini saptamak üzere ciddi bir araştırma başlatıldı. Yeni bir çalışma Avrupa'ya bahşedilmiş olan ankonvansiyonel gaz—şeyl gazı ve kömür yatağı metan gazı—rezervinin Kuzey Amerika kadar çok olabileceğini gösteriyor. Bu kaynakların devreye girmesi, ister boru hattıyla gelen doğal gaz olsun, ister LNG formunda olsun, gaz ithalatına seçenek oluşturabilir.[18]

Ancak bunlar için henüz erken, bu kaynakların geliştirilmesi için çok çaba harcamak gerekiyor. Yerel muhalefet ve milli politikalardan altyapı yokluğu ve nüfus yoğunluğuna kadar çeşitli engeller çıkacaktır. Kaynak çeşitlendirme zorunluluğu Avrupa'nın kimi bölgelerinde ve başka yerlerde—özellikle de Polonya ile Ukrayna'da—ankonvansiyonel gaz kaynaklarının geliştirilmesini körükleyecektir. Konvansiyonel iç arzda gözlenen düşüş bu yeni kaynaklarla karşılanacaktır. Bunun da ötesinde, gaz arzının güvenliği ve çeşitliliği arttıkça sonunda ankonvansiyonel gaz üretimi, yaygınlaşan gaz ithaline duyulan güveni pekiştirecektir.

GELECEĞİN YAKITI

Doğal gaz geleceğin yakıtıdır. Dünya çapında tüketim son otuz yılda üç katına çıktı, önümüzdeki yirmi yıl içinde talebin yüzde 50 daha artacağı tahmin ediliyor. Petrolle orantılı enerji eşdeğerli olarak dünya tüketimi yüzde 45 iken, şimdi yüzde 70'e çıkmıştır. Bunun nedenleri açıktır: görece düşük karbonlu bir yakıt olması. Aynı zamanda elektrik enerjisinde daha büyük bir rol oynayabilecek esnek bir yakıttır, gerek kendi özellikleri bakımından gerekse yenilenebilir enerji üretimi için daha güvenilir ve etkili—aslında zorunlu—bir tamamlayıcı olarak. Teknoloji, gerek konvansiyonel sondaj alanındaki ilerlemeler, gerek daha uzak mesafeli boru hatlarıyla taşıma kapasitesi, gerek LNG'nin çok daha büyük ölçekli üretimi, gerekse son zamanlardaki ankonvansiyonel doğal gaz devrimi gibi çeşitli yollardan, onu daha kolay bulunabilir hale getiriyor.

Birkaç yıl önce öncelikle LNG'nin hızlı gelişimine odaklanmıştık. Bu gelişme sayesinde gazın bir pazardan diğerine kolayca taşınabileceği ve fiyatların birbirine yakınlaşacağı gerçek bir dünya gaz pazarının oluşmakta olduğu inancı yaygınlaşmıştı. Ancak şeyl gazının gündeme gelmesiyle bu varsayım şimdilik yalanlanmış oldu. Ama yine de Kuzey Amerika'da bu yeni kaynağın ortaya çıkmasının—gaz pazarının her halükârda küresel olduğunu gözler önüne sererek—pek beklenen bir şekilde olmasa da, dünya çapında bir etki yarattığı kesindir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

...

Elektrik Çağı

17

ALTERNATİF AKIMLAR

Elektrik modern uygarlığın temelidir. Bu önemli gerçek çoğu zaman "ışıkları açık tutmak" sözüyle dile getirilir; aydınlatma elektriğin ilk büyük pazarı ve zorunlu bir gereksinim olduğu için bu, gayet yerinde bir ifadedir. Ancak bugün bu deyiş, aynı zamanda onun yaygınlığını ve vazgeçilmezliğini anlatan bir benzetmedir de. Elektrik başka hiçbir enerji biçiminde görülemeyecek bir kesinlik taşır; ayrıca sonsuz derecede çok yönlü kullanım olanağı sunar.

Elektrik enerjisi olmasaydı çalışmayacak ya da gerçekleşmeyecek olan şeyleri hiç düşündünüz mü? Ne buzdolabı, ne havalandırma, ne televizyon ne de asansör çalışırdı. Aynı zamanda elektrik her tür sanayi işletmesinde yapılan işlemler için vazgeçilmezdir. Yeni dijital âlem elektriğin mikroişlemcilerle çalışan her şeye—bilgisayar, telefon, akıllı telefon, tıp aletleri, espresso makineleri—hayat veren kesinliğine bağımlıdır. Elektrik dünya ekonomisine şekil veren gerçek zamanlı iletişim, finans ve ticaret ağlarını olanaklı kılar ve birbiriyle bütünleştirir. Enerji tüketen yeni cihazlar ona ihtiyaç duyduğu sürece, elektriğin önemi artmaya devam edecektir.[1]

Elektriğin girmediği alan kalmamıştır neredeyse. Fakat özellikle petrolden çok daha fazla tanrı vergisi kabul edilir. Benzin kullanırken, haftada bir iki kez benzinciye gidip depoyu doldurmak gibi bilinçli bir eylemde bulunmak gerekir. Oysa elektriğe ulaşmak için sadece düğmeye basmak yeter. Enerji üzerinde düşünmek insanların aklına,

çoğunlukla ancak aylık faturayı gördüklerinde ya da seyrek de olsa bir fırtına ya da nakil hatları sisteminde meydana gelen bir arıza sonucu ışıkların aniden kesilmesi durumunda gelir.

Tüm bu elektrifikasyon da aslında yine böyle tek bir düğmeye basarak gerçekleşmişti.

MENLO PARK BİLGESİ

4 Eylül 1882 öğle sonrası bilge mucit Thomas Edison ülkenin en güçlü bankeri J.P. Morgan'ın Wall Street'teki ofisindeydi. Saat üçte Edison şalteri kaldırdı. Birden yanan yüz ampul odayı ışıl ışıl aydınlatınca, Morgan'ın müdürlerinden biri "Çalıştı!" diye çığlığı bastı.[2]

Aynı anda yakınlardaki *New York Times* bürolarında yanan 52 ampul, gazetenin yeni elektrik ışığını "yumuşak" ve "baş ağrısı yapan tek bir titremesi bile olmayan... göze hoş gelen" bir aydınlık şeklinde tanımlamasına neden oldu. Bu ampullerin üzerindeki akım, Edison'un birkaç blok ötede kurmuş olduğu, aşağı Manhattan'ın 2,5 kilometrekarelik bir bölgesine hizmet sunmak için kısmen J.P. Morgan tarafından finanse edilen, Pearl Street'teki kömürle çalışan bir elektrik üretim santralinden kablolar ve tüpler aracılığıyla yerin altından geçerek geliyordu. Böylece elektrik çağı başlamış oldu.

Pearl Street istasyonu ABD'nin ilk elektrik üretim santraliydi. Aynı zamanda Edison ve örgütünü çok uğraştıran bir mühendislik faaliyetiydi; her biri 27 ton ağırlığında altı dev "dinamo" ya da jeneratör yapmaları gerekmişti. Bu jeneratörlere, P.T. Barnum'un sirkinde Amerika'yı dolaşan iri filin ismine atfen "Jumbo" dendi.

Elektrik enerjisi alanında kilometre taşı niteliğindeki bir diğer olay da, birkaç ay sonra 18 Ocak 1883'te meydana geldi. Bu Ansonia Brass and Copper Company'ye 50,44 dolar tutarındaki tarihteki ilk elektrik faturasının gönderilmesiydi.[3]

Thomas Edison ve ekibinin Pearl Street'teki o elektrik anına ulaşması için on yıl boyunca yoğun bir şekilde, neredeyse gece gündüz hiç durmadan

çalışması gerekti. O tarihte henüz otuzlu yaşlarının ortalarında bulunan Edison telgraf ve fonograf alanındaki çığır açan buluşlarıyla Amerika'nın en tanınmış mucidi olup çıkmıştı. Aynı zamanda dünyada en çok tanınan Amerikalı olduğu da söyleniyordu. Edison Amerika'da adına en fazla sayıda patent düzenlenen kişi rekorunu da kıracaktı; toplam 1093 adet. Çok sonraları yirminci yüzyılda gazete ve dergi anketleri onu Amerika'nın "en büyük" ve "en yararlı yurttaşı" seçmeye devam etti.

Edison büyük ölçüde kendi kendini yetiştirmişti; aldığı resmi eğitimin süresi topu topu birkaç yıldı; ayrıca altı yıl boyunca gezgin telgrafçılık yaptı; bunlar onun başarılarını çok daha övgüye değer kılıyor. Kısmi sağırlığı onu bir ölçüde içine kapalı ve kendine odaklı biri haline getirmiş, ama aynı zamanda da yoğunlaşma ve yaratıcılık kapasitesini sıra dışı boyutlara çıkarmıştı. Çalışmalarını deneme, akıl yürütme, şaşmaz bir kararlılık ve kendi deyişiyle "açıklayamayacağım metotlarla" yürütüyordu. New Jersey Menlo Park'ta, kendi ifadesiyle "on günde bir küçük bir icat, altı ayda bir de büyük bir icat" üretecek bir icat fabrikası yaratmak gibi hırslı bir hedefle, bir araştırma laboratuvarı kurmuştu.[4]

"IŞIĞIN ALT BÖLÜMLENMESİ"

Elektrik üzerinde durmaya başlayınca, işin hiç de kolay olmadığını gördü. O tarihte yaygın kullanılan gaz lambasının yerine başka bir şey koymak istiyordu. İstediği diğer bir şey de kendi sözleriyle ışığı "bölümlemekti"; yani o zaman mümkün olduğu gibi birkaç büyük sokak lambasından ışık vermek yerine, "bölümlere ayırarak insanların evlerine de taşıyabilmek."

Edison'un bu büyük tutkusu alay konusu oldu. Britanya parlamentosu tarafından atanmış uzmanlar Edison'un araştırmasını şöyle nitelendirdiler: "Atlantik ötesi dostlarımız için uygun olabilir," ama "pratik ya da bilimsel insanlar için dikkate değer değil."

Edison'un onlara yanıldıklarını göstermesi ve ışığı başarıyla bölümlemesi için bütünlüklü bir sistem yaratması gerekiyordu—yalnız aydınlatma ampulünü değil, aynı zamanda elektrik üretip şehre nasıl dağıtılacağını da göstermeliydi. Bir akademisyen şöyle yazmıştı: "Edison'un

dehası problemi tanımlama, çözüm fikrini ortaya koyma, araştırma ve geliştirme ile kullanıma sokmayı içeren bir süreci düzenleme yeteneğindedir." Amacı daha iyi bir aydınlatma ampulü icat etmek değil (zaten o sırada 20 ve üzeri sayıda ampul çeşidi vardı), bütünsel bir aydınlatma sistemi geliştirmek ve de bunu olabildiğince kısa bir sürede ticari ölçekte başarmaktı.[5]

Mucit bir yerden başlamalıydı, o da ampulle başladı. İşin zorluğu, pratik bir ampul için elektrik içinden geçerken hoş bir aydınlık verecek, ama aynı zamanda bir saat kadar değil saatlerce dayanacak bir filaman bulmaktaydı. Geniş bir çeşitlilik içinde—iki çalışanının sakal kılı da dahil olmak üzere—olası kaynakları gözden geçirdikten sonra, önce pamuk ipliğinden, sonra kartondan, en son da bambudan elde ettiği testi geçen bir dizi karbon filamanı denedi.

Edison ile diğer rakip ampul mucitleri arasında patent haklarıyla ilişkili çetin ve masraflı davalar yıllarca sürüp gitti. ABD Temyiz Mahkemesi sonunda 1892 yılında ABD'deki bu hukuk savaşına nokta koydu. Ancak Britanya mahkemesi İngiliz bilimcisi Joseph Wilson Swan'in rakip patentlerini geçerli buldu. Edison Swan'le mücadele etmek yerine Britanya'da ampul üretmek üzere bir ortaklık kurmayı tercih etti.

Bütün bir sistem yaratmak hatırı sayılır miktarda fon gerektiriyordu. Edison ve yatırımcılarının hesabına yazılabilecek başka bir buluş da, o tarihte henüz bu ismi kullanmayan risk sermayesiydi. Edison'un New Jersey Menlo Park'ta geliştirdiği şey rastlantı eseri başka bir Menlo Park'ta—bu seferki Kaliforniya'nın Silikon Vadisinde—serpilecek olan risk sermayesi sektörünün öncüsüydü. Edison'un yaşamını kaleme alan bir yazarın belirttiğine göre, "onu başarıya taşıyan, laboratuvarı ile iş girişimciliğinin" iç içe geçmesiydi.[6]

Maliyet sorun olmaktan hiç çıkmadı ve yükselmesi çalışma üzerinde baskı oluşturdu. Kablolarda kullanılan bakırın fiyatı durmadan yükseliyordu. Edison bir yerden sonra "denemeler çok pahalıya patlıyor" diye homurdanmaya başladı. Yükselen maliyetler yatırımcılarıyla ilişkilerinde gerginliğe yol açarak, "sermaye çok ürkek" şeklinde yakınmasına neden oldu.

Fakat baş yatırımcısı J.P. Morgan'ı, New York'taki Madison Avenue, East 30 adresindeki Morgan's Italianate malikânesini 385 ampulle ışıl ışıl donatarak, bağlamıştı. Bunun için evin altına özel olarak kazılan bir mahzene bir buharlı motor ile elektrik jeneratörü yerleştirmesi gerekmişti. Makinelerin çıkardığı ses yalnız komşuları değil, Bayan Morgan'ı da fena halde rahatsız ediyordu. Dahası sistemin kesintisiz çalışması için her gün sabah 3'ten 11'e kadar başında bir teknisyen bulunması gerekiyordu; bu durumda sistemin hiçbir verimliliği kalmıyordu. Bir gece Edison'un kablolarının alev alarak Morgan'ın kütüphanesini tutuşturması durumu daha da kötüleştirdi. Fakat Morgan onca şey karşısında hedefini gözden kaçırmadan, serinkanlılığını korudu. Bankerin yorumu gayet sakin bir şekilde "Umarım Edison Şirketi bir deney istasyonu olarak evimin değerini takdir etmektedir" oldu.[7]

"AKIMLAR SAVAŞI"

Edison, Morgan'ın malikânesi dışında, kentin bir bölümüne elektrik sağlayacak üretim santralleri kurmaya yoğunlaştı. Ancak Edison'un sisteminde önemli bir kısıtlayıcı kusur vardı. Düşük voltaj yüzünden Edison'un doğrudan akımı fazla uzağa gidemiyordu. Eğer Edison bu şekilde sonuç almaya kalkacak olsa şehrin her 2,5 kilometrekarelik bölümüne ayrı bir santral kurması gerekecekti. Bu da ölçek ekonomisini ufaltacak ve elektrik enerjisinin yayılmasını yavaşlatacaktı.

Seçenek olarak alternatif akım ya da AC vardı. Pittsburghlu sanayici George Westinghouse alternatif akımı kullanılabilir hale getiren dâhi ama tuhaf bir adam olan Sırp yatırımcı Nikola Tesla'nın patentini almıştı. Bir transformatör yardımıyla elektrik çok daha yüksek voltajlara çıkartılıyor, böylece nakil hatlarıyla uzak mesafelere ekonomik şekilde iletilebiliyor ve sonra diğer ucunda evlere dağıtılmak üzere düşürülüyordu. Bu, çok daha geniş bir alana hizmet götürebilecek daha büyük üretim tesislerini mümkün kılıyordu. Bu yolla ölçek ekonomisine ve daha düşük maliyetlere ulaşılıyordu.

Bu gelişmenin ardından Edison ile Westinghouse arasında muazzam bir mücadele patlak verdi. Elektrik bir şebeke sistemi olduğundan, işin tek bir galibi olabilirdi ve sonuçta kazanan hepsini alırdı.

Edison güvenilmez ilan ettiği ve kaza sonucu elektrik çarpmalarına karşı uyarıda bulunduğu alternatif akıma karşı gözü kara bir mücadeleye tüm varlığını koydu. O günlerde elektrikli sandalyenin en tercih edilen infaz yöntemi olarak görüldüğü New York eyaletinde elektrik çarpması konusu gündemden inmiyordu. Aynı zamanda Edison için çalışan eyaletin elektrikle idam uzmanı alternatif akım ile elektrik çarpması ve elektrikli sandalyede ölümü ayrılmaz biçimde birbirine bağlamaya uğraşıyordu. Edison da bu kampanya çerçevesinde hayvanlara elektrik vererek öldürme deneyleriyle alternatif akımın tehlikelerini sergilemeye çalışıyordu. Edison'un ekibi işi, elektrikli sandalyeyi "Westinghouse" adıyla özdeşleştirmeye ve elektrikle infaz uygulamasına karşılık olarak "Westinghouse'lamak" diye bir fiil uydurmaya kalkacak kadar ileri götürdü.[8]

Yine de alternatif akımın üstünlüğü öylesine netti ki, sonunda Westinghouse'un alternatif akım sistemi baskın çıktı. Westinghouse Edison'un pazar payını da alarak büyük ölçekli elektrik üretiminin temellerini atmaya başladı. Edison'un teknolojik inatçılığı iş güçlüklerinin yaşandığı bir dönemde şirketi finansal açıdan güçsüz düşürdü. Şirketi Edison General Electric—kendisinin şiddetli itirazlarına karşın—rakibiyle birleşmeye zorlandı. Edison'u üzen ve canını yakan başka bir olay da, birleşik şirketin unvanından adının çıkarılması oldu. Şirket bundan böyle General Electric olarak anılacaktı.

1893 Şikago Dünya Fuarında elektriğin yükselişi tam anlamıyla gözler önündeydi; o kadar popüler olmuştu ki, altı ay içinde elektriğe yönelen insan sayısı ABD'nin tüm nüfusunun üçte birine yaklaşıyordu. Sergilenen elektriğin çok yönlü marifetleri, kalabalıkları hayretler içinde bırakıyordu. Bunlardan biri kimsenin daha önce tanık olmadığı övgüye değer bir hünerdi: Dünya fuarı geceyi ışıl ışıl bir hale getirmiş ve bu olay Şikago'ya "beyaz şehir" ününü kazandırmıştı. General Electric Edison'a yönelik bir saygı gösterisi olarak fuarın ortasına "Işık Kulesi"ni dikmişti. Ama aynı zamanda, aydınlatma ve serginin çoğunun Westinghouse ve Tesla'nın alternatif akımı tarafından sağlanması Westinghouse'un Edison'a karşı zaferinin bir göstergesiydi.[9]

Artık elektrik enerjisinin yaygınlaşması için tüm teknik parçalar yerli yerine oturmuştu. Peki iş modeli ne olacaktı?

SAYAÇ ADAM

Samuel Insull önce Londra'da İngiliz dergisi *Vanity Fair*'de ofis boy olarak çalışmaya başlar. Ardından gizli bir reklama verdiği yanıt üzerine, Thomas Edison'un Avrupa temsilciliği bürosunda sekreter olarak işe alınır. Burada öyle bir izlenim bırakır ki, başmühendis onu mucide takdim eder ve Insull 1881'de Amerika'ya göç ederek Edison'un sekreteri olarak görev yapmaya başlar. Insull Menlo Park'a ayak bastığı ilk gün Edison çeşitli şeyler dikte ederek çocuğu gece yarısına kadar çalıştırır, sonra da gidip biraz dinlenmesini söyler, zira sabah altıda yeniden işe başlayacaklardır. 53 kiloluk Insull kısa sürede Edison'un örgütünün dinamosu olur çıkar. 1892 yılında Edison şirketinin denetimini yitirince Insull Şikago'ya gidip şehirdeki 20 dolayındaki rakip elektrik üretim firmasını devralır.[10]

1890'ların başlarında elektrik hâlâ lüks bir üründür. Müşterilere evlerinde ya da bürolarında bulunan ampul sayısına göre fatura kesilmektedir. Insull'un özlemleri çok daha büyüktür. Ölçek peşindedir: Fiyatları aşağıya çekmek ve mümkün olduğunca çok sayıda kişiye elektrik satarak, elektriği demokratikleştirmek istemektedir. Bu noktaya ampul başına para alarak gelemeyeceğini bilmektedir. Ama nasıl başaracaktır bu işi? Çoğu inovasyonda olduğu gibi, aradığı yanıt Insull'a bir rastlantı sonucu toslar.

Eski baş döndüren temposunu kaybeden Insull 1894'te İngiltere'ye yaptığı bir yolculuk sırasında, Brighton'da deniz kıyısındaki bir otelde kısa bir süre dinlenmeye karar verir. Hava kararırken kentin ışıl ışıl parladığını görünce hayrete düşer. İrili ufaklı bütün dükkânlar elektrik lambalarıyla aydınlatılmıştır. Böyle bir şey nasıl olabilir, diye sorar. Yerel enerji santrali yöneticisinin her mağaza ya da her evin ne kadar elektrik kullandığını ölçen bir sayaç bulduğunu öğrenir. Bu yeni bir iş modeline olanak sağlıyordu: İnsanlar ampul başına para ödemek yerine, projeye yatırılan sermayeyi de hesaba katan bir ek ödemeyle birlikte, kullandıkları kadar ödeyebilirlerdi. Insull sonradan şöyle der: "Ürün satışının temel ilkeleri hakkında bir şeyler öğrenmek için Avrupa'ya açılmalıydık."[11]

Insull'un Şikago'ya ithal ettiği bu sayaç elektrik üreticisi firmayla tüketici arasındaki ara yüz ya da sözün gelişi arabulucu olacaktı. Elektrik artık ampul sayısına göre değil, tüketim miktarına göre fiyatlandırılabilecekti. Bu Insull'un hedeflediği ölçeğe ulaşmayı kolaylaştırırken, işindeki hızlı ilerlemeye destek oldu. Insull ölçeğe ulaşmak için, agresif pazarlamadan dünyanın en büyük jeneratörlerini kurmaya, hızla genişleyen elektrikli tramvay hatları gibi elektrik satacak yeni müşteriler bulmaya kadar elinden ne gelirse yaptı—tek amacı olabildiğince çok sayıda müşteriye, olabildiğince düşük fiyattan satış yapmaktı. Insull 1910'da diğer elektrik firmalarının yöneticilerine ürünlerinin fiyatını yeterince düşük tutarlarsa, satışlarını çok büyük ölçüde artırabileceklerini söyledikten sonra şunları ekledi: "O zaman bu işin ne büyük olanaklar barındırdığını ve olanakların en sınırsız hayallerinizi bile aşabileceğini fark etmeye başlarsınız."[12]

"DOĞAL TEKEL": YASAL DÜZENLEME PAZARLIĞI

Insull imparatorluğunu kurmak için dönemin en harika finansal icadı olan holding şirketinden yararlandı; bu, başka bir şirkette ya da şirketlerde hisselerin bir kısmını ya da tamamını kontrol eden bir şirketti. Insull en alttakine—doğrudan enerji santraline—kadar her biri kendi altındaki firmanın kontrol hisselerine sahip bu holding şirketlerinden bir piramit oluşturdu. Böylelikle Insull holding şirketleri aracılığıyla görece az bir sermaye koyarak devasa miktarda varlıkları kontrol edebiliyor ve çok büyük bir kazanç elde edebiliyordu.

Insull piramidin tabanını oturtmak için yerli elektrik firmalarını satın alarak onların küçük ve verimsiz tesislerini kapattıktan sonra, yerel topluluklara hizmet götürmek üzere iletim hatlarıyla birlikte çok daha büyük santraller inşa etti. Elektrik kullanımı böylelikle yaygınlaşmış olacak ve fiyat düşecekti. Insull'un şirketleri böylece milyonlarca Amerikalıya elektrik tedarik eder konuma geldi.

Ancak kaotik rekabet bu yeni modeli tehdit ediyordu. Elektrik üreten bir firma belediyeden yetki almak zorundaydı ve belediyeler birden çok rakip firmaya yetki verebiliyordu. Üstelik pek çok örnekte görül-

düğü kadarıyla, bu yetkilendirme işinde çeşitli yolsuzluklar dönüyordu—yetki verildiği gibi geri de alınabiliyordu.

1882 ile 1905 arasında Şikago'da 29 enerji ruhsatı verilmiş, ayrıca 18 tane de kendisine katılan kasabalardan gelmişti. Bazı ruhsatların yetki alanı "kuzeybatı tarafındaki birkaç blok" ya da "eski on ikinci bölge" gibi çok küçük olabiliyordu. Ancak üç tanesi tüm şehri kapsıyordu. Hatta bir keresinde Şikago Kent Konseyi üyeleri ile dostları göz göre göre, Insull'u son derece şişirilmiş fiyattan satın almaya ikna etmek üzere rakip bir enerji şirketi kurmayı bile denediler. Ama Insull öyle güçlüydü ki, fiyatı aşağı çekmeyi başardı. Bu yetkilendirme sisteminin dayandığı siyasi istikrarsızlık sermaye bulmayı zorlaştırıyordu; oysa sektörde genişlemek ve ölçek büyümesinin getireceği verimlilik artışı ile fiyat düşüşünü gerçekleştirmek üzere sermaye yatırmaya yönelik muazzam bir iştah vardı.[13]

Böylesine güvensiz bir iş ortamı karşısında kalan Insull yeni bir inovasyon geliştirdi—bu kez teknik değil politikti: yasal düzenleme pazarlığı. İşin çok büyük bir yatırım gerektirmesinden ötürü, sanayinin ekonomik koşulları tekel olmayı gerektiriyordu. Ama ona göre özel bir tekeldi bu, yani bir "doğal tekel". İki farklı firmanın aynı tüketiciye elektrik götürmek için aynı vadiye kablo döşemesi, kapasite yaratması ve başa baş mücadeleye girişmesi israftan başka bir şey değildi. Bu durumda müşterinin maliyeti azalmıyor, yükseliyordu. Bunun tersine, doğal bir tekel yatırım verimliliğinden ötürü tüketiciye daha düşük fiyat sunabilirdi.

İşte pazarlığın başladığı nokta burasıydı. Insull siyasi realitenin bilincindeydi: "İşin doğal tekel olması halinde" diyordu, "mutlaka bir tür devlet otoritesi—söz gelimi, fiyatların "adil" olup olmadığına karar verecek özel bir kamu hizmetleri komisyonu—tarafından düzenleme altına alınması zorunluydu". Zira elektrik işinde "rekabet sağlıksız bir ekonomik düzenleyicidir." Bu devlet düzenlemesi talebi öteki elektrik işletmecileri arasında çoğunlukla hoş karşılanmadı, ama bundan sonra işler böyle yürümeye başladı. Zamanla bu düzenleme pazarlığı kamu politikasında yer etti: Doğal tekel olarak elektrik enerjisi işi, fiyat ve kâr düzeyleri bir kamu hizmetleri komisyonu tarafından belirlenen düzenleme kapsamındaki bir sektör olarak kabul edildi. Karşılığında düzenlemecilerden beklenen ise, Yüksek Mahkeme yargıcı Oliver Wendell Holmes Jr.'ın 1912 yılındaki sözleriyle, "pazarlığa adil yorum" getirilmesiydi.[14]

Wisconsin ve New York ilk komisyonlarını 1907 yılında oluşturdu. 1920'lerde eyaletlerin yarısı, sonunda hepsi aynı süreçten geçti. Bu yeni düzenleme pazarlığı doğal tekelciye temel bir sorumluluk yüklüyordu: Elektriği bölgesindeki istisnasız hemen herkese ulaştırmak ve makul bir fiyata, kabul edilebilir ve güvenilir bir hizmet sunmak—kamu hizmeti kuruluşunun yükümlülüğü "hizmet götürmek"ti. Aksi halde faaliyet izni elinden alınacaktı.

ELEKTROPOLİS: DENİZ AŞIRI TEKNOLOJİ TRANSFERİ

Insull'un aydınlattığı Şikago, dünyanın açık elektrik sergisi oldu. Tek bir rakibi vardı: dünyanın her tarafında Elektropolis adıyla tanınan Berlin.

Mucit Werner von Siemens ile mühendis Emil Rathenau, Berlin'in—ve de Almanya'nın—elektrik alanında öne çıkmasında belirleyici olan isimlerdi. Rathenau Edison'un elektrik icatlarının Almanya'daki haklarını satın aldı. Şirketi kendini 1884'te Berlin'in en ünlü caddesi Unter den Linden üzerindeki popüler Cafe Bauer'i aydınlatma başarısıyla tanıttı. Rathenau sonunda Almanya'nın "General Electric"i olan AEG'yi—Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft—yarattı.

1912'de Berlin'i Avrupa'nın "elektrik açısından en önemli kenti" olarak tarif etmek mümkündü. Siemens ile AEG Almanya'nın tüm kent ve kasabalarına elektrik götürme sözleşmesi imzalamak için başa baş rekabet eden en güçlü iki şirketti.

On dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında elektrik ilerlemenin başlıca göstergesiydi. Üç milyon nüfuslu Berlin ile iki milyon nüfuslu Şikago aydınlatma alanındaki ilerlemeleriyle, Batı dünyasının en büyük—ve de en önemli—kenti olan yedi milyon nüfuslu Londra'yı hayli geride bırakmışlardı.

Şikago ile Berlin merkezi sistemlere sahipken, Londra'daki sistem epey bölünmüş durumdaydı; 70 üretim santrali, 70 farklı faturalandırma ve fiyatlandırma yöntemi ve Westminster Electric Supply Corporation, The Charing Cross Electric Supply Company, St James and Pall Mall Company ve daha birçokları gibi hepsi birbirinden farklı 65 ayrı hizmet kuruluşu vardı. "Sabahları tostlarını elektrikle ısıtma şansına erişmiş

olan Londralılar bunu bir firmadan, ofislerini aydınlatırken başka bir firmadan, eve dönerken geçtikleri caddeleri aydınlatan lambaların ışığı için ise yine başka bir firmadan aldıkları elektriği kullanıyorlardı."

Londra'nın geri kalmasının nedeni, daha akılcı bir birleşik sistem geliştirecek bir yasal düzenleme çerçevesine sahip olmamasıydı. 1913'te ileri gelen bir mühendis Londra'nın bu boyutlardaki bir kente göre "akıl almaz ölçüde az miktarda elektrik kullandığı"ndan yakınıyordu. "Bizi yalnız en sonuncu olmak değil, hep en sonda kalmak gibi çok büyük bir tehlike bekliyor." Londra yıllarca geri kalmaya devam etti.[15]

"ZİRVEYE OYNA"

1920'li yıllarda ABD'de Samuel Insull hayranlık uyandıran iş modelini—çeşitli müşteri kitlesine ucuz ürün sunmak için merkezi ve seri üretimden kaynaklanan ölçek ekonomisinden yararlanma—son derece geniş kapsamlı bir ölçüde yaşama geçirmişti. Dev elektrik enerjisi imparatorluğu Orta Batıdan Doğuya kadar uzanıyordu. Şikago bu başarının başlı başına bir göstergesiydi. Insull 1882'de Chicago Edison'u satın aldığında tüm şehirdeki müşteri sayısı 5000 dolayındaydı ve ampul başına ödeme yapılıyordu. O tarihte en iyimser tahmin, "en sonunda 25.000 Şikagolu elektrik kullanabilir" şeklindeydi.

Oysa 1920'lerde Şikago'da konutların yüzde 95'ine elektrik kablosu çekilmiş durumdaydı. Ve kullandıkları kadar ödüyorlardı. Bu, Insull'un tüm dünya için öngördüğü vizyonun prototipiydi: "Salt üretim ve dağıtım için en ucuz yol bu olduğundan, her ev, her fabrika, her taşıt hattı enerjisini ortak bir kaynaktan alacak." 1920'lerin sonundaki yükseliş yıllarında Insull yalnız dünyanın en ünlü işadamlarından biri değil, aynı zamanda bir kapitalizm ikonu haline gelmişti. Çoğu kişi onu çağın iş dünyasının en büyük lideri olarak görüyordu, ağzından çıkan her söze bir bilgenin sözleri gibi değer veriliyordu ve "Insullizm"e kapitalizmin geleceği olarak alkış tutuluyordu.[16]

1929'da doruk noktasına ulaşan Insull'un holding ve operasyon şirketleri imparatorluğu, 32 eyalette enerji şirketlerini kontrol eden ve 65 başkanlık, 85 direktörlük ve 11 yönetim kurulu başkanlığına sahip

bulunan milyarlarca dolarlık bir değere yükselmişti. Insull son derece ünlü ve büyük bir hayırsever olarak tanınmıştı. Şikago Kent Opera Evinin kurucusu ve "başındaki melek"ti.

Gazeteciler onun bilgeliğinden her zaman yararlanmak isterdi. Bir gazetecinin "hayata yeni atılan bir gence tavsiyeniz nedir?" sorusuna verdiği yanıt şöyle olmuştu: "Zirveye oyna." Peki kendisinin "hayattaki en büyük özlemi neydi?"

"Adımı teslim aldığım gibi tertemiz teslim etmek."

Ama sonuç pek öyle olmadı.[17]

"HATA ETTİM": ÇOK FAZLA BORÇLANDIM

1920'lerden sonraki yıllarda ekonomik kabarma sırasında bir satın alma furyasına kapılan Insull imparatorluğu hepsi de gittikçe daha yüksek fiyatlardan olmak üzere, arka arkaya yeni şirketler aldı ve holdingleri üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırdı. 1928 Aralığında imparatorluğu üzerindeki kontrolünü sağlama almak amacıyla, Insull Utilities Investments adında yeni bir şirket kurarak, hisselerini 12 dolardan piyasaya sürdü. Hisselerin fiyatı 1929 yazı öncesinde 150 dolara dayandı.[18]

İş, maliyetleri düşürmek, daha ucuz enerji temin etmek, müşteri tabanını genişletmek ve de kârını güvenceye almak için, sürekli ölçek büyütmeyi gerektiriyordu. Ne ki bu genişleme muazzam miktarda sermaye istiyordu, bu yüzden Insull daha fazla borçlanıyor ve müşterilerine ve halka adi hisselerini satmaya devam ediyordu. Insull büyümekten hiç vazgeçmedi. 1929 hisse senedi çöküşü sonrasında bile, şirketleri hafif bir azalmayla da olsa, yatırımlarına ve yeni borçlar almaya devam etti. Tüm işletme olağanüstü ölçüde borçlanmış durumdaydı. Ayrıca Insull'un muhasebe kayıtları üzerinde kuşkular dolaşıyordu. Şirketlerinin hizmet bedellerini şişirdiği söyleniyordu. Şirketlerinin birbirlerine fahiş rakamlarla hizmet bedeli fatura ettiği söyleniyordu. Bundan başka kendi aralarında varlık satışları yapıyor, böylece satış sonrası defter rakamlarıyla oynuyorlardı; varlıklarının yıpranma payını hesaplamayı fiilen göz ardı ediyorlardı. Yatırımcıların şirketin gerçek finansal durumunun hemen hiç farkında olmamasına karşın, bütün iş Insull'un

yüksek yatırım tutarları toplamayı sürdürme yeteneğine kalmıştı. Ama zaman giderek tükeniyordu.

Büyük Buhran derinleşip hisse senedi piyasası düşüşe geçince, bankalar Insull'dan kredilerini geri istemeye başladı. Çirkin gerçek gözler önüne serildi: Hisse fiyatlarının baş aşağı gitmesinden ötürü, şirket satın almak için çekilen borçların tutarı teminat gösterilen hisselerin değerini kat be kat geçmişti. Insull durumu şöyle değerlendiriyordu: "Hata ettim. En büyük hatam da finansal paniğin etkisini hafife almak oldu."[19]

Insull'un tüm imparatorluğu 1932 yılında, borç yükü ve son derece karmaşık şirket yapısının ağırlığı altında çöktü. New York'ta düzenlenen bir toplantıda bankacılar Insull'a artık ek süre veremeyeceklerini ve kredileri keseceklerini bildirdiklerinde, Insull'un şöyle karşılık verdiği söylenir: "Şu anda yeryüzündeki günlerimin sona ermiş olmasını dilerdim."

New York Times Insull'u "ileri görüş ve vizyon sahibi... Amerikan sanayi imparatorluklarının önde gelen ve en büyük kurucularından biri" şeklinde tanımlamıştı. Ama Insull artık gözden düşmüştü: Bir bankacıya göre "iflas bile edemeyecek kadar meteliksiz durumdaydı". Insull'un zirveden düşüşü, Amerikan tarihinin gelmiş geçmiş en hızlı ve feci düşüşlerindendir.[20]

Binlerce yatırımcının elinde beş para etmeyen holding menkul kıymetleri kaldı. Federal hükümet Insull'a dolandırıcılık ve hortumlama suçlamasıyla dava açtı. Artık yalnız yoksul değil, aynı zamanda gerek savcıların gerekse kamuoyunun gözünde bir alçak, dolandırıcı ve hırsızdı. Diğer her şey unutulup gitmişti.

Ne ki Insull Büyük Buhranın günah keçisi yapılmakla kalmadı. Göz açıp kapayıncaya kadar, sisteme olan inancını yitirme noktasına gelen ekonomisi perişan durumdaki bir ülkede, kapitalizmin tüm kötülüklerinin de simgesi olup çıktı. Franklin Roosevelt 1932 başkanlık seçimlerinde "Insull'lardan kurtulma" temasını kullandı.

Insull yurtdışına kaçtı. Romanya'dan gelen enerji bakanlığı teklifini değerlendirme ya da başka bir yerden siyasi sığınma sağlama düşüncesiyle bir Yunan yük gemisiyle Akdeniz'e açıldı. Ancak İstanbul'da gemiden iner inmez Türk yetkililer tarafından tutuklanıp ABD'ye geri gönderildi. Ülkesine dönen beyaz saçlı 74 yaşındaki ufak tefek adam silahlı kolluk görevlileri eşliğinde bir Şikago mahkemesine sevk edildi. Insull karşısında amansız bir savcılık kadrosu buldu.

Jürinin karar vermesi beş dakika bile sürmedi. Ancak jüri üyeleri herhangi bir kuşkuya yer vermemek için kek ve kahve sipariş etmek ve içlerinden birine bir doğum günü partisi düzenlemek de dahil olmak üzere, karara varma süresini uzun göstermeye yönelik çeşitli numaralar tezgâhladılar. Sonunda jüri üyeleri kararlarını vermiş olarak salona döndüler. Insull suçlu değildi.

Insull aklandığı halde, hayatının bundan sonrasını yurtdışında, Paris'te geçirmeyi daha uygun gördü. Nerdeyse tüm parasını yitirmişti; gömlek süsleri bile dava konusu olmuştu. Insull parasızlıktan şehirde metroyla geziyordu. 1938'de Place de la Concorde istasyonunda kalp krizi geçirerek yere yığıldı. Ölürken sağ elinde bir metro bileti tutuyordu. Basın olayı, modern elektrik enerjisi sanayinin mimarı büyük kapitalistin çok yoksul bir şekilde öldüğünü, cebinden sadece beş kuruş çıktığını vurgulayarak duyurdu. Geride bırakabileceği kişisel eşya pek azdı. Tüm mirası elektrik enerjisi iş modeliydi.[21]

YENİ ANLAŞMA: AMERİKA'NIN ELEKTRİFİKASYONUNU TAMAMLAMAK

Insull'a ve holding şirketleri yapısına yönelik düşmanlık muazzam ölçülere varmıştı. Spekülatörler ve bankacıların holding şirketi sistemini müşterileri kazıklamak, tesisleri yağmalamak ve vicdansızca olağandışı kazançlar elde etmek için kullandığı kanısı son derece yaygındı. Şu sözler Federal Ticaret Komisyonunun Insull'un somutladığı sisteme ilişkin görüşünü hiç kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koyuyor: "sahtekârlık, aldatmaca, yanlış beyan, irtikâp, güveni kötüye kullanma ve baskı."[22]

Fakat aynı zamanda Insull'un vizyonu milyonlarca Amerikalıyı elektriğe kavuşturmuştu. Elektrik enerjisi endüstrisindeki bir akademisyen şöyle yazmıştı: "Onlarca yıl süren karmaşık sistem kurma çalışmalarını unutmak ya da görmezden gelmek kolay. Bunlar zor konseptler, ender bulunan teknolojiler, sıra dışı ekonomiler ve gelişkin bir yöneticilik içeriyordu." Insull'un imparatorluğu ve geliştirdiği iş modeli ABD halkına, kayda değer ölçüde kısa bir süre içinde erişilebilir güvenilir elektrik enerjisi sağladı.

Yeni Anlaşmanın en birinci önceliği Insull'un öncülük ettiği ve ABD enerji sanayinin çoğunlukla esas aldığı holding şirketi sistemini ortadan kaldırmaktı. Enerji firmaları ve destekçileri tüm Yeni Anlaşma sürecinde en sert ve şiddetli iç siyasi karşı mücadeleyi vermekten geri durmadılar. Roosevelt "devlet sosyalizmine karşı olduğum kadar, güç yoğunlaşmasına dayalı özel sosyalizme de karşıyım" diyordu. Sonunda 1935'te çıkarılan elektrik enerjisi sanayinin yeni yasal yapısını tanımlayan tarihsel Kamu Hizmeti Holding Yasasıyla, Yeni Anlaşma üstünlüğünü ilan etti. Insull'u elektrik enerjisi piyasasından dışlamayı amaçlayan yasaya Insull'un fikir babası olduğu türden karmaşık holding şirketi ağı için "ölüm fermanı" adı takıldı. Holding şirketlerine sadece coğrafi olarak bitişik konumda ve bir şekilde bütünleşmiş olan kamu hizmetleri için izin verildi.[23]

Fakat iş elektriğe gelince, ulus ikiye bölündü. Kentlerde yaşayanlar ya yatırımcıların ya da belediyelerin mülkiyetinde bulunan kamu hizmetleri sayesinde elektriğe kolayca ulaşabiliyorlardı. Ama kırsal bölgelerde yaşayanların neredeyse hiç erişim olanağı yoktu. Yatırımcıların mülkiyetindeki hizmet firmaları kırsal kesime hat döşemiyorlardı, çünkü söylediklerine göre bunun hem maliyeti yüksekti, hem de yük kapasitesi düşüktü.

Bu nedenle on dokuzuncu yüzyılda çiftçiler sonsuz sürelerle yıpratıcı bir çalışma temposu içindéydiler. İnekleri elle sağmak zorundaydılar. Yetiştirdikleri gıda ürünlerini pazara ulaştırana kadar korumak için buzdolapları yoktu. Soba yakmak ve yanık tutmak için saatlerini harcıyorlardı; dışarıda bulunan çamaşırhaneyi temiz tutmak için de öyle. Bir tahmine göre bir yılda bir çiftçinin evine su basması ve taşıması sekiz saatlik iş günü hesabıyla tam 63 gününü alıyordu. Çiftçi ailelerin yarısı çamaşır yıkama işini ve çocuklarının banyosunu dışarıda yapıyordu. Bunların hepsinin nedeni elektrik olmayışıydı.[24]

Bu durum Yeni Anlaşmayla birlikte Birinci Dünya Savaşı sırasında patlayıcı imalatı için enerji temin etmek üzere kurulan federal hükümete ait Alabama Muscle Shoals barajı sayesinde değişti. Şiddetli bir siyasi çekişme sonrasında aynı sistem kapsamında 20 dolayında yeni baraj inşa edilerek, devlet malı Tennessee Valley Authority için bir başlangıç noktası oldu.

1936'da Roosevelt Köy Elektrifikasyon İdaresini kuran yasayı imzaladı. Yasayla köy kooperatiflerine, o güne kadar aydınlatma için gaz lambasıyla idare eden ve enerji yerine yoğun emek tüketen Amerika'nın kenarda köşede kalan çiftliklerine iletim ve dağıtım hatları çekmeleri için kredi veriliyordu. Bazı kooperatifler elektrik üretme işine de el attılar.

Başka yasalar çıkarılarak, kuzeybatıdaki Bonneville ve Grand Coulee, Colorado'daki Hoover Barajı gibi yeni kurulan büyük federal barajların ürettiği enerjinin kullanımında önceliği köy kooperatifleri ile belediyelere veren pazarlama makamları oluşturuldu. Böylece KEİ ve kooperatifler Amerika'nın kırlarında yaşamı dönüşüme uğrattı.

"ELEKTRİKLİ YAŞAMIN GÜZELLİĞİ BURADA"

1950'ler ile 60'lar Amerikan toplumunun tamamen elektriğe kavuştuğu yıllardı. İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra milyonlarca Amerikan askeri evine döndü. Evlilik ve doğum oranı hızla yükseldi, bu arada G.I. Yasası sayesinde savaşan eski askerlerin ev satın almasının kolaylaşması yeni konut talebinde bir yükselmeye yol açtı. Kentlerin banliyölerinde büyük bir konut inşaatı faaliyeti başladı, 1945 ile 1954 arasında ABD'de 13 milyon yeni konut inşa edildi—ve elektrik gerek Amerikan evlerinde gerekse Amerikan yaşamında giderek artan bir rol oynamaya başladı. Savaş sonrası 50'li yıllarda ev, ofis ve fabrikada elektrik kullananların sayısının çoğalmasıyla, ülkenin elektrik talebi yılda yüzde 10 gibi inanılmaz bir tempoda yükseldi (önceki yıllarda bu oran yüzde 1 dolayındaydı).[25]

Ülkede savaş sonrası dönemde elektriğin geniş ölçüde yaygınlaşmasını, hiçbir şey 1950'lerin ortasında General Electric'in başlattığı ve 300 kamu hizmetleri şirketi tarafından desteklenen "Elektrikli Yaşamın Güzelliği Burada" kampanyası kadar iyi anlatamaz. Bu kampanyanın bir sözcüye, aslında bir ulusal savunucuya ihtiyacı vardı. Bu amaçla Hollywood'a yöneldi.

1950'lerin başında Ronald Reagan'ın sinema kariyeri pek iyi gitmiyordu. Evet, ünlü bir beyaz perde aktörüydü, ama en üst sıralarda yer alan bir lider değildi. Aktörlerin sendikası Beyaz Perde Aktörleri Bir-

liğinin başkanı sıfatıyla perde gerisinde siyasi becerilerini keskinleştirmişti, ama sinemadaki konumunu ilerletecek bir şey yapmamıştı. Karısı Nancy'le bir bebekleri olmuştu, ama eve ne bir senaryo ne de bir ödeme çeki geliyordu. Sonunda ajansı ona Las Vegas Last Frontier Otelde Continentals adlı bir müzik grubundan önce stand-up komedi yapmak üzere sahneye çıkacağı bir iş buldu. Gerçi Reagan ben ne şarkı bilirim ne de dans, diyerek itiraz ettiyse de, işin parası güzeldi ve iki haftalık gösterinin biletleri şimdiden tükenmişti; fakat iş Reagan'a sıkıcı geldi, üstelik kumar masaları ne Nancy'nin ne de onun ilgisini çekiyordu. Bu yüzden aktör olmamıştı o.

Derken daha ilginç bir teklif geldi: *GE Theater* adlı bir televizyon dizisinin sunuculuğu ve General Electric'in gezgin temsilciliği. Ücret gayet dolgundu—yılda 125.000 dolar (günümüzün parasıyla 1 milyon dolar). Kabul etti. Sekiz yılda yaşamının önemli bir kısmı—iki yıla eşit—yollarda geçti: Ülkenin değişik yerlerindeki 135 GE tesisini ziyaret etti, konuşmalar yaptı ve 250.000 GE işçisiyle buluştu. Uçuş korkusundan ötürü uçağa binmeyip, ülkeyi yalnızca tren ve arabayla dolaşmasına izin veren sözleşmesi evinden uzak kaldığı süreyi daha da uzatıyordu. (1955 yılında bir arkadaşına yazdığı mektupta "ben o uçağa binmeyen tarih öncesi insanlardanım" diyordu.) GE adına yol teptiği o yıllarda onu önce Kaliforniya valiliğine, ardından da devlet başkanlığına taşıyacak olan "hitabet"ini—yurtseverlik, Amerikan değerleri, yüksek makamlarla ağır yasaların eleştirileri ve samimi nüktedanlık içeren bir karışım—geliştirdi. Ama bunlar için daha zaman vardı. Şimdilik Ronald Reagan'ın yönettiği *GE Theater* Pazar gecelerinin en tutulan şovlarından biriydi.[26]

General Electric ayrıca Reagan'ın Los Angeles'in Pacific Palisades kesimindeki evini de komple elektrikli evlerin dudak uçuklatan bir vitrini haline getirdi: Reagan'ın deyişiyle "ülkedeki en elektrikli ev." Nancy Reagan "Evi kullanabileceğimizden fazla buzdolabı, fırın ve zevkli ışıklarla doldurdular" diyordu. GE sürekli yeni elektrikli cihazlar bulup gönderiyordu—renkli televizyon, şarap soğutucu dolap ve elektrikli çöp öğütücüsü gibi harika bir icat. Çekilen aşırı elektrik yükü o kadar yüksekti ki, ek kablolar çekmek ve evin yanına 1,5 tonluk bir çelik kasa koymak gerekmişti. Reagan elektriği doğrudan Hoover Barajından aldıklarını söyleyerek işi şakaya vuruyordu.[27]

Böylece Reagan ABD'nin kırkıncı başkanı ve serbest pazarın dünya çapındaki önde gelen savunucularından biri olmadan önce, "komple elektrikli ev"in ateşli savunucularından olmuştu. Bir dizi televizyon reklamında eşi Nancy'le birlikte insanları, tost makinesinden fırına, elektrikli süpürgeden gofre ızgarasına ve gururla bahçeye ve havuz kenarına çıkardıkları seyyar televizyona kadar GE'nin elektrikli ev aletleriyle tıka basa doldurulmuş, tepeden tırnağa elektrikli evlerinde ağırlıyorlardı.

Kocası elektrikli kahve makinesinden fincanlara kahve doldururken, Nancy Reagan "benim elektrikli hizmetkârlarımın yapmadığı iş yok" diyor.

Reagan ağzı kulaklarında, "elektrikli yaşamın güzelliği de burada işte" diye yanıt veriyor.

Nancy Reagan küçük kızları Patti'yi evin içinde dolaştırıp tüm ev aletlerini tanımasını sağladıktan sonra, "Yaşam biçimimizi ciddi ölçüde değiştiriyor" diye ekliyor.

Amerikan kentleri ve köylerinde Buhranın yol açtığı yoksunlukları yaşamış olanlar için bu elektrikli ev ve "elektrikli hizmetkârlar" gerçekten de aile yaşamının kalitesi ve konforu açısından tam bir devrimdi. Reagan ise karakteristik samimi baş sallama hareketini yaparak sonucu toparlıyor: "Daha güzel yaşadığında, gerçekten yaşamaya başladığını anlıyorsun..." O anda kızı "elektrikle!" diye bağırarak coşkuyla atılıyor.[28]

İşte tepeden tırnağa elektrik—bir süre tüm dünyanın rüyası haline gelecek olan Amerikan Rüyası—buydu. Ya da en azından giderek daha çok elektrik. Elektrikli yaşamın güzelliği ulusun elektrik tüketimindeki hızlı artışa yansıyordu. Peki ama ulusun artan enerji talebini karşılamak için elektrik nasıl üretilecekti?

18

NÜKLEER DÖNGÜ

Seçimden henüz çıkmış bir başkana dünyanın o güne kadar gördüğü en korkunç tehdit hakkında brifing vermek için çok garip bir yer seçilmişti doğrusu. Ancak Dwight Eisenhower'in 1952 seçim zaferi sonrasında golf tatili için gittiği Georgia'daki Augusta Ulusal Golf Kulübünde kulüp müdürünün küçük odasından başka buna uygun bir yer yoktu.

Eisenhower'ın o sabah öğrendikleri son derece sarsıcıydı. Konu giderek tırmanan bir nükleer savaş riskiydi.

Yedi yıl önce Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atılan iki atom bombası İkinci Dünya Savaşını bir anda sona erdirmişti. İlk savaş sonrası yıllarda ABD bağlaşığı İngiltere'yle birlikte atom tekelini elinde tutmuştu. Ama derken 1949'da öngörülen tarihten çok önce Sovyetler Birliğinin bir casusluk şebekesinin gözetiminde ilk atom bombasını denemesi büyük bir şaşkınlık şoku yaratmıştı.[1]

O 1952 Kasım sabahı Eisenhower, Atom Enerjisi Komisyonundan kıdemli bir uzmanın verdiği brifinge, sivil nükleer elektrik üretimiyle silah yapımına yönelik yakıt üretimini tek bir tesiste gerçekleştirmenin artıları ile eksilerinin neler olduğunu sorarak başladı. Ardından hemen önündeki işe geçen uzman kabarık bir dosyanın içinden son derece gizli belgeler çıkardı. Yeni başkanı acilen bilgilendirmeye gerek görülen konu, nükleer silahların durumu ve yok edici gücün korkutucu büyüme hızıydı.

• • •

ABD bir haftadan biraz uzun bir süre önce çok güçlü, atom bombasından 150 kat daha güçlü bir hidrojen bombasının prototipi olan "Mike"ı—"ilk tam kapsamlı termonükleer araç" diye geçiyordu belgelerden birinde—denemişti. "Mike" denemesinin gerçekleştirildiği Pasifik Okyanusundaki ada, belgede geçen yalın ifadeye göre "ortadan yok olmuştu" ve yerinde 1,5 kilometre çapında bir sualtı krateri açılmıştı. Eisenhower olayın önemini hemen kavradı. Artık, dedi, "her şeyi yok etmeye yetecek kadar yıkım gücü var". Bu tür silahların "diğer silahlar gibi kullanılabileceği"ni düşünme eğiliminin tehlikesi onu endişelendirmişti.

Uzmanın toplantıdan sonra yaptığı ilk iş, uçağına bile dönmeden, gizli belgeleri yakmak oldu.[2]

Nükleer çatışma tehlikesi başkanlığı süresince Eisenhower'ın yakasından hiç düşmeyecekti. İkinci Dünya Savaşında Avrupa Yüksek Komutanlığı görevinde bulunmuştu ve ABD'nin elindeki nükleer silah yığınağının savaş boyunca ölüm saçan tüm cephanelerin toplamından kat kat daha yok edici olduğunu gayet iyi biliyordu. Şimdi aynı güzergâha Ruslar da girmişti.

Silahlanma yarışını dizginlemek ve "atom"u daha barışçıl bir rotaya çekmek için bir yol bulunamaz mıydı? 1953 Martında Stalin'in ölümü belki de bu olasılığa hayat verebilirdi. Ama ardından 1953 Ağustosunda, "Joe 4" adı verilen bir Sovyet silah denemesi alarm zillerinin yeniden çalmasına yol açtı, çünkü böylelikle Sovyetler Birliği'nin de bir hidrojen bombası geliştirme yolunda hayli mesafe almış olduğu belli oluyordu. ABD yönetiminde silahlanma yarışının nasıl yavaşlatılabileceği üzerine, "Buğday Kırıntısı Projesi" kod adlı ve başkanın Birleşmiş Milletlere nükleer tehlike üzerine yapacağı önemli konuşmanın tekrar tekrar yeniden kaleme alınan taslağı gibi bir dizi öneriyi de içeren çeşitli seçenekler üzerinde tartışmalar yürütüldü. Eisenhower konuşmasını yazanlara "Ülkeyi ölüm korkusu sarmasını istemiyoruz" diye talimat vermişti. Ama inisiyatifi ele almaya da kararlıydı. Günlüğüne şöyle bir not düşmüştü: "Dünya yarışırcasına felakete doğru koşturuyor. Bu gidi-

şi durdurmak için bir şeyler yapılmalı." Atom Enerjisi Komisyonu aynı zamanda başkana "ekonomik anlamda rekabet yeteneğine sahip bir nükleer güç"ün "ulusal önem taşıyan bir hedef" olduğunu belirten bir bilgi notu sundu.

Eisenhower 1953 Aralığında Birleşmiş Milletlerde yaptığı konuşmada bu farklı yolu genel hatlarıyla ortaya koymaya çalıştı. İşleyebilirdi de, işlemeyebilirdi de, ama denenmesi şarttı. Eisenhower'ın sözleriyle bu yolun adı "Barış için Atom"du. Özetle nükleer cephanelerin gelişimini anlattı. Aynı zamanda nükleer silah yarışını hafifletmek ve barışçı atomu dünyanın her tarafında geliştirmeye yönelmek için ABD-Sovyet işbirliği çağrısında bulundu. Bu öncelikle nükleer enerjiye dayalı elektrik üretmeyi ifade ediyordu. "Gelecekte atom enerjisinden barışçı enerji elde etmek hiç de hayal değil" vaadinde bulundu.[3]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında nükleer enerjinin gelişim şekli yirmi birinci yüzyılda hâlâ onun—hem var olan hem de potansiyel—rolünü belirlemeye devam ediyor. İşin en başında bizzat tasarımlar yer alıyor. Bütün reaktör tasarımlarının merkezinde, radyoaktif materyalin kontrollü bir zincirleme reaksiyona yol açarak, muazzam bir enerji ve ısı üretmesini sağlayan bir çekirdek bulunuyor. Tasarımların farklılaştığı nokta aşırı ölçüde ısınmasını önleyen çekirdeğin çevresindeki soğutucudur; bu arada kendisinin yeterince ısınarak meydana getirdiği buhar türbinini çalıştırarak elektrik üretir. Kanada'daki CANDU reaktöründe soğutucu olarak doğada çok ender bulunan bir doğal su türü olan ağır su kullanıldı. Bir İngiliz tasarımında ise soğutucu olarak su yerine gaz kullanıldı.

Fakat ABD'de geliştirilen en yaygın reaktör tipinde soğutma işlevini hafif su—normal suyun diğer bir adı—sağlar. Çekirdeği kuşatan su doğrudan ya da dolaylı olarak, türbini çalıştıracak buharı üretecek dereceye kadar ısıtılır. Bugün dünyada faaliyet halindeki 440 dolayında nükleer reaktörün yüzde 90'ı ve şu anda planlanmış bulunan hemen hemen tüm reaktörlerin temeli hafif su reaktörüdür.

Soğutucu ayırt etmeksizin, nükleer yakıt döngüsünün değişmez olduğunu söyleyebiliriz. Hafif su reaktörlerinde döngü uranyum çıkarmayla başlar, ardından U-235 izotopunu kontrollü zincirleme reaksi-

yonu sürdürebilecek düzeyde yoğunlaştıran zenginleştirme işlemiyle devam eder. Bu konsantre yakıt reaktöre yüklenecek yakıt çubukları haline getirilir. Döngü reaktörde yakıtın kullanılmasıyla yol alır ve atık yakıtın bir şekilde depolanması ya da mümkünse yeniden kullanılmak üzere saklanmasına kadar devam eder.

Hafif su reaktörünün kökleri ABD donanmasının İkinci Dünya Savaşı sonrasında denizaltı filosunu atom enerjisiyle donatma çabalarına kadar gider. Üstünlüğünü, son derece odaklı bir mühendis olan Amiral Hyman Rickover'ın ısrarlı takibine borçludur. Başkan Jimmy Carter onu "geniş bir kesimde bütün zamanların en büyük mühendisi kabul edilir" sözleriyle takdim etmişti. Eşsiz bir rekor kırarak 63 yılını aktif görevde geçiren Rickover yalnız bugün bilindiği gibi nükleer donanmanın babası değildi; aynı zamanda çok önemli bir ölçüde günümüz nükleer enerji sanayinin de babasıydı.[4]

AMİRAL

Rickover bir keresinde "Hayatımdaki her şey bir rastlantıdır" demişti. Hyman Rickover, Çarlık egemenliği altındaki Polonya'da nüfusunun çoğu sonradan Soykırımda telef olan küçük bir Yahudi köyünde dünyaya geldi. Rickover altı yaşında annesi ve ablasıyla birlikte ABD'ye göç eder. Daha önceden New York'a gitmiş olan terzi babasının onların da Amerika'ya geldiğinden haberi yoktur. Bütün parasını gemide bir düzenbaza kaptırıp beş parasız kalan annesi çocuklarıyla birlikte gözaltında tutulmaktadır. Tam Polonya'ya geri gönderilmek üzereyken babası tesadüfen göçmenlik bürosunda takılıp kaldıklarını öğrenir ve gelip onları Ellis Adasında bulur. Rickover ailesi Şikago'ya yerleşir. Aile o kadar yoksuldur ki, erkek çocuk dokuz yaşında bir torna atölyesinde fener tutarak çalışmaya başlar. Rickover lisede Western Union telgraf şirketinde üçten on bire kadar gece vardiyasında çalışır. 1916 yılında Şikago'daki bir Cumhuriyet töreni resminde Western Union'un üniformasıyla dimdik esas duruşta görülmektedir. Sonrasında bu üniformayı donanma üniformasıyla değiştirecektir. Şans eseri Annapolis'teki Donanma Akademisine kabul edilir.[5]

Endişeli, başarısızlıktan ödü kopan ve kesinlikle sporcu bir yapısı olmayan—ve Yahudi olmasından ötürü gözlerin daha çok üzerinde olduğu—Rickover akademide fırsat bulduğu her anı çalışarak geçirir. Sonradan anlattığı gibi, "ayakta kalmaya, var olmaya" çalışmaktadır. Hatta geceleri kütüphane kapandığında kitaplarıyla daha uzun süre baş başa kalabilmek için kullanılmayan bir duş bölmesine kapanır. Sınıfının en gözde deniz subayı adayı olmasa da, yine de iyi bir dereceyle mezun olur. Ne ki donanmaları silahsızlandırma anlaşması sonrasında, Rickover da aralarında olmak üzere Annapolis mezunları için deniz kuvvetlerinde pek fazla kariyer olanağı kalmamıştır. Derin bir düş kırıklığına kapılan Rickover Samuel Insull'un imparatorluğunun temel taşı Chicago Commonwealth Edison'a deneyimsiz mühendis olarak çalışmak için başvurur. Ama tam o sırada donanmada bir yer açılır. Rickover daha sonra iki denizaltıda görev yapar—bunlardan biri S-48'dir; bu modeldeki mühendislik faaliyeti öylesine kusurlu, özensiz, tehlikeli ve iticidir ki, Rickover'ın içinde yüksek mühendislik standartlarının mutlak önemi hakkında fanatiklik düzeyine varan bir tutku yaratır. Bu tutku o günden sonra yaptığı her şeye nüfuz eder.[6]

İkinci Dünya Savaşı sırasında Gemi Bürosu Elektrik Seksiyonunun başkanlığını yapar. Burada mükemmele ulaşma gayretleri keskinleşir ve titizlik takıntısı oluşur. Görev uygunluk raporunda "göz alıcı bir yeteneğe sahip bir örgütçü ve lider" ve "ülkenin en önde gelen mühendislerinden" yazmaktadır. Ama raporunda yer almayan özellikleri de vardır: sürükleyici, dediğim dedik, çabuk parlayan, yıpratıcı, zaman zaman aşırı hassas ve kendine aşırı güvenen bir kişilik. Öte yandan göreve odaklanmakta şaşmaz ve son derece talepkâr bir yapıya sahipti. Bu özellikler bileşimi kimilerini kendisine son derece sadık kılarken, kimilerini de amansız bir şekilde düşman ediyordu—ileride bunlar arasında çok sayıda üst düzey donanma subayı da yer alacaktı. "Benim görevim mevcut sistemin kalıpları içinde çalışmak değil ki. Benim görevim işleri halletmek ve bu ülkeyi güçlendirmek."

Rickover hayatının ileriki bir aşamasında haber spikeri Diane Sawyer'e "Bende sincap karizması var" der. "Hiçbir zaman kendimi akıllı bulmadım. Karşılaştığım kişilerin... siz de dahil, kalın kafalı olduğunu düşünmüşümdür." Sawyer hemen cevabı yapıştırır: "Sizin tarafınızdan kalın kafalı diye çağrılmak kulağa hoş geliyor."[7]

Rickover çoğu kişinin gözünde onu donanmanın en iyi mühendisi haline getiren ayırt edici bir meziyete sahipti. Şöyle açıklıyordu bunu: "Benzersiz bir özelliğim olduğuna inanıyorum—makineleri sanki avucumun içinde çalışıyorlarmış gibi gözümde canlandırabiliyorum. ABD donanmasında benim kadar mühendislik deneyimine sahip birinin bulunduğunu sanmıyorum."[8]

NÜKLEER DONANMA

İkinci Dünya Savaşı sonrasında pek çok kişinin nefretini üzerine çekmiş olmasına karşın, Rickover'ın adı son anda Tennessee Oak Ridge'deki gizli atom araştırmaları kentine gönderilen deniz subayları listesine eklendi. Subayların görevi nükleer enerjinin gizemlerini ortaya çıkarmak ve barışçı enerji üretimi amacıyla kullanılması halinde nasıl bir rol oynayabileceğini anlamaktı.

Rickover nükleer donanmanın stratejik potansiyelini çabucak kavradıktan sonra kendisini bu enerjiyi tanımaya adadı. Nükleer denizaltıların İkinci Dünya Savaşında kullanılan dizel yakıtlı denizaltıların menzil ve kapasitesini kat kat aşan olanaklar sunabileceğini gördü. Nükleer enerji çağdaş denizaltıların aşılmaz görünen bir problemine olağanüstü bir çözüm getiriyordu—denizaltıların su altında tam hızla yol alabileceği süreyi sınırlayan klasik bataryaların kısıtlılığı. Nükleer denizaltıların ise su altında saatler, haftalar, hatta aylarca tam yol gidebileceği öngörülüyordu.

Rickover'a verilen görev ikiliydi; hem donanma hem de yeni Atom Enerjisi Komisyonu için nükleer itme gücü programlarının sorumluluğu. Bu ikili görev nükleer denizaltıyı gerçekleştirmenin önündeki çetin mühendislik görevleri ile bürokratik engellerin üstesinden gelmesine yardımcı oldu. Kendine gerek donanma gerekse AEK tarafından anında onaylanan mektuplar yazdığı, sonra da bunlara yanıtlar gönderdiği söyleniyordu. 1949'da Sovyetler'in gerçekleştirdiği ilk atom bombası denemesi programın aciliyetini artırdı.

Atom bombası yapmak başka, fizyonun kontrollü zincirleme reaksiyonundan enerji üretmek için yararlanmak başkaydı. İcat edilmesi ve

en baştan başlayarak geliştirilmesi gereken pek çok şey vardı: teknoloji, mühendislik, know-how. İtme sisteminde basınçlı hafif su reaktörü kullanma tercihi Rickover'a aittir. Ayrıca "kendi örgütü dışında sektörde ya da devlette kimsede bulunmayan bir mühendislik ve teknik disiplin getirdi."[9]

Rickover amacına ulaşmak için sürekli en üst performans standartlarında çalışmaya zorlanan, beceri ve eğitim düzeyi yüksek nükleer donanma subaylarından bir kadro oluşturdu. Yeri geldiğinde patron, yeri geldiğinde despot oluyordu. Rickover'ın çok yüksek standartlarından en ufak bir sapma ya da ihmal söz konusu subayın nükleer çalışmalardan atılması demekti.

Rickover nükleer donanma adaylarıyla görüşürken onları şaşırtarak sınamak için, ön bacakları kısa bir sandalyeye, özel ayarlanmış güneşliklerden gelen güneş ışığı doğrudan gözlerine vuracak bir şekilde oturturdu. Bunu "sandalyeden aşağıya kayarken de espri yeteneklerini korusunlar, görelim" diye izah ederdi.[10]

Bir keresinde nükleer donanmaya başvuran genç bir denizaltı subayı Rickover'a Donanma Akademisinde 820 kişilik sınıfta 59. olduğunu övünerek belirtmişti. Rickover ona elinden gelen her şeyi yaptın mı, diye sordu. Kafası karışan James Earl Carter adlı subay bir an tereddüt ettikten sonra yapmadığını itiraf etti.

"Niye?" diye sordu Rickover.

Bu soru—Niye En İyisi Değil?—onlarca yıl sonra Jimmy Carter'a rakip olduğu başkanlık seçiminde kampanya özgeçmişinin başlığı oldu.[11]

Rickover'ın nükleer denizaltı inşa etme ve bürokrasiyi alt etme yönündeki yorulmak bilmez çabaları sırasında üstleriyle arası o kadar açıldı ki, amiralliğe terfi sırası iki kez pas geçildi. Sonunda hakkı olan rütbeyi alabilmesi için kongrenin müdahalesi gerekti.

Rickover'ın yöntemleri etkisini gösterdi. Bir nükleer denizaltı için gereken teknoloji, mühendislik ve yapım işlerinin hepsi rekor bir sürede başarıldı. USS *Nautilus* adlı ilk nükleer denizaltı 1954 yılında hizmete girdi. Tüm çalışmalar—çeyrek yüzyıl süreceği tahmininde bulunanları yalancı çıkararak—yedi yılda tamamlanmıştı. 1958'de *Nautilus* çok zor, daha

doğrusu akıl almaz bir iş başardı: Kuzey Kutbu ve kutup buz tabakasının altında 1400 mil yol gitti. Denizaltı bu yolculuğu kalın buz katmanı ile sığ deniz dibi arasında sıkışıp kaldığı geçici durumlar dışında hiç durmadan gerçekleştirdi. Geminin seferinden geri dönüşü sırasında *Nautilus*'un kaptanı Beyaz Saray tarafından karşılanırken, *Nautilus*'un varlığının son tahlilde sorumlusu olan aksi Rickover törenden açıkça dışlanmıştı.

Denizaltının kaptanı düzenlenen ayrı bir toplantıda Amiral Rickover'a geminin dondurucusunda özenle sakladığı bir parça kutup buzunu hediye etti. O an yüzüne, emrinde çalışanların bile ender tanık olduğu o soğuk amiral gülümsemesi yayıldı. Rickover 1986'da emekliye ayrıldığında donanmanın belli başlı savaş gemilerinin yüzde 40'ı nükleer enerjiyle çalışıyordu.[12]

OBNİNSK'TEKİ REAKTÖR

İtici güç olarak nükleer enerjinin kontrollü uygulandığı ilk araç *Nautilus*'tu. Ancak 1954 yazında Sovyet radyosu "Sovyet bilimi" adına başka bir "ilki" açıkladı: Dünyadaki ilk sivil reaktör Moskova'nın güneyindeki Obninsk bilim kentinde faaliyete geçmişti. Sovyet haber ajansı TASS Sovyetler Birliği'nin "atom enerjisi geliştirme çalışmalarında Britanya ile ABD'nin önüne geçmiş olduğunu" bildiriyordu.

Fakat Obninsk'teki reaktör aslında sadece bazı yerel kolektif çiftlik ve fabrikalarla birkaç bin konuta enerji temin etme kapasitesine sahip küçük bir reaktördü. Ayrıca birkaç on yıl sonra talihsiz bir şekilde kötü ünlenecek olan RBMK adlı belli bir tip Sovyet reaktörünün öncüsüydü.[13]

"ÖLÇÜYE VURULAMAYACAK KADAR UCUZ"

Sivil nükleer reaktör geliştirme çalışmaları *Nautilus*'un hizmete girmesinden çok önce başlamıştı. Amiral Rickover'ın sıkı denetimi altında yürüyordu. Sivil reaktörler donanmanın tasarımları baz alınarak çiziliyordu. Tasarım sık sık denizaltı reaktörlerine atıf yapsa da, bir ara basamak daha vardı. Uçak gemileri için bir reaktör geliştirme çalışmasına başlandıktan bir süre sonra Eisenhower yönetimi bu programın çok pahalıya mal ola-

cağına karar verdi ve onun yerine nükleer enerjiye erişmenin en hızlı yolunun uçak gemisinin itme gücü projesinin denizle ilgili özelliklerini çıkarıp atarak, sivil bir reaktöre dayanak yapmak olduğuna hükmetti.

Atom Enerjisi Komisyonunun sivil programının aldığı tepki coşku vericiydi. *Time* dergisi bunu atom çağının "yeni evresi" ilan etti; *New York Times* daha da ileri giderek, atom çağına girmekte olduğumuzu ilan etti. O günlerdeki iyimserlik havasını en iyi yansıtan olay, Atom Enerjisi Komisyonu başkanı Lewis Strauss'un 1954 yılında nükleer enerjinin 15 yıl içinde "ölçüye vurulamayacak kadar ucuz elektrik enerjisi" üretmeye başlayacağı yolundaki ünlü kehanetiydi.[14]

İlk ABD nükleer tesisi Pensilvanya Shippingport'ta inşa edildi. *Nautilus*'tan tam üç yıl sonra, 1957 yılında hizmete girdi. İngilizler buna, 1956'da Calder Hall'de dünyanın ilk ticari nükleer enerji üretimini gerçekleştirerek, bir yıl içinde karşılık verdiler. Ama Calder Hall küçük bir enerji tesisiydi (bugün çağdışı kalan bir tasarımla inşa edilmişti).

Tersine Shippingport "dünyanın ilk tam ölçekli atom enerjisi istasyonu" olma vasfına sahiptir. Enerji tesisinin tasarımı ve kuruluşunu yöneten, sonraki yirmi beş yıl boyunca operasyonları izlemeyi bırakmayan Amiral Hyman Rickover'dı. Reaktör atom enerjisiyle çalışan bir uçak gemisinin tasarımından ölçeklenerek yapıldığı halde, baştan sona gözden geçirilerek, elektrik enerjisi üretecek şekilde yeniden dizayn edilmişti. Tasarımdan beklenen performansın çok üzerine çıktı ve nerdeyse hiç hatasız çalıştı. Bu başarısını, Rickover'ın şaşmaz titizliğine ve kurduğu ekibe borçluydu.[15]

Nükleer enerjide asıl ticari dönüm noktasına, New Jersey kamu hizmeti işletmesinin Oyster Creek'te inşa edilmek üzere bir ticari tesis siparişi verdiği 1963 yılında ulaşıldı. Bu reaktör de yine Rickover yönetiminde geliştirilmiş tasarıma göre yapıldı.

BÜYÜK NÜKLEER KERVAN

Kamu hizmeti kuruluşlarının oluşmaya başlayan "büyük kervan pazarına" katılmak için birbirinin üzerine tırmanmasıyla birlikte, son birkaç yıl içinde sipariş edilen nükleer enerji tesisi 50'yi aştı. General Electric

ile Westinghouse arasındaki kendi hafif su reaktörü versiyonlarıyla pazar payı kapma savaşı yine Thomas Edison'la George Westinghouse çekişmesini karşımıza getirmişti. Westinghouse basınçlı su reaktörü PWR'yi savunurken, GE kaynamış su reaktörü BWR'yi öne sürüyordu. Kimilerine göre atom enerjisi yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında toplam ABD elektriğinin yarısını sağlayabilirdi. İleri gelen bir bilim adamı "ucuz enerjiye kalıcılık ve her yerde bulunabilme" özelliği vaat eden "nükleer reaktörler bugün bütün enerji kaynakları arasında en ucuzu gibi görünüyor" demişti.[16]

Gelgelelim nükleer enerjinin hiç de ucuz olmadığı ortaya çıktı. Maliyetler yükseldi—hem de kat kat. Bunun birbiriyle bağlantılı pek çok nedeni vardı. Tesisler ve tasarımlar yeterince standartlaşmamıştı. Kamu hizmeti şirketlerinin çoğu düşündüklerinden çok daha büyük boyutlarda, çok daha karmaşık ve yönetmesi zor projeleri yürütecek beceri ve deneyimden yoksundu. Satıcılar teslim süresi olarak başarabileceklerinden çok daha ileri vaatlerde bulunuyorlar, sonra bu vaatlerini yerine getiremiyorlardı. Ayrıca iş deneyimleri de yetersizdi.

Bu arada "ne zaman yeterince güvenli kabul edilebilir?" sorusu yakıcı bir sorun olarak gündeme oturdu. Kaza ve radyasyon yayılması riski ne düzeydeydi? Hem federal hem de eyalet düzeyinde işletme izni ve lisans işlemleri beklenenden çok daha uzun sürüyordu. Giderek büyüyen çevre ve özellikle de nükleer karşıtı hareketler sürekli olarak yasal düzenlemeleri geciktiriyor, gözden geçirmeler ve değişiklikler yapılmasını teşvik ediyordu. Daha önce dökülmüş olan beton duvarların yeniden daha kalın şekilde örülmesi isteniyor, boru hatlarının sökülüp yeniden düzenlenmesi şart koşuluyordu. Tesislerin tasarımı inşaat sırasında tekrar tekrar değiştiriliyordu, bütün bunlar maliyetleri durmadan yükseltiyor, sonuçta ilk bütçeden bir hayli uzaklaşılmış oluyordu.

Ayrıca döneme özgü genel enflasyon baskısı ve onu takip eden faiz hadleri yüzünden de pahalanıyordu. Tesislerin yapımı altı yıl yerine on yıla çıkıyor, böylece finansman maliyetleri daha da şişiyordu. 200 milyon dolara çıkması beklenen tesisler 2 milyar dolara ancak tamamlanabiliyordu. Bazılarında artış daha da yüksek oluyordu. Atom Enerji Komisyonunun iktisatçılarından biri yumuşak bir ifadeyle, "maliyetlerin evrimi başarılı olmaktan çok, travmatik bir deneyim şeklinde tanımlanabilir" demişti.[17]

"BUDA GÜLÜMSÜYOR": YAYILMA

Kaygı yaratan diğer bir nokta da, nükleer yayılma ve nükleer malzeme ve know-how'ın çeşitlenmesi riskiydi. Silahların kontrolü topluluğu olarak tanınmaya başlayan grup nükleer silahların yayılması konusuna odaklanarak, nükleer karşıtı eylemcilerin sesine kendi sesini de kattı.

Yıllarca nükleer silahlar "kulübünün" sadece beş üyeden ibaret değişmez ve son derece elit bir kesim olarak kalacağına güvenildi; ABD, Sovyetler Birliği, Britanya, Fransa ve Çin. Birbirini yok etme garantisi doktrini—MAD diye bilinir—ABD ile Sovyetler Birliği arasında caydırıcılığı sabit tutuyordu. Ama 1974 Mayısında Hindistan dışişleri bakanına kriptolu bir telefon mesajı geldi: "Buda gülümsüyor." Bu şifrenin anlamını iyi biliyordu bakan: Hindistan az önce Pakistan sınırına 160 km uzaklıktaki Rajasthan Çölünde bir "barışçı nükleer cihaz" patlatmıştı. Böylece beş devletin nükleer güç tekeli kırılmış oldu ve yayılmanın ilerleme olasılığı güçlendi.[18]

"Barışçı nükleer güç" ile nükleer silah arasında güçlü bir bağlantının var olduğu—böyle bir bağ arayanlar için—artık apaçıktı. Atom tekti; aynı nükleer tesiste elektrikle birlikte, plütonyum üretilebilirdi ve onun harcadığı atık yakıt bir silah yakıtı olarak da kullanılabilirdi. Hindistanlılar da aynen böyle yapmıştı. Üstelik nükleer yakıtı yüzde 3'ten reaktör için gereken yüzde 5 yoğunluğa yükselten bir zenginleştirme tesisi, yüzde 80-90 U-235 yoğunluğuna ulaşıncaya kadar zenginleştirmeye devam edebilirdi. Böylece silah üretmekte kullanılan uranyum elde edilebilir ve onunla atom bombası yapılabilirdi.

ABD ve diğer ülkelerde sözü geçen bilim insanları ve dış politika topluluğu nükleer enerjinin geliştirilmesini sorgulamaya başladılar—yalnız güvenlik açısından değil, yayılma riski açısından da. İkinci Dünya Savaşı sırasında "Kisty" diye tanınan Profesör George Kistiakowski gizli Los Alamos laboratuvarında atom bombasını tasarlayanlar arasındaydı. Sonradan başkan Eisenhower'ın Beyaz Saray bilim danışmanlığı görevinde bulundu. Ama 1977'de kafasını kurcalayan soruların etkisiyle, "Dünya daha iyi hale gelene kadar nükleer enerjinin büyük ölçüde yaygınlaşmasının önüne geçmeliyiz. Artık acayip riskli hale geldi" dedi.[19]

THREE MILE ADASI

Aradaki görüş farkı ne olursa olsun, nükleer enerjiyi savunanların da karşı çıkanların da kabul edeceği kesin olan bir husus var: Faaliyet halindeki bir reaktörün çekirdeğine "fizyonun ürettiği ısıyı dağıtmak için sürekli bol miktarda soğutucu sağlamak" gerekiyor. Aksi halde korkunç şeyler yaşanabilir.

Ve bu kâbus senaryosu, az kalsın 28 Mart 1979 günü tan yeri ağarmadan, Pensilvanya Harrisburg yakınlarındaki Susquehanna Nehri üzerindeki Three Mile Adası nükleer enerji tesisi Ünite 2'de bir anda gerçeğe dönüşüyordu. Zincirleme reaksiyon, saat 4'te reaktör çekirdeğini soğuk tutmaya yarayan su pompalarının durmasıyla başladı. İlk başta sorun "olağan bir arıza" şeklinde yorumlandı. Ama ardından bir dizi başka bozukluk ve işlem hatası peş peşe sökün etti. Bir noktadan sonra aletler operatörleri yanıltarak, soğutma sisteminde çok az değil çok fazla su bulunduğunu sanmalarına yol açtı. Acil soğutma sistemi devre dışı bırakıldı, su dolaşım pompaları kapatıldı, sonuçta reaktör çekirdeğini ısınmaya karşı koruma olanağı kalmadı. Böylece reaktör çekirdeğinin kısmen eridiği, tesisin tamamen durduğu ve ufak çaplı bir radyoaktif buhar kaçağının başladığı olaylar zinciri birbirini izledi. Ayrıca büyük bir radyoaktif sızıntı ve topyekûn bir erime korkusu ortalığı sardı.[20]

Bunun sonucunda ani bir panik baş gösterdi. *Time* dergisinin kapağı "Nükleer Kâbus" başlığıyla çıktı. *New York Post* "Nükleer Sızıntı Kontrolden Çıkıyor" diye manşet attı. Binlerce insan evlerini terk etti; çok geniş bir bölgede yaşayanlara içeri kirli hava girmemesi için pencerelerini sıkı sıkı kapamaları ve klimalarını açmamaları tembihlendi. Bir milyon dolayında kişiye her an evlerini boşaltmaya hazır olmaları söylendi.

Kazadan birkaç gün sonra eski nükleer enerji mühendisi başkan Jimmy Carter helikopterle Three Mile Adasına gitti. Bozuk reaktörü bir süre okul otobüsü içinde izledikten sonra, ayakkabılarının üzerine sarı plastik koruyucular geçirerek karısı Roslynn ile birlikte tesisin kumanda odasını gezdi. Başkan kaza hakkında "Amerikan halkını bilgilendirme sorumluluğunu şahsen üstleneceğine" söz verdi. Bir nükleer erimenin anlatıldığı Çin Sendromu adlı bir filmin rastlantı eseri de olsa sinemalardan kaldırılması korkuları daha da körükledi.[21]

SONRASI

Three Mile Adası kazası dünyayı diken üstünde tuttu. İnsan etmeni ve operatör hatalarını önlemeye daha fazla odaklanarak, güvenlik yönetiminin gözden geçirilmesini teşvik etti. Nerede yanlış yapıldığını ve ne yapılması gerektiğini Amiral Hyman Rickover'dan daha iyi kim bilebilirdi? Jimmy Carter eski amirinden soruşturmaya yardımcı olmasını istedi.

Rickover başkana "kendi deneyimlerime dayanarak belli bir perspektife oturtmak üzere" uzun bir şahsi mektup yazdı. Felaketlerle ilgili kalıcı değer içeren sonuçlar çıkarmak üzere şunları belirtmişti:

İnsan yapımı cihazların karıştığı feci kazaların soruşturulması çoğunlukla göstermektedir ki:

1. Kaza, operatör hatalarının ardından meydana gelen bir dizi küçük ekipman arızasından kaynaklanmıştır.
2. Zamanında fark edilmesi ve derhal düzeltme yoluna gidilmesi halinde... kazanın önemli boyutlara ulaşması önlenebilir.
3. Daha önceleri de benzer ekipman arızaları ve operatör hataları gözlenmiş, ancak bunlar kazaya yol açmamıştır, çünkü başlangıç koşulları ve olayların sıralanışı biraz daha farklı bir seyir izlemiştir. Eğer eski olaylardan ders çıkarılıp, derhal düzeltici önlemler alınmış olsaydı, sonraki feci kaza önlenebilirdi.
4. Benzeri ya da daha yok edici kazaların tekrarlanma olasılığını azaltmak için yeterli teknik standartlar getirilmeli ve operatörlere daha fazla eğitim sağlanmalıdır.

Bu genel şablon yıkılan barajlar, uçak kazaları, batan gemiler, patlamalar, sanayi yangınları ve benzeri tüm olaylar için geçerlidir.

Amiral "Tahmin edileceği gibi" Three Mile Adası soruşturmasının da "aynı şablonu ortaya koyduğunu" söyledi. Rickover operasyonlarda eğitim ve disiplin eksikliğinden standardizasyon yokluğuna kadar çok sayıda problemi teşhis etti. "Örneğin, her iki reaktör tesisi de aynı ima-

latçı tarafından tasarlandığı halde, Three Mile Adası Ünite 1 kumanda odasının Ünite 2'nin kontrol odasından çok farklı düzenlenmiş olmasının bir mantığı yok."

Rickover başkanı devletin yasal düzenlemecileriyle nükleer enerji sektörü arasında bir "hırsız-polis sendromu"na karşı uyardı. Devlet yetkilileri asla yeterli olamaz ve işlerini yeterince iyi yapamazlardı. Amiral kamu hizmeti veren şirketlerin "şu an kısıtlı personelle her tesis için mümkün olandan daha koordineli ve uzmanlaşmış teknik girdi ve ticari nükleer enerji programı kontrolü" sağlayabilecek bir merkezi örgüt oluşturmak üzere bir araya gelmelerini savunuyordu; bu onun yıllardan beri benimsediği bir görüştü.[22]

Kısa bir süre sonra nükleer enerji sanayi tam da bu amaçla Nükleer Enerji Operasyonları enstitüsünü kurdu. Böylece şirketler birbirlerini yakından izleyip kolladılar ve enstitü kendi sanayisinin çok sıkı bir bekçisi oldu. Bütün firmalar ABD'de nükleer enerjinin varlığının bıçak sırtında olduğunu ve hepsinin aynı gemide bulunduğunu anlamıştı. Endüstri yeni bir kazayı daha kaldıramazdı. Rickover standartlarına göre çalışmak zorundaydılar.

Three Mile Adası olayı büyük nükleer kervanın sert bir fren yapmasına neden olmuştu. ABD'deki 100'ü aşkın reaktör siparişi iptal edildi. Amerika'da devreye giren son nükleer santral 1976'da sipariş edilmişti.

Sonraki birkaç yıl ABD enerji sektörü için epey ıstıraplı geçti. Birkaç firma iflas etti. Bir kısmı iflasın eşiğine kadar geldi. Neredeyse yüzde 90'ı tamamlanmış tesislerde bile inşaat çalışmaları durduruldu. Long Island'daki Shoreham tesisinin inşaatı tamamen bitmiş ve alt düzey testleri sonuçlandırılmıştı. Ama yerel halkın muhalefeti sonucu az miktarda enerji ürettikten sonra bir daha açılmamak üzere kapatıldı. Sonuç olarak 6 milyar dolar değerindeki tesis bir dolar gibi muazzam (!) bir tutara Long Island Enerji Müdürlüğüne satıldı.

ABD'de şu anda 100'ün üzerinde nükleer enerji reaktörü faaliyet halindedir; gerçi bunların çoğu beklenenden çok daha pahalıya mal olmuş ve inşaat süreleri planlanan takvimi kat kat aşmıştır. Bunlar ülkenin enerji arzı ana yükünün bir parçası haline geldiler. Oysa hiçbir zaman tam kapasiteye yaklaşamadılar bile. İyileştirme operasyonları sanayide önceliği ele geçirdi. Bunun için en bilinen yetenek havuzundan destek alın-

dı—Amiral Rickover'ın nükleer donanmasının emektarları. Emekli deniz subaylarının görevi, var olan nükleer enerji tesisleri filosunun Rickover standartlarına uygun olarak daha iyi çalışmasını sağlamaktı.

Ama yine de nükleer enerji endüstrisi övgüye değer bir hızla gelişmiş ve çok büyümüştü. Tasarım ve inşa programı topu topu 1960'ların başında başlamıştı. Nükleer enerji yirmi yılı biraz aşkın bir süre içinde ABD'nin elektriğinin yüzde 20'sini sağlama noktasına geldi ve yaşanan kesintilere rağmen bu düzeyi korudu.

FRANSA'DAKİ DÖNÜŞÜM

Diğer ülkelerde de nükleer enerjinin gelişmesinin önüne taş kondu. Avrupa'da nükleer enerji karşıtlığı Three Mile Adası kazasından önce ortaya çıkmıştı. Avusturya Viyana'ya 30 kilometre uzaklıktaki Zwentendorf'ta bir nükleer enerji tesisinin inşasını tamamladı, ama hiç çalıştıramadı; işletme o günden beri kullanılmadan duruyor. Pek çok başka ülkede de siyasi güç dengeleri ve kararsızlık tutkulu programların hızını kesiyor.

En kararlı şekilde ilerleyen ülke Fransa oldu. 1973 petrol ambargosundan hemen sonra hükümetin enerji alanındaki üst düzey yetkilisi Jean Blancard cumhurbaşkanı Georges Pompidou'ya Fransa'nın kesinlikle petrolden uzaklaşması gerektiğini söyledi—özellikle elektrik üretiminde. Ülkenin elektrik arzı, akışı her an kesilebilecek olan petrole dayanmamalıydı: "Önümüzdeki dönem hayli farklı olacak—kriz değil, dönüşüm dönemi." Fransa'nın Ortadoğu'dan gelecek kararlara "bağımlı" kalması "hiç mantıklı değil. Bir çeşitlendirme politikası izlemeliyiz." Pompidou Blancard'ın tezini yürekten benimsedi. İleri derecede kanser hastası olan cumhurbaşkanı tedavinin sersemletici etkisi altında bulunmasına karşın, üst düzey danışmanlarını toplayarak, Fransa'nın elektriğini petrole bağımlılıktan kurtarma ve ülkenin enerji konumunu yeniden özerkliğe kavuşturma yolunun nükleer enerji olduğunu doğruladı. İlaveten kömüre geri dönülerek ve enerji verimliliğine daha fazla vurgu yapılarak, Fransa'nın enerji arzının temeli gittikçe daha büyük ölçüde petrol yerine nükleer enerjiye dayandırılacaktı.

Nükleer program anında ülke çapında kararlı bir muhalefetle karşılaşınca hükümet neye uğradığını şaşırdı. Dört yüz bilim adamı hükümetten, yeni tesisler açma planlarını güvenlikle ilgili tüm sorular yanıtlanıncaya kadar ertelemesini talep etti.[23]

Ülkeyi saran protestolara ve büyük gösterilere karşın Fransa'nın merkezi siyasi sistemi Fransız yönetiminin üst katlarındaki saygın mühendislik kültürünün de desteğiyle sözüne sadık kaldı. 1981 seçimlerinde sosyalist François Mitterrand'ın cumhurbaşkanı seçilmesi bile nükleer enerjiye bağlılıkta tavize yol açmadı. Nükleer enerjiyi iş alanları ve enerji güvenliği açısından destekleyici bulan işçi sendikaları ile koalisyonda yer alan komünistler zaten dünden razıydı. Tüm enerji endüstrisinin devlet kuruluşu Électricité de France tarafından işletiliyor olmasının da faydası büyüktü. Fransa Enerji Düzenleme Kurulu başkanı Philippe de Ladoucette'a göre "insanlar EDF'ye güven duyuyordu. Onu Fransa'nın son kalesi olarak görüyordu." Fransa on yıllar boyunca düzinelerle reaktör inşa etmeyi sürdürdü. Bu kesintisiz bağlılığın çarpıcı sonuçlarından biri, Fransa'nın küresel nükleer enerji sanayinin öncüleri arasına girmesi oldu.[24]

"KARA SAPLAR"

Nükleer enerjide durmadan yoluna devam eden diğer bir ülke de Sovyetler Birliği'ydi. Sovyetler Birliği'nde ilk standart sivil reaktörler 1963-64 yıllarında hizmete girdi. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde ülkede faaliyet halindeki reaktörlerin sayısı 25'ti.

Sovyetler'in sivil reaktörlerinden biri tip olarak Westinghouse'un basınçlı hafif su reaktörüne o kadar benziyordu ki, "Eastinghouse" adı verildi. Diğer bir tasarım da prototipi bilim kenti Obninsk'teki ilk küçük reaktör olan RBMK'ydi. RBMK silahlar için nükleer yakıt imal etmek amacıyla geliştirilen bir reaktörü baz alıyordu. Sivil nükleer enerjiye uyarlama aşamasında bazı Sovyet bilimcileri bunun güvenli olmadığı uyarısında bulunarak, sivil nükleer enerji amaçlı kullanılmasına şiddetle itiraz etmişlerdi. Ancak siyasi yetkililer bilim adamlarını dikkate

almadılar. İmalat bu şekilde çok daha ucuza mal oluyordu; sonunda bu tür reaktörler Sovyet nükleer enerjisinin ana direği haline geldi.

O zamanlar bir Sovyet cumhuriyeti olan Ukrayna'nın başkenti Kiev'in 100 kilometre kuzeyindeki küçük Pripyat köyünde bu RBMK reaktörlerinden biri inşa edildi. Ama reaktör daha çok Ukrayna dilinde bölgede yaygın olarak bulunan uzun çim türü "kara saplar" anlamına gelen Çernobil kasabasının adıyla tanındı.

26 Nisan 1986 sabahının erken saatlerinde operatörler ironik bir şekilde, tesisin güvenliğini artırmayı amaçlayan kötü tasarlanmış bir denemeyi gerçekleştiriyordu. Bir dizi hata sonucu sürecin kontrolü ellerinden çıktı. İlk iki patlamayla reaktörün tepesi havaya uçtuktan sonra yangın başladı. Bu reaktörlerde Batıda bir felaketi önlemek amacıyla standart hale getirilmiş koruyucu kazanlar yoktu. Radyoaktif bulutlar serbest kaldı ve rüzgârın etkisiyle Avrupa anakarasına dağıldı. İlk izlenimlere göre, İsveç'te sensörlerin radyoaktif göstergelerindeki yükselme ciddi bir terslik olduğunu ortaya koyuyordu. Söylenti hızla yayıldıktan sonra Sovyetler Birliği'ne döndü. Kiev tren istasyonuna hücum eden dehşete kapılmış binlerce insan trenlere tıkış tıkış doluşarak bölgeden bir an önce uzaklaşmak için birbirini çiğnemeye başladı. Korku ve panik tüm Sovyetler'i sardı. Hiçbir haber ya da bilginin gelmeyişi söylentileri gitgide daha sarsıcı boyutlara çıkardı.

Ancak kazanın üzerinden iki haftayı aşkın bir süre geçtikten sonra Sovyet yönetimi ve medya ciddi bir olay meydana geldiğini yalanladı—her şey Batı basınının uydurmasıydı. Üst düzey bir Sovyet enerji yetkilisi Moskova'da Batılılarla görüşürken, yumruğunu masaya vurarak, nükleer kaza olayının tamamen Batılı gazetelerin bir düzmecesi olduğunda ısrar etti.

Ardından 14 Mayıs 1986'da Sovyet lideri Mihail Gorbaçov televizyona çıkarak, Sovyet liderlerinde hiç rastlanmayan serinkanlı ve ağırbaşlı bir ifadeyle olayın gerçek yüzünü açıkladı. Gorbaçov bir yandan Batı medyasının olay çevresinde kopardığı sansasyonun etkisini dağıtmaya çalışırken, kendi sözleriyle "kontrolsüz nükleer enerjinin sinsi gücünün" yeni fark edilen kötülüklerinden söz etti.[25]

Olay tarihsel bir dönüm noktası oldu. Sovyetler Birliği'nde bu kaza—benimsenmiş dogma gereğince asla böyle bir şey olamazdı—komünist

sisteme olan güvenin ve onu bir arada tutan mitlerin yıkılmasına katkı yapan büyük bir siyasi ve sosyal şoktu.

İSTİSNALAR

Çernobil'in Batı Avrupa enerji sektörü üzerindeki etkisi muazzam oldu; nükleer enerji karşıtlığını alevlendirdi ve pekiştirdi. İtalya yeni nükleer tesis inşa edilmemesine ve mevcut kapasitenin daraltılmasına karar verdi. İsveç ve Almanya yeni nükleer enerjiye yasak koydu ve aşamalı olarak azaltma kararı aldı. Britanya Atom Enerjisi Komisyonunun bütün işi artık tesisleri kullanımdan çıkarmayı planlamak oldu. Three Mile Adasının ABD'de yaptığını Çernobil Avrupa'da yaptı: Yeni nükleer enerji geliştirme çalışmaları kesildi.

Avrupa'da programını sürdüren bir Fransa kaldı. Philippe de Ladoucette "Büyük kazalara karşın, Fransa nükleer enerjiye bağlılığını hiçbir zaman gözden geçirmeye kalkmadı" dedi. "Birinci Dünya Savaşı sonrasından başlayarak enerjide bağımsızlık ülkenin değişmez ilkesi oldu." Bunda çok sayıda politika oluşturucu kişinin teknokrat mühendislik geçmişinden gelmesinin de payı vardır.[26]

Böyle sağlam bir politik dayanak bulan nükleer enerji, Fransa'nın enerji arzının vazgeçilmez ana kaynağı haline geldi. 58 reaktör ülkenin elektrik enerjisinin yüzde 80'ini sağlıyor. Fransa aynı zamanda dünyadaki en büyük elektrik ihracatçısı: Komşularına elektrik satışı Fransa'nın ihraç ürünleri arasında dördüncü sırada bulunuyor.

Japonya'da da nükleer enerji tesisi üretimi devam etti; Çernobil kazasını izleyen on yıl içinde bir düzineden fazla yeni tesis kuruldu. Ancak nükleer enerji konusundaki Japon kültürel mirası daha karmaşıktı. Dünyada nükleer saldırıya uğrayan tek ülke oydu, bu yüzden nükleer enerjisi yanlısı bir politika, karşısında seçmenlerden ve siyasetçilerden gelen güçlü bir duygusal tepki bulabilirdi. Ne ki Japonya'nın savaş sonrası ekonomik mucizesini yıkmakla tehdit eden 1970'lerdeki petrol şoku son derece güçlü bir travma etkisi yaratmıştı. Gerçekten de siyasi iradenin desteğini arkasında gördüğü sürece, nükleer program gücünü korudu.

Japonya'nın üst düzey enerji yetkilisi Masahisa Naitoh şöyle diyordu: "ABD'den de Birleşik Krallık'tan da farklı olarak, Japonya fosil yakıt

gereksiniminin hemen hemen tamamı için ithalata bel bağlamak zorundaydı." Dolayısıyla Japonya nükleer enerjiyi "uygun ve istikrarlı bir elektrik kaynağı ve Japon enerji güvenliği için bir zorunluluk" olarak görüyordu. Bundan ötürü Japonya nükleer planı bırakmak yerine güvenlik düzenlemelerini sağlamlaştırarak yoluna devam etti. Muhalefet önemli ölçüde "nötralize edildi". 2011 başında 54 nükleer reaktör toplam ülke enerjisinin yüzde 30'unu sağlıyordu; resmi hedef 2030 yılına kadar bu oranı yüzde 50'ye çıkarmaktı.[27] Japonya'nın nükleer enerjiye bağlılığı değişmez ve sarsılmaz görünüyordu.

Ne var ki, Japonya da, Fransa'yla birlikte, büyük bir istisnaydı.

GELECEĞİN YAKITI HANGİSİ?

ABD'de nükleer gelişmenin kesilmesi önemli bir soruyu gündeme getirdi: Gelecekte elektrik enerjisinin yakıtı uranyum olmayacağına göre, hangisi olacaktı? 1970'lerdeki petrol krizlerinden ötürü, petrol elektrik enerjisi sektöründen çoktan beri dışlanmaktaydı. Öyleyse en uygun yanıt, doğal gazdı. Ne ki Kongre, 1970'li yıllarda doğal gaz fiyatlarındaki sert yükselişten ve bir kıtlık söz konusu olduğu kanısından ötürü, 1978 yılında yeni enerji tesislerinde doğal gaz kullanılmasını yasakladı. Doğal gazın enerji tesislerinde yakıt olarak kullanılamayacak kadar değerli olduğu, bu yüzden daha üstün bir amaçla, evlerde ısınma amaçlı kullanılması gerektiği söyleniyordu. Nükleer enerji "ölçüye vurulamayacak kadar ucuz" olmanın çok uzağındaydı ve şimdi de fiili bir yasaklamaya maruz kalmaktaydı.

Bu durumda geriye tek bir kaynak kalıyordu: çoğunlukla yine yaratılan yeni kapasitenin temel direği olan kömür. Yerliydi, boldu ve hem güvenli hem de güvenilirdi. Peki ama nereye kadar? Yeni kapasite maliyetleri ABD enerji sektörünün temelini oluşturan yasal uzlaşmada (pazarlıkta) ve bir kez daha yakıt kararlarında değişikliklere yol açacaktı. Bunun en şiddetli etkisi Kaliforniya'da görülecekti.

19

PAZARLIĞI BOZMAK

Bu, o güne kadar Kaliforniya valilik seçimlerinde görülen en büyük zaferdi: 1,5 milyona yakın oy farkı, 1998 seçimlerinde Demokrat Gray Davis'in Cumhuriyetçi rakibini yenerken attığı ezici farkı gösteriyordu. Kaliforniya'nın öneminden ötürü bu zafer ondan geleceğin olası devlet başkanı diye söz edilmesine yol açtı. Davis meslekten siyasetçi bir Sacramentolu'ydu. 1970'lerde vali Jerry Brown'ın personel müdürlüğünü yaptıktan sonra, siyaset merdivenlerini ağır ağır tırmanmaya başlamıştı. Kaliforniya'nın siyasi yaşamında Davis'in o kadar eski ve köklü bir yeri vardı ki, vali seçilmesi sonrasında bir yardımcısı Davis'in personel müdürlüğü yaptığı günden vali olduğu güne kadar "4,5 metrelik yolu 23 yılda" yürüdüğünü söyleyerek espri yapmıştı.[1]

Görevdeki ilk 100 gününü tamamladığında patronu Jerry Brown'ın aynı süre içinde olduğundan, hatta Kaliforniya'nın en ünlü eski valilerinden Ronald Reagan'dan bile daha popülerdi. Davis'in vali olurken bir planı vardı: radikal hiçbir şey yapmamak. Kesinlikle işe yarar bir yaklaşımdı bu. Eyaletin ekonomisi derin bir resesyonun ardından canlanıyordu.

Ama onunla birlikte elektrik talebi de yükseliyordu. Bu yükselişin etkileri ilk başlarda pek az hissedilse de, kısa bir süre sonra yalnız Kaliforniya'yı değil, tüm ABD'yi ve dünyanın diğer kesimlerini de etkisi altına alacaktı. Aynı zamanda elektrik enerjisinin temel gerçeklerini çarpıcı biçimde dramatize edecekti.

1990'larda ABD'de elektrik enerjisi sektörünün temelini oluşturan yasal uzlaşmanın tarihi yarım yüzyıla ulaştı. İlk Samuel Insull'un önerdiği modele göre elektrik enerjisi fiyatları piyasalar tarafından değil, bir eyalet kamu hizmetleri komisyonu (PUC) tarafından belirleniyordu. Bunu yaparken, hizmet kuruluşlarına belirlenen tarifeye göre hizmet maliyetlerini—yani tesis, yakıt ve operasyonlarla birlikte, izin verilen kâr miktarını içeren her şeyin maliyetini—tüketiciye yansıtma olanağı veriliyordu. PUC bu maliyetlerin fiyat bazında—konut, ticari ve sanayi için elektrik fiyatları olarak—farklı tüketici sınıfları arasında nasıl paylaştırılacağına karar veriyordu.

Uzlaşmanın bir tarafı olarak hizmet şirketlerinden beklenen güvenilir hizmet, her yerde bulunabilmesi ve makul bir fiyattı. Işıkların devamlı yanmasını sağlamak onların sorumluluğundaydı. Bir fırtına enerji hatlarını yıktığı ya da tipi nedeniyle sistem çöktüğü zaman hat bakım görevlileri hızla araçlarına atlayıp enerjiyi geri getirmek zorundaydılar. Bütün bunlar doğal tekel konseptinin gerekleriydi. Bu uzlaşmanın içinde rekabete kesinlikle yer yoktu.

TARİFE ŞOKU

Değişim kapıdaydı. ABD'de elektrik fiyatları yıllardır ciddi bir düşüş sergiliyordu; 1934'ten 1970'e kadar yüzde 86 gibi inanılmaz bir oranda düşmüştü. Bu, yüksek hacmin getirdiği ölçek, teknoloji ve düşük maliyetin kanıtıydı. Ancak 1970 ila 80'lerde fiyatlar birden tersine döndü: Yeni enerji tesisleri—nükleer ya da kömür—pahalıya, kimi zaman çok pahalıya mal oluyordu. 1978 Kamu Hizmetleri Düzenleme Politikaları Yasası (PURPA) da fiyatların yükselmesine katkı yapmıştı. Bu yasa söz konusu firmaları "kaçınılan" yüksek bedellerle küçük yenilenebilir enerji—çoğunlukla rüzgâr ve küçük su enerjisi tesisleri—üreticilerinden enerji almaya zorluyordu.

Kaçınılan bedeller çok ilginç bir kavram: Aynı miktarda enerji, petrol ya da gazla çalışan bir tesisten elde edilseydi, tahminen neye mal olurdu? Bu fiili bir fiyat değil, ilerideki bir tarihte gerçekleşeceği öngörülen bir fiyattı. Bu kaçınılan maliyet mümkün olabilecek en yüksek düzeyde

tahmin edilen bir petrol fiyatı rakamına çıpalanmıştı. 1980'lerde petrol ve gaz fiyatları düşünce PURPA'nın kaçınılan maliyete göre hesaplanan fiyatları gerçek pazar maliyetlerinin çok üzerinde kaldı. Bütün bunlar ülkenin çeşitli kesimlerindeki tüketicilerin bir "tarife şoku"—yeni nükleer ve kömür tesislerinin maliyetleri ile PURPA makinelerinin rakamlarının aylık faturalara yansımasıyla, elektrik fiyatlarında aşırı bir şişme—yaşamasını getirdi.

Konut elektriği kullanıcıları faturalarından şikâyetçiydiler, ama elektrik harcamalarında biraz daha dikkatli davranmanın dışında yapabilecekleri bir şey yoktu. Yüklü miktarda elektrik kullanan sanayiciler ise fiyat şokunun etkisini bilançolarında gördüler ve elektrik bedelinin daha düşük olduğu eyaletlerin firmaları karşısında rekabet güçlerini yitirdiler. Enerji fiyatlarını aşağıya çekmek için bir şeyler yapmak zorundaydılar. Buldukları çözüm, yerel kuruluştan pahalıya almak yerine, başka birinden daha ucuza enerji satın alma olanağı verecek olan "düzenlemeleri kaldırma" veya "yeniden yapılanma" gibi çeşitli isimlerle anılan yaklaşımdı. Bu, elektrik fiyatlarının PUC tarafından değil, piyasalar tarafından belirlenmesi yönünde—yani o güne kadar doğal tekel olarak görülen sektörün rekabete açılması—tarihsel bir değişime doğru gidiş demekti. Ancak elektrik enerjisi alanındaki düzenlemeyi doğru bir şekilde kaldırmanın hiç de o kadar kolay olmadığı görülecekti. Rekabet halindeki piyasaların bile tam anlamıyla özgür olduğunu söyleyemeyiz. Onlar da can alıcı bir biçimde faaliyet kurallarına bağımlıdırlar.

Elektrik enerjisinde kullanılan yakıt karmasındaki değişiklik düzenlemelerin kaldırılmasını daha da kaçınılmaz kılıyordu. Yeni nükleer tesislerin devreye girmesiyle enerji üretimi içindeki payı artıyordu; ulusal düzeyde yüzde 20 arz oranına oturdu. Ama asıl büyük artış kömürde gözleniyordu. 1970'lerin ortalarında doğal gaz kıtlığının ardından gelen on beş yılda elektrik üretmekte kullanılan kömür tüketimi hemen hemen iki katına çıktı ve ABD'deki elektrik üretiminin yüzde 55'ine ulaştı. Kömürün en büyük avantajı bol miktarda bulunması ve yerli bir yakıt olmasıydı.

Ama artık doğal gaz da boldu, üstelik o da yerli üretimdi. Düzenlemeden arındırılmış enerji sektörüne oldukça uygun bir yakıttı. Gaz balonu, düzenleme kapsamından çıkarılmasının ardından uzun süre devam eden doğal gaz fazlası fiyatını ucuzlatmıştı. Ekonomide meydana gelen değiş-

şiklikler sonucu artık enerji üretiminde doğal gazın kullanılmasına getirilen yasağın bir mantığı kalmadığı açıktı; bunun üzerine kaldırıldı. Aynı zamanda—"yadsınan ısıyla" çalışan buhar türbinleriyle birlikte jetler için tasarlanmış motorları temel alan—oldukça verimli kombine çevrim gaz türbinlerinin yeni bir nesli piyasaya girdi. Gaz tesisleri kömür ve nükleer enerji tesisi kurmaktan çok daha ucuza mal oluyordu, daha çabuk tamamlanıyordu ve kömürden daha temiz bir yakıttı.

Dolayısıyla gazla çalışan yeni bir enerji santrali 1970'lerde inşa edilen bir nükleer enerji tesisinden ya da 1980'lerde kurulan bir kömür tesisinden daha ucuza mal oluyordu. Fakat mevcut yasal sistem alıcılara yeni daha ucuz enerjiden yararlanma olanağı vermiyordu. En azından şimdilik.

PİYASAYA DOĞRU

O tarihte hükümetle piyasanın rolü üzerindeki düşünceler, dünyanın her tarafında belirleyici bir değişim geçirmekteydi. Piyasalara duyulan güvenin artması düzenlemeleri kaldırma ve özelleştirme yönünde bir hareketi teşvik ediyordu. ABD'de 1970'li yıllarda finans hizmetleri düzenlemelerden arındırıldıktan sonra, isteyen borsacı müşterilere daha düşük rakam teklif edebildi. Senatör Edward Kennedy, Senato yetkilisi (sonradan Yüksek Mahkeme hâkimi) Stephen Breyer ve düzenleme uzmanı iktisatçı Alfred Kahn'ın çabalarıyla havayolu sektörü de düzenlemelerden arındırıldı. Sonuçta federal hükümet uçak biletlerinin fiyatlarından uçuş sırasında yolculara verilecek sandviçlerin boyutlarına kadar her şeyi düzenleme altına almayı bıraktı. Ve daha önce gördüğümüz gibi, petrol ve doğal gaz üzerindeki fiyat denetiminden de yine 1980'lerde vazgeçildi. Bu değişiklik kimi başka ülkelerde daha belirgin bir görünüm sunuyordu. Batı Avrupa'daki kamu kuruluşları özelleştirildi; Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa'da komünizm çöktü ve hem Çin hem Hindistan dünya ekonomisine açıldı.[2]

Ancak ABD'nin yönünü İngiltere'deki olaylar çizdi. Başbakan Margaret Thatcher'ın piyasa devrimini hayata geçirdiği özelleştirmeler arasında en büyüğü Merkezi Elektrik Üretim Kuruluydu (CEGB). İngiliz

enerji sanayi İkinci Dünya Savaşı sonrasında israfa yol açan parçalanmışlığa son vermek, sanayiyi modernleştirmek ve elektriğin faydalarına herkesin erişebilmesini sağlamak amacıyla millileştirilmişti. Bunları başardı da. "Maliyeti ne olursa olsun, ışık hep yanık kalmalı" kuralını şiar edinen mühendislik güdümlü bir örgüttü. En sakat yanı büyük zarar içinde oluşu ve sendikalarla arasının bir türlü düzelmemesiydi.

İngiliz sanayisi 1990'dan başlayarak özelleştirildi. Başbakan Thatcher şöyle diyordu: "Yarattığımız her yapının gerçek bir rekabet sergilemesi gerektiğinde defalarca ısrarcı oldum." Hükümet CEGB'nin üretim bölümünü üç özel firmaya böldü. Üretim şirketleri gerek aralarında, gerekse yeni bağımsız elektrik üreten firmalarla toptan piyasasına satış yapmak için rekabete girdiler. Piyasanın perakende ayağında ise, hükümet ülkenin belli bir bölgesindeki tüketicilere elektrik dağıtımı yapan "bölge kurullarını" bağımsız şirketlere dönüştürdü. Ardından bu kuruluşlar arasında giderek bir rekabet ortamı oluştu.[3]

İngiltere'nin yaklaşımı, pazar rekabetini elektrik enerjisine taşımanın küresel modeli oldu. ABD de içinde olmak üzere, ülkeler için göz alıcı ve çekici bir modeldi. Federal Enerji Düzenleme Komisyonu İngiltere'ye yaptığı bir araştırma gezisi sırasında bir zamanların yekpare devlet tekelinin arz ve talebe göre sürekli değişen fiyatlarla rekabet etmeye çalışan bir işletmeye dönüştürülmesinden son derece etkilendi. FERC Amerikan sanayini olabildiğince hızla rekabete açmaya karar verdi. FERC başkanı Elizabeth Moler'in sözleriyle, "Bizi yeniden yapılanma yönünde adım atmaya yüreklendiren kesin olarak, İngilizlerin yeniden yapılanma alanındaki erken başarılarının coşkusudur. ABD'deki doğal gaz yeniden yapılandırmasının başarı ile başarısızlıklarından ve İngilizlerin yaptıklarından çok şey öğrendik." ABD enerji sektörünün diğer temsilcileri de Britanya'yı ziyaret edip benzer sonuçlarla geri döndüler. Elektrik enerjisinin yeni geleceği bu yönde gibi görünüyordu.[4]

TÜCCAR ÜRETİCİLERİN PİYASAYA GİRİŞİ

ABD'de gerek federal gerekse eyaletler düzeyinde politika, düzenlemeden arındırma yönüne doğru dönmeye başlamıştı. En büyük değişiklik elektrik üretimi işine yeni rakiplerin girmesine ve elde ettikleri

enerjiyi dağıtım firmalarına ya da son kullanıcılara satmasına izin verilmesiydi. Ve elektrik değişken bir ürün olmadığından yeni girenler fiyat rekabeti yapmak zorundaydı. Buradaki asıl amaç rekabet yoluyla maliyetlerin aşağıya çekilmesiydi. Piyasaya yeni girenler süreç içinde Insull'un rekabetin "sağlıksız bir ekonomik düzenleyici" olduğu görüşünün yanlışlığını kanıtlayacaklardı.

1992 tarihli Federal Enerji Politikası Yasası özellikle bu yeni firmalara federal yasalarla düzenlenmiş olan eyaletler arası iletim hatlarına elektrik satma izin veriyordu. Kabloları ve dağıtım sistemleri bulunmadığı için, bunlara sahip olan kuruluşlara satış yapan bu firmalara "tüccar üreticiler" deniyordu. Bu tüccarlar ya bağımsız şirketti ya ülkenin başka bir bölgesindeki bir kamu hizmeti firmasının koluydu. Ya yeni enerji tesisleri kuruyorlar ya da var olan firmalardan satın alıyorlardı. Bu tüccarlar adım adım elektronik piyasasına da yöneliyordu. Federal Enerji Düzenleme Komisyonu 1992 Enerji Politikası Yasasının rekabet yaratma amacını hayata geçirmek için "aktarma" (*wheeling*) uygulamasını getirdi. Bu sayede ülkenin belli bir bölgesinde faaliyet gösteren firmalar başka bir bölgedeki daha ucuz bir üreticiyle anlaşıp ABD'yi boydan boya kaplayan kablolar üzerinden daha ucuz enerji aktarımı —yani nakli—yapabilecekti.

Gerek tüccar üreticiler gerekse geleneksel enerji şirketleri yeni enerji santrallerini ucuz doğal gazla çalıştırmaları halinde rekabet güçlerinin artacağını gördüler. Bu, ülke çapında çılgınca bir "gaza akın" başlattı. Sadece altı yıl içinde 1998 ile 2004 arasında ABD'nin mevcutlarına muazzam—Edison'un 1882'deki Prince Street istasyonundan bu yana inşa edilen toplam kapasitenin dörtte birine eş—bir elektrik üretim kapasitesi daha eklendi. Bu kapasitenin yüzde 90'ı doğal gaz yakıtlıydı. O günlerde pek farkına varılmasa da, gaza akın yüzünden ucuz doğal gaz fiyatına fazlaca bel bağlanmıştı. Sonuçta gerekenden çok daha fazla bir üretim kapasitesi ortaya çıktı.

Buna karşın 1990'ların sonunda ucuz gaz dönemi sona ermeye başladı. Fiyatlar bir kez daha sert bir yükselişe geçti. Ucuz doğal gaza aşırı bel bağlamanın sonu pahalıya patladı. Bu durumdaki bağımsız tüccar üreticilerin çoğu kötü yakalandılar. Umutlarını gaza bağlayanlar arasında en kötü ya da en feci şekilde etkilenenler Kaliforniya'daydı.

KALİFORNİYA'NIN TUHAF YENİDEN YAPILANIŞI

2000 yılında Kaliforniya'yı saran enerji krizi eyaleti kargaşaya sürükledi, muazzam bir ekonomik ve siyasi fırtına kopardı ve ülkenin tüm elektrik enerji sistemini sarstı. Altın Eyaleti saran bu çöküş ve ekonomik kargaşa ayakta durmaya çalışan bir gelişmekte olan ülkede beklenebilirdi, ama Disneyland'e ev sahipliği yapan ve teknoloji ve inovasyonun canlı simgesi Silikon Vadisinin doğum yeri olan bir eyalette beklenecek bir durum değildi. Kaldı ki, Kaliforniya eğer bağımsız bir ülke olsaydı, dünyanın yedinci büyük ekonomisi olurdu.

Kaliforniya'da patlak veren olaylar bir düzenleme sistemini yanlış tasarlamanın tehlikelerini net bir şekilde gözler önüne serdi. Aynı zamanda kısa erimli politikaların sağlıklı bir politikanın gereklerini nasıl hasıraltı edebileceğini gösteren bir örnek oluşturdu.

Halk arasında bilindiği kadarıyla krizi çıkaran ve yönlendirenler, en haini Houston merkezli doğal gaz ve enerji şirketi Enron olmak üzere, eyalet dışından kötü niyetli, düzenbaz enerji tüccarlarıydı. Onun ve diğer şirketlerin aracıları bir dizi karmaşık strateji uyarınca önce krizi yaratmak, sonra da ondan yararlanmakla suçlandılar. Kimisi tamamen göstere göstere ve yasal olmayan yollardan sistemi istismar etti ve kusurlu yanlarını ortaya çıkardı. Ancak bütün bunlar krizin temel nedenini yakalamaktan uzaktı. Çünkü artık sistem çökmüş durumdaydı.

Kaliforniya krizi üç temel etmenden kaynaklanmıştır: Birincisi, krizden sakınmayı ya da en azından hafifletmeyi sağlayabilecek olan, normal enerji piyasası istikrarlaştırıcılarını açıkça reddeden, böylelikle aksine yeni sisteme istikrarsızlık aşılayan kısmi düzenlemeden arındırma modelinin işlevsiz kalması. İkincisi arz ve talepteki keskin tersine dönüş. Üçüncüsü elektrik enerjisindeki artışın yararlarına kucak açarken, maliyetlerdeki artıştan uzak durmak isteyen siyasi kültür.

Aslında Kaliforniya düzenlemeden arındırmayı ya da 1994 yılındaki yaygın adıyla yeniden yapılanmayı yürürlüğe koyarken, olması beklenen bu değildi. Bu arada eyalet ekonomik bakımdan kötü bir yörüngeye girmişti. İşsizlik yüzde 10'a dayanmış, gayrimenkul piyasası patlamış ve eyaletten kaçanların sayısı gelenlerin sayısını geçmişti. Soğuk Savaş sonrasında eyaletin başlıca sanayi dallarından biri olan savunma

harcamaları kısılmıştı ve başkent Sacramento'nun bütçe açığı büyüyordu. Eyaletteki ekonomik durgunluğun suçu bir ölçüde yüksek elektrik fiyatlarına bulunuyordu. İmalat firmaları kısmen enerji maliyetlerinin yüksekliğinden ötürü, Kaliforniya'yı terk ediyorlardı; böylece iş olanakları da azalıyordu. Bu sırada elektrikteki talep artışı pek kimsenin ilgisini çekmiyordu. Zaten 1993'te talep hiç artmamıştı.

Rekabetin enerji fiyatlarını aşağıya çekerek eyaletin şansını geri döndüreceği varsayılıyordu. Kaliforniya'nın düzenlemeden arındırma markası, aralarında enerji piyasasının çalışmasını kavrama açısından bir hayli fark olsa da paydaş demokrasisini de içeren büyük ödünler ve karmaşık pazarlıklar sonunda yaratılabilmişti. Bu büyük ödün siyasi açıdan çok başarılı bir sonuç verdi; düzenlemeyi kaldırma yasa önerisi 1996 yılında eyalet meclisinden tek bir karşı oy çıkmadan geçti ve Cumhuriyetçi vali Pete Wilson tarafından imzalanarak yasalaştı.[5]

Kaliforniya'nın yeniden yapılanmasında tüketici avukatlarına düşük fiyatlar verildi; kullanıcı sanayiciler ise daha ucuza enerji alabileceklerdi. Ancak piyasa düzenlemeden arındırılınca, geleneksel enerji şirketleri PURPA enerji sözleşmelerinin eski maliyetleri ve yeni tesislerin aşırı maliyetlerinin baskısı altında kaldılar. Kaliforniya kıyısındaki Diablo Canyon nükleer tesisi düzenleme batağına saplanmış ve sonunda maliyeti 11,5 milyar dolara çıkmıştı. Bu maliyet rakamıyla rekabet edebilmesi olanaksızdı. Yasalar yatırımcıların mülkiyetindeki işletmelere nefes alma olanağı—"ezici maliyetler" denen yükten sıyrılmak için çeşitli yollar—sunuyordu. Bunlar yeniden yapılanmayı da içeriyordu. Sektöre yeni giren tüccar üreticiler için iki büyük ödül konmuştu. Biri büyük Kaliforniya pazarına enerji satma olanağı; diğeri ise devletin enerji şirketlerini satmaya kuvvetle "yüreklendirdiği" enerji tesislerini satın alma fırsatı. Sonradan Kaliforniya şebeke işletmesi başkanı olan Mason Willrich'in belirttiğine göre: "Her büyük grup en çok neyi istiyorsa, aldı. Ama noktaları birleştiren olmadı."

Bu yeniden yapılanma siyasi destek bakımından olağanüstü bir oluşumdu. Tüm Kaliforniya kongre delegasyonu Federal Enerji Düzenleme Komisyonunu federal otoritesini kullanarak plana müdahale etmemeye çağıran bir mektubun altına imza attı. Siyasi güç dengesi öyle incelikle tutturulmuştu ki, en ufak bir değişiklik tüm yapıyı yerle bir edebilirdi.

Amaç elektrik enerjisi alanındaki geleneksel doğal tekeli kırmaktı. Bu yeni sistem iktisatçı Paul Joskow'un deyişiyle, "şimdiye kadar yeryüzünde yaratılmış en karmaşık ve hiç gerçek bir dünya deneyimi yaşamamış olan bir toptan piyasa kurumları kümesiydi." Düzenlemeden arındırılmış bir piyasayla düzenlemeye tabi bir piyasayı baş başa bırakıyordu. Kimileri bunu, anlaşarak tasarlanmış bir köprüyle kıyaslıyordu. Bu köprünün ileride çökmesi enerji piyasalarının zor yoldan öğrendiği derslerin bir göstergesi olacaktı.[6]

DEMİR PERDE

Enerji tesislerini çalıştıran üreticilerin, tüketicilere dağıtım yapan hizmet kuruluşlarına enerji sattığı pazarlarla birlikte, toptan pazarlar da düzenlemelerden arındırıldı. Bu piyasada fiyatlar arz ve talebe göre hareket edecekti. Fakat geleneksel perakende pazarları; enerji firmalarıyla müşterileri (ev sahipleri, fabrikalar, ofisler ve diğerleri) arasında kalanlar düzenleme kapsamından çıkarılmadı. Yani bu tüketiciler fiyat artışları karşısında—ayrı tutularak—korunacaktı. Ne de olsa valilerin ve eyaletin yasa koyucularının oyları onlardan geliyordu.

Sonuçta toptan ve perakende pazarlar arasına bir iktisadi demir perde çekilmiş oldu. Bunun nihai sonuçları çok yıkıcı olabilirdi. Arz ve talepteki değişiklikleri yansıtan toptan pazarlarındaki değişiklikler artık perakende pazarlar, yani tüketiciler için fiyat artışı işareti anlamına gelmeyecekti. Dolayısıyla tüketicilere fiyat artışı karşısında normal bir tepki vererek gerekli ayarlamaları yapmaya (daha tasarruflu bir klima alma, duvarlara daha etkili bir yalıtım yapma gibi) teşvik edecek bir uyarı işareti ulaşmayacaktı. Mesajı alamayacaklardı, çünkü kendilerine iletilmeyecekti.

Toptancılık sisteminin rekabete dayalı bir pazar gibi işleyebilmesi için eyaletin enerji kuruluşlarına eyalet içinde sahip oldukları enerji tesislerini kayda değer ölçüde budayarak, bunları işletecek ve ürettikleri elektriği açık pazarda satacak başka şirketlere satma talimatı verildi. Eskiden dikey bütünleşmiş türdeki—Insull'un bulduğu, geleneksel olarak üretim, iletim ve dağıtım süreçlerini tek bir şirketin bünyesinde toplayan—enerji kuruluşu böylece eriyip gidiyordu. Bu yeni tüccar

üreticiler eyalet dışından gelme şirketlerdi, bir kısmı da düzenlemelerin kaldırıldığı dönemde kurulmuştu.

Düzenlemeden arındırma sürecinin diğer kilit unsurları işleri daha da ağırlaştıracak nitelikte. Bunlardan birincisi, kapasite kaygısı taşımayan bir şemaya sahip olması. Elektrik diğer metalardan farklı bir üründür. Petrol tanklarda depolanabilir; tahıl silolarda, doğal gaz yer altındaki haznelerde saklanabilir. Fakat elektrik anlık bir maldır; bir an varken bir an sonra yoktur. Kesinlikle hiç stoksuz çalışılan bir iş dalıdır.

Dolayısıyla bir "rezerv payı" gereklidir. Rezervler istikrar sağlayıcı öğelerdir; örneğin, sıkıntı yaşamamak için gerektiğinde devreye sokulması istenecek—öngörülen en yüksek talep düzeyini aşan—üretim kapasitesi fazlasıdır. Böyle bir marjın varlığını korumak operasyonların temel kuralıdır; enerji sistemi bir bütün halinde, yalnız ortalama talebi değil, talepteki aşırılıkları da karşılamaya yeterli büyüklükte olmalı, kazalara ya da ekipman arızalarına karşı önlem olarak ek rezerv bulundurmalıdır. Elektriğinin bir kısmını su enerjisinden sağlayan Kaliforniya gibi bir eyalette, bir sıcak dalgasının ya da susuzluk yüzünden su enerjisinde meydana gelebilecek bir azalmanın etkisiyle oluşabilecek bir talep sıçramasına hazır olmak için yüzde 20 rezerv payı—yüzde 20 dolayında fazla kapasite—yeterlidir. Ne ki Kaliforniya'nın yeni sistemi düzenlemeden arındırmayı işler hale getirecek yeterli kapasite fazlasını teşvik edecek bir özendirici etmen içermiyordu. Kriz sırasında bir ara rezerv payı—korkunç derecede düşük bir düzeye—yüzde 1'e, yani yok denecek noktaya kadar düştü.

Kaliforniya, düzenlemeden arındırma uzlaşması kapsamında, enerji kuruluşlarına üretici şirketlerle uzun erimli elektrik tedarik sözleşmeleri imzalama izni vermedi. Bu tam anlamıyla esaslı bir hataydı. Kimisi bir iki ay süreli, kimisi ise birkaç yıllık karışık bir sözleşme portföyü bulundurmak standart—ve aslında akıllıca da—bir uygulamadır. Bu tür bir portföy kapasite daralması halinde pazar fiyatlarında gözlenebilecek büyük sıçramalara karşı bir tampon işlevi görecektir. Ancak Kaliforniya modeli fiyatların sonsuza kadar düşük kalacağını öngördüğünden, eyalet o an için spot fiyatlardan daha pahalıysa da, spot fiyatlar alevlendiğinde tüketiciler için bir sigorta poliçesi olacak uzun vadeli sözleşmelere izin vermiyordu.[7]

Eyaletin üç büyük enerji kuruluşundan Southern California Edison'un ana şirketinin CEO'su John Bryson şöyle diyordu: "Güvenilir bir enerji sisteminin can damarı olan enerji tesislerimizi satmak zorundaydık, buna karşılık uzun vadeli sözleşme yapmamız yasaklanmıştı. Enerji kuruluşları müşterilerine hizmet götürmekle yükümlüdürler, ama bizim için artık spot piyasa dışında herhangi bir yerden enerji temin etme olanağı kalmamıştı."

Kaliforniya'nın yeniden yapılanma süreci, toptan ve perakende pazarları arasındaki kopukluğu ve fiyat artışlarına karşı tampona izin vermemesiyle, ülkenin en yoğun nüfuslu eyaletinde yeni elektrik temini sistemine istemeden de olsa muazzam bir risk unsuru katmış oluyordu. 1997 tarihli bir raporda bu sistemin, "arz yetersizlikleri ve fazlalıkları gidip geldikçe, uzun süreli düşük fiyat dönemleriyle yüksek fiyat dönemlerinin birbirini izleyeceği bir doğrultuya götürebileceği" uyarısında bulunuluyordu. "Fiyatlardaki oynaklık rekabete yumuşak geçiş olanağı vermeyecektir." Ama dinleyen nerede!

Arz-talep dengesinde büyük çaplı değişiklikler meydana gelmediği ve fiyatlar yerinden oynamadığı sürece sistem gayet güzel işleyebilirdi; eğer Kaliforniya bir ekonomik çöküşe saplanıp kalsaydı, olacak buydu. Ama piyasalar o kadar hızlı değişiyor ki.

"Kaliforniya tarzı düzenlemeden arındırma" resmen 1998'de yürürlüğe girdi. O tarihten itibaren Kaliforniya ekonomisi iyileşmeye yüz tutmuştu, gayrimenkul piyasası belini doğrultuyordu ve Bay Area'da büyük bir patlamayı körükleyen internet almış başını gidiyordu. Bunların hepsi elektrik tüketimine yansıdı ve arz-talep dengesinde köklü bir kayma gözlendi. Altı yılda Kaliforniya ekonomisi yüzde 29 büyüdü; elektrik tüketimi ise yüzde 24 arttı. Ama kayda değer bir üretim artışı olmadı. 1997 sonrasında birtakım yetersiz eski planların rafa kaldırılmasıyla birlikte eyaletin kapasitesi fiilen azaldı.[8]

Kaliforniya, kesin olarak ABD'nin yeni bir projeye ev sahipliği yapması en zor olan eyaletidir; süreç zaman alıcı ve maliyetliydi, çevre değerlendirme süreci açık uçluydu ve çoğu zaman yerel topluluğun muhalefeti baskın çıkıyordu. Dolayısıyla Kaliforniya ek arz gereksinimi yüzünden öteki Batı eyaletleri ile British Columbia'ya yöneldi—onları kendi büyüyen ekonomisini besleyen bir tür devasa enerji çiftliğine dönüştürdü.

Eyalet dışından gelen enerji bol ve ucuz kalmaya devam ettiği sürece işler yolundaydı. Fakat Arizona gibi eyaletler hızlı büyüyor, haliyle ürettiklerinden fazla enerji tüketiyorlardı. Kuzeybatı ve British Columbia'da 1999 yılı hidroenerji açısından harika geçmişti: yumuşak bir kış, serin bir yaz ve bereketli yağmurlar. Bu, bol miktarda ucuz su enerjisi demekti.

"NE ÇILGINLIKTI AMA!"

Ama 2000 yılı çok farklı geçti. Kuzeybatı ile Kanada'da baş gösteren kuraklık su enerjisini bulunmaz kıldı. Bu sırada kısmen yazın çok sıcak gitmesi, kısmen de ekonomik büyüme nedeniyle Kaliforniya'da enerji talebi yükseliş halindeydi. Enerji üretimine daha fazla doğal gaz tahsis etmek gerekiyordu. Oysa doğal gaz arzında sıkışıklık baş göstermiş ve fiyatlar yukarı yönlü hareketlenmişti; tabii bu—doğal gazla üretilen—ek elektriğin fiyatının da sert biçimde yükselmesine yol açtı.[9]

Sıcak 2000 yazında eyaletin enerji şebekesini yöneten büronun elemanları ek enerji tedarik edebilmek için canla başla çalıştılar. Yöneticilerden birinin anlattığına göre, "Telefonla görüşmeye zaman yetiştiremiyorduk. Kapalıçarşıya dönmüştü ortalık. Ne çılgınlıktı ama!" Tam bu noktada eyalet fiziksel elektrik kıtlığının ilk sıkıntılarını fiilen yaşamaya başlar. Enerji kuruluşları diyor John Bryson, "her saat" enerji temin etmek zorundaydılar ve "bir sonraki saat fiyatın ne olacağı belli değildi". Üstelik yeni pazar öyle yapılanmış bir haldeydi ki, enerji kuruluşları bir saat sonrasına enerji bulup bulamayacakları konusunda herhangi bir fikre sahip değildi.

Pek çok işyerinin elinde "kesilebilir" sözleşmeler vardı, yani bunlar, elektrik yetersizliği durumunda daha düşük tarifeye geçmek için iptal edilebilirdi. On beş yıl içinde elektriği bir kez kesilen doğu Los Angeles'li bir çelik firmasının elektriği sadece 2000 yılında on sekiz defa—üstelik elindeki tüm işlemleri kapatmak için yalnız on beş dakika önce haber verilerek—kesildi. Şirketin başkanı "böyle iş yapamayız" dedi. Özellikle kuzey ve güney Kaliforniya arasında iletimdeki altyapı sorunları da tuz biber ekiyordu. Sistemin çöküş halinde olduğu besbelliydi. Ama eyalet yönetimi hâlâ kolunu kıpırdatmıyordu.

Yıl içinde kriz daha da kötüleşti. Dağıtım kuruluşları toptan pazarında elektriği perakendeci müşterilerine satabileceklerinin beş katına kadar para vererek satın alıyorlardı—bunun sürdürülebilir bir gidiş olmadığı açıktı. Ama pek fazla yapabilecekleri bir şey de yoktu. Fiyatları yükseltmeye kesinlikle hakları yoktu. Southern California Edison, eyalet kamu enerji hizmetleri komisyonundan uzun vadeli enerji alım sözleşmesi imzalayarak korunma sağlamak için tam yedi kez izin istedi, ama komisyon yedisinde de hayır yanıtı verdi.[10]

"KORSANLAR" VE "YAĞMA": KALİFORNİYA ŞAŞKINLIK İÇİNDE

2001 başında eyalet tam anlamıyla bir elektrik krizinin pençesine düştü. Artık pazarın çöktüğünü herkes görebiliyordu. Kriz derinleştikçe Belçika ve Pekin gibi uzak yerlerden Amerika'nın bu en büyük eyaletine gelen delegeler nerede yanlış yapıldığını araştırdılar. Yanlış çoktu. Enerji kuruluşlarının zararları on milyarlarca doları bulmuştu. Vali Gray Davis eyaletin, Kaliforniya'yı "rehin alan" "eyalet dışından gelen kâr düşkünlerinin" "fahiş fiyat uygulamaları"nın yarattığı bir "enerji kâbusu" yaşadığını açıkladı. Kaliforniyalılardan kullanmadıkları zaman bilgisayarlarını "uyku modu"nda tutarak elektrik tasarrufu yapmalarını içtenlikle rica etti. Ayrıca elektrik üretim tesislerinin mülkiyetine el koymakla ve bizzat enerji tesisi inşaatı işine girmekle tehdit etti. Tüccar üreticilerin "eyaleti elektrik kesintisinin eşiğine kadar getirmiş olduklarını" söyledi.[11]

Sıkıntı yalnız elektrikte değildi. İnsanları birleştirmek ve "son derece karmaşık ve denenmemiş bir sistem" olarak tarif edilen yeni uygulamaya sokulmuş bu sisteme uyarlamak için gereken siyasi liderlik ve irade de yoktu. Buna getirilecek en güzel yanıtlardan biri, fiyat sinyallerinin işe yaramasına ve en azından konut sahiplerinin ödediği perakende fiyatlardaki bazı mütevazı artışları algılamasına olanak tanınmasıydı. Davis bu gerçeğin farkındaydı. "İnanın bana," diyordu "eğer fiyatları yükseltmek istesem 20 dakikamı almaz." Ama kararlı bir adamdı o. Böyle bir şey yapmazdı.

Onun yerine, enerji kuruluşlarından federal hükümete kadar önüne geleni suçlardı. Ama şimdilik en büyük gazabını eyalet dışından, özel-

likle de Teksas'tan gelip elektrik üretim tesislerinin çoğunu satın alan ve enerji ticareti yapan şirketlere saklıyordu. Onlara "yağma" peşine düşmüş "korsan üreticiler" diye hitap ediyordu.[12]

İşbirliği ve çözüm üretmeye elverişli bir ortam yoktu. Kriz daha da ağırlaştı. Spot elektrik fiyatları geçen yıla göre ortalama on kat yükselmişti. Eyaletin düzenlemecileri enerjiye fiziksel olarak değer biçmeye başladılar, bu da arka arkaya elektrik kesintilerini tetikledi. Bu sırada toptan fiyatların yükselmesiyle birlikte, eyaletlerdeki enerji kuruluşlarının finansal durumu daha da kötüye gitti. Düzenlemeden arındırılan toptan piyasası ile düzenleme kapsamındaki perakende ayağı arasındaki demir perde yüzünden kilovat saatini 600 dolara aldıkları elektriği perakende müşterilerine yasal düzenlemeye tabi tarife üzerinden kilovat saati 60 dolardan satabiliyorlardı. Bir gözlemcinin sözleriyle "Ne kadar çok elektrik satarlarsa o kadar zarar ediyorlardı."[13]

Eyalet çalkalanıyordu; ekonomi allak bullaktı. 2001 Nisanında Kuzey Kaliforniya'ya hizmet götüren eyaletin en büyük enerji kuruluşu PG&E'nin yönetimi vali Davis'in firmalara el koyma tehdidini duyduktan sonra, iflastan korunmak için iflas masasına başvurmaktan başka seçeneği kalmadığına karar verdi. San Diego Gas&Electric iflasın eşiğine dayandı. Eyaletin en büyük enerji kuruluşlarından birinin yönetimi kesintilerin tamamen kontrolden çıkması halinde meydana gelebilecek gerginlik ve sosyal çöküntüye—ve olası kargaşaya—hazır olmak için alelacele kent yaşamındaki aksamayla ilgili bir analiz yaptırdı. Analizde isyanlar, yağmalamalar ve azgın bir vandalizmin her yanı saracağı öngörülüyor ve Kaliforniya yurttaşlarının fiziksel güvenliğiyle ilgili endişeler dile getiriliyordu.

Fakat vali Gray Davis durumu biraz düzeltecek tek adımı atmaya, perakende fiyatları serbest bırakmaya hâlâ yanaşmıyordu. Onun yerine eyaleti her şeyi bırakıp, yirmi yıla kadar varan uzun vadeli sözleşmeler için pazarlık masasına oturmaya zorladı. Eyalet bu noktada akıl almaz bir ticari basiret yoksunluğu sergiledi—piyasanın en yukarı noktasındayken satın almak, böylelikle ileriki yıllarda büyük olasılıkla 20 milyar dolara düşecek olan elektriğe 40 milyar dolar ödemek. Eyalet bu girişimiyle enerji kuruluşlarının finans krizini kendi hesabına aktarmış oldu, böylece Kaliforniya'nın 8 milyar dolarlık tahmini bütçe açığı milyarlarca dolarlık bir açığa dönüştü.[14]

"GÖZ GÖRE GÖRE KRİZ"

Krizin tetikçisi olarak enerji pazarlayanları ve tüccar üreticileri işaret eden Davis'e başkaları da katıldı. Krizden yarar sağlamak amacıyla çeşitli ticari ve mali stratejiler üretmekle ve fiyat yükseltmek için tesisleri devreden çıkarmakla suçlandılar. Ne ki Federal Enerji Düzenleme Komisyonunun bir incelemesinde sonuç olarak, tüccar üreticilerin durumun böyle sürmesini planladığını ve fiyatları etkileme gayretiyle yasa dışı yollara saptığını "gösteren herhangi bir kanıt bulamadıkları" açıklandı. Aksine şirketlerin üretim tesislerini olabildiğince kısa sürede tam faal hale getirmek için gereken her şeyi yapmaya hazır oldukları anlaşılıyordu. Dahası en pahalı elektriği Los Angeles Su ve Enerji Dairesinin yönetimindeki kamu malı belediye enerji şirketleri satıyordu.[15]

Kriz sonrası soruşturmalar, üreticilerle dağıtımcılar arasındaki bazı enerji tüccarlarının açgözlü tavırlarını gözler önüne serdi. Bu yaklaşım, "Şişman Çocuk", "Sekme" ve "Ölüm Yıldızı" gibi çarpıcı isimler altında ticaret stratejileri uygulayan Enron için özellikle geçerliydi. Kriz boyunca ticari stratejilerini yürütürken gerçekleştirdikleri ateşli konuşmalar telefon kayıtlarında yer alıyordu. Bu kayıtlar en azından bazı yetkililerin fiyatı yükseltmek için elektrik arzının eyalete giriş-çıkış hareketini bilinçli olarak manipüle ettiğini de ortaya koyuyordu. Sonradan suçlarını itiraf eden üç görevli, elektronik dolandırıcılık amacıyla tezgâh kurduklarını kabul etti. O tarihte Enron çoktan batmıştı. Bu olayın gerçekleşmesinde çeşitli etmenlerin bir araya gelmesinin payı vardı: ödeyemediği 40 milyar dolara yakın borç ve yükümlülük, gerçek finansal durumunu gözlerden gizleyen hesap hile ve kurnazlıkları, durumun açığa çıkmaması için yüksek tutulan hisse senedi fiyatları, yatırım bütçesini ölçüsüzce aşma eğilimi, üstelik iyi yönetememe ve kişisel zenginleşme. Enron 2001 Aralığında 11. Maddeden iflas masasına başvurduğunda, bu, Amerikan tarihinin en büyük iflasıydı.[16]

Alım satımcıların kriz üzerinde etkisi ne ölçüdeydi? Konunun önde gelen uzmanlarından Stanford Üniversitesinden akademisyen James Swe-

eney "piyasa gücünün miktarı ve ne ölçüde kullanıldığı bilinmemekle birlikte, yoğun bir tartışma konusu olduğu açıktır" sonucuna varıyor. Ardından, eğer eyalet perakende fiyatların yükselmesine izin verseydi ve enerji kuruluşlarına uzun vadeli sözleşme imzalama yetkisi tanısaydı, bu kadar sıkı bir pazarda piyasa gücü sergileme yetisi çok azalırdı, diye ekliyor. Ülkenin her yanında her gün elektrik hiç sorunsuz alınıp satılıyor. Kaliforniya'daki siyasi ve hukuksal fiyaskonun alım satımcıları durumdan yararlanarak para kazanmaya ittiği açıkça görülüyor. Ancak krizin temel nedeninin onlar olmadığı da açıktır. Nedenler enerji piyasasının yükselen arz-talep koşullarında yeniden yapılanmanın bu şekilde düzenlenişinde yatmaktadır.[17]

Gerçekten de Kaliforniya'da karşımıza çıkan olay "göz göre göre krize" koşmaktır.

Kriz 2001 yazında hafifledi. Eyalet yetkilileri nihayet ekonomik gerçeklere boyun eğdiler ve perakende fiyatların biraz da olsa yükselmesine izin verdiler. Beklenen oldu: Kullanıcılar tüketimlerini azalttılar. Yanı sıra önceki yıllara oranla havaların daha düzgün gitmesiyle birlikte, sisteme yeni elektrik üretim kapasitesi eklenmeye başladı.

Ancak vali Davis krizin sona erdiğini resmen 2003 Kasımında açıkladı. Aynı tarihte siyasi kariyeri de sona erdi. Eyalet seçmenleri kendisini özel bir seçimle görevden aldılar—böylece Davis ABD tarihinde görevden alınan ikinci vali olma unvanını kazandı. Yerine Arnold Schwarzenegger geçti.

Terminatör, vali oldu. Göreve başlaması 650 gazetecinin izlediği dünya çapında bir olaya dönüştü. Schwarzenegger'e enerji felaketinin dolaylı-dolaysız ürünü olan 25 milyar dolarlık bir bütçe açığı miras kalmıştı. Görev yemini sırasında "Kaliforniya krizde" dedi, "ülkedeki en kötü kredi notu bizim." Ama ardından, halter şampiyonluğu günlerinden kalma bir kararlılıkla, "Her zaman sandığımızdan daha güçlüyüzdür" sözlerini ekledi.

Gray Davis süreçte nerede hata yapıldığı konusundaki kişisel görüşünü şöyle açıkladı: "Enerji krizi sırasında harekete geçmekte geç kaldım." Görevinden ayrılırken kederli bir ifadeyle herkesin bildiği aşikâr bir gerçeği tekrarladı: "Kötü zamanlarda yöneticilik yapmak çok zor."[18]

SONRASI

Kaliforniya krizinin başlamasından on yıl sonra Federal Enerji Düzenleme Komisyonu başkanı kendi yorumunu şöyle açıkladı: "Kaliforniya krizi bir piyasa bozgunu değildi. Bir yasal düzenleme bozgunuydu."[19]

Ama Kaliforniya elektrik krizi sonrasında ülkenin çoğu bölgesinde düzenlemeden arındırma doğrultusundaki hareketin frenleri hâlâ sımsıkı kilitliydi. Sonuçta ABD "istemeden de olsa melez" bir sisteme mahkûm kaldı. Ülke haritasına baktığınızda çeşitli eyaletlerden oluşan yamalar halinde bir görüntüyle karşılaşırsınız. Ülkedeki enerji dağıtan kuruluşların yarısı geleneksel düzenleme kapsamında yer alırken, diğer yarısı çeşitli derecelerde piyasa rekabetine açık durumdadır. Bu kategorideki enerji dağıtıcılarının kendi hizmet bölgelerinde ya az miktarda elektrik üretim tesisi vardır ya da hiç yoktur. Daha çok kablo işiyle uğraşırlar—iletim ve dağıtım—dolayısıyla elektriği üreticilerden alırlar. Yine de bugün bazı enerji kuruluşlarının elinde bir enerji tesisleri portföyünün bulunması, bazıları düzenlemeye tabi bir piyasada faaliyet yürütürken, diğerlerinin rekabete açık pazarlarda faaliyet göstermesi sistemin melez niteliğini açıkça ortaya koymaktadır.[20] Perakende rekabete açık pazarlar Kuzeydoğu, Ortabatı ve Teksas'ta yoğunlaşırken, geleneksel düzenleme Güneydoğu'da yaygındır.

Aynı zamanda toptan düzeydeki elektrik rekabet piyasası son on yılda hızla genişlemektedir. Kaliforniya'daki sistem çökmüş olsa da, diğer pazarlar iyi tasarlanmış bir enerji piyasasının gerçekte neye benzediğini gayet güzel gösterecektir. Pensilvanya ile Washington'dan çıkıp Şikago'ya kadar uzanan ve on beş eyaletin tamamı ya da bir kısmından geçen PJM Enterkonekte hattı bu tür piyasalardan biridir. 51 milyon insana hizmet götüren, dünyanın en büyük rekabete açık enerji pazarıdır. PJM'nin geçmişi 1927'de bölgenin elektrik arzına istikrar kazandırmak amacıyla Pensilvanya ile New Jersey arasında kurulan enerji havuzuna kadar uzanır. Bugün PJM hem kendi bölgesinde yüksek voltaj iletim sistemini işletiyor, hem de alıcılarla satıcıları gerçek zamanlı olarak buluşturduğu rekabetçi bir toptan pazarında faaliyet gösteriyor.

Kaliforniya'ya gelince, eyalet toptan elektrik piyasasını rekabete açık tutmaya devam ediyor. Şimdi uzun vadeli sözleşmelere izin veriyor. 2009'da birkaç yıllık bir çalışmanın sonrasında eyaletin Bağımsız Sistem Operatörü (ISO) yeni bir pazar tasarımı getirdi. Bu tasarım PJM ve diğer sistemlerin deneyimini, ISO başkanı Mason Willrich'in "sakat mı sakat pazar" dediği 1990'larda Kaliforniya'da uygulanan sistemin acı verici dersleriyle harmanlıyor. Bu yeni tasarımın amacı şebekedeki iletim yoğunluğu maliyeti de içinde olmak üzere elektriğin gerçek maliyetini yansıtmak ve göz göre göre bir kriz tasarlamak yerine etkili bir pazar takibi gerçekleştirerek, rekabetin yararlarını ortaya çıkarmaktı.[21]

Bugün elektrik piyasasının başlıca sorunu artık pazar tasarımı—düzenlemeden arındırma ile düzenleme arasındaki karşıtlık—değil. Daha çok hangi yakıtın tercih edileceği sorunu. Ülkenin değişik kesimlerindeki işleyiş farklı olsa da, diğer pek çok ülke gibi ABD de elektrik arzının geleceğine ilişkin aynı soruyla yüz yüze: Hangi üretim çeşidini seçmeli? Yakıt tercihi çekişmesi salt bugünkü gereksinimlerin giderilmesiyle değil, ama aynı zamanda beklenen talep artışının—ve yeni çevre hedeflerinin—nasıl karşılanacağıyla da ilgili. Gerek ABD'de gerek dünyanın diğer yörelerinde kömür, nükleer enerji ve doğal gaz devamlı bu tabloda yer alacak. Ancak hepsinin de kendine göre bir eksiği var.

20

YAKIT TERCİHİ

Yirmi birinci yüzyılda elektrik enerjisini bekleyen gelecek, tek bir sözcükle ifade edilebilir: büyüme. Gerek dünya çapında gerekse ABD'de elektrik tüketimi 1980'den bu yana iki katına çıktı. 2030'a kadar küresel düzeyde bir kez daha ikiye katlanması bekleniyor. Fakat bu kez esas alınacak zemin çok daha büyük olduğundan, son tahlilde mutlak miktar çok daha yüksek bir rakam tutacak. Bu boyutlardaki bir artış hem devasa hem de pahalı olacak. Bugün ile 2030 arasında bu büyümeyi karşılamak için gereken yeni kapasiteyi yaratma maliyeti bugünkü rakamlarla 14 trilyon dolar—ve üzeri—olarak hesap edilmektedir. Ancak bu genişlemeyle desteklenecek olan dünya ekonomisinin boyutları 130 trilyon dolara ulaşmış olacaktır.[1]

Bu tür çok büyük rakamlar çok büyük soruları—ve de şiddetli bir kavgayı—gündeme taşır. Ne tür enerji tesisleri planlamalı ve bunları nasıl inşa etmeli? Buradaki püf noktası yakıt tercihi meselesidir. Bu tercihler enerji güvenliği ve fiziksel güvenlik, ekonomi, çevre, karbon ve iklim değişikliği, değerler ve kamu politikası ile temel güvenilirlik ölçütü—bu dijital çağda yalnız ışıkları değil, her şeyi çalışır durumda tutmak—gibi konularda komplike tartışmaları içerir. Elektriğin merkezi önemi yakıt tercihi ile gelecekteki enerji gereksinimlerini karşılama sorununu küresel ekonominin en temel konularından biri haline getirmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde gelir artışı ve kentleşme enerji talebini yükseltiyor. Çin 2006 ile 2010 arasında elektrik enerji sistemini ikiye

katladı, birkaç yıl sonra bir kez daha ikiye katlayacak gibi görünüyor. Hindistan'ın enerji tüketiminin 2010 ile 2030 arasında beş kat artması bekleniyor. Gelişmekte olan ülkelerin başlıca sorunu güvenilirliği artırmak, ekonomik büyüme için yeterli düzeyde enerji temini ve büyümeyi sıkıntıya sokacak bir enerji yetersizliği yaşamamaktır. Ayrıca hiç elektriği olmayan, gazla ya da odun veya tezekle ısınan 1,6 milyar kişiye elektrik götürmektir. Gerek günlük yaşamı gerekse ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyen arz yetersizliği ve kesintilerden kurtulamayan milyarlarca insan elektrikten ancak sınırlı ölçüde yararlanabiliyor.

Gelişmiş dünyada bilgisayar, sunucu ve benzeri ileri teknolojiye dayalı elektronik ürünlerin günlük yaşantımızdaki rolünün sürekli genişlemesi tüketim artışını körüklüyor. Bu süreç öylesine kararlı ve yaygın ki, değişmez veri kabul etmekte yarar var. Basit bir örnek verecek olursak, otuz yıl önce bir kitap yazmak için bir daktilo, kopyalamak içinse karbon kâğıdı gerekiyordu; araştırma yapmak için kütüphaneye gidip rafları taramak şarttı. Oysa bugün kitaplar bilgisayarda yazılıyor, sıralarca raf bir elektronik yazıcıyla kâğıda dökülüyor, araştırmaların çoğu internette gerçekleştiriliyor ve son ürün kâğıt üzerine basılabileceği gibi giderek elektronik olarak da okunabiliyor.

ABD'de elektrik tüketiminin yılda yüzde 1,4 oranında artması bekleniyor. Bu oran, bazı gelişmekte olan ülkelerle—ya da Ronald Reagan'ın "komple elektrikli ev" reklamına çıktığı 1950'lerdeki ABD'nin yüzde 10'luk artış oranıyla—karşılaştırıldığında pek hafif kalıyor. Ama yine de, 20 yılda üçte bir düzeyinde bir mutlak artış anlamına geliyor. Bu artış somut olarak 150 yeni nükleer reaktör veya 300 kadar yeni standart boy kömürle çalışan elektrik santralini ifade ediyor. Ve her yeni tesis bir yakıt tercihi—ve ne yapılması gerektiği konusunda bir çekişme—demek.

ENERJİ ÜRETMEK

Elektrik yalnız kullanım alanları bakımından değil, üretimi açısından da esneklik taşır. Petrol, doğal gaz ya da kömürden farklı olarak, sadece başlı başına önde gelen bir enerji kaynağı olmakla kalmaz. Aynı

zamanda başka kaynakların dönüştürülmesiyle elde edilen bir üründür. Ve üretilme biçimi bakımından çok yönlüdür. Elektrik kömürden, petrolden, doğal gazdan ve uranyumdan elde edilebilir; akan ya da yüksekten düşen suyla da, esen rüzgârla ve parlayan güneşle de üretilebilir. Hatta katı atık ve eski lastikleri yakarak bile elektrik üretilebilir.[2]

Elektrik enerjisi klasikleşmiş uzun erimli bir iştir. Bugün kurulacak bir enerjisi santrali 60-70 yıl boyunca faal kalabilir. Aynı zamanda büyük çaplı bir iştir—doğrusu ABD'deki en sermaye yoğun sektörlerden biridir. ABD'deki tüm sermaye yatırımlarının yüzde 10'u enerji altyapısının unsurları olan enerji tesisleri, nakil hatları, alt istasyonlar, direkler ve kablolara harcanmıştır. Bugün yeni bir kömür santralinin maliyeti, çevreci muhalefet ve karbon yasaları konusundaki belirsizlik koşullarında inşa edileceği varsayımıyla, 3 milyar dolara kadar çıkabilir. Yeni bir nükleer santralin maliyeti ise bunun iki katını bulur; 6-7 milyar dolar, hatta daha da fazlası. Nükleer tesisin izin süreçlerini geçmeyi başardığını varsayarsak, yer bulması ve inşası on-yirmi yıl sürebilir, varlık ömrü ise en çok sonraki yüzyıla kadar sarkabilir.

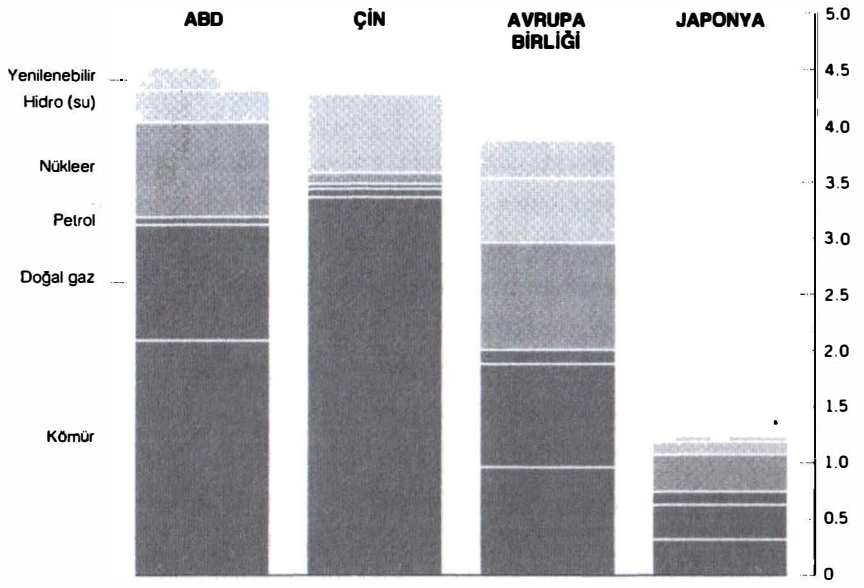
Ancak sürekli değişen kurallar, politikalar ve beklentiler iktisatçı Lawrence Makoviç'in "çıkmaz" dediği durumu yaratıyor. Bu sektör zaten başlı başına, büyük çaplı ani yön değişikliklerine yol açabilecek alternatif kamu politikası akımlarının—aynı zamanda piyasalarda ve kamuoyunun bakışında meydana gelen köklü değişikliklerin—doğrudan etkisi altındadır. İklim değişikliğine odaklı kaygıların şiddeti günden güne artıyor. Yeni tesis inşa edilmesine duyulan antipati de giderek büyüyor. Üstelik çevreci muhalefeti doğuran olay yeni kömür ya da nükleer santral açınımı da değil. Zaman zaman rüzgâr türbinleri ve yeni iletim hatları bile yöre halkının öfkesini çekmeye yetiyor.

Bu koşullarda gereksinimleri karşılamak ve halkın beklentileriyle fiilen yapılabilecekler arasındaki açığı kapamak nasıl mümkün olacak? Rüzgâr ve güneş enerjisi henüz sistemleştirilebilecek ölçeğe erişemedi. (Bunların ikisini ileride ayrıntılı biçimde ele alacağız.) Verimlilik ve akıllı şebeke, büyüme eğrilerini hafifletebilir ya da düzleştirebilir.

Başlangıç noktamız şu anki karma. ABD'de tüm elektrik üretim yöntemleri arasında bir zamanlar yüzde 55'e ulaşan kömürün payı bugün yüzde 45 dolayında. Onun ardından yüzde 23'le yükseliş halindeki

YAKIT KARMASI

2009 yılı yakıt tipine göre elektrik üretimi, milyon gigavat saat

Kaynak: IHS CERA

doğal gaz, sonra da yüzde 20'yle nükleer yakıt geliyor. Hidroenerjinin payı yüzde 7; rüzgâr yüzde 2 dolayında, güneş ise henüz kayıtlara girememiş. Geçen onlarca yıl içinde petrolün payı yüzde 15'ten yüzde 1'e kadar düşmüş. Bu yüzden, sık sık belirtildiği halde eğer bu sürece, enerjisini elektrik şebekesinden alacak elektrikli arabaların son derece yaygınlaşması eşlik etmezse, yenilenebilir ya da nükleer enerji artışının petrol kullanımı üzerindeki etkisi çok az olacaktır.

Gelişmiş dünyanın diğer belli başlı bölgelerinde kömüre bağımlılık daha düşük düzeydedir. Avrupa'da nükleer, kömür ve doğal gaz kaynaklarından her biri aşağı yukarı yüzde 25 oranında kullanılmaktadır. Hidroenerji yüzde 15 dolayındadır. Rüzgâr ve petrol kullanım oranı neredeyse sırt sırta yüzde 4 ile 3 gibidir. Japonya'da kömür yüzde 28, nükleer yüzde 28, doğal gaz ise yüzde 26 düzeyindedir. Petrol de, su da yüzde 8'dir. Rüzgâr dikkate alınmayacak orandadır. Bu üç bölgede de güneş şu ana kadar istatistiklerde yer alacak düzeye erişememiştir.

İkinciliği ABD'nin elinde bulundurduğu kömür üretiminde, birinci ve üçüncü sırayı dünyanın en kalabalık ülkelerinden Çin ve Hindistan sırasıyla paylaşıyor. Çin'de elektriğin yüzde 80'i kömürden üretilirken, Hindistan'da bu oran yüzde 69. Su enerjisi ise Çin'de elektrik üretiminin yüzde 16'sında, Hindistan'da ise yüzde 13'ünde kullanılıyor.[3]

Yakıt karması tercihlerini bölgenin zenginlikleri ile kısıtları belirler. Örneğin Brezilya elektriğinin yüzde 80'ini su kaynaklarıyla üretir. Tercihleri biçimlendiren ayrıca teknoloji, ekonomik durum, bulunabilirlik ve şu üç etmendir: politika tercihleri, siyaset ve kamuoyu.

Ne ki küresel düzeyde bütün hepsi toplandığında, en azından yirmi yıl daha üç kaynağın egemenliğini sürdüreceği anlaşılıyor: kömür, nükleer ve doğal gaz. İleriki yıllara daha ayrıntılı bakıldığında yenilenebilir kaynakların yükselme eğilimi gösterdiği ve karmanın belirginliğinin giderek kaybolacağı—ve daha fazla tartışmaya açık hale geleceği—görülüyor.

KÖMÜR VE KARBON

Bugün dünyanın elektriğinin yüzde 40'ı kömürden üretilmektedir. ABD'nin bilinen dünya rezervinin yüzde 25'ine sahip olması kömür rezervleri bakımından ABD'yi, petrol rezervleri açısından Suudi Arabistan'la aynı konuma getirmektedir. Mevcut enerji tesisleri filosuna—yüksek ısı ve basınçla çalışan—yeni bir ultra süper kritik tesis kuşağı ekleniyor. Bunlar çevre açısından bir önceki nesilden çok daha iyi huylular ve etkinlik düzeyleri çok yüksek olduğundan, on ya da yirmi yıl önce kurulan bir tesise oranla CO_2 salımı yüzde 40 daha az. Bugün geleceğe dönük senaryoların çoğunda küresel ölçekte kömür kullanımında artış öngörülüyor.

1975 ile 1990 arasında ABD'de kömürle üretilen elektrik miktarı neredeyse iki katına çıktı. Bu süre içinde hükümet politikalarının diğer alternatifleri sınırlaması sonucu, kömür güvenilir, kullanıma elverişli bir üretim kaynağı haline geldi. Kömür ayrıca emin bir enerji kaynağı olarak lanse edildi ve siyasi çekişmelere sahne olmadı. Birçok ülkede durum hâlâ aynen devam ediyor. Ama karbon salımının ciddi bir sorun olarak görüldüğü ABD ile Avrupa'da durum değişti. Kömür ve doğal gazın kimyasal bileşiminden ötürü ve kombine gaz türbini çevriminin

son derece etkin oluşu yüzünden, kömür, doğal gaza oranla elektrik birimi başına iki kat fazla CO_2 üretmektedir.

2011'de ABD'de 25 kömürle çalışan enerji tesisi kurulma aşamasındaydı. Fakat küresel ısınma gerekçesiyle kömüre karşı yürütülen siyasi ve hukuksal muhalefet yeni klasik kömür santrali kurmayı çok zorlaştırdı. ABD'de inşaat aşamasındaki kömür projelerine verilen izinler bile tehlikede; ayrıca pek çok yeni kömür santrali projesi—ileri bir aşamaya gelmiş olmasına bakmadan—ya iptal edildi ya da ertelendi. Bazı çevreci gruplar yeni kömür tesisleri kurulmasına karşı mücadeleye birinci sırada öncelik veriyorlar.[4]

Bunun dışında CO_2 dışındaki salımların sağlık üzerindeki etkisiyle ve su kullanımıyla ilgili kaygılar yeni yasal düzenlemelere kapı açıyor. Yeni kurallar var olan kömür santrallerinin işletme maliyetini ciddi ölçüde yükseltiyor. Getirilen yeni çevre kurallarına uyum sağlamak için yapılan harcamaların tahmini bedeli büyük olasılıkla çok sayıda ABD kömür tesisinin emekliye ayrılmasını hızlandıracaktır; ancak bu sürecin hızı oldukça tartışmalıdır. Yeni çevre yasaları, yeni bir tesisin yasal onay alma sürecini çok zorlu bir savaş alanına çevirmiştir.[5]

KARBONU TUTMAK

Öyleyse kömür ile karbonu uzlaştırmak için ne yapılabilir? Bu soru enerji sektörünü çok uğraştırıyor. Son yirmi yıldır—yasaların zorlaması ve piyasaların yardımıyla—enerji sanayi ve ona hizmet eden ekipman imalatçıları kirliliği azaltma yönünde oldukça büyük mesafeler kat ettiler. Yeni kömür tesislerinde partiküllerin yüzde 99,99'u, sülfür dioksit (SO_2) salımının yüzde 99'u ve nitrojen oksit (NO) salımının da yüzde 95'i engellendi. Ancak yanan kömürden çıkan karbon dioksitin içerdiği karbon miktarı çok daha önemli ve takibi zor bir problem.[6]

Bugün buna getirilen en etkili yanıt, CCS kısaltmasıyla da bilinen karbonu yakalama ve tutma (ya da depolama) işlemidir. "Tutmak" onu tutup ayırmak, yalıtlamak anlamına gelir; bu konseptin amacı karbonu ele geçirip yerin altına gömerek atmosferden uzaklaştırmaktır. *Kömürün Geleceği* üzerine MIT araştırmasına göre "CCS, kömür kullanımını

bugünkü düzeyinin üzerine çıkarırken, CO_2 salımını azaltmak için kullanılan geleceğin kritik teknolojik seçeneğidir."

CO_2 gazını kömürün yakılmasından önce de sonra da tutmak mümkün. Çeşitli yöntemlerden biri, mevcut kömür tesislerinde uygulanabilecek olan tek yöntem, kömürü yaktıktan sonra çıkan CO_2'yi ele geçirmektir. Diğer yöntemler çok daha pahalı ve karmaşık olduğundan, var olan tesisi yıkıp yenisini inşa etmek daha ucuza gelir.

Ele geçirilen CO_2 ayrıldıktan sonra sıkıştırılarak "süper kritik faza" geçirilir, böylece akışkanlık kazanınca bir boru hattına verilerek emin bir şekilde gömülü kalabileceği yeraltındaki güvenli bir jeolojik formasyona gönderilir. CO_2 kıstırılır, tutulup kilit altına alınır ve en iyi halde anahtarı sonsuza kadar yok edilir.

Bu ilkesel düzeyde uygulanabilir bir teknoloji. Kaldı ki şu anda çeşitli tesislerde gaz tutma işlemi zaten yapılıyor. Üretimi en üst düzeye çıkarmak amacıyla zaten CO_2 boru hatlarıyla nakledilip eski petrol ve gaz sahalarına pompalanıyor. Ancak bütünsel olarak bakıldığında aradaki benzerlikler sınırlıdır; farklı amaçlar, istendiği gibi izlenemeyen farklı jeolojik koşullar ve çok daha küçük ölçek.

Önerilen CCS sistemi hem pahalı ve gerek teknolojik gerekse politik açıdan karmaşık, hem de yasal düzenlemeler federal ve eyalet kademesinde karmaşık bir labirent oluşturuyor.

"BÜYÜK KARBON"

Üstelik buradaki ölçeğin çok ama çok büyük olması gerekiyor. Tam anlamıyla tıpkı bir paralel evren gibi, tersine işleyen yeni bir enerji endüstrisi yaratır gibi olmalı. "Büyük Karbon" endüstrisi, topraktan kaynak çıkarmak, taşımak ve dönüştürmek ve sonra da yakmak yerine, harcanmış CO_2 kaynağı atmosfere kaçmadan önce ensesine yapışacak, dönüştürüp nakledecek ve en sonunda yerin altına geri sokacaktır. Bu tam anlamıyla bir devirdaim turu olacaktır.

Gerçekten de bu yeni CCS endüstrisi mevcut enerji sanayileri kadar büyük ölçekli olmak zorunda. Amerika'da kömürle çalışan bugünkü enerji santrallerinde elde edilen CO_2'nin yüzde 60'ı bile tutulup sıkış-

tırılarak sıvılaştırılsa, sonra da bu şekilde depolara pompalansa, bu sıvının günlük miktarı ABD'nin her gün tükettiği 19 milyon fıçı petrole eşit olacaktır. Mevcut petrol sistemini kurmanın 150 yıla ve trilyonlarca dolara mal olduğunu anımsarsak, olayın boyutlarını daha iyi kavrarız.

Her ne kadar CO_2 doğal çevrenin normal bir öğesi ise de, çok yüksek düzeyde yoğunlaştığında zehirli olmaktadır. Benimsenen ortak bilimsel görüş CO_2'nin çok az ya da hiç sızdırmadan depolanabileceği yönündedir. MIT raporunda belirtildiği üzere "Jeolojik karbon tutma işlemi büyük olasılıkla ekonomik bakımdan diğer pek çok seçenek gibi güvenli, etkin ve rekabet edilebilir niteliktedir." Ancak "[CCS'yi] başarılı, büyük ölçekli bir uygulamaya hazırlamak için yıllarca sürecek bir geliştirme ve deneme çalışması gerekecektir." Ya bir sızıntı olursa? Durumu düzeltmenin yasal sorumluluğu kimde olacak? Yasal açıdan kim yükümlü olacak? Sahiden de, CO_2 kime ait? Yöneten ve gözetleyen kim olacak —ve bunu nasıl yapacak? Depoların üzerinde yaşayan insanlar ne tepki gösterecek? Üretilmesi gereken yasalar ve kuralları kim kaleme alacak? Ve temelde, kapsamlı bir CCS sistemi kurup çalıştırmak için insanlardan tam bir sahiplenme değilse bile, yeterli bir kabul görecek mi?[7]

Ayrıca bir de işin maliyeti var. Deneysel projelerden çıkarılabildiği kadarıyla bugünkü tahminler CCS'nin kömürle üretilen elektriğin fiyatını yüzde 80 ila 100 yükselteceğini gösteriyor. Karbon için baştan sona kapsayıcı bir sistem ya da vergi yoluyla kayda değer bir fiyat belirlenirse, olabilir. Bu karbon bedeli, karbon tutma işlemi yapılmayan klasik kömür üretiminin maliyetini de yukarı çekerek, CCS uygulamalı kömür yakıtlı elektrik üretimini klasik kömür üretimiyle rekabet edebilir düzeye getirecektir.

Ancak yine de henüz ortada, karbon yönetimi için büyük ölçekli tak-çalıştır sisteme yakın bir şey bulunmamaktadır. CCS'nin mevcut enerji sistemlerine entegre edildiği bir iki pilot proje yeni yeni devreye sokuluyor. MIT profesörü John Deutch'a göre "Bu tempo yetersiz." CCS'nin ticari düzeye ulaşabilmesi için Ar-Ge çalışmalarına milyarlarca dolar yatırmak, birkaç büyük ölçekli deneme projesi gerçekleştirmek ve en az on beş yıl süreyle takip etmek gerek. Mühendislik açısından da güçlü bir meydan okuma—"büyük ölçekli kimya mühendisliği tesislerine özgü aralıksız performans iyileştirme çabası gerektiren ve amansız bir maliyet sıkıştırması altındaki... ağır bir büyük ölçekli süreç mühendisliği".[8]

CCS'nin ticari açıdan bir geleceği varsa, bu arada kömür tesisi kurulacak mı? Kurulacaksa, ne tür bir teknolojiye ve sisteme hazır olmaları gerekeceği henüz belli olmasa da, yine de "karbonu tutacak" şekilde tasarlanmaları gerekecektir. CCS'nin eninde sonunda elektrik enerjisi alanında karbon konusundaki çözümün bir parçası olacağı belli gibi görünüyor.

Bu arada temiz kömür için inovasyon zorunluluğu çok güçlü bir şekilde hissedilecektir. Belki karbona farklı—hatta belki de daha ucuz ve daha az karmaşık—bir çözüm getirecek başka teknolojiler de geliştirilebilir. Ya da bakarsınız, kömür yakıldığında ortaya çıkan atığı başlı başına bir değer ve kullanım olanağı taşıyan bir ürüne dönüştürmenin bir yolu bulunabilir. Başka bir deyişle böylece CO_2 problem olmaktan çıkıp değerli bir mala dönüşmüş olur. Bunun ne kadar özendirici bir seçenek olduğu ortada.

NÜKLEERİN GERİ DÖNÜŞÜ

Karbon konusunda bilinçli bir dünyada nükleer enerjinin büyük avantajları yalnızca kullanılan yakıtı çeşitlendirme ve kendi kendine yeterlik gibi klasik avantajlarla sınırlı değildir. Aynı zamanda nükleer enerji şu an için mevcut olan büyük ölçekli, oturmuş, geniş ölçüde aktarılabilir tek karbonsuz elektrik üretim kaynağıdır.

Nükleer enerji, 1980'lerde olduğu gibi bugün de ABD'nin toplam elektrik üretiminin yüzde 20'sini temin ediyor. Peki bu nasıl mümkün olabiliyor? 1980'lerden bu yana ABD'nin elektrik tüketimi fiilen ikiye katlandı; oysa son otuz yıldır hiç yeni bir nükleer santral kurulmadı ve ABD'nin faal nükleer ünite sayısı 1980'lerin ortalarıyla aynı. Nükleer enerji bu büyük tüketim artışı karşısında yüzde 20'lik payını nasıl koruyabildi?

Nükleer enerji pazar payını korumayı, operasyonlarını köklü biçimde iyileştirmesi sayesinde başarmıştır. 1980'lerin ortasında işletim sorunları yüzünden tesislerin devre dışı kalması hesaplanan toplam üretim kapasitesinin yüzde 55 dolayında seyretmesine yol açtı. Bugün onca yılın deneyimi ve performansa yoğun odaklanma sayesinde—Rickover'ın nükleer donanmasının emektarları da piyasaya girince—ABD

nükleer tesisleri yüzde 90 kapasiteyle çalışır duruma geldi. Bu işletme verimliliğindeki iyileşmenin etkisi o kadar büyük ki, onu başlı başına yeni bir elektrik enerjisi kaynağı kabul etmek bile düşünülebilir. Tek bir yeni santral kurmadan, nükleer filo ikiye katlanmış gibiydi.

İKİNCİ BİR YAŞAM ŞANSI BULMA

Amerikan nükleer enerjisi faaliyet sisteminin ve ekonomik sicilinin ciddi ölçüde iyileşmesine ek olarak, çok önemli bir hamle daha yaptı, ki o olmasa şimdiye kadar çoktan sönmeye yüz tutmuş olurdu. Nükleer enerji tesisleri faaliyet ruhsatı almak zorundadırlar. Bu süreç başvurular, değerlendirmeler ve problemlerle yıllarca sürer. (Yeni bir nükleer çalışma ruhsatı başvuru bedeli bugün tahminen yarım milyar dolardır.) Faaliyet ruhsatları—Nükleer Düzenleme Komisyonu tarafından (ondan önce Atom Enerjisi Kurulu tarafından verilirdi)—40 yıllığına verilir. NDK'nın bildirdiğine göre bu süre "teknik kısıtlamalarla değil, ekonomik ve tröst karşıtı değerlendirmelerle" belirlenmiştir. Bu 40 yılın sonunda yaşanacaklar nükleer enerji açısından şu ya da bu şekilde bir dönüm noktası olacak ve ABD'de nükleer enerjinin bir geleceği olup olmadığına karar verecektir.

1995'te Bell Laboratuvarlarından fizikçi Shirley Ann Jackson Nükleer Düzenleme Komisyonu başkanı oldu. Gündeminin baş sırasında ruhsatlar yer alıyordu. Birçok tesis için 40 yıl sona ermek üzereydi ve eğer NDK lisanslarını yirmi yıl daha uzatmazsa, nükleer filonun kapısına kilit vurup devreden çıkması gerekecekti. Üstelik zamanında yetiştirilebilir miydi?

Jackson sonradan şöyle diyecekti: "Tesislerdeki bazı unsurlar eskiyor, bunların değiştirilmesi gerekiyor. Eğer bir tesis ruhsat süresinin sonuna yaklaşmışsa, yatırım yapma hevesi azalır, sonuçta tesis daha erken bile kapanmak zorunda kalabilir. Basit bir deyişle, büyük olasılıkla ciddi miktarda elektrik kaybına doğru gidiyorduk."[9]

Nükleer sanayinin faaliyet sicilinin, üstelik köklü biçimde düzeldiği ortadaydı. Aslında şirketler komisyona verimlilikleri yükseldiği için maksimum üretimlerinin üzerinde bir güç artırımı izin talebiyle geliyor-

lardı. NDK ruhsatları yükseltmek amacıyla sanayideki geçerli güvenlik sistemini yeni araçlar ve yetkinliklerle pekiştirmeye yönelik yeni bir can alıcı girişim başlattı.

NDK bugüne kadar ABD'deki 104 ticari reaktörün yarısına uzatma izni verdi. Eğer bu uzatma iznini almış olmasaydı bugün ABD'deki nükleer enerji tesisleri birbiri ardına kapılarına kilit vuruyor olurlardı. Bu uzatmalarla bile ileriye dönük büyüme beklentileri çerçevesinde nükleer enerjinin elektrikteki yüzde 20 payı sürdürme sorunu hâlâ gündemdedir. Bunun bir bölümü mevcut tesislerin kapasite artırma izniyle karşılanabilir. Ancak yeni tesislere gerek duyulacağı da açıktır.[10]

"YENİDEN DEVREYE SOKACAĞIZ"

2010 Şubatında Obama yönetimi onlarca yıl sonra ilk kez—Southern Company ile ortaklarına—ABD'de iki yeni nükleer tesis kurmak için kredi garantisi verdiğini açıkladı. Bu kararın dayanağı, 2020'ye kadar yürürlüğe girmek üzere ilk altı gigavat nükleer kapasite için yalnız federal kredi güvencesi değil, aynı zamanda vergi teşviki de öngören 2005 Enerji Politikası Yasasıydı. Üniteler Georgia'daki Vogtle tesisinin bünyesinde kurulacaktı. Beyaz enerji "çarı" "Bu ülkede nükleer sanayiyi yeniden devreye sokacağız" diye güvence veriyordu. İlk altı projeye "yasal düzenleme sürecinde herhangi bir delinme" ya da ihtilaf durumunda tazminat bedeli olarak kullanılmak üzere birkaç yüz milyon dolar federal fon da ayrılmıştı. Bu yenilikçi hüküm, onlarca yıldan beri yasal düzenlemelerin ve açılan davaların maliyetleri ciddi ölçüde yükselten etkisini dengelemek amacıyla konmuştu. Aslında federal hükümet böylelikle ilgili kuruluşları, pahalıya patlayan haksız gecikmelere neden olan diğer idari kesimlere karşı bir bakıma sigortalamış oluyordu.[11]

Bu politik yaklaşım ABD'de nükleer enerjinin önünü yeniden açtı. İçlerinden 20'si özel mekânlarda ve değişik reaktör tiplerinde olmak üzere 30 dolayında yeni reaktör önerildi. Reaktörlerden yirmisi var olan nükleer yapıların içinde faaliyet halindeki tesisle birlikte çalışacak şekilde kurulacaktı. Sonradan yasal düzenlemeler ve çevre maliyetinin sıkıntı yaratmaya devam etmesi karşısında bu tekliflerin çoğu sonuçsuz kaldı.

Yeni tasarımlardaki kritik hedeflerden biri de pasif güvenlik özelliklerini devreye sokmaktı. Bir diğeri reaktör tasarımlarını standardize etmekti. NDK başkanı Gregory Jackzo şöyle diyordu: "Mevcut reaktör filomuzun kaçırdığı en büyük fırsatlardan biri sınırlı sayıda tasarımla standart oluşturma başarısızlığıydı. Bu ne düzenleme açısından ne de operasyonel açıdan etkin bir yaklaşımdı."[12]

Olası çözümlerden biri, çeşit olarak yeni küçük ve orta boy reaktörlere—yaygın adıyla SMR'lere—geçmektir. Boyutlarından ötürü yer temininin daha kolay olacağı ve basitleştirilmiş tasarımlarının—modüler birim kullanımının—maliyetleri düşüreceği ve kurulum süresini kısaltacağı kesindir. Gerçekten de buradaki amaç, her zamanki gibi reaktörlerin boyutlarıyla değil, modüler yapıda ve çok fazla sayıda SMR üreterek ölçek ekonomisine ulaşmaktır. SMR'ler aynı zamanda büyük reaktörler geliştirme ve inşa etmenin içerdiği finansal riskleri ve karmaşıklıkları da azaltacaktır.[13] Ancak teknik olarak SMR'leri gerçekleştirmek ve ekonomik bir ömre kavuşturmak yıllar sürebilir.

"DERİN JEOLOJİK DEPOLAMA"

Yakıt çevriminin sonunda elde kalan nükleer atığın ne yapılacağı konusu yıllardır belirsizliğini korumaktadır. ABD'de milyarlarca dolar harcamaya ve yirmi yıllık araştırmalara karşın—ilk kez 1987'de önerilen—Nevada Yucca Dağında derin bir yeraltı deposu açma işinden sonuç çıkmadı. 2010 yılında Obama yönetimi Yucca Dağı projesini resmen bıraktı. Fransa'da nükleer yakıt yeniden işleniyor; atıklar işlemden geçirilerek yeniden kullanılabilir uranyum ve plütonyum haline getiriliyor. Kullanılmış yakıt kalıntısı, üzeri sırlanarak—özünde cama dönüştürülerek—atılmak üzere depolanan son derece radyoaktif bir atıktır.

ABD'de nükleer atık yıllarca en azından politik açıdan, neredeyse çözümsüz bir problem olarak gündemde kaldı. Ancak göreli bakıldığında, nükleer atık sorunu farklı bir görünüm kazanıyor. Depolanacak nükleer atık miktarı fiziksel olarak, büyük bir karbon depolama programıyla toplanıp yer altına şırınga edilecek karbon atığı miktarının çok küçük bir kısmına denk düşer. Tüm sivil nükleer programın ürettiği

nükleer atığın tamamı 9 metre yüksekliğinde bir futbol sahasını ancak doldurur. Oysa tek bir kömür tesisinden çıkan CO_2 miktarı sıkıştırılmış halde 600 futbol sahasını kaplar—üstelik bu sadece bir yıllık atıktır.

Dahası "derin jeolojik depolama" için getirilen ölçüt—yer altında 10.000 yıl risksiz kalması—konusundaki düşünceler değişti. Bu koşul bu tür depolama alanlarının yakınlarında yaşayanlar 10.000 yıl boyunca yılda 15 miliremden fazla radyasyon almamaları—bir kıtalararası gidiş-dönüş uçak yolculuğu sırasında alınan radyasyon miktarı—anlamına geliyor. Ancak 10.000 yıl çok uzun bir süre. Geriye dönüp baktığımızda, insan uygarlığının doğuşunun bile binlerce yıl öncesinde kalıyor.

Bu problemi başka bir şekilde ele alamaz mıyız? Nükleer atık ilk ortaya çıktığında yıllarca tesislerin içinde soğumaya bırakıldığı havuzlarda tutulmuştu. En iyi yolun, daha uzun vadeli çözümler bulmaya—belki de yakıtı bir daha kullanmak için güvenli yollar bulmaya—yetecek 100 yıl gibi bir süreyle özel, kontrollü yerlerde, beton tanklar içinde depolamak olacağı doğrultusunda bir konsensus gelişiyor.

Fakat atık konusu içinden çıkması çok zor olan başka bir konuyla iç içe geçiyor.

YAYGINLAŞMA

2003 Ekiminde *BBC China* adlı bir Alman kargo gemisi Basra Körfezinde Dubai limanından yükünü alıp Libya'nın başkenti Trablus'a gitmek üzere Akdeniz'e çıkmak için Hürmüz Boğazından geçip Süveyş Kanalına doğru yola koyuldu. Görünüşe bakılırsa yolculuk olaysız geçiyordu. Ancak gemi büyük bir dikkatle izlenmekteydi. Tam kanalı yarıladığı sırada kaptana aniden rota değiştirerek güney İtalya'daki bir limana dümen kırma talimatı verildi. Yapılan bir araştırma geminin gizlice nükleer bomba imal etmek için malzeme taşıdığını ortaya çıkarmıştı.

Bu engelleme, 2003 yılı başlarında başlayan ve yıl sonunda Libya'yı ABD ve İngiltere'yle ilişkilerini normalleştirmeye ve küresel ekonomiyle yeniden bağlanmaya (2011'de iç savaş patlak verinceye kadar) yönelten bir süreci hızlandırdı. Libya bu çabasında kitle imha silahları, özellikle de nükleer silahlar edinme niyetinden vazgeçtiğini açıkladı

ve o güne kadar eline geçen ekipmanı, atom bombası imal etmek için ayrıntılı planlarla birlikte teslim etti. Ayrıca İskoçya'nın Lockerbie şehri üzerinde infilak eden Pan Am yolcu uçağında ölenlerin ailelerine tazminat ödedi.[14]

Planların üzerindeki el yazısı notlardan bu nükleer silah bilgilerinin nereden geldiği kolayca anlaşılıyordu. A.Q. Han'ın kurduğu bir şebeke Libyalılara 100 milyon dolar karşılığında tam bir nükleer silah sistemi vaat etmişti. Pakistan atom bombasının babası olarak isim yapan ve Pakistan'da ulusal kahraman kabul edilen Han bir Hollanda firmasında çalıştığı sırada santrifüj tasarımlarını çalmıştı. Pakistan'a döndükten sonra küresel bir yarı karaborsa piyasasından ekipman ve ilave teknik bilgiler temin edilmesini sağlamıştı; sonunda da 1998 yılında Pakistan ilk atom bombası denemesini gerçekleştirerek nükleer silaha sahip dünya devletleri arasında yerini almıştı. Ancak yıllar geçtikçe Han satın almak isteyen herkese silah satabilecek kapasitede bir ağa sahip, seri bir şekilde nükleer silah yayan ünlü biri olup çıktı. Gerek İran'a gerekse Kuzey Kore'ye nükleer silah arayışına yardımcı olma konusunda başrol Han'ın uluslararası şebekesine aittir. Ayrıca Han ve şebekesi İslamabad sempozyumlarındaki reklamlarıyla, hatta uluslararası askeri fuarlarda tanıtım stantları açarak yeteneklerini sergileme konusunda oldukça açık davranmaktadır.

BBC China gemisinin yolu kesildikten sonra, olaydan rahatsız olan Pakistan hükümeti Han'la arasına mesafe koymaya karar verdi. Tutuklanarak televizyona çıkarıldı ve yarım yamalak da olsa özür dilemek zorunda bırakıldı. Han'ın söyledikleri şunlardı: "Geriye dönüp baktığımda hayatım boyunca halkıma sağlam bir ulusal güvenlik kazandırma yönünde elde ettiğim tüm başarıların, iyi niyetli olmakla birlikte muhakeme hatalarına dayalı eylemlerimden ciddi bir zarara uğradığını görmek bana acı veriyor." Bir süre ev hapsinde tutulan Han, birkaç yıl sonra serbest bırakıldı.[15]

Han'ın sevimsiz hayaleti küresel nükleer ekonominin üzerinde dolaşmaya devam ediyor. Çünkü o, sadece gizli kapaklı bir küresel nükleer silah kapasitesi pazarının değil, aynı zamanda nükleer enerji geliştirmenin de nükleer silah üretmeye yönelik bir mekanizma, ayrıca uygun bir kılıf oluşturabileceğini kesin bir şekilde ortaya sermiştir.

Yayılma konusuna gelince, sivil nükleer enerji nükleer silahlara iki kilit noktada köprü oluşturabilir. Birincisi, zenginleştirme işlemleri sırasında, santrifüjler uranyumu, atom bombası için gereken U-235 izotopu düzeyine kadar yüzde 90 oranında yoğunlaştırabilir. Anlaşıldığı kadarıyla, İran'ın izlediği rota budur. Diğer risk noktası ise kullanılan yakıtın tekrar işlenmesi aşamasında karşımıza çıkar. Tekrar işleme sırasında depolanması gereken yüksek dereceli atık miktarı önemli ölçüde azalır. Bu süreçte kullanılmış yakıt kalıntısından plütonyum çıkarılarak reaktörlerde yeniden yakıt olarak kullanılır. Ancak plütonyum aynı zamanda silah üretiminde kullanılan bir malzemedir; Hindistan'ın 1970'lerde yaptığı gibi nükleer bir cihaz üretiminde kullanılabilir ya da kendi atom bombasını yapmak isteyenler tarafından çalınabilir.

Tekrar işlemden geçirme sürecini destekleyen en büyük argüman bu yolla belli bir miktarda uranyumdan çok daha fazla kullanım olanağı elde edilmesi ve böylelikle yakıt tasarrufu sağlanmasıdır. Karşı sav ise yayılma ve terörizm tehlikelerine kapı aralamasıdır. Bu risk tekrar işlemden sakınma, onun yerine gelecek yüzyılda daha etkili teknolojik yanıtlar bulmak üzere kullanılmış yakıtı geçici depolarda bekletme düşüncesine haklılık kazandırıyor. Kaldı ki, şu an için doğal uranyum kıtlığı söz konusu değil.

Genelinde nükleer enerjinin dünya ölçeğinde yayılmasının, daha güçlü bir yayılma karşıtı rejim gerektireceği açık. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu tarafından uygulamaya konan Nükleer Yayılmaya Karşı Anlaşma güvenlik ve denetim ilkelerini ortaya koyuyor ise de, İran'ın nükleer silah programında kaydettiği ilerleme, sistemi iyileştirmek gerektiğini gösteriyor. Fakat yeni bir rejim için görüşme masasına oturmanın da son derece zor olacağı anlaşılıyor.

Güvenlik her zaman için temel kaygı noktası olacaktır. Dünyanın herhangi bir köşesinde meydana gelebilecek bir nükleer kazanın ya da bir nükleer tesise düzenlenebilecek etkili bir terörist saldırının halkın nükleer karşıtlığını alevlendireceği ve nükleer enerji programını geliştirme çabalarını rafa kaldıracağı kabul ediliyor. Son nükleer reaktör nesli basit tasarımlar ve hatta pasif güvenlik öğeleriyle güvenliği güçlendirmeyi amaçlıyor. Aynı zamanda nükleer yayılma riskini azaltmaya ve depolanması gereken kullanılmış yakıt miktarını düşürmeye çalı-

şıyor. Bir sonraki reaktör neslinde ise bu hedeflerin daha ileri ölçüde gerçekleştirilmesi amaçlanıyor.

NÜKLEER RÖNESANS

Bugün toplamda dünya elektriğinin yüzde 15'i nükleer enerjiden sağlanıyor. Yüzyılın başından bu yana hayli iyi miktarda yeni kapasite devreye girdi; üstelik yalnız ABD ve Avrupa'da da değil. 2000 ile 2010 arasında 39 yeni nükleer tesis faaliyete geçti. Bunların çoğu Asya'daydı. Gerçekten de, şu anda inşası süren 60 ünitenin beşte dördü sadece dört ülkede bulunuyor: Çin, Hindistan, Güney Kore ve Rusya. Çin 2020'ye kadar nükleer enerji kapasitesini dört katına çıkaracak bir yapılanma içinde ve o tarihte nükleer tesislerinin sayısını ABD'yle eşitlemek niyetinde. Gerek Hindistan gerekse Güney Kore de köklü bir artış gerçekleştirme arzusunda.[16]

Nükleer enerji başka ülkelerin gündeminde de yer alıyor. Birleşik Arap Emirlikleri elektrik talebinin çok hızlı yükselmesi karşısında, elektrik üretmek için doğal gaz sıkıntısı çekeceği kaygısına kapılınca, dört nükleer reaktör kurması için bir Güney Kore konsorsiyumuyla 20 milyar dolarlık bir sözleşme imzaladı. Bu konsorsiyumu tercih etmelerinin tek nedeni maliyet unsuru değildi. Bir nedeni de Güney Kore şirketlerinin son birkaç yıl içinde diğer tüm ülkelerden daha fazla reaktör kurmuş olmasıydı. BAE reaktörlerin 2017 yılında devreye gireceğini umuyor.[17]

Bu genişleme "nükleer rönesans" adıyla tanındı. Görünen o ki, Avrupa'da bile Yeşil partilerin yükselişe geçmesi ve Çernobil faciası sonrasında nükleer enerjiyi bloke eden nükleer karşıtlığı giderek geri çekiliyor. Finlandiya Baltık Denizindeki bir ada üzerinde beşinci reaktörünü inşa ediyor; gerçi sürekli artan maliyet ülkede büyük bir sürtüşme konusu olmakta. İngiltere'de iklim değişikliği ve Kuzey Denizinden gelen doğal gazın azalması yeni nükleer enerji tesisleri kurulması konusunu kamuoyunun gündemine getirdi. Muhafazakâr David Cameron'un önderliğindeki koalisyon hükümeti, küçük ortağı klasik Avrupa-Yeşil yönelimli Liberal Demokratların muhalefetine karşın, önceki yönetimin nükleer enerjiye bağlılık politikasını onayladı. İsveç'te kamuoyu bugün CO_2'i

radyoaktif atıktan daha büyük bir tehdit olarak görüyor. İsveç iki nükleer tesisini kapattıysa da, şu anda on tanesi faal durumda ve işin doğrusu kapasitelerini yükseltiyor. "Devreden çıkarma" hâlâ resmen kayıtlarda yer almakta, ama gerçekte böyle bir şeyin olacağı yok. Bir üst düzey İsveç yetkilisinin bildirdiğine göre "devreden çıkarma hâlâ resmi politika konumunda. Ama bundan sonra bir devreden çıkarma girişimi ne üç yılda ne de 30 yılda—hatta 300 yılda—mümkün görünüyor."[18]

Almanya'da bile bir geri dönüş havası var. Almanya'daki Sosyal Demokrat-Yeşiller koalisyonu 1999'da ülkedeki 17 reaktörü "kademeli olarak kapatma" kararı almıştı. On yılı aşkın bir süre sonra Almanya nükleer enerjiyi kademeli olarak devreden çıkarma politikasına resmen bağlılığını sürdürüyor; bugün nükleer enerji ülke elektriğinin dörtte birini sağlıyor. Fakat Hıristiyan Demokrat Şansölye Angela Merkel nükleer üretimi tüm gücüyle desteklediğini ve kademeli kapatma kararını "tamamen yanlış" bulduğunu açıkladı. 2010'da çıkarılan yeni bir yasayla ülkedeki nükleer reaktörlerin ömrü ortalama on iki yıl uzatıldı; muhalefet partileri bu uzatma kararını mahkemeye götüreceklerine yemin ettiler.[19] Fakat şansölye nükleer enerjinin enerji karması içinde yer alması gerektiği yolundaki kanaatinde kesinlikle kararlı olduğunu doğruladı.

Fransa devasa yeni bir reaktör daha inşa ediyor. Fransa bugün Avrupa'daki toplam nükleer enerji üretim kapasitesinin yaklaşık yarısına sahip durumda. Ve görünüşe bakılırsa nükleer enerji o kadar olumlu koşullar sunuyor ki, onların gözünde kaçırılmayacak fırsat niteliğinde. İtalya da Almanya gibi yeni nükleer enerjiye moratoryum uygulamıştı. Resmi muhalefete karşın her iki ülke de dünyanın en büyük ihracatçısı olan Fransa'dan yüklü miktarda nükleer enerjiyle üretilmiş elektrik ithal ediyor.[20]

Fransa'ya ek olarak nükleer enerjiye şaşmaz bir bağlılık gösteren diğer büyük sanayi ülkesi de Japonya. Ülke 2020 yılına kadar elektriğinin yüzde 40'ını nükleer enerjiden sağlama hedefini önüne koydu ve ardından daha da ileri giderek 2030'a kadar yarısını nükleer enerjiden elde etmeyi amaçlıyor. Bu yaklaşım kararlı bir ulusal bağlılık içeriyor.

Bu da nükleer rönesansın bir parçası.

FUKUŞİMA DAİİÇİ

Derken deprem oldu. 11 Mart 2011 günü Japon sahillerindeki iki tektonik plakanın sürtünmesi Japonya'da o güne kadar yaşanan en güçlü depremi, ardından da hayal edilemeyecek büyüklükte bir tsunamiyi harekete geçirdi. Dev dalga Japonya'nın kuzeydoğu kıyıları boyunca uzanan deniz setini aşarak pek çok can aldı.

Kırk yıl önce Fukuşima Daiiçi faaliyete geçerken böyle devasa bir dalgayı kesinlikle kimse hayal etmemişti. Yine de aslında kompleks depremi çok az bir hasarla atlattı. Tam deprem anında reaktörler planlandığı gibi "zınk diye durdu"—kendini otomatik olarak kapattı. Bölgeye gelen elektriğin büyük bir kısmıyla birlikte, tesise gelen elektrik de kesildi; bunun üzerine kompleks "istasyon kesintisi" denilen nazik bir duruma girdi. O noktaya kadar verilen tepkiler plana uygun gidiyordu. Yedek enerji sisteminin devreye girmesi bekleniyordu, ama tsunami denizdeki koruyucu setleri aşacak bir yükseklikte gelince, istasyon sular altında kaldı; elektrik desteği sağlayacak jeneratör de sulara gömülünce çalışamadı. Kumanda odası zifiri karanlıktı. Göstergeler okunamıyordu. Aletlerin hiçbiri kullanılamıyordu. Ve en kritik olanı da, reaktörlere su gönderen pompaları çalıştırma olanağı yoktu.

Yedek enerji güvenlik payı olarak tutuluyordu. 2005'te ABD Körfezini vuran Katrina ve Rita kasırgaları tüm elektrik şebekesini çökerttiği zaman dizelle çalışan yedek elektrik, nükleer tesisleri elektrik hatları onarılıncaya kadar düzgün bir şekilde çalışır konumda tutmuştu. Fakat Japonya'da tsunami sonrası pompaları çalıştıracak elektrik olmayınca, reaktörler zincirleme reaksiyonun ürettiği ısıyı düşürmek için gereken kritik soğutucudan yoksun kalmıştı.

Soğutucunun gelmeyişi haftalar sonra ortaya çıkan nükleer kazayı başlattı: Hidrojen patlamaları meydana geldi, koruyucu binaların çatıları uçtu, radyasyon açığa çıktı ve çevreye yayıldı, yangınlar çıktı ve en kritik olanı, nükleer çekirdekler kısmen eridi. Radyasyondan koruyucu giysiler giyen işçiler ellerinde fenerlerle, bir yandan hidrojen patlamalarını dinleyerek, suyu reaktörlere ulaştırmak, radyoaktif suyu boşaltmak, acil durum enerjisini devreye sokmak ve kontrol aletlerini

çalışır duruma getirmek için canlarını tehlikeye atarak çalıştılar. Binlerce insan bölgeden tahliye edildi. Haftalar geçti, ilk başta derecesi 4 olarak açıklanan kazanın sonra 5, daha sonra da en yüksek derece olan 7 düzeyinde olduğu belirlendi. Bu kaza, çeyrek yüzyıl önce meydana gelen Çernobil kazasıyla aynı derecede olmakla birlikte, Fukuşima Daiiçi'deki olayın radyasyon sızıntısı yönünden fiili etkisi ondan çok daha düşük kaldı. Yine de kazanın boyutlarından ötürü, "soğuk kapatma" denilen duruma ulaşmak için altı ila dokuz ay geçmesi gerekeceği tahmin ediliyordu. Reaktörlerin bir kısmı ya da tamamı onarılamayacak ölçüde hasar görmüş olabilirdi, belki de bütünüyle gözden çıkarılacaktı.

Bu olaydan zarar gören diğer bir unsur da, nükleer enerjinin küresel geleceği oldu. Kompleks yapısal bütünlüğü içinde depreme gayet iyi dayanmıştı. Kaza muazzam bir doğa olayının ürünüydü—aynı zamanda da tsunaminin potansiyelini doğru kavrama, bölgeyi koruma ve enerji destek sistemini konumlandırma konusundaki karar zafiyetini gösteriyordu. Eğer tesis su baskınına uğramasaydı, kaza meydana gelmeyecekti denebilir. Ayrıca Japon hükümetinin sistemi, nükleer kazanın sonuçlarıyla başa çıkma çabalarında yenik düştü. Kazayla ilgili bir hükümet raporunda şöyle bir ibare yer alıyor: "Ciddi kazalar için istikrarlı hazırlıklar yetersizdi."

Ancak kazanın meydana gelmesi ve kontrol altına alma güçlükleri—ve gerektirdiği zaman—dünyadaki hükümetlerin ve kamuoylarının Çernobil sonrasındaki çeyrek yüzyılda kurulan nükleer enerjiye duydukları güveni sarstı.

Japonya deprem ve tsunaminin yaralarını sarmak için, gelmiş geçmiş en pahalı doğal afet faturası olan tahminen 300 milyar dolarlık bir maliyetle karşı karşıya kaldı. Nükleer endüstrinin saygınlığı ağır bir yara aldı. Ama nükleer enerji Japonya'nın enerji karmasındaki yerini korumaya devam edecekti; gerçi büyük olasılıkla bir süre yeni yerler açmakta sıkıntı çekileceği ve gözlerin mevcut tesisler ve operasyonlar üzerinde olacağı belliydi. Nükleer enerjiden yüzde 50 oranında vazgeçileceğine, onun yerine ithal LNG'ye daha fazla bel bağlanarak, verimliliğe ve güneş başta olmak üzere, muhtemelen jeotermal enerjiyle birlikte yenilenebilir kaynaklara ağırlık verileceğine ve araştırma çalışmalarının hızlandırılacağına kesin gözle bakılabilirdi.

En keskin dönüş Almanya'da gözlendi. Kazadan üç gün sonra şansölye Merkel nükleer seçeneği defterden sildiğini açıkladı. Yedi nükleer tesisin en azından geçici olarak kapatılmasını emretti ve var olan tesislerin ömrünü uzatma çalışmalarına verdiği desteği kesti. Japonya'daki kaza "Almanya'daki durumu tümüyle değiştirdi" dedi. "Hepimiz nükleer enerjiden en kısa zamanda çıkmak ve rotayı yenilenebilir enerjilere çevirmek istiyoruz."[21] Birkaç hafta sonra hükümet 2022 yılına kadar bütün nükleer tesislerini kapatma talimatını resmileştirdi.

Avrupa Birliği bütün nükleer reaktörler için "stres testleri" uygulanması çağrısı yaptı. Diğer ülkelerden pek fazla ses çıkmadı. Britanya yeni nükleer tesisler üzerindeki çalışmalara izin vermeye devam edeceğini açıkladı. Fransa nükleer enerjiye derin bağlılığını teyit etti, ama geniş çaplı bir güvenlik denetimi gerçekleştirdi.

Dünyada en agresif nükleer geliştirme programına sahip olan ülke, Çin'dir. Kazanın ardından Pekin nükleer projelerin onaylanmasını geçici bir süre için askıya aldı. Bu karar merkezi hükümetin nükleer gelişme üzerindeki otoritesini güçlendirdi. Pekin zaten eyaletlerin sürdürdüğü çalışmaların doludizgin hızından ve güvenliğinden tedirgindi. Bu durum, çok daha fazla güvenlik önlemi içeren üçüncü nesil tesislere doğru bir yönelmeye yol açabilirdi. Ama yine de Çin 2020 yılına kadar nükleer tesislerine 60 ila 70 kadar yenisini ekleme doğrultusuna sadık kalacak gibi görünüyor; bu sayede boyutları bakımından ABD'yle boy ölçüşebilecek bir nükleer filoya sahip olacak.

ABD'de Nükleer Düzenleme Komisyonu bir güvenlik değerlendirmesi yaptı. Kazadan sonraki aylarda NDK bir nükleer tesisinin ruhsatını uzattı ve Georgia'da yeni nükleer ünitelerin bir sonraki geliştirme aşamasına geçmesini onayladı. Obama yönetimi kazadan çıkarılan dersleri düzenlemelere dahil ederek, nükleer enerjiyi desteklemeye devam edeceğini açıkladı. Fakat Fukuşima faciası sektörün içindekileri planları üzerinde bir kez daha düşünmeye yöneltti. Kazadan bir ay sonra NRG adlı büyük bir enerji kuruluşu ABD'nin en büyük nükleer projesini inşa etme planından vazgeçtiğini açıkladı. NRG'nin CEO'su David Crane "Şu durumumuza bakın" dedi. "Ta 2005'teki [federal] teşviklerle hareket ettik... Ama ilerleyebileceğimiz bir yer yoktu. Her ay para harcayıp durmaktan başka bir şey olacağı yoktu; bunu da zaten beş yıldır yapıyorduk."[22]

Fukuşima Daiiçi bir nükleer kazanın dünya üzerindeki etkisini bir kez daha gösterdi. Gerçi nükleer enerjinin yoluna devam etmesini engellemedi ama bundan böyle artık uzunca bir süre "nükleer rönesans" terimini duymayacağımız kesin. Karşılaşacağımız sonuçlardan biri de, yeni tesisler geliştirilirken, daha gelişkin tasarımlara doğru bir kayma olabilir; örneğin acil bir durumda soğutma için dizel jeneratörlerle sağlanan yedek elektriğe bağımlı kalmaktan kurtulmak gibi pasif güvenlik unsurları içeren tasarımlar. Hâlâ nükleer enerjiyi bütün bedellerini göze alarak, enerji kaynakları arasına katmak için çok çeşitli nedenlere sahip pek çok ülke vardır—sıfır karbon özelliğinden enerji bağımsızlığı arzusuna, ana yük enerjisi gereksiniminden kısmi ya da genel elektrik kesintilerinden kurtulmaya kadar. Ancak bu süreçte ekonominin etkisini de yabana atmamalı; ABD'de, Fukuşima Daiiçi olayından önce de nükleer enerji alanında rekabetin geleceğini günden güne başa çıkılmaz bir noktaya götüren başka bir şeyler yaşanmaktaydı.

ENERJİ VE ŞEYL GAZI

Yakıt tercihinin bir yüzünde de doğal gaz yer alır. Ankonvansiyonel gazlarda—özellikle şeyl gazında—gerçekleştirilen atılımlar piyasaya görece ucuz fiyatlarla çok bol miktarda gaz akışı olacağına dair işaretler veriyor. Bu olasılık elektrik enerjisiyle ilgili tercihleri ve hesapları altüst ediyor. John Rowe ülkenin en büyük nükleer filosunun sahibi Exelon'un CEO'sudur. Şeyl gazının gündeme gelmesi onun hesaplarını allak bullak etti. "Ucuz doğal gazla daha ucuza temiz elektrik üretilir" diyor Rowe. "Ona karşı bahse girerseniz, ucuz gaz sizi batırır." Bakış açısında ve beklentilerde meydana gelen bu değişim çok ciddi hacimlerde yeni doğal gaz üretiminin önünü açabilirdi.[23]

Bu olasılık bir yanıyla da insanın aklına, 1990'ların sonunda arz daralması ve fiyat artışları duvarına toslayarak, çöküş ve iflaslarla sonuçlanan gaza hücumu getiriyor. Fakat bu kez ankonvansiyonel gazın gündeme gelişi onlarca yıl, hatta en az bir yüzyıl boyunca düşük fiyatlar ve bol miktarda arzın habercisi olabilir. On yıl öncesinden başka bir farkı daha var: Bugün düşük karbonlu çözümler bulmaya yönelik

bir ivecenlik hüküm sürüyor. Doğal gaz aynı zamanda yeni bir rol de üstlendi: istendiği ya da en çok gerek duyulduğu anda bulunamayan yenilenebilir kaynaklara olanak sunmak. Rüzgârın kesildiği, güneşin parlamadığı zamanlarda gaz yakarak elektrik üretilebilir.

PEKİ, NE KADARI?

Tüm bu nedenlerle enerji üretiminin gittikçe artan bir payının doğal gaza geçmesinin hemen hemen kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Peki, ne kadarı? Kimileri şu anda mevcut bulunan doğal gaz kapasitesinin daha fazla karbon yoğun kömürün yerini alabileceğini ileri sürüyor. Bu doğal gaz kapasitesinin önemli bir bölümünün bir talep artışı durumunda genel enerji akışını dengelemek için bir "zirve yük" ya da ani yükseliş kapasitesi olarak el altında bulundurulması gerekir; örneğin akşam altı gibi bütün insanların işten eve döndüğü saatlerde ya da bir sıcak dalgasının etkisiyle klimaların aşırı ölçüde kullanılması gibi durumlar için. Böyle bir esneklik sağlanamazsa, tüm iletim sisteminin istikrarı bozulur, kısmi kesintiler ve felaket niteliğinde toptan kesintiler söz konusu olabilir.

Peki, yeni kapasite yaratmak için salt doğal gaz tesisleri kurulamaz mı? Bu pek mümkün görünmüyor. Bir enerji dağıtım kuruluşu büyük sermaye maliyetinden ötürü ve bugün inşa edilen bir ünitenin uzun ömürlü olması nedeniyle onlarca yıl ilerisini görmek ister. Teknoloji, beklenen yakıt maliyetleri, yasal düzenlemeler, kamuoyunun yaklaşımı ve risk sıralamasının bazen göz açıp kapayıncaya kadar değiştiği bir dünyada tek bir yaklaşıma her şeyini bağlamak onun açısından çok risklidir. Belirsizlik ve beklenmedik değişiklikler karşısında en iyi korunma stratejisi, çeşitlendirmedir. Dahası doğal gaz karbon bakımından düşük olmakla birlikte, tamamen karbonsuz da değildir. Dolayısıyla doğal gaz kısa ve orta erimde karbon salımını ciddi ölçüde azaltabilir, ancak—doğal gazda karbonu tutma ve depolama çalışmaları kömüre dayalı üretimde olduğu kadar iyi işlemezse—-20-30 yıl sonra o da baskı altında kalabilir.

Yine de ABD enerji sektöründe gaz kullanımı köklü bir artış gösterebilir—hele enerji talebi yükselir de, verimlilik arayışı ve yenilenebilir kaynaklar bekleneni veremez ve enerji kuruluşlarının iki ayağı bir

pabuca girerse, bu mutlaka gerçekleşir. Gaz yakıtlı enerji kapasitesi en doğal varsayılan seçenektir. Üstelik bu yalnız ABD için de geçerli değil. Eğer buralarda ankonvansiyonel gaz üretme çalışmaları başarıya ulaşırsa, Avrupa'da, Çin'de ve Hindistan'da da doğal gaza dayalı üretim ciddi bir artış gösterecektir.

Önümüzdeki yıllarda enerji sektörü uzunca bir süre ne kurmalı-ne kapatmalı sorusuna ve son derece kapsamlı yakıt tercihi ikilemine yanıt arayacak.

Ama yakıt tercihi kararları yalnız enerjiyle değil, karşımıza gitgide daha büyüyerek gelen iklim gündemiyle ilgili kaygılarla da bağlantılı olacaktır. Bu iklim kaygısı son zamanlara özgü gibi görünebilir. Aslında atmosfere ve onun işleyişine odaklanmamız çok uzun bir geçmişe dayanmaktadır.

NOTLAR

Önsöz

1. George H. W. Bush ve Brent Scowcroft /*A World Transformed* (New York: Vintage, 1999), s: 312 ("Hiçbir şey olmayacak"): "Körfez Savaşı" *Frontline*, PBS, 9 Ocak 1996 (Mısır Cumhurbaşkanı); ABD Bağdat Elçisinden Dışişleri Bakanına mesaj, 25 Temmuz 1990 ("disputes") *Al-Hayat* 15 Mart 2008.
2. Bush ve Scowcroft, *A World Transformed*, s: 317 ("crisis du jour"); Richard Haass, *War of Necessity, War of Choice: A Memoir of Two Iraq Wars* (New York: Simon and Schuster, 2009), s: 61-62, Boyden Gray'le görüşme.
3. Bush ve Scowcroft, *A World Transformed*, s: 330, 365.
4. Haass, *War of Necessity, War of Choice*, s: 148 ("classical containment"); Martin Indyk, *Innocent Abroad: An Intimate Account of American Peace Diplomacy in the Middle East* (New York: Simon and Schuster, 2009), s: 40-43,165 ("double containment"); Charles Duelfer, *Hide and Seek: The Search for Truth in Iraq* (New York: Public Affairs, 2009), s: 117-60.
5. James Placke, Jeffrey Meyer ve Mark Califano, *Good Intentions Corrupted: The Oil-for-Food Scandal and the Threat to UN* (New York: Public Affairs, 2006) 4. Bölüm: Birleşmiş Milletler Yiyecek Karşılığı Petrol konulu Bağımsız Soruşturma Komitesi, *Yiyecek Karşılığı Petrol Programının Manipüle edilmesiyle ilgili Rapor*, Birleşmiş Milletler, 27 Ekim 2005.
6. Haass, *War of Necessity, War of Choice*, s: 162.
7. Joseph Stanislaw ve Daniel Yergin, "Petrol: Kapı Yeniden Açılıyor", *Foreign Affairs* 72, no. 4 (1993), s: 81-93.

1. Bölüm: Rusya'nın Geri Dönüşü

1. *New York Times*, 26 Aralık 1991.
2. Valery Graifer'le görüşme.
3. Vagit Alekperov, *Dabycha* Giriş, *The Prize*'ın ilk Rusça baskısı.

Yegor Gaidar, *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia*, çeviren Antonina Bouis (Washington, DC: The Brookings Institution, 2007), s: 102.
Mihail Gorbaçov'la görüşme, *Commanding Heights*; Thane Gustafson, *Crises Amid Plenty: The Politics of Soviet Energy under Brezhnev and Gorbachev* (Princeton: Princeton University Press, 1989), s: 103-36.
Gaidar, *Collapse of an Empire*, s: 105-9, 239.
Yegor Gaidar'la görüşme; Thane Gustafson, *Wheel of Fortune: The Politics of Russian Oil Under Yeltsin and Putin* (forthcoming), s: 10 (hükümet bilgisayarı); Anders Aslund, *Russia's Capitalist Revolution: Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed* (Washington, DC: Peterson Uluslararası Ekonomi Enstitüsü, 2007), s: 107 ("wildly")

8. Vagit Alekperov'la görüşme ("revelation"); Gustafson, *Wheel of Fortune*, s: 5-14, 54 ("destroying the oil sector"); Vagit Alekperov, *Oil of Russia: Past, Presents and Future* (Minneapolis: East View Press, 2011), s: 324.
9. Alekperov, *Oil of Russia*, s: 326; Vadim Volkov, *Violent Entrepreneurs: The Use of force in the Making of Russian Capitalism* (Ithaca: Cornell University Press, 2002), Bölüm I.
10. Vagit Alekperov'la görüşme ("hardest thing"); Alekperov, *Dabycha*'ya Önsöz ("Soviet legacy"); Gustafson, *Wheel of Fortune*, s: 38 (walk to work).
11. Chrystia Freeland, *Sale of the Century: The Inside Story of the Second Russian Revolution* (Londra: Abacus, 2009), s: 114-23, 81. Bölüm. David E. Hoffman, *The Oligarch: Wealth and Power in the New Russia* (New York: Public Affairs, 2005), 5. ve 12. Bölümler.
12. Freeland, *Sale of the Century*, s: 187, 384; Hoffman, *The Oligarchs*, 18. Bölüm; Mikhail Friedman, "Nasıl Oligark Oldum?" Konuşma, Lvov, 14 Kasım 2010.
13. Archie Dunham ve Lucio Noto'yla görüşmeler.
14. Archie Dunham'la görüşme.
15. *Wall Street Journal*, 27 Eylül 2010.
16. John Browne, *Beyond-Business* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 2010), 8. Bölüm.
17. John Browne, s: 144-51; German Khan'la röportaj *Volomosti*, 20 Ocak 2010.
18. Peter Baker ve Susan Glasser, *Kremlin Rising: Vladimir Putin's Russia and the End of the Revolution* (Potomac Books, 2007), 15. ve 17. Bölümler; *Vladimir Putin, First-person: An Astonishingly Frank Self-portrait by Russia's President* (New York: Public Affairs, 2000): Angela Stent, "An Energy Superpower", Kurt Campbell ve Jonathan Price, *The Politics of Global Energy* (Washington, D.C.: Aspen Institute, 2008), s: 78, 95.

2. Bölüm: Hazar Derbisi

1. Peter Hopkirk, *The Great Game: The Struggle for Empire in Central-Asia* (New York: Kodansha International, 1994), s: 1.
2. *New York Times*, 26 Nisan 2005.
3. Strobe Talbott, "Flashman'a Veda: Amerika'nın Kafkaslar ve Orta Asya Politikası", Konuşma, 21 Temmuz 1997.

4. *New York Times*, 4 Ekim 1998 ("our strategy") Jan Kalicki, "Hazar Enerjisi Yol Ayrımında," *Foreign Affairs*, Eylül-Ekim 2001.
5. Robert Tolf, *The Russian Rockefeller: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry* (Stanford: Hoover Institution Press, 1976), s: xiv ("Russian Rockefeller"), 53-55; Steve LeVine, *The Oil and the Glory: The Pursuit of Empire and Fortune on the Caspian Sea* (New York: Random House, 2007), s:14; Ronald Suny, *"A Journeyman for the Revolution: Stalin and the Labor Movement in Baku,"* Soviet Studies, no. 3, 1972; Simon Sebag Montefort, *Young Stalin* (New York: Vintage, 2008), s: 187 ("The Oil Kingdom").
6. Daniel Yergin, *The Prize:The Epic Quest for Oil, Money, and Power* (New York: Free Press, 2009), s: 220 ("the Bolsheviks will be cleared"); Geoffry Jones: *The State and the Emergence of the British Oil Industry* (Londra: Macmillan, 1981), s: 209-1 1 (Bolsheviks); Alexander Stahlberg *Bounden Duty: The Memoirs of a German Officer,* 1932-1945, çeviren Patrica Crampton (Londra: Brassey's, 1990), s: 226-27 ("Baku oil").
7. LeVine, *The Oil and the Glory*, s: 50-51; Jeffrey Goldberg, "Küresel Kapitalizmin Kaba Yüzü", *New York Times, Sunday Magazine,* 4 Ekim 1998.
8. LeVine, *The Oil and the Glory*, s: 209 ("all roads"); Terry Adams, "Baku Oil Diplomacy and 'Early Oil' 1994- 1998: An External Perspective," *Azerbaijan in Global Politics: Crafting Foreign Policy* (Bakü: Azerbaycan Diplomatik Akademisi, 2009), s: 228 ("disruptive").
9. LeVine, *The Oil and the Glory*, s: 179 ("native son"); Haydar Aliyev, görüşme; *Azerbaijan International,* Kış 1994, s: 7-9 ("core leadership").
10. Adams, "Bakü Petrol Diplomasisi, s: 2 ("Mission impossible").
11. "Erken Petrol, Kuzey ya da Batı", Rapor, n.d.
12. Jan Kalicki'yle görüşme.
13. LeVine, *The Oil and the Glory,* s: 350.
14. John Browne, konuşma, CERA "Üç Deniz Masalı Konferansı", 20 Haziran 2001; Frank Verrastro, "Hazar ve Orta Asya: BTC Deneyiminden Çıkan Dersler", Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi, *White Paper*, Nisan 2009 ("arrange and negotiate").
15. David Woodward'dan yazara (faksla).
16. Nick Butler, "Enerji: Değişen Dünya Düzeni", Konuşma, 5 Temmuz 2006 ("engineering project"); *Washington Post*, 4 Ekim 1998 ("cereal country").

3. Bölüm: Hazar'ın Ötesi

1. Nursultan Nazarbayev, *The Kazakhstan Way,* çeviren Butler (Londra; Spacer International) 2008, s: 88-89; Steve LeVine, *The Oil and the Glory. The Pursuit of Empire and Fortune on the Caspian Sea* (New York: Random House, 2007), s: 97-100.
2. Nazarbayev, *The Kazakhstan Way*, s: 95 ("raw material"); LeVine, *The Oil and the Glory*, s: 92. ("frozen in time").
3. LeVine, *The Oil and the Glory*, s: 93-94.

4. Yegor Gaidar, *Days of Defeat and Victory*, çeviren Ann Miller (Seattle: University of Washington Press, 1999), s: 59 ("trump card"); Nazarbayev, *The Kazakhistan Way*, s: 1, 112; ("coma", "fundamental principle"); Nursultan Nazarbayev, *Without Right and Left* (Londra: Class Publishing 1992), s: 148 ("appendage"); LeVine, *The Oil and the Glory*, s: 117.
5. Nazarbayev, *The Kazakhistan Way*, s: 95-96 ("contract," Yeltsin); Richard Matzke'yle görüşme. LeVine, *The Oil and the Glory*, s: 239 ("prolonged and bitterer"); *Washington Post*, 6 Ekim 1998, ("their oil")
6. LeVine, *The Oil and the Glory*, s: 253.
7. Ronald Freeman, Lucio Noto ve Jan Kalicki'yle görüşme.
8. Richard Matzke'yle görüşme,
9. *Wall Street Journal*, 28 Ağustos 2007; *Petroleum Intelligence Weekly*, 18 Ekim 2010.
10. Kabildyn bir kitaptan söz etti . . . araştırmak lazım ...
11. John J. Maresca, tanıklık, ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi Asya ve Pasifik Alt Komitesi, 12 Şubat 1998 ("Central Asia", cost effectiveness); John Imle ve Marty Miller'la görüşme; Steve Coll, *Ghost Wars: The Secret History of CIA, Afghanistan and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001* (New York: The Penguin Press, 2004), s: 309-10.
12. Mikhail Gorbachev, "Sovyetlerin Afganistan'dan çıkardığı dersler" *International Herald Tribune*, 4 Şubat 2010.
13. Ahmed Rashid, *Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia* (New York: Yale University Press, 2000), 3. Bölüm (Islamic Emirate).
14. *Christian Science Monitor*, 9 Şubat 2007 ("alien"); görüşmeler, *Washington Post*, 5 Ekim, 1998, ("implement").
15. Coll, *Ghost Wars*, s: 309-13 ("no policy", "authorized"); John Imle'yle röportaj; "Afganistan, İran, Pakistan ve Türkmenistan/Rusya'nın Siyasi ve Ekonomik Değerlendirmesi". Unocal Report, 3 Eylül 1996 ("involvement").
16. Unocal Report ("scenario"); Coll, *Ghost Wars*, s: 331, 342 ("spiritual leader").
17. Rosita Forbes, *Conflict: Angora to Afghanistan* (Londra: Cassell, 1931), s: xvi ("anathema"); John Imle ve Marty Miller'le görüşmeler.

4. Bölüm: "Süper Büyükler"

1. Kenichi Ohmae, *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy* (New York; HarperCollins, 1991).
2. *New York Times*, 1 Aralık 1997 ("reasonable"); *Petroleum Intelligence Weekly*, 8 Aralık 1997 ("economic star").
3. Carmen Reinhart ve Kenneth Rogoff. *The Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly* (Princeton: Princeton University Press, 2009), s: 18, 157 ("darling"); Timothy J. Colton, Yeltsin: A Life (New York: Basic Books, 2008), s: 411-15 (yüzde 93); Stanley Fischer'la görüşme, *Commanding Heights*; Robert Rubin'le görüşme, *Commanding Heights*.
4. *New York Times*, 26 Aralık 1998 ("understatement") 10 Ocak 1999 (cafeteria).

5. Robert Maguire'le görüşme ("roster"); *Petroleum Intelligence Weekly,* 31 Ağustos 1998 ("Were he alive today"); Douglas Terreson, "The Era of the Super-Major", Morgan Stanley, Şubat 1998.
6. Ronald Chernow, *Titan: The Life off John D. Rockefeller Sr.* (New York: Random House, 1998), s: 554-55: Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil Money, and Power* (New York: Free Press, 2009), 2. ve 5. Bölümler.
7. Lucio Noto'yla görüşme ("could survive").
8. Laurance Fuller'le görüşme; John Browne'yle görüşme; Samuel Gillespie'yle görüşme; John Browne, *Beyond Business* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 2010), s: 67-71: Joseph Pratt, *Prelude to Merger: A History of Amoco Corporation,* 1973-1998 (Houston: Hart Publications: 2000), s: 85-86; ABD Federal Ticaret Komisyonu, "BP/Amoco FTC Anti-tröst Kaygılarını Gidermek için Benzin İstasyonları ile Terminallerindeki Yatırımlarını Çekmeye Razı Oldu", basın açıklaması, 30 Aralık 1998 ("competition"); Amoco Corp., Proxy Statement/prospectus, 30 Ekim 1998.
9. Browne, *Beyond Business*, s: 72 ("lap of BP").
10. Lee Raymond, Samuel Gillespie ve Lucio Noco'yla görüşme; Exxon Corp., *Form S-4 Registration Statement Under the Securities Act of 1933,* 5 Nisan 1999; *New York Times*, 1 Aralık 1998.
11. William J. Baer, tanıklık, US. Temsilciler Meclisi Ticaret Komitesi, Enerji ve Güç Alt Komitesi, 10 Mart 1999.
12. *Wall Street Journal*, 1 Aralık 1999.
13. Robert Pitofsky tanıklık, U.S. Senato Ticaret, Bilim ve Ulaşım Komitesi Tüketici İşleri Alt Komitesi, 25 Nisan 2001 ("prices high") Jeremy Bulow ve Carl Shapiro, "The BP Amoco-ARCO Merger: Alaskan Crude Oil (2000)", *The Antitrust Revolution*, editör John Kwoka Jr. ve Lawrence White (New York: Oxford University Press, 2008), s: 141 (half a cent), s: 149 ("protect competition"); Browne, *Beyond Business*, s: 73-74.
14. Thierry Desmarest ve Vera do Ladoucette'la görüşmeler.
15. David O'Reilly ve William Wicker'la görüşmeler, *New York Times*, 17 Ekim 2000 (Bijur).
16. *Washington Post*, 19 Kasım 2001; Archie Dunham'la görüşme.
17. Mark Moody-Stuart; Keetie Sluyterman, *Keeping Competitive in Turbulent Markets 19 History of Royal Dutch Shell* (Oxford: Oxford University Press, 2007), s: 381-95.
18. David O'Reilly'yle görüşme.

5. Bölüm: Petrol Ülkesi

1. Moises Naim, *Paper Tigers and Minotaurs: The Politics of Venezuela's Economic Reform* (Washington, DC: Carnegie Endowment, 1993), s: 19; Herbert Adams Gibbons, *The New Map of South America* (London: Jonathan Cape, 1929), s: 249, 252-53.
2. Daniel Yergin, *The Prize: The Epic* Quest *for Oil, Money, and Power* (New York: Simon and Schuster, 1990), s: 507 ("the devil").

3. Terry L. Karl, *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States* (Berkeley: University of California Press, 1997) Michael L. Ross, "Kaynak Lanetinin Siyasi Ekonomisi", *World Politics* 51 (1999): 297-322 ("rent-seeking behavior"); Christina Marcano ve Alberto Barrera Tyszka, Hugo Chávez, çeviren Kristina Cordero (New York: Random House, 2007), s: 15 (Venezuelan academics).
4. Naim, *Paper Tigers and Minotaurs*, s: 24 ("reversed Midas touch"); Ngazi Okonjo-Iweala.
5. Karl, *The Paradox of Plenty*, s: 71, 123 ("Change the world!", "couldn't lose"); Marcano ve Tyszka, *Hugo Chávez*, s: 5 ("magical liquid"); Gustavo Coronel, *The Nationalization of the Venezuelan Oil Industry: From Technocratic Success to Political Failure* (Lexington, MA: Lexington Books, 1983).
6. Karl, *The Paradox of Plenty*, s: 72 ("trap"); Naim, *Paper Tigers and Minotaurs*, s: 34-35.
7. Marcano ve Tyszka, *Hugo Chávez*, s: 59; Naim, *Paper Tigers and Minotaurs*, s: 100-4.
8. Marcano ve Tyszka, *Hugo Chávez*, s: 4, 29, 43.
9. Marcano ve Tyszka, *Hugo Chávez*, 17. Bölüm.
10. Luis Giusti'yle görüşme.
11. Luis Giusti'yle görüşme.
12. *Middle East-Economic Survey*, 8 Aralık 1997 (Jakarta).
13. *New York Times*, 6 Aralık 1998 ("reeling").
14. Luis Giusti'yle görüşme (fire Giusti); Nicholas Kozloff, *Hugo Chávez: Oil Politics, and the Challenge to the US.* (New York: Palgrave McMillan, 2006), s: 139. *Business Week* (Uluslararası basım), 26 Ekim 1998; Marcano ve Tyszka, *Hugo Chávez*, s: 107 (Caldera).
15. Chávez'den alıntı: *New York Times*, 10 Nisan 1999, 2 Mayıs 1999, 27 Temmuz 2000; Richard Gott, *Hugo Chávez and the Bolivarian Revolution* (Londra: Verso, 2005), s: 13 ("same sea").
16. Brian A. Nelson, *The Silence and the Scorpion: The Coup Against Chávez and the Making of Modern Venezuela* (New York: Nation Books, 2009), s: 125-26 (chief of security); *New York Times*, 28 Temmuz 2000 ("annihilate" "devils").
17. Bernard Mommer, *Changing Venezuelan Oil Policy*, Oxford Enerji Araştırmaları Enstitüsü, Nisan 1999; *Middle East Economic Survey*, 8 Temmuz 2002.
18. Gott, *Hugo Chávez and the Bolivarian Revolution*, s: 170.
19. *Petroleum Intelligence Weekly*, 18 Eylül 2000 ("soaring oil prices"), 25 Eylül 2000 ("brewing energy crisis").

6. Bölüm: Toptan Aksama

1. Adam Smith, *Paper Money* (*New York, Summit Books, 1981*), s: 229.
2. *Petroleum Intelligence Weekly*, 11 Kasım 2002.
3. Cristina Marcano ve Alberto Barrera Tyszka, *Hugo Chávez: The Definitive Biography of Venezuela's Controversial President* (New York: Random House, 2007), s: 145 ("a great human network"); Brian A. Nelson, *The Silence and the Scorpion:*

The Coup Against Chávez and the Making of Modern Venezuela (Nation Books: New York, 2009), s: 14, 74.

4. Marcano ve Tyszka, *Hugo Chávez*, s: 173, 175, 180.
5. Nelson, *The Silence and the Scorpion*, s: 246-47.
6. Ngozi Okonjo-Iweala'yla görüşme.
7. Ricardo Soares de Oliveira, *Oil and Politics in the Gulf of Guinea* (New York: Columbia University Press, 2007), s: 73-79; Nicholas Shaxson, *Poisoned Wells. The Dirty Politics of African Oil* (New York: Palgrave MacMillan, 2007), s: 16-19; Xavier Saili-I Martin ve Arvind Subramanian, "Doğal Kaynak Lanetine Yaklaşım: Nijerya'dan Bir Örnek", Uluslararası Para Fonu Ön Raporu, Temmuz 2003; Peter M. Lewis, *Growing Apart: Oil, Politics, and-Economic Change in Indonesia and Nigeria* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007), 5. Bölüm.
8. Transparency International, *Global Corruption Report 2004*.
9. WAC Global Services, "Nijer Deltasında Barış ve Güvenlik: Çatışma Uzmanı Grubun Temel Raporu" (Working Paper for SPDC, Aralık 2003 ("criminalization"); Stephen Davis, *The Potential For Peace and Reconciliation in the Niger-Delta*, Coventry Cathedral, Şubat 2009, s: 67-68, 101-33 ("new dimension"); Stephen Davis, "Nijer Deltasında Barış Açınımı", sunum, CSIS Africa Program, 15 Haziran 2009: IRIN Africa, "Nijerya: Korsanlık Raporunda Nijerya Sularının Ölümcül Ölçüde Tehlikeli Olduğu Belirtiliyor", 27 Temmuz 2004 ("international waters"); *Petroleum Intelligence Weekly, 4 Ekim* 2004 ("pushed").
10. Jane's World Insurgency and Terrorism, "Nigeria Delta Groups" 6 Mart 2006.
11. *Financial Times*, 7 Haziran 2006 (Greenspan).
12. Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi, "Katrina Kasırgası: Bir Klimatolojik Perspektif, Ön Rapor, Ekim 2005; Ivor van Heerden ve Mike Bryan, *The Storm: What Went Wrong and Why During Hurricane Katrina-the Inside Story from One Louisiana Scientist* (New York: Viking, 2006), 4. Bölüm.
13. ABD Enerji Bakanlığı, *Impact of the 2005 Hurricanes on the Natural Gas Industry in the Gulf of Mexico Region: Final Report 2006*, s:2; ABD Enerji Bakanlığı, "Katrina ve Rita Kasırgalarının Kronolojisi"; ABD Enerji Bakanlığı "Enerji Bakanlığı'nın Kasırgalarla Mücadelesinin Kronolojisi", Bakan Bodman'ın Bugünkü Senato Enerji ve Doğal Kaynakları Komitesi Oturumunda Yaptığı Konuşma, 27 Ekim 2005.

7. Bölüm: Irak Savaşı

1. Philip Carroll'la görüşme. Michah Sifry ve Christopher Cerf, *The Iraq War Reader: History, Documents, and Opinions* (New York: Simon and Schuster, 2003), s: 618 ("addiction"); Richard Haass, *War of Necessity, War of Choice: A Memoir of Two Iraq Wars* (New York: Simon and Schuster. 2009), s: 162; Paul Pillar, "İstihbarat, Siyaset ve Irak Savaşı", *Foreign Affairs* 85, no. 2 (2006) (broad consensus), s: 20: Başkana Sunulan Rapor, 31 Mart 2005, *The Commission on the Intelligence Capabilities of the United States Regarding Weapons of Mass Destruction*, s: 157-87.
2. *New York Times*, 10 Şubat 2003 ("indisputable"); görüşme ("no evidence").

3. *New York Times*, 7 Ekim 2004 ("deceiving"); Sifry ve Cerf, *The Iraq War Reader*, s: 413 (chemical and biological); görüşme.
4. Catherine Collins ve Douglas Frantz, *Fallout: The True Story of the CIA's Secret War on Nuclear Trafficking* (New York: Free Press, 2011), s: 23; Laura Bush, *Spoken from the Heart* (New York: Scribner, 2010), s: 242, 277; George W. Bush, *Decision Points* (New York: Crown, 2010). s: 253) Haass, *War of Necessity, War of Choice*, s: 234 ("unable to prevent"); Pillar, "İstihbarat, Siyaset ve Irak Savaşı"; s: 21 ("any analysis").
5. Thomas E. Ricks, *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq* (New York: Penguin Press, 2007), Bölüm 2-3; Negroponte'yle görüşme ("Toughest message").
6. *New York Times*, 27 Ağustos 2002 ("infinitely more difficult"); Sifry ve Cerf, *The Iraq War Reader*, s: 269 ("*War of Necessity, War of Choice* materialize"); Ricks, *Fiasco*, s: 30; George Packer, *The Assassin's Gate: America in Iraq* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2005), Bölüm 4; Michael R. Gordon ve Bernard E. Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq* (New York: Random House, 2006), s: 72-73.
7. Haass, s: 206 ("true threat"); Ricks, *Fiasco*, s: 5, 65 ("not have an easy time").
8. John Negroponte'yle görüşme.
9. Bob Woodward, *Plan of Attack* (New York: Simon and Schuster, 2004), s: 323; görüşme ("proposal to invest").
10. Donald Rumsfeld, "Irak'ın Geleceği" konuşma, İleri Uluslararası Araştırmalar Okulu, Johns Hopkins Üniversitesi, Washington DC, 5 Aralık 2005 ("speed and agility"); *Washington Post*, 27 Şubat 2003 (Gen. Shinseki); Donald Rumsfield, "Ulus Oluşturmanın Ötesi", konuşma, Intrepid Deniz-Hava-Uzay Müzesi, New York City, 14 Şubat 2003; Gordon ve Trainor, *Cobra II, s:* 459, 506 (Franks). Ayrıca Donald Rumsfeld, *Known and Unknown: A Memoir* (New York: Sentinel, 2011), s: 482-83; 649-51.
11. Pillar, "İstihbarat, Siyaset ve Irak Savaşı", s: 22 ("strong wind"); Brent Scowcroft, "Saddam'a Saldırmayın"; *Wall Street Journal*, 15 Ağustos 2002; Brent Scowcroft'la görüşme; Haass, *War of Necessity, War of Choice*, s: 226 ("all else is jeopardized"); Uluslararası Para Fonu, "Irak: Makroekonomik değerlendirme", 21 Ekim 2003 (government revenues); Ricks, *Fiasco*, s: 96-98 ("its own reconstruction").
12. Gordon ve Trainor, *Cobra II*, s: 459.
13. Philip Carroll'la görüşme; Thomas Ghadhban, CERA, "Irak'ın Ham Petrol Üretim Kapasitesinin Artırılması", sunum, "Üç Kentin Öyküsü" konferansı, 20-22 Ocak 2006 (twenty-three were put into production); Assam al-Chalabi, "Savaş Sonrası Irak Petrolü", sunum, CERA "Üç Kentin Öyküsü" konferansı, 11-12 Ocak 2003.
14. Philip Carroll'la görüşme; L. Paul Bremer III ve Malcolm McConnell, *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope* (New York: Simon and Schuster, 2006), s: 61.
15. Gordon ve Trainor, *Cobra II*, s: 481 ("civil servant"); Aleksander Kwalniewski'yle görüşme; Bremer ve McConnell, *My Year in Iraq*, s: 36-39; Terence Adams'dan yazara.

16. "Irak'ın Geri Dönüşü: Petrol Piyasası ve Ortadoğu'yla İlgili Sonuçları", CERA, Ocak 2004; *New York Times*, 17 Mart 2008 (expletive); Gordon ve Trainor, *Cobra II*, s: 483-84 ("incendiary").
17. Rumsfeld, *Known and Unknown*, s: 473-78 ("stuff happens"); Gordon ve Trainor, *Cobra II*, s: 46, 465, 472, 575; *New York Times*, 19 Ekim 2004; Bush, *Decision Points*, s: 257-59.
18. Gordon ve Trainor, *Cobra II*, s: 489-95, 579.
19. Jeremy Greenstick, "Şimdi Ne Yapmalı", *Economist*, 6 Mayıs 2004.
20. Rob McKee; Vera de Ladoucette ve Leila Benali, "Irak'taki Üretim: Daha Fazla (ama Yavaş) Büyüme" CERA, 12 Kasım 2003 (Baath plan).
21. *Petroleum Intelligence Weekly*, 21 Haziran 2004; Michael Makovsky, "Irak Petrolü İyi Durumda Değil", *Weekly Standard*, 19 Şubat 2007; Michael Makovsky "Irak'ın Petrol'deki İlerlemesi", *Weekly Standard*, 25 Ağustos 2008.

8. Bölüm: Talep Şoku

1. Michael Wallis, *Oil Man: The Story of Frank Phillips and Phillips Petroleum* (New York: Doubleday, 1988), s: 123 ("oil fever").
2. *Petroleum Intelligence Weekly*, 6 Şubat 2004: röportaj.
3. Guy Caruso, tanıklık, ABD Senatosu Enerji ve Su Geliştirme Alt Komitesi, 25 Haziran 2008, *Wall Street Journal*, 26 Nisan 2004 ("guidelines", "curious", "skeptically").
4. IHS CERA "Sermaye Maliyetleri Analiz Forumu-Kaynak", Ocak 2009.
5. Ke Tang ve Wei Xiong, "Endeks Yatırımları ve Emtianın Finansallaşması" Ocak 2011, s: 13 ("co-move").
6. Daniel O'Sullivan, *Black Gold, Paper Barrels and Oil Price Barrels* (Londra: Harriman House, 2009).
7. Joe Roeber, *The Evolution of Oil Markets: Trading Instruments and Their Role in Oil Price Formation* (Royal Institute of International Affairs, 1993).
8. CME Group, "2010 Emtia Alım Satım Sorunları: Rekabet Kural ve Prosedürleri" ("anticipating").
9. Görüşme.
10. Jim O'Neill'den yazara; "Building Better Global Economic BRICs", Goldman Sachs Global Economics Paper No. 66, 30 Kasım 2001; *Financial Times*, 15 Ocak 2010.
11. Mark Fisher'la görüşme.
12. Robert Shiller'la görüşme. Shiller'ın spekülatif balon tanımı: "Fiyat artışı haberlerinin, kişiden kişiye psikolojik bulaşma etkisiyle, yatırımcı coşkusunu körükleyerek, çeşitli hikâyeleri fiyat artışlarını haklı gösterecek şekilde allayıp pullayarak ve yatırımın gerçek değerine kuşku duyduğu halde, kısmen diğerlerinin başarılarını kıskanan, kısmen de kendini kumar heyecanına kaptıran daha çok sayıda yatırımcıyı içine çeken bir durumdur." Petrol örneğinde ise, pek çok yatırımcı petrolün varsaydığı "gerçek"—ya da gelecekteki—değerine derin bir inanç bes-

liyor, buna karşılık çok az kuşku duyuyordu. *Bak.* Robert Shiller, *Irrational-Exuberance,* 2. Basım. (New York: Broadway Books, 2005), s: 2.

13. Peter Jackson ve Keith Eastwood, "Finding the Critical Numbers: What Are the Real Decline Rates of Global Oil Production?"; IHS CERA, Kasım 2007.
14. Mohsin S. Khan, "The 2008 Oil Price 'Bubble'", politika özeti, Peterson Uluslararası Ekonomi Enstitüsü: Ağustos 2009), *Wall Street Journal,* 17 Ağustos, 2010.
15. CalPERS, "CalPERS Sets Guidelines for New Asset Class—Commodities, Forestland, Inflation-Linked Bonds", 19 Şubat 2008; *Bloomberg;* 28 Şubat 2008: *Petroleum Intelligence Weekly,* 12 Mayıs 2008; David Davis'le görüşme.
16. *Wall Street Journal,* 17 Mayıs 2008 ("more oil"); Jeffrey Curie vd., "A Lesson from Long-Dated Oil: A Steadily Rising Price Forecast." Goldman Sachs *Energy Watch,* 16 Mayıs 2008 ("structural bull market").
17. Edward Morse, "Oil Dot-com", Lehman Brothers Enerji Özel Raporu, Mayıs 2008; Edward Morse'la görüşme; *Petroleum Intelligence Weekly,* 2 Haziran 2008 ("biggest ramification").
18. *New York Times,* 23 Mayıs 2008 ("gouging the American public"); 22 Mayıs 2008 ("ethical compass").
19. Röportaj, *Bloomberg,* 16 Haziran 2008 (travel industry); David Davis'le görüşme.
20. *New York Times,* 23 Haziran 2008, 20 Haziran 2008 ("deliberately chosen"); *Wall Street Journal,* 23 Haziran 2008, Associated Press, 20 Haziran 2008 (memo).
21. David Davis'le görüşme; *Oil Bubble or New Reality: How Will Skyrocketing Oil Prices Affect the US. Economy: Hearings Before the Joint Economic Committee, US. Congress, 110.th Congress, 2nd Session,* 25 Haziran 2008, s: 10.
22. California Eyaleti Eşitleme, Yakıt Vergisi, İstatistik&Rapor Kurulu, 2008, http://www.boe.ca.gov/sptaxprog/spftpts08.htm.
23. PEW Yakıt Etkinliği Kampanyası, *A History of Fuel Economy: One Decade of Innovation, Two Decades of Inaction,* 2 Ocak 2011.
24. Admiral Dennis Blair, tanıklık, ABD Senatosu Ticaret, Bilim ve Ulaşım Komitesi, 3 Mayıs 2007; Enerji Güvenliği Liderlik Konseyi, *Recommendations to the Nation on Reducing US Oil Dependence,* Aralık 2006.
25. James Hamilton'la görüşmeler: "Petrol ve Ekonomi: Yükselen Küresel Talebin ABD Ekonomisi Üzerindeki Etkisi", Birleşik Ekonomik Komitesi oturumu, ABD Kongresi, 20 Mayıs 2009, s: 27-29; Rick Wagoner'le görüşme, *Petroleum Intelligence Weekly,* 14 Temmuz 2008.
26. Uluslararası Enerji Ajansı, *World Energy Outlook 2010* (Paris: OECD/IEA, 2010), s: 605-11.
27. *New York Times,* 16 Temmuz 2008; *Petroleum Intelligence Weekly,* 21 Temmuz 2008.
28. Benjamin S. Bernanke, "Ekonomik Politika: Tarih Dersleri", konuşma, Başkanlık ve Kongre Araştırma Merkezi, 8 Nisan 2010; Hilary Till, "The Oil Markets: Let the Data Speak for Itself," EDHEC Working Paper, 2008 Ekim, s: 22.
29. *Financial Times,* 8 Eylül 2009.
30. Robert Sheller'la görüşme.

9. Bölüm: Çin'in Yükselişi

1. Petrochina Company Limited, *Global Offering*, 27 Mart 2000.
2. Cheng Li, editor, *China's Emerging Middle Class: Beyond Economic Transformation* (Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2010).
3. George W. Bush, *Decision Points* (New York: Crown, 2010), s: 427.
4. Zhou Qingzu'yla görüşme; Wang Tao'yla görüşme; Eliot Blackwelder, "Petroleum Resources of of China and Siberia"; Mining and Metallurgy 187, Temmuz 1922 ("never produce").
5. H.C. Ling, *The Petroleum Industry of the People's Republic of China* (Palo Alto: Hoover Institution Press, 1975), s: 237; Yu Qiuli, 1958-1964 arası Petrol Bakanı, Yu Qiuli'nin *Yu Qiuli:Huiyilu (Anılar)* (Beijing: Liberation Army Press, 1996), s: 1003; geçtiği yer: Erica Downs, "China's Quest for Oil Self-sufficiency in the 1960's", yayınlanmayan el yazmaları, 2001, s: 5 ("cut off").
6. Erica Downs, "China's Quest for Oil Self-sufficiency in the 1960's."
7. Ling, *The Petroleum Industry of the People's Republic of China*, s: 152-59, 188-89, 209, 230-39: Zhou Qingzu'yla görüşme.
8. Zhou Qingzu'yla görüşme.
9. Henry A. Kissinger'den Başkan'a, 7 Mayıs 1971; Kissinger'den Büyükelçi Farland'a, 22 Haziran 1971; Kissinger'den Farland'a, Haziran sonu 1971, Ulusal Güvenlik Arşivi; Henry A. Kissinger, White House Years (Boston: Little Brown, 1979), s: 738-41.
10. Erica Downs, "Çin'in Enerji Yükselişi", Brandy Womack, *China's Rise in Historical Perspective* : (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2010), s: 181 ("petroleum export-led"); Downs 111, s: 24 ("must export"); Daniel Yergin ve Joseph Stanislaw, *The Commanding Heights: The Battle for World Economy* (New York: Simon and Schuster, 2002), 7. Bölüm.
11. Joseph Fewsmith, *Dilemmas of Reform in China: Political Conflict and Economic Debate* (New York: M.E. Sharpe, 1994), s: 17.
12. Röportaj.
13. Zhou Qingzu'yla görüşme; Petrochina Company Limited, *Global Offering*, s: 73.
14. Zhou Jiping'le görüşme.
15. Julie Jiang ve Jonathan Sinton, *Overseas Investments by Chinese National Oil Companies* (Paris: International Energy Agency, 2011), s: 22; Erica Downs, *Inside China Inc.: China Development Bank's Cross Border Energy Deals*, John L. Thornton China Center Monograph Series, no. 3, Mart 2011 (Washington, DC: Brookings Institution, 2011).
16. *Moscow Times*, 28 Eylül 2010 ("new start").
17. Görüşme ("throwing a match"); Frank J. Gaffney Jr., Frank J. Gaffney'in ifadesi, oturum, "off-shore Petrol Şirketinin (CNOOC) Unocal Corporation'la Birleşme Olasılığının Ulusal Güvenlikle İlgili Yanları"; Silahlı Kuvvetler Komitesi huzurunda, Temsilciler Meclisi 13 Temmuz 2005, s: 6, 8; Fu Chengyu'yla görüşme; Xinhua, 12 Ekim 2006 ("talking about the win-win"); Chevron, "Chevron Acquires Interest in Three Deepwater Exploration Blocks in China" 7 Eylül 2010 ("welcome the opportunity"); röportaj.

18. Erica S. Downs, "Business Interest Groups in Chinese Politics; The Case of the Oil Companies" *China's Changing Political Landscape: Prospects for Democracy,* editör Cheng Li (Washington, DC: Brookings Institution, 2008); Zhou Jiping'le görüşme; Jiang ve Sinton, *Overseas Investments by Chinese National Oil Companies,* s: 7, 25; Erica Downs, "Who's Afraid of China's Oil Companies?" *Energy Security: Economics, Politics, Strategy and Implications* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2010), 4. Bölüm; Fu Chengyu, konuşma, CERAWeek, Şubat 2006: görüşmeler.

10. Bölüm: Çin Hız Şeridinde

1. Röportaj.
2. *Far Eastern Economic Review,* 2004 Şubat ("certain powers").
3. *Time* 28 Haziran 2004; *Wall Street Journal,* 9 Temmuz 2004.
4. *Voice of America,* 29 Temmuz 2010 ("lifeline of our commerce").
5. *Far Eastern Economic Review,* Nisan 2006; *Wall Street Journal,* 4 Ekim 2010 ("hegemon") Savunma Bakanlığı Bürosu, ABD Savunma Bakanlığı. "Çin Halk Cumhuriyeti'ni kapsayan Askeri ve Güvenlikle İlgili Gelişmeler 2010"; *Washington Post,* 31 Temmuz 2010; *Bak.* Wang Jisi, "China's Search for a Grand Strategy" *Foreign Affairs,* Mart-Nisan 2011, s: 71 ("reckless"). "Temel çıkar" kavramının doğuşuyla ilgili tartışma için, *bak.* Michael Swains, "China's Assertive Behavior", 1. Kısım, 'On Core Interests'. *China Leadership Monitor,* No. 34 (2011).
6. Hu Jintao,konuşma, G8 Zirvesi, St. Petersburg, Temmuz 2006 (dilemmas); görüşme ("exporting to America"); Zhou Jiping, "Sürdürülebilir Enerjinin Gelişmesi için Düşük Karbon Ekonomisini Kucaklamak" konuşma, Uluslararası Petrol Teknolojisi Konferansı, Doha, 7 Aralık, 2009.
7. Görüşme.
8. Kelly Sims Gallagher, *China Shifts Gears: Automakers, Oil, Pollution, and Development* (Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press 2006), s: 2, 34-36, 63-79, 172; Jim Mann, *Beijing Jeep: A Case Study of Western Business in China* (Boulder: Westview Press, 1997); *Wall Street Journal,* 8 Haziran 2004.
9. *New York Times,* 22 Aralık 2010.
10. The World Bank and State Environmental Protection Agency of the People's Republic of China, *Cost of Pollution in China: Economic Estimates of Physical Damages,* 2007. Daniel H. Rosen ve Trevor Houser, *China Energy. A Guide for the Perplexed,* China Balance Sheet Project, Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi ve Peterson UIuslararası Ekonomi Enstitüsü, Mayıs 2007, s: 1:5, 42.
11. Liu Zhenya, "Güçlü Akıllı Şebeke", konuşma, 26 Temmuz 2010.
12. Julie Jiang ve Sinton, *Overseas Investments by Chinese National Oil Companies: Assessing the Drivers and Impacts* (Paris: International Energy Agency, 2011), s: 20.

11. Bölüm: Dünya Petrolsüz mü Kalacak?

1. Kenneth S. Deffeyes, *Hubbert's Peak : The Impending World Oil Shortage* (Princeton: Princeton University Press, 2001), s: ix, 10, 158 ("chaos" Thanksgiving);

Michael C. Ruppert, "Colin Campbell on Oil: Perhaps the World's Foremost Expert on Oil and the Oil Business Confirms the Ever More Apparent Reality of the Post 9-11 World," The Wilderness Publications, 2002 ("extinction"); Oil Depletion Analysis Centre, "New Oil Projects Cannot Meet World Needs This Decade", The Wilderness Publications, 16 Kasım 2004 ("unbridgable"); *Independent*, 14 Haziran 2007; UK Energy Research Centre, *Global Oil Depletion: An Assessment of the Evidence for a Near Term Peak in Global Oil Production* (Londra, 2009), s: x.

2. Uluslararası Enerji Ajansı, World Energy Outlook 2010 (Paris: International Energy Agency, 2010), s: 139).
3. Ali Larijani, konuşma, Arap Strateji Forumu, Dubai, BAE, 5 Aralık ("expiration date").
4. Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power* (New York: Free Press, 2008), 36 (Archbold).
5. H.A. Garfield, *Final Report of the US. Fuel Administrator, 1917-1919* (Washington, DC: GPO, 1921), s: 8 ("walk to church"); Francis Delaisi, *Oil: Its Influence on Politics*, çeviren C. Leonard Leese (Londra: Labour Publishing, 1922), s: 86-91 (Curzon); *National Petroleum News*, 29 Ekim 1919, s: 51 ("ever increasing decline"); Dennis J. O'Brien, "The Oil Crisis and the Foreign Policy of the Wilson Administration, 1917-1921," PhD. dissertation, University of Missouri, 1974 ("necessary supply").
6. Robert Goralski ve Russell W. Freeburg, *Oil & War: How the Deadly Struggle for Fuel in WWII Meant Victory or Defeat* (New York: William Morrow, 1987); Arthur J. Marder, *Old Friends, New Enemies: The Royal Navy and the Imperial Japanese Navy* (Oxford: Oxford University Press, 1981), s: 166-7 ("scarecrows"); Basil Liddell Hart, *The Rommell Papers*, çeviren Paul Findlay (New York: Da Capo Press, 1985), s: 453.
7. Donella Meadows, Dennis Meadows, Jorgen Randers ve William Behrens III, *The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament o Mankind* (New York: Signet Books, 1974).
8. *Chemical Week*, 19 Temmuz 1978 ("twilight").
9. *Independent*, 14 Haziran 2007 ("glass").
10. William E. Akin, *Technocracy and the American Dream: The Technocratic Movement 1900-1941*. (Berkeley: University of California Press, 1977), 6. Bölüm. *The Leading Edge 2*, no. 2 (Şubat 1983). ("manpower and raw materials"); Tyler Priest, "Peak Oil Prophecies: Oil Supply Assessments and the Future of Nature in U.S. history" yayınlanmamış metin, s: 17 ("hieroglyphics"); Fred Meissner, "Öğretmen olarak M. King Hubbert", sunum, Geological Society of America Yıllık Toplantısı, Seattle, Washington, 2003 ("comprehend"); David Doan, "Memorial to M. King Hubbert, *Geological Society of America* Memorials 24 (1994), s: 40.
11. Pete Rose'la görüşme; Priest, "Peak Prophecies" s: 18, 21-22 ("mathematician that he is"), fn. 52-53 (Broussard).
12. *Washington Post*, 7 Nisan 1974 ("light post").
13. M. King Hubbert, konuşma; American Petroleum Institute, 8 Mart 1956 ("blip in the span of time"); *Chemical Weekly*, 19 Temmuz 1978 (lifetimes); T.N. Narasim-

han, "M. King Hubbert: A Centennial Tribute"; Ground Water 41, no. 5 (2003), s: 561 ("period of non-growth").

14. Colin Campbell ve Jean Laherrere, "The End of Cheap Oil, *Scientific American*, Mart 1998 ("only minor deviations"); Peter Jackson, "Why the 'Peak Oil' Theory Falls Down," IHS CERA, Kasım 2006, Steven Gorelick'den yazara; Peter R. Rose'dan yazara.
15. Pete Rose'la görüşme ("very static view"); William L. Fisher, "How Technology Has Confounded US Gas Resource Estimates," *Oil and Gas Journal* 42, no. 3 (1994).
16. Leonardo Maugeri, "Squeezing More Oil from the Ground"; *Scientific American*, Ekim 2009, s: 56-63; "The Benefits of DOFF: A Global Assessment of Potential Oil Recovery Increases," IHS CERA, 19 Ağustos 2005 (digital oil field).
17. Matthew R. Simmons, *Twilight in the Desert: The Coming Saudi Oil Shock and the World Economy* (Hoboken: John Wiley, 2006) (central tenet).
18. Khalid Al-Falih'le görüşme ("robust").
19. Mark Moody-Stuart; Peter McCabe, "Energy Resources: Cornucopia or Empty Barrel?" *AAPG Bulletin 82*, no. 11 (1998), s: 2110-34 (revizyon ve ekler); McCabe, "Energy Resources" s: 2131 ("symmetrical"). Petrolün "tükenmekte olmadığına" ilişkin iyi bir örnek olarak Lower 48'deki iki "süper dev" petrol sahasından biri olan Permian Havzasını gösterebiliriz.
20. Peter Jackson, Jonathan Craig, Leta Smith, Samia Razak ve Simon Wardell, "'Peak Oil' Postponed Again") IHS CERA, Ekim 2010. Tükenme ve bitme üzerine yüksek bir bilgi düzeyiyle gerçekleştirilmiş iki ayrıntılı analiz için *bak.* Steven Gorelick, *Oil Panic and the Global Crisis: Predictions and Myths* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2010) ve Leonardo Maugeri, *The Age of Oil: The Mythology, History, and Future of the World's most Controversial Resource* (Westport: Praeger, 2006). Bölüm 16-20.

12. Bölüm: Ankonvansiyonel Kaynaklar

1. Rod Lathim, *The Spirit of the Big Yellow House* (Santa Barbara: Emily Publications, 1995), s: 33-47; William Leffler, Richard A. Pattaroizzi ve Gordon Sterling, *Deepwater Exploration and Production: A Non-Technical Guide* (Tulsa: Pennwell, 2011), 1. Bölüm.
2. Peter Jackson, Jonathan Craig, Leta Smith, Samia Razak ve Simon Wardell, "'Peak Oil' Postponed Again: Liquids Production Capacity to 2030", IHS CERA, 2010.
3. John S. Ezell, *Innovations in Energy: The Story of Kerr-McGee* (Norman: University of Oklahoma Press), s: 152-169.
4. Tyler Priest, *The Off-shore Imperative: Shell's Search for Petroleum in Postwar America* (College Station: Texas A&M Press, 2007), s: 245.
5. James Burkhard, Pete Stark ve Leta Smith, "Oil Well Blowout and the Future of Deepwater E&P" IHS CERA, 2010. 1970'lerin sonlarında, derin deniz deyince kastedilen mesafe 180 metre dolayındaydı. Bugün derin suyun başladığı noktanın tanımı 600 metre civarındadır.
6. *New York Times*, 6 Aralık 2010, 7 Mayıs 2010, 7 Eylül 2010, 28 Mayıs 2010; *Wall Street Journal* 27 Mayıs 2010; BP, Deepwater Horizon Accident Investigation Re-

port, 8 Eylül 2010; National Commission on the BP Deepwater Horizon Oil Spill and Offshore Drilling, *Deep Water: The Gulf Oil Disaster and the Future Offshore Drilling*, Ocak 2011. Det Norske Veritas, *Forensic: Examination of Deepwater Horizon Blowout Preventer*, nihai rapor, Cilt 1, 20 Mart 2011.

7. Tony Hayward, konuşma, Cambridge Union Society, 10 Kasım 2010 ("could not happen").
8. ABD İçişleri Bakanlığı, "Dış Kıta Sahanlığında Enerji Üretimi Güvenlik Önlemlerinin Artırılması", 27 Mayıs 2010, s: 16
9. BP Deepwater Horizon Oil ve Offshore Kuyularla İlgili Ulusal Komisyon, "Yayılmayı Durdurma: Macondo Kuyusunu Kapatmak için Beş Aydır Yürütülen Çabalar," Personel Ön Raporu, 6 no; Bloomberg, 19 Eylül 2010.
10. Federal Interagency Solutions Group, *Oil-Budget Calculation: Deepwater Horizon*, Kasım 2010.
11. Terry Hazen vd. "Deep Sea Oil Plume Enriches Oil-Degrading Bacteria", *Science* 330, no. 6001 (2010), s: 204-8: *New York Times*, 20 Eylül 2010.
12. *Wall Street Journal*, 7 Ocak 2011.
13. Barack Obama, konuşma, Andrews Hava Üssü, 31 Mart 2010.
14. BP America, *Deepwater Horizon Kaza Soruşturması raporları*, s: 11, 32.
15. BP Deepwater Horizon Oil ve Offshore Kuyularla İlgili Ulusal Komisyon, *Deepwater: Körfez Petrolü Felaketi ve Offshore Kuyuların Geleceği*, 4. Bölüm.
16. IHS Global Insight, *The Economic Impact of the Gulf of Mexico Offshore Oil and Natural Industry and the Role of the Independents*, 21 Temmuz 2010, s: 9-11.
17. Interview Jose Sergio Gabrielli de Azevedo ("had to go offshore"); *Upstream Online*, 4 Mayıs 2009 (Lula).
18. ABD Senatosu Dış İlişkiler Komiteleri Uluslararası Ekonomik Politika Alt Komitesi. "Küresel Enerji Güvenliği Meselelerine Genel Bakış", 8 Nisan 2003.
19. IHS CERA. *The Role of Canadian Oil Sands in US Oil Supply*, Canadian Oil Sands Dialogue, Nisan 2010.
20. Paul Chatsko, *Developing Alberta's Oil Sands: From Karl Clark to Kyoto* (Calgary: University of Calgary press, 2004), s: 97-98 ("promising way"); Arthur M. Johnson, *The Challenge of Change: The Sun Oil Company* 1945-1977 (Columbus: Ohio State University, 1983), s: 131 ("enamored"); Peter McKenzie Brown, Gordon Jaremko ve David Finch, *The Great Oil Age* (Calgary: Detselig, 1993), s: 75 ("important role").
21. Chatsko. *Developing Alberta's Oil Sands*, s: 218 ("single most important"); IHS CERA, *Oil Sands Technology: Past, Present and Future*, Canadian Oil Sands Energy Dialogue, Ocak 2011.
22. Enerji Kaynakları Koruma Kurulu, "ERCB Shell Muskeg Nehri Projesinin Tortu Planlarını Şartlı Olarak Onayladı" basın açıklaması, 20 Eylül 2010.
23. IHS CERA, *Oil Sands, Greenhouse Gases, and US Oil Supply: Getting the Numbers Right*, Canadian. Oil Sands Dialogue, Eylül 2010.
24. US. Geological Service Survey, "An Estimate of Recoverable Oil Resources of the Orinoco Oil Belt; Ekim 2009: Associated Press, 2 Mayıs, 2007 ("bosses made us come"); Reuters, 2 Mayıs 2007; *Houston Chronicle*, 5 Mayıs 2007 ("our bosses"); EFE haber ajansı, 1 Mayıs 2007; *Financial Times*, 1 Mayıs 2007.

25. Guy Elliott Mitchell, "Billions of Barrels Locked Up in Rocks", *National Geographic*, Şubat 1918, s: 201; *Washington Post*, 16 Haziran 1979 ("doing without").
26. Leta Smith, Sang-Won Kim, Pete Stark ve Rick Chamberlain, "The Shale Gale Goes Oily", IHS CERA, 2011.
27. John Hess'le görüşme.
28. Peter Jacksons, Jonathan Craig, Leta Smith, Samia Razak ve Simon Wardell, "'Peak Oil' Postponed Again: Liquids Production Capacity to 2030"; IHS CERA, 2010.

13. Bölüm: Enerji Güvenliği

1. Rondo Cameron ve Larry Nealy, *A Concise Economic History of the World* (Oxford: Oxford University Press, 2002), s: 118.
2. Randolph S. Churchill, *Winston Churchill*, cilt 2, Young Statesman, 1901-1904 (Londra: Heinemann, 1968), s: 529; Winston S. Churchill, *The World Crisis*, cilt 1 (New York: Scribners, 1928), s: 130-36 ("navel supremacy"); Winston S. Churchill, *Churchill*, cilt 2, *Companion Volume*, kısım 3, 1926-27 ("less size").
3. John DeNovo, "I. Dünya Savaşı Öncesi Petrol ve ABD Deniz Kuvvetleri", *The Mississippi Valley Historical Review* 41, no. 4, Mart 1955, s: 641-56: Aurthur A. Harpinge, *A Diplomatist in the East* (Londra: Jonathan Cape, 1928), s: 280 ("knocked down"); Parlamento Müzakereleri, Avam Kamarası, 17 Temmuz, 1913, s: 1474-77 ("variety").
4. Richard Fairbanks'le görüşme.
5. James Woolsey.
6. Robert J. Lieber, *The Oil Decade: Convict and Cooperation in the West* (New York: Praeger, 1983), s: 19.
7. 106. Kongre Tutanakları, 2. Oturum, c: 146, kısım 13, s: 19330 ("SPR was created").
8. Bruce A. Beaubouef, *The Strategic Petroleum Reserve: US. Energy Security and Oil Politics, 1975-2005* (College Station: Texas A&M University Press, 2007), 5. Bölüm, önsöz.
9. *Wall Street Journal*, 29 Temmuz 2003; Bassam Fattouh ve Coby van der Linde, *The International Energy Forum: Twenty Years of Consumer-Produce Country Dialogue in a Changing World* (Riyadh: IEF, 2011), s: 51, 61, 99-100; görüşmeler.
10. North American Electric Reliability Corporation and the US. Department of Energy, *High-Impact Low-Frequency Event Risk to the North American Bulk Power System*, 2010 Temmuz, s: 29-30. Dennis C. Blair, "ABD İstihbarat Topluluğunun Yıllık Tehdit Değerlendirmesi," Senato Seçilmiş İstihbarat Komitesi, 2 Şubat 2010 ("severely threatened"); *Wall Street Journal*, 18 Mayıs 2011 ("bad new world").
11. Joseph McClelland, ABD Senatosu Enerji ve Doğal Kaynaklar Komitesine Tanıklık, 5 Mayıs 2011 (smart grid).
12. *Cybersecurity Two Years Later: A Report of the CSIS Commission on Cybersecurity for the 44th Presidency* (Washington, DC: CSIS, 2011), s: 1 ("steamboats");

Charles Ebinger ve Kevin Massey, "Enhancing Smart Grid Cybersecuricy in the Age of Information Warfares", Brookings Enerji Güvenliği İnisiyatifi, Şubat 2011, Bruce Averill ve Eric A. M. Luijf, "Canvassing the Cyber Security Landscape: Why Energy Companies Need to Pay Attention?" *Journal of-Energy Security,* Mayıs 2010.

13. ABD Enerji Enformasyon İdaresi, "Dünya Petrolünün Dar Geçitleri", EIA website.
14. Donna J. Nincic, "Deniz Korsanlığının 'Radikalleşmesi': Deniz Enerji Güvenliği Üzerindeki Etkileri", *Journal of Energy Security,* Aralık 2010, *Jane's Navy International* 28 Eylül 2010.

14. Bölüm: Basra Körfezinde Yerinden Oynayan Taşlar

1. R.W. Ferrier, *The History of the British Petroleum Company, Vol 1, 1901-1932* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), s: 161 (Albania); Mira Wilkins, *The Maturing of Multinational Enterprise: American Business Abroad from 1914 to 1970* (Cambridge: Harvard University Press, 1974), s: 215-17 ("total loss"); Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil Money, and Power* (New York: Free Press, 1991), bölüm 20 ("Prize") ve bölüm 24, 27, 29, Epilogue for the oil crisis.
2. Ali Al-Naimi, "Belirsizlik Dönemlerinde Enerji İstikrarını Sağlamak", konuşma, CERAWeek, 10 Şubat 2010; Ali Al-Naimi, konuşma, Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 2 Mayıs 2006.
3. *Jane's Intellegence Review,* 1 Ocak 2007 (legitimate target); Thomas Hegghammer, *Jihad in Saudi Arabia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), s: 215 (safe house).
4. *Jane's Intelligence Review,* 1 Mayıs 2006; *Financial Times,* 27 Ağustos 2007; Peter Bergen and Bruce Hoffman, *Assessing the Theorist Threat: to Report of the Center's National Security Preparedness Group,* Bipartisan Policy Center, 10 Eylül 2009; *The National Interest,* 13 Mayıs 2009 (economic warfare); Ali Al-Naimi, konuşma, Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 2 Mayıs 2006.
5. *Washington Post,* 26 Mart 2011.
6. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Ekonomik ve Sosyal Gelişme Amaçlı Arap Fonu, *Arab Human Development Report* (New York: United Nations, 2002).
7. Navtej Dhillon ve Tarik Yousef, editörler, *Generation in Waiting: the Unfulfilled Promise of Young People in the Middle East* (Washington, DC: Broekings Institution, 2009).
8. Clay Shirky, "Sosyal Medyanın Siyasi Gücü", *Foreign Affairs* 90. no 1 (2011), s: 28-41.
9. Marcus Noland ve Howard Pack, *The Arab Economies in a Changing World* (Washington, DC: 6. Peterson Institute, 2007), s: 99-111.
10. David Hobbs ve Daniel Yergin, "Fiscal Fitness: How Taxes at Home Help Determine Competitiveness Abroad," IHS CERA, Ağustos 2010: Lucian Pugliaresi'yle görüşme.

11. Bhushan Bahree, "Fields of Dreams: The Great Iraqi Oil Rush: Its Potential, Challenges, and limits", IHS CERA, Mart 2010.
12. *Middle East Economic Survey*, 11 Ekim, 2010, 18 Ekim 2010.
13. Michael Axworthy, *A History of Iran: Empire of the Mind* (New York: Basic Books, 2010), s: 271 ("stupidit").
14. Kenneth Pollack, *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America* (New York: Random House, 2004), s: 267, 286.
15. Karim Sadjadpour, *Readingl Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2009), s: vi, 15; Archie Dunham'la görüşme.
16. Görüşme.
17. *New York Times*, 10 Mart 1995 (Christopher).
18. Pollack, *The Persian Puzzle*, s: 272, 282 (executive order); Archie Dunham'la görüşme.
19. Axworthy, A History of Iran, s: 277 ("constitutional government"); Robin Wright, *Iran Primer: Power Politics, and US. Policy* (Washington, DC: US Institute of Peace Press, 2010), s: 140.
20. Madeleine Albright, *Madame Secretary: A Memoir* (New York: Miramax, 2003), s: 319-26.
21. David Frum, *The Right Man: An Inside-Account of the Bush White House* (New York: Random House, 2005), 12. Bölüm ("axis of evil"); James Dobbins, *After the Taliban: Nation-Building in Afghanistan* (Washington, DC: Potomac Books, 2008), s: 121-22, 142-44 ("hunt down the Taliban"); Pollack, *The Persian Puzzle*, s: 346-47 (military cooperation).
22. *New York Times*, 24 Eylül 2010 ("declining American economy"); yirmi alıntı (embraces Shia islam); Joshua Teitelbaum, What Iranian Leaders Really Say About Doing Away With Israeli's Jerusalem Center for Public Affairs, 2008 ("wipe Israel off the map"); Axworthy, *A History of Iran*, s: 290, 321 ("erased from the pages of time").
23. İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı, 5 Aralık 2006 ("good neighborliness").
24. ABD Enerji Enformasyon İdaresi, "Strait of Hormuz": *World Oil Transit Chokepoints*, Şubat 2011 (Strait of Hormuz).
25. Rodney A. Mills, "Iran and the Strait of Hormuz: Saber Rattling or Global Energy Nightmare" Naval War College, 2008, s: 1 ("unlimited period"); ABD Enerji Enformasyon İdaresi, "Çin" Ülke Analizi Özeti, Kasım 2010; Anthony H. Cordesman, "Iran, Oil and the Strait of Hormuz", Stratejik ve Uluslararası İşler Merkezi, 26 Mart 2007; Caitlin Talmadge, "Closing Time: Assessing the Iranian Threat to the Strait of Hormuz," *International Security* 33 no. 1 (2008), s: 82-117; William D. O'Neil, "Correspondence: Cost and Difficulties of Blocking the Strait of Hormuz", *International Security* 33, no 3 (2008/2009), s: 190-98.
26. Pollack, *The Persian Puzzle*, s: 258-59.
27. *Christian Science Monitor*, 24 Eylül 2008 ("end of times" "heavens"); *New York Times*, 28 Kasım 2010.
28. *Guardian*, 28 Kasım 2010 ("46 seconds"); *Wall Street Journal*, 4 Ocak 2010 ("Iranian tactic").

29. "X"(George F. Kennan), "The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs* 25, no. 4 (1947), s: 566-82.
30. Eric Edelman, Andrew Krepinevich Jr. ve Evan Braden Montgomery, "The Dangers of a Nuclear Iran: The Limits of Containment", *Foreign Affairs* 90, no. 1 (2011), s: 66-81.

15. Bölüm: Su Üzerinde Gaz

1. Thomas D. Cabot, *Beggar on Horseback: The Autobiography of Thomas D. Cabot* (Boston: David R. Godine, 1979), s: 46 ("opinion"), s: 75 ("dreamt"); Cabot 11, s: 118 ("expropriated").
2. *Cabot* II, s: 131 (extreme refrigeration); Malcolm Peebles, *Evolution of the Gas Industry* (New York: New York University Press, 1980) s: 187 ("intrigued"); Madencilik Bürosu araştırması (investigation).
3. Hugh Bartry-King, *New Flame: How Gas Changed the Commercial Domestic, and Industrial Life of Britain between 1813 and 1984* (Tavistock: Graphmitre, 1984), s: 237-42 ("high speed gas"); Stephen Howarth, Joost Jonker, Keetie Sluyterman ve Jan Luiten van Zanden, *The History of Royal Dutch Shell: Powering the Hydrocarbon Revolution 1939-1973*, c:2 (New York: Oxford University Press, 2007), s: x.
4. Fred von der Madden ve Steven AVL Lewis, "Endonezya Sıvılaştırılmış Doğal Gazı: Arun Projesi", *Natural Gas and Geopolitics: From 1970 to 2040*, editörler David G. Victor, Amy M. Jaffe ve Mark H. Hayes (Cambridge University Press, 2006), s: 101 (Cook Inlet).
5. Roosevelt'den Ickes, 12 Ağustos 1942, 0F4435, Franklin D. Roosevelt'ın yazıları ("lying idle").
6. Robert Stobaugh ve Daniel Yergin, editörler, *Energy Future: Report of the Energy Project at the Harvard Business School* (New York: Vintage, 1983), s: 70.
7. Cabot II, s: 134 (5 milyon dolar).
8. Gordon Shearer'la görüşme.
9. Fred von der Mehden ve Steven W. Lewis, "Endonezya Sıvılaştırılmış Doğal Gazı: Arun Projesi", 2006; görüşme ("crown jewels").
10. Görüşmeler ("able to do much").
11. Kohei Hashimoto, Jareer Elass ve Stacy Eller, "Katar Sıvılaştırılmış Doğal Gazı: Katargazı Projesi", *Geopolitics of Natural Gas Study* için hazırlanmış ortak proje, Cranford Üniversitesi ve Rice Üniversitesi James A. Baker III Enstitüsü Kamu Politikası Enstitüsü'nün Enerji ve Sürdürülebilir Kalkınma Programı, Aralık 2004, s: 10.
12. Lucio Noto'yla görüşme.
13. Abdullah bin Hamad'la görüşme, *al-Attiyeh*.
14. Blake Roberts ve Marcela Roses, "Ripple Effect: Increased LNG Demand in Japan and the United Kingdom to Reduce LNG Flow to North Americans", CERA 20 Temmuz 2007; Institute for Energy Economics Japan, "Impacts on International Energy Markets of Unplanned Shutdown of Kashiwazaki-Kariwa Nuclear Power Station", Nisan 2008.

16. Bölüm: Doğal Gaz Devrimi

1. Dan Steward, *The Barnett Shale Play: Phoenix of the Fort Worth Basin-A History* (Fort Worth; Fort Worth Geological Society, 2007), s: 32 (geological research).
2. *Houston Chronicle*, 14 Kasım 2009 ("what we're going to do").
3. Steward, *The Barnett Shale Play*, s: 122-23, 141-42 (shut down, good deal of money); Dan Steward'la görüşme.
4. Steward, *The Barnett Shale Play*, s: 142 ("light sand fraccing"); Dan Steward'la görüşme; Lawrence Nichols'la görüşme.
5. Teddy Muhlfelder, "The Shale Gale", IHS CERA, 2009.
6. Mary Lashley Barcella, "The Shale Gale Comes of Age: Resetting the Long-term Outlook for North American Natural Gas Markets", IHS CERA, Şubat 2011.
7. IHS CERA, *Fueling North American Energy Future: The Unconventional Natural Gas Revolution and the Carbon Agenda,* Mart 2010; MIT Enerji İnisiyatifi, Doğal Gazın Geleceği: Bir Disiplinlerarası MIT Çalışması (Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 2011.)
8. Leta Smith, "Shale Gas Outside of North America: High Potential but Difficult to Reach", IHS CERA, Nisan 2009 (recoverable shale gas).
9. John C. Harriss, "Australian LNG: First Come, First Served", IHS CERA 28 Ocak 2011.
10. *Time*, 16 Şubat 1970; Willy Brandt, *My Life in Politics* (New York: Viking, 1992): Angela Stent, *From Embargo to Ostpolitik: The Political-Economy of West German-Soviet Relations 1955-1980* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s: 173 ("Economics").
11. Angela E. Stent, *Soviet Energy and Western Europe* (New York: Praeger, 1982), s: 81.
12. *New York Times*, 5 Eylül 1982 ("wounded by a friend"); 3 Ağustos 1982 (ignore the embargo).
13. *Bloomberg*, 27 Haziran 2008.
14. IHS CERA, *Securing the Future: Making Russian-European Gas Interdependence Work* (2007), 1. Bölüm.
15. Thone Gustafson ve Matt Sagers, "Gas Transit Through Ukraine: The Struggle for the Crown Jewels," CERA, 2003.
16. Christine Telyan ve Thane Gustafson, "Russia and Ukraine's New Gas Agreement: What Does It Mean and How Long Will It Last", IHS CERA, 2006; Robert L. Larsson, *Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier* (Stockholm: İsveç Savunma Araştırma Ajansı, 2006) (shockwaves); *New York Times*, 5 Ocak 2006 (dependence on Russia).
17. Katherine Hardin, Sergej Malhnovski ve Leila Benali, "Filling a Southern Gas Pipeline to Europe: Export Potential and Costs for Gas Sources Compared," IHS CERA, 2010 (Kurdistan).
18. Peter Jackson, "Evolution of the Structure of the European Gas Market", IHS CERA, Mart 2011; Peter Jackson, vd. "The Unconventional Frontier: Prospects for Unconventional Gas in Europe", IHS CERA, Şubat 2011.

17. Bölüm: Alternatif Akımlar

1. Jone-Lin Wang, "Why Are We Using More Electricity?" *Wall Street Journal,* 10 Mart 2010.
2. Jill Jonnes, *Empires of Flight: Edison, Tesla, Westinghouse, and the Race to Electrify the World* (New York: Random House, 2004), s: 84.
3. Thomas Hughes, *Networks of Power: Electrification in Eastern Society 1880-1930* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993), s: 42 ("dynamos"); IEEE Global History Network, "Pearl Street Station", at http://www.ieeeghn.org/wiki/index.php/Pearl_street_station (electricity bill).
4. Matthew Josephson, *Edison: A Biography* (New York: Wiley, 1992), s: 133-34 ("most useful citizen") s: 434; Robert Conot, *Thomas Edison A Stroke of Luck* (New York: Bantam, 1980), s: 132 ("could not explain"): Jannes, *Empires of Light* ("minor invention").
5. Paul Israel, *Edison: A Life of Invention* (New York: John Wiley&Sons, 1998), s: 166 ("subdivided"); Jonnes, *Empires of Light,* s: 59 ("scientific men"); Hughes, *Networks of Power, s:* 19-21 ("Edison's genius").
6. Hughes, *Networks of Power,* s: 22; Israel, *Edison,* s: 167 ("enabled him to succeed").
7. Robert Friedel, Paul Israel ve Bernard Finn, *Edison Electric Light: The Art of Invention* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2010), s: 30-31 ("expensive experimenting"); Jonnes, *Empires of Lights,* s: 76 ("capital is timid"), s: 3-11 ("experimental station").
8. Randall Stross, *The Wizard of the Menlo Park: How Thomas Edison Invented the Modern World* (New York: Three Rivers Press, 2007), s: 126 Jonnes, *Empires of Light,* s: 195-97 ("Westinghouse").
9. ABD'nin toplam nüfusu 65 milyonken, 1893 Chicago Dünya Fuarı'nı 27.5 milyon kayıtlı ziyaretçi gezdi; Erik Larson, *The Devil in the White City: Murder, Magic, and Madness at the Fair That Changed America* (New York: Vintage Books, 2004), s: 4-5; J. P. Barrett, *Electricity at the Columbian Exposition* (Chicago: R.R. Donnelley & Sons Company, 1894), s: xi, 16-18; David Nye: *Electrifying America: Social Meanings of a New Technology* (Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1992), s: 38.
10. John F. Wasik, *The Merchant of Power: Sam Insull, Thomas Edison, and the Creation of the Modern Metropolis* (New York; Palgrave MacMillan, 2006), s: 7, 10-11; Forrest McDonald, *Insull: The Rise and Fall of a Billionaire Utility Tycoon* (Washington, DC: BeardBooks, 2004), s: 15-20.
11. Hughes, *Networks of Power,* s: 220 ("had to go to Europe").
12. Richard R. Hirsh, *Technology and Transformation in the American Electric Utility Industry* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), s: 19 ("begin to realize")
13. Alfred E. Kahn, *The Economics of Regulation: Principles and Institutions,* cilt 2. (Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1998), s: 117; Hughes, *Networks of Power,* s: 206.

14. Alfred E. Kahn, *The Economics of Regulation: Principles and Institutions*, cilt 1, (Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1998), s: 11-12, 43 ("fair interpretation"); Samuel Insull, *The Memoirs of Samuell Insull: An autobiography,* editör. Larry Plachno (Polo, Illinois: Transportation Trails, 1992), s: 89-90.
15. Hughes, *Networks of Power,* s: 182 ("most important city", "toasted bread"), s: 227 ("remaining last").
16. Hirsh, *Technology and Transformation in the-American Electric Utility Industry*, s: 17; Jonnes, *Empires of Light,* s: 368; *New York Times,* 17 Temmuz 1938 ("cheapest way").
17. *Time,* 14 Mayıs 1934 ("presiding angel"); McDonald, *Insull* s: 238 ("my name").
18. McDonald, *Insull, s:* 282.
19. ABD Enerji Enformasyon İdaresi Ajansı, "Public Utility Holding Company Act of 1935: 1935- 1992." Ocak 1993, s: 6; *Time,* 14 Mayıs 1934 ("I have erred").
20. Frederick Lewis Allen, *Since Yesterday: The 1930s in America* (New York; Harper & Row Publishers, 1986), s: 75 ("I wish my time"; *New York Times,* 12 Haziran 1932 ("foresight"); McDonald, *Insull* s: 277 ("too broke").
21. Wasik, The Merchant of Power s: 236; *Time,* 14 Mayıs 1934; McDonald, *Insull* s: 314 ("to get" the Insulls); *New York Times,* 17 Temmuz 1938.
22. Arthur Schlesinger, Jr., *The Age of Roosevelt,* cilt 3, *The Politics of Upheaval* (Boston; Houghton Mifflin, 1960), s: 304 (FTC).
23. Hughes, *Networks of Power* s: 204 ("difficult concepts"); Schlesinger, *The Age of Roosevelt,* cilt 3, *The Politics of Upheaval,* s: 303-12 ("private socialism"); Kenneth S. Davis, *FDR: The New Deal Years 1933-1937* (New York: Random House, 1986), s: 529-37.
24. Robert Caro, The Path to Power (New York: Vintage Books, 1990), s: 379, 504.
25. Kenneth Jackson, *Crabgrass Frontier: The Suburbanization of the United States* (New York: Oxford University Press, 1987), s: 231-33; Michael J. Bennett, *When Dreams Came True: The G.I. Bill and the Making of Modern America* (Washington, DC: Brassay's, 2000), s: 287.
26. Ronald Reagan, *Reagan: A Life in Letters*, editörler Kiron Skinner, Annelise Anderson ve Martin Anderson (New York: Free Press, 2003), s: 143 ("won't fly").
27. Ronald Reagan, Richard G. Hubler'le birlikte, *Where's the Rest of Me?* (New York: Duell, Sloan and Pearce, 1965), s: 273 ("most electric house"); Lou Cannon, *Governor Reagan: His Rise to Power* (New York; Public Affairs, 2003), s: 111 ("more refrigerator"), 6. Bölüm; Nancy Reagan, William Novaky'la birlikte, *My Turn: The Memoirs of Nancy Reagan* (New York: Random House, 1989), s: 128 (Hoover Dam).
28. General Electric, "Ronald Reagan and GE," *bak.* http://ge.com/reagan/video.html.

18. Bölüm: Nükleer Döngü

1. David Holloway, *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Altomic Energy 1939-1956* (New Haven: Yale University Press, 1996), s: 220.

2. Richard G. Hewlett ve Jack M. Holl, *Atoms for Peace and War, 1953-1961: Eisenhower and the Atomic Energy Commission* (Berkeley; University of California Press, 1989), 1. Bölüm.
3. Hewlett and Holl, *Atoms for Peace and War, 1953-1961*, s: 23-65 ("national importance"), ("Project Wheaties"); Stephen E. Ambrose, *Eisenhower: Soldier and President* (New York: Simon and Schuster, 1990), s: 339 ("scare the country"); Robert Ferrell, editor, *The Eisenhover Diaries* (New York: W.W. Norton, 1981), s: 234 ("racing towards catastrophe"); Dwight D. Eisenhower, konuşma, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 470. Toplantısı, 8 Aralık 1953 ("Peaceful power").
4. Jimmy Carter, *White House Diary* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2010), s: 28 ("Widely considered").
5. Hyman Rickover, *No Holds Barred: The Final Congressional Testimony of Admiral Hyman Rickover* (Washington, DC: Center for Study of Responsive Law, 1982), s: 78 ("coincidence").
6. Admiral Hyman Rickover'la röportaj, *60 Minutes*, CBS, 1984 Aralık ("stay alive"); Francis Duncan, *Rickover: The Struggle for Excellence* (Annapolis: Naval Institute Press, 2001), bölüm 1-3.
7. Duncan, *Rickover*, s: 83 ("foremost engineers"); Admiral Hyman Rickover'la röportaj, *60 Minutes*, CBS, 1984 Aralık ("get things done").
8. Hyman Rickover, tanıklık, Birleşik Ekonomik Komite, ABD Kongresi, 31 Ocak 1982.
9. Duncan, *Rickover*, s: 143 ("unknown to industry").
10. Admiral Hyman Rickover'la röportaj, *60 Minutes*, CBS, 1984 Aralık.
11. Jimmy Carter, *Why Not The Best?* (New York: Bantam Books, 1976).
12. Duncan, *Rickover*, s: 2, 157-58; *Time*, 11 Ocak 1954; William Anderson, *Nautilus 90 North* (New York: World Publishing Corp, 1959), s: 203.
13. Robert Darst, *Smokestack Diplomacy: Cooperation and Conflict in East-West Environmental Politics* (Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 2001), s: 138-39.
14. Hewlett and Holl, *Atoms for Peace and War, 1953-1961*, s: 192-95; *Time*, 2 Kasım 1953; *New York Times Magazine*, 20 Aralık 1953; *New York Times*, 17 Eylül 1954 ("too cheap to meter").
15. Duncan, *Rickover s:* 2 ("first full-scale"); Hewlett and Holl, Atoms for Peace and War, 1953-1961, s: 421.
16. Irving C. Bupp ve Jean-Claude Derian, *Light water: How the Nuclear Dream Dissolved* (New York: Basic Books, 1978), s: 50 ("cheapest of all").
17. Bupp ve Derian, *Light Water*, 4. Bölüm, s: 82 ("traumatic").
18. Daniel Yergin, "The Terrifying Prospect: Atomic Bombs Eveywhere", *Athlantic Monthly*, Nisan 1977, s: 47.
19. George Kistiakowsky'yle görüşme.
20. Bupp ve Derian, *Light Water*, s: 122 ("copious amounts"); *Report of the Presidents Commission on the accident at Three Mile Island*, Ekim 1979.
21. *Report of the Presidents Commission on the accident at Three Mile Island*; *New York Times*, 2 Nisan 1979; *Time*, 9 Nisan 1979.

22. H. G. Rickover'dan Başkan Jimmy Carter'a mektup 1 Aralık 1979, personel sorumlusu, senatör bürosu, Kutu 158, Dosya 12/5/79, Canton Kütüphanesi.
23. Jean Blancard'la görüşme; Bupp ve Derian, *Light Water*, s: 105-11.
24. Philippe de Ladoucette'tan yazara.
25. *Time*, 26 Mayıs 1986.
26. Philippe de Ladoucette'den yazara.
27. Masahisa Naitoh'dan yazara.

19. Bölüm: Pazarlığı Bozmak

1. *San Francisco Chronicle*, 5 Kasım 1998: *Washington Post*, 5 Kasım 1998 *Sacramento Bee*, 4 Kasım 1998.
2. Daniel Yergin ve Joseph Stanislaw, *The Commanding Heights: The Battle for the World Economy* (New York: Touchstone, 2002), 12. Bölüm.
3. Margaret Thatcher, The Downing Street Years (Londra: Harpercollins, 1995), s: 684 ("genuine Competition"); John Baker, "The Successful Privatization of Britain's Electricity Industry", Leonard S. Hyman, *The Privatization of Public Utilities* (Vienna, VA: Public Utilities Reports, 1995).
4. Yergin ve Stanislaw, *The Commanding Heights*, s: 363-65; Elizabeth Molar'la görüşme.
5. Lawrence Makovich, *Crisis by Design: Californian Electric Power Crunch*, CERA, s: viii, 1, 3, 36-38.
6. Mason Willrich'le görüşme; Paul L. Joskow, "Kaliforniya Elektrik Krizi", *Oxford Review of Economic Policy* 17, no 3 (2001), s: 365-88 ("wholesale market institution").
7. Lawrence Makovich, "Kaliforniya Enerji Krizinin Ötesi: Etki, Çözümler, Dersler"; CERA, Mart 2001, s: vi, 33.
8. John Bryson'la görüşme; CERA, "Pound'la Yeniden Yapılanma", 25 Nisan 1997.
9. James L. Sweeney, *The California Electricity Crisis* (Stanford, CA: Heover Institution Press, 2002), s: 120-22.
10. John Bryson'la görüşme; *Fortune*, 5 Şubat 2001 ("madness" "cannot run a business").
11. Sweeney, *The California Electricity Crisis*, s: 132. Gray Davis, "California: State of the State Address", 9 Ocak 2001, Demokratik Parti Liderlik Konseyinin web sitesi ("energy nightmare" "price gouging," "out-of state profiteers", "hostage", "on sleep mode","brink of blackouts").
12. James L. Sweeney, "California Electricity Restructuring, the Crisiss and Its Aftermath," *Electricity: Market Reform: An International Perspective*, editörler Fereidoon P. Sioshansi ve Wolfgang Pfaffeberger (Oxford: Elsevier, 2006), s: 331 ("untested system"); Sweeney, *The California Electricity Crisis*, s: 203 ("20 minutes" "plunder").
13. Sweeney, *The California Electricity Crisis* s: 136 ("more electricity they sold").
14. Sweeney, *The California Electricity Crisis*, s: 224-26,280; görüşmeler.
15. Federal Enerji Düzenleme Komisyonu, *Report on Plant Outages in the State of California*, 1 Şubat 2001 ("did not discover")

16. *Houston Chronicle*, 22 Mart 2007; *Los Angeles Times*, 16 Haziran 2002 (for the traders). Enron'un çöküşü için, *bak.* Kurt Eichenwald, *Conspiracy of Fools: A True Story* (New York: Broadway Books, 2005) ve Bethany McLean ve Peter Elkind, *The Smartest Guys in theRoom: The Amazing Rise and Scandalous Fall of Enron* (New York: Portfolio, 2004).
17. James Sweeney, "Kaliforniya Enerji Krizi", Etik ve Değişen Enerji Piyasaları Konferansı, Notre Dame Üniversitesi, 28 Ekim 2004.
18. Arnold Schwarzenegger, göreve başlama konuşması, Sacramento, CA, 17 Kasım 2003; CNN.com, 7 Ekim 2003 ("slow to act"); *New York Times*, 12 Kasım 2003 ("bummer").
19. Joseph Kelliher'le görüşme.
20. Jone-Lin Wang, "The Power Generation Landscape and Recent Developments" ABD Federal Enerji Düzenleme Komisyonu, Kamu Hizmeti Şirketlerinin Ticari Değer Üretimi Konferansı" 10 Haziran 2004, ("unintended hybrid").
21. Kaliforniya Bağımsız Sistem Operatörü, "2009 Yıllık Raporu", s: 7.

20. Bölüm: Yakıt Tercihi

1. Uluslararası Enerji Ajansı, *World Energy Outlook 2010* (Paris: International Energy Agency, 2010), s: 227
2. Jon-Lin Wang, "Güç Oyunu-Elektriği Çeşitlendirmek", *Wall Street Journal*, Şubat 2006.
3. ABD Enerji Enformasyon İdaresi, "Uluslararası Enerji İstatistikleri", 2009.
4. The Sierra Club, "Kömüre Akını Durdurmak", http://www.sierraclub.org/environmentallaw/
5. Ayaka Jones ve Patricia DiOrio, "Staying Power: Can US Coal Plants Dodge Retirement for Another Decade?" HIS CERA, 2011.
6. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, *The Future of Coal: Options for a Carbon-constrained World*, 2007, s: x.
7. MIT, *The Future of Coal*, s: ix, 15, 43.
8. John Deutch, *The Crisis in Energy Policy: The Godkin Lecture* (Cambridge: Harvard University Press,2011), bölüm 3; IHS CERA, *FuelingNorth American Energy Future: The Unconventional Natural Gas Revolution and the Carbon agenda*, 2010, s:vii-2.
9. Shirley Jackson'la görüşme.
10. ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu. "Reaktör Lisansının Yenilenmesi", 16 Şubat 2011. http://www.nrc.gov/reactors/operating/licensing/renewal.html.
11. Carol Browner, CNBC röportajı, 16 Şubat 2010.
12. Gregory Jaczko, "Nükleer Düzenleme Komitesi'nin Bir Görüşü"; konuşma, 1 Mart 2010.
13. IHS CERA yayınlanmamış metin, "Küçük Nükleer Reaktörler—Vaatler ve Gerçek".
14. Douglas Frantz ve Catherine Collins, *Fallout: The True Story of the CIA's Secret Secret War on Nuclear Trafficking* (New York: Free Press, 2011), s: 82-86: Robert

G. Joseph, *Countering WMD: The Libyan Experience* (Fairfax, VA: National Institute Press, 2009), 1. Bölüm.

15. William Langewiesche, *Atomic-Bazaar: The Rise of the Nuclear Poor* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2007), s: 173.
16. Dünya Nükleer Örgütü, "Reaktör Veritabanı"
17. Reuters, 27 Aralık 2009.
18. Görüşme.
19. *World Nuclear News,* 10 Haziran 2008 ("absolutely wrong"); Reuters, 10 Kasım 2010.
20. Avrupa Nükleer Toplumu, "Nükleer Santraller, Dünya Çapında", http://www.euronuclear.org/info/encyclopedia/n/nuclear-power-plant-world-wide-htm.
21. *World Nuclear News,* 8 Ocak 2011 ("insufficient"); *New York Times,* 21 Mart 2011 ("changed everything"); Reuters, 15 Nisan 2011 ("exit").
22. *Dallas Morning News,* 19 Nisan 2011 ("month after month").
23. John Rowe, konuşma, CERAWeek, Mart 2011.

DANIEL YERGIN, **enerji alanının en yetkin otoritelerinden biri ve uluslararası politikalar uzmanıdır.** ***Petrol*** **kitabıyla Pulitzer kazanan Dr. Yergin, "enerji alanındaki başarıları ve uluslararası ilişkileri güçlendirmesi" dikkate alınarak ABD Enerji Ödülüne layık görülmüştür. IHS Cambridge Enerji Araştırmaları şirketinin başkanıdır.**

"Küresel enerji konusunda dünyanın en deneyimli ve etkin ismi olan Daniel Yergin, *Enerjinin Geleceği*'nde, oldukça karmaşık ve önemli bir konunun bilimsel, tarihsel ve ekonomik tablosunu görmemizi sağlıyor. Ustalık eseri sayılabilecek bu kitapta günümüzün en yakıcı sorunlarından biri ele alınıyor. Uluslararası politikaları, ekonomileri ve tüm ülkeleri etkileyen "enerji"yi anlamak için herkesin mutlaka okuması gereken en kapsamlı kaynak."

Dr. Henry Kissinger, ABD Dışişleri eski Bakanı

"Enerji alanına damgasını vuran Daniel Yergin'in sürdürülebilir enerji kaynaklan bulmak gibi çağımızın en önemli sorunlarından birini ele alan bu muhteşem eseri, güvenlik ve çevre sorunlarını analiz etmenin yanı sıra, nasıl bir yol çizmemiz gerektiğini de ustalıkla ortaya koyuyor. Ekonominin ve yaşam tarzlarımızın geleceğini anlamak için mutlaka okumalısınız."

Walter Isaacson, *Steve Jobs* ve *Einstein* kitaplarının yazarı

"Küresel enerji konusunda dünyanın en deneyimli ve etkin ismi olan Daniel Yergin, *Enerjinin Geleceği*'nde, oldukça karmaşık ve önemli bir konunun bilimsel, tarihsel ve ekonomik tablosunu görmemizi sağlıyor. Ustalık eseri sayılabilecek bu kitapta günümüzün en yakıcı sorunlarından biri ele alınıyor. Uluslararası politikaları, ekonomileri ve tüm ülkeleri etkileyen "enerji"yi anlamak için herkesin mutlaka okuması gereken en kapsamlı kaynak."

Dr. Henry Kissinger, ABD Dışişleri eski Bakanı

"Enerji alanına damgasını vuran Daniel Yergin'in sürdürülebilir enerji kaynakları bulmak gibi çağımızın en önemli sorunlarından birini ele alan bu muhteşem eseri, güvenlik ve çevre sorunlarını analiz etmenin yanı sıra, nasıl bir yol çizmemiz gerektiğini de ustalıkla ortaya koyuyor. Ekonominin ve yaşam tarzlarımızın geleceğini anlamak için mutlaka okumalısınız."

Walter Isaacson, *Steve Jobs* ve *Einstein* kitaplarının yazan

optimist

www.optimistkitap.com
www.iskitaplari.com

Tek başına satılamaz.